

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

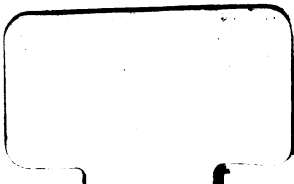
A.V.
1.

Slav 4998.954 (1904
Ap.-Je)

Bought with the income of
THE
SUSAN A. E. MORSE FUND
Established by
WILLIAM INGLIS MORSE
In Memory of his Wife

Harvard College Library

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК.

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

РІЧНИК VII. ТОМ XXVI.

У ЛЬВОВІ, 1904.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Slav 4998.954 (1904 / Ap.-Je)

~~KSF 798 (26)~~

Thore 4

Зміст двадцять шестого тому.

За цвітень, май, червень 1904 р.

СТОР.

I. Поезії.

А. Крижський, В неволі, I—VI	1—3
С. Черкасенко, Поезії, I—VII	3—5
Гр. Трейман, Поезії, I—IV	5—6
П. Перекидько, Веснянки на чужині	6—7
Б. Лепкий, Із поезій	113—114
М. Кибальчич, Із поезій	114—116
З. Г., Із поезій	116
І. Федорченко, Із поезій	116
Марія Підгірянка, Колошійки	117—118
С. Бердяєв, Мій віночок	217—218
П. Шелест, Із поезій	219—220
С. Мартос, Із поезій	220—221
А. Кащенко, Три шляхи	221
П. Рябошапка, Із поезій	222

Г. Гайне, I. Коли я про горе... II. Щодою моєї щокви, пер. О. Коваленко	63
Два гренадири, пер. Ів. Франко	63—64

II. Повісти, новелі, драми.

Тимотей Бордуляк, Перерваний страйк	8—17
Олекса Коваленко, Де беруть ся сюжети	18—20
Марія Колцуняк, На стрічу сонцю золотому (Кінець)	21—45
Ол. Плющ, Сповідь	46—60, 125—136
Мирослав Стецишин, Над Тихим Океаном	61—62
Денис Угнівєць, До білої тюрми	119—125
М. Оришин, Подорож до Львова	136—144
С. Волох, Поези	144—169
Денис Лукіянович, Не бачив квітів	223—233
Грицько Коваленко, Зрада, драма	234—268
Кирило Безхлібак, На заробітках	269—273

Зельма Лягерлеф, Чуда Антихриста	65—112, 169—216, 274—320.	стор.
--	------------------------------	-------

III. Література, наука, штука.

Іван Франко, Шевченко — Ляхи, промова на вечерницях 15 марта 1904	1—11
С. Грущенко, День в Остенді (Бельгія)	12—19
Д. Лукіянович, Перекиньчики, повість Е. Ярошинської, критика	29—37
Z., З розмов із селянськими інтелігентами на Лівобережній Україні	65—79
М. Лозинський, Три з'їзди . . . . . 79—106,	159—169
Іван Кривецький, „Не было, нѣтъ и быть не можетъ!“	129—158
Ів. Франко, Шевченко і Єремія	170—173
В. Гнатюк, Поетичний талант між бавчанськими Русинами	174—188

Др. Павло Ваглер, Новітні вигади в старині I—II.	38—49, 106—113
--	-------------------

Наукові листки:

I. Коли вмер Ісус Христос? І. Ф.	20—23
II. Грецькі рукописи, що згинули в туринській бібліотеці. Кр.	23—25
III. Про відлітання птахів і його причини. Кр.	25—26
IV. Ювілей Британського Біблійного товариства	27—28

Хроніка і бібліографія.

1. З літератури і науки	50—55, 114—117, 189—191
2. Нові книжки	55—60, 117—122, 191—196
3. З громадського життя	60—64, 127—128, 195—196
4. Театр і штука	122—123
5. Некрольоги	123—127, 195
6. Від редакції	196

А. Кримський.

ВНЕВОЛІ.

Варіації на свої та чужі теми.

(Із прелюдії до неавтобіографічного містико-аскетичного циклю: „Бнига самоти“).

I.

Стінний календар.

(На турецьку тему з Нітар-Ханум).

Кожним ранком на всячий
Календар я поглядаю,
І листок його вчорашній
Я злорадісно зриваю.

І, зірвавши, люто нищу...
„Ну, вже більш тебе не буде!
„Пропадай, погана днинно,
„Днинно туги та зануди!...

Та чого се я радію,
Як деру той день ледасий?
Бо невже я справді вірю,
Що новий день буде кращий?!

II.

Немає в світі гірше над неволю.
Та можна-ж про неволю й забувать :
Служити деспоту, його вволюати волю, —
Душі-ж йому свої не давать.
Коли йому мої працюють руки,
А серце спить, байдужно, без доуки,
То я скажу, що я не раб безсильний, —
Я — вільний.

А єсть і справді рабські кайдани :
Оддать людині душу всю свою,
Радіти, як вона хоч иноді погляне,
Тай денно-нічно думати про ню,

І не могли вже видертись на волю,
 А тільки нарікати на недолю...
 О, ганьба й сором! рабське почування --
 Коханне!

III.

(З арабського, Хамаса, ч. 494).

Ти, бачу, прихилилась	І лину я од тебе,
До ворога мого.	Як лине од стрільця
А я замісто тебе	Поранена сарна...
Знайду хйба кого?	Не довго до кінця!

IV.

Повідають люди: „Як лінив людину,
 Бог зросив водою пересохлу глину;
 Та підкрав ся демон; видушивши воду,
 Підмісив він сльози в людську природу.

„Через те нас нудять смути та печали.
 А єдиний спосіб, щоб вони мовчали —
 Виплакати їх щиро, голосно чи тихо,
 Щоб із сльозами разом вилилось і лихо“...

Ох, мені тим ліком погоїтись трудно:
 Сльіз мені немає, а в душі так нудно.
 Вже й душа згоріла, а сухіі очі;
 Серце перетліло, а ридати не хоче...

V.

(Варіяція на Абуль-Алю).

Звідкілясь лунає сьміх...	Щасте наше — скляне...
Хто там може реготати?	Ні! для скла бувають ліки:
Людям треба на землі	Скло побють — і знов зіллють,
Тільки плакати й ридати!	Щасте беть ся — вже на віки.

VI.

(В pendant до Шлегеля).

Сад цвітучий... Дух пахучий...	Хор дівочий... бистрі очі...
Тепла, гарная весна...	Взяв-обняв... Веселий глум...
Ми гуляєм, ми кружляєм	Вже не знати, що й бажати!...
Кубки доброго вина...	Звідкіля-ж на серці сум?!

Чом до серця тихо леть ся
Струйка злости, не добра?
Чом між мною і юрбою
Повстає чиясь мара?

Чом, де сьміхи й любі втіхи,
Піддаю ся я нуді,
І з одчаю знов бажаю
Зоставать ся в самоті?

Ставропіль Кавказький. 22. IV, 1903.

ІЗ ПОЕЗІЙ С. ЧЕРКАСЕНКА.

I. Батьківська бандура.

Бандура батьківська в забутті
Висіла в хаті на стіні,
І довгим сном неначе скуті
Ослабли струни мовчазні.

З стіни німую я жадливо
Івняв і струни підтягнув,
Торкнув ся пальцем — і на диво
Із неї звук мені загук.

І серце полумям, мов з печі,
У тую-ж мить він розтопив,
Уста шептали дивні речі,
І згук той з ними в лад гудів...

Від того часу я бандури
Не випускаю із руки
І все на їй силкуюсь хмурий
Заграти гарно, як батьки.

II. О г н і.

Колись було: батьки тихенько
Збирались в хаті у ночі,
І їх огнище помаленьку
Тясно жевріло в печі.

А ми бажали розпалити
У полі огнища свої,
Багатством правди і освіти
Засяти враз на всі краї...

І наші мрії незабаром
У дійсність справжню повились:
Зняло ся огнище пожаром
І ровійшлося далеко скрізь.

І не загасять вже на волі
Його ні вітер, ні дощі,
Бо розгоріло ся у полі —
Не так, як батьківське, в печі.

III. Товаришам.

Цвили ми всі в часи юнацтва,
Як півдня пишого цвіток,
Ніхто не мріяв про багатство,
Щасливий був не тим гурток:

Дили ся вільно щирі речі,
Ряди палких, крилатих мрій,
Багатства кращого предтечі,
Давали бесіди настрої.

Так сила творчая весіння
Вилле в природу дивний дух:
Могутним повне все створіння,
І кожен звук, і кожен рух...

Де-ж ви, де ви, дитинства друзі?
Яка пригріла доля вас?
Чи дні проводите у тузі?
Чи хто зазнав і щастя час?

Чи орете в тяжкій роботі,
Як я, невидну бороану?
Чи провозаєте в турботі
Ви молоду свою весну?

Не знаю вашої я долі,
І як цвіте ясній ваш май;
Але, як сіячеви в полі,
Мені те вяснить врожай.

IV. Ученому педантови.

Великий ти — і в небі зорі
Перелічив у темній млі,
І знаєш всі піщини в морі,
І що у надрах є землі.

Сьвітло ти єси науки, —
Зорею-ж щастя засьвіти,
Перелічи всі слъози, муки...
Не сила? ні? — Маленький ти!

V. С і я ч і.

У пору вийшли ми з торбаи:
Весна бажана прийшла,
І з нив веселили струмками
Вода цілюща потекла.

Давай-бо сіяти, мій друже,
В земельку вохнуу верно,
На лоні в неньки буде дуже
Рости у пестоцах воно.

Притьмом розбужена природа
Витає дивнуу весну,
І жайворонок вперш заведе
У небі пісню чарівну.

І силу творчюу від себе
Посіє сонце опісля:
Його кохати буде небо
І пестуватиме земля.

У пору вийшли ми з торбаи:
Давай-бо сіяти, давай!
Кохись з веселими серцями
Збереж багатий урожай!

VI. П о л е.

Широкее поле кругом зеленіє
Все в шатах квітчастих, роскішних, ясных,
Неначе невіста — вся повна надії,
Жадає і щастя й обіймів палких.

Широкее поле, сьвятая країно,
Як любо на тебе дивиться мені!
Обняв би. кохав би зелене без винну,
Упав би й забув ся в твоїй ширині!

А сонце пригріло-б з високого неба
Занедбаних в долі зрадливій сиріт,
Заплакали-б хмарки — і слівок на тебе
Синюло-б багато на травку, на цвіт...

Прощай же, широке, бо треба тікати!
На спомин нарву я червоних квітів...
Прощай же, сьвятее: он Німець пикатий
Кричить, щоб забрав ся, в траві не сидів...

VII.

Багато журливих пісень ми співали,
 Бо в малку ті пісні над нами лунали...
 Не пісні — то стогін усюди ходив
 І подумям душу пекельним палив.

Багато пекучих ми сліз проливали,
 Отрутою в серце вони западали..
 Не сльози — то камінь на серці осів
 І біднее тяжко могутно давив.

Багато і щиро ми всі працювали :
 На руки, на ноги кайдани кували...
 Невже-ж ти, о Боже, уваги не звів
 На працю, на сльози, на сумний наш спів?

 ІЗ ПОЕЗІЙ ГР. ТРЕЙМАНА.

I. Благання.

„Дайте крила ви мені,
 Дайте легкі: я полину,
 Щоб в далекій стороні
 Ровігнуць хоч трохи спину!...“

„Дайте! я не враджу вам
 Ні в якій чужій сторонці:
 Буду діяти і там
 Ровігритий десь на сонці.“

„Сили я не маю, ні:
 Тут не вдію я нічого...
 Дайте краще ви мені
 Крила, — лиш прошу одного!“

„Дайте! слівно я молю:
 Дайте, та нехай полину!
 Вважте просьбу вже мою, —
 Вас зовсім я не покину...“

...Й скільки-б я так не благав,
 Вже ніхто мені не вволить
 Сеї просьби.. Час пропав:
 Всіх тяжка неволя голить.

II. Клятьба.

Клянусь усім святим для мене,
 Що є на небі й на землі:
 Ясними зірками-очами
 І місяцем, що весь в сріблї...

Вони для мене найдорожчі:
 Чи сум обгорне, чи нудьга —
 В натхненні чарівному завше
 Я раджусь з ними... й все мина’.

Клянусь землею, що десь носить   Будь супокійна, Україно,
 Щасливих і нещасних,— всіх !..   Будь певна, нене, й не сумуй :
 Клянусь правдиво, що нікоян   Ще є у тебе щирі діти,
 Не враджу я братів своїх...   Гляди-ж ти — вміло їх пильнуй !..

III.

Є дві причини в чоловіка
 Його нещасній у житті :
 Інертність та палкі страсті,
 Що завше й будуть — аж до віка...

17. XI. 1903.

IV. В степовій країні.

Чужая сторона — чужі і люди :
 Живи із острахом, бо всяк огуде.
 Хоча та сторона не що й далека
 (Нема в ній ані Турка ані Грека),
 А все таки чогось щемить серденько...
 О, Боже милий, всесвятая Ненько !
 Чому се на землі воно так стало, —
 Побачив раз, а серцю й не припало ?..
 Ох, стережись чужої скрізь країни —
 Й не кинь ніде своєї України !

У Федварі, 1903.

ВЕСНЯНЬКИ НА ЧУЖИНІ.

Переспіви Петра Перекальця.

I. Марець.

Ударено у дзвін... Як тоскно, як тужливо
 На чужині брешуть для мене кожний дзвін !
 Знов подихнув вітрець України журливий,
 І сум давнісінький зворушив в серці він.
 Я бачу вітчизну в розлогих луках,
 Мов чую рідної дівчинці тихий спів. —
 Поважно звідти нуті линуть над гаями
 Й нагадують усе, про що колись я мрів.

II. Цьвітень.

Ген-ген далеченько від лугу	Де легіт легесенький віс
В чужій чужениці сухій	Й гойдає чудові пісні,
Дубочок удав ся у тугу,	Де листе гаїв зеленіє
Бо звів ся у долі лихій.	І кублить ся птах в гушині.
Вдвляється ся він в самотині	А на рівнині піскуватій
Туди, де його кривняки	Він пьвиллю та пидом припав,
На півдні у рідній країні	Й неначе вигнанець заклятий,
Тасмні гадають думки,	Останню надію стеряв.
Де його брати на розмову	Він зовсім не зна прохолоди,
Ів хмарами радо встають,	Хоч баче що дня суходень,
Маріння-ж у нічку квітньову	Й єдиної прагне пригоди,
Танки між квіток хвацькі тнуть ;	Щоб грім аруйнував усе в пень.

III. Травень.

Відчинив я вікно — обгорнув мене сум :
 Пашить нічка весняна, чудова —
 Й поточивсь раптом я від журних важких дум,
 Не попільжила й пахоць бузкова.
 Деся вдалі соловейко так гарно лящав,
 Смутку-ж пісня ця більш завдавала,
 Ів журбою я рідну країну згадав,
 Що серденько мов шматувала.
 Там співа соловей у бузкових кущах,
 Там він тьохка цілісіньку нічку
 І луною гучною йде спів по гаях,
 І тихісінько дине за річку.

Тимотей Бордуляк.

Перерваний страйк.

Пізнім вечером із суботи на неділю в цілім парафіяльнім домі ніде вже не світило ся, лише в кухні з невеличкої стінної лампи розходило ся скупе, жовте світло по невеличкій кімнаті, і слабим відблиском крізь дрібонькі шибки одинокого вікна добувало ся на двір, де царювала пишна, літня, місячна ніч. Над шафліком з водою стояла похилена гарна, струнка дівчина Ксена і перемивала ріжну кухонну і столову посуду, відтак брала суху стирку і вправною рукою старанно обтирала кожду штуку і ставляла її до ряду на столі. На краю постелі сидів наймит Петро, двадцятишестилітній парубок з запалею папіроскою в руці і задуманими очима дивив ся в землю, відтак, пускаючи крізь зуби шмарки синього диму, підносив очі і довгим, ніжним поглядом обкидав працюючу дівчину. Вкінці біля печі на мішку, що до половини був наповнений бараболями, сидів п'ятнадцятилітній пастушок Миколка і бавив ся сопілкою; він обертав її в руках на всі боки, прикладав її часом до уст та добував кілька тихих, несміливих тонів, а при тім пильно зиркав на Петра, коли він викурить папіроску і кине на долівку, щоб ухопити недогарок і пакнути кілька разів. В кухні царювала тишина, яку переривало лиш одностайне хлюпотанє води в шафліку і глухий стукіт посуду.

Вкінці дівчина обернула ся до обох хлопців і закликала дзвінким, співучим голосом :

— Гей, хлопці, чого ви дурно сидите, як би па якім правнику? Чи ви не знаєте, що на вас ще робота чекає?

— А яку-ж то роботу завдять нам вельможна панна покойова? — спитав Петро, у котрого на губах показала ся якась глумлива усмішка.

Дівчина прийняла визиваючу поставу.

— Передовсім я проста дівка, а не жадна панна покойова, — стала вона говорити поводи і з притиском на кождім слові, — бо я не сиджу в покоях, але роблю всю роботу і в кухні і в городі і коло коров і коло свиний і всьо, що мені кажуть... А васещі, пане капраль, просимо, щобиьте разом з Миколкою наобби-рала бараболь на завтра на пироги, бо я не маю часу!...

Петро покрутив незадоволено головою і блиснув гнівними очима в сторону дівчини.

— Ні, небоженьку, — сказав він, — мені того не хочеть ся робити і слухати твого бефелю...

Він опер голову на руку і дивив ся відтак уперто в землю, а з його грудий добували ся що кілька хвиль глибокі, тяжкі зітхання.

— І я також не буду! — відізвав ся Миколка зі свого кутка: — То бабська робота, то й до тебе належить!...

Він жив у великій дружбі з Петром, і щоб так сказати, цілим серцем прилип до нього і у всім йому потакував і йшов йому під лад.

— Добре, най буде по вашому, — сказала Ксеня, — але памятайте, що й пирогів завтра не будете їсти... Їмость виразно казали, як ішли спати: Скажи хлопцям, що як хочуть мати завтра пироги, то най наоббирають бараболь, бо ти не матимеш часу...

— Ой, нещастє! Що то ти маєш роботи! Рад би я знати! — закликав Миколка з запалом.

— Я маю все начинє перемити, в кухні поїдбілювати, каву спалити, потім маю мити ся, заплітати ся, не знаю, чи до дванадцятї години упораю ся... А ви що? Понаїдали ся, як ті коні, тай тільки животи погладжуєте і навіть такої дрібниці не хочете зробити... Фе, десь стиду у вас нема!

— Бо так годить ся, -- говорив дальше Миколка, з укуса поглядаючи на Петра. — По вечері кінь і віл мають спочивати, так само найнит по вечері вільний від роботи і пастух так само... По вечері час на спочинок...

— Ну, спочивайте здорові, як вам до вподоби, — сказала Ксеня, — але не знаю, як вам завтра замісь пирогів будуть сма-

кувати варениці, бо я, їй Богу, не буду оббирати бараболі. Їмость виразно казали...

Втім Петро нагло встав, наложив на голову червону, жовнірську шапку і якимось лїнвим кроком і з похмурим лицем пустився до дверей, а за ним Миколка з сопілкою в руді.

— Страйк, Ксеню! — закликав весело Миколка дівчині над вухом, а потім з порога показав їй язик і ще раз крикнув: — Страйк!

— Добре, страйкуйте! — відказала Ксеня. — Та ще поки неділя добре не зайшла, позастругуйте собі ножиком патички, щоб мали чим завтра виймати варениці з макітри...

Петро постояв на порозі, щось собі поміркував і ще раз вернув до кухні. Він приступив до Ксені, взяв її одною рукою за плече і впялив в неї свої очи, наче-б хотів її пожерти своїм поглядом.

— А ти, небоже, мого капральства не зачіпай, — став він говорити спросто якимось глухим і грізним голосом, — ти з мого капральства не кенкуй, бо на тїм можеш але вийти і потім жалувати... Як я був капралем, то на мій бефель мужа сїдали і теребили бараболі, а я стояв і дивився. Розумієш?... А ти хочеш, щоб я на твій бефель теребив бараболі...? Ще тобі до того далеко.

Дівчина не видержала його проникливого погляду і спустила очи в долину, та при тїм не збила ся з пантелику...

— Я тобі не даю жадних „бефелів“, — відказала вона твердо і рішучо. — Їмость так кажуть, а ти маєш слухати, бо хоч ти при війську був капралем, але тут ти зґомоспевим наймитом і більше нічим... Зрештою ти вже нерав оббирав бараболі, а тут нині чогось фуркаєш ся, ка-знає чого...

— Иньшим разом иньша річ, а нині знов иньша річ. Иньшим разом я був веселий і мені хотїло ся сьміятись, а нині прийшла на мене сумна година... Бо нині мені сумно, що в мене свої хати нема, ні дошу, ні лому... Розумієш, чого мені сумно? — додав він притишеним, ніжним голосом.

На ті слова дівчина почервонїла і нахмурила чоло.

— Ну, то чого-ж хочеш? — сказала відступаючи від нього один крок на бік. — Коли тобі сумно, то йди спати і відчепи ся від мене...

Петро окинув її ще раз проникливим поглядом від ніг до голови, ще хотів щось сказати, але дав спокій. Він обернув ся і по-

вільним кроком пішов до дверей, а Миколка ще раз крикнув за порога:

— Страйк, Ксеню!

Петро зачинив за собою двері і дівчина знову взяла ся за перервану роботу.

Оба хлопці пішли навпоперек подвіря до стайні. Місяць світив так ясно, що було видно, наче в день; ціле подвіре просто купало ся в місячній сявві; кожде сьмітатчко, кожда стебеллика, здавало ся, відділяли ся від землі і підносили ся в гору.

Миколка задер голову до місяця, відтак ровглянув ся по подвірю і закликав здивований:

— А то вже раз сьвітить місяченько! Хоч бери і голки збирай по землі!

— Ет, що йому бракує! — сказав Петро і махнув рукою. — Виплив на небо тай сьвітить, значить, службу свою робить... Тай ще йому добре сьвітити, коли на небі нема ніде ні найменшої хмарки... Але як чоловікови хмара наляже на душу, тоді й місяць нічого не pomoже, тоді всюди темно, хоч бери та в песок дай...

Миколка не слухав тих слів, він в одно глядів на повний місяць, котрий, як йому здавало ся, приязно до нього всьміхав ся і моргав очима...

— Підемо спати, чи посидимо ще трошка на дворі? — спитав він Петра.

— Сідаймо та заграй трохи, — дала ся чути відповідь, — може мені лекше стане, бо щось мені дуже тяжко на серці...

Оба сіли на вязанці соломи під стайнею і Миколка став грати на сопілці. Він приложив свій інструмент до губ і став звільна перебирати пальцями по дїрках. З початку добували ся тони якісь притишені, якісь несьміливі, так що здавало ся, мов би Миколка настроював сопілку або надумував ся, якої йому заграги. Та вкінці музикант устроїв очі в місяць, його лице і ціла постава оживляли ся і в простої, ясевої сопілки цоплили тони ніжні й чисті як срібло. Миколка вигравав в початку різні пісні, то весільні, то обжинкові, повільні і протяжні з такими модуляціями і в таким чутем, що кождий, і не будь він заводовим музиком, мусів би признати, що в тім блідім і тендітнім хлопчині криє ся великий музикальний талант, що візьми лиш і заопікуй ся ним, а хто знає, який артист міг би в нього колись бути.

Миколка перейшов відтак на скочного ковачка, а вкінці став імпровізувати якісь дикі, оригінальні, раз протяжні і сумні, то знов скочні, веселі і гулящі мелодії, а його очи все вперто гляділи в місяць, а голова наче маятник рухала ся до такту то в право, то в ліво, раз повільнійше, раз скорше.

Петро сидів побіч Миколки, опер голову на руку і дивив ся напів прижмуреними очима вперед себе, глядів на ганок дому ома-вний диким виноградом, на білі стіни, що в місячнім сяві вида-вали ся ще білійшими, на місячне промінє, що мінилось і мов живе переливало ся на вікнах дому... Він слухав мистецької гри на со-лілці, одначе йому на душі замісь веселійше, робило ся чим раз тяжше, чим раз сумнійше; його давило щось за горло, до очей ти-снули ся слюзи, він їх на силу стримував... стримував, але ось вони, ті слюзи, мов ті весняні води, що гать переривають, таки силоміць вирвали ся на верх... Він тяжко застогнав і заскреготав зубами.

Миколка перестав грати.

— Ти чого плачеш? — спитав він Петра.

— Ти не питай, тільки грай! — відповів Петро крізь зуби.

Миколка здвигнув плечима і грав дальше, а Петро слухав, дивив ся вперед себе... і нараз прийшла йому охота звирити ся зі своїм горем перед якою будь прихильною душею, от хоч би перед тим Миколкою, та щиро поговорити про свою грижу; а тоді він був певний, що йому камінь впаде з грудий, що йому стане лекше...

— А знавш ти, чого мені так тяжко на душі, чого я плачу? — звернув ся він до свого товариша.

Миколка нащурив вуха і обернув до нього цікаві очи.

— А для того, небоженьку, що я бідний сирота, що в мене нема своєї хати, ні дому, ні лому...

— А на щож тобі хати? — спитав недбало Миколка. — Чи то мало людей на сьвітї жие без хати?...

— Най собі жиють здорові, — говорив Петро, — а мені коне-чно треба своєї хати, бо я, бач, хочу женити ся, бо вже мені час подумати над своєю долею, над своїм щастем...

— Женити ся? З ким?

— А таки з нашою Ксенею...

— Ффїть! — засвистав Миколка. — Ксеня пристїйна дівка, хоч бери та малюй. Усі кажуть, що як би так було у неї кілька моргів поля, тоді-б і богацькі сини за нею розбивали ся, але у неї

поля нема ні клаптика, то й ніхто до неї не сватає ся. А за тебе вона піде, бо ти гідний парубок, ще до того вояк... Раз будеш мати файну жінку!...

— Ба, коли вона не хоче йти за мене.

— Або ти з нею вже говорив про се?

— Говорив...

— І що-ж вона каже?

— Навіть слухати не хоче, ось що. Каже: коли-б ти мав свою хату, то я пішла-б за тебе, бо ти добрий і статочний парубок і навіть, каже, ти мені подобавш ся. Але за такого, що не має хати, я не піду ніколи, бо я, каже, також не маю хати. Бо, каже вона, де-ж ти мене поведеш по шлюбі? Чи там, де спиш що ночі, до кінської стайні? Дякую тобі за такий гонір. Або може обоє підемо до двора, до пана, і станемо просити ся на двірську хату, тай ти будеш панським фюрналем, а я парубчиною? Ні, я не хочу, каже, таких гараздів... Я ще, каже вона, не стара дівка, то можу ще почекати і тільки за такого піду, що матиме свою власну хату, а коли-б мені ніхто такий не лучав ся, то не буду плакати, дам собі в світі раду, бо я, каже вона, не даром служила у імостві пять літ і навчила ся всеї роботи при кухні і в покоях... Ось, як вона каже!

— А я думав, що вона піде за тебе в високі — замітив здивований Миколка.

— Ні, не хоче... І знаєш, за те вона мені ще більше подобає ся, бо, видно, не тільки має дівочу красу, але ще й розум у головоньці... Бо що значить чоловік без хати? От подиви ся: пес має свою буду. (Він показав на псащу буду, що стояла недалеко стайні). Пес побігає собі по селі з иньшими псами, а вкінці прийде до себе, до свого дому і скаже собі: ось моя буда, моя хата! І ліве він у буду, примостить ся собі гарненько і спить у себе, дома, на своїй печі... А чоловік, що не має хати, то так, як той пес, що заблукає в чужім селі. Люди хапають за коли і гонять за ним і кричать: бийте його, то якийсь скажений пес! Так, так, небоже.

По тих словах Миколка пригадав собі, що і в нього нема ні батька, ні неньки, ні своєї хати, і йому закрутили ся сльози в очах. Він приложив сопілку до губ і став на ній виводити такі сумні мелодії, що здавало ся, се не грає, а плач і риданє розходить ся по подвір'ю.

— Та на що так сумно граєш? Грай краще щось веселого,
— замітив Петро.

— Не можна, братчику, весело грати, коли чоловікови сумно на душі, бо я, видиш, також не маю хати...

— І де ти так навчився грати?

— Ніде, сам від себе, ще з маленьку... Тепер мені вже сопілка не вистарчає, мушу собі справити клярнет, коби лиш роздобути грошей.

— Клярнет гарна річ, — замітив Петро. — Я чув, як на клярнетах грають... Ану, позволь, най я трохи пограю...

Миколка подав йому сопілку і він пробував грати, однак даремно дмухав губами в сопілку, даремно перебирав пальцями по дірках, — усьо виходило не так, як він хотів.

— Шкода, — сказав він вкінці віддаючи Миколці сопілку, — Коби я так умів грати на яким струменті, от хоч би на сопілці, то все-б таки часом розвів, виграв свою тугу, тай лекше би стало на серці; а так, як наляже часом жура, як присяде якась нудь, то хоч бери та в воду скачи...

— Значить, ти її дуже любиш, Ксеню? — замітив Миколка.

— Дуже... Ніколи вона мені не сходить ні з гадки, ні з мисли, ні в день, ні в ночі... без перестанку хотів би я на неї дивитися, мов на який чудесний образ. Здаєся, що хтось мені дав такого віля налити ся.

— Не вже-ж би вона тобі дала такого віля, Ксеня?

— Хто його знає? Або вона, або й не вона... Досить, що, кажуть, є таке віле...

— А що-ж ти зробиш, коли вона тебе не хоче?

— Я вже й над тим думав... Я хочу зараз по жнивях кидати службу і вертати назад до війська, або вступити до шандарів. Мені навіть самі єгомось раз казали: Тобі найкраще, Петре, або дальше служити при війську, або вступити до жандармерії, то чогось можеш дохранати ся, а так будеш вічним наймитом. А якже! Мушу звідси тікати десь далеко, бо я тут за своє життя не можу ручити...

— Я-б тобі не радив вступити до шандарів, — замітив Миколка. — А може вона за тебе таки вийде, може вона ще надумав ся...

— Ні, вона не вийде за мене, бо я не маю хати...

Наступила хвиля мовчанки.

Вкінці Петро вірвав ся на ноги і засьміяв ся.

— Ет, най його перун трісне, таке житє! — закликав він. — Знаєш що, Миколко? Ходімо, наоббираємо бараболє на пироги.

Миколка глянув на нього якось здивовано, а потім підняв ся й собі.

— Добре, як іти, то ходім, — сказав він. — Велика річ наоббирати бараболє! За пів години будемо готові.

Оба пустили ся повільною ходою навпоперек подвіря до хати.

Втім Миколка закликав:

— Чекай, Петре, я загляну крадьком до вікна, може Ксеія сама вже оббирає бараболі, то нам нема чого йти.

Петро розсьміяв ся.

— Ти ще, бачу, цілком дурний, Миколко — сказав він. — Як уже вона що скаже, то так і мусить бути; скаже, мов сокирою врубає, і кінець. Вже я її знаю, не бій ся... А ти, небоже, клярнетом не жури ся, — додав він по хвилі, — вже я тобі сам вафасую клярнет, хоч би мене й цілу пятаку мало коштувати... я чув, як на клярнетах грають... Чудесно!

Хлопець витріщив на нього здивовані очі і роззявив рота.

— Ти мені купиш клярнет? — спитав він.

— А чому-ж не мав би купити? Що ти собі думаєш? Часом прийде на мене така хвиля, небоже, що я хотів би всіх людей зробити щасливими, кожному бідному сиротині послідну сорочку дав би в себе... А часом прийде знов така хвиля, що чоловік сам себе ненавидить, сам себе з'ів би... А клярнет що? Дурниця!

— Дивна річ! — подумав собі Миколка.

— От Ксеія... Вона мене не хоче, вона гордує мною, тому, що я не маю хати. А я, видиш, рад би їй неба прихилити, бо вона все мені сидить ось тут, во, — він показав пальцем на свої груди. — Та нехай чекає, нехай її візьме найбільший богач, з хатою, з полем, дай Боже! А мені що? Всьо одно!... Якось я собі також дам раду в сьвітї, а вішати ся таки не буду. То дарма...

І вони пішли до хати. Відчинив двері і перший ввійшов до середини Миколка, а за ним Петро.

Ксеія обтирала стиркою послідню склянку. Вона нічого не сказала, цілком байдужно глянула на входячих хлопців і лише ледви замїтна усьмішка перебігла по її личку.

Втім Петро, грізний і червоний як бурак, приступив до неї, вхопив її одною рукою за рамя і потряс нею кілька разів.

— А де-ж ті бараболі, де? — зашипів він крізь зуби, — ти ящірко якась, ти-и-и!

Однаке Ксеня ані дрібки не змішала ся, вона навіть не опустила на землю склянки, що її тримала в руці.

— Чи ти сказив ся, чи збожеволів? — закликала вона спокійним голосом. — Хочеш брати ся до бійки, то спробуй, збудь в'южостя, то вони не будуть питати, що ти капраль, а зроблять з тобою справу раз-два. Диви ся його, він бити ся починає!!

При остатніх словах вона наморщила чорні брови, а в її гарних очах мелькнули огники.

За той час Миколка поставив макітру на долівці побіч мішка з бараболями, сів на почіпки і взяв ся до роботи.

Петро з розмахом поставив собі маленький стільчик побіч Миколки, сів, виїняв ніжик із кишені і став оббирати бараболі. Він чув, як йому серце в грудях било ся, мало не вискочило, він дивив ся на свої руки, що йому дрожали і сам не міг гаразд угадати, чи се діє ся з досади, чи з сорому. „Капітуляція!“ подумав він собі, вкидаючи очищену бараболю до макітри. А Ксеня тихо, мов кітка, носила обшиту і повитрану посуду до другої кімнати і десь там у темноті без найменшого стукоту всею посклала на своє місце, а відтак увяла ся до иньшої роботи. Вона насипала до залізної машинки сирі кави, поклала на припічку жмить соломи, підпалила її сірником, солома вдарила полум'ям і Ксеня зачала над гранею палити каву.

— Ну, може послухаш байки, Петре? — спитав Миколка.

— Добре, говори, — відказав Петро як би від нехочу. — В тебе їх повна торба, тих байок.

— Ну, то видиш, так було: — став оповідати Миколка. — Був раз дуже давними часами темний і страшно великий, зачарований ліс, такий, що йому ні кінця, ні краю не було. А як той ліс, бувало, застогне, то було його чути на десять миль, а як зашумить, то на сто миль. А до того ліса ніхто не міг приступити, бо в ньому було повно чортів, відьом, вовкулаків і ріжної погани, а в самій середині того ліса в дияментовім палацу сиділа заклята царівна — і т. д. і т. д.

Ксеня стояла біля припічка і вмілою рукою обертала над гранею залізу машинку, що хвилини сильно нею потрясаючи. Вона

була цілком занята своєю роботою і здавало ся, не звертала навіть найменшої уваги ані на Петра, ані на Миколку, ані на байку. А в тім, що вона там думала в своїй голові, Бог її знає.

Петро слухав байки якось невважно, якось розсіяно. Він що хвиля підносив голову і закоханими очима поглядав на дівчину, якої лице осьвітлювала рожевим полиском горяча грань на припічку, а воно в тім осьвітленю виглядало ще принаднійше, ще чудовійше.

А байка плила своєю доріжкою все далі і далі, мов той чистий потічок по білих камінчиках. Миколка чим далше говорив, тим більше запалював ся, йому було байдуже, чи його слухає хто, чи ні, здавало ся, він оповідає сам собі. Його звичайно бліді лица покрили ся румянцем, очі горіли якимось дивним огнем, підчас коли фантазія уносила його на своїх крилах ген далеко в зачарований, безкрайї ліс; там він боров ся з чортами, з відьмами і з вовкулаками і чим раз більше зближав ся до самої середини, до діамантового палацу, до заклятої царівни. Десь у щілині під припічком відзивав ся часом свершок якимсь несміливим, жалісним голосом, з углів кімнати викиляли ся тіни і ніби на пальцях скрадали ся чим раз ближше до Миколки, щоби лучше чути ту чудесну байку, щоби не уронити з неї ні одного слова, ні одного речення, а місяць, мов добродушний, лисий старушок заглядав крізь віконце до середини хати і по столі, по долівці, та по всіх закутках водив цікавими очима..

Олекса Коваленко.

Де беруть ся сюжети.

Михайло Степанович Трубайло - Бурчанський, дуже відомий яко талановитий автор багатьох драм та комедій, сидів у своєму невеличкому, але чепурненькому кабінеті, по стінах котрого висіли олійні і звичайні патрети гетьманів та інших діячів і похмуро дивилися на нього. Але він не звертав на їх майже ніякої уваги, бо був страшенно замислений тим, де-б йому здобути новий сюжет для драми.

Ніколи ще у Михайла Степановича не було такого великого бажання написати драму, як сьогодні: натхненне так і било джерелом, аж підкидало його на стільці, а типи та яскраві малюнки крутились у його голові, мов у калейдоскопі. Але ніколи йому не доводилось з такою натугою шукати, про що написати; він не міг ні на чому зупинити ся. За що він не хапав ся, все втікало від його мов дим, або вже було написано раніше ким иньшим... Він скажено гриз держально од пера, а лівою рукою скуб до болі свого підстриженого вуса.

Його письменницьке „я“ не давало йому спокою і він не знав, що з собою заповідати.

Правда, були хвилини, коли йому здавало ся, що він уже знайшов сюжет. Тоді він мерщій починав писати, але написавши кілька стрічок бачив, що те, що кілька ментів тому так виразно стояло перед ним, зникло, ніби його й не було...

Знесилений такою мукою він почав несамовито водити очима по кутках кабінету, немов шукаючи там ратунку своїому нерозва-

женому горю; нарешті очі його зупинили ся на невеличкій шахві, в котрій між иньшими книжками було кілька томиків творів Шекспіра. Михайло Степанович підвів ся з стільця, пройшов кілька разів по кабінету, підійшов до шахви, тикнув пальцем крізь скло на Шекспіра і зневажливо похитав головою.

— Еге, Шекспір... Добре йому було писати тоді, коли ще мало було письменників: лишень сїдай тай пишц, а сюжети тобі самі готовенькі так і лізуть у голову. Тепер не те, голубчику: тільки налагодити ся, щоб що будь написати, а там дивись — уже хтось те-ж саме давно написав. Ні, я певен, коли-б Шекспір тепер явив ся, то не був би він тим Шекспіром, що є. Тепер і погляди у людей відмінились і смаки покусувались. Ти їм давай песу таку, щоб вона була і реальна і щоб не дуже реальна, бо кажуть, що їм і так обридло їх власне житє, а тут ще на сцені підносять його, та не просто, а з тергим хріном.. Ідейну напишеш, кажуть: важко слухати; а як фантастичну, то кажуть: неправдиві події та типи... Тільки й лишило ся одно декаденство, на якому сьміло можна виїздити. Його хоч і дуже ганьблять, а про те всі широко перед ним кланяють ся і швидче хліба не їстимуть, а декадентський гвір прочитають... Так то. Не вдіяв би тепер і Шекспір нічого... Та ще чи й справді він такий геніяльний драматург, як його малюють, бо він же, кажуть, багато користував ся чужими джерелами для своїх творів...

Тут Михайло Степанович лягнув себе долонею по лисині, відрадощів підскачив на своєму місці, мов дзига, і безліч разів повторив: „Геврека! геврека! геврека!“

Через кілька день у одній часописі з'явилось оголошення, що відомий письменник і драматург, бажаючи зробити запомогу початкуючим та убогим авторам, назначає конкурс на нові, віде не дружовані пєси, з умовою, що за найкращу, яка подобаєть ся пану драматургови, буде видана нагорода 300 карбованців. Була прописана адреса, куди посилати рукописи, як се звичайно робить ся на всіх оголошеннях. Иньші часописи підхопили те оголошення і рознесли по всіх усядах, вихваляючи добродійні заміри пана драматурга.

Не багато пробігло часу, як листовос почав майже що дня приносити з почти по великому сувою паперу — то були нові рукописи, що прислали автори на конкурс.

Михайло Степанович, одержуючи рукописи, задовольнено всьміхався, часто гладив свої підстрижені вуса і більше вже не займав Шекспіра...

Одно трошки бентежило Михайла Степановича, се те, що мало було рукописів од відомих, уславлених письменників... Але авторів, що послали свої рукописи на конкурс і чекали з великою нетерплячкою рішення, голублячи в серці надії одержати нагороду 300 карбованців і придбати слави, ждало велике розчарування.

Михайло Степанович не знайшов ні одної пєси гідної того, щоб дати за неї нагороду 300 карбованців. Ба, навіть того, щоб сказати за неї добре слово, бо ні одна пєса не була в ніс, ні в одній пєсі не було міцного, великого, хоч і негатиного типа, або були занадто бузувіри, гайдамаки. Технічний або сценічний бік не відповідав його смаку. І голівним до нагороди авторам довелося піймати облизня.

Минуло кілька місяців. Славний драматург видав ще чотири нові драми. Критика не забула їх похвалити і підкреслити найкращі місця, бо звичайно у великих творців слабих місць не буває.

Громада з цікавістю і задоволенням слухала нові драми і дивувалася великій сьвіжості талану, багатій фантазії та плідчості великого драматурга.

Київ, 10/23 листопада 1903 р.

Марія Колцуняк.

На стрічу сонцю золотому.*)

(повість).

ХІІІ.

Їх відносини, від коли Ліда пішла на посаду, стали ще щиріші, бо брат почав від тоді не лише любити, але й поважати її. Йому самому було не багато ліпше як перше, та його листи дихали тепер часами великою відвагою та силою духа та підносили й її духа висше. А нерас, коли він почав описувати їх громадянське життя (а він усе ще ходив на права, тільки тепер у Львові), то в неї аж серце росло та надією било ся.

Особливо коли писав про Марчука, то його лист дихав тоді навіть правдивою вірою в сьвіт та життя.

Подумай собі Лідо, що то за оригінальний хлопець. Таке то бідне, син удовиці, має ще до того при собі свого малого брата, що його посилає до школи і сам удержує і його й себе з праці рук, чи там голови, с. є. з стипендії і з лекцій, що їх має щось аж три; правда, всі добре платні, щось по вісім чи десять срібних. Але варт того його лекції! А як би ти знала, як той опрацює відчит, то хоч пальці оближи. (Для тебе отсе порівнянє певно неестетичне, але таке приплило на думку). Попросту, чоловікові не містить ся в голові, звідки таке молоде стільки тої премудрости набрало у ту біду, кучеряву лепету? А яка в нього віра в життя, який запал до праці! Тільки знаєш що? на одному пункті (подібно як ти) скінчений фікс (тільки більший ще як ти). Каже,

*) Див. Л.-Н. В. т. XXV, стр. 50—74, 121—155, 212—238.

що він доконче опанує щастє, бо він так хоче. Чула ти таке? Знаєш, мені нерав хочеть ся сказати йому: „Чоловіче шалений, чи ти знаєш, що то жите? Чи думаєш, що воно все буде тобі так ітв як дотепер“. А цікавий я знати, що би мені відповів? Ні! таки колись конче запитаю ся!

„Знаєш, то капітальна дурниця, що я дотепер кудись по чужинах шляв ся, шукаючи великої премудрости. Хто зна? коли-б я був скорше з сим Штефанком війшов ся, чи не було-б у мене більше віри і в себе і в людей? Ні, вір, приявнь такого чоловіка ушляхотняє, додає сили і охоти до жита. Словом, ідеальний з нього хлопєць“.

І властиво що такого було в тих словах, що вона так тішить ся? Чого? Чи лише того, що брат відзискує віру в людей? Чи лише того? Ей паннунцю! Осторожно з вогнем!

А далі, далі — немов лискавица перелітає думка: „Двоє нещасливих“, і згадуєть ся: він хороший, сумний та задумчивий з вогнем в очах, а далі „двоє нещасливих“ зміняєть ся в думку: „двоє, що йдуть на стрічу щастю, „сонцю золотому“; і щось немов прочутє того золотого сонця, немов проміне його огріває її душу.

На братові листи відписувала дуже щиро і гарно і просила, щоби скоро відписував, бо його слова, то єдиний голос „з висшого сьвіта“, в якому він жив.

Він відписував.

„Лідо, знаєш що? Ану згадай! А що, не можеш? Ну, то я тобі скажу: Марчук з того села, в якому ти учителюєш! Ні, ні, я не жартую, лише правду кажу. А знаєш ще що? Я таки запитав ся його, відки в нього така віра в жите та людей, питав, чи він був дотепер дуже щасливий, а він... Він мені таке оповів, ну, як зачав оповідати про своє дотеперішнє жите, то наше було ще й цьвітами встелене супротив його. Казав би я тобі про те, та біда, що той шалений виїг на мині слово, що нікому не буду розповідати, що я чув від нього. „Я бачу, — казав — як у тебе очи сяють подивом, а то напrawdę нема чого. То лише трохи сильної волі та віри в добро, і ціла штука скінчена. Ну, правда, не все і не кождому вдаєть ся вийти з тої борби, що авемо житєм, і на далі хочим бороти ся — то вже треба мати вроджене, — та вір, що богато вини в нас самих, що не хочемо опанувати наших забаванок, не хочемо відмовити собі нічого, що нам миле. Та врешті,

ні, ти цього не зрозумієш, що я хочу сказати, бо того словами не можна висказати. А ще знаєш що? ніякий пан не зрозуміє цього, бо се душа мужика, що пне ся в гору, а його безвідраді обставини все гнуть і гнуть у низ, а він таки не піддасть ся і прямує до своєї цілі, на стрічу щастю. Ти всміхавш ся на те моє щастє? А я вірю в нього, вірю, що хоч на хвилию здиблю його, що хоч перед смертю обійму його своїми ще теплими руками.

„Як би ти могла бачити його, як він виглядав, коли се говорив! Просто як який грецький герой, бо він до всього ще й дуже гарний. І — ну, сьміє ся тепер з мене — я цинік — признаю, що також починаю вірити в те, що він завоює щастє, коли воно лише існує на землі. Він варт того. Скільки він мук та горя переніс, а не угнув ся, не спідлив ся, то й заслужив собі на те.

„Про себе не маю що писати; ходжу до уряду, пишу, учу ся, бо хотів би хоч за шість літ скінчити оті права; говорю з Штефанком, хоч і в мене і в нього мало часу на балачку, бо він хоче вже сього року здавати професорський іспит і попросту замучуєть ся тим.

„Бувай здорова. Як будеш бачити ся, уцілуй від мене матусю, побажай Ціночці, най ще висша і дурнійша виросте, і відписуй скоро.

Твій Роман.

„P. s. Як Штефанко буде їхати до дому на сьвята, то я може приїду до тебе, розумієть ся, коли приймеш, бо хочу поглянути, як ти завоюєш щастє, коли ще не забула там, як звучить те слово“.

Вона відписала дуже короткий та щирый лист, котрим запрошувала Романа, щоби конечно приїхав подивити ся, як вона пне ся до щастя, та як їй живеть ся тепер.

На сей лист не відписував уже Роман, тільки замісь відповіді приїхав до неї. Кількож то було втіхи, кілько радости! А ще коли Роман привів одного дня Штефана з собою, то Ліда невеселіла і справді немов пишною, ясною рожею зацвила. Роман не знав, що вони знають ся; Ліда чомусь нічого не споминала йому про те, що знає Штефана, бо хотіла, щоби він їй як найбільше про нього писав, а знову Штефан не знав, що Ліда Романова сестра, бо через цілий той рік, коли Штефан учив Бобика, Роман був у війську і не привіз до дому. Та коли показало ся, що вони обоє давніше знайомі, то Роман немов урадував ся, а не раз знову якісь тіні ніби ніжності, ліби неохоти та недовіря скоро пересували ся по його лиці і скоро зникали.

Які-ж веселі вечери переживала та трійка! Збирали ся звичайно у Ліди, а зглядно Штефан приходив до Романа, і тоді або пересиджували всі троє в Лідиній кімнатці, або частійше вибирали ся на проходи. Раз мали йти на прохід, та звів ся вихор і понесло снігом, тай мусіли сидіти в хаті. Роман як звичайно почав жартувати і просив Штефана, аби оповів яку байку, бо він конечно хоче якоїсь байки. Штефан теж жартуючи відпекував ся, нараз споважнів і сказав:

— Се пригадує мені той день, коли я вибирав ся перший раз до школи. Давно те діялось. Майже дванацять літ тому. Тоді я ще був таким наївним хлопцем! І тоді ще жив мій незабутий батько. І тоді був такий гарний погідний осінний ранок. Я й мої сестри і брат сиділи всі на присні під хатою і їли морков. А сестри просили мене, аби я оповів байки, акурат так як ти тепер. І я кавав — а вгадай якої?

— Думаєш не вгадаю? Певно про щастє! Чи ти тоді ще не мріяв про щастє?

— Ей, чому ні, мріяв! Лише тоді я ще не бачив його в таких виразних та ярих красках як тепер.

— А пригадуєш ще ту казку? То цікава річ учути казку про щастє.

— Чи пригадую! І так, і ні. Може не зовсім така, як тоді снуєть ся мені казка про щастє в думках.

— То розкажи! Чому-ж ти Лідо ні слова не скажеш?

— Не хочу силувати. Думаю, що пан Стефан і так оповість!

— Добре, буду оповідати, лише наперед прохаю вибаченя, як не буде йти дуже складно, бо я вже давно не говорив казок.

— На високій, високій горі, там всемогуча богиня щастя мала свій престіл із золота та самоцьвітів кований.

І гарні та лискучі були корони, що тисячами поскидані лежали у її віг; та гарнійша, та більше лискуча була корона її золотого волося, що вінчала її чоло.

І ясні були шафіри, що ними були гаптовані її дорогі шати, і ясні зорі, що палали на її приказ у вечірньому небі, та ясніші сафіри і зорі с'яли в її очах.

І гарні були коралі і перли, що ними був украшений її престіл, та гарнійші коралі і перли були в її устах.

Перед нею все клонило ся: царі і нуждарі, королі і лицарі, рільники і купці, старі і молоді кланялись та хилились перед всемогучою богинею щастя та сонця.

Раз прийшов до неї один молодий лицар. Вірно він став перед нею і сказав:

— О щастє, так довго я шукав тебе і ніде не міг найти. Зійди хоч на хвилиночку до мене, нехай хоч часочок буду щасливий!

А вона всьміхнула ся тай сказала:

— Я ні до кого не сходжу сама. Мене треба заслужити добрими вчинками та працею; я лише тому вливаю в груди почутє щастя, хто заслугує на се.

А він відповів:

— Я син багатого пана. До праці я не звик, бо за мене всю працю чинили слуги. Я всього тільки й працював, що вживав жита та його роскоший. Та щастя я не знайшов у нім.

— У тебе лишила ся ще чиста душа, що пізнає свої блуди й недостачі. Вертай на землю, старай ся жити більше для иньших ніж для себе, то може й стрінеш ся зі своїм щастєм.

І молодий лицар пішов.

У темному лісі заскочив його вечір, і він шукаючи притулку, зайшов до хатки старого праведника, що жив у сьому темному лісі разом із своєю дочкою. Та дочка мабуть дуже була подібна до щастя, бо на її вид молодий хлопець забув про всі болі, турботи та чорну зневіру.

А рано сказав до неї:

— Чи хочеш піти зі мною у довгу та важку мандрівку житеву і стати моїм ясним сонцем?

Вона відказала:

— Пішла би я з тобою, та не можу лишити старого і немічного батька. Коли хочеш, то лиши ся тут з нами і будеш нам помагати управляти рілю і будеш помагати радою та вчинками всім бідним людям, що живуть там у долині в сумному та бідному селі.

І він лишив ся.

І в його серце вступило почутє безмежного та сьвітлого щастя: помагав бідним людям і глядів в очи свої Весноньки і був душею її душі.

Та прийшов день і його Веснонька умерла.

Він з розпуки рвав волосє, товк головою до каменя і ходив на її гріб і горячо молив та просив:

— Веснонько, присни ся мені, покажи ся ще хоч раз, бо не дотримаю обіту даного тобі: заподію сам собі смерть.

А раз уснув на її гробі.

І злинула вона до нього, така чудова як була й за життя, лише тепер мала ще й білі крила, поклала на його рамени руку і сказала:

— Милій мій! Чому не дотримуєш обіту даного мені, а кидав такі страшні слова? Ти ж був щасливий стільки довгих літ! Чому-ж не хочеш тепер працювати для щастя інших. Не плач, милій, не вбивай ся. Невдовзі надійде день, коли сполучимо ся на віки!

Він пробудив ся і з ясним, радісним усміхом вернув до давно киненої праці. Тихо і в тяжкому труді вів своє убоге, самотнє життя і ждав дня, в котрому вона покличе його до себе на віки. — —

Останні слова казки давно переугули, а вони всі трое сиділи в задумі і ніхто не важив ся порушити повної таємних шептів тиші.

Роман перший відізнав ся. Та ні Штефан ні Ліда не знали, що він властиво хотів сказати, бо почав був з лукавим усміхом на устах глядіти то на неї, то на нього, і якесь жартливе слово от-от мало схопити ся з його уст, та відтак щось немов іскорка великого чуття болю і ніжності засьвітила ся в його очах задивлених на них обоє і він лише сказав:

— Дуже гарно дякую за гарну казку — певно власної композиції?

На се знов відновив Штефан: — І так і ні. І чув я дещо з того, і дещо свого доложив, тай зложила ся от собі казка. Але час мені вже вибрати ся д' хаті.

І Штефан якось нервово схопив ся, убрав ся і прощаючись з Романом та Лідкою скоро вийшов з хаті. Відтак уже немов би унікав довгих розмов у хаті. Вони дивно порушили цілим його єством, немов неволили, і він лякав ся кожної хвилячки, що довше не зможе терпіти і вибухне всім своїм чуттям і болем. А він не сьмів!

За те більше ходили на проходи. Так було всім вільнійше на тих далеких, зимових проходах!

Сніг сьвітив тисячами блискучих іскор, дерева вдягнені в білий іней при сьвітлі зимового, заходячого, холодного сонця с'яли.

дизентами-жемчугами. А над усім ясно голубе небо, червоніючись на заході пурпурою.

А не раз вертали з проходів аж пізним вечером.

Тоді коли місяць ясно сьвітлив, зеленим сьвітлом сьвіт заливав, тоді як зірки сияли-мигтіли, тоді коли небо здавалося біле, і поле біле, і хати білі, сліпучо-білі. Їх трое тихою ходою, закутані в довгі чорні плащі, в білими, морозом зрумяненими щоками, із сяючими мов зорі очима, в щасливим, тихим усміхом на устах, ішли селом немов очаровані чудовою красою зимової ночі. Так було тихо, так тихо, лише сніг скрипів злегка від їх ходу; і було їм добре, і було їм любо.

Та часто, дуже часто щаслива усмішка зникала, натомість морщина острого болю з'являла ся коло уст. Се було тоді, коли зближали ся ближше до тих хаток, що здалека білили ся та манили до себе.

О! в тих хатках можна-б побачити гарні образки щастя! Вони знали, які!

От там у нетопленій, діравій хаті плакала вдовиця з дрібними дітьми, майже опухлими в голоду.

А в тій знов хатчині на городах бив ся син з батьком за те, хто на весні буде орати тай сіяти „на ділині“, а хто „на мандибурвиці“.

А знову у тій великій, новій, батько вже щось з пів року лоточив та бив доньку за те, що не хотіла віддавати ся за старого, а хотіла жити своїм життям та любити ся. На все село викрикував: „Го, го, нібого, вілтит ти любва з голови, як стане у хаті пусто тай зимно, а твій чоловік з розпуки, що не ме мати, чим тебе тай дітий погодувати, піде у коршму пити, а відтак буде тебе бити тай збиткувати. Але як будеш сита тай у гаразді, то прийде і любва, ни бій си“.

А до тої малої, похиленої хатини, що її не було й гаразд видно з поміж великих чужих оборогів та стоділ, прямував, а радше кривуляв п'яний-п'яніський мужик, і недоходячи навіть до хатнього порога, викрикував:

— Чуєш — біжи борзо до сусіди, зич сира, зич масла, зич пшенишної муки, роби пироги, бо я твій чоловік! Чуєш? З коліна вілупи, а давай мині пироги. Я свій пан на своїй загороді, ая, докім ше на своїй. Най си ше хоч раз ужию, бо як ні на весну вігона, то хіба стану Жидам за Івана.

Виходила бліда, змучена, аж чорна жінка, хотіла його ввести до хати, аби не робив „покаяня“, але то не вдавалося їй. В відповідь діставала так по голові, що аж обливалася кров'ю, та проте бігла до хати боронити дітей від лютого звіря, що вже тепер їх виганяв з хати „до дідьчої матері“.

Врешті повбирала той свій „нещасливий“ дріб і плачучи та нарікаючи йшла до сусіди хоч „до опівночі, поки цес не вгамує сі“.

— То-ж собі думала: робит уже цілий тиждень у місті, принесе д' хаті хоть який-такий крейцёр, а він прийшов пеній-пенійський як ніч, тай заводит покаяня.

Та далі ті наріканя стихали, бо бідна жінка побачила чужих людей, до того ще панів... покійно поздоровляла їх та йшла далі до сусіди; а за нею бігли босі діти. Відтак ставала сирота коло порога чужої хати, тай смирним голосом просила: „пустіт“.

Ну, і ще багато гарних „картинок щастя“ бачили вони йдучи із тих далеких проходів, і їм ставало тоді бездонно сумно і совісно за те, що вони сьміли колись мріяти про щастє: тоді раді би були одно від одного під землю сховати ся. І тоді завмирали їм на устах недомовлені слова, а голови хилили ся в низ.

Тишину переривав Роман.

Тихо підходив до Штефана тай казав:

— Чого ти Стефане замовк? Чи не снуєш часом мрій про щастє? Певно, коли бачить ся щастє иньших, то мимоволі починаєть ся мріяти і про своє! А ти Лідо? Ти що? Плачеш від щастя?!

Штефан ще не обзивав ся, за те Ліда не стерпіла.

— Ромку, дайже спокій! І за що ніби маєш когось мучити? Знаєш прецінь, що ніхто не говорить ніколи про безглядне щастє, ані не каже, що може бути щасливий, коли видить коло себе таке горе! Та прецінь власне тому, що стілько того горя всюди, треба старати ся його зменьшити. Як хто вміє: один помічу матеріальною, другий моральною. Та-ж ми не їмо хліба дурно, не живемо працію иньших, не кривдимо нікого. Певно, ми не в силі навіть нікому сліз осушити, не можемо багато поліпшити безвідрадної долі тих нещасних. Та прецінь се не наша вина, і по мойому ми краще-б зробили, коли би меньше нарікали та знеохочували ся, а взяли ся твердо до невдячної праці, кажучи собі по запорозьки: раз

мати родила! Що-ж? у нас страшні, безвідрадні обставини, але як то було за наших прадідів? Коли селянин не був навіть паном свого життя, коли його міг пан для простої забавки застрілити мов пса і за те платив декілька талярів кари! У нас тепер лише більше рук до праці, більше охочих умів та щирих сердець, більше самовідречення, а будучність наша, а щастє наше.

— Ой, Лідо, Лідо, ти правдива пісня! Ну, починай же пеан про наше чудове житє, про щастє. Ні! я на правду не знаю, чи ви сліпі, що над краєм пропасти-безодні можете деклямувати такі палкі промови!?

— Слухай ти правниче, вспокій но свої філософічно-пессімістичні нерви, тай не говори таке як старий дід, що трясє ся над гробом.

— Но, но, Штефанку! Правда — філософія не мій фах і я не думаю навіть філософувати: я тільки беру річи реально. Ну, і цікавий я знати, як ви хочете працювати? Певно думаете про роботу в народі. Ну, Лідо, не всьміхай ся так іронічно! Здаєть ся, не думаш, що я під роботою в народі розумію ходженє від хати до хати та читанє „Наймички“ Шевченкової? Ні! я розумію таку нашу серіозну роботу: твое учительованє, Штефанову науку, мою будучу адвокатуру, взагалі всяку працю, що має якесь добро народу на меті. І що-ж? Розумієть ся, що та вся робота має вести в першій лінії до самосвідомости національної та почутя народної чести серед люду. Ха, ха, ха, які-ж ви потішні! Чи ви думаете, що історія повернеть ся в зад і що ті, що нам уже раз видерли наші сьвятощі, схотять їх нам звернути? Чи думаете, що наш оголомшений нарід зважить ся виступити проти самоволі висших, що зважить ся бороти ся? Та-ж то майже самі раби. І хто нам поможе в тій боротьбі? Чи наші вороги? Хіба би дурні! Однак наша мова буде в поневірці, бо ми лише бідний плебе, що висилає з поміж себе рік-річно декільки соток людий, котрі йдуть здобувати собі й иньшим щастє, та в котрих нема найвисшого ідеалу, бажаня вільности ріднього краю і котрі тому по дорозі гнуть ся, ломлять ся. А коли у деяких єсть у душі той ясний ідеал, то вони витримують до якогось часу, стоять при своєму твердо мов скала, та злигодні житя вганяють їх у могилу. Та сї послідні — сї ще щасливі на против тих, що зломил ся або і впали: з тих ще хоч примір добрий, а з темних то ганьба, і сором, і несвітський жалє, і гріх. Дарма, житє важке, боротьба за хліб, то найперший людський

обовязок. А у нас, у наших ворогів у руках питане нашого життя чи смерті, то-ж коли ми вибразмо життя, мусимо ломити ся або гнути ся.

— Слухай Ромаше! А чи воно у Франції було відразу так як єсть?

— Се пусте! По перше: французька революція у нас не дасть ся перевести, бо тепер не ті часи. По друге: Французи воювали самі між собою за основні реформи, а ми жусіли-б з чужини. По третє: Коли французький плебс домагав ся зрівняня всіх станів, то мав за собою і низше духовенство і значну часть біднійшої інтелігенції. А наша інтелігенция, думаш, пішла би з народом? Ну, ну, надій ся!

— Тепер, бачиш, договорили ся ми до краю. От, у сьому власне вся біда. У нас нема сьвідомої інтелігенції.

— А бій ся Бога, як ти можеш таке говорити?

— Ти перед хвилею сам щось подібного сказав. І се така правда. Принаймі на мою думку. На мою думку інтелігентний але правдиво інтелігентний і сьвідомий чоловік не потрафить ні упідлювати ся ні повзати. А се чи ж не упідлюване, коли хто походячи з народности слабшої, переходить до міцнійшої і ворожої, так як се дієть ся дуже часто у нас? Коли хто взагалі покидає свій низький рід, а прає ся силоміць між висших? Коли хто дрожить за свою власну шкіру, не оглядаючись на те, що тим шкодить иньшим?

— Ну, даруй! А коли він знає, що служачи своєму народови здохне в голоду?! Но, розумієть ся, що я сього не хвалю, але чистий розум велить не здихати, лише жити!

— Він не повинен так казати! То власне біда, що у нас розум грає часами за велику роль, а сумління за малу, і взагалі, що ми надто кермуємо ся розумом і серцем, а сумління у нас на боці. Коли-б такий один з другим порадив ся з сумлінням, то воно би йому зараз пригадало, що коли він приміром не дістане найліпше платної посади, або не вістане совітником, то він ще не вире. Але коли він і таких десять покинуть справу рідного люду, то будуть гинути повільною смертю сотки й тисячі тих, що він з поміж них вийшов, їх кривавим потом годував ся; на їх місце придуть сильнійші духом, тілом, культурою люди з ворожого племени, і на їх прадідівській, слізи та кровю зрошеній скибі зівють гніздечко для „бялого оржелка“.

— Се правда, що-ж коли отся пісонька переходить от рода в род. Кожен нарікає, що нема свідомої інтелігенції, а ніхто не зміє зарадити сьому лиху.

— Бо по мойому у нас дотепер за мало звертало ся і звертає ся уваги на вихованє. Коли дитині не вщипить ся з самого початку почутя обовязку та любови до рідного краю, а відтак ще й у школі вона нічого про те не чує, то як має з неї що доброго вирости? Та воно мусить бути ліпше: теперішні молоді, патріотичні професори сїятимуть правдиве зерно в душах своїх учеників, а ті зерна засїяні в молоді душі глибоко впускають коріна. По мойому треба так повести дитину, щоб вона в піанійшому житю поносячи навіть не догоди та кари за своє правдиве поступуванє, уважала те з своєї сторони лише сповненєм обовязку а не жертвою. А коли всі будуть свідомі свого обовязку, тоді здасть ся, не треба буде таких жертв, які тепер ще такі справді існують.

— То ви мусите дуже любити своє учительське званє, коли в таким запалом і вірою говорите про нього. І видко, думаете всі сили посвятити на те, щоб виховувати молоді покоління інтелігенції?

— Так, пані, буду старати ся зробити все, що в моїй силі. Бо доки у нас не буде свідомої інтелігенції, то доти і вся робота серед людю немислима. Нарід недовірчивий, і треба чистих рук і чистого та люблячого серця, щоб можна усунути всякі сумніви народні що до чистоти і щирости роботи серед нього. Але воно буде ліпше, як єсть, мусить бути ліпше.

— Ну, Штефанку, я бачу, що з тобою не договорив би ся. Певно, хто має таку сильну віру в добро як ти, то з ним не можна нічого вдїяти і зрештою я й не беру ся. Дай Боже таких більше! А тепер добраніч, мій ідеалісте, бо ми вже коло школи, а пора досить пізна.

— Ні, я не ідеаліст! Я лише той, що вірить в побіду добра над злом, і в те, що хто сповняє свої обовязки, для того навіть і серед наших тяжких обставин можливе щастє.

— А се не ідеалізм?

— Ну, ідеалізм, ідеалізм, нехай уже буде по твоему! Тільки побачиш сам, що щастє єсть, і що я його знайду. В сьому часі лочуваю те більше, як коли будь перше. А тепер добраніч, Романе, добраніч панно Лідо!

Вона подала йому руку. А очі її с'яли ясніше від зір, а була така гарна мов би те щастє, що він ішов йому на стрічу. А місяць-лив зеленаве сьвітло, жемчугами іскрили ся снігові поля. Вона-ж подала йому руку з таким глибоким поглядом у його очі, як тоді, коли збирала ся на баль і коли вперше думка: „двоє нещасливих“ явилась у неї. Чи й тепер та думка гостила в її голові?

— Ті, що йдуть на стрічу щастю — співало в її душі.

— Добраніч!

Пішов.

XIV.

Прийшли руські сьвята; Роман з Лідєю поїхали домів, а по сьвятах одно до своєї школи в тихому селі, друге до Львова.

І Штефан теж не довго міг сидіти дома та сьвяткувати, бо мусів і брата везти до школи і таки постановив собі сьвято, що мусить здати іспит на четвертому році, се-б то так десь за пів року від тепер.

О, він добре чув, переконав ся про се тисячі разів, не раз, що без Ліди він не в силі довше жити. Та коли не здасть того професорського іспиту, то не буде міг мати її своєю жінкою, не осягне своєї найгарнійшої мрії, що вже від многих літ була провідною зорею його життя.

Ні, не через те, щоб вона (Ліда) не схотіла бути жінкою бідного суплєнта, тільки через те, що вона знає, яка присяга вяже його, знає, що він утримує свого брата та помагає мамі, то не хотіла-б віднімати у його дорогих хліба. Коли здасть іспит, то буде щось зовсім ивьше; тоді він може утримати і жінку і брата.

А коли вона не схоче його?!

На сю думку серце завмирає від страшного болю. Що тоді жите, що праця, що все? Що його мрії про щастє? Щастє — без неї!? Нема його, нема! Вона — його щастє! Лишень хвилинку, лишень годину — один золотий промінчик за ціле сумне, голодне, холодне, безвідрадне жите. Ні! вона мусить полюбити його! Він розкаже їй усе, скаже як широ її кохає, як довго, як вірно! Як працює, щоб лише заслужити собі на неї, на можливість назвати її своєю жінкою. Все їй оповість.

А сумління казало:

Тільки не тепер; аж тоді, як уже будеш міг просити її, щоб стала твоєю подругою. Тепер терпи і мовчи! Бо слухай, алу-ж вона не любить тебе, то чи стане в тебе стільки сили, щоб перемогти себе тай вчити ся далі? А коли ні, то тоді що? присяга дана батькови піде в забуття, бо ти будеш шалів з розпуки і певно не сточеш більше працювати. Чи то буде чесно?!

От такі думки раз у раз снували ся по його голові. Серце казало, домагалось говорити, сумління наказувало мовчати. І він мовчав.

Ходив на виклади, вчив ся, писав свою працю, бігав на лекції, та при тому мучив ся так страшно, так нелюдсько, що далі не ставало сили терпіти. І тисячі разів зривав ся, хотів їхати, висповідати ся їй з усього, збути ся тої важкої непевности, та його сумління казало йому тільки два слова: „Синку, не покинь їх“. „Присягаю, що не покину“.

Не сміє нічого казати. Бо коли-б вона його відкинула, о, то він знає, що його жите зруйноване на все, що воно стратило-б весь свій чар, всю красу. Вона-ж йому дорожша над те сонце, вона дорожша над жите, над усе, — та не над честь. І тому він не сміє тепер нічого казати!

— Синку, не покинь їх!

— Ні, не покину.

І Ліда мучила ся, тужила.

Прийшла любов, перша, велика, всемогуча і заволоділа всім її еством, і наповнила душу горем і безмірним щастем, перед очи поклала його хороший образ, в уха вілляла звук його голосу та сміху. А в самотні, вечірні години все воскрешала його стать, а в хаті все носили ся тони його голосу, коли оповідав казку про щасте. Отак немов живий стоїть перед нею і мов живий говорить. І хоче вона ще раз вдивити ся в його очи і відповісти весело тай широ, та бачить лише пусту хату довкола себе, а його немає. І їй стає тужно та болюче.

І так ішли дні, минали тижні, проходили місяці, що їм здавали ся віками-роками.

Находили Великодні свята.

Був зелений початок мая.

Штефан хотів не їхати до дому на сьвята, щоб не бачити її та не мучити ся ще гірше відтак. Але мусів їхати хоч на місяць, коли хотів здавати в осени який іспит. Душевна мука та важка умова праця молодого історика підірвали його сили, і він мусів поїхати додів, відсьвіжити ся та подихати сільським воздухом.

Роман вибрав ся теж до сестри, та мав ще перед тим вступити до дому, і тому умовив ся з Штефаном, що той приїде до школи аж за тиждень по своєму приїзді на село.

Приїхав Штефан до дому, а дні пливуть ще скучнійше ніж у Львові. Не сходить вона з думки.

От кілька кроків перейти і вже міг би побачити її, поглянути хоч раз в її очи. Не можна. Роман ще не приїхав. А врешті, він, Штефан, таки найліпше зробить, коли зовсім уже не піде до школи. Найліпше! Пощо роздирати вже й так від болю ледви живе серце. Але розумованя на ніщо не здавали ся і ноги самі несли його все в поблиз школи. Нераз іде, задивить ся на бідну школу, серце забьєть ся радісно та живо, відтак огорне нераз такий сум та жаль його душу, що він знову втікає далеко-далеко; та в уяві все мріє стара похилена школа, очи душі бачуть нутро тої школи, убогу кімнатку, а посеред неї її, його Ліду кохану, таку чудову як погідний, літній день. І так було майже що дня. А прецінь міг Штефан мило забавити ся, бо дістав запросини, щоб був ласкав не гордити, відвідати, і від сьвященика і від економа, у котрих було по кілька донечок, кожда хоч нині під вінець, а Штефан молодий гарний хлопець, а яке становище може вже мати! Та він не хотів ніде йти і сидів дома.

Дома мало що змінило ся.

Мати троха постаріла ся, та за те була веселійша, бо зять був добрий і Марії добре живеть ся. Катрусю вже теж сватають — ну, не богачі, та не в богацтві щастє. Чесний, не пянюга, то ґрунт. Антось ходить до гімназії, вже в четвертій класі, і вчить ся добре; Доцька ще мала, та все єсть поміч у хаті.

— І все би добре, — думала мати — коби лишень він не слабував, її Штефанко любий, її синочок добрий, що їм усім не дав загинути, та сам відай загине. Але ні, Господь милосерний не позволить, він ще дасть їй дочекати ся від сина онуків. Хто знає, чи він уже не має якої панни?

Часами зачіпала за те, та він не відповідав, лише зривав ся тай летів у ліс.

А як раз таки виразно запитала, він відповів:

— А як же би я мамко міг тепер свою долю з чимось взяти? Най ще. Як адам той егізамент, що сі до нього тепер учу, та буду мати певний кавалок хліба, то може й приведу вам невісточку. Бо тепер ще нема як. Таже не оженю ся, а Антося не вігоню. Як-ем присег дедикови, так слова додержу.

Мати тихо заплакала та й сказала: „Простибіг“, і більше вже за те не говорила.

А Штефан далі тужив і ждав того дня, коли приїде Роман.

Ну, і надійшов той день.

У Штефановім серці почала ся знову боротьба. Іти? не йти? Іти? не йти? Нарешті таки пішов. Ішов мов на весіле і мов на смерть! Побачить її, увидить її знов. Побачить ті очи глибокі, злотисті; побачить ті уста, що до них день у день, кожної хвилі, години молив ся. А може вона заручена? Чув раз, як якісь жінки говорили його мамі за якусь „професорьку“, що до неї приїдуть якийсь панич та й отакі-о великі „букети“ цвітів привозить. Може то до Ліди? Ішов мов на смерть. Та таки йшов. Прецінь з приятелем мусить побачити ся!

Вже таки блачить Штефан Лідину домівку.

Стара, похилена, дах латапий, стіни пообдирані від весняних дощів. Тільки краси, що зелений городчик перед вікнами, та кілька верб, що розвивають ся, зеленю пишуть ся.

От там у малій, вохкій кімнатці сидить вона певно з братом, та говорять щиро, запально. Її очи горять, уха ловлять слова щирі та рідні. Гірка й її доля, Штефан знав, яка гірка! То певно не про неї говорили ті жінки! Віп в те не вірять, щоб вона коли жала приймати сама яких мушци, хиба може раз прийхав який пробувати щастя. Ні, то певно не про неї говорили!

Його кроки стають повільнійші, несмілійші; серце так сильно беть ся, мов би хотіло вискочити з груди. А може таки вернутись?

Чув пісню! Чий то голос? Мягкий, оксамітовий, не дуже високий і не дуже сильний... Її? А пісня якась народня, бо й такі слова, і мелодія така.

Ой коли іду, земельку сьвяту
Сльозами поливаю;
Ой куди іду, земельку сьвяту
Тугою засіваю.

А з тої туги ростуть квіточки,
Квіточки дрібнесенькі;
Нарву квіточок, тай звію вінок,
Тай пушу на річеньку.

Коли-б ти вінку, із руги звитий,
Та внів заговорити;
Ти-б йому сказав, ти-б йому вповів,
Як мені тяжко жити.

Штефан стоїть і слухає, і впоєть ся звуком її голосу, і слухав би так цілий вік тої пісні — така тужна, така тужна. Але що-ж він робить? Чи то гарно? Тепер уже таки мусить іти, бо-ж то не гарно підслухувати. Раз дивив ся на Ліду без її доволу, тепер підслухує пісню.

Йде ближше. Двері від її кімнатки зачинені.

Підходить до них і непевно стукає. Спів уриваєть ся, а по-слідні згуки динуть так скоро, як скоро зриваєть ся сполохана шулікою дрібна пташина. Відтак чути скорі кроки. Ліда біжить до дверей сама, отвирає і весело скрикує:

— То ти, Романе?

Здивована стає, очи спустила, ніяково їй.

— Добрий вечір, пані! Ні, то я! Дуже перепрашаю, я не знав, що Романа ще нема. Ми уювились, що він уже нині рано приїде. Дуже перепрашаю!

— Нема за що! Та прошу до хати. Той незносний Роман все щось вистроїть.

— Не хотів би я перешкаджати.

— Але-ж прошу; як може мені перешкодити найліпший приятель мого дорогого братика?

Він і вона чують, що їм би не те хотілось говорити; що не такі слова поплили-б, коли-б вони дали волю устам висловити те, що серце хоче сказати.

Мовчать хвилию обоє.

Відтак ідуть у глук кімнати, вона сідає на софці, він подає леки на кріслі.

Вона перериває мовчанку.

— Давно приїхали?

— Тиждень тому. Приїхав полічити ся троха.

— Знаю. Писав мені Роман, що за много працюєте.

— Ой той Роман. Також не має про що та про кого до пані писати.

— Пише про свого найліпшого приятеля.

І знов той розговор нещирій. Чи се вони хотять собі сказати? Чи се говорять їх очи, що палахкотять мов те сонце, що на заході сніє?

— Вже ваша праця готова? Коли оголосите?

— Не думав над тим.

„Ну, як він нечемно відповідає! І чого ті нерви розходили ся!“ — думає сам про себе Штефан.

А вона: „Такий був повний запалу, надій, а тепер такий охлялий, байдужий!“

— А може ви вже кинули мрію здавати тепер іспит? Чого якісь такі знеохочені, зовсім иньші як були в зимі? Вже перестали йти на стрічу щастю? — пробувала жартувати.

Засьміяв ся з тиха.

— Щастє!

— Що, то я таки не помиляюсь! Ну, які ви муштини слабодухи. Вже майже у своїй мети, і знеохочуете ся.

— Ні, пані! Тільки що до моєї мети ще дуже далеко.

— Як же се? Ще так недавно оповідали ви з таким одушевленням про своє званє, про свою працю. Так недавно снували мрії про те, що от-от осягнете ціль свого життя, станете до великої праці народнього відродження, будете сіяти золоті зерна правди в душі своїх учеників, виховувати нове покоління свідомої інтелігенції, а тепер... Чому такі сумні? Чи такі дуже хорі?

Мовчав, а сумні, важкі тіни туги снували ся по його обличю.

— Простіть, що я оце наговорила! Я не повинна була мішати ся в те. Хто зна, яке горе пригнітає вашу душу, а я беру ся читати вам мораль.

— Се нічого, я заслугою на се. Мені-ж не вільно бути слабодухом. Хто має такі обовязки як я, той не сьміє ніколи мріяти про особисте щастє.

Знов хвилю мовчав. Далі говорив тихо мов до себе.

— Властиво мої обовязки тепер не збільшили ся, тільки зміцнила ся думка, що вже від кількох літ сверлує мою душу, що сповненє своїх обовязків, се ще не єсть особисте щастє. А бажанє

того щастя росте тай росте. Коби тільки хвилику, малу хвилиночку вазнати його.

Що було в тих його словах, що в них дрожало?

То було щось безконечно солодке і безконечно болюче, а вона склонила голову й мовчала.

Глянув на ту її опущену головку — ні, так не схиляється ся голова в особи, котрій зовсім байдужне наше горе, або котра не розуміє нас.

Ах, у нього не стане сили довше мовчати, не стане сили довше скривати. А як вона не любить його, а коли загнівається, а коли відтрутить його? Тоді лишень най шире відновість собі — буде він учити ся далі, візьме ся до праці? Ні! тоді все пропало. Бо коли би він її меньше кохав, меньше цїнив, коли-б вона не була його першою і останньою любовю, тоді було би що иньшого. А так? — О Боже, Боже, за що Ти кажеш так терпіти і — і — за що Ти, Боже, дав мені таке тонке та чутке сумління?

Вона підняла голову і глянула на нього.

Який він незвичайно блідий, як мусить терпіти! Ох, вона би своє житє з охотою віддала, щоб відняти в нього хоч крихту того терпіння. Та як?

Підходить до нього. Кладе руку на його рамя, легенько-тихесенько будить його з задуми.

— Що вам такого? Такий біль голови?

Він піднімає очи, стрічає ширий, отвертий погляд її золотавих, сонічних очей.

— Тепер мені вже нічого, вже зовсім добре, а то справді погано розболіла ся голова.

— За много працюєте, абсолютно за много.

— Ні, я тепер таки зовсім нічого не роблю, бо хоч би й хотів, то сили нема; врешті хочу того іспиту позбути ся ще сей осени, а як не вилічу ся тепер, то ще готова мене вціпити ся велика слабість. Я собі тепер великий пан: приїхав до дому, там усі працюють, що аж піт із них цюрком котить ся, а я собі ціліський день шляю ся по лісах та лугах. Сказано — вільний птах.

— Вже знов зачинаєте поливом приправляти?

— Ну, ні вже, ні. Буду тепер зовсім гарно-тихенько сидіти, тай коли позволите, правити вам компліменти. Які ви чудові, які у вас гарні-прегарні очи! Ну, видите, як нескладно йде?

Хвилию помовчав.

— Не гнівайтеся, та то бачите так. Я тому тепер такий незносний, що не хочу погодитися з тим, що мусить бути, лише хочу чогось такого, що хто зна, чи й можливе в світі. І тепер приміром, я хотів би бути веселим, приємним, та біль, що кипить у серці, не дає виговорювати веселих, милих слів. Я вам се кажу лише тому, бо хочу оправдати ся з мого дивного поступування. Вірте мені, що мені дуже тяжко і тому я такий. Простіть і прощайте, а коли приїде Роман, то прошу, скажіть йому, най буде ласкав коли зайти до мене. А тепер добраніч і ще раз простіть.

Витягла до нього руку.

— Я не гніваюся, Стефано. Я-ж розумію, що не все можна бути веселим. Мені лишень, вірте мені, дуже вас жаль, що починаєте тратити віру в щастя, що той, котрий перше сам до борби загірив, починає сумнівати ся про наслідки тої борби. Я не гніваюся, Стефано.

Перший раз так його назвала. Як м'яко, як любо звучить те слівце в її устах!

Стоїть ще хвилию перед нею з похиленою в низ головою і шепче :

— Так пані. Така судба жде кожного шаленого біднягу, що сьміє мріяти про особисте щастя, а тим щастям уважає дівчину з золотистими очима!

В неї голова починає ходором ходити; жовті, сині, зелені колісця бігають поперед очі, а серце так сильно, сильно б'ється. Вона блідне, опускає голову в низ. Ні! так не схилиє голову дівчина, що не розуміє нас!

— Лідо!

— Що таке?

— Лідо, ви знаєте?

— Що таке?

— Я вас люблю!

Вона ще гірше блідне і тихесенько каже :

— Добре, Стефано.

Як він ждав сього слова! Віп, здасть ся, літами-віками на нього ждав!

Бере її руку, і мов безумний тулить раз враз до уст; до нестяму цілує, аж віддиху йому вже не стає.

— Лідочко, пісенько, найдорожша, любочко моя, ти любиш мене?

— Люблю, Стефано.

— Будеш мою, будеш ждати—хто зна, може рік, може два, я не крию того перед тобою, що ми не зможемо скорше побрати ся заки я здам іспит. Бо ти знаєш, які обов'язки тяжать на мині. Вирочім неправда, вони не тяжать, то не тяжкі обов'язки, бо я через них годен тебе. Будеш ждати?

— Хоч би десять літ, Стефано.

— Зірочко моя, сонічко ясне, щастє мое! Що мені тепер праця, що голод, що всі невигоди життя! З мою пісенькою мені нічого не страшно. Як я тебе люблю! як люблю, кохана! Не гнівай ся, любо, що я так поступив, що так довго сиджу в тебе, а ти сама, що може наражую тебе на людську обмову. Ні, знаєш, я таки конче здам іспит сеї осени, і ми вже тоді будемо на все належати до себе. Побачиш, як я тебе кохаю! А тепер, хоч як гірко, треба прощатись. Оставай здорова, пісенько моя сердечна, сні о мині!

Ще раз взяв її рученята в свої, і цілував, цілував до нестями. А відтак пробував іти. Та лише дійшов до порога, якась магічна, непереможна сила силувала його обернути ся і ще раз і ще раз глядіти в її сонічні очі. Далі зблизив ся до неї, і очима просив поцілуя.

Зрозуміла, та не відповідала; лише невинні уста тремтіли, а напів прижкнені очі щось соромливо-роскішно нашіптували, своїм промінєм ясним говорили.

Зрозумів мову її очий та уст, і зблизив свої горячі, чисті уста до її дріжучих, невинних уст. І пив з них щастє і жите, і впивав ся.

— Мій перший поцілуй — шепнув відтак. — Чи єсть більше щастє на сьвітї?

А її очі говорили, що нема, і його серце співало про те.

— Тепер уже йди!

— Тепер уже йду. Прощай, кохана, та згадуй мене. Тепер уже до тебе не прийду, аж коли Роман приїде, бо люди лихі.

Ішов, вона проводила його аж за хатний поріг, коли тут же вдалека побачили Романа.

Він взяв капелюх і кричав:

— Витайте, витайте! А Штефанку, чого так поспішив ся?

— От-ти стидав ся-б! Гарно дотримуєш слова, не ма що сказати. Чи в тебе тепер дев'ята рано?

— Ну, та воно видиш, тепер пята пополудни, але якось так прийшло ся. А ти від давна вже ждеш на мене? Прости, завтра вже певно того не зроблю.

— Та що-ж ви тут стоїте, ходімо в хату, бо-ж ти Ромку з дороги. Я вас троха прийму, погощу. Хиба, що вам, Стефане, вже задовго ждати?

Війшли до хати. Ліда привитавши ся з братом; пішла до своєї спіжарні с. в. малих сінок, де стояла шафа з її припасами господарськими, а Роман з Штефаном витали ся. Як же вони щиро щиро поділювали ся, як ще ніколи дотепер. Особливо Штефан.

— Романе, слухай, я люблю твою сестру.

— Ну, се я тобі вже давно хотів сказати. Ну, а вона що?

— І вона мене любить.

— Питав?

— Питав!

— Коли?

— Нині.

— Ну, ну, ти невинний Штефанку! Дивіть но, як він уміє дівчат баламутити.

— Тихо ти, не говори таке! Я не баламучу, я люблю. Як би ти міг знати, як люблю!

— Але-ж знаю, знаю! І що? Почуваєш може тепер щастя?

— Безмежне, брате! Яке-ж то воно буде, коли вона буде моєю, коли будемо все разом!

— Навиринирть ся.

— Тихо, поганий! Романе, чи ти відчуваєш се: що день бачити її, глядіти в її очи, цілувати її уста, слухати її голосу, її лісень, відгадувати її бажання! Романе, чи єсть в раї більше щастя? Не сьмій ся! Я-ж знаю, що не буду міг сотворити їй такого раю, якого вона гідна. Але-ж ми й не мріємо про рай такий, де не буде ні бурь, ні боротьби. Ми будемо йти до щастя, до сонця золотого стрімкою та тернистою стежиною; та вона буде моєю радістю, а я її сялою, і ми рука в руці перейдемо разом важке життя, бо у нас в душі буде яснити щастя.

Вона вже була вийшла до хати, та так тихесенько стала на порозі і промінними очима гляділа на нього. Побачив її, скорими кроками пішов їй на стрічу і знову їх руки злучили ся, а очі сяяли-горіли мов сонце, мов щасте, що йшли до нього.

— Ну, ну, сих двох приаусять мене, невірного Тому, повірити в щасте. Дай-же вам Боже на віки тої віри не викинути з серця!

По хвилі:

— Гм, шкода, що я так не маляр або не різьбар! З вас така пара, що не надивив би ся. Історія з піснею — чудова пара!

— От слухай, Рожку, ти ліпше зробив би, наколи-б і собі пошукав такої пісні. Але правда, такої другої пісоньки як моя, нема. Та хоч би трохи і не така, то вір, що ніщо так не підносить чоловіка, як любов гарної, невинної дівчини.

— Га, ти-ж сам кажеш, що такої другої нема.

— А ще гіршої я не хочу. Ну, і зрештою, то я маю собі шукати жінки?! Нещаслива би вона була! Та-ж я би її замучив своєю милою вдачею. І може я маю теж іти на стрічу щастю? Пуста робота! Як у кого в душі нема щастя, то він ніде не знайде його. Хіба ще, як би ти, Лідо, висватала мені яку панночку!

— Добре, буду сватати.

— Ну, ну, полішим се. О тім потім. Тимчасом прости, але я таки голодний. Як уже ти заложила стіл, то проси, аби я їв. Бо я знаю, що ви ситі тим, що дивитесь на себе, а я таки хочу їсти.

Сим хотів сердешний хлопець покрити свій біль.

„Тільки я, немов заклятий,
Дивлюсь, дивлюсь, тай нишком плачу,
Що без пригоди, мов негода
Минула молодість моя“.

По підвечірку пішли всі трое на прохід, а люди ставали тай вглядали ся. Казали:

— Марчуччин панич з професорською то така пара, гейби два янголи з неба. Що він білий, а вона ще біліша. Що у нього волосся як у баранчика білого, а у неї таки злотне. Що у нього очі го-

дубі та ясні, а у неї ще ясніші, лиш якісь також гей болотні — „панські“. Але вона добра панна, то вже нема що казати. Діти за-нев гинут; тэй він, коби адоров, то раз панич годний, то раз син добрий. Стара денї душі в нїм не чує.

І ще того самого вечера писала Ліда довгий, предовгий лист до своєї матусі; і ще того самого вечера казав Штефан мамі, що за пів року введе їй невісточку, гей сонічко в хату. А стара мати-довго ще, довго стояла сеї ночі перед образами та молила Бога за долю свого сина.

На другий же день, коли Штефан прийшов до Ліди, то вони обоє пішли найперше до його мамі. Вона і перше прихильно відносила ся до професорки, тепер же взяла лагідно Лідину руку і тихо-моляче прсмовила:

— Люби його, душко пані. Він такий у мене, гей то сонічко добрий.

У відповідь на се припала Ліда устами до старечих, поморщених рук і палко цілувала.

І пані Емілія раділа, коли в веділю (скорше не могли) завітали до неї любі гості. Знав камінь з її серця: її дорога Лідочка мала зазнати того великого щастя, яке дає любов коханого мушчини.

Навіть п. Херський був задоволений, лише приговорював:

— Має густ, їй Богу має густ! То собі хлопчика вибрала! Але ті теперішні діти! Самі собою розпоряджають, навіть не порадять ся нікого. І сказати правду — мають рехт!

Минули Великодні свята, поїхав Штефан з Романом до Львова, і Ліда лишила ся знову сама, лише з думками про нього.

Що дня і що години вона згадувала його, пригадувала всі подробиці, що чула про нього. І те, як він ватерпів ся ще дитиною, і що переміг у школі, і як мучив ся на університеті. Згадувала ті свята, котрі були такі і для неї і для нього прикрі. Як він потих страшних місяцях голодованя та сумних святах у далекому Львові відібрав свою стипендію, отряс ся з довгів, зміг зачати

хоч трохи по людськи жити, дістав дві лекції, тай якось перебивали ся оба з братом. Як думка про неї, про його Лідочку, була його провідною зорею, не опускала його ні на хвилию. І він працював що лише ставало сил, аж виборов собі поважав у товаришів та професорів, зміг працювати в своїому фаху і на полі літературному, а все йшов на стрічу щастю, на стрічу їй.

І вона, Ліда, вже не сумувала, не сьміяла ся з своїх мрій, лише працювала ще більше ніж перед тим, щоб лише стати ся, бути гідною подругою тому білявому, гарному, доброму хлопцеві, та хоч в часті сповнити просьбу свого батька: бути вжиточною своєму народови. Коли вони вже поберуть ся, ну, то вона не буде вже дальше учителькою, але постарасть ся в иньший спосіб нагородити те, що уступає з учительованя. Бо-ж уже те, що вона буде провідною зіркою жита і праці свого коханого Штефаяка, а він же каже, що без неї не може жити! се вже — — — ей ні, се щасте, а не сповненє свого обовязку! Але вона буде з ним спільно працювати, певно не буде в його домі лише предметом роскоші та забави! Ні, вона буде його під'ємом у житєвій борбі, його добрим духом, буде старати ся стати для нього таки правдивим щастем. А він каже: кожен чоловік може стати ся позиточним членом суспільства, коли лише свою хоч би й невелику працю сповняє чесно, ревно і охочо. Коли всі його думки і вчинки стремлять до того, щоби приспорити бодай одну цеголку, бодай один каміньчик більше на здвигненє величної будівлі народнього відродженя.

Оттакі мрії снувала Ліда літними вечерами, а Штефан учив ся, працював, писав, приготавляв ся до іспиту.

Був ранній ранок пізної осени, та в ковалевій хаті було вже всьо на ногах. А перед хатою стояв віз запряжений паром коний. Фірман нетерпливо ждав.

За хвилию вийшла з хати пара молодих людей, Штефан і Ліда Марчуки. Ще раз прощали ся вони з усім родом, ще раз просили старої нені, аби їхала з ними, а вона ще раз казала, що з свого села не хоче йти. А відтак пішли обоє ще на сільський цвинтар, на могилку коваля Андрія, прощали ся з нею, взяли трохи сьвятої землі і жовклої, морозом звареної травинці — на спомин, в далеку, та нову дорогу. А потім ішли селом, а за ними весь рід —

відпроваджували трохи. Не хотіли ще їхати, ішли, щоб доволі надивити ся на ті кохані місця, де були такі щасливі. Ішли повагом, поволи, притулені близько-близько до себе, без слова, без згуку, лише серце било ся від щастя.

На небі с'яло ясне, величне сонце, по небі собі йшло та вказувало шлях.

А вони, рука в руці, йшли на стрічу тому сонцю, щастю золотому, в далекий, чужий край — у галицьку Сибір.

СПОВІДЬ.

(записки одного з багатьох).

Присвячуєть ся сестрі Оксані.

I.

Він узяв у руки перо. Вшокував його в каламар.

Помахав ним над аркушем білого паперу. Далі поклав його біля того паперу, а сам одкинув ся на спинку віденського фотеля, що стояв перед його бюро, покритим синім, трохи волохатим сукном, і на яким стояла ляпка, біля неї каламар, потім попільниця, повна окурків од цигарок та сизого попелу, а також по боках бюро лежали книжки: Кобзарь, „Also sprach Zarathustra“ Ніцше та „Вік т. I.“ Перо ото поклав він біля паперу на край бюро, а сам замислив ся, відкинувшись на фотель і заплющивши очи.

Він був у такій позі, як мертвець: бліде як полотно обличчя його було змучене, з синіми жилками по-де-куди, які, здавало ся, ще більше додавали йому болячої блідости, а під очима помістилися чорні півкільця — слід безсонних ночий та якогось страждання.

Високе чоло, чорне як воронове крило волосся на двоє розчесане, трохи лише широкий ніс та невеличкі чорні вусики, рівне підборіддя та овальне обличчя — се все могло б зробити його навіть не поганим, але надто боляча блідість і мертвота сього обличчя справляли вражіння якоесь непрямне, вражіння мертвеччини...

І невеличка кімнатка, де він жив, якоесь не до речі спокійно та байдужно оточувала його чотирма своїми стінами, без жадного виразу співчуття байдужно дивились із них на його очи фотографій, що висіли на них, а тиша, не цілком повна, але досить спокійна,

до того ще змішана з порушеною світлом від лампи темрявою, яка більше опановувала закутками кімнатки, лишаючи світле місце на бюрі та довкола його, якимось непрямим гармоніювала з тим виразом його обличчя, додаючи йому ще більше і ясніше того холодного відблиску мертвеччини...

Але ось він розплющив очі і вираз їх немов накинув раптом на весь його вид сутінь, таку повну смутку та душевного болю сутінь... Ще бліднішим могло видатись обличчя, а не більше живий. Сі глибокі очі, хоч і повні ватавного болю, повні навіть якоїсь байдужості відчаю, апатії до всього, все не оживляли його обличчя.

По обличчю було видно, що в його душі щось діється боляче, гостре й туге, що стискає й роздирає її, шматує й наповняє горячими стражданнями; також ясно було раз, що він уже давно стражда душею, а друге, що рішучість на щось спинила ся у ній: вона хижо вибухала йому в неспокійному погляді його глибоких, жовто-синіх очей.

Що-ж його турбує? Чого болять душа, що її гнітить? Та ось він сам на се питає збирається відповідати читцеві; бо прийняв ізнов до руки перо...

— Ні, більше не можу так пробувати!.. Не можу, не можу так далі існувати... Душить воно мене!... Спогади невпинно постають у душі й своєю могутністю та ясністю, яка раз-у-раз свідчить, що се був не страшний сон, а дійсність, свіжа й непереможна, — гнітять, калічать мою душу... Як би я хотів, як жадав би, здаєть ся, пів життя свого за се віддав би, щоб се був власне сон, а не така вразна дійсність...

Але даремна праця жадати сього: се було, се на завжди лишило ся мені в душі, розливши ся в прикрі спогади, о, які прикрі, які болячі вони! Отроєно ними її, мою скалічену душу, і що було, того не змінити, не скрасити, тай скрасити я не хочу, а повернути те, що раніше було, що лише приємне по собі спожалісне покинуло в душі, не повернеш, не зробиш ся таким, як ранче був! Ні!... О, чому ми невинні, сиріч дурні, родимо ся на світ, чому ми не всезнаючі? Тоді-б отсих помилок не траплялось...

Але ні, й се не допомогло-б, се-б не вдержало часом ту плазовиту жагу, яку нам вкида природа в наше тіло, яка мені отрутою, пекельною отрутою стала на все життя. Я вже не той, що був, о ні, я вже не тільки не той палкий юнак з величними й гарними замірами; я й не можу, не здолаю вже ніколи бути ним... Тепер я

розбитий самим собою... От що найприкріше, найболяче, се те, що я розбитий власне самим собою... Я нинішній — розбитий тією людиною, що був нею раніше. О, як гірко се, власне се спізнавати!.. А також ізнов стати тим, чим був я ранче, не можу, не почуваю на се в собі моральної сили.

І от найкраща мрія моя химерна, найкраще бажане, яке й сьмішить і бісить мене, се або щоб те все був сон, або щоб тепера на віки заснути, забутись... Як би забутись, заснути на віки, на віки, аби нічого не почувати, аби цілком не існувати, таж тихо, непомітно, проквелом перейти в ніщо й зникнути, аби без болю, без передому, без турбот! Бо увесь я виболів так, що жадного куточка живого нема у мене в душі, й тільки уві сні, коли довго натинявши ся по околицях міста або по вулицях і ватомивши ся в смак заплющу очи й самосьвідомість із самоцутем лишить мене, тільки тоді щасливий я, хоч прямо й не почуваю свого щастя. Але й сон до мене, сей жаданий завжди та сподіваний сон, приходить в ряди-годи, а частіше я або мучу ся, лежачи на ліжку і вперши очи в важку темряву, або сидячи біля отсього бюро, в сих от чотирьох обридлих стінах, сьвідках усіх моїх душевних мук і терпінь, або нарешті бачу сні страшні, бридкі сні з пригод, які вбили мене в мені...

Я не аскет з пересьвідчення... Разом же з тим усе моє житє до тієї події, яка розбила його, було аскетичне...

Памятаю своє житє... Воно було чудне. Людина я горда, самолюбна, навіть егоїстична, але більш усього горда. Все своє житє я збудував сам, поклавши фундаментом свою гордість. Люблю згадувати про своє житє до тієї події, люблю тим, що воно було не схоже з житєм иньших, се перше; а друге, було збудоване власне й виключно мною самим, без жадної запомоги довоколишніх людей... Я навіть тепер пишаю ся ним перед собою, але собою нинішнім я гордю власне за те, що я не довів до краю того, що сам же почав будувати, що сам одним помахом зруйнував, не придержавши лише єдиного повіду тієї оброті, яку я накинув на свою істоту.

З самого малку я вже був завжди самотній, ніколи не йшов поруч із однолітками, завжди їх цурав ся... Круглий сирота з дитячих років, себе я памятаю в домі дядька, серед його дітей, які мене не любили за те, що я не тільки не приймав участі в їх забавках, але завжди з погордою дивив ся на них. Я більше любив, як ще жили ми в селі, в літку швендяти по гаях та лугах, або

сидіти над річкою... Ніякі особливі душі, памятаю, мене не сповняли, а лише хотіло ся бути одному, самому серед простору ланів, або в гущавині гаю. Сьмішили мене між иньшим ласки родителів, які наділяли вони своїм дітям; не знаю навіть тепер, чим се вяснити: може се було почуте задрости, бо змалку я не зазнав справді тихих і лагідних пестощів повних любови, а може й просто я не мав ніжности в своїм серці. Взагалі я погано памятаю своє дитинство, бо воно було одноманіте, повне самотности або ворожнечі в відносинах до иньших. Діти мене частенько дразнили, родителі їхні звивали „вовчком“, селянські діти звивали мене „панничем“ і цурали ся мене... Потім літ у 14, уже в гімназії, прокинула ся мені в душі якась жадоба знатя, але поруч з тим, як я все більше та більше читав і розвивав ся, в мені ріс якийсь вельми критичний настрій... От ще, між иньшим, ніколи ні в гімназії, ні потім у мене не було ні приятеля, ні товариша. Все людське житє, що було довкола мене, виступало мені так ясно, з усіх боків, і весь лад його, всі мотиви суперечок, усі відносини між ними були мені глибоко не до вподоби. Мені марило ся щось краще, але се не значить, що я марив про згоду між людьми. Ні, я вчасно почав не вірити в людей, не вірити в те, що вони здібні дати собі своє щастє, що вони можуть стати нарешті кращими й що, мовляв, рай тоді запанує серед них.

Ні, в людей я не вірив, не вірив, що добро може прищепитись їм, але в саме се добро я повірив. Такі думки наповняли мою голову в останній гімназійній класі і розвили ся в цілу ідею, коли я вступив на університет.

Сю ідею існуваня я виробив ще з самого першого курсу університету, в яким я тепер на останнім курсі. „Для себе тільки жити“, думав я, „се вельми еґоїстична мета й з нею важко жити на сьвітї, бо рідко мати-меш задоволенє, коли ти хоч трохи осьвічена людина. Для себе жити, щоб удосконалювати себе морально — се вища мета, навіть варта, щоб їй присьвятити житє, але все-ж се буде еґоїстично в той час, коли кращі сили гинуть, спільно стачючи за загальне добро...“ Але жити стільки ж для себе, скільки й для иньших, от що мені сподобалось. От що я вваж за засновок своєї ідеї і роввинув її таким побитом. Людий, як людий, з усіма їх хибамн щиро полюбити я почував, що не могу, бо вони здавались мені вельми низькими в своїй несилї бороти ся з своїми вадами й злом, вельми нерозвитими, щоб цїнити сю любов до них,

вельми нечулими, щоб відчували їх. Також люблячи себе, я не хотів приносити їм дрібної користі, бо вони не здолають, я певен, зрозуміти її, бо взагалі кожна людина з окрема сливе ніщо, а в спільній складі уявля дещо, що здібне поступати під впливом отаманів, передових людей. Моя гордість могла бачити мене тільки в ряді отсих останніх; ти, не почувавши в собі жадного особливого таланту, я поклав удосконалювати себе морально для себе і для того, щоб нарешті стати вище натовпу, стати для нього прикладом. Почувавши в собі незвичайні здібности, а головню дотепність до сталої й посидючої праці, впертої, витривалої праці розумової, до того ще велику силу волі, я поклав собі принести такий ужиток людям, який би був великим і одразу замітним. Я поклав віддати ся праці вповні, цілком. З самого вступлення свого в університет я так прийняв ся працювати, що незабаром став знаннями вищим не тільки від колеґ, але й не раз міг змагати ся з професорами, частенько таки добре припираючи до стінки менче видатних із них...

Так от сій праці я віддав ся увесь, а особливо-ж тому самовдосконаленню, теорію якого я все розвивав і розвивав, аби нарешті стати вище всіх людей.

От, між иньшми, я держав ся такого погляду, що найкраще вдосконалювати себе в нащадках, бо таким робом можна швидче досягти до відродження людськості. Через се ось яке понятє любови склало ся мені: з'єднати ся з дівчиною душею й тілом з тією метою, щоб продовжувати ся в нащадках, щоб продовжувати в них удосконалення. Се особливо припало до вподоби моїй гордості, бо се відкривало мені й невмірущість у будучині. Така любов до дівчини повинна осяюватись чутєм, і лише в таких разі вона варта в очах тієї людини, яка намагаєть ся вдосконалювати себе.

І от для всього сього я поклав собі ранійш усього стати цілком моральним, безхибним як тільки ноґа, і на всі погляди, то-б то на погляди всіх доктрин, аби жадна „людянка“ не могла поприкнути мене в жадній хибі. Се мені спершу було вельми до вподоби, але за останній час я почув, що чутє самотности все більше та більше опановує мене, що я потроху починаю втомляти ся від самого себе. Я сам собі став ніби деспотом, але моя гордість не давала мені навіть у глибині души признатись собі до того...

Всі свої молоді захвати, всі пориви серця, все, що могло би бунтувати чутем, усе те я віддав під абсолютну, деспотичну владу розуму і таким побитом накинув оброть на всю свою істоту.

Мені здасть ся, що вся помилка вийшла з того, що я вельми вже віддав ся одному собі, що я нарешті став егоїстом у своїм намаганні до власної мети. Річ в тім, що всьому початок і кінець я завжди намагав ся відшукати в самім собі, так кажучи, цілком відсахнув ся від людей: в собі хотів знайти завждішню повність душевну, в собі хотів відшукати ту силу, яка знищує всі суперечки, що часом в'являють ся в душі, в собі одним і самім шукав приятеля, товариша, раба й пана. В мені по повелінню моєї сили волі все повинно було й починатись і кінчатись, і ні в яким разі не повинно було ділитись з людьми, бо їх я не вважав вартими сього... В останній час, ото кажу, все частійше та частійше находило на мене чуте незадоволення самим собою, бо шукаючи багато в самім собі, й головне, що тільки в самім собі, я переважно мало знаходив, а довкола опріч самотності, самотності, по мойому ж бажанню нічого не було... Нарешті, памятаю, захотілось мені людей, але йти до їх не просто, певно, а так, щоб і до душі дістати — заваджала мені моя гордість. Захотілось мені душі, щоб мене привитала, і в часи незадоволення собою на мене находила туга за якимсь теплим почуттям⁴.

Тут він на мить спинив ся й пробув без писання декільки хвилини, навіть раптом поклав перо, а сам почав ходити по кімнаті нервовими кроками.

II.

Знов сів, і вже цілком збентежений примусив перо бігти-летіти по папері, ледви виписуючи слова:

„Любов прекрасна тільки тоді, коли душі еднають ся в одно, коли повстає гармонія між двома особинками різних полів, аби самовдосконалювати ся в нащадках. Таке єднанє тіл і душ — краса, справжня любов... А я! О, муко совісти! Я, сам собі поставивши такий ідеал, сам же й зруйнував його, зламав так грубо, стежачи за власним почуттям жаги, зламав у ту мить для себе неспостережно, в запалі якоїсь чисто звірячої жаги... Проклятий той час, коли я побачив її! Але ні, не час, а я від себе проклятий тим, що перший зруйнував свій ідеал, свою гордість. Нема тепер, нема мені від мене ж самого прощєня.

Бувши юнаком самотним і не бувалим у суспільстві, завжди самотним, ні з ким не сходячи ся, я раптом познайомив ся з нею на студентських вечірницях офіційного характеру, і вона зробила на мене велике вражіння... Але чого власне вона на мене його зробила, чого інші, з ким я стикав ся раніше, не могли вдіяти цього, а вона раптом так сприяла на мене?... В таких певно настрої я був, утомлений самим собою й жадаючи в останній час особливо зійти ся з ким будь, зійти ся з людьми... Статурна, з пружними грудьми, з відкритим тоді лоном та раменами, з блискучими хижістю очима, тією хижістю, яка роз'їдає молоді істоти своїм розгліваючим гострим зубом, вже не молода, але в такій порі, коли краса особливо розвертає ся і палає, з утомою в руках і в чорних, гарячих очах (оті очі й збили мене з пантелику!) вона якось зачарувала мене неспостережно для мене... Як споглянула вона на мене своїми очима — прекрасні очі, сі очі й нині лише єдині лишили ся в моїй душі — так наче запалила мені щось у середині, наче пожежою щось там запалало, полум'я якесь, владне своєю приємною палючістю, в мить обхопило моє серце... Я познайомив ся з нею і першу мить був навіть у метушні, так зрозумілим тим, які не привикли поводити ся з жіноцтвом. Але вона сама розпочала розмову, втягла в неї мене непомітно, навіяла на мою душу чарівного спокою. Я милував ся нею, багато балакав, і сам дивував ся, як я можу плести такі дурниці та нісенітвиці про жіночу красу, про танці, про легку музику і т. и. Потім упав я навіть тоді в журливий тон, почав балакати про свою самотність, про душевну неповність, а вона показала стільки щирої співучасті, а також журливо розповідала, що й вона нещасна, що все її життя пройшло не так, як їй мрілось, що вона не зазнала щирого почуття від людей, що вона сумує, бо ні з ким їй слова промовити, ні з ким справді розумним побалакати, що й чоловік її був людина суха, прихильна більш усього до своїх урядових справ, що вона була за ним, за старим і бридким, не по власній охоті, а по просьбі родителів, що вона сумує, журить ся, що життя її пройшло без радощів, без пестощів серця, без жадного щирого почуття, що вона лише починала цвісти, коли їй не дали навіть розцвітись, бо він, її чоловік, бувши старим, як мороз повалив її молоду і т. и. і т. и., все се було темою її палкої розмови. При с'їм так щиро засмутили ся були її чорні очі, що я знайшов навіть якусь тужливу грацію в її духовій істоті...

— Заходьте до мене, побалакаємо, розвіємо свою тугу та душевну незадоволеність! — нарешті вимовила вона при кінці вечірниць, дала мені свою адресу, а потім зникла, як хмарка з неба, лишивши в моїй душі ту журбу, що буває предтечою закохання...

То чудна журба... Вона приємніша, ніж саме кохання і хоча я не визнавав справжнього кохання, лише був нещасним, особливо потім, спізнавши все, — то власне тепер, коли моя душа пережива в спогадах усю ту ганьбу, яку вросило мені в серце те прикре кохання, спогад тієї журби перед коханням — милий мені й тепер...

За все своє хоть і не довге, але важке життя тільки того вечора, єдиного вечора, навіть не вечера, а тієї ночі, бо від 1—3 години, я був справді щасливий, як ніколи раніше... В душі щось клопочеться, оповива її приємним смутком, так тихо, тихо щемить; тим особливо й приємно, що щемліне те тихо, і потихеньки отрокує всю душу, як отрута кров. І от душа оповита тією тихою, доскопучою журбою, вітаючи ніби все росте й почина ширяти в думках, нарешті опановує цілу істоту журба вже густа, але приємна своєю силою й чарівливою новизною... Тільки, кажу я, в ту мить почував я, що в моїй душі запалюється якийсь ясний, гарний огник, — ні, я сієї журби перед коханням так не взивав тоді, бо не так мав визначні почуття, щоб думати, що я кохаю, і тоді лише на мить я почував повність у власній душі.

Вона, розкішна, в повнім розвитку власних фізичних та душевих сил, така могутня в уяві, з тими чорними, палкими очима, з струнким, уже жіночим, вповні розвинутим станом, трохи нещасна, трохи ображена й граційна в своїй меланхолічній журбі, такою ото стояла вона переді мною, ставши мені якоюсь ніби хмаркою, приємною, рожево-проворою, як перша весняна хмаринка в моїй переповненій пориванням душі... На другий день ще був ранок, а я вже не йшовши в університет, одяг ся й поплів ся до неї...

Чудне почуття владало мною. Те почуття було велике, гостре небажане бути на самоті з самим собою, а також повне незадоволене самим собою.

Тільки різниця між тим незадоволенням, що иньшим разом до сього дня напливало на мене, і тим, що тоді ото налетіло, може виразитись власне в тім, що раніше в такі хвили мені на душу налягав якийсь безпросвітний гніт, тяжкий та повний самотності, страшною часом, що кусала серце, і рішучої, що дразнила нерви, такої самотності, коли до нестяму бажається ся перед собою бачити

людину яку будь, аби живу, а гордість заваджає самому шукати її, піти по неї, або до неї, від чого ще більше розпалюєть ся злість на самого себе; нині-ж мені було журно й тоскно, що я покинутий усіми, що ніхто, мовляв, не хоче йти і прохати мене, щоб я був ласкав і згодив ся на розвагу собі від нього. Так певно я-б був повинен висловити те почутє, що заваджало мені йти до людей, а разом з тим хотїло ся в диссонанс усьому, щоб вони не покидали мене. Взагалі-ж тоді вже я ніби згубив владу над самим собою, й було сумно, що ніхто мене не хоче, не може привітати, але в усій тій журбі вже відчувала ся надія, що незабаром і моє серце буде повне, душа ширяти-ме вільно.

Як вернув ся я до дому, й сам не памятаю. Згадую тільки, що почував себе вкрай розбитим дугово, але все се було не ясно, ніби після того, як довбнею по голові вцілено... В своє зеркальце, що завжди стояло в мене на бюрі, я не міг подивити ся, бояв ся в нього поглядїти, бо мені здавало ся, що побачу там таку низьку та бридку фізіономію, що мене занудить... Се почутє було таке гостре й так я бояв ся, щоб не побачити свого зогидженого морально обличя, що навіть сховав зеркальце в шухляду, перевернувши його так, щоб навіть і випадково не побачити себе в нїм. А сам почав ходити по кімнатї.

Як грубо, як низько все скінчило ся!...

Вона ще не скінчила свої т туалети, над якою мабуть завжди довго взовькала ся, коли донесли їй, що я прийшов... Впустила мене і просто так, ніби не знарошно, вбігла до мене, попротала вибаченя, чарівно засьміялась, але не втікла...

Сї неприкриті сливе нічим груди, сї рамена викохані, ся постать після ліжка така палка та буяюча силою... Потемніло в очах.

Сам не знаю, як я опинив ся в її півтепнїм будуарі, бо всі ролети були ще спущені й ліжка не прикрите. Памятаю, що пїтьма одразу ніби запанувала в мені, з рожевим і запашиим відлиском, бо в будуарі було й рожево й пахло. Се тільки й памятаю, як я митю опинив ся в її обіймах і все, що потім було — не знаю, не згадаю, як се могло зі мною трапитись: усе потемніло в очах, а як у них посьвітїло, то я раптом примітив у неї на обличі зморшки, як промінь біля очий, а також срібну волосину в чорнїм волоссї... Я схопив ся, зразу схаменив ся, почув ніби мене роздавали; хотїв щось з собою зробити, хотїв щось казати, чи що, але раптом заплющив очи й в мент вискочив із будуару, далї з кватири, поде-

тів по східнях як шалений, навіть двірника злякав, і в такім стаї духа прибіг ото до дому...

Все в голові й у почутях цілком переплуталось...

Перше я лише почував, що я вчинив якусь величезну підлість, яка наповнила цілого мене, й ото в першу мить я став навіть собі гидким. Але далі, як згадав я себе й свій ідеал, своє жите доси й його ідею, то вже тоді гніт злочину наліг на мене так міцно й щільно, що я цілком не вбачав ні в чім просьвіту... І одна за другою мысли, гострі як бритви врізували ся мені в душу, й кожна шматувала її, а нова знов попадала в туж рану, й біль непереможний, страшний своєю силою все зростав та зростав... В ті хвилини все так ясно заходило мені в голову, кожна думка була така виразна, так визначно мучила, різала мене...

Прикріше всього стало тоді, як я почув, що я її не кохав, не встиг ще покохати, лише збрав ся закохатись; а тепер, після сієї незвичайної події почув, що ненавиджу її, але більше себе...

„Ненавиджу себе!“ — промовив я й сам собі здав ся в ту мить таким вогідженим та бридким, що мені було гидко почувати себе; ні рукою я не смів доторкнути ся до себе, ні подивити ся на себе...

Яким би чоловік не був егоїстом, але випадать такі хвилі, коли він себе вповні й справді ненавидить, і навіть, здасть ся мені, чим більший він егоїст, тим більш в такі хвилі — проте дуже рідкі, тим сливе неможливі на спостереженє — ненавидить себе... Між иньшим згадав я в ту мить усю ту хвилю тихої журби, що вчора промайнула мені... То була хвиля тихої журби, приємної, але ся подія знищила всю ту приємність її, отруїла серце не приємним, тихим, чарівливим смутком, а згнітила його важким камінем.

— В одну мить, в одну шалену мить я зрау впав так низько, в одну мить зруйнував усього себе, якого так давно будував! О горе, як боляче се співзнати! — от така приблизно мысль раптом врізала ся мені в серце. Воно стислось. Душа була до того обурена, що була здібна в кожній комашці вбачити слона: я стояв просто під гнетом тієї хуртовини, що знялась так раптово — тим то й силу вона таку мала, що була несподівана — в моїй отвертій на той час, нічим, так кажучи, не захищеній душі.

І раптом я почув, що я тепер роздушений хробак і більше нічого. Раніше я був раб, але раб самого себе; ніхто иньший крім мене не був паном наді мною, а тепер я тільки хробак та ще й

роздушений чиїсь недбалим рухом, бо я бажав удосконалення і от потихеньку, помаленьку лів до того вдосконалення, та був гордий і задоволений уже й тим, що хоть і не швидко, а йду вперед; і таким ото робом я підняв ся по троху вже на чималу високість, коли раптом упав з тієї височини, впав із неї в мить, одну лише недовгу мить, а так довго здіймав ся на неї!..

— О, що робити? — питав я себе особливо тим, що я почував, що роздушений, розбитий, не матиму вже сил, аби знов почати брати ту високість, аби знов помалу на неї здіймати ся, що тепер я вже нового себе не збудую... Особливо-ж іще тим, що тоді, як перший раз я брав оту високість, а почав підніматися на неї просто з п'яти, а тепер мені й до п'яти здавало ся так саме далеко, як від сієї останньої до вершини, бо я лежу на дні безодні, так я нивько впав!.. Так я тоді думав і в відчай впавши на ліжко та віткнувши голову в подушку, питав себе: „Як тепер жити? Як тепер бути?!“

III.

„Але варто завважити ось що:

Частенько буває, що коли на небі зберуть ся хмари в купу якогось хаосу, накидають ся з страшенною силою одна на одну й ревуть від болю страшним громом, і блискають блискавками й трясуть злякану, причаєну, тремтячу землю, — раптом вигляне сонечко, переминить увесь хаос на космос, оگریє його, натхне його тихощами, засяє радісно в кожній краплині й робить ся скрізь так тихо, радісно й ясно...

Аналогічно сьому стало ся тоді й зі мною.

— Покута є для мене, полягає вона ось у чім, — виглянула як сонечко думка в моїй голові. — Се сотворити нову ідею із свого плазовитого гріха; з дитини, яка буде наслідком мого гріха, зробити ідеал, із сієї нової людини сотворити далеко краще, ніж я думав із себе сотворити, одразу почавши його вихованє на високости, й тим самому одразу зняти ся ніби на крилах на ту високість!

От яка думка з'явила ся мені, як сонечко в тьмі, і освітила й оگریла мене, як сьвітить і гріє воно, і надихнула в душу тихощів так можливого щастя. „В смерті лежить початок воскресеня“, от що мені сподобало ся, так, що я митю скочив із місця і повний радости, як дитина, коли їй зроблять щось приємне, почав плигати

то кімнати, а мрії мої малювали мені своє воскресенє в моїй дитині, не по одній лише плоти, але й по духу, в таких рожевих, принадних та розкішних фарбах!...

День до вечера сяк так провів я все думаючи, як упорядкувати справу, чи оженити ся з нею, чи так жити, бо се в моїх очах було все одно, бо річ була не в тім, а головне в виховані того, що буде наслідком мойого й її вчинка.

Проти неї навіть якесь неприємне почутє запанувало в мені. Вона, як жінка, виступала переді мною в найгіршій сьвітлі: вона, думав я, не мала на стільки жіночости, щоб здержати тоді, ранкєм, своє почутє; не тільки те, але навіть сама сливе цілком сприяла тому почутю. Вона розкрила ся тоді піби навмисно й так нагло, так ясно, що мене се перелякало... Ні, жінка доти тільки лишаєть ся на своїм місці й доти лише вона гарнє й витворне не тільки тілом, а й душею творінє, доки щокї її червоніють від сорому при кожному надто вільнім руху хлопця, доки очї її опускають ся соромливо під палким поглядом його, і доки чистий її погляд, єдиний погляд здібен зупинити на місці найпалкїйшого чоловіка. Еге, тільки доти жінка єсть жінка... В противнім разі вона вже або проститутка, або недалеко від неї.. Одно се неприємне почутє, яке все зростаючи перекидало ся в догадку, таку немилу й навіть прикру, отруювало мою радість.

У вечері я поклав піти до неї й разом усе вяснити. Зібрав ся йти, але якесь погане почутє під впливом оттого ранїшнього почутя, яке все не покидало мене, онанувало мною і мені між иньшим було чогось соромно йти до неї з своєю ідеєю, щось подібне до тієї боязни, щоб не сипнути свиням бісеру, і просто до того було взагалї соромно, що мене то піби пекло всього, то я блід.

— Ну, як його в очї їй показати ся після того, що було ранком? Ну, як то я позичати му очий у Сірка?—думав я. А се почутє тягло з собою якесь розчарованє в собі й навіть у всім. Взагалї кажучи, найгірший стан духа мав я тоді, але таки переміг себе, зібрав ся й пішов... Пішов на своє лихо...

Вона жила на одній з головних улиць міста, на другім поверсі займала дві кімнати, вбрані гарно й не без смаку, так властивого взагалї гарненьким жінкам, а таким як вона, то навіть якось особливо. Платила вона за сю кватиру, було видко, чимало, й убранство було навіть розкішне... Так ото ввійшов я в передпокій; вона сама стріла мене, така скромна, в скромненькій до

лица сукуні, навіть із соромливим, трохи опущеним поглядом, навіть трохи ахнула побачивши мене, проте якась нещира ухмілка не кидала її уст. Але я добре не запримітив сього тоді, бо був у великій метушні. Мені самому було страшно ніяково, навіть моя ідея чогось ніби поблідла в моїх очах...

Вона покликала мене в витальню.

Коли ми сіли з нею поруч на мягкій канапці в витальні, де приємний рожевий морок неявно освітляв усе, накладав на все вбранство прозорий ніби килим сьвітла, бо горіла лампа не повним огнем і абажур був темно-рожевий і давав мягкий і заспокоюючий відблиск і надихав у душу якихось приємних тихощів, — та коли я побачив, що вона абентежена та замислившись так журливо схилила ся на спинку канапки й задумано дивить ся в долину, кудись туди, де так вільно, хороше, де не протилежна сіра стінка каминиці, лише злегка на покрівлі вкрита сніжком, попсованим уже, ні, де сніговий простір поліг на безкраїх ланах, де ніч із срібним сявом розпростерла ся над ним і тисячами срібних, чарівних тіней укрила його білість, де гаї стоять замислені, вбрані сивою, чарівною наморозю, наче казкові картини, фантастичні від холодного сьвітла місяця, вражають своєю ташністю; коли все отсе промайнуло мені в уяві, то я почув, що я її знов ніби кохаю, якесь таке гарне почуте напало на мене, що я вдібен став вірити, що ранішня подія — неприємний привид, а дійсність переді мною...

— Що се з вами, що ви такі невеселі? — нарешті вимовив таки я.

Вона глянула на мене таким тужливим, широким поглядом і мовила зітхнувши :

— Ох, тяжко на душі.. Тяжко бути самою серед натовпу, якому ти потрібен лише для втіхи, який може тільки або холодним поглядом обіряти тебе, або посьміятись...

— Чого-ж вам журити ся?

— Е, де вам зрозуміти!... Хто мене пригрів — провадила вона далі, — хто приголубить, хто серцеві дасть вільний рух, дасть йому забити ся швидче, хто розтопить ту кригу, що облягла його... — мовила вона все тужливим, тихим голосом, який прокрадав ся як злодій мені в душу й грав там на жалісливих струнах...

— Хто пригрів... Питаєте, хто приголубить? — почав я.

— Еге! Хто впливає ся щиро, чуєте, щиро? Хто щиро подивить ся на тебе, як на людину, що жадає глибокого й справ-

жнього почуття, хто дасть у своїй душі відночити тобі, хто тебе відчує?...

І помовчавши мовила :

— Ніхто !... Людям нічого не треба, окрім звірячих утїх. О, вони брудкі, бездушні, гидкі, гидкі... — мовляла вона з притиском.

— Я здібен, я можу тебе пригрїти коло своєї душі, я хочу дати серцеві твомуу вільний рух — палко вимовив я під впливом і її слів і погляду такого тихого, повного широкого смутку, а також під впливом тихої обстанови довкола...

— О, невже ти маєш стїльки теплощів у душі? — вимовила вона, і се вже було вимовлено патетично.

Деякі з таких осіб, як вона, іноді й щиро нещасливі, мають особливїсть топити своє нещастє в задоволенях, хоч які-б вони були, а про те, що вони нещасливі, не люблять забувати, іноді втомивши ся від горя, а іноді просто для красного словечка, й тоді надто люблять впадати в патос. Вони в такі хвилі ніби впивають ся своєю ролею бути нещасливими... Вона, здаєть ся, власне належала до таких... Але тоді я так не думав, бо тої фальшивої струнки в її голосї тоді не спостерїг ясно, може тим, що був під впливом раньшої мови її, а між гармонїєю згуків вельми може загубитись і не вразити вуха, та ще непривичного вуха, малесенька фальш, особливо кїли звертаєш увагу на основну ідею гармонїї, а не на віддїльні її частки ; чи може й тим, що не хочеш сподївати ся тїєї фальші. Ні, кажу, тоді я не думав ні про що, а сїв ще близше біля неї, обхонив її пїжно за стан, і притиснувши до себе почав тихим голосом, але в пориванї, мовляти :

— Ми не досконалі ; ми сьогодні ранком упали. О ні, ми не впали, бо нас звязуватиме ідея вдосконалення в нашїй дитинї. Се нас очистять, се нам допоможе підняти ся, в сїм ми воскресемо... Правда?... Ти віриш? Віриш, що ідея створити безмірно краще від себе може стати найкращим, найчистїйшим звязком між нами, хоть ми й швидко так нинї ранком кинулись одно одному в обїйми... Еге ж? Чи здібна ти в се вірити?... Чи здібна зрозумїти сю ідею, чи стане у тебе сили виповнити її? О, стане, стане, бо ти жінка, ти можеш зрозумїти, що коли ми віддамо ся сїй ідеї, то тоді ми не будемо почувати того холоду довкола серця. Ні, ти тоді загриєш його власним же тїлом в формї маленького творїня, якому даси жите

і з якого ідеал зробимо ми спільно... Так?... Розумієш? Почуваєш? Кажі-ж, кажи, чи згода? Чого-ж ти мовчиш?...

А вона дійсно мовчала, уперто якось мовчала, аж при останніх своїх словах я почув, що вона здригнула ся, далі затрясла ся ніби в лихоманці, наче в ній у середні щось кинуло ся; далі відіхнувши мене, як розрегочить ся півгістеричниця, півшаленим реготом, у яким також відчувала ся ясно якась злість й злий насміх, і між поривами того реготу вона мовила :

— Ха, ха, ха, от дурне... ха, ха, ха... ідеальне хлопча... Хлопчику мій дуренький... і жалко мені тебе... й сьміх... ха, ха, ха...

Я скочив із місця, нічого не розбираючи, навіть — се я добре й надто ясно памятаю — ущипнув себе, аби пересвідчити ся, що я не сплю, але в сю мить почув от що :

— Ха, ха, ха... невже ти, сьвятенькій студентуку, дитинко маленька, бач що видумав, сидячи собі як сич один і читаючи романи та розумні теорії, дурні для практики, вдосконалювати ся в дитині... Ха, ха, ха! Певно ти, кажу, не догадав ся, що я кокетка, розумієш... — тут вона ввернула слово, яким виражають ся наші селяни для визначеня раніше названого нею понятя „кокетка“. — Чи може ти й сього ніколи не чув, ха, ха, ха!...

Я почув, що ніби мене хто обухом по голові вцілив: ноги мої почали підкошувати ся, але я зібрав останні сили і в жахом вибіг із кімнати на східці й біг, ніби мене з гармати вистрелено, все чуючи в вухах той демонічний її регіт і злі, кусливі слова...

О, в ту мить, як я йшов до дому — я майже біг, а не йшов — як я зненавидів її і всіх, усіх людей! Як мало — думав я — вони дали мені щирого, теплогo почутя, як мало дали щастя, а тепер усі, всі до одного сьміятимуть ся з мене! Весь сьвіт мені в уяві став одним суцільним насьміхом із мене... А більше за всього в ту мить я ненавидів себе. Я в своїх очах був тоді таким плюгавим, яким ще ніколи не був перед самим собою...

Ол. Пльощ.

(Конець буде).

Мирослав Стецишин.

Над Тихим Океаном.

Переді мною простягала ся далека-предалека дорога. Я йшов нею вже довгий час і не знав, коли вона скінчиться ся. Вітер шумів і засипав мені порохом очи. Сонце пекло. Спрага докучала мені. Голод мучив мене. В ночі я не відпочивав, а йшов поміж холодною мракою все даліше і даліше до своєї мети. Я не ставав ніколи.

І я чув велику втому. Сили опускали мене.

Знеможений упав я раз у придорожний рів. Я не пробував устатати. Хоч би й земля потрясла ся, я був би не підніс ся. Якесь одеревіне заволоділо мною. Я лежав горілиць і бездушно глядів на високе небесне склепінє. Глядів на верхки дерев, що колихали ся над мою головою. Вони похилили ся часом від сильніших подувів вітру і ставали ся тоді подібними до велетнів.

Сонце припекло мої очи і я обернув ся на бік та дивив ся на безкрає срібне зеркало океану. Там далеко за овиду, дець аж від берегів Китаю котили ся по нім величезні філі, увінчані піною, бігли живо до скалистого берега, розбивали ся о нього і скажено ревли. Повітре дрожало від страшної, тазмничої мельодії ревучих хвиль.

Високо в повітрі перелітали з криком із дерева на дерево птахи; крик їх був прикрий і вражав як кликанє о поміч. Я дивив ся на них і бачив причину їх несупкою.

На однім із найвисших дерев сидів хлопець і довгою деревляною тичкою тручав із гвізд молоденькі пташки, що не вмiли ще літати. Під деревом на землі сидів иньший хлопець і лапав викинені.

Що хвиля спадала з гнізда на землю чорна, неоперена пташинка. Деякі вдихали відразу, інші підносили ще великі голови на безперих шиях і неаугарно машерували по землі. Тоді молодий ловець доганяв утікачів і кричав:

— А де ти йдеш, огидо, ге-е?

Ловив пташата за крила і зі спокоєм правдивого янкі розбивав їх голови о пень. Часом відривав їм ноги і відкидав на бік.

Мати-птаха кидала ся як божевільна, сідала майже на рамена молодого сьмільчака, чіпала ся його кия, чіпала ся галузок над самою його головою, біла дзюбом, як молотом, о пень, відривала малі галузки і захрилим голосом видавала страшні оклики розпучки. Коли хлопець викидав на землю молоду пташа, тоді вона опускала крила і падала на землю до ніг хлопця, як би благала у нього смерти. Отвирала дзюб, але голосу не могла добути. Біла ся крильми і скакала як божевільна...

Хлопці побили всі її діти і відійшли. Тоді вона підняла ся в гору і кружляла хвилю над деревом. А потім спустила ся на дерево, сіла на галузку над пустим гніздом і впила в нього очи. Сиділа як закам'їла і не ворушила ся. Гляділа — шукала своїх дітей...

А мої повіки спустили ся тимчасом на очи і я заснув глибоким сном. І я не бачив уже, що діяло ся далше.

Castro Valley, California, 30 вересня 1903.

ІЗ ПОЕЗІЙ Г. ГАЙНЕ.

I.

Коли я про горе своє всім казав,
То кожний зітхав, та уперто мовчав;
Коли-ж я те горе у вірші одіг,
Тоді я багато хвалі запобіг.

II.

Щокою мові щоким ти торкни ся,
Тоді наші слъози зіллють ся;
І серцем до серця міцнійш пригорни ся —
Огнем вони зразу займуть ся.

І як в оте полумя ринуть струмками
Ті слъози загальні страждання,
То міцно обнявши тебе я руками,
Умру від журби й раювання...

Переклав *Олекса Новаленко.*

III. Два гренадири.

Два гренадири до Франції йшли,
Що були в полоні в Росії,
А як у німецьку квартиру прийшли,
Повісили голови сиві.

Ось тут і почули сумну новину:
Не встояла Франція в полі,
І армія славна програла війну,
І сам цісар, сам цісар в неволі.

Оба гренадири заплакали в мить :
 „Ой доле-ж ти наша погана!“
 Один сказав : „Ох, як болить !
 Пече моя давня рана!“

Другий сказав : „Я труп зовсім !
 Хоч тут би кости скласти !
 Та в мене жінка й діти й дім, —
 Без мене їм пропасти!“

„Що нам з жінок, що нам з діток !
 В нас висші бажаня і болі !
 Хай на зебри їдуть, як нема чим жить !
 Мій цісар, мій цісар в неволі !

„Одно прошу тебе, мій брате :
 Коли я тут загину,
 Візьми моє тіло до Франції геть,
 Сховай у французькую глину.

„Почесний хрест зложи на груди,
 Карабін дай у руку,
 Червону стрічку не забудь,
 Припережи шаблюку.

„Так буду лежати і слухати і ждати,
 Мов стійка в могилі укрита,
 Аж поки не вчую : гармати гримлять
 І стукають кінські копита !

„Се їде мій цісар почерез мій гріб !
 У блисках, брязкоті зброї !...
 І встану я також оружний у глід
 На нові побіди і бої“.

Переклад Іван Франко.

Зельма Лягерлеф.

Чуда Антихриста.

РОМАН.

»Коли прийде Антихрист, буде видавати ся зовсім рівним Христови. Тоді настане велика нужда, а Антихрист буде ходити від краю до краю і роздавати бідним хліб. І позискає багато прихильників«.

Сицилійський народний переказ

ВСТУП.

I. Візія кесаря.

Коли Август був кесарем у Римі, а Ірод королем у Єрусалимі, зійшла одного разу велика, свята ніч на землю. Була се найтемніша ніч, яку коли будь виділи люди; можна було думати, що вся земля запала ся в півницю. Неможливо було відрізнити воду від землі і не можна було зорієнтувати ся на найпевнішій дорозі. Інакше й не могло бути, бо з неба не доходив ніякий промінь світла. Всі зорі полишали ся нараз дома, а добрий місяць відвернув своє лице від землі.

Як темрява, таксамо глибока була тишина і мовчанка. Ріки зупинили ся в своїм бігу, ніякий вітрець не ворухив ся, а навіть листе осики перестало тремтіти. Коли-б хто пішов над море, то побачив би, що хвилі не бились о беріг, а коли-б хто пішов на пустиню, то пісок не шелестів би під ногами.

Все неначе скаменіло і не рушалось, аби не ворухити святої ночі. Трава не сміла рости, мряка не сміла падати, а цвіти не важили ся видавати запаху.

Підчас тої ночі не нападав жаден хижий зьвір, не кусала жадна гадюка, не гавкали пси. А що ще величнійше, жадна нежива річ не могла-б була порушити сьвятости тої ночі, даючи ужити себе до поганого діла. Ніякий витрих не був би отворив зажка, а жаден ніж не був в стані пролити кров.

Як раз тої ночі в Римі вийшов маленький гурток людей із царського зажка на Палатині, прянуючи через форум на Капітоль. Саме вчорашнього дня дорадники питали кесаря, чи не матиме що против того, аби йому на сьвятій горі Риму збудувати храм. Август не дав півзати своєї згоди, бо не знав, чи подобасть ся богам, аби він мав храм коло їхнього, і відповів, що хоче ще нічною жертвою для свого сторожа-духа розвідати ся про їх волю в сій справі. А тепер у товаристві кількох повірників був він у дорозі, щоб принести ту жертву.

Август велів нести себе в лектиці, бо вже був старий і численні сходи Капітоля були би для нього за важкі. Сам держав у руді клітку з голубами, які хотів принести в жертву. Не товаришували йому жерці ані дорадники ані вояки, тільки його найближші приятелі. Ті, що несли смолоскипи, йшли на перед, неначе-б хотіли пробити дорогу в нічній пільмі, а за ними йшли невідьники, що несли триногий вістар, жертвону одіж, ножі, сьвятий огонь і всі иньші знаряди, уживані при приношеню жертви.

По дорозі кесар балакав весело зі своїми повірниками і тому ніхто з них не завважав безмежного спокою і тишини ночі. Аж коли вийшли на самий вершок Капітоля і стали на пустій площі, призначеній під новий храм, пізнали, що дість ся щось незвичайного. Се не могла бути ніч, як иньші, бо на шпилі гори побачили вони дивне явище. Спершу думали, що се старий, спорохнавілий пень оливного дерева; опісля, що се прастарий кам'яний образ із храму Юпітера перевіс ся на сей шпиль. Нарешті видалось їм, що се не може бути ніщо иньше, тільки стара Сібілля.

Чогось такого старезного, спорохнавілого і велитенського не бачили ще ніколи. Та стара жінка була страшна. Коли-б не було з ними кесаря, всі були-б повтікали до своїх ліжок.

— Се вона! — шептали між собою, — вона, що має стілько літ, як зерен піску на побережю її вітчизни. Чому як раз сеї ночі вийшла зі своєї яскині? Що хоче звістити кесареви і країні, вона, що свої пророцтва списує на листю дерев і знає, що вітер донесе віще слово до тих, які його потребують?

Були такі налякані, що всі були би попадали лицем до землі, як би Сібілля була лиш ворухнулася. Але вона сиділа так тихо, неначе-б була без життя. Сиділа скулена на найскрайнішій шпилі скали і отїнвивши очі рукою дивилася в темну ніч. Сиділа, неначе-б вийшла на шпиль, щоб могли краще видіти, що діється в далекій далечині. Такої ночі вона певне не могла бачити нічого.

Тепер кесар і все його товариство завважили, яка глибока темрява панувала. Ніхто з них не міг бачити на долоню перед очима. А яка тишина! Яка мовчанка! Не могли навіть чути глухого шуму Тибра. А повітря душило, зимний піт виступив їм на чоло, а їх руки були задубілі і безсильні. Думали, що мусить діяти ся щось страшного. Та ніхто з них не хотів показати, що боїть ся, тільки всі говорили кесареви, що се добрий знак: уся природа заперла дух, аби поздоровити його духа.

Але в дійсности стара Сібілля так була захоплена одним явищем, що навіть не знала про прихід кесаря Августа на Капітоль. Її дух витав у далекій країні і здавалось їй, що йде через велику рівнину. В темряві попадала ногами безнастанно на щось неначе маленькі горбики. Схилилася і доторкала ся рукою. Ні, се не були горбики, лише вівці. Йшла проміж великі череди сонних овець.

Завважила ватру пастухів. Горіла серед поля, і вона пішла до неї. Пастухи лежали при ватрі і спали, а біля них лежали довгі палиці з острыми кінцями, котрими вони боронили череду перед дикими звірями. А ті малі звірі з блискучими очима і буйними хвостами, що закрадали ся до ватри, чи се не були шакалі? А пастухи не кидали на них палицями, пси спали собі спокійно далі, а дикі звірі полягали коло людей на спочинок.

Се бачила Сібілля... Але про те, що діялось за її плечима на шпилі гори, не знала нічого. Не знала, що там поставили вівтар, запалили вугле, насипали кадила, а кесар вийняв із клітки одного голуба, щоб його принести в жертву. Але його руки були такі немичні, що він не міг удержати птаха. Одним рухом голуб вирвав ся і пропав у пїтьмі ночі.

Коли се стало ся, двораки поглянули з недовірем на Сібіллю. Умали, що се вона спричинила нещасте.

Вони-ж не знали, що Сібілля все ще думала, буцім то вона и ватрі пастухів, і вслухувала ся в легенький тон, що пронизував жертву тишину ночі. Довго вслухувала ся в нього, заки завва-

жила, що він не йде від землі, а з хмар. Вкінці піднесла голову до гори і побачила високо в темряві ясні, промінясті постаті. Се були малі гуртки ангелів, що при блаженнім співі літали понад землею, неначе чогось шукаючи.

Саме коли Сібілля прислухувалась ангельському співови, кесар готовив ся до нової жертви. Обмив собі руки, очистив вітвар і велів подати собі другого голуба. Одначе хоч напружив усі сили, аби його вдержати, гладке тіло висунуло ся з руки і птах полетів у непроглядну ніч. Кесар налякав ся. Впав перед порожнім вітварем на коліна і молив ся до свого духа. Просив у нього сили відвернути все те нещасте, яке неначе звіщала отся ніч.

І сього вовсім не чула Сібілля. Всею душею велухувала ся в ангельський спів, що все кріпшав. Вкінці став він такий сильний, що побудив пастухів. Вони підняли ся на лікті і побачили над собою ясліючі гуртки срібнобілих ангелів, що високо в темряві маяли довгими рядами, немов перелетні птиці. Одні мали в руках лютні і скрипки, иньші цитри й арфи, а їх спів звенів так весело, як діточій сьміх, так безжурно, як щebetане жайворонка. Коли се вчули пастухи, повставали, аби пійти до гірського міста, де жили, і звістити чудо. Ішли з трудом вузкою, крутою стежкою, а стара Сібілля йшла за ними. Нараз на горі стало ясно. Велика, ясна зоря палала над нею, а місто на її вершині мінило ся як срібло в сьвітлі зір. Усі розсипані гуртки ангелів спішили туди з радісним окликом, а пастухи так прискорили свої кроки, що майже бігли. Прийшовши до міста, побачили, що ангели зібрали ся над низькою стайнею недалеко міської брами. Був се нужденний будинок під соломяною стріхою, а за задню стіну служила гола скеля. Як раз над сим будинком стояла зоря, а ангелів надлітало щораз більше. Одні сідали на стрісі або на стрімкій скалистій стіні, иньші маяли з розпущеними крилами над будинком. А від промінястого лету біла яєвість високо-високо.

В тій самій хвилі, коли над гірським містом заясніла зоря, прокинула ся вся природа, і люди, що стояли на вершку Капітоля, жусіли се завважити. Вони почули подув сьвіжого, але лагідного вітру, довкола них розходив ся милий запах, дерева шуміли, Тибр почав гудіти, заясніли зорі, а місяць став нагло високо на небі і осьвітив землю. З під хмар надлетіли два голуби і сіли на раменах кесаря. Коли стало ся се чудо, Август підніс ся в гордій радості, а його приятелі і невірники попадали на коліна.

— Ave Caesar! — закликали. — Твій дух відповів тобі. Ти бог, котрому будуть молити ся на вершку Капітоля!

А сей поклін складала одушевлена громада кесареві так голосно, що вчула їх стара Сібілля. Се збудило її в її духового видіння. Опустила своє місце на краю скали і вийшла поміж людей. Неначе чорна хмара виринула з глибокої пропасти і пересунула ся через гору. Вона була страшна в своїй старості. Ровкудовчене волосся звисало тонкими пасмами з її голови, суглави згрубли, а почорніла шкіра покривала тіло як кора дерево.

Одначе могутня і наказуючи пошану йшла вона до кесаря. Одною рукою взяла його за руку, а другою показала далеко на схід.

— Глянь! — приказала, а кесар підніс очи і поглянув. Сьвіт отворив ся перед його очима і вони бачили найдалший схід. І він видів бідну стайню під стрішкою скалою, а в отворених дверех кілька пастухів на колінах. В стайні бачив молоду матір, що клячала перед малою дитиною, яка лежала на землі в малих яслах.

А великі, костисті пальці Сібілли вказували на ту малу дитину.

— Ave Caesar! — говорила Сібілля з іронічним сьміхом. — Се бог, котрому будуть молити ся на вершку Капітоля.

Август подав ся перед нею в зад, як перед божевільною.

А на Сібіллю найшов могучий віщий дух. Її мутні очи почали палати, її руки простягнули ся до неба, її голос змінив ся, неначе то не був її голос, але одержав таку звучність і таку силу, що можна було його чути в цілім сьвіті. І вона говорила слова, які, здасть ся, читала під зорями:

„На версі Капітоля моліть ся до обновителя сьвіта,
До Христа чи Антихриста, та ніколи до смертних“.

Сказавши се, перейшла поміж ряди наляканих людей, вийшла новели в гори і зникла.

На другий день велів Август строго заборонити народови будову храма для себе на шпилі Капітоля.

Замість нього збудував храм для вонородженого божого дитяти і назвав його вітварем неба — Ага соелі.

II. Св'яте дитя Риму.

На вершку Капітоля стояв монастир Францісканів. Але він виглядав не як монастир, а радше як твердиня. Неначе вежа над морем, із якої слідять за неприятелем.

Віля монастиря стояла чудова базиліка Sancta Maria de Agasceli. Базиліку збудували на пам'ять того, що звідси Сібілля показала Августови Христа. А монастир збудували, бо бояли ся сповнення пророцтва Сібіллі, що на Капітолї можуть молити ся до Антихриста. І монахи вважали себе вояками. Коли йшли до церкви на спів і молитву, здавало ся їм, що йдуть на вали твердині і пускають безліч стріл на нападаючого Антихриста.

Безнастанно жили в думках про Антихриста, а вся їх служба Богови була боротьбою, щоб його не допустити на Капітоль.

Натягали свої капузи, аж їм очі отінювало, і сиділи і слідили. Від постійного напруження став їх зір горячковим і вони все думали, що вже відкрили Антихриста. — Він тут, він тут! — кликали. І ворухились у своїх бурях рясах і підіймали ся до боротьби як ворони, вібрані на шпилі скали, коли побачать орла.

Але одні говорили: — Що допоможуть молитви і покута? Сібілля сказала: Антихрист мусить прийти.

А другі відповідали: — Бог може зробити чудо. Коли-б боротьба не мала ні на що придати ся, то він не був би нас остерег через Сібіллію.

Рік за роком боронили Франціскани Капітоль ділами покути, милосердя і проповідю божого слова. Берегли його століть за століть, а люди чим дальше, тим більше робили ся безсильними і слабими. І говорили монахи між собою: — Царство сього віка не зможе вже довго устояти ся. Воно потребує обновителя св'їта, як за часів Августа. Вони рвали собі волосє і бичували себе, бо знали, що відроджений — се мусить бути Антихрист, і що се було-б відродженє сили та насильства. Як хорого переслідує його недуга, так не давала їм спокою думка про Антихриста. І вони бачили його перед собою: він був у такій мірі багатий, як Христос бідний, у такій мірі злий, як Христос добрий; у такій мірі почитаний, як Христос понижений.

Він мав міцну зброю і йшов на чолі кривавих злочинців. Розвалював церкви, мордував духовних і узброював людей до бо-

ротьби, так що брат ставав против брата і кожний бояв ся свого ближнього і ніхто не знаходив спокою.

І на вид кожного чоловіка сили і насилля, що перепливав по морі часу, кликали з вежі на Капітолї: — Антихрист! Антихрист!

А на вид кожного з них, що зникав і загивав, кликали монахи „Осанна“ і співали „Те Деум“. І говорили: — Завдяки нашим молитвам погибли злі, заки змогли вийти на Капітоль.

Але се була тяжка мука для гарного монастиря, бо його монахи ніколи не могли знайти спокою. Їх ночі були ще сумніші, як їх дні. Привиджувало ся їм, що дикі звірі вдирають ся до келій і простягають ся біля них на тапчанах. А кожний дикий звір — то Антихрист. Але одним привиджував ся він як дракон, иньшим як гриф, третім як сфінкс. Прокинувши ся зі сну, були втомлені як після важкої недуги.

Одинокою потіхою тих бідних монахів був чудотворний образ Христа, що містив ся в базилїді Ага соелї. Коли який монах доходив до ровпуки, то йшов до церкви, аби при тїм образі знайти потїху. Переходив цілу базилїку і входив до добре замкненої каплиці коло головного вістаря. Там замальовав посьвячені свѣчки і молив ся, заким отворив скринку в вістарі, що мала подвійний замок і залїзні дверці. І доти клячав, доки дивив ся на образ.

Образ представляв мале вповите дитя, але мав золоту корону на голові, золоті черевки на ногах, а ціле дитя ясніло від дорогих клейнотів, які йому надарували ті, що були в потребі і просили у нього помочи. А стїни каплиці були покриті образами, що показували, як воно ратувало їх серед огню і морської бурї, як уздоровляло хорих і помагало всякого рода нещасним. Бачучи се монах радував ся і говорив: — Слава Господу Богу! Ї ще Христос, якого обожають на Капітолї!

Монах бачив, як обличчє образа всьміхало ся до нього в містично свѣдомій могутности, і його дух злітав у свѣяті простори непохитної певности.

— Що може тебе повалити, о сильний? Перед тобою згинає свѣяте місто свої колїна. Ти свѣяте дитя Риму. Ти увінчаний, до котрого молять ся народ. Ти могутній, що приходиш з відмогю, силою і потїхою. Тебе одного будуть обожати на вершку Капітоля.

Монах бачив, як корона образа зміняла ся в авреолу, що жала промінє по цілім свѣті. А в котрій бік він поглянув за

напрямо проміння, всюди бачив світ повний церков, де молили ся до Христа. Неначе могутій володар показував йому всі замки і твердині, що боронили його царства.

— Нема сумніву, ти не можеш упасти, — говорив монах. — Твоє царство мусить устояти ся!

І кожний монах, що бачив образ, почував себе на кілька годин потішеним і заспокоєним, аж доки знов не опановував його страх. Але коли-б монахи не мали образа, то їх душі не могли би знайти аж хвилі спокою.

І так минав монахам на Агасоелі час серед молитви і боротьби, а образowi ніколи не бракувало сторожів. Як лише один увільняв ся від свого череляку, спішили інші зайняти його місце.

І хоч найбільша часть тих, що вступали до монастиря, кінчила божевілєм або передчасною смертю, ніколи не хцѣло монахів, бо се вважало ся великою честю перед Богом, бороти ся на Агасоелі. Таким чином та боротьба кипіла також перед шістьдесятьма роками, а задля слабости часу монахи бороли ся з більшим завязатем, як коли будь, і ждали Антихриста так певне, як ніколи перед тим. В тім часі прибула до Риму богата англійська дама. Вона пішла до Агасоелі і оглянула образ; він так їй сподобав ся, що здавалось їй, що не зможе жити, коли не посяде його. Вона раз-у-раз ходила до Агасоелі, щоб його бачити, а вкінці просила монахів, аби їй його продали.

Але коли-б вона навіть усю мозаїкову підлогу великої базилики покрила золотими монетами, і тоді монахи не були-б захотіли продати їй того образа, що був їх єдиною потіхою.

Одначе Англичанка була так закохана в образі, що без нього не знаходила розради ні спокою. А що не могла ніяким способом досягнути своєї ціли, то наважила ся вкрасти образ. Не думала про гріх, якого допускає ся, лише чула могутній потяг і палку жадобу і воліла наравити свою душу, як відмовити своему серцю радости, посісти пожадане. А щоб досягнути свою ціль, веліла найперше зробити образ зовсім такий сам, як той на Агасоелі.

Образ на Агасоелі був вирізаний з оливного дерева з гетсеманського саду, але Англичанка відважила ся веліти вирізати зовсім такий самий образ із вяза. Образ на Агасоелі мальований не людською рукою. Коли монах, що його вирізував, приладив фарби, заснув над роботою. Коли прокинув ся, образ був уже помальований. Помалював сам себе на знак, що сподобав ся Богу. Але

Англичанка посьміла дати земному маляреві так помалювати свій вязовий образ, щоби був зовсім такий самий, як сьвятий образ.

Для сфальшованого образу справила вона корону і черевички, але не з золота, — се була тільки позолочена бляха. Замовила дорогоценности, купила перстені і нашійники, ланцюжки і нараменник і підшви з дорогого каміня, — але все те було з мосяжу і скла. І вбрала образ так, як богомольці вбрали правдивий.

Коли образ був уже готовий, взяла шпильку і написала нею на короні: „Моє царство лише з сього сьвіта“. Неначе сама бояла ся, що не зможе відрізнити образів одного від одного. І неначе хотіла через се заспокоїти своє сумління.

— Я-ж не хотіла зробити фальшивого образу Христа. Я-ж написала на його короні: „Моє царство лише з сього сьвіта!“

Опісля вбрала ся в великий плащ, сховала під ним образ і пішла до Агасоелі. І просила, щоби їй дозволили змовити молитву перед образом Христа.

І стояла в сьвятині і запалили сьвітло і отворили двері і образ кидав на неї промінє. В тім почала вона дрожати, неначе-б мала вімліти. Монах, що був з нею, побіг до закрестії по воду, а вона лишила ся сама в каплиці. А коли він вернув, вона вже сповнила сьвятотатство, забравши собі сьвятий чудотворний образ, а на його місце поклавши фальшивий і безсильний.

Монах не завважив заміни. Замкнув фальшивий образ зелізними дверцями і подвійним замком, а Англичанка пішла зі скарбом в Агасоелі домів. Поставила його в своїй палаті на мармуровім постументі і була така щаслива, як іще ніколи.

На горі в Агасоелі, де нічого не знали про понесену втрату, шанували фальшивий образ Христа, як давніше правдивий, а коли надійшло Різдво, збудували йому по звичаю в церкві на прочуд гарну гроту. Тут лежав він, промінястий як дорогий камінь, на лоні Марії, а довкола стояли пастухи і ангели і мудрці. І доки стояла грота, приходили діти з Риму і Кампанії, котрих висаджували на малу амбону в базиліці Агасоелі, відки вони проповідували про вроду і любов і велич і могутність малого Христа-дитяти.

Та Англичанка жила в великій трівозі, аби хто не відкрив, що вона вкрала образ Христа в Агасоелі. Тому не признавала ся нікому, що її образ правдивий.

— Се наслідований образ, — говорила. — Він такий подібний до правдивого, як лиш може бути, але се лише наслідованє.

Припадково була в неї італійська служниця. Йдучи одного дня через кімнату, стала вона перед образом і заговорила :

— Бідний ти Христе-дитино, що ти не Христос-дитина ! Коли-б ти знав, як правдива дитина лежить у своїй красі в гроті на Агасоелі, а Марія і святий Йосиф і пастирі стоять перед ним навколішках. І коли-б ти знав, як діти, стоячи на малій амбоні, кланяють ся йому і посилають поцілуї і так гарно про нього говорять, як лиш уміють !

За кілька днів прийшла мала служниця знов перед образ і сказала :

— Бідний ти образе Христа, що ти не образ Христа ! Чи знаєш, що я сьогодні була на Агасоелі і бачила, як правдиве дитя несли підчас процесії. Несли над ним балдахін, а весь народ падав на коліна, і співали і грали перед ним. Ти ніколи не будеш при таких чудовім обході !

А за кілька днів знов прийшла мала служниця і заговорила до образа :

— Знаєш, Христе-дитино, що не вси Христом дитиною, для тебе лучше тут стояти ! Бо правдиве дитя кличуть до хорих і воно їде до них у золотім повозі, але не може їм помогти і вони вимирають у розпуці. І починають говорити, що сьвяте дитя в Агасоелі втратило силу чинити добро та що молитви і сльози вже не зворушують його. Се лучше для тебе, що стоїш, де стоїш, ніж мають кликати тебе, а ти-б не міг помогти.

А найближшій ночі стало ся чудо. О півночі при монастирській брамі Агасоелі щось дуже сильно задзвонило. А коли сторож брами не дуже квапив ся відчинити, почало стукати до брами. Стукало остро немов дзвінким металем і голос ішов по всій монастирі. Всі монахи поєривали ся з ліжок. Усі, кого мучили страшні сні, поєривали ся в думкою, що се прийшов Антихрист.

Коли одначе отворено, на порозі стояв малій образ Христа. Його мала рука тягнула за дзвінок, його мала нога в золотім черевіку була простягнена, аби стукати в браму.

Сторож брами взяв зараз сьвяте дитя на руки. Тепер побачив, що воно мало сльози в очах. Ах, бідне сьвяте дитя йшло в ночі через місто ! Що воно там мусіло бачити ! Стільки бідноти і стільки нужди і стільки злочинів і стільки проступків. Страшно подумати, як воно при тім мусіло терпіти !

Сторож брами пішов зараз до Ґвардіяна і показав йому образ. І дивували ся, як він міг вийти в ночі.

А Ґвардіян велів ударити в дзвони і скликати монахів на богослуженя. І всі монахи прямували до великої, мрачної базиліки, аби ві всій сьвяточности поставити образ навад на своє місце.

Марні і втомлені йшли туди і дрожали в важких рясах. Богато з них плакало, неначе-б уникнули небезпеки смерти.

— Що з нами сталось би, — говорили, — коли-б були наувяли єдину потіху? Чи се не Антихрист звабив сьвяте дитя Риму ві сьвятині?

Коли хотіли вложити образ Христа до скринки в каплиці, побачили фальшивий образ, той з написом на короні: „Мое царство лише з сього сьвіта!“ Оглядаючи пильнійше образ, знайшли той напис. Тепер звернув ся Ґвардіян до монахів і промовив:

— Брати, заспіваймо *Te Deum* і обтягнім стовпи церковні шовком і запалім усі сьвічки і ляпи і обходити-мемо велике сьвято. Від коли існує монастир, був він місцем жаху і проклятя, але задля терпінь тих, що тут жили, Бог віслав нам ласку. Тепер уже минула всяка небезпека! Бог увінчав боротьбу побідую, а те, що тут бачите, се знак, що Антихриста не почитати-муть на Капітолі. Бо щоб слова Сібіллі не лишили ся несповненими, віслав Бог сей фальшивий образ Христа зі словами Антихриста на короні і допустив, щоб ми молили ся до нього, як коли-б він був великим чудотворцем. Але тепер можемо відпочити в радості і спокою, бо тежне слово Сібіллі сповнило ся, до Антихриста молили ся тут. Великий Бог і всемогучий, що знищив наш страшний жах і сповнив свою волю, при чім сьвіт не потребував оглядати противообраза Сина Чоловічого. Щасливий монастир *Agasceli*, що стоїть у божій опіці і сповняє його волю і дізнає його надмірної ласки!

По сих словах ухопив Ґвардіян своїми руками фальшивий образ, перейшов з ним через церкву, отворивши велику головну браму, вступив на платформу. Під ним були високі і широкі сходи ві сто дев'ятнадцятьма мармуровими ступнями, що йшли з Капітоля неначе в пропасть.

І він підняв образ високо понад головою, крикнув голосно: „*Anathema Antichristo!*“ і кинув його з висоти Капітоля на діл — у сьвіт.

III. На барикаді.

Коли богата англійська дама прокинула ся в ранці, завважила, що нема образа, і надумувала ся, де би його шукати. Думала, що ніхто иньший не міг його взяти, як лиш монахи в Агасоелі. І пішла швидко до Капітоля шукаючи згуби.

Так прийшла до великих мармурових сходів, що ведуть до базиліки Агасоелі. І її серце забило ся дико з радости, бо на найнижшій ступні лежало власне те, чого шукала. Вона взяла образ, сховала під плащ і пішла домів. Тут положила його знов на давнє місце. Коли одначе опісля потонула в огляданю його краси, завважила шрам на короні. Зняла її з образа, щоб побачити, яка велика шкода, а при тім упали її очи на напис, який вона сама зробила: „Моє царство мише з сього сьвіта!“

Тепер уже знала, що се фальшивий образ Христа і що правдивий вернув знов до Агасоелі.

Стратила надію, аби його назад дістати і порішила найближшого дня виїхати з Риму, бо не хотіла тут лишати ся не маючи образа. Та від'їжджаючи взяла з собою наслідуваний образ, бо він пригадував їй те, що вона любила, і він супроводив її ві всіх подорожах. Вона ніде не знаходила спокою, лиш усе подорожувала і таким чином образ обвозила по цілім сьвіті.

А всюди, де він приходив, маліла власть Христа, хоч ніхто добре не знав, чому. Бо ніщо не виглядало більше безсильним, як той нужденний вязовий образ, прикрашений мосьжними перстеньми і скляними перлами.

Коли богата Англичанка, властителька образа, вмерла, перейшов він з її спадщиною на другу Англичанку, що також безнастанно подорожувала, а з сеї на третю.

Раз — се було ще за часів першої подорожуючої Англичанки — прийшов образ до Парижа.

Коли в'їздив до міста, там була як-раз революція. Купи народа сунули з диким криком вулицями і кричали: „Хліба!“ Рабували склепи і кидали камінем на палати богачів. Против них виходило військо, а вони виривали плити з хідника, накопичували вогні і домашні знаряди і будували собі барикади.

Коли-ж над'їхала богата Англичанка в своїм подорожнім вові, купа народа обступила віз, змусила її висісти і забрала віз на барикаду. Коли пробували вмістити віз між тисячними річми, що

з них складала ся барикада, випав із нього на землю великий куфер. Замок розбив ся, а між різними розсипаними речами був також образ Христа. Люди кинули ся на нього, аби його обдерти, але швидко пізнали, що його прикраси неправдиві і без вартости, і почали з нього насміхати ся. Він переходив з рук до рук між бунтівниками, аж один із них почав оглядати корону і заважив слова, що були написані на ній: „Моє царство лише з сього світа!“

Чоловік вимовив сі слова зовсім голосно, а вся юрба закричала, що малий образ буде їх бовною відзнакою. Вони помістили його на вершку барикади і прикріпили наче прапор.

Між оборонцями барикади знаходив ся також чоловік, що не був бідним робітником, але вченим, який усе своє життя провів за книжками. Він знав нужду, що пригнітала людей, і його серце було повне співчуття і він вічно шукав способу, як би поліпшити їх долю. Трицять літ думав і писав про те, не знаходячи ніякого виходу. Коли-ж почув поклик до бою, послухав його і вийшов на вулицю. Вхопив за зброю і пішов разом з бунтівниками, думаючи, що загадку, якої він не міг розв'язати, може вдасть ся розв'язати насилем і силою, та що бідні зможуть вибороти собі лучшу долю.

Цілий день стояв він на барикадах і боров ся, а довкола нього падали люди, кров бривькала йому в лице, а пужда життя видавала ся йому ще більшою і більш оплаканою, як коли будь.

Та кілька разів розвіював ся дим пороху, перед його очима яснів малий образ, що в вирі боротьби держав ся кріпко високо на барикаді. Кожного разу, коли він бачив той образ, прошибали його мовок слова: „Моє царство лише з сього світа!“ Нарешті видалось йому, неначе-б ті слова стояли перед ним написані в повітрі і починали то огнем, то кровю, то димом миготіти перед його очима. Він затих. Стояв німо з шапкою в руді, але перестав бороти ся. Нараз знав уже все: се було слово, за яким шукав ціле своє життя. Тепер уже знав, що хотів сказати людям, сей нужденний образ дав йому розв'язку.

Хотів піти в світ і проповідувати: „Ваше царство лише з сього світа! Тому мусите дбати про те життя і жити як брати! І маєте ділити свої багатства, аби ніхто не був багатий, але ніхто й бідний. Маєте всі працювати і земля має належати до всіх і всі

маєте бути рівні. Ніхто не має голодувати, ніхто не має улягти докусі розкошів і ніхто не має терпіти нужди на своїм віці!"

Такі думки прошибли його мозок, коли він стояв на барикаді, а коли се йому стало ясне, відложив зброю і вже не брав ся більше до боротьби і розливу крові.

Швидко опісля барикаду знов напали і здобули. Військо побідило і придушило бунт і ще перед вечером панував порядок і спокій у великім місті. Тепер післала Англичанка своїх слуг шукати за втраченим добром і вони знайшли дещо, хоч і не все. А що знайшли найперше на здобутій барикаді, то образ, викинений із Agasceli.

А чоловік, що підчас боротьби став мудрим через образ, почав голосити сьвітови нову науку, яка називається соціалізм, а єсть анти християнство. Вона любить і вирікається і вчить і терпить, як християнство, так, що ві всім схожа на нього, як фальшивий образ із Agasceli на правдивий образ Христа. І як фальшивий образ вона говорить: „Моє царство лиш із сього сьвіта!“ І хоч образ, що розширив ту науку, незамітний і незвісний, то сама наука не незамітна і не незвісна, але вона ширить ся по сьвіті, аби його визволити і перетворити.

З кожним днем розширяється вона щораз більше. Іде по всіх краях і носить много назв і впливає так спокусливо через те, що всім прирікає вєнне щастє й уживанє, і таким чином здобуває більше прихильників, як що будь иньше, що йшло по сьвіті від часів Христа.

ПЕРША КНИГА.

І. Монджібелльо.

З кінцем сїмдесятих років жив у Палермі бідний хлопець Гаetano Алягона. Те імя було його щастєм, бо коли-б він не був одним із старих Алягонів, то був би вмер з голоду. Адже він був лиш дитиною і не мав ані гроший ані родичів. А так Свєїтн в „Sancta Maria in Gesu“ прийняли його з милосердя до монастирської школи.

Одного дня, коли він був як-раз при вичуваню своїх лєкцій, прийшов один патер і викликав його зі школи, бо якась своячка

хотіла його видіти. Своячка! Він усе чув, що всі його свояки вимерли. Але патер Йосиф говорив, що се правдива сіньора, яка з ним споріднена і хотіла-б його забрати в монастиря. Що раз гірше! Вона хотіла б його забрати в монастиря? На се-ж вона не має права! Адже він має бути монахом!

Він не хотів зовсім бачити сіньори. Чи не може їй патер Йосиф сказати, що Гаetano ніколи не опустить монастиря і що просити сього безцільно?

Ні, патер Йосиф думав, що не випадас казати їй від'їхати, не бачивши його, і потяг Гаetана до гостинної салі.

Там стояла вона біля вікна. Мала сиве волосє, брунату шкіру, а очі чорні і такі круглі як перли. На голові носила заслону з коронок, а її чорна одіж була зношена і майже трощки зелена, як найстарша ряса патра Йосифа.

Побачивши Гаetана перехрестила ся.

— Слава Богу, се правдивий Алягона! -- сказала і поцілувала його в руку.

Говорила, що прикро їй, що Гаetano прожив дванацять літ, а ніхто зі свояків не питав про нього. Але вона не знала, що один із другої лїнії живе.

Як вона довідала ся?

Так: Люка вчитав його імя в газеті. Він був між тими, що одержали премію. Сьому вже буде пів року, але до Палермо далека дорога. Мусіла щадити і щадити, аби вложити гроші на дорогу. Швидше не могла прибути. Але прибути і побачити його мусіла. Santissima madre! Вона була така рада! Вона, донна Еліза, також Алягона. Її муж, уже небіщик, був з роду Антонеллі. Єсть іще один Алягона, її брат. Він живе в Діяманте. Але Гаetano певне не знає, де Діяманте.

Хлопець заперечив головою.

Ні, сього вона могла сподівати ся, і вона сьміяла ся.

— Діяманте лежить на Монте К'яро. Знаєш, де Монте К'яро?

— Ні!

Зморщила брови і подивила ся хитро.

— Монте К'яро лежить на Етні, коли знаєш, де Етна.

Се вийшло так сумно, неначе-б за багато вимагано, аби Гаetano знав щось про Етну. І вони сьміяли ся всі трое, вона, патер Йосиф і Гаetano. Дійшовши до сьміху, вона стала зовсім иншою людиною.

— Чи хочеш іти і бачити Діаманте і Етну і Монте К'яро? — питала швидко. — Етну мусиш бачити! Се найбільша гора на світі. Етна — цариця, а довкола стоять перед нею гори на колінах і не сьміють піднести очий на її обличчє.

Опісля почала розповідати про Етну все можливе. Думала певне, що се його звабить.

І се була правда, що Гаetano доси не думав, що се за гора Етна. Він не знав, що в неї сніг на голові, а ліс на бороді, виноград обняв її стан, а по коліна стоїть вона в помаранчових лісах і бродить по них. А в середини вибухають із неї великі, широкі, чорні ріки. Ті ріки дуже дивні: пливають без шуму, творять хвилі без вітру, найгірші пливачи можуть їх переходити без моста. Він відгадав, що вона має на думці ляву. А вона тішила ся, що він се відгадав. У нього така добра голова. Не дармо він правдивий Алягона.

А та Етна така велика! Треба три дні, щоб її об'їхати, і три дні, щоб виїхати на її шпиль і знов вернути ся! А крім Діамантесть там пятьдесят міст і чотирнацять великих лісів і двіста малих гір, які властиво зовсім не малі; але Етна така велика, що вони при ній виглядають, як рій мух на дасі церкви. А в там печери, де могло-б помістити ся ціле військо, і старі, дуплаві дерева, в яких могла-б ціла череда овець схоронити ся перед не погодою!

Все, що лиш де-будь є дивного, знайдець ся на Етні. Там є також ріки, яких треба стерегти ся. Їх вода така студена, що чоловік мусів би вмерти, як би її напив ся. Інші знов ріки пливають лише в день, а ще інші лише в зимі, а інші знов пливають майже все глибоко під землею. А є ще жерела теплі й сірчані і болотяні вулькани.*)

Була би шкода, як би Гаetano не видів тої гори, бо вона така гарна. Неначе чудове шатро підносить ся вона до неба. Пестра вона, як карувель. Він мусить її бачити рано і вечером, бо тоді вона червона; мусить її бачити також у ночи, бо тоді вона біла. Чи він думає, що вона не може прибирати різних барв, бути синьою, чорною, бурю і фіолетовою? Або чи вона не має за слони, як яка сіньора? Що вона не подібна до стола, застеленого

*) Сицилійці називають їх »Маккалюба«.

плюшовим обрусом? Що не має туніки з золотих ниток і плаща з павлячих пер?

А чи не хотів би він знати, як се воно властиво єсть, що старий король Артур має там сидіти в одній гроті? Донна Еліза говорила, що се певне так, бо коли раз єпископ із Катанії їхав через гору, втікли йому три мули, а парубок, що шукав за ними, знайшов їх у гроті в короля Артура. Тоді просив король парубка сказати єпископови, що його рани вже загоїлись і він може прийти зі своїми лицарями Круглого стола і впорядкувати все те, що на Сицилії не в порядку. А хто має очі, аби видів, той добре знає, що король Артур ще не опустив свої гроти.

Гаєтано не хотів дати ся їй звабити, але думав, що може бути для неї трохи ввічливійшим. Вона все ще стояла; він пішов і приніс їй крісло. Лиш нехай тому не думав, що він хоче йти в нею. Йому дійсно подобало ся слухати, як вона розповідає про свою гору. Се так забавно, що гора вміє стільки штук. Вона очевидно не така, як Монте Пеллегріно коло Палермо, що лише так собі стоїть. Етна може димити як конин і викидати огонь, як смолоскип. Може гриміти, дрожати, викидати ляву, накидати кавіне, відчувати погоду і притягати дощ. Коли Монджібелльо лиш рушить ся, валить ся місто за містом, неначе-б се були домики з карт,

„Монджібелльо“ — так називаєть ся також Етна. Називають її Монджібелльо, бо се значить: гора гір. І вона заслугує на таку назву. Гаєтано бачив, що донна думає собі, буцїм то він не зможе їй оперти ся. Вона мала так багато зморщків на обличчю, а коли сьміяла ся, то вони збігали ся разом як сїть. Се завважив він, стоячи перед нею. Се виглядало так дивно. Але він іще не злапав ся в ту сїть. Та вона питала, чи Гаєтано дійсно має охоту йти на Етну. Бо в горі єсть багато увязнених велитнів і чорний замок, якого стереже многоголовий пес. Також єсть там велика кузня і кривий коваль з одним лиш оком на середній чола. Але найгірше з усього те, що в глибині гори лежить сїрчане озеро, яке кипить, як озеро оливи, а в нім сидить Люципер з усіма проклятими. Ні, — говорила вона, — він певне не має не охоти піти туди.

Зрештою нема ніякої небезпеки жити там, бо гора боїть ся сьвятих. Донна Еліза говорила, що гора боїть ся всіх сьвятих, а найбільше сьв. Агати з Катанії. Коли-б Катанійці все захову-

вали ся супротив сьвятих так, як повинні, то ані землетрясенє ані лява не могли-б їм зробити шкоди.

Гаetano стояв зовсім близько коло неї і сьміяв ся з усього, що вона говорила. Чому вона мусіла прийти і чому він не міг заставити себе не сьміяти ся? Вона дивна сінбора.

Нараз сказав він, щоб її не ошукувати:

— Донна Елізо, я хочу бути монахом!

— Так, хочеш? — сказала вона. І враз почала знов розповідати про гору.

Говорила, що він повинен тепер добре слухати, бо тепер приходить до самого найважнішого. Він мусить піти з нею на полудневу сторону гори, доки не стануть близько великої катанійської рівнини, а там вони зайдуть на одну долину, на велику, широку і півокруглу долину. Вона зовсім чорна, бо на неї сплили в усіх сторін ріки ляви. Там лиш саме каміне, а ні одного стебельця. Одначе що думає Гаetano про ляву! Донна Еліза догадувала ся, що він думає, що вона лежить гладко і рівно на Етні, як на вулиці. Але в Етні така безліч усякої погані. Мусить знати, що всі ті гадюки, дракони і чарівниці, які сиділи в ляві і варили ся, вилетіли також підчас вибуху. Вони лежали і вертілись і повзали і обвивали ся одні довкола одних, і пробували дістати ся на холодну землю і задержували одні одних серед мук, доки лява довкола них не застигла. А тоді не могли вже вийти звідти. Ні, ніколи!

Та лява знов не така густа, як йому здасть ся. Хоч там не росте трава, то все таки можна побачити дещо иньшого. Але він певне не зможе вгадати, що таке. Воно підносить ся в гору і паде на долину, згинаєть ся і повзе в гору, ходить на колінах, на голові й на ліктях. Пнеть ся по стінах долини в гору і на діл, складаєть ся в колючок і гудзів, має плащ з павутиня і порох у перуці, і звиваєть ся й корчить ся як хробак. Що би се було? Нічого иньшого, лиш кактус. Чи він знає, що кактус виходить на ляву і робить землю плодючою як хлібороб? Ніхто иньший не може бути паном ляви, тільки *figus indica*.

Патер Йосиф поглянув на неї і засьміяв ся весело. Кактус, се найлучший кобольд на Етні, але кобольд кобольдом... Кактус, се Серацен, бо він має невільниць. Де лише кактус запусить корінь, мусить мати коло себе мігдалове дерево. А мігдалові дерева, то ніжні, гарні дами. Вони певне не відважились би піти самі на

те чорне поле, але се їм нічого не pomoже. Вони повинні і мусять іти. О, що бачити-ме Гаetano, коли-б пішов туди! Коли весною шідалові дерева стоять у повнім білім цвѣті на чорнім полі серед сивих кактусів, то виглядають так невинно гарно, що хочеть ся над ними плакати, як над уведеними царівнами.

Нарешті повинен він довідати ся, де лежить Монте К'яро. Він вистирчає з тої чорної долини. Вона пробувала поставити просто на землі свою парасольку: оттак стоїть та гора. Зовсім просто. А як долина чорна, так Монте К'яро зелений. Пальма коло пальми, галузка коло галузки. Се пан у квітчастім шляфроці, король в короною на голові. На своїй голові держить він ціле Діаманте.

Перед хвилькою мав Гаetano велику охоту вхопити її за руку. Та чи се випадє? Так, випадє. Притягнув її руку до себе, як зрабований скарб. Але що з нею зробити? Може погладити? Коли так зовсім легенько спробує одним пальцем, то вона може зовсім і не завважить. Може би також не завважила, коли-б і двома пальцями? Може навіть ні, коли-б поцілував цілу руку. Вона говорила й говорила, не завважуючи зовсім нічого.

Мала йому ще багато сказати. І то щось такого веселого, як та історія про Діаманте!

Говорила, що місто лежало колись на долинї. Але надійшла лява і заглянула огняними очима в долину. Чи надійшов судний день? Місто в найбільшій поспіху забрало свої доми на плечі, на голову, під пахи і пігнало на Монте К'яро. що як-раз був під рукою. Викрутасами бігло воно на гору. Коли вже було досить високо, кинуло міську браму і шматочок міського муру. Потім пігнало спіральню довкола гори і всюди лишало доми. Доми бідних людей могли містити ся, як собі хотіли. Не було часу клопотати ся про те. Не можна було більше жадати, як тісноти, неправильности і крутих вуличок. Велика вулиця йшла спіральню довкола гори, так як бігло місто, і здовж неї кинуло воно в однім місці церков, а в другім палату. Але стілько порядку було ще, що найліпші річи дістали ся на самий верх. Коли місто вийшло на шпиль гори, розіслало торговицю, а на ній ратуш, соборну церков і стару палату Джерачі.

Коли-б Гаetano Алягона хотів піти з нею, вона взяла-б його з собою на вершок гори на торговицю і показала-б йому, які маєтности мали старі Алягони на Етні і в катаньській долинї і де

вони на вершині збудували свій замок. Бо там се видко, а крім того ще й багато иньшого, а власне ціле море.

Гаetano не завважив, що вона так дуже довго говорила, але патер Йосиф, що зрештою дійсно не був нетерпливий, усе таки сказав зовсім лагідно :

— Тепер ми дійшли до вашого власного дому, донна Елізо !

Але вона запевняла патра Йосифа, що в неї нема що бачити. Що вона передівсім хотіла показати Гаetanoви, так се великий дім на Корсо, званий літною палатою. Він не такий гарний, як палата Джерачі, але за те великий, і коли старі Аляґони були ще могучі і поважані, прибували туди на літо, щоб бути ближше до свігу Етни. Як сказано, в вулиці нема на що дивити ся, але в середині має дім чудове подвірє з отвертими присінками на стовпах на обох поверхах. А на дасі розстелюєть ся тераса. Вона виложена синіми і білими цеглами, а на кожній випалений герб Аляґонів. Чи він не хоче піти і все те оглянути собі?

Гаetanoви прийшло на думку, що донна Еліза повинна бути до того привичасна, аби дома приходили до неї діти і сідали їй на коліна. Мабуть вона не завважила-б, коли-б він се вчинив? Він попробував. Таки так. Вона до сього привикла. Вона зовсім не завважила сього.

Вона говорила дальше про палату. Там є великі, гарні кімнати, де старі Аляґони бавили ся і танцювали. Є там велика саля в музичною галерією, є старі меблі і стінні годинники в формі малих, білих алябастрових храмів, що стоять на чорних підставках з гебанового дерева. В тих кімнатах не живе ніхто, але вона піде з ним туди. Він певне думає, що вона живе в тій літній палаті. Ах, ні, там живе її брат, Дон Ферранте. Він купець і має на долині склеп, але що він іще неженатий, то на горі все стоїть, як стояло.

Гаetano питав себе в думці, чи може ще довше сидіти на її колінах. Се дивно, що вона нічого не завважувала. І то щастє, бо инакше вона ще подумала-б, що він собі вибив в голови стати монахом. Але вона була тепер більше, як коли-будь, занята своїми відносинами. Її лице зарум'яніло ся трошки не вважаючи на його брунатну краску, і вона кілька разів підтягнула дуже забавно брови в гору. Опісля зачала оповідати про своє житє.

На перший погляд дім донни Елізи найменьший у місті. Він лежить як-раз против палати і се його одинока прикмета. В неї

малий склепик, у яким продає медальони і свічки і все потрібне до богослуження. Але — мимо всього її респекту перед патром Йосифом — на тій торгівлі не можна тепер стільки заробити, як давніше. За склепом містять ся мала робітня. В ній працював її чоловік, що вирізував образки святих і кульки до чоток, бо синьор Антонеллі був артист. А біля робітні містять ся пару малих, правдивих мишачих нор, де ледви можна обернути ся і сидіти скуленним, як у старих королівських тюрмах. Сходами висше єсть пару курників. В однім із них вона розістлала трохи соломи на гніздо і поставила кілька бантин. Там зможе Гаetano бавити ся, коли прийде до неї.

Гаetano думав, чи не погладити-б її по лиці. Вона певне буде сумна, що він не зможе їхати з нею. Може-б її трошки погладити? Він поглянув крадьки на патра Йосифа. Сей сидів, як звичайно, дивлячи ся до землі і постогнуючи. Він не думав про Гаetана, а вона, — вона певне не завважить того.

Говорила, що має служницю Пачіфіку і парубка Люку. Але не багато дізнає від них помочи, бо Пачіфіка стара, а відколи оглухла, то стала така дразлива, що не може їй нічого помагати в склепі. А Люка, що яко різьбар повинен би властиво вирізувати святих, яких вона могла би продавати, не має ніколи часу сидіти в робітні, але йде в огородець і доглядає цвєтів. Аякже, вони мають також огородець на каменистім поли на Монте К'яро. Але нехай він не думає, що там єсть щось незвичайного. В неї нема нічого такого, як у монастирі, се вже Гаetano може собі представити. Але вона так радо хотіла би забрати його, бо він один із старих Алягонів. А дона вона і Люка і Пачіфіка говорили між собою: „Що будемо питати, чи мати-моє ще більше клопоту, — коли-б ми його лише дістали сюди!“ Ні, Мадонна знає, що вони не такі. Але питає, чи він міг би без дечого обходити ся, щоб міг проживати у них.

Тепер вона вже скінчила, а патер Йосиф запитав, що на се скаже Гаetano. Бо воля ректора, — говорив патер Йосиф, — аби Гаetano рішав сам. А щоб він вийшов на світ, против сього неють нічого, бо Гаetano остатній у своїм роді.

Гаetano всунув ся легко в колін донни Елєви. Але відповідь! Се не така легка річ. Бо було дуже трудно сказати сїборі: „Ні!“ Патер Йосиф прийшов йому в поміч.

— Преси сіньору, Гаetano, аби ти міг відповісти їй за кілька годин. Хлопець ніколи не мав иньшої думки, як вістати монахом! — пояснив він донні Елії.

Вона встала, вв'язала парасоллю і пробувала виглядати веселою, але в її очах стояли сльози.

— Певне, певне, — говорила, — що він повинен мати час до намислу. Але коли-б він знав Діаманте, то не потребував би того. Тепер живуть там лише хлібороби, але колись був там епископ, багато священників і безліч монахів. Тепер їх там нема, але їх не забули. З того часу Діаманте все ще вважається святым містом. Там обходять більше свят, як деінде, там мають багато святих, і ще нині приходить туди сила богомольців. Хто живе в Діаманте, ніколи не може забути Бога. Адже-ж він уже до половини священник. І тому може йти зовсім спокійно. Але нехай надумається, коли хоче. Вона прийде завтра.

Гаetano okazaв ся нечемним. Відвернув ся від неї і вибіг за двері. Не сказав ні одного слова, що він вдячний за те, що вона приїхала. Він знав, що патер Йосиф очікував сього від нього, але він не міг. Коли подумав про великий Монджібелльо, якого не побачить ніколи, і про донну Елізу, що не верне ніколи, і про школу і про замкнене монастирське подвір'я і про своє ціле замкнене житє! Патер Йосиф може собі ще раз стілько від нього очікувати. Гаetano мусів утекти.

І се був крайній час. Коли Гаetano уйшов яких десять кроків, йому вібрало ся на плач. Йому було так жаль донни Елізи! Ах, адже-ж вона мусить так сама вертати домів! Адже-ж Гаetano не може їхати з нею!

Він почув, як прийшов патер Йосиф, і сховав своє обличчя до стіни. Коли-б лише міг перемогти хлипанє!

Патер Йосиф ходив і стогнав і буркотів як звичайно. Переходячи коло Гаetана став і вітхнув глибоше.

— Се Монджібелльо, Монджібелльо, — говорив патер Йосиф, — ніхто не може йому оперти ся.

Гаetano відповів йому тим, що почав ще дужше плакати.

— Се гора так манить його, — буркотів патер Йосиф.

— Монджібелльо, се неначе ціла земля. На ній уся краса і пишнота, всі рослини і степені температури і чуда землі. Так, ціла земля приходить нараз і манить його.

Гаetano чув, що патер Йосиф говорить правду. Неначе-б земля розпротерла рамена, аби його обняти. Чув, що мусить учепити ся стіни, аби не дати увести себе.

— Лучше, коли він побачить землю, — говорив патер Йосиф. — Коли-б він остав ся в монастирі, то вічно тужив би за нею. А коли побачить землю, то може знов затужить за небом.

Гаetano не розумів іще, що думав патер Йосиф, коли сей увяз його на руки, заніс до гостинної салі і посадив донні Елізі на коліна.

— Мусите взяти його, донно Елізо, бо ви його здобули, — говорив патер Йосиф. — Покажіть йому Монджібелльо, то й побачите, чи зможете його задержати.

А коли Гаetano сидів знов на колінах донни Елізи, чув себе таким щасливим, що було для нього неможливо втекти ще раз. Так був зловлений, неначе-б увійшов у Монджібелльо, а гора замкнула ся за ним.

II. Фра *) Гаetano.

Гаetano прожив у донни Елізи місяць і був такий щасливий, як лише може бути дитина. Вже подорож з донною Елізою була неначе їзда з газелями і райськими птахами, а жити в неї значило, як коли-б кого носили на золотім престолі і отіняли від сонця.

Опісля прибув до Діаманте славний Францісканець патер Гондо, і донна Еліза з Гаetanoм ходили на торговицю слухати його. Бо патер Гондо не проповідував ніколи в церкві, а збирав людей довкола себе біля криниці на торговици або біля міської брами. Вся торговиця роїла ся від людей, але Гаetano, що сидів на поручку сходів ратуша, видів іще добре патра Гонда, який стояв на басені криниці. Він думав головно, чи се може бути правда, що монах під киреєю мав шпичкасту сорочку, а шнурок, яким був підпереваний, був з тузами і велізними кільцями, аби міг йому служити до бичованя.

Того, що патер Гондо говорив, Гаetano не міг розуміти, але дрож пробігала його на думку, що бачить перед собою лиш одного съвятого. Поговоривши в годину, патер дав знак рукою, що хоче

*) Фра по італійськи (від латинського frater) значить братчик, монах.

хвильку відітхнути. Зліз із басена криниці, сів і сховав лице в долоні. Коли монах так сидів, Гаetano почув глухий шум. Чогось подібного він не чув іще ніколи. Се весь народ говорив: „Благословен, благословен, благословен!“ Усі разом. Найбільше шептали і буркотили лиш се слово, ніхто не говорив його голосно, на те їх побожність була за надто велика. І всі нараз знайшли те саме слово. „Благословен, благословен!“ — несло ся по цілій торговиці. „Благословенні твої уста, благословен твій язик, благословенне твоє серце!

Голоси лунали глухо, немов придушені плачем і зворушенням, одначе все таки неначе могуча буря летіла ввоздухом. Неначе шум у тисячах морських мушель.

Се захопило Гаetана о много більше, як проповідь монаха. Він не знав, що діяти, бо той легкий гамір зворушував його, неначе-б мав його задушити. Він поліз по залізній решітці, наставив ся понад иньших і почав говорити те саме, що вони, але' богато голоснійше, так, що його голос лунав понад усіми.

Донна Еліза чула се і, здасть ся, була невадоволема з того. Вона стягнула Гаetана на дід і не хотіла довше лишатись, але пішла з ним до дому.

Але серед ночі зірвав ся Гаetano зі свого ліжка. Він убрав ся в свою одіж, звязав усе, що мав, у вузлик, насадив капелюх і взяв під лаху черевики. Хотів утекти. Не міг довше видержати у донни Елізи. Коли почув патра Гонда, стали Діянте і Монджібелльо нічим для нього. Все иньше було для нього нічим против того, щоб бути таким, як патер Гондо, і щоб люди так його благословили. Гаetano не міг жити, коли не міг сидіти при криниці на торговиці і оповідати легенди.

Одначе коли Гаetano лишить ся далі в огороді донни Елізи і їсти-ме броскви та помаранчі, то не почує ніколи довкола себе гамору людського моря. Він мусить піти геть і стати пустинником на Етні, мусить мешкати в одній із печер і жити корінням і овочами. Не сьміє ніколи належати до жадного чоловіка, не сьміє ніколи стригти свого волося і нічого иньшого носити на своїм тілі, як кілька брудних лахів. Таким чином за десять чи двадцять літ виглядатиме як звір, і говорити-ме як ангел.

Се зовсім не те, що ходити в оксамітній одежі і гарнім капелюсі, як се він робить тепер. Зовсім не те, що сидіти у донни Елізи в склепі, брати з полиці одного сьвятого за другим і слу-

хати її оповідань про те, чим вони заслужили ся. Нераз брав він ніж і кусень дерева і пробував вирізувати образи святих. Одначе се було дуже трудно, а ще мабуть трудніше стати святим самому. Але він не бояв ся ніякої трудности ні відреченя.

Висунув ся зі своєї кімнати і вийшов через сїни і сходи на долину. Мав іще лиш вийти через склеп на вулицю, але на останнім ступни сходів зупинив ся. З ліва від сходів продирав ся кривь шпарту в дверех слабій промінчик свїтла.

Се були двері до кімнати донни Елізи, і Гаetano не смів іти далі, бо в його прибраної матери ще свїтило ся. Не сплячи мусїла-б його почути, коли-б отвирав важкий засув склепових дверей. Сїв тихенько на ступінь, аби переждати.

Нараз прийшло йому на думку, що донна Еліза як-раз тому мусить так довго сидїти і працювати, аби заробити для нього на їду й одїж. Се дуже зворушило його, що вона його так дуже любить, що аж так дбає за нього. І він зрозумів, який біль справив би їй, коли-б утік.

Коли се прийшло йому до голови, почав плакати.

Але рівночасно почав також сердити ся на донну Елізу. Як вона може бути така дурна і сумувати задля того, що він утече! Се-ж буде для неї така радість, коли він стане святим чоловіком. Се повинна-б бути для неї нагорода за те, що вона прибула до Палермо і забрала його з собою.

Коли так хотів потїшити донну Елізу, плакав сам щораз сильнїйше. Йому так було її жаль, що не знав, яка їй належить ся нагорода. Адже-ж вона не потребувала зовсім сумувати. Гаetano хоче лише десять лїт перебути там на горі, а опісля верне як славний пустинник Фра Гаetano. Тодї йти-ме вулицями Дїаманте, окружений великою купою людей, як патер Гондо. А вулиці будуть прикрашені хоругвами, а всі доми будуть позавіншувані килимами, диванами і вінками. А він стане перед склепом донни Елізи, а донна Еліза не пізнає його, тільки схоче впасти перед ним на колїна. Але він не допустить до того, лише сам упаде на колїна перед донною Елізою і буде просити її, аби йому простила, що він перед десятима роками втік від неї. „Гаetano, — скаже тодї донна Еліза, — ти давш мені море радости за краплю терпїня. І я ма-ла-б тобі не простити?“ Гаetano бачив усе перед собою і се було так гарно, що він плакав щораз сильнїйше. Бояв ся лише, що донна Еліза може почути його вич і вийти і застати його тут.

А тоді вона його не пустить. Мусить розумно поговорити з нею. Чи може їй колись зробити більшу радість, як коли тепер піде геть?

Але тут не ходять виключно о донну Елізу, бо суть іще Люка й Пачіфіка, що також будуть радувати ся, коли він верне сьвятим. Усі вони підуть з ним до торговиці. Там буде ще більше хоругвів, як на вулиці, а Гаetano проповідувати-ме зі сходів ратуша. А зі всіх вулиць і кутків напливати-ме народ. А Гаetano так буде говорити, що всі впадуть на коліна і кликати-муть: „Благослови нас, Фра Гаetano, благослови нас!“

І тоді він уже не піде нікуди в Діянте, а поселить ся під великими сходами перед склепом донни Елізи.

А люди приходити-муть до нього з хорими, а засмучені йти-муть до нього за потіхом.

Коли проходити-ме сіндако (голова) міста Діянте, цілувати-ме руку Гаetана. Донна Еліза продавати-ме образ Гаetана в склепі.

А похресниця донни Елізи Джіанніта поклонить ся перед Гаetanoм і ніколи більше не назве його дурним монастирським хлопцем. А донна Еліза буде така щаслива...

— — — — —
— — — — —
Ах...

Гаetano підскачів і прокинув ся. Був ясний ранок, а донна Еліза і Пачіфіка стояли над ним і дивили ся. А Гаetano сидів на сходах в черевиками на колінах, у капелюсі на голові і зі своїм вузликом коло ніг. Донна Еліза і Пачіфіка плакали.

— Він хотів утекти! — говорили.

— Чому ти сидиш тут, Гаetano?

— Донно Елізо, я хотів утекти!

Гаetano був у добрім настрою і відповідав так відважно, не наче-б се було найприродійше в світі.

— Утекти? — повторила донна Еліза.

— Я хотів піти на Етну і стати пустинником.

— А чого-ж сидиш тепер тут?

— Не знаю, донно Елізо, я мусів, видно, заспати.

Тепер донна Еліза показала, яка вона засумована. Притиснула руки до серця, як коли-б мала страшний біль, і сильно плакала.

— Але я вже лишу ся тут, донно Елізо, — сказав Гаetano.

— Ти лишиш ся тут! — закликала донна Еліза. — Про мене можеш собі йти! Подивись на нього, Пачіфіко, так виглядає невдячний! Се не Алягона. Се авантюрик.

Кров ударила Гаетанови в лице, він підніс ся і зробив такий рух рукою, що донна Еліза здивувала ся. Се був рух, властивий усім мущинам її роду. Се був її батько й її дід, по тім пізнавала всіх могучих панів із роду Алягонів.

— Ви тому так говорите, донно Елізо, бо не розумієте ся на річи. Ні, ні, ви нічого не розумієте, ви не знаєте, чому я мушу служити Богови. Але тепер дізнаєте ся про се. Дивіть ся. Було се давно. Батько й мати були такі бідні і ми не мали що їсти, а опісля пішов батько шукати роботи і вже більше не вернув, а мати і ми діти були близькі голодної смерти. Тоді сказала мати: „Ходімо шукати батька!“ І ми пішли. Але надійшов вечір і йшов великий дощ, а в однім місці переходила через дорогу ціла ріка. Мати питала в одній хаті, чи не могли-б ми переночувати. Ні, нас відіравили. Мати і ми діти стояли на дорозі і плакали. Мати підбрала свою одіж і пішла в воду, що шуміла через дорогу. Малу сестричку держала на руках, велику сестру веда за руку, а на голові мала великий вузол. Я йшов із заду, як лиш міг. Я бачив, як мати спотикнула ся. Вузол упав їй з голови в воду, мати хотіла його зловити і при тім випустила сестричку. Кинула ся за нею, але тепер вода захопила велику сестру. Мати кинула ся за ними, але ріка пірвала також її. Я налакав ся і вискочив на беріг. Патер Йосиф говорив, що я виратував ся, аби служити Богови за померших і молити ся за них. І тому мав я бути найперше монахом, і тому хотів тепер іти геть на Етну, аби стати пустинником. Інакше не можна, донно Елізо, я мушу служити Богови!

Донна Еліза була вся зворушена.

— Так, так, Гаetano, — сказала, — але се мене так болять! Я не хочу, аби ти покинув мене!

— Ні, я вже не піду, — відповів Гаetano. Він був у такім добрім настрою, аж неначе мав охоту сьміяти ся. — Я вже не піду!

— Чи можу поговорити з паном пастором, аби тебе можна було післати до семінарії? — запитала покійрно донна Еліза.

— Ні, але що ви сього не розумієте, донно Елізо, що ви не розумієте сього! Я-ж говорю, що не хочу йти від вас нікуди. Я видумав собі щось иньше.

— Що-ж ти собі видумав? — запитала вона з болем серця.

— Ви собі думаєте, що я щó тут робив, сидючи на сходах? Я мав сон, донно Елізо. Снило ся мені, що хочу тікати звідси. Так, я стояв у склепі і хотів отворити склепові двері, але не міг, бо було так багато замків. Я стояв у темряві і отворяв замок за замком, але їх було все більше та більше. Я підняв страшенний крик і подумав: „Тепер певне прийде донна Еліза!“ Нарешті двері відчинили ся і я хотів вибігти, але в тій самій хвилі почув вашу руку на своїх плечах і ви втягнули мене до середини, а я махав руками і ногами довкола себе і бив вас, бо не міг піти. Але ви, донно Елізо, мали світло при собі і я пізнав, що то не були ви, лише моя мати. Довше не міг я видержати, але так страшно налякав ся, бо-ж мати вже не живе. Але мати взяла вузлики, який я ніс, і почала з нього випакувати, що там містило ся. І вона сьміяла ся при тім і була весела, а я також був веселий, що вона на мене не сердить ся. Се було так дивно: що вона випакувала з вузлика, все були малі образки святих, які я повіривував, сидючи у вас у склепі, а всі були такі гарні. „Вмієш уже тепер, Гаetano, вирізувати такі гарні образки?“ — питала мати. „Так“, — відповів я. „То можеш ти служити Богови“, — сказала моя мати. „То таким чином не потребую йти геть від донни Елізи?“ „Ні“, — відповіла мати. І саме як мати се говорила, ви збудили мене!

Гаetano поглянув з тріумфом на донну Елізу.

— Що розуміла під сном твоя мати? — роздумувала донна Еліза. Гаetano відкинув голову в зад і всьміхнув ся.

— Мати думала, що ви мене повинні дати на науку, аби я міг служити Богови, вирізуючи гарні образки ангелів і святих, донно Елізо!

III. Хресні сестри.

На чудовім острові Сицилії, де старі звичаї задержали ся більше, як де-будь инде на полудни, панує загально звичай, що кожний чоловік уже в своїм дитинстві вибирає собі „хресного брата“ або „хресну сестру“, які мають держати його дитину до хресту, коли він мати-ме діти.

Але се не одинока користь із тої звязи. Хресна рідня му-сить любити себе, помагати собі обопільно і мстити себе. Свому хресному братови можна повірити всі свої тайни. Йому можна передати гроші і любку, не боячись ошуки. Хресна рідня так собі

вірна, як коли-б була від одної матери, бо їх звязь заключаєть ся перед San Giovanni Battista (св. Іваном Хрестителем), якого боять ся найбільше в усіх святих.

Є також звичай, що бідні люди ведуть своїх на-пів дорослих дітей до богатих і просять, аби вони були хресною ріднею їхнім молодим синам і дочкам. Який се чудовий вид, коли в день святого Хрестителя бачить ся всіх тих малих, святочно одягнених дітей, як ідуть через великі міста, шукаючи собі хресної рідні. Коли родителям удасть ся знайти своєму синові богатого хресного брата, то вони такі раді, неначе-б могли лишити йому панський маєток у спадщині.

Коли Гаetano прибув до Діаманте, приходила до склепу донни Елізи все одна мала дівчинка. Вона мала червоний плащ і островерху капузу і вісім грубих, чорних локів, що висували ся з під капузи. Вона називала ся Джіанніта і була дочкою Олівії, що продавала ярину. А донна Еліза була її хресною матір'ю і тому много думала про те, як би зробити їй найбільше добро. Тому коли надійшов день св. Івана, наняла донна Еліза віз і поїхала до Катанії, що віддалена чотири милі від Діаманте. Вона взяла з собою Джіанніту і обі були в святочнім строю, донна Еліза в чорнім шовку з перлами, а Джіанніта в білій тюлевій одязі з цвітами. В руках мала Джіанніта кошик з цвітами, а на цвітах лежало гранатове яблуко. Їзда донні Елізи і Джіанніті повела ся добре. Прибувши вкінці до білої Катанії, що лежала на чорнім просторі лави, заїхали вони перед найгарнійшу палату міста. Ся палата була така висока й велика, що бідна мала Джіанніта зовсім злякала ся, що має туди йти. Але донна Еліза ввійшла відважно до середини і її завели до кавалера Пальмері і його жінки, до яких належала палата.

Донна Еліза пригадала сіньорі Пальмері, що вони приятельки з молодих літ, і просила, аби Джіанніта могла бути хресною сестрою її дочки.

Сіньора Пальмері пристала на се, і закликала малу сіньорину. Було се маленьке чудо з тонкого шовку, венеціанських коронок, з великими, чорними очима і з розкішним, густим волосем. Її мале тільце було струнке і тонке, так що її майже не можна було завважити. Джіанніта подала їй кошик з цвітами, а вона приняла його ласкаво. Довго і поважно оглядала вона Джіанніту, обходила її довкола, а опісля подобались їй її гладкі, прості льоки. Побачивши

їх побігла по ніж, розділила гранатове яблуко і дала половину Джіянніті. Їдючи яблуко, держались вони за руки і рецитували отсей стишок :

„Сестро, сестро дорога,
Я твоя, а ти моя!
Твій мій дім, їда, наній,
Щастє і талан весь мій,
навіть рай мій — він є твій!“

Опісля поцілували себе і назвали себе хресними сестрами.

— Тепер ти ніколи не повинна мене лишити в пригоді, хресна сестро, — промовила мала сінборіна, і обі дівчинки були дуже поважні і зворушені.

Швиденько стали вони такими добрими приятельками, що плакали, коли мусіли розстатися.

Однак опісля минуло дванацять літ, а обі хресні сестри жили кожда в своїм сьвітї і не бачили одна одної ніколи. За весь той час проживала Джіянніта тихо в домі своїх батьків і не ходила ані одного разу до Катанїї.

Та опісля сталося дійсно щось дивного. Одного пополудня сиділа Джіянніта в кімнаті за склепом своєї матери і гаптувала. Вона була дуже зручна і тому часто прямо засипали її роботою. Але гаптоване хапає за очі, а що в кімнаті Джіянніти було темно, то вона відхилила трохи двері від склепу, аби було виднїйше.

Якось зараз по четвертій годині переходила туди стара вдова по мельнику Роза Альфарі. Склеп донни Олівїї був дуже принадний, коли дивитися на нього з вулиці. Око падало крізь отворену половину дверей на великі коші зі сьвіжою яриною і різнобарвними овочами, а зза того всього виринали обриси гарної головки Джіянніти. Роза Альфарі стала і почала говорити з донною Олівїєю, — тільки длятого, що її склеп виглядав так принадно.

Роза Альфарі все стогнала і нарікала. Нині знов була вона в злім настрою, бо мусіла найближчої ночі їхати сама до Катанїї.

— Се нещастє, — говорила, — що поштовий віз не переходить через Діяманте перед десятою годиною. Підчас їзди я засну і можуть мене обікрасти. А при тім що я пічну, прибувши о другій годині в ночі до Катанїї?

Тут відізнала ся нагло Джіянніта:

— Хочете всяти мене з собою до Катанїї, донно Альфарі?

Вона питала півжартом, не дожидаючи відповіді. Але Роза Альфарі підхопила хутко її слова.

— Боже, хочеш їхати зі мною, дитино? — заговорила. — Хочеш на аравду?

Джіянніта вийшла до склепу ціла румяна з радості.

— Ще-б не хотіти! — сказала. — Адже я вже дванацять літ не була в Катанії!

Роза Альфарі дивилася задоволена на дівчину, бо Джіянніта була велика і сильна, її очі ясніли життям, а довкола її уст грав безжурний усміх. Се була прегарна товаришка подорожі.

— Збери ся, дитино! — сказала стара. — Ідеш зі мною, справа порішена.

Другого дня Джіянніта проходила вже по вулицях Катанії. Цілий час думала вона про свою хресну сестру. Тепер, коли була так близько неї, чула себе в дивнім настрою. Джіянніта любила свою хресну сестру, і то не лиш тому, що Сан Джіованні приказав, аби хресні сестри любили себе взаїмно. Вона уявляла собі малу дівчинку в шовковій одіжжі як найгарнійшу істоту, яку коли-будь виділа. Вона стала ся майже божком Джіянніти.

Про свою хресну сестру знала Джіянніта лиш те, що вона не вийшла ще замуж, а жила все ще в Катанії. Її мати вмерла, але вона не хотіла кидати свого батька, а лишила ся господинею в його домі.

— Мушу так урядити ся, аби її побачити, — думала Джіянніта.

Кілько разів бачила елегантний екіпаж, гадала собі: „Та, що в ній їде, може бути моя хресна сестра“. І вона придивлялася ся проїзжим, аби переконатися, чи котра з них не була подібна до малої дівчинки з буйним волоссям і великими очима.

Її серце зачало бити дуже голосно. Вона вже тужила за своєю хресною сестрою. Вона також була ще незамужна, бо молодий ривбар Гаetano Алягона, який їй подобав ся, не виявляв ніколи охоти женити ся з нею. Через се Джіянніта часто гнівала ся на нього, а не найменше злило її й те, що не зможе ніколи запростити свою хресну сестру на своє весілля.

Вона гордила ся також своєю хресною сестрою. Вважала себе ліпшою від інших, бо мала таку панську хресну сестру.

То-ж скоро тепер, коли вже є в місті, віде до неї, то се осяє блискою усю її дорогу.

Коли вона так про те все думала, надбіг хлопець, що продавав газети. „Giornale da Sicilia, — кликав він. — Афера Пальмери! Великі шахрайства!“

Велика Джіанніта вхопила хлопця за карк, коли він біг попри неї.

— Що говориш? — кричала. — Ти брешеш, брешеш! — І мало не зачала його бити.

— Купить перше в мене газету, сіньоріно, — сказав хлопець, — заки будете мене бити.

Джіанніта купила газету і почала читати. Зараз натрапила на „Процес Пальмери“.

„З огляду на те, що та справа розбирається нині перед судом, — писала газета, — хочемо її описати...“

Джіанніта читала й читала, аж доки не зрозуміла. Не було ні одного яза на її тілі, який не дрожав би в жаху, коли нарешті розчовпала, в чім діло.

Батько її хресної сестри, що мав великі винниці, був зовсім зруйнований, бо винниці знищила фільоксера. Та се було ще найменше. Він спроневірив добродійний фонд, який йому повірено. Його увязнили, і нині мала відбутися судова розправа. Джіанніта зішляла газету, кинула її на землю і потоптала ногами. На ліпше вона не заслуговувала, коли приносила такі новини. Тепер стояла зовсім прибитая, що щось такого мусіло їй притрапитися, коли приїхала вперше за дванацять літ до Катанії. „Господи Боже, — подумала, — чи в тім яке призначенє?“ Дома в Діаманте було-б нікому не впало на думку сказати їй, що тут діється. Чи було на те яке призначенє, що вона власне в день судової розправи мусіла бути тут?

— Слухайте, Роза Альфері, — промовила вона, — робіть собі що хочете, але я мушу йти до суду.

Джіанніта наважилась і ніщо не могло змінити її постанови.

— Чи ви не розумієте, що для сього, а не для вас Бог натхнув мене думкою їхати з вами до Катанії? — сказала вона до Рози Альфері.

Джіанніта не сумнівала ся ні хвилинки, що тут входить у гру щось надирриродне. Роза Альфері мусіла пустити її і вона почала допитувати ся, де суд. Стояла між вуличниками і ремісниками

в місці для пубрики і бачила кавалера Пальмері на лаві оскаржених. Був се гарний старий пан з білою острою бородою і з білими вусами. Джіанніта пізнала його зараз.

Вона чула, що його засудили на пів року в'язниці і почала щораз яснійше пізнавати, що суди прислав її сам Бог. „Тепер моя хресна сестра певне буде потребувати мене!“ — думала вона.

Вийшла знов на вулицю і допитала ся аж до палати Пальмері. По дорозі почула, що їде повіз. Поглянула і її очі стріглися з очима дами, що сиділа в повозі. В тій самій хвилі неначе хтось сказав їй: „Се твоя хресна сестра“. Дами в повозі була бліда, сиділа немов прибита і мала благаючі очі. Джіанніта відразу полюбила її. „Ти так часто весело настроювала мене, — сказала до себе, — бо я дождала від тебе радості. А тепер я зможу тобі віддячити ся“.

Джіанніта була в зовсім побожнім настрою, йдучи горі високими, білими, мармуровими сходами до палати Пальмері, але нарає напав її сумнів. „Яка то може бути в тій божа воля, аби я зробила щось для тої, що виросла в таких багатстві?“ — думала. „Чи не забуває Господь, що я тільки бідна Джіанніта з Діаманте?“

Вона веліла слугі поздоровити сіньорину Пальмері і сказати їй, що її хресна сестра хоче з нею говорити. Вона була здивована, коли слуга вернув і сказав їй, що нині не може бути прийнята. Чи мала тим задоволити ся? О ні, ні!

— Скажіть сіньорині, що я тут буду ждати хоч би цілий день, бо мушу з нею говорити!

— Сіньорина за пів години опустить палату, — відповів слуга.

Джіанніта вийшла зовсім з рівноваги.

— Але ж я її хресна сестра, її хресна сестра, чи не розумієте сього? — сказала до слуги. — Я мушу з нею говорити.

Слуга всміхнувся і не рушив ся з місця. Але Джіанніта не хотіла дати себе віддалити. Адже її віслав Бог. Він повинен би се зрозуміти, зрозуміти, — сказала вона і піднесла голос. Вона з Діаманте і від дванацяти літ не була в Катанії. Ще вчора по полудни о четвертій годині не думала про те, аби їхати сюди. Нехай лиш подумав, ще вчора о четвертій годині! Слуга таки не рушив ся з місця. Джіанніта власне забирала ся оповісти йому всю історію, коли розтворили ся двері. На порозі стояла її хресна сестра.

— Хто тут говорить про вчора о четвертій годині?

— Якесь чужа, сіньоріно Мікаеля.

Тепер Джіанніта аж розсердила ся. Вона зовсім не чужа. Вона її хресна сестра, Джіанніта з Діянте, що перед дванацяти роками прийшла була сюди з донною Елізою. Чи вона вже забула, що вони поділили ся гранатовим яблоком?

Сіньоріна не слухала сього, тільки запитала з великим напруженем уваги:

— Що стало ся вчора о четвертій годині?

— Я дістала приказ від Бога, аби удати ся до тебе, хресна сестро!

Ся поглянула на неї здивована.

— Ходи зі мною! — сказала лякаючись рівночасно, що слуга може чути, що Джіанніта хоче сказати їй.

Вона перейшла через богато кімнат, заки зупинила ся. Тут обернула ся так швидко до Джіанніти, що ся аж налякала ся.

— Скажи мені зараз! — промовила. — Не муч мене, нехай зараз почую!

Вона була такогож росту, як Джіанніта, але зрештою зовсім до неї не подібна. Делікатнійше збудована, елегантна дама, виглядала одначе о много дикійшою і менше подержливою, як сільська дівчина. Що відчувала, те видно було виразно на її обличчю. Вона зовсім не старала ся скривати се. Джіанніту так заскочило її прищере питане, що не могла зараз відповісти. В тім хресна сестра в рознуці піднесла руки понад голову, а слова полили ся їй з уст. Говорила, що знає, що Джіанніта одержала приказ від Бога принести їй вість про якесь нове нещастє. Бог її ненавидить, вона се знає!

Джіанніта сплеснула руками. Бог її ненавидить? Навпаки, навпаки!

— Так, так, — говорила сіньоріна Пальмері. — Так таки. — І неначе боячи ся в себе в тишині звістки, яку приносить їй Джіанніта, говорила далі. Не давала прийти їй до слова, але все їй перебивала. Всім тим, що трапилось їй в остатніх днях, була очевидно так налякана, що не могла запаанувати над собою.

Джіанніта чейже добре розумів, що Бог мусить її ненавидіти. Вона зробила щось таке страшне. Покинула свого батька, зрадила його! Джіанніта вчила ся певне четвертої заповіді. Опісля перебила себе новим наглим питанем. Чому вона вже раз не скаже, яку

звістку приносять їй. Адже-ж вона не жде нічого, як лише чогось злого! Вона готова на все!

Але бідна Джіанніта не могла прийти до слова, бо скоро лише хотіла говорити, сіньоріну нападав жах і вона перебивала її. Оповідала їй свою історію, немов хотіла наклонити Джіанніту, аби не була строга супротив неї. Джіанніта нехай не думає, що її нещастє лише в тім, що вона не буде вже мати власного повоза і льожі в театрі і гарної одежі і слуг і елегантного дому. Також іще не біда, що стратила всіх приятелів і тепер не знає, де має прихилити голову. Не найбільше ще нещастє й те, що їй так соромно, що не сьміє ні на кого очий піднести. Попри все те єсть іще щось о много гірше.

Вона сіла і хвильку мовчала, похитуючи ся як у тривозі. Коли одначе зачала говорити Джіанніта, вона перебила її. Джіанніта не може собі навіть подумати, як її батько любив її. Він держав її все в богатстві і роскошах, як яку княгиню. Вона не много для нього вчинила, тільки заставляла його видумувати для своєї приємности всякі дива. Се не була ніяка жертва з її сторони, що вона доси не вийшла замуж, бо вона ніколи не любила нікого крім свого батька, а її власний дім був гарніший, як який-будь иньший. А одного дня прийшов до неї її батько і сказав: „Мене хотять увязнити. Ширять звістку, що я вкрав, але се неправда!“ Я йому повірила і помогла сховати ся перед карабінерами. І вони даром шукали його в Катанії, на Етні і в цілій Сицилії.

Але коли поліція не могла знайти кавалера Пальмері, почав народ говорити: „Він великий пан і великі пани помагають йому, бо инакше вже давно були-б його знайшли“. А раз прийшов до сіньоріни Пальмері префект Катанії. Приняла його з усміхом, а префект прийшов, як коли-б хотів говорити про рожі і гарну погоду. Опісля-ж сказав: „Хочете, сіньоріно, оглянути сей папірець? Може хочете прочитати сей лист? А може хочете звернути увагу на сей підпис?“ Вона читала й читала. І що побачила? Її батько не був невинний, її батько брав чужі гроші.

Коли префект відійшов, пішла до свого батька. „Ти винен,— сказала до нього. — Можеш собі робити, що хочеш, але я вже більше не поможу тобі“. Ах, вона вовсім не знала, що говорить. Вона все була така горда. Не була-б могла знести, аби її імя покерло ся соромом. В тій хвилі бажала собі, аби її батько радше

вмер, ніж мало се стати ся. Може йому навіть сказала се. Не знає добре, що тоді говорила.

Але від тоді Бог покинув її. Стали ся страшні річи. Її батько взяв її за слово. Вийшов із кривки і сам віддав ся в руки власти. А від коли сидів у в'язниці, не хотів більше бачити її. Не відповідав на її листи, а коли посилала йому їсти, завертав страву нерушаму. Се найстрашнійше в усього. Він, здасть ся, думає, що вона хоче його смерти.

Вона дивила ся на Джіянніту з таким жахом, як коли-б ждала засуду на смерть.

— Чому не говориш того, що маєш мені сказати? — тягла далі. — Ти мордуєш мене!

Але вона не могла зусити себе до мовчання.

— Мусиш знати, — говорила далі, — що ся палата продана, а купець винайняв її якійсь англійській дамі, що ще нині хоче спровадити ся. Деякі її річи привезено сюди ще вчора, а між ними малий образ Христа. Я бачила його, Джіянніто, переходячи через вестібуть. Виняли його з подорожної торби і поклали на землі. Він виглядав такий знищений, що нікому не впало би на думку звертати на нього особлившу увагу. Його корона була подіравлена, а його пеленки брудні, а всі малі прикраси, якими був покритий, були заржавілі і пооббивані. Коли я його так побачила на землі, підняла, занесла до кімнати і поклала на столі. А коли я се робила, впало мені на думку просити у нього помочи. Я впала перед ним на коліна і довго молила ся. „Поможи мені в моїй великій потребі!“ — говорила я до Христа-дитяти.

— Коли я так молила ся, здавало ся мені, що образ хоче мені відповісти. Я підняла голову, але дитя лежало так само німе, як перед тим. В тій самій хвилі почав бити годинник Ударив чотири рази, неначе-б сказав чотири слова. Здавало ся, немов би Христос відповів на мою просьбу чотири рази. Се знов додало мені відваги, Джіянніто, і я поїхала до суду, аби бачити мого батька. Але він не подивив ся ані раз на мене за цілий час, як стояв перед судьями. Я вибрала хвилю, коли його відводили, і кинула ся в вузкі проході перед ним на коліна. Але він, Джіянніто, дозволив вивести мене воякам, не промовивши до мене ані слова. Бачиш тепер, що Бог ненавидить мене. Коли я вчула, що ти говориш про вчора по-полудни о четвертій годині, напав мене такий жах. Христос-дитя

зсилає мені нове нещастя, подумала я. Він мене ненавидить, бо я зрадила свого батька.

Сказавши се вона нарешті замовкла і слухала, заширюючи дух, що скаже Джіянніта.

— Бачиш, бачиш, чи се не дивно? — відізвала ся та. — Від дванацяти літ не була я в Катанії, а нині мусіла так несподівано приїхати. Про все те я нічого не знаю, але коли стала ногою на вулиці і довідала ся про твоє нещастя, зараз сказала я до себе: „Се мене Бог посилав. Він закликав мене сюди, аби поможти моїй хресній сестрі“.

Очи сінборіни Пальмері звернули ся на неї неспокійно з питанням. Тепер певне має прийти новий удар. Вона вібрала всю свою відвагу, аби його перенести.

— Що хочеш, хресна сестро, аби я для тебе зробила? — запитала Джіянніта. — Знаєш, що я думала, йдучи вулицею? Запитаю її, чи хоче йти зі мною до Діаманте, думала я собі. Я там знаю дім, де можемо дешево жити. А я буду шити і гафтувати і ми зможемо з того вижити. Коли я ще була на вулиці, то думала, що се дасть ся зробити, але тепер бачу добре, що се неможливе. В тебе інші житєві вигоди... Але скажи мені, чи не можу чого лишнього зробити для тебе? Ти не повинна-б мене відіхнути, бо мене віслав Бог.

Сінборіна нахилила ся до Джіянніти. „Ну“, — сказала в жахом.

— Ти повинна дозволити мені зробити для тебе, що можу, бо я люблю тебе, — говорила Джіянніта, потім упала на коліна і обняла її.

— Не маєш мені нічого більше сказати? — запитала сінборіна.

— Хотіла-б мати, — відповіла Джіянніта, — але я лише бідна дівчина!

Було дивно бачити, як тепер риси обличчя сінборіни зникли, шкіра набрала краски, а очи почали яснити. Тепер показало ся, що вона — велика красуня.

— Джіянніто, — сказала вона так тихо, що ледви можна було чути, — думаєш, що се чудо? Думаєш, що Бог може задля мене творити чуда?

— Певне! — відповіла шепотом Джіянніта.

— Я просила образ Христа, аби поміг мені, а він послав мені тебе. Думаєш, що се Христос-дитя послав тебе, Джіанніто? :

— Певне, що він, певне!

— Отже Бог не опустив мене, Джіанніто?

— Ні, Бог не опустив тебе!

Хресна сестра сиділа і плакала хвилию. В кімнаті було зовсім тихо.

— Коли ти прийшла, Джіанніто, я думала, що мені нічого не лишаєть ся, як відібрати собі жите, — сказала по хвили. — Я не знала, куди йти, і думала, що Бог ненавидить мене!

— Але скажи мені, що маю вчинити для тебе, хресна сестро? — питала Джіанніта.

У відповідь сіньоріна піднесла її до себе і поцілувала.

— Вже досить, що тебе послав малий Христос-дитя, — сказала. — Се-ж досить, коли я знаю, що Бог не опустив мене!

IV. Діяманте.

Мікаеля Пальмері була з Джіаннітою в дорозі до Діяманте. Вони ввійшли до поштового воза о третій годині рано і поїхали гарною дорогою, яка по довшім склоні Етні окружає гору. Але щє було зовсім темно і вони не бачили околиці.

Молода сіньоріна не нарікала на се. Вона сиділа з понуреними очима і вглубляла ся в своє горе. А й тоді, коли почало дніти, не хотіла піднести очий, аби розглянути ся довкола. Аж зовсім близько коло Діяманте вдало ся Джіанніті наклонити її оглянути краєвид.

— Глянь лише! Се Діяманте, що має стати твоєю вітчиною, — сказала вона.

Ліворуч від дорєги побачила Мікаеля Пальмері могучу Етну, яка відтинала цілий кусень неба. За гори викочувало ся як-раз сонце, і коли найвищий рубець соняшної кулі показав ся над горю, неначе почав горіти білий сніг на шпиль і сипати проміне та іскри.

Та Джіанніта пригадала їй поглянути також на другий бік.

А на другім боці побачила вона цілий зубчастий гірський ланцюх, що окружає Етну неначе мур з вежами; він також горів у пожежі сходового сонця.

Але Джіанніта вказала ще в інших напрямі. Се не те, що вона повинна бачити, не те!

Вона поглянула в діл і побачила чорну долину. Там ясніла земля шовком, а білий Сінето півив ся в глибині.

Одначе все ще не бачила вона того, що треба.

Вкінці побачила стрінку Монте К'яро, яка виринала з чорвої, шовком одітої долини, ясно червона в промінях раннього сонця і окружена коронами пальм, що отіняли її мов парасолі. А на її шпиль побачила місто, прикрашене вежами і окружене мурами, в котрім усі вікна ясніли в сьвітлі сонця.

На сей від ухопила вона Джіанніту за руку і запитала, чи се дійсне місто і чи там живуть люди.

Вона думала, що се одно з небесних місць і зникне як сон. Була переконана, що ще жаден чоловік не йшов дорогою, яка вила ся від стіп долини в крутих закрутах до Монте К'яро, виходила вигзагами на гору і звикала в понурій брамі міста.

Та коли наблизила ся до Діаманте і побачила, що се земне і дійсне місто, виступили їй сльози на очи. Її зворушувало, що земля нав ще для неї всю свою красу. Вона вже думала, що коли земля стала для неї місцем усього її нещастя, то все буде для неї сірою і сумною, покритою бодяками і трутою-зілєм.

Вона в'їдилася до бідного Діаманте зі зложеними руками, як коли би входила до сьвятині. І адало ся їй, що се місто дасть їй так само багато щастя, як і краси.

V. Дон Ферранте.

Кілька днів пізніше стояв Гаetano в своїй робітні і вирізував на кульках до чоток винне листе. Була се неділя, але Гаetano не робив собі нічого з того, бо-ж уся його робота йшла на честь божу. Ним заволодів великий несупокій і тривога. Він бачив, що час, який він пережив спокійно у донни Елізи, мусить скінчити ся. І думав, що мусить піти геть у сьвіт.

Бо на Сицилію впадала велика бідність, і він бачив, як нужда йшла від міста до міста, від хати до хати, неначе зараза, а тепер прийшла також до Діаманте.

Тому тепер не приходив жаден чоловік до склепу донни Елізи, аби щось купити. Малі образки святих, які виробляв Гаetano, стояли довгими рядами на полицях, а чотки висіли цілими зв'язками над лядою. Донна Еліза була в великій нужді й журбі, бо не могла нічого заробити.

Се був для Гаetano знав, що мусить покинути Діаманте і піти геть у світ, коли не знайдеться якийсь вихід. Бо се не була робота на хвалу богу, вирішувати образи, котрих ніколи не будуть почитати, і виточувати кульки до чоток, які ніколи не пересунуться через пальці богомольців.

Йому здавалося, що десь на світі мусить бути гарна, нова катедра, якої мури вже готові, але в середині зовсім голі. Вона жде, що прийде Гаetano і вирізьбить хори і вітвар і амбону і аналої на книги. А його серце билося тугою за тою роботою, що дожидала його. Але та катедра не була на Сицилії, бо тут ніхто не думав будувати нову церкву, але мусіла бути десь далеко, в таких краях, як Флоріда або Аргентина, де земля не була ще засіяна божими довами.

Він дрожав і тішився рівночасно задля того і почав працювати з подвійною пильністю, аби донна Еліза мала що продавати, коли він геть далеко зароблятиме для неї багатства.

Ждав лише ще на знак з неба, аби зважитися на подорож, а власне на те, аби в нього набралося відваги розповісти донні Елізі про свою тугу за подорожжю. Бо він знав, що се спричинить їй такий великий біль, і не тямив, як зможе перемогти своє серце і сказати їй се. А коли отак стояв і роздумував, прийшла донна Еліза до роботи. Він сказав сам до себе, що нині не можна про се й думати, аби їй сказати, бо нині донна Еліза була в такій веселій настрою. Її язик бігав, а обличчя ясніло.

Гаetano питав себе в душі, коли бачив її такою остатньої раз. Від коли настала нужда, вона неначе жила без світла в одній із печер Етни.

Чому Гаetano не був на торговиці, аби послухати музики? — питала донна Еліза. Чому він ніколи не піде побачити і послухати її брата, донна Ферранте? Гаetano, що бачив його лише в його склепі в малій шапочці і коротких кафтані, не має поняття, що се за чоловік. Він уважав його старим, бридким купцем з поморщеним лицем і нечесаною бородою. Та ніхто не знає донна Ферранте, хто не бачив його в неділю, як дірігує оркестрою.

Нині нав він новий уніформи: тригранний капелюх з зелено-червоно-білими пераши, срібло на коввірі, срібні еполети, срібні шнури на грудях і шаблю при боці. А коли вийшов перед капелю, виглядали ся зморшки на його обличчю, а його стать неначе виросла. Майже можна було назвати його гарним.

Коли виконував „Кавалерію рустікалу“, всі запирали дух. Що скаже на се Гаetano, що великі доми на торговиці також співали? З чорної палати Джерачі чула донна Еліза зовсім виразно любовну пісню, а з жіночого монастиря, хоч він пустий, долітав на торговицю гарний гин.

А коли орхестра зробила павау, приступив до дона Ферранте гарний адвокат Фавара в чорнім плюшовім сурдуті, великім розбишацькім капелюсі і в ясно-червоній краватці, і вказуючи на отверту сторону торговиці, відки відко Етну і море, і сказав: „Дон Ферранте, ви підносите нас до неба, як Етна, і ведете в безконечність, як безнежне море!“

Коли-б Гаetano був нині бачив дона Ферранте, то може був би його полюбив. По крайній мірі мусів би признати, що він солідний чоловік. Коли він перед хвилию відложив батуту і проходжував ся під руку з адвокатом по злім хіднику між римською брамою і палатою Джерачі, кождий мусів бачити, що він може мірити ся з гарним Фаварою.

Донна Еліза сиділа на лавці під церквою з жінкою сіндака Вольтаро. Коли так посиділи хвилинку, обсервуючи дона Ферранте, сказала нагло сінбора Вольтаро: „Донно Елізо, ваш брат ще молодий чоловік. Він міг би ще ожєнити ся, не вважаючи на своїх пятьдесят років“. А вона відповіла, що сього просить у Бога кождої днини.

Ледви се сказала, коли се на торговиці з'явила ся дама в жалобі. Щось такого чорного вона ще не бачила ніколи. Не досить, що сукня, капелюх, рукавички були чорні, але також вельон був такий густий, що годі було думати, що ва ним містять ся біле обличчє. Santissimo Dio, вона неначе заслонила себе мертвецьким сукном. І йшла поволи, похилена. Майже можна було алякати ся. Майже можна було подумати, що се привид.

Ах, ах, уся торговиця була така повна радощів. Хлібороби, що задля неділі були дома, стояли великими гуртами в святочних строях і в червоних шалях на шиї. Жінки в зелених блюзках

і жовтих хустках на шиї переходили, прямуючи до церкви. Кілька чужинців стояло перед балюстрадою і оглядало Етну, — вони були повбірані в біле. І всі музиканти в уніформах, майже так так само гарних, як у донна Ферранте. І блискучі інструменти і прикрашена образами церковна фасада. І проміне сонця і сніжний шпиль Монджібелльо, який нині був так близько, що майже можна було його диткнути ся. Все те було таке неарівнано веселе.

Коли-ж у середину всього того попала бідна, чорна дама, всі видивили ся на неї, а деякі перехрестили ся. Діти, що їхали верхом на поручю сходів до ратуша, позлівали і йшли за нею в віддаленю кількох кроків. Навіть лівий Петро, що лежав на краю балюстради, підняв ся на ліктях. Повстав такий рух, неначе-б чорна мадонна з церкви вийшла та проходжувалась улицею.

Але чи хтось мав співчуте для тої чорної дами, на яку всі вглядали ся? Чи був хто зворушений тим, що вона йде так поволи і так похилена?

Так, так, один був зворушений, а се був дон Ферранте. Він має музику в серці, він добрий чоловік і тому подумав: „Прокляте на всі ті каси, що збирають ся на бідних, а лише втягають людей у нещасте! Чи се-ж не бідна сіньоріна Пальмері, якої батько вкрав гроші з добродійного фонду і за се вона так соромить ся, що не сміє показати свого лица?“ І думачки так, дон Ферранте підійшов до чорної дами і з надвору перед церковними дверми заступив їй дорогу. Повдоровив її з пошаною і сказав своє імя. „Коли не помиляю ся, — говорив далі, — то ви сіньоріна Пальмері. Я маю до вас просьбу!“

Вона здригнулась і відступила в зад, неначе-б хотіла втікати, але опісля таки зупинила ся.

— Розходить ся о мою сестру, донну Елізу, — говорив дон Ферранте. — Вона знала вашу матір, сіньоріно, і дуже рада-б познайомити ся з вами. Вона сидить там під церквою. Чи можу вас завести до неї?

І він всунув її рамя в своє і повів її до донни Елізи. А вона зовсім не опирала ся. Впрочім донна Еліза хотіла-б бачити того, хто зулів би оперти ся дону Ферранте. А донна Еліза встала, підійшла на зустріч чорній дамі, відхилила її вельон і поцілувала її в лице. Але що то за лице! Що за лице! Може воно й не так гарне, але тих двоє очий, що говорили за себе і жалувались і пла-

кали, коли навіть усе обличчя сьміяло ся! Так, Гаetano не хотів би може малювати або різьбити з нього мадонну, бо на се було воно за худе і бліде, але треба думати, що Пап Біг знав, що робить, коли не вмiстив тих очий в рожеве і кругле личко.

Коли донна Еліза поцілувала її, вона оперла голову на її плече, а сильне хлипанє потрясло нею. Але опісля поглянула усьміхнена. Її усьміх неначе говорив: „Ах, чи так виглядає сей сьвіт! Який він гарний! Дайте мені дивити ся на нього і усьміхати ся до нього! Чи дійсно бідна нещасна може дивити ся на нього? І показати себе комусь? Можу показати себе комусь?“ Усете сказала вона без слів, лиш одним усьміхом. Що за лице! Що за лице!

Тут Гаetano перебив донні Елізі.

— Де вона теper? — сказав. — Я мушу також бачити її.

Донна Еліза поглянула Гаetanoви в очі. Вони були яснопалкі, немов наповнені огнем, а на його висках горіли темно-червоні румянці.

— Ще мати-меш досить часу бачити її, — промовила твердо. І пожалувала кожного слова, якє сказала. Гаetano бачив, що вона затрiвожена, і знав, що її лякає. Його напала охота як-раз тепер сказати їй, що він думає виїхати геть, до Америки. І він зрозумів, що та чужа сіньоріна мусить бути дуже небезпечна. Донна Еліза була така певна, що Гаetano закохає ся в ній, що майже зрадїла, коли вчула про його намір виїхати геть. Бо все инше видавалось їй дучшим, як бідна невістка, котрої батько був злодій.

VI. Місія о. Маттео.

Одного пополудня обув дон Маттео, місцевий парох, сьвіже-вчищені черевики на ноги, убрав сьвіже-вчищену сутанну й уложив плащ у найгарнійші фалди. Його обличчя ясвіло, коли йшов вулицею, а коли благословив старих жінок, що прями перед дверима, то робив се з такими гарними рухами рук, як коли-б роздільював розї. Вулиця, якою йшов дон Маттео, була перескеленена ще найменьше сімома півлуками, неначе-б кождий дїм хотїв влучити ся зі своїм vis-à-vis. Вона бігла круто і вузко в низ, не те сходи, не то вулиця. Протїк був усе повний води і все повний шкірок із помаранч і листя в канусти, на яких легкє можна було

посовгнути ся. На шиюх висіло шнате від землі майже аж до неба. Мокрини рукавами кафтанів і стаяками запасок хльоськав вітер о. Маттео просто в лице. А се викликало таке мокре та трепетне почуте, як коли-б який труп гладив отця Маттео по лиці.

На кінці вулиці містила ся мала понура площа, а при ній стояв малий дім, перед яким зупинив ся о. Маттео. Дім був великий, чотиригранний і майже без вікон. Мав з надвору двос великих сходів з велитенськими ступнями і двос великих дверей з тяжкими замками. Стіни були з чорної лави, а на цегляній долівці ганку росли зелені порости і було таке густе павутине, що струнки ящірки майже заплутували ся в ньому.

Дон Маттео взяв довбешку, якою стукаєть ся в двері, і застукав, аж задудніло. І чути було, як усі жінки на цій вулиці почали говорити й розпитувати. І видко було, як прачки коло крилиці на площі повипускали з рук камінці*) і синьки і почали шептати та питати.

— Чого хоче парох дон Маттео? — питали ся вони. — Чого стукає дон Маттео до дверей старого дому, де щось страшить і де ніхто не сьміє мешкати крім чужої сеньорини, якої батько сидить у криміналі?

Тимчасом Джіанніта отворила о. Маттео двері і повела його довгими коридорами, де віяло вохкістю й плісеню. На долівці повідпадали деякі плити і дон Маттео міг видіти аж у півницю, де по чорній землі гарцювали шурі. Коли дон Маттео переходив отак через старий дім, відбіг від нього його добрий настрій. При кождих сходах він оглядав ся підворливо і здригав ся при кождім хруськоті. Йому зробило ся маркітно, мов перед якимось близьким нещастем, і він думав про малого Мавра в турбані, який мав показувати ся в тім домі, а хоч його й не бачено, то могло здавати ся, що якоесь відчуваєть ся його присутність.

Вкінці отворила Джіанніта двері і запросила пароха до кімнати. Стіни були тут голі, як у стайні, ліжко порожне, як у монахині, а над ним висів образ мадонни, що не був більше варт, як три сольди. Парох стояв і вдивляв ся в малу мадонну, аж слюзи виступили йому на очи. Та ось увійшла в кімнату сеньорина Пальмері. Її голова була похилена, а її рухи такі повільні, як коли-б була поранена. Коли парох побачив її, злавало ся, що хоче ска-

*) В Сицилії туть хусти підчас прання звичайним камінцем.

зати: „Ви, сіньоріно Пальмері, і я стрічаємо ся тут у дивнім старім домі. Чи ви прийшли сюди студіювати старі маврські написи або шукати мозаїки в пивницях?“ Бо парох був змішаний, побачивши сіньоріну. Не міг зрозуміти, що ся благородна дама була така бідна. Не міг зрозуміти, що вона живе в домі малого Мавра. Сказав собі, що мусить її виратувати з того дому, де страшить, і з бідности. І просив у ласкавої мадонни сили для того вчинку. Опісля сказав сіньоріні, що приходить з припорученя дона Ферранте Аляґони. Дон Ферранте звирив ся йому, що вона відмовила йому руки. Чому? Чи вона не знає, що дон Ферранте, хоч виглядає й небогатим, усе таки коли стоїть у своїм склепі, вважаєть ся найбагатшим чоловіком у цілім Діаманте? А походить дон Ферранте зі старого еспанського роду, дуже поважаного не лише в своїй вітчизні, але також у Сицилії. А великий дім на Корсо, що був власністю його предків, належить також до нього. Йому вона не повинна-б відмовити.

Говорячи, дон Маттео завважив, як обличчя сіньоріни зовсім задеревіло і зблідло. Майже бояв ся договорити до кінця. Лякався, що вона може зімліти. Вона здужала йому відповісти тільки в найбільшим зусилем. Слова зовсім не хотіли влітати в її уст. Неначе-б були занадто страшні, аби їх можна було вимовити. Вона може добре розуміти, що дон Ферранте рад би знати, чому вона відмовила йому. Вона дуже зворушена його пропозицією і навіть дуже вдячна йому за неї, але не може бути його жінкою. Не може вийти за нього замож, бо внесла би в його дім сором і ганьбу замісь приданого.

— Коли вийдете замож за Аляґону, дорога сіньоріно, — говорив дон Маттео, — не потребуєте бояти ся, що хтось стане питати, якого ви роду. Се чесний, старий рід. Дон Ферранте і його сестра донна Еліза вважають ся загально в Діаманте найзнатнішими людьми, хоч їх родинні добра страчені і вони мусять займатися торгівлею. Дон Ферранте добре знає, що подружжя з вами не затемнить блиску старого імени. Тому не потребуєте сям журитися, сіньоріно, коли зрештою маєте охоту вийти замож за дона Ферранте.

Але сіньоріна Пальмері повторяла те саме, що сказала перше. Дон Ферранте не повинен женити ся з дочкою злочинця. Сиділа бліда і в розпуді і неначе хотіла вправляти ся в виговорюванню тих страшних слів. Говорила, що не хоче втискати ся до родини.

яка погорджувала-б нею. Наматзла ся вимовляти се твердо і холодно, без дрожання в голосі. Одначе чим більше говорила, тим сильнійше було бажане о. Маттео помогти їй. Йому здавало ся, що вдибав королеву позбавлену трону. Його напала горяча охота покласти знов на її голову корону, а на плечі закинути королівський плащ. Тому запитав її, чи її батько швидко вийде з в'язниці, і просив сказати, з чого він онісся жити-ме?

Сіньоріна відповіла, що він жити-ме з її праці.

Дон Маттео запитав її дуже поважно, чи вона вже роздумувала над тим, як її батько, що все був багатим чоловіком, зможе терпіти бідність?

Вона мовчала. Її уста ворухили ся, немов хотіли щось відповісти, але не могли видобути голосу.

Дон Маттео говорив і говорив. Вона виглядала щораз більше заполоханою, але все таки не піддавала ся. Нарешті він не знав уже, що робити. Як має її уратувати з того дому, де страшить, із бідности і від того тягару сорому, що пригнітає її? Його очі стрітили ся з нужденним образом мадонни. Отже малá сіньоріна була віруюча. На о. Маттео зступив пророчий дух. Чув, що його Бог післав, аби вратувати сю жінку. Коли заговорив знов, задзвенів у його голосі тон, чужий йому самому. Він зрозумів, що се не лиш він тут говорить.

— Моя доню, — сказав він устаючи з місця. — Ви муєте вийти замуж за дона Ферранте, муєте задля вашого батька. Так хоче мадонна, моя доню!

Стать о. Маттео була в сій хвилі імпонуюча. Таким іще не бачив його жаден чоловік. Сіньоріна здригнула ся, неначе-б до неї заговорив голос духа, і зложила руки.

— Будьте для дона Ферранте доброю і вірною жінкою, — говорив дон Маттео, — а мадонна прирікає вам через мене, що ваш батько мати-ме безжурну старість.

Сіньоріна бачила, що о. Маттео говорив під впливом пророчого духа. З нього говорив Бог. І вона впала на коліна і схилила голову.

— Вчиню, що приказуєте! — сказала.

Одначе, коли парох о. Маттео вийшов із дому малого Мавра і пішов здовж вулиці, вийняв нараз молитовник і почав відчитувати молитви. А хоч шматє хльоськало його по лиці, а малі діти

та шкірки з помаранч підступно підсували ся йому під ноги, він усе дивив ся в молитовник. Мусів чути великі божі слова. Бог великим чорнім домі все видавалось йому ясним і безсумнівним, але коли вийшов на соняшне сьвітло, почав тривожити ся задля обіцянки, яку зложив іменем мадонни. Дон Маттео молив ся і читав і читав і молив ся. О, коби великий Бог у небі охоронив жінку, що повірила йому і послухала його як пророка! Дон Маттео скрутив у бік до Корсо. Наткнув ся на ослів, що йшли підтюпцем з подорожними сіньорінами на своїх хребтах, кало що не збивав із ніг хліборобів, що вертали від праці до домів, потручував ліктами старих прях і путав ся в їх пражі. Вкінці прийшов до малого, темного склепу.

Був се склеп без вікон, що містив ся на рові старої палати. Поріг був високий на стопу, долівка з убитої глини, двері мусіли бути все отворені, аби впускати сьвітло. До склепового прилавка товпили ся візники та погоничі ослів. А за прилавком стояв дон Ферранте. З розкудвченою бородою, з лицем покритим зморщками, він не то кричав, не то сичав з люлости. Візники догадали са надмірно високої плати за доставу товарів із Катанії.

VII. Дзвони з Сан Палкале.

Швидко покмітили в Діаманте, що жінка дона Ферранте, донна Мікаеля, була не що більше як дитина. Хоч і як вона виглядала на даму з великого сьвіта, вона була не більше як дитина. Тай годі було ждати чогось більшого по житю, яке вела доси. Вона-ж не бачила нічого сьвіта по за театром, музеями, балаями, променадами та перегонами, а се все лише місця забави. Вона ніколи не ходила вулицею сама. Ніколи не працювала. З нею ніколи не говорено поважно. Навіть ніколи не була ні в кого закохана.

Коли перенесла ся до літної палати, забула свої турботи так само легко й радо, як би се була зробила дитина. І показало ся, що у неї була діточа влада до забавок, що вміє перемінити та перетворити все довкола себе. Се старе, брудне сараценське містечко Діаманте видало ся донві Мікаелі раєм. Вона вловляла в себе, що їй зовсім не було дивно, коли дон Ферранте заговорив до неї і коли предложив їй свою руку. Се видалось їй зовсім природним, що такі річі мусять діяти ся в Діаманте. Вона-ж зараз побачила, що Діаманте таке місто, де богаті мужі шукають бідних, нещасних сіньорів, щоб зробити їх панями своїх палат збудованих із чорної ляви.

І літня палата подобалась їй. Виблідлий, столітній муслін, який оббиті були меблі, оповідав їй різні історії. І вона знаходила глибоке значіння у всіх тих любовних сценах, що відбувалися між пастухами і пастушками намальованими на стінах. Вона віднайшла таємничі прикмети й у донна Ферранте. Се зовсім не звичайний купець при вулиці малого місточка. Се честолюбний чоловік, що нагромаджує гроші, щоб відкупити батьківські добра на Етні і палату в Катанії і замок на вершині гори. А коли ходить у куртіці та в шапці з кутасом як простий селянин, то се лиш на те, щоб ніг як найшвидше виступити еспанським грандом та князем Сицилії.

Від дня їх шлюбу дон Ферранте що вечера вдавав оксамітний жупан, брав гітару під паху, ставав на сходах трибуни в концертній залі літньої палати і співав канцони. І поки співав, Мікаеля мріяла, що вона замужем за найбагороднішим чоловіком у гарній Сицилії.

Коли минуло пару місяців від шлюбу донни Мікаелі, випущено її батька в в'язницю і він приїхав до своєї дочки, щоб жити при ній у літній палаті. Діаманте подобалося йому і він запрявився з усіми. Він любив балакати з пасічниками та виноградарями, яких заставав у європейській каварні, і забавлявся майже день у день їздючи по склонах Етни та збираючи „старинности“. Але своїй дочці він не пробачив. Певне, жив під її дахом, але поводився з нею як із чужою дамою і не оказував їй ніколи своєї любови. Донна Мікаеля лишала йому його волю і удавала, що не завважує нічого. Вона не могла брати собі дуже до серця його сердитости. Той старий чоловік любив її, але вмовляв у себе, що може її раз-у-раз, рік від року ненавидіти її. Ах, він не знав ані її, ані себе самого! Вона сиділа нерозумно і мріяла, як би то було, коли-б він почув себе побідженим, коли-б мусів прийти до неї і сказати їй, що він любить її.

Одного дня стояла донна Мікаеля на балконі і махала рукою до батька, що виїжджав на малім гнідїм конику, коли се прийшов із свого склепу дон Ферранте, щоб поговорити з нею. А хочотів сказати їй дон Ферранте, се було те, що йому пощастило добити ся прийняття її батька до „брацтва сьв. серця“ в Катанії.

(Далі буде).

ІЗ ПОЕЗІЙ БОГДАНА ЛЕПКОГО.

Як сонце згасне.

Чи ти прийдеши тоді до мене,
Як сонце згасне, звечоріє,
Як смутком по душі повіє,
Як серце зробить ся студене —
Чи ти прийдеши тоді до мене?

В розгуканих потоків шумі,
В пожежі громів, в реві вітру
Останній слід тривоги вітру
І наче звук в предвічній думі
Потону в тім вселенніім шумі.

І чи поглянеш в мої очі,
Як вміла ти одна глядіти,
Як сонце лиш глядить на квіти,
Нім лишить їх в обіймах ночі —
Чи ти так глянеш в мої очі?

Ніщо, що є, не пропадає.
Значить ся: наша вічна туга,
Се — не сміх долі, не наруга,
Лиш твір, що починає нас.
Ніщо, що є, не пропадає.

І чи почнеш мені казати,
Куди ходила, що робила,
За чим вітхала і тужила,
Що де видати, що чувати —
Чи ти почнеш мені казати?

Прийде пора, прийде година,
Вберуть на себе мрії тіло,
Де було слово — стане діло,
Де була ніч — займеть ся днина,
Прийде пора, прийде година.

І чи слова твої сердечні
Будуть мені як співи ранні,
Як вісти добрі а нежданні
І як утіхи безконечні —
Слова невинні і сердечні?...

З тих мрій, коли вони лиш щирі,
Сьвіти повстануть ясні, красні
І многолюдні, многогласні.
Житє їх зродить в вічнім вирі
З тих мрій, коли вони лиш щирі.

А там і ніч прийде; холодна,
Без зір, без місяця, дрімуча,
Вітрами зимними ревуча,
Як звір ненаситна, голодна —
Прийде ніч темна і холодна.

З любови, що палить нам душі,
Колись почнешь любов любови,
Жажда краси, добра, обнови;
Почнешь росою серед суші
З любови, що палить нам душі.

Та нас вона не налякає.
До себе я тебе пригорну
І через п'яту зимну, чорну
Підемо там, де день свитає;
Нас ніч ніяка не злякає.

А може та любов нас'яє
Пахучим крином на леваді;
І може їй будуть так раді,
Як ми, коли квітки збираєм
Весною, вечером, під газом.

А може ясною звїздою
Вона засьвітить у всемірі?
І може так в любові і вірі
Глядіти-муть як ми з тобою
За тою ясною звїздою?

Всьо бути може, може буде,
Бо серце більше відчуває,
Як розум зрозумів і знає.
Схиля-ж мені чоло на груди.
Всьо бути може, може буде.

* * *

Чи ти прийдеш тоді до мене,
Як сонце згасне, звечорів,
Як смутком по душі повіє,
Як серце зробить ся студене,
Чи ти прийдеш тоді до мене?

ІЗ ПОЕЗІЙ НАДІЇ КИБАЛЬЧИЧ.

Із поеми „Кайн“.

О Боже всевладний! Ти розум людини
У тіло безсиле на вік закував —
Навіщо? Ти душу і вільну і чисту
З землею на віки навіщо з'єднав?
Підвладний дрібницям, гальмований їми
Наш розум не має ні волі, ні сил.
О Боже, знущання я чую, я бачу
В твоїх заборонах гадати й судить.

І дати людині краси розуміння,
І зневажати що хвилі, що мить,
Вложити у душу неагоду ві смертю
І смерть неминушу судить на землі...
І дати людині цей розум невпинний
І заборонити гадати й судити,
Це глум, це знущання! Як вчинків правдивих
Немає у тебе, за що-ж нас карать?
Мене ти караєш, що думаю вільно,
Що я і на сонце, як на все дивлюсь.
Хиба-ж я живая, видюща істота,
Та тільки повинна вкланятись тобі?
І ти не любовю нас хочеш скорити,
Ти раєм нас вабиш, щоб розум скувати.
Той рай, це принада, щоб людство купити,

Та щоб повернути на вічних рабів.
 Мене не привабиш роскошами раю,
 Я вільною гадку за це не віддам.
 Ти можеш карати, ти можеш губити,
 Але то принусить не влада твоя.

Була у нас з братом така раз розмова:
 „Навіщо нам праця? — йому я сказав —
 (Я дуже втопив ся день цілий робивши)
 За батькові вчинки та нам ось страждать“.
 „Нам треба робити, це Божая всля,
 Покуту найтяжчу нам треба нести.
 Раба ми мізерні, не сьміє судити!“
 Такими словами мій брат відповів.
 О, правда, я знаю, що так понижати
 Себе я не вмію, то я відказав:
 „Що ж, вірна істота, нехай той працює,
 Хто мов для розваги нас всіх сотворив“.
 Це сьміливо дуже на Бога казати,
 Нам треба служити, хвалить і страждать.
 Кажу, що гадаю ..

Сказав ти раз людя: „Я владу лиш маю,
 Від мене залежить і смерть, і життя“.
 Ні, ти помилив ся, людина не має
 Всесильної влади так лиш над життям;
 А смерть, хто покличе, до того і прийде,
 І ти не зупиниш і безвладний ти.
 Ні, смерть в твої владі, вона всіх рівняє
 І в смерті я рівний, о Боже, тобі.

(Проходить Абель).

Це раб приуроджений і рабство безславне
 На спадщину кине він дітям своїм.
 І людство безчасне навколїшках вічно
 Все буде служити й молитись тобі.
 Не жити всі будуть, а лиш катуватись,
 В ярмі, в бесталанні всі будуть вмирать;
 Найвищого щастя — гадати на волі
 Ніколи, ніколи ніхто не завна.
 І тільки подумать: від мене залежить
 Робити кайдани і шлях проложить
 До волі, до сили, до вільної гадки...
 Й мене не зупинить безглузда любов!
 Ні я не маю...

ІЗ ПОЕЗІЙ З. Г.

Упав сніжок, вклав землю
грубою верствою,
зробив в бабки холодицю
пшшу красою.

Скатерть біла заслонила
кожду, кожду рану,
а дрімота побідила
землю так прибрану.

Відпочинь хоч сю хвилинку,
важй сну благого!
Тобі треба відпочинку
до труду нового.

Незабаром муть пороти
люди твої груди,
завдадуть тобі роботи
їх новії труди.

На потіху панам сьвіта
підуть твої плодї,
бідакам за працю літа
солома й лобдї.

Ненаситні пани дуки
візьмуть твою силу;
робітники за всі муки
картоплю зогнилу.

ІЗ ПОЕЗІЙ ІВАНА ФЕДОРЧЕНКА.

Навіщо ті очі горять,
Блищать, наче зорі, в ночі,
І сьйвом падають кохання
До когось другого? Ридання
Аж серце на шмаття рвучі
У мене; я ж мушу мовчать...

Я слухав признання твої,
Про те, як кохавш його,
Як мариш про щастє любові...
І клекіт я чув в твоїй крові,
І очі сяли з того,
Що дум палких мріла рої.

Навіщо-ж те сьйво очий,
Коли річ до мене ведеш?
Для чого палкі ті признання?
Бажавши собі спочування,
Ти серце в шматки мені рвеш
Огнем племенистих річей...

О, дівчино-краве, мовчи!
Не труй мою душу огнем...
Сказав би тобі я два слова...
Але занїмію, бо мова
Не здатна сказати все. Минем
Сю річ... Почувань не дрочи!

Бо з племіні племінь спахне,
Згорить все у племіні тім...
Чи буде-ж кому із нас щастє?
Чи слота й осінне ненасте
Настане? чи курява й дим
Всі мрії твої запахне?

Марійка Підгірянка.

КОЛОМИЙКИ.

I.

Ой із гори, в верховини дуч вітер, дуч —
Чогось в мене, моя нене, серденько банує.

Чогось в мене, моя мати, вливає серденько,
Та як лише стане грати сопілка дрібненько.

Сопілочка грає, грає, як би була срібна;
Але-ж бо ся вливає коломийка дрібна.

Але-ж бо то лине, лине, але-ж бо то тужить;
Чогось в мене, моя нене, болить серце дуже...

II.

Та як тая сопілочка заграє, засвище,
Здає ми ся, товаришу, що родина ближче.

Та як тая коломийка задзвонить в сопілці,
Здає ми ся, товаришу, що пасемо віці.

Вітер віє, сонце с'яє, овечка пасе ся,
А сопілка виграє, а голос несе ся.

III.

Звідси туга, звідти друга, звідтам жалі-жалі;
Лишу, лишу верховину, а сам піду далі.

Ото-сь мене, моя мати, плакала, ховала,
Щоби-сь мене, моя мати, у жоввіри дала.

Ото-сь мої кучерики змивала у руті;
Впадуть панам попід ноги кучерики круті.

Впадуть панам попід ноги, застелять підлоги,
Вже не будеш, моя мати, кучерів чесати.

IV.

А як будеш, моя нене, слати лист до мене,
Пиши його пером срібним, писанечком дрібним.

Засій його, моя нене, писанєм, як маком,
Посилай 'го, моя нене, чорноперим птахом.

Посилай 'го із вітрами з гори на долину,
Розпиши ми словечками рідну верховину.

Розпиши ми ялинною, тай цодонною,
Розмалюй ми овечками, тай ще смерічками.

Най ліщина росов плаче дрібненько, дрібненько;
Най Черемош реве, скаче—ненько-ж моя, ненько!

А я буду лист читати, слізьми обливати,
Тай родину споминати — мати-ж моя, мати!

V.

Насіяла дівчинонька в городчику рути,
Та для того легіника, що пішов в рекрути.

До схід сонця посіяла, вечір підливала;
Та для того рекрутника, що його козала.

Ой ти руто, моя руто, розрослась ся круто;
Пішов милий у рекрути, за нього не чути.

Пішов милий у рекрути, тай там ся забавив;
Біле личко, чорні брови на Бога оставив.

Було мене, мій миленький, саму не лишати,
Прийшли рано в неділеньку від богача свати.

Каже мати руку дати, ручники готові —
Сиві очи, чорні брови, бувайте здорові!

VI.

Сіяла я конопельки та густо, гей густо,
Вишивала ручниченьки, та пусто, гей пусто!

Я ручники тонко прядла, шовком вишивала,
Миленькому готувала, нелюбови дала!

Денис Угнівець.

До білої тюрми.

Сьвіт — жите — любов — слава... а в пошарпаному серці
біль — боротьба — буря — самотність...

Ха-ха-ха... Хто вдумав вас, шумні фрази?... хто вимарив
вас, вдунув іскру жита, блудні огники, на розшалілому, розгукано-
ному, запіненому океані?... Хто вилелівав вас, пестрокрили метелики,
та випустив на неприступні трясавини і багна, прикриті зверху
ріжноцвітним, шовковим килимом?...

Славо!... хто кинув тебе оазою, засадив пальмою фатамор-
гани на дишучій жаром, палаючій огнем пісковій Сагарі?!

Ха... ха... ха... фраза — злуда — сон!...

Так розмовляв з собою сьміючись іронічно молодий подоро-
жний, та ледви-ледви спинав ся по великих, чорних скибах, колю-
чій стерни на прикру гору „Розенберг“.

Саме займало ся на день. Сіра, груба мряка тяжкою зморю
сунула ся понад землею. Захоплювала темні вершки гір, що сонні
бовваїли в далечині і снали понуру сон-думу...

Було тихо... сумно-тихо, як би на кладовищі... Не щебетали
пташки. Полетіли в вирій..

Два чорні ворони, як два віщуні смерти та заглади бушу-
вали в сірій мряці. Подорожний драпав ся на гору. Підпирав ся
суковатим костуром. Приставав часто. Був змучений, понурий, як
той сумрак. Його розцелехане, буйне волосє додавало йому якоїсь
таємничости... Подовгасте лице, припорошене влегка тиним зарю-
стом, вистаючі щокі, скляні очі, в котрих хвилями лемало ся

дивне світло сильної постанови і розлучливої невіри... надії і бо-
язни... було уособленем мари, загробової тіни...

Але се був правдивий чоловік з душею і тілом, одягнений
у старенький, зношений одяг з двома чорними латками на ліктях,
з малим клучочком на плечах. Вже вийшов на сам хребет гори.

Станув. Поглянув довкола. По ньому перебігла легенька дрож.
Серце загукотало об ребра. В напів мертвих очах блиснула бли-
скавкою якась радість — надія... Підніс руку до чола. Дивив ся,
як би розпізнавав щось...

— Так... инакше бути не може... Там або піде!... Нині або
ніколи не знайду ліку для своєї душі!... З відтам вилечу білим
орлом — пророком — апостолом „малих“ — або вовком-сіроман-
цем жадним крові... пострахом усього світа...

— Ні!... вилечу апостолом... апостолом любови!...

І він сам не завважав, як під ним коліна зігнули ся. Він
клячав з піднесеними до неба руками і молив ся: „Господи... Отче
заневоленого люду... візьми мое пошматоване серце і перетвори
його в силу — в любов... заміни в огонь... кинь опісля в той вир
пророком... апостолом“...

Довго він молив ся. Сам не знав як довго. Не памятав себе.
Його душа не була на землі, а улетіла в безкраю вічність...

День стояв уже високо над землею, коли він пробудив ся
з молитви — прийшов до себе. Сіра, тяжка мряка рідшала, а з пова
неї як кривь прозору, наче павутиня тонку занавісу, немов кривь
невмірене сито сипали ся мільйони-мільйони невловимих людським оком
крапельок золотого, соняшного проміння.

Здасть ся, те животворне сонце всипало і на молодого подо-
рожного відвагу та силу. Хотів піднести ся з мурави, стати на
ноги. Але не міг піднести ся. Натомлені довгою дорогою ноги
здеревіли.

Він зняв із себе клучочок, опер ся ліктем на ньому. Дивив
ся на чудову околицю, що лежала у його стіп. В ниву земля фи-
лювала легенько горбиками. Филі були покранні в шахівницю бурими
вагонами невикопаних іще бараболі, довгими паснами жовтої стерні,
чорними скибами, блідо-зеленими грядками капусти.

Між тими фалдами та філями мріли цятками люди копаючи
бараболі. Денеде лїниво підносили ся велитенські, сиві клуби диму.
Дим стелив ся по землі, або пірваний віддихом вітру розцївивав
ся під хиарами. Опісля палахкотіли червоні язики полум'ям. По-

луме захотіло ще раз захопити, ливнути кудлатий дим. Кудли підшали-тоншали і тільки легенькі, синяві смуги вказували сліди огнища.

— І я колись розплину ся, як сей дим, — подумав собі подорожний. — Що по мені остане?!... Спершу свіжа, піскова мотила, потім дерне і молоді буки... дальше згадка... А потім?... Потім сон... сон... сон...

І він знов глянув на синявий, розвіяний знак огнища. Слідив за ним зором... і знов думав, та думи його мали щось так принадного для серця...

Між ярами вила ся срібною гадюкою гірська Вирва. За нею, як би хотів її перегнати, сопів, сердив ся, гуркотав, глухо дуднів зелений змій. Вдрапував ся під гору і... шубовсть у різнобарвну китицю ліса. Чудова китиця. Крайом темночервоні буки проривані зеленими, самотними, стрункими ялицями. В середині жовті клени. А на самому верхку знов ялиці та розхрістані смереки.

— Смерть... повільна смерть природи, — шептав парубок. — А перед хвилию ще я був такий подібний до сего конаючого, в останнє віддихаючого ліса...

— Чи се жите, жите людське не померкне? Чи не опаде на нього жовтин листем хоруа — а потім блідий-ледовий труп зими?.. А я?... Моя вина вже минає... Я воскресаю свіжою, зеленою весною...

І справді — йому так мило, так любо було тепер на душі. Йому видавало ся, що лісок в мить ока, одною думкою впер і на ново воскрес, а над ним уносила ся надією весна. Йому стидно стало, що він ранком ще сьміяв ся з весни, любови, надії...

Одначе він знов глянув у далечинь. Але песни не було... Осінь... жовта, конаюча осінь...

Знов під серцем валоскотало. А коли-ж надія дійсно лише сном?... Мої мрії... ідея?...

Він задумав ся. В очах доси ясних затягнуло мрякою.

Глянув на ліво. Там тисячними очима блищала велика, сіра гора, як би потвора... Щось неваче фабрика. Так, се була фабрика бурої руди, не жовтої, піскової глини. То блищала до сонця якими вінцями фабрика „шляхотної порцеляни“ з синіми житами. Се конвікт шляхтичів, де сівачами і жєнцями і молотільниками були невсипущі сини сьв. Льюїлі.

І що вийде з тої шляхотної землі?... Може вилетить чорний гайворон і кракати-ме? З своїх кіхтїв випустить кість ворожнечі... Схоче клювати живі очі в сих малих... А прецінь і одні й другі — одна земля на сьвітї...

І як би з відразою віддернув ся від фабрики. Зітхнув, аби шляхотна глина не зродила чорних круків...

Зір парубка зупинив ся на трьох стіжковатих горах, покритих темно-зеленими ялицями, пообдираними червонолистими буками та росохатими грабами.

На шпилї одної гори хто се?!... Якїй дідуган присїв?... Понурий, почорнілий стогне-стогне, храпить. Його чоло покалічене шербами. Се пила часу тупими зубами погризла його... Се старий Гербурт... Сидить на звалищах, на румовиску, і думає думу сумну не веселу. Згадує свої молоді „золоті“ часи.

Може покутує?... Може Господня, справедлива рука посадила його тут на пересторогу новим поколінням, що фабрикують ся в хирівській фабриці?..

Бездольний дідугане!... Ні, щасливий ти, бо ти апостол, ти пророк... хоть німий, непорушний як труп, а голосиш своїми почорнілими устами, розкладаючим ся організмом евангеліє братолюбія... Стій, старче, до кінця віку, а як сьвіт стане великою ріднею, тоді лягай у могилу.

На право біля Гербурта неба чолом досягає „Чернеча гора“. Її жовта, як би вилисїла золота чашка с'яє грабами на сонці, с'яє диядемом. Відхиляє ся від чорного бору. А на тім чорнім борі, як на темному лиці ночі дріжить, уносить ся невинна, біла душа кокутника... Се монастир...

Як платок пренепорочного свїту приліпив ся до ялиць. Срібна бляха копули не блищить, не с'яє, а просто горить. Над жаром копули знак побїди, знак любови — хрест...

У парубка запалахкотало полум'ям серце. Хотїв обняти і притиснути до грудий знак сьвятинї... Але не міг досягнути...

Не пам'ятав себе. Зірвав ся нечаяно як вихор. Летом мисли летїв у долину до сеї пристанї, де мав знайти судокїй, відки мав вийти апостолом. Він не вважав, як біг вулицями говіркого місточка. Не бачив, як люди пальцями витикали.

— Божевільний... стій!... шалений...

Не чув їх глумливого крику.

— Ми мали пророків — мали месію... а ти хочеш стати апостолом і перевишити їх?... Ми сьвіт, ми все на землі...

Але він мчав — видирав ся з обіймів змичного сьвіта. Під Чернечу гору летів... до білої тюрми, до замешканої трунами пустині...

З полудня котило ся по небі сонце. Молодий подорожний в клуночком у руці входив у монастирські ворота. Високий, сірий мур ділив монастирський сад від дороги. Обідрана, почорніла наріжна башта стояла мовчки замислена.

Подорожний глянув на башту. З неї повіяло холодом на його розпалене, втолене лице. Йому було лачно. Здавало ся, за ним слідком іде-волоче ся тїнь його життя.

Нараз побачив смерть... Вона конала в судорогах, у довгих, повільних муках... З її черепа звисав у неладі чорний каптур і прикривав пусті очі яни... В костистій руці держала скорпіона, три гвозді... на гвоздях незрозумілий, дивний напис ..

— Не піду дальше... не піду!... Се не пристань — не спочинок для душі.

— Я не стану апостолом — а смертю...

Відвернув ся з відразом... Хотів назад утїкати в долину. В долині жде його поцілуй, закровавлене, розбите серце, притулить до себе ніжна дівоча груди, своїм віддихом, як цілющим бальсамом оповне і огріє його...

Він поступив уже крок назад. Але між ним а долиною стояла висока, бліда стать його любої матери.

— Не вернеш — промовила лагідно але розказуючо. — Будеш апостолом малих.

Подорожний стояв біля монастирських воріт. Несьміло потягнув ручку від дзвінка. Дзелень... дзелень, відівався глухо дзвінок в тихих, ташничих мурах. В заскленім, малім отворі показало ся обголене лице черця-брамового.

— Чого? — спитав ляконічно.

— Спокою для себе, а братолюбія для сьвіта, — відповів подібно-ж коротко прихожий.

— Стривайте...

За малий часок брама тихо відчинила ся. В брамі стояв низький, сивий як голуб гідусь. З лица вихудлого постом, аскевою, віяв спокій. Легенький, щирий усьміх завис на устах.

— Слава Ісусу К.

— На віки слава...

— Спасати ся?...

— Ні!... Ліку для роз'ятрених ран душі... Не так... хочу любови — євангелія... хочу стати апостолом.

Старий усміхнув ся, похитавши сивою головою.

— Добре, братчику мій... А чи погордив сьвітом... зненавидів сьвіт?...

— Ні!... Я люблю сьвіт. Попроцав ся тільки... для нього прийшов сюди...

— Побачимо... А не боїш ся смерти?...

— Я... смерти?... Завагав ся. Хотів щось відкавати. Не доказав. Перед ним знов стояла смерть та сама, що привитала його з башти.

— Смерти бояти ся?...

— Ходи за мною. Побачимо.

І старий відчинив на ліво прислонені, скляні двері розмовниці. Ввійшов у розмовницю. За ним молодий.

Яке було його здивоване! Боязнь блискавкою прошибла ціле його сство. На марах лежав труп у чорній, довгій рясі. Мертві, всинілі губи трупа усміхали ся, як би снили веселий сон. Може сьміяли ся з подорожного?... По обох боках трупи горіли три білі сьвічці. В розмовниці було чути якийсь сопух... холод... пітьму могили...

— Бачиш?... вчора вдруге зненавидів сьвіт... Диви ся, се смерть...

Непевна усмішка знов стала блукати по стягнених устах ігумена.

— Бачиш?...

— Бачу... бачу... і тої не бою ся... гордую нею... Бою ся, але повільного конаня сьвіта...

— Розумію — хочеш бути апостолом — пророком...

— Так...

— В Бові надія... і обняв молодця поцілунком любови і мира.

Манастирська брама зачинила ся за старцем і новобранцем. Він був уже в манастирських мурах... В білій тюрмі... Виірвав повільною смертю. Був живим трупом...

А апостолом?!

Краків 24. I. 1904.

Ол. Плющ.

СПОВІДЬ.

(записки одного з багатьох).

Присвячується сестрі Оксані.

IV.*)

Тоді, після тієї події, як я вернув ся до дому, я ввесь дріжав, бо мені в вухах усе невпинно лежав отой гістеричний регіт її, кожний раз колючи мою душу, немов ріжучи її...

— Осьміяний! — думав я, — і ким же осьміяний? Найпідлійшою з жінок, — так я думав про неї в ту мить. — І все за те, що не втримав себе, що послабив трохи один лише повід тієї оброті, яку я накинув на свою істоту. „Святенський студентик“, як се підло. І головна річ у тім, що я почував себе дійсно винним, почував, що я справді „святенський студентик“ в повнім, гидкім значіню сих двох слів. Я винен перше тим, що будши розумним, з ідеєю власною, значить, не навianoю, а самим вродженою, міг так низько впасти, а друге тим, що міг викласти на осьміяне перед нею те сьвященне, те гарне та красне, що я так нишком, так ховаючи від натовпу, виховував у своїй душі... І себе я безмірно тоді, в ту мить ненавидів, навіть почав був сумнівати ся про правдивість своєї ідеї, нарешті з відчаєм подумав: „Невже мені нема спокути?“ Але ніби на відповідь мені почуло ся:

— Невже ти, сьвятенський студентуку, дитинко маленька, невже ти не догадав ся, що я кокотка? — І ляцало се мені в вухах так виразно на тлі гістеричного реготу, й відбивало ся в розумі і в душі...

*) Див. Л.-Н. В., т. XXVI, кн. IV, стор. 46—60.

„Осьміяний!“ — як прибитий, як звівчений до краю морально, мовив я, пригнічений і притиснутий чимось тугим, таким міцним своєю плюгавістю.

— Осьміяла, згидила все, що було найкращого, а ще осьміють, ще гірше насміхати-муть ся, ще прикрійші, ще більше шпаркі й гострі насміхи мене очікують далі... Від товаришів се, від тих, що не любили мене за те, що я був „святенький студентик“, — так і вони мене взивали, — від тих, що визнавши про се прийдуть до мене сьміяти ся з мене... „Сьміяти ся!..“ кривь зуби процідив я останнє слово... Мені стало нудно, нудно на сьвіт дивити ся, нудно й прикро почувати себе в своїй істоті, мені захотіло ся сховатись од себе й від усього сьвіту... Де сховати ся, як словати ся? се питанє так раптово й так нагло постало мені в душі, так схотіло ся на його відповісти... Тікати від себе, але куди, як?... І ніби під впливом сього бажаня не можучи сидіти в своїй хатинці, я одіг пальто, шапку й пішов геть із дому... Але певно, я на вулиці не втік від себе, а ще гірше мені стало: то мені здавало ся, що всі на мене призьрно дивлять ся, то що сьміють ся з мене. Се проте було якесь чудне почутє, невизначне: я ніби на хвилі забував ся й тоді мені оте здавало ся; коли-ж я знов опановував собою, то мені було досадно, що я такі дурощі думаю... Я почував якусь злість проти сїєї нечулої хвилі людий, що обминала мене, як твердий баскет, який заваджає її вільній ході. Раптом в очах мені майнуло: „Казьонная вінная лавка №. 54“, і мені вникли згадали ся ті місця з ріжних повістий, що я прочитав, де той або иньший знаходив душевний спокій у вині...

Я відігнав від себе сю думку, але вона як настирливий комар знов упила ся мені в душу... І я, чудне діло, почувтив таке-ж почутє, яке відчуває в собі людина, що дозволяє комареви кусати себе, щоби краще розглядіти його; біль від питя крови комарем робить ся гострою й ніби чимось приємною, тобі хочеть ся вбити його, але ти здержуєш ся й відчуваєш приємність від того, що можеш здержатись, а він ссе, ссе, немов голкою коле. Так і ся думка: вона мене кусала, а я почав розглядати її, і для себе неспостережно вбачати щось приємне в ній...

Мені в уяві стала чарка, повна проворого плину, я нахиляю її, в моє горло проходить щось палюче, опалєє горлянку і приємне тепло лоскоче її й роздиваєть ся по всьому тілу, а в голові все зника, твердим робить ся розум, прикрі спогади ховають ся. Раптом

я вскочив у шинок... Ускочивши зразу піби опаятавсь, але вже ніяково було повертати ся, бо мене завважили. Тільки я про се подумав, як та-ж уява приємно знов овладала моїм розумом... До дому вернувсь я в півквартию в кишені. Роздїг ся, поставив пляшку на стіл, виїняв із шафки склянку й налив її повну... Сїв біля бюра й надпив трохи; в ту-ж мить я почув, що голова моя ніби стиснулась, а в середині розлило ся спершу некуче, а потім доско-чуче й тим приємне тепло, далі голова моя пішла ходором, а тепло заширило но всій істоті, плигнуло по нервах, вплинуло в голову, серпанком тумана повило уяву й завертіло там усе, дійсність прикрило рожевою сутінню й немов однесло на бік, а звідкілясь із далека почало виводити переді мною сьвітлі хвилі з минулого, те ж повивши його прозором рожевою тіню, завинувши його в прозорі рожеві мрії та в тихочі... Я ще трохи випив, далі випив усю склянку й налив другу... На мене в рожевої сутіні почали виглядати красні випадки з мого дитинства, в уяві стало ранне жите мов, перші кроки, або сливе перші, мною зроблені в школі...

Тоді я був у другій класі. Хлопець усе замислений, я почував себе вічно одиноким, але все-ж тоді я був щасливий, як дитина; були й радощі тоді, се коли було здибаш цікаву книжку; були й негоди, як було одержиш двійку з латини або що; взагалі були й веселощі, напр. на лижвах їдити я любив, у літку купать ся; тоді мене ніщо не пригноблювало, ніщо не тисло душі, хоть і самотної й журливої завжди, але все-ж вільної, веселої...

І от одним разом стояв я в гімназіальній церкві й нудив ся, бо на дворі с'яло соняшне весняне промінє й немов кликало на волю, а тут треба було стояти в церкві по приказу гімназіальної старшини... Отак нудячись, я між иньшим глянув у той бік, де стояли дівчата-гімназіястки. А церква у нас була спільна з дівочою гімназією: по один бік її стояли ми, хлопці, а по другій вони, дівчата. У другім ряді першою стояла височенька дівчинка, роки 10, з біленьким обличчєм, з якого сьвітлили великі, темно-блакітні задумані очи, а на їх ніби накидали тїнь довгі, густі вії, що робило їх ще глибшими, ще більше замисленими. Наші погляди стріли ся й на її щічках раптом спалахнув румянець, а мені в серденьку приємно впік його вогник...

Я ще глитув раз або двічі зі склянки й відкинув ся на спинку мого фотеля...

За містом, де я жив учачись у гімназії, починав ся й розлягав ся, скільки очі бачать, широкий шлях, оточений старини, задуманими вербами, а до його притиснули ся, його обняли й поруч з ним побігли в далечинь, усе розширюючи ся й розпросторюючи ся лани й лани, безконешні лани... Я йду поруч з нею і її блакитні очі в тіни вій дивлять ся мені в душу, а румянець, що з'являєть ся від часу до часу їй на ніжненьких щічках, примушує моє серденько так швидко, швидко битись: ми йшли попід вербами шляху й сонце заходило; тиша, осяяна блідо-рожевим відлиском вечера, опанувала всім і було так гарно...

— Небо сяє останнім промінем заходячого сонця, — тихо мовляв я. — Пташки вже сливе затихли... Верби тихо замислили ся й причувають ся до ріжних м'яких згуків, що десь чогось з'являють ся... Як гарно!

— Як гарно... — повторює вона.

— І твої очі як ті блакиті с'яють. Як гарно!...

Вона мовчить, а її румянці кажуть: „Як гарно“, а очі від соромливости ховають ся цілком у тінь вій. Я її цілую. Цілую, як цілує дитина... То був гарний поцілунок!...

І тепер ото, коли мені вже крізь п'ятнацять років згадало ся се, слова виникли на моїх очах, опалили мені шоки, я допив склянку: в голові раптом усе перевернулось, кімната одразу як скажена заходила ходором, до горла підступило щось нудне, бридке, от воно вже в устах, і — —

Хитаючись я доплів ся до ліжка й не роздягаючи ся вправ на його...

Проснув ся я пізно, пачутив зараз біль у голові й пригноблений стан духа. Я оглянув кімнату, й ніби обухом мене хто вдарив по голові: все вчорашнє раптом стало переді мною, тільки з подвійною силою; я заплющив очі тісно й закрив ся покривалом із головою, бо мені боляче було дивити ся на документи свого упадку, навіть на стіни, ніби вони докоряли мені своїм німим поглядом; соромно на світ було глядіти...

Я чув, як увійшла наймичка, прибрала на долівці й вийшла. Я похапком одяг ся, вбрав ліжко й сів на фотель. Переді мною стояла порожня пляшка. Я, як сів, так і занімів: ніби всі мої почуття затупили ся. В серці і в голові було порожно, вся духовна істота ніби зогнила, а на місце її втис ся в мене якийсь гніт без зміслу, без визначних форм... Не знаю, чи довго я так сидів, чи

ні, але мене вернуло до себе те, що в мою кімнату увійшла хазайка квартири, ринувши дверима... Се мене й розбудило з того важкого ніби сну... Моя хазайка вже стара жінка, одна з тих пань, що віставши ся після чоловіка, з яким жила досить не погано, живуть із того, що наймають простору квартиру й віддають од себе кімнати, де як їх обстановили. Звичайно вони квартирантів підбирають тихих, смирних, які-б не заваждали спокійно доживати віку. У сіві, вже зовсім старої, засохлої вдови по уряднику, живу я та якийсь урядник, тихий, ввічливий, пригноблений; живе ще гімназист-репетитор, про якого я мало знаю, бо декільки разів тільки стрічав його з цигаркою в зубах, яку він машинально, по привычці, що разу, побачивши мене ховав, але потім розглядівши хто я, з подвійною сміливістю впихав її в рот; живе ще якась панна Французка, що теж живе лише з лекцій, вельми жеманна, ніколи сливе не буваюча дома. От і всі... Хазайка, Варвара Семенівна Крупницька, вдає з себе благородну даму, вельми строгих правил моральности, тим і підбирає собі квартирантів „поважних і статочних“ людей, як виражаєть ся сама. Але більше всього вона любить давати лекції моральности своїм молодим квартирантам.

— Ви, милий юначе, — почала вона зараз же, — ви забули, здаєть ся, хто ви і що ви?... Ви не який небудь там швець або кравець або босяк, або мужик із села, ви-ж студент, син благородних родителів... Як же то можна: скромний такий були ви юнак і раптом чую, що вчора ви — тьху!... пили горілку... Ну, чи личить же вам отаке робити, вам, студентови, молодому юнакови, який учить ся, який готуєть себе для корисного служеня царю й отчизні?... Ну, чи личить же се вам, якого родителі, очевидно, виховували, як звичайного, благородного, інтелігентного хлопця?... Ні, сором, сором вам... Не сподівалась од вас, такого тихого, скромного юнака, на таку гидоту... Опам'ятайте ся й не йдіть за гидкими потягами, вбивайте їх у самім початку, не соромте себе й мене; се, вибачте, я вам кажу як мати, бажаючи добра своїй дитині... Я стара вже, молодий юначе!... і т. ин. і т. ин.

Спізнанє свого упадку було й так важке для мене: я глибоко погорджував собою, а тут іще сі її слова, її тон, що здав ся мені зухвальним, се все так роздратовало мене, що я раптом затупотів на неї ногами й вивзирив ся:

— Яке вам діло? Чого вам треба? Геть звідсіль! Геть, не мучте мене!...

Вона перелякано подивилася на мене й мить зникла за дверима, буркнувши :

— От шалений!

А я, як устав, так і захолов ув одній пові...

І порожня пляшка на столі й склянка біля неї, і пляма від дечого брудного на долівці біля фотеля й засохлі брызьки сього на ніжках його — все те якимсь безкраім гнетом як налягло на мене, так ніби притисло всього з думками й з почуттями; воно стояло переді мною, а з поза його виглядала на мене повна картина мого упадку й гнітила мене, власне гнітила, бо я не почував ні гострого болю в душі, ні особливих думок не мав у голові, а лиш одно опанувало всім мною й стергло, зняло мене — се мій упадок... Я в знесилі опустився на ліжко.

І раптом я почув, що вельми втопився, ніби скінчив тільки що важку працю, таку важку, після якої стомлене тіло жада довгого й глибокого відпочину... Я схилився на подушку...

Як розплющив я очі, то в ту-ж мить почув радість у собі, ту радість, яку почува в усьому тілі здорова людина після спокійного сну... В кімнаті було темно й я одразу нічого не міг пригадати... В таких приємних стані духа я солодко потягнув ся, по-віхнув і глянув на бюро... Раптом у вічі мені вдарила пляшка й склянка біля неї, сі німі документи мого упадку. Я раптово скочив, як опечений, в один мент пригадавши все, відчинив вікно й з силою кинув туди пляшку з склянкою. Почувся різкий гуркіт розбитого скла й я здригнувся... Мені блиснула думка у голові, що і я от так само розбився... Я одяг пальто й вийшов із дому.

Був уже вечір; темнота покривала місто, але ліхтарі досить таки псували її, хоть і безсилі були цілком розвігнати її. Взагалі-ж якомсь ненатуральним усе здавалося мені докола: і ся неповна темрява, якої-б я вельми в сю мить хотів, і неповне, третяче, блідо-жовте світло, що гублячи ся в сутнінні робило її ненатуральною й сірою... Люд, як і завжди, повний особистих турбот, байдужо минав та обминав мене... Але тепер мені було приємно, що їм нема до мене ніякого діла... У слід за сею думкою з'явилася нова раптова думка, що мені нема вже взагалі жадного діла до життя, нема місця між отсими, що йдуть і обминають мене, що мені нема жадної будуччини... „Що робити?“ вже може сотий раз питав я себе й нічого не міг відповісти. Я опинився в таких стані, як людина, що в дорозі виною, коли реве хуртовина й заміта все,

глибоко певна, що йде шляхом, раптом провалюєть ся в яр і за-метена снігом, збита з пантелику, не знає ні як вилісти їй з того яра, ні того, чи є хоть де-будь яка-будь дорога... „Встати?“ — мислив я тоді й зараз же почував, що немога, бо ніщо мене не підійме, ніщо не зможе витягти з яра з під снігу, мене, розбитого відчаси, півзамерзлого... Я почув у ту мить, що мені навіть при-емнійше всього замерзнути. Навіть помах на оправдане в'явив ся був мені в душі.

— Що я за злочинець, — питав ся я в себе, — що таке надзвичайне я вчинив? Адже те, що й усі, або переважно всі ро-блять, і що, в кожнім разі, в наш час уже не здаєть ся розумним людям такни страшним злочином... Хіба всі також страждають мо-рально, як і я, всі ті з моїх товаришів, що жадної ночі не сплять дома?... Чим же я так провинуватив ся?..

Але якийсь владний і щирий голос провадив мені, шнатуючи ною думу:

— Не перед світом, якому до тебе нема діла і який хіба посьмієть ся з тебе лише за те, що ти раніше був „святеньким студентиком“, мав свою ідею й сим був кращим від них, — не перед людьми, які егоїстично лише зрадють, що їхні вивини й звичай життя всевладні, — ні, не перед ким, а лише перед собою, проти себе ти вчинив злочин, який зруйнував усього тебе індиві-дуально, й зробив звичайним людець; а хіба такий злочин не страшний злочин?..

V.

З сієї ото доби я поклав, що не варт мені жити й я опра-вдую ся перед самим собою. Але раніше, ніж описати сюди всі свої оправдани, я хочу сказати тому, хто колись може якось про-чита мої сі записки, що сей рішенець мій не був наслідком афекту, що взагалі я не був у афекті, роблячи собі отой вирок, бо після того часу, як я морально впа, пройшло вже три тижні, час вельми довгий для того, щоб афект міг за весь біг його владати людиною. Також і тепер, коли я поклав записати все отес перед самою останньою хвилиною свого життя, я цілком почував себе спокійним, не почував проти себе вже того обуреня, яке владало в мені ра-нійше і про яке я не раз ото згадував у сих записках... Ні, я цілком розміркувавши поклав не довжити своє життя...

Від того дня, коли я на вулиці вперше подумав, що я чужий тепер для життя, я вже не мав душевного спокою такого, яким переважно користувався до свого упадку; мене гнітила одна думка, чи варт мені жити, чи не варт?... Я мислив, що ця думка легко задушити, присівши дбало за працю, і я присів; почав робити найважче діло, але як тільки викінчував його, то знову гніт тієї думки, чи варт, чи не варт мені жити, вже напливав на мене з подвійною силою, опановував мою душу надовго... І от роблячи найважче діло, намагаючи ся якомога більш у його вглибити ся, аби нічого окрім його не лізло в голову, я все чув, що діло цікавить мене мало, а прикрі думки пролазили в голову. І неспостережно для себе я все більше та більше впевнявся, що мені нічого робити вже на землі, що я не можу робити того, що міг би, що я втопився вже від життя, що я вже не здібен іти вперед, що я вже починаю закисати. І от, як тільки майнула мені ся колюча думка, що я вже починаю закисати, що скоро цілком закисну, то зразу мені цілком обридло моє життя...

Таким побитом я поклав кинути його.

Мій задум — жити треба для того, щоби нести яку небудь справу, як власний хрест, по своєму життєвому шляху, нести її до ідеалу, який манячить завжди в далечині й освітляє тобі шлях.. Хоть до його ти й ніколи не наблизився, як не наблизився до манячого й ваблячого своєю чистою блакиттю крайнеба, але вічно вірячи в його, вічно бачучи його впереді, ти намагати-неш ся якомога краще нести свою справу до його, якомога ближче донести її, і все твоє життя ти наповнене працею, яка захоплює тебе, в якій ти знаходиш і моральне задоволення й відповідь на всі твої запитання... З ідеалом, до якого ти намагався ся досягти — а намагане до сталого ідеалу, по моєму, є справжнє життя в повнім значінню цього слова, — ти людина, бо людина є частина того великого, що й мить не спинається на однім пункті в своїй ідеї прогресування й удосконалювання; коли-ж ти хоть на мить перестанеш вірити в ідеал, то зразу-ж, у ту-ж мить, провідне світло його тобі померкне, ти заблудиш ся й зійдеш для себе неспостережно з того шляху, яким почав був, або взагалі йшов... А в таких разі людина не людина, а трутень, продукт виродження... І не одні віддільні особини гнили так, а навіть цілі нації, які нарешті кидали свою мету й ідеал...

А я ото й згубив його, зневірив ся в собі відносно того, що можу намагати ся до свого ідеалу...

— Адже все-ж таки живуть без ідеалу люди, адже жити можно? — скаже дехто. Можно!... Чому не можно, нічого нема, сливе нічого неможливого для такого звіря, як людина, а все-ж із самого початку всі люди родять ся людьми, а не „трутнями людськості...“ А безідейність инні одне становище найкращої, найкультурнішої інтелігенції. Вона, як запашна та приємна отрута, як легка ірія, пройняла переважно всіх, пролізла в усі розуми, проникла навіть у літературу, й усе те, що носить на собі відбиток легкості, що не примушує задумуватись, а лише милувати ся легкістю картинки або її оригінальністю, все се опановує натовп усього сливе світа... Суспільство ніби втомцло ся, немов розчарувало ся в давніших ідеалах, люди кинули ся кожний в себе самого, кожний дба лише для себе; кожний любить себе тільки, приклада над усе власне скиглєне та маріє іноді... Серед сього моря безідейности трапляють ся наче острови, куточки повні життя, діяльності, боротьби, а також иньші — повні життя теж, але вороги перших, словнені деспотизмом, служачі йому як ідеалови... Ті й другі працюють щиро, отсі останні міцніші перших, тим вони офіційально ніби владають безідейним суспільством, але, власне кажучи, владають ним не ідеї їхні, а лише жах кайданів, острогів, шибениць і т. ин.

Я не пристав ні до перших, анї до других, бо замислив щось иньше; я поклав, що поки людина сама себе не зробить кращою, поки сама себе не спізнає, поки суспільство в кожній своїй одиниці не залишить силлячки-безідейности, доти ніякі святі мученики за ідею не звернуть на себе його щирої, серйозної уваги, бо воно до всього иньшого ще легкодоухе надто... Я поклав власним прикладом доказати, виреалізувати свою ідею — і що-ж?... Я впав, але, Боже мій, моя ідея правдива, се я хочу доказати тим, що залишу їй служити, почувивши, що не можу з своїми здібностями; таким побутом хоть не зогиджу її, не спідлю; доказати ще й тим, що не пристану до „трутнів суспільства“, а до иньших приста-вати я не можу: не до тих, що офіційально владають натовпом, нале-ить моя душа; до тих, що з ними борють ся, не можу, не почув себе здібним; не хочу зрадити ідею власну та й бою ся, що жу зрадити й другу ідею, коли вже одну зрадив... Се моя від-

повідь першим, а другі спитають: „Чому-ж то ти не можеш служити своїй ідеї?“

Моя ідея не є ідея, що не дозволяє спокути, але для спокути треба сиди... Сили тієї, яка-б мене могла піднести в гору високо, сили тієї, яка-б одновила мою зогиджену душу, тієї сили, яка-б мене здолала погодити з самим собою, сієї сили я й не відчуваю в собі... Не відчуваю енергії з новою силою прийняти ся за служене своїй ідеалови, розчароване розчавило мене... При тому ще з'являється мені така думка: візьмімо так, що я сей раз, перемигнувши себе, верну ся на ранішній шлях, то хіба я сам собі можу поручити ся, що знову під впливом чого-небудь не зраджу його, свій ідеал, і не зверну з шляху?...

Я не можу більше так існувати, не можу й не хочу... Не хочу й ніщо мене не задержує, вічного життя я не зламаю сим, нікому особливого горя не принесу, бо сама фортуна ніби навмисно зробила мене сиротою, а Вища Істота не вклала в душу почуття любови... Може воно-б мене й одродило й відновило, але я не тільки не люблю нікого, але навіть, мені здається, не можу нікого полюбити, не привик...

Ні!... От і револьвер лежить переді мною на бюрі, набитий, готовий... Зістається лише прикласти руку до чола, і... Я звільню ся від гніту душевного, від гніту тих спогадів, прикрих міркувань, від усього й від свого розуму звільню себе... Коли подумаш, як погано скінчиться ся для мене життя моє, то й жалко навіть і сумно стає чогось у душі; але як помислиш, скільки одноманітних, гидких, безідейних, повних дрібного чеврія, нудких днів життя тобі лишається в будучині, як темний, безпросвітний льох пройти, то аж вдригнеш ся, то хочеть ся зараз же, миттю, аби не роздумуючи, аби не краючи розумом серця, вистрілити в себе...

Чого се я — се мене дивує — в останній час сливе не думаю про той світ?... Мені в уяві про його ніщо не встає... Лише тьма... Раніше я думав, що душа на тім світі живе спогадами, і от їй суд, але тепер би я цього не бажав, а лише вічного й повного спокою й самозабуття там!... Але я й не бою ся нічого, лише сумно на душі, так сумно, що аж серце стискається ся... Сумно!...

Може здається ся кому-небудь сьмішним те, що я стріляю ся... Але хай сьміють ся, кому сьмішно, хай живі мерці дбають про своє півживе, а я вже, коли вмєр ще тоді, як випив ото останню чарку горілки, навіть не тоді, а вже тоді, коли отого проклятого ранку

зогнидів свій ідеал, а може ще й раніше, — то вмиру справді, бо не мойому або жити вповні, або також справді вмерти!...

Може кому ще більше сьмішними здадуться мої записки, але я не для сих списав усе, що перечув, усе, що краяло мою душу... Я написав се для тих, які маріють удосконалюватись — я смертю своєю хочу служити власній ідеї, коли життям не здолаю, для тих, які шукають, а не для тих, що вже знайшли своє вкохане становище мельодійного, або дурного й важкого нудія та чеврія в розкошах того мельодійного нудія; ні, я для тих, що вітхнуть над сими записками, вітхнуть і приймуть їх на допомогу собі... Ні, я почуваю, що вже більше не можу писати, сумно мені, важкий гніт, тугий наліза на мою душу й тисне моє серце... Геть усе, геть на віки!...

Він одкинув ся на спинку фотеля, але згадав, що не підписав ся під записками, тим узяв перо й придав у кінці свого письма: „М. Снявський“... Далі знову прийняв ту-ж позу. Блідий, блідий, як полотно, він пробув у такій позі хвилини п'ять... Тоді розплющив очі й з острахом оглядів ся довкола... Раптом простяг руку до револьвера, уважно оглядів набої, ще раз оглядів ся довкола й приставив руку до чола...

Розліг ся згук вистріла...

Коли сполохана ним прибігла хазяйка квартири, то страшно захнувши ся, немов захолола на порозі... Перед фотелем у передсмертній агонії дріжав ювак... Жертва тієї сьвітової ідеї, що живе й завжди жити-ме, міняючи лише форми свої в міцних та щирих серцях того чи иньшого справжнього індивідуума людськості...

4 грудня 1903 р.

М. Орищин.

Подорож до Львова.

Зачну від порівняня. Встає сердита пані зі сну. Утішать ся її любимці і підходять до неї з підхлібствами; зненавиджені-ж нею домівники ховають ся по кутах і на кождім кроці старають ся уступити ся їй з дороги.

Ся сердита пані, се земля. Її любимці — то богачі, можли сього сьвіта. Вони їй схлібляють, скобчуть її шкіру зеліними плугами і намащують природними і штучними навозами. За те вона дає їм ссати безпосередно своє тіло. Ті нелюби, яких мачуха-земленька віддихає від своїх грудий, то ми, що нитку свого життя провадимо поміж колесами машин, купами каменя або звоями паперу.

Оттак одного часу (я міг тоді мати 17 літ) устала ся сердита пані і повіхаючи надягала зелений чіпець. У нашому селі ставив тоді пан горальню. Мати вислала мене муляраж до помочи. З товаришем недолі розробляли ми вапно і носили його муляраж по карколомних сходах. День був дуже гарний. Як свободолюбному чоловікови навкучило мені слухати докорів майстра, що вапно за пісне або за товсте, і я постановив покинути ту невдячну роботу. Нагода лучила ся в часі полудневого спочинку. Пополуднувавши, я вибрав ся манівцями в дорогу. Ще й тепер мені жаль, коли пригадаю, як я тоді дурив матір, що пополудни йду назад до праці, і як мати мусіла гризти ся, коли я не прийшов на ніч до дому. Цілею моєї подорожі був Львів. Там я надіяв ся дістати роботу при водопровадах.

Не буду описувати подрібно всіх пригод моєї подорожі; подам лишень що важніші. Першу ніч я ночував у якомось оборозі. На другий день зайшов я під вечір у село П. і задумав переночувати у вчителя. Хоч і незнайомий він мені, але думаю, може парубок, то й рад буде якомубудь товаришеви. Приходжу під школу, трібую двері, ба — замкнені. Сідаю на східцях і чекаю. Хто лише йде попри мене, того розпитую про вчителя, чи добрий він, чи гостинний.. Кожний говорить інакше; той хвалить, той гудить. Надходить якийсь парубок. Зачинаю і в ним розмову; по кількох словах пізнає він мене а я його. Був то собі непосидючий столяр. Знайомість з ним я завязав підчас моєї першої мандрівки до Львова. Він навчив мене тоді „способу“ в мандрованю.

— Я — каже — як іду, а голодний, то вступая просити ся на службу. Але не йду до богача, бо нуж би лишив мене у себе і запряг до роботи, лише до бідного; там дадуть і страви в'істи і хліба на дорогу, аби лише „наймита“ позбути ся. Нанесу — каже — до дому хліба, як дід.

От і тепер привитавши мене сердечно став уговорювати: — Хочеш ночувати у вчителя? Я би не радив. Він парубок, їсть у посесора, де вчить діти, то будеш без вечері спати. Знаєш що? йди онтам до сеї хати; то мій сусід і богач. Там і повечеряєш і поснідаєш завтра, бо то добрі люди. Тільки не кажи, що я тебе там нараїв, а я там пізнійше прийду, то дещо поговоримо.

Послухавши мудрої ради пішов я на вказане обійсть. Господарі, якісь добрі людиська, приймили, нагодували і дали ще радню, щоб я постелив собі в столоді: се було велике різико з їх боку. Сюди прийшов ще мій знайомий і забавляв мене до пізна своєю розмовою. Оповідав, що має батька й мачуху, яка його, як звичайно, не любить. За те коли старих нема дома, він влазить до комори і виїдає матусі сир, масло і прочіі свідн. Свій варстат тримає у сусіди і робить, як йому хочеть ся, а ні, то йде на мандрівку, де живить ся властивим собі способом — шуканєм служби. Сам не знав, чи у нього столярство головний спорт, чи мандрівка. Почтыва душа, свободолюбний чоловік; я таких люблю. Вставши не дуже рано, я вмив ся, поснідав (господиня варила як на тесж пироги) і пішов дальше.

Могло бути коло одинацятої години, як я опинив ся в Миклашові. Сонце пекло немилосерно і майже валило мене з ніг. Доплентавши ся за село, зайшов я в тіни придорожного берега сякий

такий захист перед спекою. Упавши на моріг з утоми я задумався. Огірчений на все, зачав я чіпляти ся того, що людям найсвятійше. Сьмішно видала ся мені філософія наших теологів. Говорять вони про ціль чоловіка. А на мою гадку вони не вірять в вічність, бо де є ціль, там є й кінець; вічність не може мати ціли. Говорять про провидінє. Чи ми, втікаючи перед якою небезпекою, сьвідомо топчемо повзучих дорогою гусениць? Чи ріка, переповнена водою, сьвідомо забирає хлопські хати? Ні; природі все одно, чи матерія вложена в гусеницю, чи в хату, чи в чоловіка; вона по знищеню сих предметів вістане все тою самою. І душа тої матерії об'являєть ся всюди однаково; перед зимом корчить ся так чоловік, як і цвітка, або й залізо. Я пригадав собі, як один проповідник одушевляв ся в „Посланнику“ пророцтвами сьв. Малахії про пап. Щасливі ті люди, котрі можуть займита ся одною річю так, що не беруть иньших під увагу! Вони пригадують мені дитину, що не зважаючи на сьміх домівників, провадить з лялькою найсерйознійшу розмову — або християнина, що не міг собі пояснити, як магометани можуть нас називати невірними, коли наша церква єдиноспасительна. Згаданий проповідник (він часом уміє критикувати) не брав в рахубу того місця пророцтва, де стоїть, що посліднім папою має бути Петро II. Як звісно, папи прибирають собі самі імена. Як би так котрому папі надійло житє (щодуже трудно), він прибрав би собі імя Петра і тим спричинив кінець сьвіта?

З тих грішних думок збудило мене „дай Боже“ якогось подорожного. Він мав на ногах чоботи, на грудях ювілейний хрест, а під вусами бороду. Ласкаві читачі будуть вибачні за мов посліднє вираженє (під вусами бороду), бо хоч і як я старав ся написати по людськи, та годі. Хотів я написати: на бороді бороду, але то могло би кому пригадати польську співанку: Kamień na kamieniu. Направду, дивно мені, чому у нас нема осібногo терміну на бороду (Kinn). Німці могли би думати, що ми родиню ся відразу з — волосєм на бороді...

Отже той чоловік з волосєм на бороді запитав мене, куди йду.

— Ді Львова — кажу.

— Ну, то підємо разом.

Я підвів ся з неохотою. Зразу відмовляли ноги послуху, але помалу розійшли ся.

— А ви звідки, дядьку? — питаю мого нового товариша.

— Таки з Миклашова, але найбільше пробуваю ві Львові, а в Миклашові маю сестру, що вживає мою частку.

В дальшій розмові я довідав ся, що він був за молодих літ жандармом і за якісь справи (не дуже виразні) пішов на губи, а тепер живе як птиця небесна.

— А ти маєш ві Львові де ночувати?

— Ні — кажу — буду ночувати на Високім замку.

— Ти здурив, чи що?! Таж тебе там смерть чекає. Заснеш, батар прийде, тебе каменем у голову, шматє здере таї пропає. Але не жури ся. Я ночую завше на Знесію у одного старого, що його жінка покинула; він і тебе прийме. Але йому треба завше щось дати в флящини.

Сонце досягало ось-ось західного крайнеба і як любий гість стає при відході сердечнішим, так і воно сипало помаранчове проміне і надавало землі дуже принадну барву. Навіть ніс мого товариша, фіолетовий при звичайнім деннім освітленю, набрав тепер вправді якоїсь неозначеної але привітнійшої краски.

Подивляючи таку ласкавість сонця, я осмілив ся на маленьку молитву оперту на новійшій філософії. О живодатне сонце, справедливо величали тебе наші предки Дажбогом. Чудні діла твої! З дрібненьких атомів ти висукало поступенно рослини, звірів і розумних людей. Що буде, коли убереш землю в шкаралупу людських тіл! Тоді стане земля самосвідомим організмом. І хто знає, чи не виловить ся вона цілком з під твого впливу і не стане глядіти собі ліпшого місця у всесвіті? Може в погони за вигіднішим житлом накинет ся на тебе і значно тебе ушкодить або й зовсім знищить?...

— Сину мій — відповіло сонце — не пробивай нові душі мечем сунних пророцтв! І я маю подібні прочутя. Але як батько ведений вітцівською любовю, вложеною йому природою, плакає свого сина і не вважає, що той, коли дійде до розуму, може буде його тягнути за волосє, так і я ведене подібним інстинктом хочу землю поставити на ноги.

— Коли так — сказав я — то зроби, щоб ми, видідичені, ули в тій далекій будучности яким приличним членом організму-емлі, а з можних світа сего утвори — відходову книжку.

— Хай буде по твоєму — моргнуло сонце і сховало ся за високий замок.

Люди вертали з поля домів. Тут їхав мужик з боронами на возі і оглядав ся на всі боки, чи хто не скаже йому „Слава Богу“. Там двигала баба хонту вігнувши ся в двоє. А дальше гнав пастух товар до дому і роздумував, що господина злагодить на вечерю.

Ми доходили до Знесіння. Товариш вказав на хату, що мала нас приймати під свій гостинний дах. Вона видала ся мені бабою серед усіх знесінських хат. Мутними очима, поржавілими шибани дивила ся зависно на сусідні нові чепурні хати, так як стара баба на молодих дівчат, а вишкірені з під сніжків порожнаві зуби-лати сьміяли ся дуже злобно.

На наш привіт устав господар з присни. Він виглядав як жорква з чотирма відногами, котрій діти намалюють очі, ніс, губу і межі спідні відноги всадять патичок. Але як би мені хто був сказав, що він має душу, то я би відповів, що в таким разі кондуктор від кінного трамваю має півтора душі, а реставратор Войцеховський їх аж три.

Ми ввійшли до хати. Я зразу жажнув ся, бо здало ся мені, що всі складові часті тої хати підуть зараз у танець бовзвій; такі мали визиваючі постави. Двері кривили ся вікнам, вікна дверям, а груба, сперши ся чолом о стіну, показувала їм — зад. Охолонувши з перестрашу, я пояснив собі се в природний спосіб. Ввійшов з такої точки: жите, то борба; де нема борби, там устає всяке жите. Отже доки була в тій хаті жінка з чоловіком, доти було кому провадити борбу-жите. Коли-ж жінка втікла, а чоловік зачав рідше до хати заглядати, зачинала вона прибирати вид спокою-смерти. Тоді вікна, двері і груба уважали за відповідне стати проти себе в ворожій поставі і тим надати хаті ціху жита.

Про вечерю якось ніхто не згадував і ми полягали спати; я з товаришем на прічі, а господар на землі.

— То знаєш — зачав товариш — господар спить на землі, бо він має „піхоту“, а я того ще в своїм житю не мав.

Щоб потвердити правдивість його слів, утяв мене один „рядовий“ так сильно в карк, що я аж кинув ся. Тоді я зачав збирати ся на двір.

— Куди йдеш? — питає товариш.

— На двір, бо тут дуже душно.

— То бери кожух, бо змерзнеш.

Розумієть ся, що я йому за кожух як найкраще подякував і пішов на двір. Під хатою знайшов я щось ніби буду для пса

і там примістив ся до сну. Пригадав собі, як один мораліст дивуючи ся премудрости божій сказав раз на хрестинах, що сотворене воші мало на цілі побудити чоловіка до праці. — Як би — каже — не було воші, то чоловік ходив би і місяць в одній сорочці. Я знов скажу, що як би не було бруду і вошей, то чоловік ніг би ходити в одній сорочці, доки би не подёрла ся. Дивен еси Господи і чудні діла Твої! Ти сотворив воші і бруд, щоб діточки не мали спокійної неділі. Але незрівняний у своїй доброті і справедливості дав Ти їм в нагороду бабуню, щоб мали кого прозивати.

Чим раз горячіші атаки рядових утверждали мене в переконаню, що здала би ся мені була чиста сорочка. Пригадали ся мені ліпші часи. От я ще малий. Пречудовий літній день. Мати з сестрами громадять сіно, а я бігаю і шукаю під корчами суниць. Під вечір висувають ся хиари і гровять дощем. Мої спішать поскладати сіно в копниці. Зложили; сестри запрягають коний і їдемо домів. Фіри перегоняють одні других утікаючи від дощу. Дорога сіножатами м'ягка; віз підскакує на вибоях; здасть ся, їде чоловік у кариті. Дуже приємна така шалена їзда. Ми вже дома. Сидимо коло груби і з тривогою слухаємо гуркоту грому. Значаєть ся беґда на тему борби Бога з чортами.

Я вже більший; мене висилають з товаром. По сінокосах вигонимо товар на сіножати. Позбираємо ся було в гурток і від часу до часу виділюємо одного зі свого товариства, щоб завертав товар. Хто мав тютюн, ніг сидіти бездільно і цілий день, бо за недопалки ніг собі наймити послугачів, кілька хотів. Щасливі то були часи! Так мені бодай тепер здасть ся. А воно і тоді не обходило ся без халени. Піде було мати зі сестрами в поле, а мене лишить пильнувати хати. Через день гуляло ся по саду, по сусідах... А надходить вечір, то вже сиджу під хатою і чекаю, коли придуть з поля. До хати бою ся йти, бо що загляну в хату крізь вікно, то здасть ся мені, що в запічку сидить якась відьма і чекає на мою матір, щоб разом з нею піти в ночі по чужих коровах (мою матір уважали в селі за відьму). Приходять вкінці з поля. Мати розпитує мене, чи я нарвав гички для пацати, чи попускав ури на сідало, а сестра йде тимчасом до саду. Вернувши скаржить зтери, що я на яблоні зломив гяляку. Тоді я не ночую дома.

Або: вигоню пасти товар. Сонце пече. Пальці в ходаках оперепривали і ятять ся. З тяжкою бідою пригоню худобу на

пасовинско і паду з утоми на землю. Земля, здасться, зі злістю відкидає надмірне тепло сонцю і бренькотом комах сварить ся, що воно їй дошкудює. Се уснився мене... Будить мене дуже немиле чуття. То богач, закинувши мені гуньку на голову „скидає вогню“, бо моя худоба зайшла в його капусту.

Такі і тии подібні думки заколисали мене мимо холоду і я зачав „забувати ся“. Наші фізіологи не знають, що то таке сон; ставлять різні неймовірні гіпотези замісто попросити мене вясненя. Але що я добрий чоловік, то поясню їм се без їх просьби. Отже річ маєть ся так. Мозок має клітини активні і резервові. В день працює він клітинами активними. Коли-ж чоловік засне, приходять ангели з апаратом до фотографованя мислей (вже не знаю, як він з грецька називаєть ся) і фотографують наші цілоденні помилшеня, а кліші несуть до неба та складають їх в небесній регістратурі; там лежати-муть вони до судного дня. А щоб чоловік при тій операції не збудив ся, то вливають у клітини резервові різні непотрібні мисли. Хитрі сотворіли ті ангели; знають, кого чим зайняти. Бідному кажуть у сні, що він має гроші, голодному, що ваів ся, бридкому, що його дівчина цілує і т. д. Писали раз газети, що один Американець винайшов був теж такий апарат до фотографованя мислей і навіть його людям показував, але що про се тепер уже нічого не чуття, то я догадую ся, що ангели боячи ся конкуренції помішали пересіки в обскурній коморі (самега obscura) сего Американця так, як свого часу Бог помішав язик тии, що хотіли по вежі Бабель видрапати ся до неба. Так пише Біблія (що до помішаня язиків), але я тому не вірю. Я догадую ся, що то ангели таке вистроїли, бо вони по приміру наших старостів уміють самі рядити ся. Мій здогад потверджають святи Отці, коли кажуть: „Як би навіть ангел до вас зліз і заперечував божество Ісуса Христа, то не вірте!“ Видно з того, що ангели зміють Богови робити на перекір.

Фотографуючи мої цілоденні гадки, мусіли ангели бути дуже влі, бо вігнули мене в три погібелі (що я аж рано покмітив). А послухайте, який хитрий сон відляли вони в мої резервові клітини. Сплю і снить ся мені, що я живу в р. 2000 по Хр. Комуністичний лад уже переведений і всі люди рівні, свобідні горожани. Я маю обовязок usługувати два рази на тиждень у спільній їдальни. Прочі дии можу проводити, як мені подобаєть ся; їхати до Відня, Парижа, Нового-Йорку... а все за дурно. От приїджаю

я електричним кораблем із Америки. Блискавичний поїзд (розуміється, електричний) привозить мене під самі двері людської кухні — перепрашаю — їдальні. Вхожу до кухні, надіваю фартух і несучу з кухаркою товаришкою Н. до їдальної салі казан з борщем (на друге мали ми подати гречану кашу, а на третє мала прийти ціла свиня). Поважані горожани (а були там різні фахи заступлені) їли борщ цілком спокійно. Коли-ж прийшла каша, то математики зачали обчислювати об'єм шкварків, а лікарі сперечалися над тим, кільки калорій тепла дасть організмови 1 kg. в'їдженої шквареної солонини. Лише філософи похвлюпившися їли мовчки кашу зі шкварками і мухами, бо казали, що в природі нема нічого бридко-го. Якже прийшла черга на свиню, то філософи зажадали мішку, а редактори Агличанина і Прусского Слова счинили сварку, а дальше і бійку за — рило. Зі злости, що я признав рило редакторови Агличанина (бо-ж то знатнійша особа), кинув на мене його суперник тарелем. Я ухилиючись ударив сильно головою об одвірок — і пробудився.

Сергій Волох.

П О З В И.

ОПОВІДАННЯ.

I.

Весняний ранок. Сонце що йно вийшло зпоза ліса й освітіло землю. Відбилось воно в сталевій, холодній воді великого ставу. Вода давно вже прокинулась; ранішній вітрець ледви гне її прозірчасте лоно; широкими легесенькими хвилями заграв він по ясній блакиті... а під берегами в захистку похиластих верб вода ще темніє, спить. Очерети стоять майже нерухомо, хитаючи тихенько своїми ще зеленими верхами; в їх сумовитому шепотінні чути привіт пишному ранку. Коли се нагло зашелестіли й сколихнули ся рясні верхи; з високого, густого мов ліс очерету, що роздав ся на обидва боки, випурнув маленький рибальський човен. Човен линув прудко і легко, лишаючи позад себе ледви помітний слід. Маленьке весельце в дужих руках молодого рибалки жваво лягало чи по сей, чи по той бік човна...

Ось помірні помахи весла спинились; рибалка придержав його трохи з одного боку і човен крутнувся на місці коло двох тичок. Корній Дробит, — так звали рибалку, — схопивсь рукою за дрючок, засукав рукава білої чистої сорочки й почав витягати ятері. Але в обох риби не було. Корній роздивившись сердито складав їх у човен, де вже лежало де-кільки порожніх. І знову мірні помахи весла, знову ритмічні оплески води, і човен плавко йде аж на той край ставу до інших тичок. І там теж нема нічогосінько. Весло швидко заходило в руках, виявляючи душевне зворушення

рибалки. Звідкись набігла дума й нахмарила молоде високе чоло; турботу видно і в карих очах... уста зтиха щось гомоніли; в голові плуталися невеселі думки...

Що-ж се? Немає риби! Ятері порожнісенькі... і се вже якийсь час! Може хто витрушує? але де-ж — влодіть, здасться, нема. Правда, траплялося й таке; ну, нехай з якого там ятерія й забере рибу, т' адже не в усіх; тай в інших людей риби Біг дасть. Господи! Невже-ж се так буде й далі? Але-ж се їх поживок, се-ж їх заробіток єдиний... Їх годує став... З його живе усе село... Он воно тягнеться довгою стрічкою понад берегом, притулившись до високих, стрімких гір. Деякі вбогі хатки приліпилися над самісенькою кручею. Величезні сумні гори понависали над селом, виблискуючи проти сонця своїми рудими глинястими верхами; темні й вохкі глибокі яри попорізували тверді мов залізні груди гір, вюнкими рівчаками на весні позривали весь беріг і збігли до води... Навкруги мертво й пусто, лиш де-не-де з долинки вигляне садок, укритий зеленим ще, свіжим з весни листом і звеселить хоч трохи картину. І що-б селяни робили без риби? У більшості самі лиш ґрунти, в дєкого там невеличкий садок у горах; землі обмаль, тай та неродюча: або бешкетя та провалля й рівчаки по сей бік, або самі піски за річкою. Корній глянув на той бік — там аж до темного старого бору тяглася піскувата низина, то піднімаючись зповолу на розложисті нивенькі горбки, то хвилями спадаючи знов у видолінки... Клаптики вкриті низьким житом, шнури ріденької, якоїсь злинялої ярини, а навкруги одноманітне блідо-жовте море пісків, залитих горячим весняним промінням... І перед очима бідаря, володаря піскуватої землі повстали інші малюнки. Його тягло туди, за високі гори, що понависали над Россавою, на широкий степ, де хвилювалося розкішне зелене руно ланів, густо вкритих панською пшеницею, котру що року доводилося Корнієви жати. Погляд затопленого у мріях рибалки впав знову на пісчані поля, де не родила пшениця, і ще більше злидненням здалося йому їх миршаве збіжжє... Ондечки й його нивка, спадщина по батьку. Чи спромігся-б старий Дробит вигодувати сім'ю з неї, коли-б не риба? Він, як ватого все село, був рибалка; жив із ставу.

Корній змалку звик до батьківського діла: на ставку бавився він з хлопцями, в літку цілісенький довгий день мок і хлюпався в воді, плавав і пурнав як жаба; з цікавістю придивлявся він, як ловили рибу волоком, стоячи з малечою на березі та тя-

гаючи за рибалками важкі казанки з рибою; притомить ся бідна дитина, захлюпасть ся, задріпасть ся, вся змокне, та за те й радіє, як дадуть за поміч пліток на юшку. Часто сидів він в холодеку під старими гиллястими вербами з вудкою; потім вечерував раки, їздив з батьком трусити ятері, а далі вивчив ся сам плести ятері та сітки, носив до міста на продаж Жидам рибу... він з батька рибалка. Корнієві очі з замилюванням спинились на блакитному склі води... Яке все йому любе, дороге... Він знає тут кожне місце, кожен куточок берега йому знайомий, усяка верба відома; він зна всі мілини, зна кожен острівець, кожен плав, кожен куц високого очерету... Він зріс на ставку, зріднів ся з ним. Став годував його діда, батька, годував досі й його. Вони живуть з риби. З риби живуть і всі ті Мошки-Берки, що мов рій джмелів опадають рибалку, ледви він з'явить ся вранці на вулиці: вони скуповують їх рибу, розвозять її геть у далекі місточка й мають собі з того виск, навіть багатіють їх працею. У рибалок нема ні охоти, ані часу, ані здатности гендлювати. Жида з того й користують ся, але так повсюди... Цур їм, навісним... все-ж і у людей був таки досі невеличкий та певний шматок хліба, все-ж якось жило ся... не пухли, хвалить Бога, з голоду... Минуло ся! Тепер не те. От і сьогодні неділя, а в його не то на продаж, але й для себе риби Біг дасть. І через що? Хиба так було перше? А що-ж буде далі? Без риби, з самого поля та заробітків на панськім лану не проживеш з жінкою... доведеть ся голодати. Голод... боронь Боже!... Уже одна думка про се лякала рибалку... І через що, з якої причини вся риба попропадала, виздыхала?

Через що, через що? — ся гадка давно вже свердлом крутила мізок Корнія і він, сам того не помічаючи, все млявіш ворушив веслом, а далі й зовсім спинив ся, рука непритомно поклала весло, човен сколихнув ся, посунув ся трохи наперед і нарешті став нерухомо. На ставу тихо, лиш очерет шуршить об край човна. Сонце підбилось геть височенько... Корній замислив ся. — Через що? Хто винен? — Він знає се добре... і погляд його шукав чогось в кінці ставу... Там під горами в долині, де недавно викопано маленький ставок, стояли новенькі будівлі сахарні, що недавно заснували Жида... Через неї попропадала риба! А люди ще сподівались, як будували завод, що мати-муть заробіток тамечки, підживуть трохи... та даремні сподівання... Жида навезли лапацнів — воно їм і дешевше, тай люди якісь тихіші, лекше дурити.

Не дурно казали: не ждїть користи з того заводу. От і дочекались! Заробили! Ледви з сахарні почали спускати брудну воду (воду беруть вони з свого ставу, а грязюку спускають у паш!), на весну зараз потруїли всю рибу... От де лихо! І що його робити в сьвітї? Що робити?! — і а-одчаю він міцно стиснув держално весла, очи сердито блиснули на сахарню...

— Але що се я?!—схаменув ся Корній. — Олена давно вже чекає мене з рибою, майбуть ждала тай годї сказала! — І він швидко погнав човна до берега вузькою вуличкою між двома стїнами високого очерету. Незабаром човен черкнув ся об дно й легко врізав ся в змокрілий пісок низького берега. Корній жваво схопив ся й стрибав на землю. Се був ставний чоловік лїт 30. Чиста біла сорочка з мистецьким пишним вишиваннем наче вплила до його дужих плечий, рясними згортками спадала вона коло рівного стану, підперезаного червоною поясом. З під соломяного бриля дивились чималі карі очи, — в них сьвітилась глибока задума. Все обличче, чисто виголене за дня недїлі, з рівним носом, невеличкими чорними вусами було дуже симпатичне, сьвідчило про розум і енергію.

Корній повиймав з човна ятері й порозвішував їх на кілочках у берей. Потім витяг човна геть на землю, одтяг його далї од води і перекинув під вербою... Нахиливсь, підняв своє ловкеньке весельце й пішов до дому. Озираючись ще раз на став, він побачив за очеретами в повітї імлю далечинї високий вивід сахарні, і його очи спалахнули гнївом, брови сердито зійшлись; все обличче виявляло завзятість і злість.

Стежка до Корнійової хати тягла ся понад невеличким джерелом, Соловійовою левадою. Ледви Корній сховав ся за вербами, його обхопила приємна вохкість, бадьбірний холодок; в густїй некошенїй травї блищали великі ясні краплини сьвіжої роси. Корній любив се місце — тут він ще парубком бачив ся з своєю Оленою, тут вони змовились побратись. І кожен раз, як він проходив стежкою через леваду, його обгортали лагідні спогади недавнього молодого щастя, думка линула до любої жінки... От він і тепер іде повагом, зняв бриля, але... чоло насушене, сумні очи безнадійно дивлять ся перед себе: десь сььогодні його думка витає далеко від милих згадок минулого...

II.

Сьогодні сон щось не бере Корнїя. По обіді він лїг відпочити під причілкою, та даремне повертав ся на всі боки. Турботні гадки далеко відогнали від його мідний сон. Ледви заплющить Корнїй очи — і йому уявляєть ся невесела будучина, повита густим туманом непевности, а з неї зараз виглядають виразні постаті злиднів, голоду... все вони блище, блище... неблагамі, суворі стоять під вікном хати, зазирають туди... і нема ратунку, нема поради... Як запобігти лиху? Що робить? Як далі жити? Марне шукає відповіді на ці пекучі питання Корнїй. Невже-ж скоритись лихій долі? Ні, тра боротись, боротись до загибну, битись за своє життя, обороняти своє право, свою власність... але як?

Такі думки мішма йшли в голові Корнїя, дратували і мучили його. Довго лежав він з широко розплющеними очима, втопивши задуманий погляд у стріху... Далі встав, накинув на плечі легенький сірий жупан і пішов в двору...

В холодку коло шкальні (шинку) сиділо вже кілька чоловіків, як туди надійшов Дробит. Він поздоровкався і мовчки сів на колодці поруч з молодим ще, білявим з себе Петром Холодняком, сільським писарем. Розмова щось не йшла.

— А чого се ти, Корнїю, неначе смутний? Такий замислений? — спитав ся Петро.

— Та будеш саме веселий, як он швидко з голоду доведеть ся пухнути, — одказав понуро Корнїй. — На десять ятерів хоч би одна рибчина, — в одчаєм додав він.

Ледви він вгадав про рибу, всі мов ожили, заворушились, разом загомонїли. Тільки й чути було охкання, вболівання та погрози; люди скаржились, що риба попропадала й на всі заставки ляжали й кляли сахарню та Жидів.

— А бодай вона їм запала ся, та клята сахарня! Як вона в нас останній шматок хлїба в рота видерла, рибу потруїла, наш єдиний заробіток одняла, — з запалом кляв ворогів Деמיד Панченко, середнього віку маленький, нервовий чоловік в латаній рябенській жупанині; в його тільки й було, що хата над кручею, анї шматка поля, анї латки городу; він жив в самого рибальства. І в сїй гнівливій лайці, в сїх лютих проклинах чув ся голос безсилового протесту скривдженого, зголоднілого рибалки, виливалася його наболїла душа.

— Потруїли Жиди рибу, — озвав ся старий, але ще міцний дід Катеруша, сердито блиснувши знід кострубятих сивих брів очима. — Почекайте, — впевненим голосом казав він, — от вони, мроди, ще й худобу нам потроять, адже в ставку напувають і товар, і коні, й овечки... Вже коли трутизна є, ніщо не pomoже... Побачите... Не дурно-ж отсе в мої Одарки найкраща ягничка пропала, — додав він з пересвідченням, — паробили Жиди лиха, та же гіршого сподіватись усім треба...

— Тай громадї знов з того шкода, — вставив якоесь мляво своє слово Петро. — Он на тім тиждні Братаничеві рата, — за став, що рибу волоком ловить, платити, а він грошей не дає: за що, каже, маю платити, як риби нема... Замість заробити, тільки свої гроші марне йдуть: навіть наймитам з власної кишені доводить ся давати... Годі, каже, далі не візьму оренди... З глузду мав би з'їхати. Годі, нема дурних: усі поженли ся.

Ся новина боляче вдарила по напружених нервах слухачів і ще більш роздратовала їх.

— Громаді невигода! А хто винен? — гостро промовив Корній, що досі замислений мовчки прислухав ся до балачки, колупаючи паличкою пісок, — хто винен? кожне скаже: Жиди, сахарня! Що-ж то, маємо своє дарувати?!

— Натє й мій глек на канусту, щоб і я Настя була! І ти туди: сахарня винна! — перехопив його Мусій Добромтан, ще не стара людина в піджаці й кашкеті. Він служив по заводі „контрольором свекловичних плантацій“. — Сахарня винна! Жиди! Скажи-ж мені, дурна голово, чого-ж вони винні? — з притиском вигорив він. — То-б то, що рибу потруїли? Риба попропадала, — так на те Божа воля! І отрути ніякої не треба: он у Діпрі раки геть чисто повмздижали... І там щось труїло? І там теж хтось винен? Га? Завзяли ся навісноголові на завод, тай плещуть таке, що й купи не держить ся. Ну, нехай попропадала риба, тай що-ж з того? Сім літ мак не родив, та голоду не було...

Він хотів ще щось казати, але йому не дали кінчити. Добромтан із своїх обов'язків та через бажання прислужитись Жидам асто мав з селянами непорозуміння, залив їм за шкуру чимало ша, тим то люди були на його страшенно лихі й останні слова його викликали обурення. Счинив ся івалт, сварка. Більш усіх ревлював розлютований Демид:

— Добре йому, посіпаці, казати: байдуже, що риба ввидіхала. Сам служе Жидаж, обдурює людей, шкуру здирає, вони за те йому гроші платять, то йому справді байдуже, що нас злидні обсіди череа Жидову, затого їсти он не буде чого. Не слухайте його, жидівського наймита, попитача...

Доброштан не геть то й дослухав ся до його лайки, се йому не першинка; він устав, зневажливо кинув: — Ет, що з вами балакати, мужва необразованная, — плюнув на бік і подав ся до свого приятеля — шкальника... Але довго ще не могли втихомирити ся роздратовані суперечкою й зневагою люди. Згодом трохи стихло й розмова пішла спокійнійше, як що можуть спокійно говорити люди про справу, що зачінає найдошкульніщі питання, обходить самі пекучі потреби їх злиденного життя, коли діло торкаєть ся шматка щоденного хліба.

— Що-ж його робити? Що сахарня винна, се певно. Коли так, то вона мусить якось се діло залагодити. Але вона сього не хоче робити, не признаєть ся до своєї вини, не хоче зацатити зашкоду. Чи то ми повинні своє дарувати? — вернув ся до своєї гадки Корній, як усі трохи заспокоїлись. — Просили не випускати води, не помогло ся: сьміють ся клятї Жида..

— А бодай вони на кутні сьміяли ся, — не вдержавсь побажати від широкого серця Демид.

— Що-ж робити? — питав безнадійно Корній.

— Звісно що, — аж екрикнув нервовий Демид, — і на Жидів є десь правда: позиватись. Онже і в ставку іржавського батюшки сахарня Терещенкова вигубила риби, так той позивав і випозивав: присудили Терещенка сплатити гроші, ще й мусів два ставки копати для бручної води, щоб одстоювалась.

— Позви — он де рятунок! — ухопив ся за сю думку Корній. — Річ проста! І як я до неї не доміркував ся попередку? Ще не все пропало. — І зараз в'явилась ясна надія, надала сили, бадьорности; він разом віджив і повеселішав.

— Позиватись, позиватись, — передразнив Демида дід Катеруша. — Легко казати, але що з того вийде? Нічого! Побачиш, коли не випозиваш дулю! Хиба забули: з дужим не бори ся, з багатим не суди ся.

— Та що ви, діду, кажете, — відмовив йому Корній, котрий перейняв ся цілком новою гадкою і був певний, що позви для їх потрібні, — тільки людей з пантелику збиваєте! А як же свого

допевнитись? У суді правда! Там на Жида не подивлять ся! На що Терещенко дука, пан на всю губу, — тай з того присудили.

— А я тебе питаю, — уперто вів своа дід, — у суді хто? Пани! Та-ж вони завше тягги-нуть за паном або Жидом, на мужика не зглянуть ся, хоч ти землю їж. І що то таке! Розумнійші од тебе сказали, що з поввів мужикови добра нема і не буде, а воно, блазень, ще й учить старих, — почав уже сердитись і гримати Катеруша.

— Повви коштують грошій, — сказав Петро, підводячись і збираючись іти, — а де в нас гроші? Тай повіреному треба заплатити, бо за саме спасібі діла не роблять. Воно звісно, було-б гарно виповивати в Жидів, але щоб часом ще й свого не загубити.

— А певне, певне загубимо, — жваво підхопив дід, — тай де того повіреного шукати: усі вони нас дурять, кожен пан темного чоловіка обдурить! Цур їм, позвам... Ех, я-б віддячив Жидам, аби молодший був, я-б знав що робити — спалити-б їх, клятих, осе-б їм допекло, — кінчив він тихенько, стискаючи з розпачу кулаки, — а то повви, повви! носять ся з ними, як дурень з писаною торбою. — І Катеруша гукнув на писаря: — Пострівай-но, Петре, підемо разом.

— Ні, діду, почекайте, — придержав його за рукав пристаркуватий огрядний Василь Вовк; він був хазяїн заможний, риба його не дуже обходила, але він мав діло в сахарнею і Жида його ошукали: згодив ся він возити до вокзалу з заводу цукор, вивозити жечи то що. Гадав заробити, аж тут не то не заробив, а ще й свої гроші на коні вигодував, а коні-ж сухі, самісенькі ребра. Що воно за причина? — думає Вовк. Здасть ся й ціна добра, аж воно он що виходить: як бере він цукор, то вони не важуть, а все по якихсь книжках платять: скільки то там записано берковців, а з берковця повинно бути стільки то цукру, а все те, що крізь решітку в яму сиплеть ся, в брак; ба, перед вагою на решітку буряки скидають над ямою, а ґрати широкі, деякі й повиломлювано, то туди не то дрібязок — і великі буряки падають, — а що обважуть — а на возі Жида неодмінно вже шахрують, людей дурять, бо ті не тямлять, — все се в рахунок не йде, а цукор з його робить ся, і жечи, і маляс. А я повинен возити. Мало не всю зиму возив, худобу мордував; неначе беру 50 пудів, а справді вежу яких 75, а їм знов із того вигода: доставка дешевше стане. Обша-

хрували, обдурили Вовка Жида, тай довести ніяк не можна було, то він і раднійший був помстити ся тепер, тим то охоче пристав до гадки судитись з Жидами. Він осе вперше встрявав до розмови, говорив повагом. — Позиватись треба, бо инакше нема способу дійти свого права, оборонити свою власність, тільки-ж що треба обережно, не так як осе Демид: біжи, голий, до жени! Тра розпитатись добре, порадитись з досьвідними людьми, а тоді вже й брати ся до діла.

— Тай я не що кажу: порадитись, то й порадитись, — пристав на се Корній, — тільки з ким? Хиба з батюшкою? Може він поведе на добру стежку?

— Осе правда! А вже-ж з батюшкою, бо він сам з Жидами суперечку мав і навіть, здасть ся, позивав ся. Здавав він буряки в завод, а Жида його обважили, та ще як? Ми таки й возили: на полі важили на кожну фуру 50 пудів — 10 мірниць по 5 пудів. А на заводським возі — що не фура то 38—42 пуди. Ну, нехай би там яких пудів зо два менче, чи розгубити по базарах, чи дрібязок у брак відвернули, а то 10 пудів — аж ніяково, неначе ми де скидаємо ті буряки, чи що; — ми вже бідкались, бідкались, а як він важить, не тямимо — таки самі й просили батюшку, щоб поїхав. Він поїхав та вловив Жида. І що тоді було, Господи... То мусить батюшка про се знати, — одмовив Василь, — тим часом порадимось, а що далі буде, побачимо.

— До батюшки, то й до батюшки, — згодив ся і Демид, утомлений і знервований усім попереднім.

Ш.

Уже тиждень усе село немов кипіло й клекотало. Вовк, Дробит і Панченко порадились уже з батюшкою. Той хоч і кавав, що діло се небезпечне власне через те, що з Жидами: вони-ж хоч куди пролізуть, гроший не пошкодують, але як схотять так і повернуть діло, хоч кого обморочать; а проте вважаючи, що справа проста й ясна і не можна инакше довести свого, — порадив позивати ся. „Се-ж не у нашого судді. Аж до окружного: може там правда про всіх рівна“. І от наші приятелі — особливо Корній та Демид, — де не збереть ся купка людей, з ким не стрівуть ся, вяснювали всім, що єдиний ратунок у позвах, доводили, що справа певна й безпечна, що нема чого боятись невдачі; вони вговорювали неважних, змагались з ворогами, жидівськими прихильниками.

Іх праця не йшла марне... Риба, се селянська болячка; се питання найблизче обходило селян, тим затого всі люди, особливо вбогі — а такі були в Бабичах мало не всі — охоче пристали на те, щоб позивати Жида. Навіть завзятий старий дід Катеруша, хоч і досі був певний, що з того дива не буде пива, схилив ся й пристав на сю думку, сказавши собі: втік не втік, а побігти можна. Власне він і тепер не вірив в панську справедливість, лаяв панів і суд, але бачив, що нема иньшого способу... На селі тільки й розмови було, що про рибу та позви.

Тим часом одна річ мало не повернула всіх заходів на марне. Жида теж не спали. Доброштан сновістив їх, що дієть ся на селі, до чого воно йдеть ся. Вони довідавшись страшенно злякались, а далі й почали міркувати собі, як їм повернути в нівець усе діло, або хоч стати йому на перешкоді... І додумались...

Сидів у Бабичах Жид Берко; він спершу шинкував, а тепер торгував потайки горівкою, коли шкальнію замкнено, та позичав людям гроші, беручи в застав усякі річи. Він нічим не гребав тай жив якось. Так от сей Берко та Доброштан пустили чутку, що як часом Братанич зречеть ся аренди, сахарня згодна взяти став; що вона платити-ме 200 карбованців і дає чотири відра горівки громаді, — два відра навіть зараз, а решту згодом. Се мало не зіснувало всієї справи.

— Та чого вам бояться, що громаді буде шкода? Навіть користь: Братанич платить тільки 150 і дві відрі, — а тут дають двісті, ще й могорич зараз — чотири відра. І чого там позиватись, — влещували селян Доброштан та Берко. Були й такі, що пристали на сю думку: деякі й справді повірили, що позви — діло непевне, а тут громаді користь, вигода, ще до того й горівка. Сі чотири відра найбільше спокушали де-кого. Такий могорич мало не дурно, та ще й половина зараз — і перед убогим, голодним рибалкою вставляли один од одного приємніші малюнки гулянки на громадський кошт.

Далеко вулицею чути голосний гомін, гучну розмову. Сьогодні схід. Коло розправи зібрала ся вже чимала купка людей; посідали вони на ганку на ослонах, обіли сходи, примостялись по-під тином у затінку високих акацій, ясно вкритих запашним білим цвѣтом. Поміж иньшими видко й наших старих знайомих — Корнія, Василя та Дежида. Ось вони рядочком сидять у холодку.

Недалеко від їх на володі і дід Катеруша. Прийшло ще декільки людей, пошалу збирають ся селяни. Балачка звісно не про що, як про рибу, сахарню та повви. Давно вже крутить ся тутечки і Доброштан, бігаючи від одного до другого, вмовляючи та влещуючи.

— Що ви його слухаєте, того брехливого балаклія, — на-туркував людий Доброштан; — він плеще ка'зна що. Все те він знає! Батька свого знає, який він був на масть! Ач, який розумний! тільки-но піде до суду, так зараз по його й буде, як він схоче: за малим сахарні не розвалять. А піди но лиш та зроби! То й облизня з'еси. Що він тут на селі розумний! Позивайтесь, позивайтесь, ще своє втеряєте... а тут корисне діло і громаді і вам. Згода тай жогорич зараз. Сказано: поки хвалько похвалить ся, будько добудеть ся.

Доброштанови допомагав Берко. Він зранку сидів уже проти сонечка на призбі своїй хати, що стояла просто розвправи. Жид переймав людий, котрі йшли проз його, заговорюючи до їх:

— Постривайте-но, ось я вам маю щось казати.

— Та куди, постривайте, — перениняв він, бачучи, що чоловік іде далі.

— А що там, — знехотя ставав дядько.

— Що вони вас лякають, що Братанич зрікаєть ся аренди? Велика цяця! нехай на здоров'я зрікаєть ся, як не зна свої вигоди. Ну-у, сахарня зараз візьме став, ще й більш дає, — починав Жид солоденько до чоловіка.

— Почекайте бо трохи, — говорив він, помітивши, що той збираєть ся йти. — І що вам в тих повзів! Адже риба не оживе в того, як уже повиздихала, а повви — то тільки громаді шкода: видатки, та ще які, — хто не зна, що то судити ся? — не в кого, а вас! З власної кишені платити-мете. Мало ще хйба з вас тягнуть? Охота платити в доброго дива! богатирі які знайшли ся!

Вже одна думка, що треба платити, збиватись в останнього, а тут і так навкруги лихо, злидні, на хліб та податки нема звідки взяти; — вже одна ся гадка боляче віддавала ся в душі зубожілого рибалки.

— Отсе, — вів далі своє спокусник, — отой навісний Демид, отой голодранець Корній змагались в богатирем тай завзяли ся обдурити громаду. То вони вигадали ті повви, аби їх за повнонічників вибрано, щоб громадські гроші переводити та собі в кишені забирати. А ви платіть, — умілою рукою сів Берко в готіві слухача неймовірність до Корнія й його товаришів, будив сум-

ніви й вагання. Селянин, що спинився був, аби відчепитись од нахаби, переймав ся цікавістю й уважливо слухав; а що то далі?

— Треба бути тричі дурним, — набірав ся Жид смирливості й певности, спостерігши, яке вражіння зробили його слова, — тричі дурним, — з притиском набірав він, — щоб відмовлятись від того: усій громаді вигода, а вам могорич. Аж дві відрі зараз! А горівка, то смаковита річ, — аж цмокав колишній шинкарь. — Ах, що то за щастє тим людям, а вони його не хочать. Аби мене що частувало, я-б уже знав, що робити! — Обрахована згадка про горівку, і чоловік зовсім мнякшав. Обдеслива мова Жида дила ся мов вода на дотоки, уносячи уяву селянина до тих мрійних, солодких двох відер горівки, ще солодшої вбогому чоловікови, що в його хліба обмаль, де вже до таких ласощів, а надто рибалці, що звик і грітись у негоду і підживлятись нею. Чоловік вадуманий ішов до розправи, де на його вже чекав запацдливий Доброштан, а Берко шукав нової жертви. Дехто, й справді прихилив ся до згоди з Жидами.

— Та таки, що правда, то правда! — голосно озвав ся на ганку Тиміш Бондаренко. Він був чоловік плохий, похилий якийсь, дуже любив горівку, то його тепер ссало за серце з самої згадки про могорич; до того ще, від коли риба видихала, йому вряди-годи трапляло ся вихилити чарку, бо й на хліб сутужно. — І на що нам ті позви здали ся, — чи виграв, чи програв! А тут діло ясне: Жиди гроші дають громаді... 200 карбованців на дорові не лежать! Приставаймо до згоди тай край! От і Берко радить...

— Тай я не що кажу, — поважно перехопив його Демид, — слухайте, слухайте, люди добрі, Берка: адже він нам саме такий приятель, як свиня мішкові, — глузливо додав він. Всі так і сипонули з реготу.

— Тай справді: знайшли кого слухати, та Жида! Мало вони нас дурили! Чи може Доброштан кращий? Хiba його наша справа обходить? Він за сахарню, як за рідного батька, побиваєть ся. — промовив з під тину старий уже чоловік, Корній сусіда.

— Двісті карбованців, двісті карбованців — сердито захитав головою дід Катеруша, блиснувши на Бондаренка очима. — А того не тямите, що сі двісті карбованців боком нам вилізуть! За двісті карбованців Жид закупити нас хоче: як нема риби, то й їсти не буде чоґо. От він і гада: підуть до його люди робити, за яку він схоче ціну. Злидні та голод примусять. І лапацінів

Йому не треба привозити, на машину тратитись. Дав двісті карбованців і трує воду, бо став його: наш товар в отрути пропаде, а йому ще краще: люди бідувати-муть, бідніти-муть, а він багатіти-ме! Знущати-муть ся над нами Жид, панувати-ме!

— А не діжде, проклятий, — в запалом скрикнув Деמיד, — дурні будемо, як самі себе в ярмо продамо. Не діжде, — впевнено кінчив він.

— Цур їм, жникрутським грошам, — аж плюнув дід Катеруша.

— І невже-ж таки, Тимоше, жидівська горівка так заслїпила тебе, — сказав Вовк, — чи ти не бачив того могорича?

— Та я-ж хйба що? — почервонівши виправдувався якось соромязливо Тиміш, посовуючись за чийсь спину, — мені горівка байдуже, тільки от громадї користь: де-ж таки, Жид дає за став 200 карбованців, то маємо зрікатись?

— І так дасть, ще й не двісті! Мусять сплатити нам шкоду і всі видатки. Тільки судитись нам треба, — одмовив йому Вовк.

— Позивати його, клятого, — гукнув хтось з під тину.

— Позивати, позивати! — перекривили в ганку, — дивись-но, щоб ті позви ще з самого сорочки останньої не здерли. — Зчинив ся галас. Не можна було нічого розібрати: всі кричали, сперечались, лаялись.

— Ми Жидам не подаруємо, а свого дійдемо, доведемо! — вирвав ся в гамору високий, третячий голос Демида.

— А вже-ж дійдемо, — почуло ся спокійне й рівне Дробитове слово, коли всі трохи притихли. — Дайте по слово сказати! Послухайте, панове, нам нема жадної вигоди давати Жидови став. Ті нещасні двісті карбованців, — то громадї, а нам, кожному, що? Дуля! З чого жити-мемо? До суду! Позиватись! Се і для громадї користь і нам кожному. Діло наше безпечне і просте. Он-же Іржавський батюшка випозивав в Терещенка. Знайдемо і ми на Жидів правду. Суд їх присудить конечно нам гроші сплатити за те, що рибу отруїли. Як мати-мемо гроші, то можна, — от нам батюшка казали, — зараз став розчистити, знов рибу в йому розвести. А буде риба, то знайдець ся й арендар, і самим буде що їсти. До того мусити-муть Жиди ставок або й два копати, спустати туди брудну воду, щоб одстоювалась. Ніхто й копати-ме, як люди! Знов в сього заробіток мати-мемо! Се все більш, як двісті карбо-

ванців. Тим вони їх і дають, що злякалися позвів, загодити нас хочять. Позивати-ж їх!

Обмірковане, поважне й впевнене слово Корнія мало великий вплив. Усі мовчали: здавалось, що сі звабливі малюнки будучини от-от здійснять ся, перейдуть в життя; кожного мимоволі обгор-тала солодка надія на кращі години.

— Ач, зашебетав соловейко, а вони й слухають: раденькі, що дурненькі, — гукнув серед тиші Доброштан і голосно вилаяв ся. Се збудило громаду в чарівного сну: всі мов прокинулись, схаменили ся. Знов підняв ся галас: усі разом забалакали. Але ось на ганку з'явив ся староста й гукнув на громаду; помалу все стихло й втихомирилось. Почав ся схід. Спершу йшло потихеньку, але потім знову виникла суперечка, в повітрі залунала серед невиразного крику лайка. І мало не до вечора чути було над селом галас та сварку. Роздратовані люди змагались між собою й лаялись. Хто то переважить? Чий верх? Невже громада дасть себе обдурити жидівським прихильникам? Отже ні! Хоч не скоро дійшли до згоди, а все-ж зробили присуд позиватись з сахарнею. Вовка, Дробита та Панченка вибрали за повномічників.

Нарешті таки галас голодних животів переміг облесливу пісню Жида, що яскраво малював перед рибалчиною уявою — спокусливі дві відрі.

IV.

Жваво й весело збирав ся Корній з товаришами до міста на суд. Від сходу минуло вже чимало часу. Наші повномічники побували кілька разів у городі, встигли вже знайти адвокатів, порадитись і вмовитись з ними, і той розпочав діло з Жидами. Корній з запалом стежив за справою; його всього більше й більше обгор-тало сподівання, що позви вийдуть на добре. Але безперестанні турботи та клопіт, часті вештання до міста саме в горячу пору та непевність утомили вже й його. Повірений тимчасом подавав надію, що вони неодмінно випозивають з Жидів, — і се будило у повномічників енергію і змушувало їх з нетерплячкою й зацікавленнем дождити ся бажаного кінця. Тим то й тепер з надією йшли вони до суду... та сумне було їх вертання з городу.

Жиди теж знайшли адвоката, ще й не аби якого, добре заплатили і знали, як і до кого звернути ся. Суд розібрав діло і присудив послати комісію, щоб вона роздивила ся справу на місці.

побачила, чи справді сахарня закаламутила воду й отруїла рибу? Повновічники почувши се й зовсім засмутилися та внали духом: вони йшли в місто, певні, що тепер справа незабаром скінчить ся на їхню користь, що от-от настане кінець тяганині, і їм вільно буде глянути в гору, спочити радіючи, що оборонили громадське добро. І от присуд одсуваєть ся на далі. Хто зна тепер, коли скінчить ся діло і як? Мимоволі надія зникала, лишаючи місце сумнівам; прокидались непевні думки: справді, коли вже Жиди сюди пролізли і на своє повернули, то нема чого й казати, — на місці комісія знайде те, чого треба сахарні. І марне підуть усі їх заходи, з вітром розвіють ся геть усі надії поліпшити своє становище! Невже без пуття пропадуть ті гроші, що люди в останнього збивали ся на позви? Адже тоді на селі западають злидні! І хто винен тому? Вони знали, що люди напевне обвинуватять їх, Корнія, Демида та Василя, що перші подали ту нещасну думку позиватись. Тим то смутні й невеселі вертали наші приятелі до дому.

Тихо в гарячий, літній день на вулиці в селі. Не чути ні галасу, ні крику, все мов вимерло. Тільки де-не-де по городах маячить біла хустка якоїсь молодиці. Собаки лежать у холодку по-під тиню і важко сопуть, висунувши язика. Та ще хіба юрба дітей з виляючим од сонця аж білим волоссям гуляєть ся дець по-під хатою, в березі, або просто серед шляху в гарячому поросі.

Сонце стало вже на вечірньому круві, як почуло ся селом дзеленькотання дзвоника і незабаром з'явили ся дві поштові брички. Сухорєбри, а про те швидко поштові коні, зігнавши чийсь курку, майнули вулицею й підняли страшенну кураву; збудили вони двох собак, що куняли під тиню; один схопив ся і побіг гавкаючи за кіньми, а другий зпекволу підвів ся і знову ліг, розміркувавшись мабуть, що не варто турбувати ся. З пороку шарахнула купка дітей і довго дивила ся мовчки у слід панам.

Повозки спивили ся коло розправи. З першої вилізло двоє панів, напятих парусиновими запорошеними балахонами: один сухорлявий з себе з гострим, пронизуватим поглядом і неприємним, лихим виразом лица, з маленькою ріденькою борідкою, — другий огрядний, спасистий, підстаркуватий. Годований вид його аж лицав, маленькі очиці немов зацпили салом. Худий був „член суда“, а товстий — губернський технік. З другої повозки скочив становий

з своїм „письмоводителем“. Се й була комісія. Пани почали обтрушуватись, а далі й пішли не до розправи, а в другу половину, — через сіни була школа, куди й звеліли сторожеви, дідови Ярошеви, занести свої річі і зараз послали його по старосту.

Заки сторож знайшов старосту, а вже до розправи прибіг із заводу верхи Доброштан.

— Пан директор просили вас, — звернув ся він скочивши з коня до панів, що сиділи на ганку, — до себе: у їх вам наготовано й кімнату. Там же-ж вигіднійше спинитись, ніж у сій пустці.

Пани зглянули ся, їх кортіло переїхати зараз на сахарню, але вони тямилі, що се ніяково, і покляли востатись поки що в школі.

— Подякуй панови, але ми не можемо зараз переїхати, щоб не було поговору. Сю ніч уже якось перебідуємо, а завтра на обід приїдемо, — промовив „член суда“ і суворо звернув ся до старости, що саме прибіг і стояв коло ганку без шапки.

— Ти староста?

— Точно так, ваше благородіє!

— Ти знаєш, завтра має комісія оглядати став. Чи є поняті?

— Точно так.

— Гляди-ж, щоб усе люди хорошії.

— Не звольте сумнівать ся, хорошії.

— Так, що будь завтра зранку небезпримінно, — промовив він „внушительно“ і пустив старосту.

Незабаром з заводу привезено самовар і вечерю, а смерком приїхав до розправи і сам директор. Ї довго ще сьвітло ся в школі, і довго про щось балакали потихенько пани. Як дід Ярош не прислухав ся, він нічого не зрозумів, тільки кілька разів вхопив одно слово: — коноплі. І зацікавлений дід довго не спав, повертав ся на всі боки на ганку, де він постелив ся на ніч, дивуючись, що панам до конопель...

На другий день ранком комісія разом з „хорошими“ поняттями, серед котрих було видко й Тимоша Бондаренка, рушила на став. Приїхав туди з заводу і директор з хеміком, — обидва Жиди. Пани походили в березі, набрали води, гладкий технік виїняв з кишені маленькі пухирьочки теж з водою, — він ще вчора, повечерявши добре, зробив якийсь аналіз, — і тепер показуючи на воду,

оповідав щось своїм товаришам, мабуть веселе, бо ті усміхалися. Далі вони всі пройшли над рівчаком з двома спустами, що тяг ся з сахарні до ставу. Заводський хитик вияснив, як тут одстоюється ніби вода і вже чистісенька стікає у став. І справді вода в ставу була досить чиста й прозора, бо сахарня брудну воду спускає в осени і тоді болотить і замулює став, а тепер був уже серпень і вода за літо встигла встоятись.

Коли всі вернули знову до ставу, технік роздивлюючись навкруги, нагледів недалеко від берега між дрючками якісь темні купи, нагнічені грудками.

— А то що чорніє в воді? — спитав він удаючись до старости.

— А що-ж, — здивував ся той, — звісно, коноплі мочать.

— Як то, в ставу мочити коноплі?! — аж скрикнув „член суда“. — Развѣ тебѣ не извѣстно, что это возбраняется законом и виновные подвергаются отвѣтственности по суду.

— А чиї коноплі? — грізно спитав і собі становий. Староста розпитав ся в людей. Виявилось, що Олена Дробитової, Ганни Вовчихи та баби Одарки Катерушки та ще деяких молодниць. Становий звелів покликати їх.

Олена саме поралась коло печі, як засапавшись прибіг дід Ярош і забувши повдоровкати ся ледви промовив:

— Іди но швидче. Тебе он пани кличуть.

Олена остовпіла: на що вона здала ся панам? і не няла віри дідови, дивлячись на його широкими очима.

— Он борщ перекипить! Ніколи мені! І чого їм треба?

— Або я знаю! Там щось за коноплі! Там так сердят ся, й Господи! Становий лавть ся...

— Чого се вони? і що їм винні коноплі? — не зрозуміла Олена.

— Ну, та годі базікати, буде! А то сварити-муть ще. Ходім!

— І він майже силоміць потяг Олену в хати.

— Твої коноплі? — накинув ся мокрим рядом на неї становий.

— Та не чиї-ж!

— Як ти смієш мочити їх тут?

Та чи він часом не здурів? Як же таки — не мочити конопель? Хиба таке хто чув? І де-ж його, як не в ставку? Всі-ж мочать.

— Я тобі покажу, — релетував становий. — Се-ж воду трують. За се тебе під суд!

— Як то? за що? — сьмілійше спитала очунявши нарешті від несподіванки Олена і почала правдуватись із панами.

— Ну, та я тебе поговорю! Соцький, забери її в колодку! — Але соцького не було: він побіг скликати бабів. — А ти чого стоїш та дивиш ся, — звернув ся становий до старого підтоптаного Яроша. Той і справді наблизивсь до Олени й шарпнув її за рукав, але розлютована, струнка й дужа молодиця несподіваним рухом відіпхнула далеко геть кволого дідка й сердито блиснувши очима на панів, як вітер подалась геть: тільки ген-ген вулицею теліпались червоні береги її хустки. Тим часом вібрали ся ще жінки. Становий і на їх напав ся. Вони виправдувались, просились, божились і справовувались. Зчинив ся галас. Більш од усіх лементувала стара Одарка.

— Господи, і звідки ся халепа? І мій старий тих позвів не хотів. А тут ще й нас засудять! Ох лишечко, чисте горечко! Що мені в сьвіті діяти? Згляньте, паночку, на мене, змилуйтесь, не записуйте, адже ми не винні ані чоґісенько, і дід мій, їй Богу, позиватись не хотів. То той капосний Корній..

„Член суда“ удав ся до станового, що треба „составить протокол о моченіи конопли и о привлеченіи виновныхъ к законной отвѣтственности“. А до того ще й аналіз, що вчора зробив технік, тепер виразно сьвідчив, що вода в ставку забруджена, причина-ж тому ясна: се не могло стати ся з вини сахарні, бо комісія після пояснень директора та хіміка переконала ся, що поки-що рівчаком через опусти вода з заводу дійде до ставу, вона геть одстоїть ся й очистить ся, — виходить: винні коноплі. І що се так, тому сьвідками усі вони, що бачили на власні очи, як мочать селяни в ставку коноплі.

Зробивши своє діло пани посідали в фایтони і рушили на завод — обідати. Розмова між них була про нахабність клятої мужви, що самі бруднять і труять воду та ще й насьмілюють ся, нечувана річ, позиватись!

— Неодмінно треба добре провчити їх, — сказав з пересердям „член суда“; він був дуже лихий, що йому довело ся через якісь безпідставні мужицькі вигадки трясти ся сорок верстов із міста, спати долі в неохайній школі, що тхнула пустокою, і нарешті пів дня пектись і смалитись на серпньовій спеці. Треба провчити,

аби не важлись більше, навісні, турбувати дармо статечних людей. Дурного по ногах, щоб присів!... І всі згодились із ним.

А над ставом ще довго розлягався страшений галас: то роздратовані несподіваною халепою жінки вичитували, бідкались, ойкали, лаялись та кляли панів.

Тихий, тихий літній вечір. Страшенна спека, що стояла цілий день, трохи впала, зі ставу потягло вохкістю й холодком. Легше дихати натрудженим грудям робітника. Все спочиває. Се час супкою: люди повертали з поля, прийшла з паші череда, підняла цілу хмару куряви овеча отара і зникла по кошарах...

Корній і Олена сиділи на присбі. Вони вже повечеряли й мовчки дивились у далечінь. Смуток обгорнув їх. Олена, згадавши пригоди того дня, тяжко зітхала й позирала на Корнія, але той уперто мовчав. Аж се щось затупотіло на вулиці, і в ту-ж хвилину проз Корнійів двір баскі заводські коні пронесли легенький файтон із „членом суда“, техніком та становим: вони вигідно розляглися на м'яких подушках. Заколисаний ресорами технік, схиливши на груди голову солодко куняв, і мабуть веселі сні ввижалися йому, бо його опецькувате обличчя було незвичайно блага й солодке; становий мугикав якусь пісню, але слів не можна було розібрати: чи то язик трохи змилив йому, чи то коні дуже швидко бігли. Він побачив, що з співання нічого не виходить і почав щось жваво оповідати членови, радий з вдатного дня. Той уважно слухав його і весь час усміхався. Десь смашна та жидівська вечеря, що зігнала навіть з його виду жовчий вираз. Корній з ненавистю глянув у слід панам і в голос вилаяв ся.

V.

Машина що йно спинилась. Не чути вже гуркоту, дерчання та галасу, що цілісенський день стояли над током обгорнутим цілими хмарами сірого пороху, повитим густим в'їдливим димом; змовкли вже й дзвінкі дівочі співи, що розлягались иноді в повітрі, неначе силкуючись веселою піснею, молодим здоровим голосом перемогти втому, підбадьоритись і подужати могутню музику машини. Все притомилось. Лиш паровик ще якось невизразно стиха гуде, мов засипаючи до ранку, та дівчата метушаться за жвавою розмовою і жартами зносячи ряднами до купи полову та замітаючи прихалцем тік. Запорошений, закурений, аж чорний Корній накрив

уже соломою стіл, встиг з иньшими барабанщиками проковтнути „панську“ чарку горівки, що зафурчала в його здоровій горлянці, немов „кошений овсяний сіп у порожнім барабані“, і стояв коло клуні чекаючи, поки його запишуть.

Студент „практикант“ записував робітників; навкруги чулась притишена розмова, ніколи ровлягався сьміх.

— Пустіть-бо, дядьку, — задзвенів за Корнієм тоненький голосок і під його рукою просунулась гарненька, білява головка з виразними чорними очіцями.

— А ти се куди, чорнява... брови, як сметана, — спитав Корній з усмішкою, блиснувши білими зубами й беручи рукою за плече молоденьку дівчинку-підлітка Галю. Вона наморщила лобика.

— Сьмійтесь! проте ви гарні... як циган. Закурений, запо-рошений, аж чорний, тільки-но очища блищать та зуби. Вже як йти-мете до дому, то виийте по дорозі в ставку, бо тітка Олена вля-кають ся, — засьміяла ся Галя і зморшки зникли геть із чола, немов їх і не було. — І як вони люблять такого, — дівчина пильно глянула на Корнія, — такого... замураного, — додала вона несподівано. — Я-б і глянути не схотіла. О, я знайду собі гарненького, гарненького, чорнявого, румяного... — вела вона далі випрочуючись із рук Корнівних.

— То, затаракотіла... зачепи сороку... Може й знайшла вже? Чи не панич часом? — сьміявся Корній, але Галя не відкавала нічого, вона пролівла вже наперед і поважно питала:

— Паничу, паничу! а на що ви мене не записали?

— Та записав, — промовив той, — відчепись!

— А дівчата подали, що ні. — Панич подивив ся в кни-жечку.

— Так, записано, Галя.

— Та то ще друга є Галя, Палкова, а я Бойківна. Подивіть ся по краще та начитайте мене. Ото лишенько, десь сьогодні дармо робила, — бідкалась дівчина.

— Робила, робила, — передразнив панич, — справді ро-бітниця! Знаємо ми, як робила, — усміхнув ся він до дівчинки, — очима та язиком. Ну, на, диві, слухай та відчепись, — Галя Бойківна.

Але Галя вже не слухала; вона крутнулась на одній нові й плаксивим голоском скаржилась дівчатам мало не плачучи.

— Самі заціпали, а тепер ще й нападають ся, — і з сими словами наче неависне одною рукою вихнула студента по спині рядном, натрусивши на його полови та остюків, а другою штовхнула граблями під бік чорнявого парубка — Івана, паничевого приятеля, що не давав їй цілісенький день спокою.

— От, таки віддячила; пам'ятати-муть до нових віників, — радісно задзвеніла вона, засьміялась і підстрибуючи та виспівуючи кинула ся доганяти дівчат, що подались уже на перед.

На тоці все змовкло й спустіло, — лиш коло паровика щось ворухилось. Низка робітників, що йшли купами, в селі мов розірвалась: як ті зерна наміста розкотились в усі сторони стомлені люди: розійшлись по своїх кутках, звернули у вулички, зникли в хатах... От звернув у своє подвірє останній чоловік, що йшов в Корнієм, і він лишив ся сам. З приємністю втягав він легке й сьвіже вечірнє повітрє в груди, що зранку дихали тяжким чадом від паровика, в'їдливим димом та густим порохом. Корній ішов тихою, байдужою ходою робітника, сьвідомого, що аж тепер по цілому дні праці він вільний, певний свого спочинку. Думки його носились десь далеко в невиразній сутині вечера. Коли се він нагло почув, що його щось кличе:

— Корнію, Корнію! постривай-но!

Корній знехотя повернув ся: — на ганку розправи стояв маленький, сухенький дідок зі швидкими очима і ріденькою борідкою — Ярош, сторож або баб'ячий соцький, — так його звали, бо він страшенно любив дразнити бабів, що сиділи в холодній і вмів доводити їх до розпачу. Се-ж ніхто, як він тяг у холодну і Корнієву жінку.

— Добровечір, діду, а що там треба? — спитав Корній.

— Та, ось, — зашамотів дід беззабим ротом, — тут тобі якась повістка од мирового судді, — і він полів за пазуху, шукаючи чогось в її несходимих нетрах. — Ось є! прийдеш тільки до розправи та розпишеш ся. — І він подав Корнієви засмальцьований шматочок паперу. Корній розгорнув і хотів подивитись, але в примерках не можна було нічого розібрати.

— А про що се воно, — з цікавістю спитав дід. — Може про став? Чи про тих панів, що приїздили? Ото коли-б уже ви-позивати від клятих Жидів гроші...

У Корнія й самого спершу блиснула думка, що може се й справді яка гарна звістка, але він згадав усе попереднє й відкинув

геть звабливу гадку. Щось неначе казало йому, що се не бажаний кінець, а початок нової неприємності, нової тяганини. Він нічого не відказав цікавому дідови й повернув до дому.

Того дня Олена ніяк не могла дочекатись Корнія вечеряти. Він як прийшов, засьвітив каганця й сів за стіл розвібрати повістку, писану неврозумілою мовою та до того й невиразно: нарешті він зрозумів, що його обвинувачено і будуть судити. „Моченіє конопля“. Невидана провина! Отже й баби й прабаби мочили й нічого, а тут маеш халепа. — Се вже Жиди підстроїли. Помста! Але може в суді й є правда... є, та не в нашого судді: сей загожений: у його завше Жидів верх, кільки вже не позивались люди... Не дурно-ж йому й цукор, і опал, і сіно, й маляса та коням та коровам... І треба-ж було Олені нагодитись із тими коноплями! Невеселі думки не кидали Корнія й за вечерю: їжа не йшла йому на душу і часто він спинав ся з повною ложкою і не доносив її до рота. Глядячи на чоловіка, Олена почувала за собою якусь провину й не зважалась змовляти його. А Корній і не їсть, задумавсь, зажуривсь, а надто як згадав, що осе треба по завтрьому кинути роботу та йти до міста на суд. Господи, тепер би саме заробити кільки карбованців... Збіжжя, хвалить Бога, вони трохи заробили з Оленою за сніп $1\frac{1}{2}$ копи жита та $\frac{1}{2}$ копи пшениці. Згадка, що в їх є таки хоч щось заробленого тяжкою працею на панському лану хліба, ровважила трохи Корнія; він веселіше глянув на жінку.

— Гей, не журись, Олено! Якось воно буде!

Він помолив ся й ліг та в задоволеннєм, обхоплений приємним почуттєм спочинку, розправляв свої затеклі ноги, наболілі крижі, натруджені, стомлені руки, що цілісенький день махали важкими снопами. Час спочити... Але сон, хоч для його не має богатих і бідних, не до всіх рівний: є й у його свої улюбленці-щасливі. А кого спіткало лихо, кого прикрутило горе, до землі вігнуло нещастє, — марне жадає той забутливого сну. Обійде він, облесливий, попереду пишні палаци, заспокоїть їх розкішних мешканців, пошле жаданий спочинок стомленим робітникам-селянам, втихомирить нарешті веселу, невгавучу молодь і хиба аж тоді, коли все міцно засне й випадає йому якась вільна хвилинка до того часу, як буде треба знову обходити сьвіт над ранок, — хиба аж тоді зазирне він до вбогої хати, де панують лихо та горе... Але й тоді не несе він з собою спокою й забутливости. Разом з ним завитає

до хати й хмара болячих думок про будуще; ледви він увійде, з сутні темних кутків вилазять потихеньку й стають у головах неприємні згадки минулого — і з усіх боків обгортають намучену голову жертви...

І снить ся Корнієви: він на степену. Сонце страшенно пече. Сила людей вкрила панський лан. Люди збили ся в купку й гомонять: їх щось роздратовало. — Де-ж таки сьогодні одтік. Аж тут прибіг „управляючий“ і йому здало ся, що людські копи куди більші скарбових. Він налавав економа й звелів йому різати копи, щоб перевязати... Може воно й справді — яка копа більша, — хіба вгадаєш сніп до снопа? Та й те, чи збідніє Терещенко з тієї нещасної мірки зерна, як чоловікові припаде трохи більше збіжа? Ач, нежаери! Загарбали землю, ще й працю людську наважились нищити — перевязи! Що-ж то вязати — іграшки чи що? Ну, нехай коли вже така втрата панови, — забрали б одну копу більшу в скарб, а другу людям. Так, нікому кривди нема. Ато хоч перевязуй копи, хоч, коли не хочеш, бери замість снопа гроші. Еге, нежа дурних! Він добре знає, що людям треба хліба, що вони не схотять грошей і підуть перевязувати, скорять ся панським вигадкам, дармо робити-муть ще день, аби хоч щось загарувати. Скачи, враже, як пан каже! — вони добре тямлять се і здержують ся, як можуть від протесту. Ось прикащик верхи об'їздає і ріже копи, які треба перевязувати... Дивлячись на се люди починають голосніше балакати, метушать ся; незадоволення росте. Он збіла ся купка людей коло економа. Тут і Корній. Вони просять. Економ каже, що се не його сила, що звелів „управляючий“.

— Добре йому, гладкому Німцю, загадувати — перевязи! а ти но, ситий чорте, піди та сам попрацюй на сій спеці та ще дармо. Позбудеш ся трохи сала! — гомонить щось лихим голосом за Корнієм і на перед виступає Панас Стецьк. Стецьк — високий та дужий, сердито стиснені брови, а з під них уперто дивлять ся на економа гнівні карі очи, аж той мимоволі подав коня трохи назад. Стецьк мовчки скидає сорочку:

— Гляньте, пане, на сю попечену, наболілу, зігнуту цілий день божий працею спину! — міцним голосом говорить він, повертаючись до економа своєю страшною спиною зі спеченою сонцем, червоною аж полушеною шкірою. — І так працювати за 13-ий сніп! А ви ще — копи різати!? Сядуєте людей дармо робити на... — він на хвилину спинив ся, але здержавсь — на панів, —

лиш очі сердито блиснули. — Чи не гріх же то? — Корній чує, як ножем крають йому серце Панасові слова, як горяче сонце немилосердно пече й його плечі, як тяжко ние його спина, аж усі кістки болять. Його обхоплює злість і він з завзятістю озираєть ся навкруги: навколо запеклі, суворі види, лихі погляди, чують ся лайки, прокльони... Економ аж сплотнів і з усієї сили оперішив нагаєм коня: баский огирь заграв на місці, рванув і виніс пана споміж роздратованих селян. Корній хоче вирівнятись, стискає кулаки... тяжкий біль в попереку знову схилив до долу його стан, змуджені руки безсило звисають. В Корнієвій душі тяжко-тяжко віддаєть ся кривда робучого люду і почуттям гострого болю переймаєть ся весь він од прикрої гадки, — що мусять скорити ся.

Сумний і невеселий вертав ся з містечка від судді Корній. „За заграження воды моченіємъ конопли“ присудив судя з його штрапу 5 карбованців, або тиждень арешту. Така-ж кара спіткала Вовка і ще де-кого з людей. Втік від неї з повномічників хибав Павченко, тай то тин, що у його крім хати нічого не було. Сонце підбило ся в гору і вже таки добре припікало, як стомлений, голодний і лихий Корній надходив до села... Він ішов замислений. Одна думка гризла й турбувала його: чи штраф, чи висидка? Сидіти, так саме робоча пора; все-ж децицю-б заробив. Ет, що з тих заробітків — все одно здеруть. От коли-б почекали трохи. А може осе зараз платити? Але з чого? І так гроший нема! З пальця не виссеш! Ні в тин, ні в ворота... Він проходив замислений проз тік, там усе ще молотила панська машина. А він ішов задуманий, нічого не помічаючи.

— Здорові були, дядьку Корнію! — долетів до його дзвінкий голос веселої Галі, — а йдїть-бо до нас робити, бо ми за вами ску-учили, — гукала дівчина.

— Осе добре, Корнію, що ти прийшов, — наблизивсь до його з окулярами на лобі Іван Шрамченко — теж барабанщик, — просто без тебе вибились із сили: нема зайни. А що там гарного в суді? — спитав ся він, спостерігши, що Корній сумний і не геть-то на його вважа.

— Еге, бодай не казати, — одмовив Корній — присудили.

— Ой, ой! справді? — здивував ся Іван, — ото напасть! Так приходи же завтра на тік, — додав він.

Машина ще більше суму додала Корнієви : його оточили невеселі думки. От три дні провакував, а можна було заробити 1½ карбованця. А се-ж не аби які гроші! А то й заробіток утратив та ще й справу програв. От і випозивав! І згадалось Корнієви, з якою необмеженою надією дивився він вперед; як непохитно вірив він у панування добра і правди; змагався з ворогами повів, впевнено заспокоював Олену, ще нема чого бояти ся. Згадав він усе се і соромно стало йому перед селянами, соромно стало своїй жінки. Як то гляне він в очі їй? Адже вона бояла ся тих повів, прохала, благала його пожалувати себе, пошкодувати хоч трохи своє добро. Але він ішов за громаду!... Хіба-ж він винен, що так стало ся? Ні, се не його вина! Се ті трекляті пявки, жмукрити винні! Ні, тричі правий дід Катеруша! „З богатим не суди ся, з дужим не бори ся“, — згадали ся Корнієви дідові слова.

А тут ще той бісів Берко стрів його, як він саме виходив од судді тай питає ще гирод : „А що, Корнію, випозивалисьте? Чи може й теперечки ще позивати-мете?“ — Корнієви адало ся, що й зараз на його дивлять ся насьмішкувати очі Жида; він сердито озирнувся, сплюнув, хоч і нікого не було, махнув безнадійно рукою, неначе хотів промовити : „А бодай воно їм запало ся, судити ся!“ і похилий пішов вулицею до своєї хати, де висіли на тину подерті ятері, що давно вже не бачили риби, а тепер напевне й ніколи її не побачать...

Зельма Лягерлеф.

Чуда Антихриста.

РОМАН.

Одначе*) хоч дон Ферранте говорив дуже виразно, все таки здавало ся, що донна Мікаеля не розуміє його. Мусів їй повторити, що був учора в Катанії, де йому вдало ся вистарати для кавалера Пальшері приняте до братства. Сей має піти туди за місяць. Одначе вона все питала:

— Що се має значити? Що се має значити?

— Ну, — сказав дон Ферранте, — чи не може мені бути за багато, спроваджувати твому батьковин дороге вино з континенту, або чи й я не можу захотіти поїздити собі на Доменіко?

Сказавши се хотів відійти. Адже не було що більше про се говорити.

— То скажи мені бодай, що се за товариство? — питала.

— Що за товариство?! Ну, там живе багато старих мушцин.

— Бідних старих мушцин?

— Ну, певне, що не богатих.

— Вони певне не мають своїх власних кімнат?

— Ні, але за те великі спальні.

— І ідять із бляшаної посуду на невастелених столах?

— Ні, з порцеляни!

— Але без скатертий?

— Мій Боже, коли лише стіл чистий!

*) В титулі свого розділу на стор. 111 зайшли дві друкарські помилки; читай »Дзвони Сан Паскаля«.

Аби заспокоїти її, додав іще :

— Там живе багато чесних людей. Маєш знати, що кавалера Пальмері прийняли там не без ваганя.

З тим дон Ферранте відійшов.

Його жінка лишила ся засумована, але також дуже зла. Їй вдалось, що втратила своє значінє і становище і стала нараз простою купчихою. Говорила вовсім голосно, хоч ніхто її не слухав, що літня палата, се лиш велика, бридка стара халабуда, а Діаманте — бідне, нужденне гніздо. І очевидно не могла дозволити, аби її батько йшов геть. Дон Ферранте побачить щось не таке!

По обіді хотів дон Ферранте піти до Café Еугора заграти в доміно і оглядав ся за своїм капелюхом. Та донна Мікаеля взяла його капелюх і вийшла з ним на галерію, що окружала по двіре. Коли вже була так далеко від їдальні, що її батько не міг чути нічого, сказала з притиском :

— Що маєш против мого батька?

— Він за дорогий для мене.

— Але-ж ти багатий!

— Хто в тебе се вмовив? Чи не бачиш, як мушу гарувати?

— Обмежи ся лучше в чім иньшій!

— Не бій ся, пороблю також иньші обмеженя. Діянніта дістала досить!

— Ні, лучше обмежи мене!

— Ти моя жінка і маєш усе мати так, як доси.

Вона хвилинку мовчала. Роздумувала, що має сказати, аби налякати його.

— Коли я твоя жінка, то знаєш, чому?

— О, так!

— Знаєш також, що мені прирік пастор?

— Се діло пастора; я роблю те, що можу.

— Ти мабуть чув, що я вірвала зі всіма своїми приятелями в Катанії, коли дізнала ся, що мій батько шукав у них помочи і не знайшов її?

— Знаю!

— І що я вибрала ся до Діаманте, аби він не потребував стрічати їх і сорожити ся перед ними?

— Та-ж вони не приходять до братства!

— Знаючи все те, не боїш ся робити щось против мого батька?

— Боятися? Ні, свої жінки я не боюся!

— Чи не вчинила я тебе щасливим? — запитала тепер.

— О, так, — відповів байдужно.

— Чи не співав ти мені так радо? Чи не тішився ти, що я вважаю тебе найблагороднішим чоловіком на Сицилії. Чи не радів ти, що мені подобається в твоїй старій палаті? Чому все те має скінчити ся?

Він положив руку на її плече і сказав остерігаючим тоном:

— Роздумай, що ти не вийшла замуж за делікатного пана з Via Aetna в Катанії!

— О, ні!

— Тут у горах інший звичай! Тут жінки слухають чоловіків. Ми не робимо собі нічого з гарних слів! А коли захочемо їх, то знаємо, як їх дістати!

Коли він так говорив, їй стало страшно. За хвилику стояла перед ним на колінах. Був темний вечір, але з освітленого дому доходило стільки світла, що він міг бачити її очі. Чудові мов зорі були вони звернені до нього з гарячим благанем.

— Будь милосерний! Ти не знаєш, як я його люблю!

Дон Ферранте розсміявся:

— Від цього повинна ти була зачати! А так лиш розвілила мене!

Вона все ще тихо клячала і дивилася на нього. А він сказав:

— Добре, що на будуче знаєш, як маєш поводитися.

Вона все ще тихо клячала. А він запитав:

— Чи маю я сказати йому се, чи хочеш се вчинити ти?

Донна Мікаеля засоромилася, що так упокорилася. Устала і сказала певним голосом:

— Я скажу йому се, але остатнього дня. А ти також не давай йому нічого пізнати.

— Ні, не дам, — відповів він попадаючи в її тон. — Волю також короткий сум.

Коли відійшов, донна Мікаеля почала сьміятися з нього, що він собі думає, ніби то зможе зробити з її батьком, що захоче. Вона добре знала, хто їй допоможе.

В катедрі в Діаманте є чудотворний образ Мадонни, що має ось яку історію. Давно, дуже давно жив в одній печері на Монте

К'яро святий пустинник. І сьому пустинникови снилось одної ночи, що в пристани в Катанії стоїть корабель, наладований святими образами, а між ними єсть один такий дуже святий, що одна незвичайно богата Англічанка хотіла-б його купити на вагу золота. Прокинувши ся зі свого сну вибрав ся пустинник до Катанії. Прийшовши туди побачив, що сон говорить правду. В пристани стояв корабель, наладований святими образами, а між ними був образ святої Мадонни, святийший як усі иньші. Пустинник просив капітана, аби не забрав того образа з Сицилії, але подарував його йому. Та капітан не хотів.

— Я завезу його до Англії, — говорив, — а Англічанка купить його на вагу золота.

Пустинник поновив свою просьбу. В кінці капітан велів своїм людям відставити його на беріг і розпустив вітрила, аби відплисти.

Здавало ся, що святий образ пропав для Сицилії. Одначе пустинник упав на коліна на однім із обломків ляви на побережю і молив ся до Бога, аби він не позволив на се. І що стало ся? Корабель не міг відплисти! Якор піднесли, вітрила розпустили, віяв догідний вітер, але корабель стояв три дні без руху неначе скала. Третього дня взяв капітан образ Мадонни і шпурнув його пустинникови, який усе ще клячав на побережю. І зараз корабель міг опустити пристань. А пустинник приніс образ на Монте К'яро і він доси висить у Діяманте і має в катедрі свою каплицю і свій вівтар.

Донна Мікаеля пішла тепер до того образа молити ся за свого батька. Вона пішла до каплиці Мадонни, вбудованої в темний кут катедрі. Стіни каплиці були зовсім покриті жертвами: срібними серпцями і таблицями, що їх дарували всі ті, яким помогла Мадонна з Діяманте.

Образ був витесаний з чорного мармуру і коли донна Мікаеля побачила, як він стоїть у своїй закутині, високо, сумний і майже закритий золотою решіткою, видалось їй, що обличчя Мадонни гарне і сяє ласкавістю. І її серце наповнило ся надією. Се могутча цариця неба, се добра мати Марія, се Многострадальна, і розуміє всякий біль, се та, що не позволить, аби від неї вняли батька. Тут вона зараз знайде поміч. Треба лиш упасти на і ліна і розповісти їй свою журбу, а чорна Мадонна поможе їй.

Коли молила ся, була переконана, що в тій самій хвилі дон Ферранте вже змінив свою думку. Коли прийде до дому, він вийде їй на зустріч і скаже, що вона може свого батька задержати при собі.

Минуло три тижні.

Донна Мікаеля вийшла з літньої палати на службу божу, а по дорозі до церкви вступила до склепу донни Елізи купити воскову свічку. Було ще так рано, що вона бояла ся, що склеп не буде ще отворений, але він був уже отворений і вона тішила ся, що зможе принести дар для чорної Мадонни.

Склеп був порожній, коли донна Мікаеля вийшла до нього, і вона отворила і замикала двері, аби двінок двонив і прикликав донну Елізу. В кінці хтось прийшов, але се не була донна Еліза, тільки молодий мущина.

Той молодий мущина був Гаetano, який добре знав донну Мікаелю. Бо Гаetano так багато наслухав ся про неї, що бояв ся стрітати ся з нею і коли вона приходила до донни Елізи, він усе замикав ся в своїй робітні. Донна Мікаеля не знала нічого про нього, як тільки те, що він мав виїхати з Діаманте і все вирізував образи святих, аби донна Еліза мала що продавати, коли він буде здобувати в Аргентині великі багатства.

Коли-ж вона тепер побачила Гаetана, він видав ся їй таким гарним, що вона була дуже врадувана, що його бачить. Вона була повна несупокою як переслідуваний звірь, але ніякий біль на світі не міг їй відібрати веселого настрою, коли побачила щось гарного. Питала себе, де могла його вже давніше бачити і видалось їй, що бачила його обличчя в чудовій збірці картин свого батька в палаті в Катанії. Там не був він у робітницькій блюзі, але мав на собі плюшовий капелюх з довгим, повітряним; білим пером і широкий короткий ковчир, що білів на оксамітнім сурдуті. А малював його великий мистець Ван-Дайк.

Донна Мікаеля попросила в Гаetана воскової свічки і він почав шукати за нею. І тут стало ся таке чудо, що Гаetano, який бачив що дня малий склепик, видавав ся в нім зовсім чужим. Він шукав свічки в шуфлядах із чотками і в малих скринках з медальониками. А не можучи її знайти, нетерпливив ся та перевертав шуфляди і розбивав скринки. Через те повстало велике спустошене

і нелад. І донна Еліза мала б чого журити ся, прийшовши до дому. Та донна Мікаеля дивила ся з присмистю, як він відгортав з лица буйне волосє і як його золотисті очи ясніли мов золоте вино, пронизане соняшним промінєм. Вона раділа, коли бачила когось, що був такий гарний.

Тепер просила донна Мікаеля прощення в того благородного пана, що його намалював великий Ван-Дайк. Бо вона часто говорила до нього: „Ах, пане, ви були гарні, але такі темні і такі бліді і такі сумні ви певне не могли бути. Також не мали ви таких огнистих очей, тільки все те вложив у ваше обличчє мистець, що вас малював“. Але коли донна Мікаеля побачила Гаєтана, зрозуміла, що все те може бути в обличчю та що мистець не потребував нічого вкладати. І тому просила вона в благородного пана прощення. Тимчасом Гаєтано знайшов довгі коробки зі свічками, що стояли під столом на тім самім місці, де все. І він дав їй свічку, але не знав, кільки вона коштує, і сказав, аби приїшла пізніше заплатити. А коли вона попросила в нього чогось, у що можна би завинути свічку, він понав у таке заклопотанє, що вона мусіла йому допомгти шукати. І їй стало страшно, що такий чоловік думає їхати до Аргентини.

Він лишив донну Мікаелю, щоб собі сама завинула свічку, а сам стояв і дивив ся на неї. Вона радо була б його попросила, аби тепер не глядів так на неї, бо на її лиці відбилась лиш безнадійність і горе.

Гаєтано лиш хвилинку оглядав пильно її обличчє, опісля скочив на малу драбинку, зняв із найвисшої полиці образ і підійшов з ним до неї. Був се малий сьв. Михайло в боротьбі з відвічним ворогом — Сатаною, якого Гаєтано виймав із паперу та вати.

Він подав сьв. Михайла донні Мікаелі і просив її прийняти се від нього. Дарує їй се, бо се найлучша річ, яку він змайстрував. Він такий певний, що се має більше сили, як його иньші образи, і тому поставив його на найвисшу полицю, щоб першийліпший не міг його побачити і купити. Він заборонив донні Елізі продати його кому иньшому, як лиш тому, хто має великий смуток. І тому донна Мікаеля повинна взяти його.

Вона стояла вагаючись. Він видавав ся їй майже влізлиим.

Гаєтано просив її подивити ся, як гарно вирізаний образ. Чи бачить, як крила архангела збурились від гніву, а Люципер вня-

лив свої папури в зеліво його наголінника. Чи бачить, як сьв. Михайло встромляє в нього свій спис і зморщив чоло і зацілив губи? Він хотів їй дати малий образ у руку, але вона відсумула його лагідно. „Вона добре бачить, — сказала, — що образ гарний і м'ягкий, але знає, що він їй не зможе допомогти. Дякує за його дар, але не хоче його прийняти“.

Гаetano взяв образ, завинув його і положив назад на своє місце. І не промовив до неї швидше, аж завинув його і положив. Тоді запитав, чому купує свічку, коли не має віри? Чи тим хоче сказати, що не вірить у сьв. Михайла? Чи-ж не знає, що він найбільше могучий поміж ангелами, що він побідив Люципера і вкинув його в Етну? Чи вона сумнівається, що се в тому правда? Чи не знає, що сьв. Михайло згубив у боротьбі одно перо з крила, яке знайшли в Кальтанісетті? Знає вона се, чи не знає? Або що вона загалом думає, говорячи, що сьв. Михайло не зможе їй допомогти? Чи думає, що ніхто зі святих не зможе їй допомогти? А при тім усім він стоїть цілими днями в своїй роботі і вирізує святих. Чи він робив би се, коли-б вони були нінащо не здатні? Чи вона вважає його ошуканцем?

Та що Мікаеля була так само строго віруюча, як і Гаetano, вважала його слова несправедливими, а се побудило її до супротивлення.

— Часами лучаєть ся, що святі не помагають, — сказала до нього. А коли Гаetano виглядав, неначе-б не дуже хотів вірити, нанала її непереможна охота переконати його і вона сказала, що їй прирекли в імені Мадонни, що коли буде вірною жінкою донна Ферранте, її батько мати-ме безжурну старість. А тепер хоче її чоловік примістити його в брацтві, нужденним як дім убогих, і строгім як вязниця. А Мадонна не відвернула сього, і се має стати ся вже за вісім день.

Гаetano слухав її з великою повагою. Се власне заставило її повірити йому всю історію.

— Донна Мікаеля, — сказав він, — ви мусите звернути ся до чорної Мадонни в катедрі.

— Думаєте, що я вже не благала її?

Гаetano почервонів і сказав майже в гнівом:

— Чей-же не хочете сказати, що звертали ся даром до чорної Мадонни?

— Я даром молила і благала її останні три тижні.

Сказавши се донна Мікаеля аж задихала ся. Її хотіло ся плакати над собою, бо кожного дня ждала вона помочи і кожного дня розчаровувалась і все таки не знала нішого виходу, як усе починати на ново свої молитви. І знати було по її обличю, що її душа переживала на ново всі терпіня, коли вона ждала вислухана, а час минав. Але Гаetano не зворушив ся, лише стояв усміхнений і бубнив по скляній скринці, що стояла на столі.

— Ви лиш молили ся до Мадонни? — запитав.

Лиш молила ся, лиш молила ся! Вона-ж прирекла їй також позбути ся всіх гріхів. Пішла в вуличку, де спершу жила, і доглядала хору жінку в рапою на носі. Не минала ні одного жебрака, щоб не дати йому милостині.

Лиш молила ся! І вона сказала йому, що коли-б Мадонна могла їй помогти, то певне була би задоволена її молитвами. Вона перебувала би цілими днями в церкві. А тривога, тривога, що її мучить? Чи се нічого не значить?

Він лише здвигнув плечима. І більше нічого не пробувала?

Більше нічого? Але-ж пробувала всього, що лише можливе на сьвітї. Жертвувала срібні серця і воскові сьвічки. Держала все чотки.

Гаetano дразнив її. Всьому тому, що вона робила, не призвавав ніякої вартости, тільки питав: „Більше нічого? Більше нічого?“

— Але-ж ви мусите зрозуміти, — відповіла вона, — що дон Ферранте не дає мені так багато грошей. Я не можу нічого більше зробити. Нарешті теper удалось мені роздобути шовк і шовкові нитки на скатерть на вітвар. Ви-ж мусите се зрозуміти.

Одначе Гаetano, що кожного дня мав діло зі сьвятими і знав силу і пристрасть побожности, яку проявляли ті люди, що спонукали Бога вислухати їх просьби, сьміяв ся лише над донною Мікаелею, яка думала зворушити Мадонну восковими сьвічками і скатертями на вітвар.

Усе те він добре знає, — говорив він. Ціла історія йому вовсім ясна. Се все так із бідними сьвятими. Цілий сьвіт призиває їх на поміч, але мало хто розуміє, як треба вести себе, аби бути вислуханим. А опісля говорить ся, що сьвяті нічого не можуть. Усі, що знали, як мають просити, дізнали помочи. Донна Мікаеля гляділа на нього в німім дождіданю. Зі слів Гаetano була така

сила і певність, що вона почала вірити, що він навчить її правдивого спасенного слова.

А Гаetano взяв свічку, що лежала перед нею на столі, кинув її назад до скринки і сказав, що має робити. Заказав їй дати Мадонні дарунки або молити ся до неї або робити щось для бідних. Сказав їй, що роздер би її скатерть на вітварі, коли-б вона хоч раз ще прошпигнула її голкою.

— Покажіть їй, донна Мікаеля, що тут ходить про важне діло, — сказав він і глянув на неї з непереможною силою. — Господи Боже, ви мусите щось винайти, що їй доказало-б, що се справа поважна, а не іграшка. Мусите їй показати, що не хочете жити, коли не допроситесь помочи. Чи схочете дальше бути вірною жінкою дона Ферранте, коли він відішле геть вашого батька? Навряд! Коли Мадонна не потребує бояти ся того, що ви можете натворити, то з якої речі має вам допомогти?

Донна Мікаеля подала ся в зад. Він вийшов швидко з-за стола і вхопив її міцно за рукав.

— Розумієте, ви мусите їй показати, що самі пустите ся на злу дорогу, коли вона вам не pomoже. Мусите загрозити, що попадете в гріх і смерть, коли не дістанете того, чого хочете. Так змушуєть ся сьвятих.

Вона вирвалася від нього і пішла, не сказавши більше ані слова. Поспішила спіралью закрученою вулицею в гору, прийшла до церкви і перенята жахом упала перед вітварем чорної Мадонни.

— — — — —
Се було в суботу рано, а в неділю вечером донна Мікаеля побачила знов дона Гаetano. Бо був гарний місячний вечір, а в Діаманте є звичай, що місячними вечерами всі опускають свої доми і виходять на вулицю. Коли лиш мешканці літної палати вийшли перед двері, стрігали знайомих. Донна Еліза приступила до кавалера Пальмері, сіндако Вольтаро прилучив ся до дона Ферранте, щоб поговорити з ним про вибори, а Гаetano підійшов до донни Мікаелі, бо хотів дізнати ся, чи вона послухала його ради.

— Чи перестали ви шити скатерть на вітвар? — запитав.

Та донна Мікаеля відповіла, що вчора шила її цілий день.

— В таких разі дійсно самі пеуєте свою справу, донна Мікаеля.

— Що-ж, тут уже не можна нічим допомогти, дон Гаetano.

Вона так урядила ся, що вони остались позаду інших, бо вона хотіла з ним про щось говорити. А коли прийшли до Porta Aetna, звернула вона в дороги через браму і вони пішли стежками, що вили ся попід пальмові гаї Монте К'яро.

Вони не могли йти оживленими вулицями міста. Донна Мікаеля говорила таке, що люди в Діяманте були-б її укаменували, коли-б се чули.

Вона питала Гаєтана, чи він бачив коли чорну Мадонну в церкві? Вона тільки вчора дійсно побачила її. Мадонна мабуть тому заїхала ся в такий темний кут церкви, аби її ніхто не міг бачити. Вона-ж чорна і захована за решіткою. Ніхто не може придивитись їй. Але сьогодні донна Мікаеля бачила її. Сьогодні Мадонна мала празник і її виїняли з її закутини. Долівка і стіни її каплиці були покриті білими м'игдаловими цв'їтами, а вона сама стояла на віттарі, темна і велика, серед повени білих цв'їтів. Та коли донна Мікаеля побачила образ, попала в розпуку. Бо образ не представляв зовсім Мадонни. Ні, та, до котрої вона молила ся, не була ніяка Мадонна! Ах, який сором, який сором! Се була очевидно старинна богиня. Хто раз таку бачив, не міг пом'янути ся. Вона не мала корони, тільки шолом; не мала дитини на руках, тільки щит. Се була Палляда Атена, а ніяка Мадонна. Ах ні, ах ні! І тут у Діяманте мусіли почитати такий образ! Тут мусіли поставити такий поганський образ і почитати його! А що найгірше: їхня Мадонна погана! Вона зовсім обвітріла і ніколи не була твором штуки. Вона така погана, що не можна на неї дивити ся.

Ах, що чоловік дав себе здурити тими тисячами пожертвованих річий, що висять у каплиці; що дав себе звести тими переказами, які ходять про неї! Що вона стратила три тижні на молитви до неї! Се-ж не жадна Мадонна, се не жална Мадонна!

Ішли дорогою, яка вила ся поза мурами довкола Монте К'яро. Весь сьвіт довкола них був білий. Біла мряка вінком оповивала підніжжє гори, а м'игдалові дерева на Етні стояли зовсім білі. Іноді переходили вони самі попід м'игдалове дерево, що розстигало над ними свої блискучі галузки, такі богаті цв'їтом, неначе скупані в срібній купели. Місяць сповив землю такою ясністю, що все стратило свою барву і було біле. Можна було майже дивувати ся, що не чуєть ся тепла, що не сліпнуть очи.

Донна Мікаеля питала себе, чи не місячне сьвітло настроювало Гаєтана так лагідно, що він не вхопив її і не кинув до

Сімета за те, що вона хулила чорну Мадонну. Він ішов тихо і спокійно при її боці, але вона бояла ся того, що він зробить потім. Та хоч була повна жаху, все таки не могла мовчати.

Найстрашніше мада ще сказати. Говорила, що пробувала цілий день думати про дійсну Мадонну і пригадувала собі в пам'яті всі її образи, які знала. Але дарма! Скоро лиш починала думати про промінясту царицю неба, приходила стара, чорна богиня і тиснуласть їй перед очі. Приходила, як засушена, господарна, стара дівка, а велика небесна цариця зникала, так що для неї нема вже загалом ніякої Мадонни. Думає, що та гнівається ся, бо вона за багато вчинила для тамтої, і тому скриває перед нею своє лице і свою ласку. А через фальшиву Мадонну жде її батька аещастє. Тепер не зможе його задержати дома. Тепер ніколи не зможе доступити його прощення. Ах Боже, ах Боже!

І все те говорила вона дон Гаetanoви, який чорну Мадонну з Діаманте почитав більше, як усі інші.

Він ішов зовсім близько біля донни Мікаелі, а вона бояла ся, що се її остання хвиля. Говорила тихим голосом, неначе на свою оборону: „Я божевільна! Жах робить мене божевільною! Я зовсім не сплю!“

Але Гаetano йдучи поруч неї думав лише про те, яка ще з неї дитина і що вона в житю зовсім не вмє дати собі ради. Майже несвідомо притиснув він її до себе і поцілував, бо з неї така, несмїда і дуренька дитина. Вона так здивувала ся, що зовсім не думала боронити ся. Не кричала, ані не тікала. Зрозуміла лише, що він її поцілував, як цілуєть ся дитину. Пішла тільки швидко далі, а опісля почала плакати. Саме сей поцілуй показав їй, яка вона безпомічна і опущена і як тужить за кимось, хто був би сильний і добрий і заняв ся нею. Се-ж страшно, що вона, хоч має батька й чоловіка, така опущена, що сей чужинець мусів милосердити ся над нею.

Коли Гаetano побачив, як її стать дрожала в тихім хлипаню, почув, як також почав дрожати. Його опанувало сильне, могутє зворушенє.

Поблизив ся знов до неї і положив свою руку на її плече. А його голос не був чистий, і високий, лише глухий і немов придушений зворушенєм, коли він промовив:

— Хотите втекти зі мною до Аргентини, коли Мадонна вам не поможе? ..

Але донна Мікаеля відтрутила його тепер. Відчула нагло, що він не говорив уже до неї як до дитини. Обернулась і пішла до міста. Гаetano не пішов за нею, але лишився на дорозі на тій місці, де поцілував її, неначе-б ніколи в життю не міг опустити того місця.

Два дні ходив Гаetano шріючи про донну Мікаелю, а третього підійшов до літньої палати, щоб поговорити з нею.

Стрітив її на даховій терасі і зараз сказав їй, що мусить тикати з ним. Від коли розсталися, він усе передумав. Стояв у своїй робітні і думав про все, що сталося і в кінці все роз'яснилось йому.

Вона — рожа, яку сильний шіроко відірвав від її пня і жорстоко крутив нею в повітрі, щоб вона знайшла тим ліпший супокій і опіку на його любячим серці. Адже вона мусить зрозуміти, що Бог і всі святі хочать і жадають, аби вони любили себе обопільно, бо-ж инакше її велике нещасте не зблизало-б її до нього. А коли Мадонна відмовляє їй своїєї помочи, то се тому, бо хоче її звільнити від її обіцянки вірности для дона Ферранте. Бо всі в небі знають, що вона його, Гаetanoва. Для нього вона сотворена, для нього вироста, для нього живе. Коли поцілував її на проході в місячнім сьвітлі, був неначе заблукана дитина, що довго блудила в пустині, аж в кінці прийшла до родинного порога. Він не має нічого, але вона його дім і його огнище, вона спадщина, яку Бог йому назначив, вона єдине, єдине добро на сьвітлі, що належить до нього. Тому не може він лишити її тут. Вона мусить піти за ним, мусить, мусить!

Не клякав перед нею. Стояв і говорив до неї з затисненими кулаками і палаючими очима. Не просив її, приказував їй їхати з собою, бо вона його власність. Се не гріх звести її, лиш радше обовязок зробити се. Що з нею станеться, коли він її покине?

Донна Мікаеля слухала його не рушаючись. Сиділа тихо цілу хвилину, навіть тоді, коли він уже перестав говорити.

— Коли ідете? — запитала в кінці.

— Виїжджаю в суботу в Діаманте.

— А коли відходить парохід?

— В неділю вечером із Мессіни.

Донна Мікаеля встала і підійшла до сходів тераси.

— Мій батько має в суботу від'їхати до Катанії, — сказала.

— Просити-му дона Ферранте, щоб я могла супроводити його.

Зійшла кілька ступнів у низ, неначе-б не мала нічого більше сказати. Опісля стала.

— Коли мене тоді здиблете в Катанії, піду за вами, куди захочете!

Збігла сходами в низ. Гаetano не пробував зупинити її. Адже-ж певне прийде день, коли вона не тікати-ме перед ним. Він добре знав, що вона мусить колись любити його.

Цілу п'ятницю по полудни перебула донна Мікаеля в церкві. Прийшла до Мадонни і в розпуці впала перед нею.

— О, Madonna mia, Madonna mia! Чи маю завтра стати жінкою, що втікла від чоловіка? Мають люди мати право говорити про мене найгірші речі? — А опісля все їй видалось однаково страшним. Її обгортав жах на думку про втеку з Гаetanoм, але й не знала, як має лишити ся з доном Ферранте. Одного не мавиділа так само, як і другого. Їй здавало ся, що жаден із них не може принести нічого иньшого, як тільки нещасте. Добре бачила, що Мадонна не допоможе їй. І питала себе, чи не буде се ще більше нещасте втекти з Гаetanoм, ніж остати у донна Ферранте? Чи варто губити себе, щоб помстити ся на своїм чоловіці? І чи може бути щось більш огидного, як утека з чоловіком, якого не любиш?

Вила ся з болю. Цілий тиждень переслідував її томлячий несупокій. Найстрашніше було те, що не могла зовсім спати. В її нізку не було ані одної здорової, ясної думки. Свої молитви починала все і все на ново. Але зараз думала: „Адже-ж Мадонна не може допомогти мені!“ і переставала молити ся. Потім мусіла думати про свої давніші терпіння і пригадала собі малий образ, який їй раз поміг, коли була в такій самій великій розпуці. Звернула свої молитви з незвичайним жаром до малої, бідної дитини. „Поможи, поможи мені! Поможи мому старому батькови і мені самій, щоб я не дала довести себе до злочину і пімсти!“

Коли того вечера поклала ся до сну, страх і біль дальше мучили її. „Коли-б заснути хоч на одну годину, — думала, — тоді знала-б я, що робити“.

Гаetano мав від'їхати завтра рано. В кінці вона порішила неговорити в ним перед від'їздом і сказати йому, що не може піти за ним. Не може знести, аби її вважали упавшою жінкою.

І ледви так порішила, — заснула. Прокинула ся аж на другий день рано, коли біла девята година. Гаetano вже тимчасом від'їхав і вона не могла йому вже сказати, що жалув. Та вона й не думала про те. У сні найшло на неї щось нове і чуже. Неначе-б пережила ніч у небі і надихала ся блаженства.

* * *

Котрий сьвятий робить людям більше добра, як Сан Паскале? Чи не лучасть ся часом, що два люді стоять на самітнім місці в лісі або на полі і або говорять про когось зле або радять над сповненням якогось злочину? Ну-ну, лиш уважайте! Коли вони так розмовляють, чують нараз коло себе якийсь тріск, так що оглядають ся і питають здивовані, чи не кинув хто каменем. Даремна робота, що вони довго оглядають ся. Дармо біжуть шукати того, хто кинув каменем. Бо він походить від Сан Паскаля. Так певне, як єсть на небі справедливість, Сам Паскале чув, як вони зле говорили, і кинув каменем, аби їх остерегти.

А хто не хоче, щоб йому нерешкодили при виконуваню злих намірів, то нехай не потішасть ся тим, що каміня в Сан Паскаля швидко не стане. Воно не вичерпасть ся ніколи. Його так багато, що стане аж до остатнього дня сьвіта. Бо коли Сан Паскале ходив по землі, чи знаєте, що він робив? Знаєте, про що думав більше, ніж про все иньше? Сан Паскале звертав увагу на маленькі кременці, що лежали на його дорозі, і збирав їх у торбу. Ви ледви схилите ся, щоб підняти гріш, але Сан Паскале піднімав кождий малий кременець, а коли вмер, забрав їх усі з собою до неба і там сидить тепер і кидас ними на всіх, хто хоче зробити щось не по правді.

Але се певно не одиноке добро, яке Сан Паскале робить людям. Він дає також знаки, коли хто має одружити ся або вмерти, і може давати знаки також в инакший спосіб, як камінем. Стара баба Сараудда в Рандаццо сиділа одної ночі коло ліжка своєї хорої дочки і спала. Дочка лежала без тям і близька смерті, а не було кому сповістити про се сьвященика. Якже-ж збуджено матір ще в пору? Як її збуджено, що могла післати чоловіка по сьвященика? Не инакше, як лише в той спосіб, що сталець під нею почав хитати ся, скрипіти і тріщати, доки вона не прокинулась. А се вчинив Сан Паскале. Хто иньший крім Сам Паскаля думав би про подібні річи?

Треба ще розповісти один переказ про Сан Паскаля. Жив собі довгобородий Кристофоро де Тре-Кастані. Не злий був чоловік, але мав злу привичку. Не міг отворити рота, аби не заклясти. Не міг сказати двох слів, аби одно з них не було проклятем. І думаете, що се щось помагало, коли жінка і сусіди напоминали його? Але над його ліжком висів маленький образ, що представляв Сан Паскаля, і тому маленькому образу вдало ся відучити його від його привички. Що ночі рушав ся в своїх рамах, рушав ся сильніше або слабше, відповідно до того, кілька він кляв за дня. І він зрозумів, що не зможе спати ні одної ночі, доки не перестане клясти.

В Діяманте має Сан Паскале церквцю, що лежить за Porta Aetna, трошки в низу. Вона вправді мала і бідна, але білі мури і червоні копули гарно закриті мігдаловими деревами. Тому коли весною мігдалові дерева зацвітуть, церков Сан Паскаля найгарніша в Діяманте. Бо над нею вносять ся цвітучі галузи, густо обсипані білим, рясним цвітом, неначе одті в розкішну одіж.

Одначе церков Сан Паскаля дуже нещаслива і опущена через те, що в ній не можна правити богослуженя. Бо коли Гарібальдіянци, що визволили Сицилію, прийшли до Діяманте, розложили ся табором у церкві Сан Паскаля і в францісканськїм монастирі, що лежить коло церкви. І вони ввели до церкви навіть нерозумну скотину і віддавали ся такому дикому житю з жінками і забавам, що від тоді церков уважаєть ся збезчещеною і нечистою і ніколи не може бути отворена для богослуженя. І тому церков Сан Паскаля оглядають знатні люди і чужинці тільки тоді, коли цвітуть мігдалові дерева. Бо хоч усі згіря Етни біліють від мігдалового цвіту, то найбільші і найгарніші дерева стоять довкола старої, завмерлої церкви.

Але бідні люди приходять до Сан Паскаля цілий рік. Бо хоч церков усе замкнена, то вони приходять до святаго за радою. Там стоїть під великим кам'яним бальдахіном гараз при вхіді його образ і до нього треба молити ся, щоб дізнати ся чогось про будуще. Ніхто не віщує будущого лучше, ніж Сан Паскале.

Саме того ранку, коли Гаetano від'їхав із Діяманте, надтягнули в Етни хмари, такі густі, як курава, збита незліченими чередями, і наповнили весь простір, як темнокрилі дракони, і викидали з себе кругом дош і вохку шраку і пітьму. А повітре в Діа-

манте стало таке густе, що не можна було видіти поперек на другий бік вулиці. Вохкість покрила все, земля була так само вохка, як дахи, з дверей аж капало, на поручах сходів лежали грубі краплі, мрак залягала сіня, а навіть кімнати, так що можна було думати, що в них повно диму.

І саме того ранку вчасною порою, заки ще почав іти дощ, виїхала одна богата англійська дама в своїм великім подорожнім возі в Катанії, аби об'їхати довкола Етну. Та коли вже проїхала кілька годин, пустив ся страшний дощ і все наповнило ся мракою. А що дама не хотіла зрікати ся бачити гарні околиці, через які їхала, то порішила вступити до найближшого міста і там переждати непогоду. Тим містом було як-раз Діаманте.

Англійська дама була міс Тоттенгам, та сама, що спровадила ся до палати Пальмері в Катанії. Між усім иньшим, що везла в собою в своїх куфрах, був також малий образ Христа, який донна Мікаеля виділа вечером перед своїм від'їздом із палати. Бо той образ, хоч який старий і знищений, возила вона все в собою на спомин про старого приятеля, що лишив їй усі свої багатства.

І можна було подумати, що Сан Паскале знав, який се чудотворний образ, бо неначе хотів його привитати. В хвили, коли подорожний віз міс Тоттенгам переїздив через Porta Aetna, почали дзвони в церкві Сан Паскаля дзвонити.

І так дзвонили самі цілий день.

Дзвони в церкві Сан Паскаля не багато більші від тих дзвонів, яких уживають ся по дворах, аби скликати робітників, і так само, як ті, висять вони на дасі церкви в маленькій дзвінниці, а вправляють ся їх в рух тим способом, що тягнуть ся за шнурок, який звисає по стіні.

Се зовсім не тяжка робота дзвонити в дзвони, але знов і не така легка, аби вони зачали дзвонити самі від себе. Хто бачив старого фра Феліче з францісканського монастиря, як він закладав ногу в петлю і рушав нею, аби вправити дзвони в рух, той мусить знати, що дзвони не можуть почати дзвонити без посторонньої помочи.

Однак як-раз се робили вони сего ранку. Шнурок був міцно прив'язаний до гака в стіні і ніхто не рушав його. Також ніхто не виліз на малу дзвінницю на дасі, аби їх пустити в рух. А все таки видно було дуже добре, як дзвони рушались, а їх серця

бились об криси. Не можна було пояснити, як вони почали рушати ся.

Коли донна Мікаеля прокинула ся, дзвони були вже в руху, і вона довго лежала тихо і слухала і слухала. Ніколи не чула нічого красивого. Не знала, що се чудо, але лежала і думала, як гарно се дзвонить. Лежала і питала себе, чи дійсні металеві дзвони можуть так дзвонити. На правду не можна також знати, що се за метал, що звенів того дня в дзвонах Сан Паскаля. Дзвони неначе говорили їй, що тепер може бути весела, має жити і любити, що йде на зустріч чомусь великому і гарному і ніколи не дізнаватиме жалю і смутку.

Серце в неї почало сильно бити ся, а при звуках дзвонів в'їздила вона торжественно в великий замок. А кому ж иньшому міг належати замок, хто иньший міг бути паном такого чудового місця, як не любов?

Не дасть ся довше скривати: коли донна Мікаеля прокинула ся, почувала, що любить Гаєтана і нічого не бажає горячійше, як могти від'їхати з ним.

І коли донна Мікаеля отворила віконницю і побачила сірий ранок, післала йому рукою поцілуй і прошептала: „Ти ранку дня, в яким маю від'їхати, ти найгарніший ранок, який я коли будь бачила, а хоч ти такий сірий, я тебе цілувала-б і пестила-б“.

Але найбільше радували її дзвони.

З того можна напевно заключати, що її любов була сильна, бо всім иньшим було прикро слухати тих дзвонів, що не хотіли перестати дзвонити. Підчас першої пів години ніхто не дбав про них. Підчас першої пів години їх голос ледви було чути, але підчас другої і третьої...

Ніхто не думав, що малих дзвонів із церкви Сан Паскаля можна не чути. Вони все мали сильний голос, але тепер той голос неначе все збільшав ся. Незабаром здавало ся, неначе дзвони висять по цілїм небі, хоч із за мраків не можна їх видіти.

Коли донна Еліза лиш почувала їх голос, подумала, що се дзвонить малий дзвінок св. Йосифа, а опісля, що се дзвін катедрі. Потім думала, що чує дзвони домініканського монастиря, ідтак була переконана, що се всі дзвони міста дзвонять і дзвонять в цілої сили, всі дзвони в п'ятох монастирях і сімох церкв. Думала, що всіх їх звук пізнає, аж доки не розпитала ся і не знала ся, що се дзвонять лиш маленькі дзвони Сан Паскаля.

Підчас перших годин і доки ще не всюди знали, що дзвони дзвонять самі з себе, помітно було лиш те, що краплі дощу падають під такт голосу дзвонів і що голоси всіх тих, що говорили, набирають сильного металевого звука. Замічали також, що неможливо грати на мандоліні або на гітарі, бо голос дзвонів мішався з музикою і робив її оглушаючою, і не можна було читати, бо букви рушалися, як серця дзвонів, а слово діставало голос і самовідчитувало себе зовсім чутно.

Швидко люди не могли знести виду цвітів, які висіли на високих бадиллях, бо думали, що вони замість запахом наповнені звуками. А інші говорили, що мрак в повітрі рушається під такт голосу дзвонів, і розповідали, що так само рушаються маятники при годинниках, а також усі, що ходять по дворі в слоту.

І се вже було так, коли дзвони дзвонили йно-що пару годин, а люди ще сьміялися з цих.

Але в третій годині дзвони неначе стали ще голосніші, а тоді дехто позатикав собі вуха ватою, а інші поховали голови під подушки. Однак все таки було чути, як повітря дрожало від удару дзвонів, і здавалося, що все рушається до такту. Але ті, що повтікали на темний під, чули голос ясний і звінкий, неначе-б він ішов з неба, а ті, що повтікали до пивниць, чули його сильним і гримким, неначе-б церков Сан Паскаля стояла під землею. І всіх людей в Діяманте обняв жах, з виїмком донни Мікаелі, яку від усякого страху берігла любов.

Опісля почали думати, чи не має се якого значіння, що як-раз дзвони Сан Паскаля дзвонять. І всі почали питати себе, що може віщувати сьвятий? Кождий мав свій клопіт і думав, що Сан Паскале віщує йому як раз щось такого, чого він найменше бажав би. І кождий пригадував собі якийсь учинок, що тяжів на його сумління, і думав, що Сан Паскале видзвонює на нього кару.

А коли в полудне дзвони все ще дзвонили, всі знали зовсім певно, що Сан Паскале видзвонює над Діяманте таке нещастя, що треба що найменше очекати, що протягом року вмируть усі люди.

А гарна Джіанніта прийшла налякана з плачем до донни Мікаелі і нарікала, що дзвонить як-раз Сан Паскале. „Боже, Боже, коли-б так хто инший, а не Сан Паскале! Він сидить і бачить, що нам грозить щось страшного, — говорила Джіанніта. — Мрак не перешкаджає йому бачити так далеко, як лиш захоче

Він бачить, що морем зближаєть ся ворожа фльота. Бачить, що з Етни виходить хмара попелу, яка впаде на нас і погребє нас“.

Та донна Мікаеля сьміялась і думала, що добре знає, про що думає Сан Паскале. „Він дзвонить похоронну пісню гарному мігдаловому цьвітові, який знищив доц“ — сказала вона до Джіанніті.

Ніхто не міг її затрівожити, бо вона думала, що дзвони дзвонять лише для неї. Вони колисали її в сні. Сиділа зовсім тихо в музичній салі і наповнювалась радістю. А сьвіт довкола неї був повний боязни, несупокою і тривоги.

Тепер не можна було довше сидіти тихо при роботі. Не можна було думати ні про що иньше, як тільки про великий страх, що його вічував Сан Паскале. Почали давати жебракам таку милостиню, якої вони ще ніколи не діставали, але жебраки не тішили ся, бо не знали, чи діждуть завтрішнього дня. Не могли тішитись і сьвященики, хоч стілько людей приходило до сповіди, що вони цілий день мусіли сидіти в сповідальниці і хоч перед вівтарем сьвятого жертва стояла на жертві.

Навіть Вінценцо да Льоццо, що писав листи, не тішив ся того дня, хоч його стіл у ратуші облягали і хоч кожний хотів радо заплатити гріш за кожде слово, щоб лиш того останнього дня написати слово прощаня до далеких дорогих.

Неможливо було того дня вчити в школі, бо діти весь час плакали. А в полудне поприходили матері з наляканими обличчями і позабирали малих до дому, щоб хоч бути разом, коли-б що притрапило ся.

А голос дзвонів дзвенів ще й по полудни.

А старий сторож брами в палаті Джерачі, в якій тепер ніхто иньший не мешкав крім жебраків, і який сам був жебраком і ходив у найнужденніших лахах, убрав ся в свою ясно-зелену оксамітну ліберію, яку одягав лиш на сьвята і на уродини короля. І ніхто не міг його бачити в тім строю на брані і не жажнути ся, бо було ясно, що старець думає, що не менший пан, як сама смерть, ось-ось віде через браму, якої він стереже.

Страх, як люди лякали себе. Ось бідний Торіно, що був колись маючим чоловіком, ходив від хати до хати і голосив, що тепер прийшов час кари на всіх тих, що його ошукали і зробили нуждарем. Він заходив до всіх малих склепів на Корзо, бив кулаком

о стіл і присягав, що тепер на всіх у місті спаде суд, бо всі помагали ошукувати його.

Так само страшне було те, що говорили про гру в Café Eugora. Там рік-річно сиділи при чорнім столику ті самі чотири грати, і можна було подумати, що вони не зміють робити нічого иньшого. Але тепер вони нагло покидали карти і прирекли, що коли переживуть сей страшний день, то не візьмуть карт до рук.

Склеп донни Елізи був набитий людьми, які купували всі сьвяті річи, що їх вона мала на продаж, аби ублагати сьвятих і відвернути нещасте. Але донна Еліза думала лише про Гаетана, що був від'їхав, і вірила, що Сан Паскале віщує, що він мусить загинути в дорозі. І вона не тішила ся ні трохи всіми тими грішми, які заробляла.

Та коли дзвони Сан Паскаля дзвонили також ціле пополудне, ледви можна було витримати живому чоловікови. Тепер уже всі знали, що вони віщують землетрясенє. В маленьких вуличках, де навіть доми, здавало ся, боять ся землетрясеня і тиснуть ся до себе, аби підпирати себе взаїмно, виносили люди не вважаючи на дощ старі, нужденні меблі на вулицю і розпинали над ними намети з простирал. Виносили також малих дітей у коликсах і накривали їх скринями. Не вважаючи на дощ на Корво був такий рух, що ледви можна було протиснути ся. Бо всі хотіли вийти через Porta Aetna, аби побачити, як рушають ся дзвони і впевнити ся, що ніхто не рушав шнурка, бо він усе ще був прив'язаний. А всі, що вийшли, падали на коліна на дорозі, по якій плила потоками вода, а болото було бездонне.

Двері до церкви Сан Паскаля були, як звичайно, зачинені, але по дворі ходив сїрий монах фра Феліче з мосязкою тарілкою і збирав між богомольцями датки. Налякані люди йшли рядами до образу Сан Паскаля під кам'яним бальдахіном і цілували його руку. Якась стара жінка йшла, несучи обережно якусь річ, яку закривала зеленою парасолькою. Була се лампа з водою й оливою, в якій плавав малий гніт, що блимав слабим сьвітлом. Се поставила вона перед образом, а потім сама впала перед ним на коліна. Хоч багато думало про се, що треба спробувати прив'язати дзвони, щоб не рушали ся, то ніхто не важив ся предложити се. Бо ніх не сьмів заходити ся, щоб змусити до мовчання божий голос. Так ніхто не сьмів сказати, що се була робота фра Феліче, аби в

збирати грошей. Фра Феліче був тут люблений. Хто сказав би щось подібного, вийшов би але на тім.

Також донна Мікаеля прийшла до Сан Паскаля, а з нею її батько. Йшла з високо піднесеною головою і без ніякого страху. Прийшла, аби йому подякувати за те, що вдзвонив у її душу велику пристрасть.

— Моє життя починаєть ся аж сьогодні! — сказала сама до себе.

Аби дон Ферранте бояв ся, на се якось ніщо не вважувало, але виглядав понурим і злим. Бо всі мусіли повертати до його склепу і говорити, що гадають, і чути його думку, бо він був один із тих Алягонів, що так много літ правили містом. Весь день приходили до його склепу бліді від страху, тремтячі люди. І всі приступали до нього й говорили: „Се страшний голос дзвонів, дон Ферранте. Що з нами станеть ся, дон Ферранте?“

Ледви чи був який мешканець у місті, який не прийшов би до його склепу запитати в його поради. Як довго тривало дзвоненє, стояли люди, оперті о стіл, не купуючи нічого навіть за гріш.

Також Уго Фавара, гіпохондрик адвокат прийшов до його склепу, взяв собі крісло і сів за столом. І дон Ферранте бачив його цілий день, як він сидів, блідий мов смерть, без руху. Він очевидно терпів найстрашнійші муки, але не говорив ані слова.

А що пять хвиль входив Торіно-іль-Мартелльо, товк кулаком о стіл і говорив, що тепер прийшов час кари на донна Ферранте. Дон Ферранте був твердий чоловік, але й він не міг охоронити ся від впливу дзвонів так само, як кожний иньший. А чим довше їх слухав, тим більше починав питати себе, чого всі люди приходять до його склепу. Неначе тим хотять показати щось особливого. Неначе хотять його зробити відвічальним за дзвоненє і за все зло, яке воно віщувало. Він нікому не говорив сього, але певне рознесла се його жінка. Почав думати, що всі мають на гадці те саме, хоч ніхто не сьміє сього сказати. Гадав, що адвокат сидить і лише жде, аби він признав ся. Думав, що ціле місто приходить до нього, аби побачити, чи він дійсно відважить ся вислати з дому свого тестя.

Донна Еліза, яка мала в своїм власнім склепі так багато роботи, що не могла сама прийти, прислала до нього безнастанно стару Пачіфіку, аби запитати, що він думає про голос дзвонів.

Також парох зайшов на хвилю до склепу і запитав, як усі інші :

— Чули ви коли таке страшне дзвонення, доне Ферранте ?

А дон Ферранте рад би був знати, чи адвокат і дон Маттео і всі інші поприходили лиш на те, аби йому робити докори, що він хоче геть відіслати кавалера Пальмері. Кров ударила йому до голови. Світ танцював із ним ходором. А все хтось приходив і питав : „Чи чули ви коли таке страшне дзвонення?“ Хто не приходив, то донна Мікаеля. Вона не могла прийти, бо не чула страху. Була лиш одушевлена і горда, що тепер найшла на неї пристрасть, яка мала виповнити все її життя. „Мене жде ще велике і пишнє життя“, — говорила до себе. І майже злякала ся, що доси була лиш дитиною.

Мала від'їхати поштовою возом, що переходив через Діаманте, о десятій годині вечером. Коли доходила четверта година, подумала, що треба все сказати батькови і спакувати його річи.

Але їй се не видавалось їй таким важким. Її батько приїде швидко до Аргентини. Попросить його заждати трохи, заки зможе запросити його до власного дому. І була певна, що він радо піде геть від донна Ферранте.

Ходила, як у розкішнім сні. Все, що повинно було видатись їй страшним, не існувало для неї. Ніякого сорому, ніякої небезпеки, нічого подібного ! Тужила, аби вже почути туркіт поштового воза.

Аж нагло почула багато голосів на сходах, які вели з подвіря на поверх. Почула багато важких кроків. Бачила багато людей, що йшли отвертим портиком, який провадив довкола подвіря, а який треба було перейти, щоб дістати ся до кімнати. Бачила, що вони несуть між собою в середині якийсь тягар, але не могла бачити, що саме, бо довкола було багато людей.

Блідий адвокат ішов на переді. Дон Ферранте хотів вигнати Торіна зі свого склепу, а Торіно кинув ся на нього з ножем. Але нема нічого небезпечного. Рана вже перевязана, а за чотирнацять днів буде він знов здоров.

Потім внесли донна Ферранте. Його очи блукали по кімнаті, не за донною Мікаелею, але за кавалером Пальмері. Коли його побачив, дав, не говорячи ні слова, кількома рухами руки своїй жінці зрозуміти, що її батько не потребує ніколи покидати сего дому, ніколи, ніколи !

Вона затулила руками очі. Що, що? Її батько не піде геть! Вона вратована! Стало ся чудо, щоб допомогти їй!

Ах, тепер повинна-б бути весела і задоволена! Але не була! Навпаки, почула найтяжший біль. Не могла від'їхати. Її батько мав лишити ся тут і вона мусіла лишити ся вірною донови Ферранте. Старала ся се зрозуміти! Так! Не могла від'їхати!

Пробувала знайти иньший вихід. Може се було невірне за-ключенє. Вона така ровсїяна! Ні, ні, се так, не може від'їхати!

Вона така сонна і втоплена! Весь день подорожувала й по-дорожувала. Була так далеко. Але дальше не сьміє ніколи. Впала духом. Утома й сонність обняли її. Нема що далі робити, як від-почити після безконечної їзди, яку перебула. Але сього певне не зможе ніколи! Почала плакати, що ніколи не зможе вирвати ся відси. Все своє жите подорожувати-ме й подорожувати-ме, але ні-коли не зможе вирвати ся відси!

VIII. Дві канцони.

Був ранок після того дня, коли дзвонили дзвони Сан Па-скаля. Донна Еліза сиділа в своїм склепі і рахувала гроші. Вчора, коли всі люди були затрівожені, був у неї неймовірний оборот, а коли вона рано ввійшла до склепу, стало їй найперше зовсім сумно. Цілий склеп був пустий і порожний, не було медальонів, попродано сьвічки, а також усі великі вязки чоток. Усі гарні образки Гаєтана поздіймано з полиць і продано, і се був дійсно сумний вид для донни Елізи; не бачити більше довкола себе всеї тої великої громади сьвятих мужів і невіст.

Витягнула шуфляду з грішми, і та була така повна, що вона ледви могла її підняти. Рахуючи гроші плакала, неначе-б усі вони були фальшиві. Бо що їй з усіх тих брудних паперових лїрів і ве-ликих мідяків, коли стратила Гаєтана!

— Ах, — думала, — коли-б він лише ще один день був лишив ся дома, не потребував би був від'їздити, бо-ж вона має тут повно грошей.

Коли так сиділа, вчула, як перед її дверима задержав ся поchtовий віз. Але навіть не виглянула, не дбала зовсім про те, що дієть ся, коли не було Гаєтана. Аж отворили ся двері і дзвінок задзвонив проймаючо. Вона лише плакала й рахувала. Аж хтось сказав: „Донно Елізо, донно Елізо!“ — Се був Гаєтано.

— Але-ж мій Боже, а ти звідки взяв ся? — закликала.

— Ти-ж продала всі свої образки! Я мусів лишити ся дома, аби тобі понавирізувати нових.

— Від кого-ж ти про се дізнав ся?

— Я був о другій годині в ночі при поchtовім возі; Роза Альфарі була також там, і вона все розповіла мені.

— Добре, що ти підійшов до поchtового воза! Дуже добре, що тобі приплила така думка до голови!

— Так, неправда-ж, що се було добре? — сказав Гаetano.

І не минула ще й година, а Гаetano стояв уже знов у своїй робітні, а донна Еліза не маючи що робити в порожнім склепі, приходила що хвиля до дверей робітні і дивила ся на нього.

Коли донна Мікаеля почувла, що він вернув, попала не в радість, але в гнів і розпуку. Бояла ся, що Гаetano прийде як спокусник, аби її манити геть.

Таж чула, що того дня, коли дзвонили дзвони, прибула до Діаманте богата Англічанка, і була дуже зворушена, коли дізнала ся, що се та сама дама, до якої належав образ Христа. Отже він прибув, як тільки завізвала його. Доц і дзвонене, се його діло!

Старала ся розрадувати своє серце думкою, що задля неї стало ся чудо. Се, що вона почувала себе навіщеною божою ласкою, мусіло бути для неї цінніше, ніж усе земне щастє і вся земна любов. Не хотіла, аби прийшло щось земне і вирвало її з тої високої побожності.

Одначе коли Гаetano стрічав її на вулиці, ледви поглядав на неї, а коли вона стрічала ся з ним у донни Елізи, він не подавав їй навіть руки, і також не говорив з нею. Бо хоч Гаetano тому вернув домів, що йому було западто важко пускати ся в світ без донни Мікаелі, то не хотів її спокушати і манити. Бачив, що вона в ошіці сьвятих, і тому була для нього такою сьвятою, що ледви сьмів вряти про неї. Хотів бути близько неї, не щоб її кохати, але тому, бо думав, що її жите процвітати-ме сьвятими ділами. Гаetano тужив за чудами, як любитель огорода тужить за першою рожею на весні. Та коли минали тижні, а Гаetano не старав ся ніколи зблизити ся до донни Мікаелі, почала вона сумнівати ся що-до нього і думати, що він певне не любив її ніколи. Говорила собі, що він лиш вимагав від неї приречена втекти з ним, аби їй показати, що Мадонна може зробити чудо. Одначе в такім разі нерозуміла, чому він сам не поїхав собі, тільки вернув домів. Се

турбувало її і вона думала, що не зможе опанувати своєї любови, коли бодай не знати-ме, чи Гаetano любить її. Розважувала сяк і так і щораз більше приходила до переконання, що він ніколи не любив її.

З такими думками мусіла донна Мікаеля сидіти при дові Ферранте і бути йому за товаришку. Він лежав довго хорий. Дістав був кілька апоплектичних ударів і встав із ліжка зломаним чоловіком. Нараз став старим, слабим і боязливим, так що не міг бути ніколи сам один. Не працював більше в склепі, став зовсім иншим чоловіком. Його напала велика жадоба бути знатним та елегантним. Неначе в бідного дона Ферранте вліз чорт моди. Донна Мікаеля була для нього дуже добра і сиділа цілими годинами, балакаючи з ним як із дитиною.

— Хто то був, — питала вона, — що стояв раз на торговиді в перах на капелюсі і шнурах на сурдуті і з шаблею при боці і так грав, що говорили, буцім його музика висока як Етна, а могуча як море? А хто се був, що побачив бідну, чорно одіту сіньоріну, яка не сміла показати людям свого лица, а він приступив до неї і подав їй рамя? Хто се був? Чи дон Ферранте, що в баранячій шапці і короткій кафтані стоїть цілий тиждень у своїм склепі? Ні, се не може бути. Старий купець не міг зробити щось подібного!

Дон Ферранте сьміяв ся. Він любив, аби вона так з ним говорила. Мала також з ним про те говорити, як то буде, коли він прийде на королівський двір. Се скаже король, а те королева. „Старі Алягони знов ожили“, говорити-муть на дворі. А хто підняв той рід у гору? І будуть дивуватись і дивуватись. Дон Ферранте, сицилійський князь і еспанський гранд, чи се той самий чоловік, що в Діаманте стояв у склепику і сварив ся з візниками? Ні, говорити-муть, се не може бути той самий!

Такі річі подобались донови Ферранте і він хотів, щоб вона так говорила день за днем. Се йому ніколи не навкучалось, а донна Мікаеля була супроти нього дуже терплива.

Одного дня, коли вона знов так сиділа і говорила по диточому, ввійшла донна Еліза.

— Братова, коли маєш легенду про сьвяту Діву в Помпеї, позич мені, — просила.

— Що, хочеш учити ся читати? — запитала донна Мікаеля.

— Де там! Ти-ж знаєш, що я не вмію читати. Гаetano просить.

Донна Мікаеля не мала історії про Діву з Помпеїв. Але про те не сказала нічого донні Еліві, тільки пішла до своєї полиці з книжками і взяла малу книжечку, збірку сицилійських любовних пісень, тай дала її донні Еліві, яка занесла книжку Гаetanoви.

Одначе ледви донна Мікаеля се вчинила, почала гірко жалувати. І питала себе, що вона собі думає, витворяючи таке, вона, якій так дуже поміг сьвятий Христос-дитина.

Зарумяніла ся від сорому, коли подумала про те, що зачеркнула там одну канцону ось якого змісту:

„Нехай-же хтось на се мені одвітить!
 Питала дня і нічки вже питала
 І диких хмар і лету птиць в блакиті
 Й кипуче олово на воду ляла,
 І „любить чи не любить“ рвала цвіти
 І в чарівниці правдоньки питала.
 Хиба могла-б я ще сьвятих спитати:
 Чи ще він любить, як присяг кохати?“

Не сподівалась одержати на се відповідь. Але добре їй так, що відповідь не приходила. Добре їй, коли Гаetano гордує нею і вважає її влізливою. Але-ж вона при тім не думала нічого злого. Хотіла тільки дізнати ся, чи Гаetano любить її.

Знов минуло кілька тижнів, а донна Мікаеля все сиділа біля донна Ферранте.

Але одного дня виманила її донна Еліва з дому.

— Ходи, братова, зі мною до мого саду і подиви ся на мое велике маньоліове дерево. Ти ще ніколи не бачила щось такого гарного.

Вона пішла поперек вулиці з донною Елівою до її саду. А маньолія донни Еліви була дійсно проміняста як сонце, так що її вже завважувало ся, заки ще побачилось. Ще здалека уносив ся запах у повітрі, а довкола гуділи пчолы і щebetали пташки. Коли донна Мікаеля побачила дерево, ледво змогла віддихати. Воно було дуже високе й велике, гарного, правильного росту, а його велике, крeпке листе було сьвіже, темновелене. Тепер було воно все обсіпане білими, ясними цвітом і виглядало таке ясне і прибране, неначе-б оділо ся на сьвято, і було чути, як з дерева била опаяюча радість. Донна Мікаеля була немов оглушена

і чула, що якась чужа, непереможна сила заволоділа нею. Нагнула одну галузку, розігнула цвіт, не зриваючи його, виїняла шпильку і почала наколювати на цвіті букви.

— Що ти там робиш, братова? — питала донна Еліза.

— Нічого, нічого.

— За моїх часів молоді дівчата наколювали на цвітах маленькі любовні листи.

— Мабуть роблять так і доси.

— Бережись, я вже погляну, що ти написала, коли підеш.

— Адже ти не вмієш читати!

— Але маю Гаєтана.

— І Люку, се певне буде лучше, коли звернеш ся до Люки.

Та коли донна Мікаеля вернула до дому, обняв її знов жаль. Чи донна Еліза покаже дійсно цвіт Гаєтанови? Ні, ні, на се донна Еліза занадто мудра. Але коли він сам бачив її з вікна своїй робітні? Ну, що ж, він їй і на се не відповість нічого. Дармо лиш виставляла себе на сьміх.

Ні, ніколи, ніколи вже не вчинить нічого подібного. Адже се найліпше для неї — не знати нічого. Найліпше для неї, що Гаєтано не розпитує за нею.

А все таки ходила роздумуючи, яку відповідь одержить. Але відповідь не приходила ніяка.

І знов минув тиждень. В тім упало донови Ферранте в голову виїздити що пополудня на прогульку. В возівни літньої палати стояв як на те старинний парадний повіз, що мав певне більше як сто літ. Він був високий, з малим і вузким кошем, який гойдав ся на ремінних поясах між задними колесами, що були такі великі, як млинові колеса. Був помальований на біло з позолотою, вибитий червоним оксамітом, а на дверцях мав герб Алягонів. Колись була се велика честь їхати тим повозом і коли старі Алягони їздили ним по Корво, люди ставали на порогах, тиснули ся в дверех, перегинали ся через балькони, щоб їх бачити. Але тоді тягнули його гарні берберійські коні, візник мав велику перуку, а слуга гальони, а оба були в одежах вишиваних шовком. Та тепер замануло ся донови Ферранте до парадного повоза запрягти свої старі шкапи, а за візника посадити старого парубка зі склепу.

Коли донна Мікаеля сказала йому, що се не випадок, почав дон Ферранте плакати. Що-ж собі подумаютъ про нього, коли він не покажеть ся по полудни в повозі на Корво? Якже хтось ду-

мати-не, що він шдхтхч, коли він не їздить-не по місті повозом старі Алжонів?

Найвеселіша хвиля, якої дон Ферранте зазнав після своєї недуги, була, коли він виїхав уперве. Сидів просто, кланяючись і махаючи ласкаво всім тим, кого стрічав. А люди в Діяманте кланялись і так нязько адійнали капелюхи, що доторкали ними майже землі. Чому не зробити приємности старому донови Ферранте? Донна Мікаеля була також в них, дон Ферранте не важив ся їхати сам. Вона не хотіла, але дон Ферранте почав плакати і пригадав їй, що оженив ся з нею, коли жила в бідности й погорді. Вона не повинна бути невдячною і не повинна забувати, що він учинив для неї, але повинна їхати з ним. Чому не хоче їхати його повозом? Адже се найелегантніший старий повіз у цілій Сицилії.

— Чому не хочеш зі мною їхати? — говорив дон Ферранте. — Подумай, що я один люблю тебе. Чи не бачиш, що навіть твій батько не любить тебе? Ти не повинна бути невдячною!

Так присилював він донну Мікаелю заняти місце в параднім повозі.

Але склало ся не так, як вона сподівала ся. Ніхто не сьміяв ся з неї. Жінки кланялись, а чоловіки робили такий поважний поклів, неначе-б повіз був о сто літ молодший. І донна Мікаеля не могла ані на однім обличю відкрити насьмішку. Бо в цілім Діяманте й не було нікого, хто-б хотів сьміяти ся. Добре було звісно, як жило ся донні Мікаелі в донна Ферранте. Знала, як він любить її і як плаче, коли вона відходить від нього на найменшу хвилинку. Знали також, як він мучить її заздрістю, і розтоптує її капелюхи, коли вони їй до лица, і не дає їй ніколи грошей на нові строї, аби нікому иньшому не видала ся гарною і аби ніхто не заховав ся в вій. А иноді говорив він їй, що вона погана і ніхто иньший крім нього не міг би знести виду її обличя. А що все те знали в Діяманте, то ніхто не сьміяв ся. Чи-ж мали сьміяти ся над нею, що сидить при хорім чоловіці і балакає в ним по діточому? В Діяманте люди побожні християни, не варвари.

І так їздив парадний віз від пятої до шестої години по Корзо в своїй старій, поблеклій пишноті. В Діяманте їздив він зовсім один, бо там не було крім нього иньших елегантних екіпажів, але було звісно, що в тій самій порі всі екіпажі в Римі їдуть на Монте Пінчіо, в Неаполі до Віллі Націонале, в Фльоренції до Каміа, а в Палермо до Ля-Фаворіта.

Та коли повіз їхав у третє до Porta Aetna, залунав із го-
стинця веселий голос рога. А через браму вїхав великий, високий
стрілецький повіз в англійськїм стилю. Він був також старомодний.
Вїзник, що сидїв на борознїх кони, мав шкїряні дїтани і перуку
з косою. Повїз виглядав як старий дилїжанс, а куле за козлами
в високих, вузьких дахах і з одним місцем на дасї. Але все було
нове, коңї були гарні й сильні звїрі, повїз і упряж вилискувались,
а в повозї сидїло кїлька молодих панчїв і дам із Катанїї, що ро-
били прогулку на Етну. Вони не могли не розсїмїяти ся, проїв-
джаючи попри старий парадний повїз. Нахїляли ся з високого
даху, на якїх сидїли, щоб поглянути на нього, а їх сьмїх лунав
дуже голосно і пройшачо серед високих, тихих домів Дїяманте.

Донна Мікаеля почула себе нагло зовсїм нещасною. Тї, що
проїхали, були її колишні знайомї. Чого вони не розповїдати муть
вернувши домів?! „Ми бачили в Дїяманте Мікаелю Пальмерї!“
І будуть сьмїятись і розповїдати, сьмїятись і розповїдати. Все її
житє видалось їй найбільшою нуждою. Не була нічим иньшим, тїльки
невїльницею ідіота. Все своє житє не мала-не нічого иньшого ро-
бити, як пїдавати ся дитинством донна Ферранте.

Прийшовши до дому почула себе знищеною. Була така вто-
лена і безсилна, що ледви волоклась горї сходами. А тимчасом
дон Ферранте виславляв своє щастє, що тї знатні пани стрїтили
їїго і бачили їїго величність. Говорив їй, що тепер ніхто не пи-
тати-не про те, що вона погана, а її батько крав. Тепер знати-
муть, що вона жїнка знатного пана.

По обїдї сидїла донна Мікаеля зовсїм тихо, а її батько роз-
мовляв з доном Ферранте. В тїм на вулицї під вїкнами почала грати
зовсїм тихенько мандолїна. Була се одинока мандолїна, без супро-
воду гїтари або скрипки. Ніщо не могло бути ніжайше і делїкат-
нїйше, бїльш пїдбавачче і зворушующе! Зовсїм не думалось, що
людськї руки торкають струнами мандолїни. Неначе-б пчолї і цвїр-
куни давали концерт.

— Знов хтось закоханий у Дїяннїту, — сказав дон Фер-
ранте. — Се раз дївчина, та Дїяннїта! Кожний бачить, що вона
гарна. Коли-б я був молодий, я-б також закохав ся в неї. Вожа
вмїє любити!

Донна Мікаеля здригнула ся. Від нас рацію, подумала. Гра
на мандолїнї призначена для Дїяннїти. Того вечєра Дїяннїта
була дома у матери, але достїйно жила в дїтнїй дїлатї. Донна

Мікаеля вигогла се, коли дон Ферранте так упав на силах. Одначе донні Мікаелі подобала ся гра на мандоліні, хоч і не була призначена для неї. Вона звеніла гарно, лагідно і потішаючо. Донна Мікаелі вийшла тихо до своєї кімнати, щоб у темноті й самоті могли ліпше слухати. В кімнаті вдарив на неї солодкий, сильний запах. Що се? Її руки дрожали, заки знайшла свічку й запалки. На її столику лежав великий, повно розцвілий цвіт маньолії. На листку цвіта було виколено: „Хто мене любить?“ А під тим: „Гаetano!“

Біля цвіта лежала мала біла книжка з любовними піснями. А в ній була зазначена отся мала канцона:

„Про ту любов мою усе мовчав я,
 Що родилась в безсонні, тихі ночі
 Лиш в снах до тебе легкі мрії слав я;
 Мов злий дракон, так скарб свій зберігав я.
 А прийде сповідник в годину смерті,
 То й перед ним її я заховаю
 На серця дві, щоб з нею разом вмерти
 І тайну в вічність заберу безкраю“.

Мандоліна грала далі. Голос мандоліни має в собі щось мов свіже повітря і соняшне світло, щось, що підносить і втихомирює, щось мов потішаюча безжурність самої природи.

ІХ. В т е к а .

Під той час усе ще пробував у Діяманте малий образ із Agasceli.

Англічанці, до якої він належав, так подобало ся Діяманте, що вона ніяк не могла рішити ся на дальшу подорож. Вона винаймила цілий перший поверх у готелі і урядила ся там як дома. Купувала за дорогі гроші все, що лиш могла дістати зі старих посуд і старих монет. Купувала мозаїку, плити від вітарів і святі образи. Впало їй на думку справити собі збірку всіх церковних святых.

Коли почула про Гаетана, переказала, аби прийшов до неї до готелю. Гаetano повишукував усе, що повіріував у остатніх часах, і забрав із собою до міс Тоттенгем. Вона була дуже задоволена його малими образками і хотіла закупити всі. Але кімнати богатої

Англічанки виглядали як склад якого музею. Тут жужжом лежало все можливе, а все перемішане в найбільшій неладі. Тут стояли на пів норознаковувані куфри, там висіли плащі й капелюхи, там знов лежали малюнки й картини, там валялися подорожні підручники, розклади їзди, чайні прибори і спіртові машинки, а там лежали молитовники, майдоліни і гербові таблиці.

Се отворило Гаetanoви очи. Він почервонів нагло, закусив губи і почав знов спаковувати свої образи. Він побачив образ Христа-дитини. Був се той „викинений“, що стояв серед того всього неладу зі своєю нужденною короною на голові і мосяжними черевиками на ногах. З лица облетіла краса, перстені і клейноти, що висіли на нім, заржавіли, а пеленки пожовкли зі старости. Побачивши се, Гаetano не хотів продати своїх образів міс Тоттенгем, тільки збирався піти собі геть. А коли вона запитала, що з ним нараз стало ся, накинув ся на неї і почав ганьбити. Чи вона знає, що багато в тих річях, які має тут у себе, то сьвятощі? Чи знає вона чи ні, що той образ, то сам сьвятий Христос-дитя? А вона дозволила, аби він стратив три пальці в одній руці, і аби каміне повипадало з корони, і аби він тут лежав брудний, заржавілий, збевчещений! А коли вона поступає так з образом самого божого Сина, то чи не ванехаїть вона так само всіх иньших? Її він не хоче продати нічого!

Коли Гаetano накинув ся в той спосіб на міс Тоттенгем, вона була тим очарована й одушевлена. Отсе правдива віра і справедливий, сьвятий гнів! Сей молодий чоловік мусить стати артистом. До Англії нехай їде, до Англії! Пішли його до свого приятеля, великого мистця, що хотів перетворити штуку, до нього, що хоче людей навчити робити гарну домашню посуду і гарно прибирати церкви, що хоче сотворити цілий сьвіт краси.

Порішила і зарядила все, а Гаetano дав їй волю, бо сам бажав як найгорячіше забрати ся в Діаманте. Вачив, що тутешнього життя не зможе стерпіти довше. Вірив, що се Бог відводить його від покуси. Від'їхав зовсім незамітно. Донна Мікаеля мало що про те й знала, заким від'їхав. Навіть не сьмів прийти попросити ся з нею.

Х. Ш і р о к к о.

Минули зовсім тихо два роки. Одно, що за той час діяло ся в Діаманте й на цілій Сицилії, се те, що люди ставали щораз біднійші. Відтак надійшла знов осінь і наближав ся час зборів вина.

Під ту пору канцони виїтають звичайно зовсім готові з уст; під ту пору виходять із мандолін нові й гарні мелодії. Тоді молодіж спішать громадами до винниць, цілий день іде робота серед сьміху, а цілу ніч лунають сьміхи, танці і веселість і ніхто не знає, що таке сон. Тоді чисте повітряне море над горою ще гарнійше, як звичайно. Тоді в повітрі іскриться ся від дотепів, а огнисті погляди сиплють ся як блискавки; тоді повітре набирає тепла і сьвітла не тільки від сонця, але також від промінястих лиць молодих жінок з Етни.

Але сеї осені веї винниць винщила фільоксера. Робітники не снували ся між винними дозами, довгий ряд жінок з повними кошами на голові не вив ся до тискарень, а в ночі не було танців на плоских дахах. І сеї осені не стелило ся ясне, легке, жовтневе повітре понад околицями Етни, але з Африки дув парний, ослаблюючий пустинний вітер, немов союзник нужди, і приносив куряву й опари, що мутили повітре. Сеї осені ніколи не чути було сьвіжого гірського вітру. Все дув злочасний шірокко. Часами надтягав сухий, повний піску і так пекучо горячий, що треба було замикати вікна й двері і сидіти в хаті, аби не задусити ся. Але иноді надтягав також парний, вохкий і отяжілий. Люди не знаходили спокою, жура не покидала їх ні в день, ні в ночі, а терпінє копичило ся над ними, як снігові насипи на високих горах.

Такий несупокій напав також донну Мікаелю, що все ще сиділа, доглядаючи свого старого чоловіка, дона Ферранте. Вже в початком осені не чути було ніколи сьміху, ніколи співу. Люди снували попри себе такі повні грізоти й розпуки, що, здавало ся, ось-ось мусять подусити ся. А вона толкувала собі, що вони певне думають про бунт. Розуміла, що мусять підняти бунт. Се певне нічого не pomoже їм, але їм не лишило ся иньшого способу, якого могли-б ухопити ся. З початком осені сиділа на своїм балконі і слухала розмови людей на вулиці. Говорили все про нужду. Збір пшениці і вина не вдав ся; сірці і помаранчам грозить торговельна

яріаа. Все жовте золото Сицилії не дописало. З чого-ж тут жити? І донна Мікаеля зрозуміла, що се мусить бути дуже страшно. Пшениця, вино, помаранчі і сірка, все їх жовте золото. Розуміла також, що нужда занадто велика, аби люди могли її довше терпіти. І нарікада, що жите так тяжке. Питала ся, чому люди змушені платити такі величезні податки. По що податок від соли, так що бідна жінка не має права набрати відро морської води, аби з неї виварити сіль, але мусить купувати сіль у державних графіках? По що податок від падьмових дерев? З гнівом у серці рубали селяни старі дерева, які так довго колихали ся над гарним островом. По що податок від вікон? Яка його ціль? Чи се розум, аби бідні люди замурували свої вікна або покидали свої мешканя й поселяли ся в пивницях? У копальнях сірки були страйки і розрухи і правительство посилало військо, аби знов присилувати людей до роботи. Донна Мікаеля дивувала ся, що правительство не знає, що в копальнях навіть нема машин. Чи правительство ніколи не чуло, що двигати руду в глибоких шахт мусять діти? Чи воно не знає, що ті діти, се невілники, що їх батьки продали їх роботодавцям? Або коли правительство все те знає, то чого хоче помогти властителям копаць?

Відтак почула нараз про страшне число злочинів. І знов почала питати себе: Чому дозволяєть ся людям бути злочинцями? Чому дозволяєть ся всім їм жити в такій бідности й відсутю? Знала, що ті, які живуть у Палермі або в Катанії, не потребують задавати собі таких питань. Але хто живе в Діаманте, не може перемагати тривоги і питань. Чому дозволяєть ся людям бути такими бідними, аби мерли в голоду?

Ледви скінчило ся літо, ще осінь не дійшла далі, як до кінця жовтня, а вже донна Мікаеля почала бачити перед собою день, у котрім вибухне бунт. Бачила голодних людей, як вибігади на вулицю. Рабувати-муть склепи і тих богачів, що живуть у місті. Перед літньою палатою дика куца шумить ся і пошмавить на балкони і до вікон. „Давайте клейноти старих Алягонів, давайте мільйони дона Ферранте!“ Адже ж літня падає, се їхня мрія. Думають, що вона повна золота, як який казковий замок. А коли нічого не знайдуть, приложать їй ніж до горла, аби видала скарби, яких ніколи не мала, і жадна рабунку юрба замордує її.

Чому властители великих посіlostей не можуть сидіти дома? Чому дразнять бідних, ведучи блискуче жите в Римі та Парижі? Не було-б такої ненависти проти них, коли б вони сиділи дома.

Тоді не присягали-б так твердо і сьвято помордувати всіх богачів, коли настане слухний час. Донна Мікаеля бажала собі лише, щоб могла втекти до одного з великих міст. Але її батько тай дов Ферранте хорували сеї осени і задля них мусіла лишити ся дома. І знала, що її замордують як жертву за гріхи богачів супроти бідних. Довгі літа громадило ся нещастє над Сицилією і тепер уже не можна відвернути його. Навіть Етна почала грозити вибухом. Ночами окружав її шпиль огнистий сірковий дим, а підземний гук чути було аж у Діаманте. Всьому мусів прийти кінець. Усе нараз мусіло розпасти ся в руїну.

Чи правительство не знало нічого про незадоволенє? Ах, правительство приняло се в кінці до відомости тай іменувало комітет. Була се велика потїха бачити, як одного гарного дня комітет їхав через Корво в Діаманте. Коли-б лиш народ хотїв був зрозуміти, що вони йому бажать добра. Коли б лиш жінки, стоячи в дверех, не насьміхали ся з делікатних панів із континенту! Коли-б лиш діти не бігли попри вози і не кричали: „Злодії! Злодії!“ Все, що роблено, прискорювало лише вибух бунту. І не було нікого, хто міг би заняти ся народом і заспокоїти його. Не було урядника, до якого мали-б довіре. Ті, що брали лиш хабарі, дізнавали ще найменшої погорди. Але говорено, що багато з них, се члени мафії.*) Говорено, що вони лиш думають, аби захопити гроші і власть у свої руки. І чим дальше, тим більше знаків показувало на те, що готувить ся щось страшне. В газетах читали, що в великих містах збирали ся купи робітників і ходили по вулицях. У газетах читали також, що по краях подорожували соціялістичні провідники і виголошували підбурюючі промови. Тут стало донні Мікаелі нараз ясно, звідки походить сей несупокій. Се соціялісти, що пруть до бунту. Се їх брутальні підбурюючі промови зворущують умв. Як можна допустити до того? Хто був королем Сицилії? Да Фелїче**)) чи Умберто?

Донну Мікаелю обхопила така тривога, що вона вже ніколи не побудеть ся її. Немов як-раз против неї зроблено весь той заговор. І чим більше чула про соціялістів, тим більше бояла ся їх.

*) Мафія, се тайний союз на Сицилії задля оборони розбою і ломаня законів.

**)) Соціялістичний посол до парламенту.

Джіанніта старала ся заспокоїти її. „В Діаманте нема зовсім соціалістів, — говорила. — В Діаманте ніхто не думає підняти бунт“.

Але донна Мікаеля питала її, чи вона не знає, що се значить, ще старі пряхи сидять у своїх темних кутках і оповідають про великих героїв-ровбійників і про славного ловця перлової матиці Джовенне Алезі, якого називають Масаніельом Сицилії? Коли лиш соціалістам удасть ся підняти бунт, Діаманте певне піде за ними. Ціле Діаманте вже знає, що настане щось страшне. Бачили, як великий, чорний монах страшив на балконі палати Джерачі. Чули, як цілу ніч кричали сови, а дехто впевиював, що ворони кракають при заході сонця, а мовчать, коли настає день.

Одного дня в падолисті Діаманте заповнило ся нарає страшними людьми. Були се муштини з вирваними обличчями диких звірів, з нечесаними бородами і великими руками на неймовірно довгих раменах. Богато в них мало широку полотняну одіж, що маяла в воадусі, і здавало ся, що в них пінаєть ся славних бандитів і що йно випущених на волю галерників.

Джіанніта оповідала, що весь той дикий народ перебував звичайно в гірських нетрах у середині краю, а тепер перейшов Сімето і з'явив ся в Діаманте, бо дійшла до них звістка, що вже зачало ся. Та що все ще було спокійне, а касарня карабінерів була повна вояків, то вони забрали ся геть. Тепер донна Мікаеля думала не-настанно про тих людей і ждала, що вони будуть її убійцями. Бачила перед собою їх широкі штани і обличчя диких звірів. Знала, що вони лежать у гірських печерах на чатах і тільки ждуть дня, коли вчують вистріли і рев бунту в Діаманте. Тоді нападуть на місто огнем і мечем і як генерали та офіцири рабунку поведуть весь голодний народ.

Донна Мікаеля всю ту осінь була занята догляданєм батька і донна Ферранте, які від місяців лежали хорі. Одначе скавано їй, що їх житю не грозить небезпека. Вона була тому дуже рада, що донна Ферранте задержить при житю, бо се була її одинока надія, що ті драби мусять остаточно мати перед ним респект, бо-ж він походить зі старого, знатного роду. Коли сиділа коло хорих, її туга витала біля Гаєтана і вона часто бажала, аби він тепер був дома. Не чула би тривоги і не лякала ся-б смерти, коли-б він знов стояв у своїй роботні. Тоді не відчувала-б нічого иншого, як лише певність і супокій. Навіть тепер, коли він був так далеко, був він

тні, кого вона шукала в думках, коли тривога чинила її майже божівільною. Одначе від часу його візду не дістала від нього жадного листа і иноді думала, що він її певне востім забув. Коли инде внов знала певне, що він її любить, бо відчувала таку потребу думати про нього, що була певна, що він нусить думками витати біля неї і кликати її.

В кінці сеї осени дістала лист від Гаетана. Ах, що за лист! Першою думкою донни Мікаелі було спалити його. Вийшла на дахову терасу, аби бути самою при читаню листа. Тут рав вислухала від Гаетана признання любви. Одначе воно не зворушило її, зні не загріло, зні не злякало. Але сеї лист, то щось иньшого. Гаetano просив, аби прийшла до нього і була його, йому віддала своє житє. Читаючи се вжахнула ся себе самої. Мала вражінє, немов би хотіла крикнути на вітер: „Іду, йду!“ — а опісля відіхати. Щось тягнуло і несло її звідси.

„Будьмо щасливі! — писав він. — Тратимо час, літа минають. Будьмо щасливі!“

Описував їй, як жити-муть. Оповідав про иньших жінок, що пішли за голосом любви й були щасливі. Писав так само привабливо, як і переконуючо. Але те, що зворушувало її, був властиво не зміст листа, тільки любов, що жевріла в нім і палила. Виходила з палеру, як опияючий запах, і вона чула, як та любов прошибав її. З кожного слова говорила тута. Тепер уже не була для нього сьвятою, як давнійше. Се надійшло оглушуючо несподівано після довголітньої мовчанки. І вона була нещаслива тим, що се все так радує її. Так не представляла собі ніколи любви! Чи вона подобаєть ся їй і такою? Так, пізнавала повна жаху, що вона подобаєть ся їй.

А потім вона покарала себе й його, написавши йому дуже строгу відповідь. У ній була мораль, мораль і нічого більше, тільки мораль. Була горда, написавши її. Не перечила, що любить його, але Гаetano не зможе мабуть віднайти слів любви, так вони губили ся в напіннях. І він мабуть не знайшов їх, бо не написав другого листа.

Тепер не могла вже донна Мікаелі думати про Гаетана як про охорону і підпору. Тепер був він небезпечнійший, як люди з середини краю. А з кожним днем приходили до Діянте щерє гірші вісті. Всі почали заосмотрювати ся в зброю. А хоч було звказано можти її, всі чоловіки носили її дотайки. Всі чужинці

покинули острів, але за те в Італії присладо одну тисячу воєнків за другою. Соціалісти виголошували промови за промовами. Неначе злий дух опутав їх, не могли знайти спокою, доки не викличуть нещастя. В кінці проводирі назначили день, у котрім мала вірвати ся буря. Вся Сицилія, вся Італія мала підняти ся. Се не були вже погрози, тільки дійсність. А з суші приходило щораз більше війська. По найбільшій часті були се Неаполітанці, які живуть у вічній незгоді в Сицилійцями. А там наспіла звістка, що на острові заведено стан облоги. Тепер не мали вже судити суди звичайні, тільки воєнні. А народ говорив, що воєнки мають волю рабувати й мордувати, скільки захочуть. Ніхто не знав, що станеть ся. Жаж неначе робив усіх божевільними. Люди в середини краю укріпляли ся між горами. В Діаманте стояли мушкетери великими купами на торговлиці, стояли день і ніч, не йдучи до роботи. Ті купі людей у темних плащах і обвислих капелюхах на головах робили непримемне вражінє. Стоячи так певне думали про хвилю, коли рабувати-муть літню палату.

Чим ближший був день вибуху бунту, тим більше нездужав дон Ферранте. І донна Мікаеля почала бояти ся, що він умре. Се видалось їй знаком, що вона певне призначена на загибель, коли має стратити також донна Ферранте. Хто-ж заопікуєть ся нею, коли він не жити-ме? Сиділа при ній ночами. Вона і всі жінки в сусідства сиділи в німх молитвах довкола його ліжка. А одного ранку коло шестої години дон Ферранте вмер. Донна Мікаеля обходила по ній жалобу, бо він був одинокий її онікун, а також одинокий, що міг уратувати її від заглади, і тому хотіла вшанувати небіщика після звичаю, який ще панував у Діаманте.

Кімнату, де лежав труп, казала вибити чорною матерією і позамикати всі віконниці, щоб веселе сьвітло сонця не могло дістати ся до кімнати. Казала також погасити весь огонь на огнищі і післала по сліпого співака, який що дня мав приходити до палати і співати жалібні пісні.

Догляд батька лишила на Джіянніту, щоб сама могла спокійно сидіти в кімнаті небіщика з вібраними жінками.

Було се під вечір у день смерти, коли вже скінчено всі приготуваня і лише ще мало надійти біле брацтво, аби забрати тіло. В кімнаті небіщика була жертва тишина. Всі жінки в сусідства сиділи з заплаканими очима і не рушали ся. Донна Мікаеля сиділа в великій тривозі і вдивляла ся мимоволі в похоронне покри-

вало, що накривало трупа. Було се покривало гідне дому небожця: в середині був вигантуваний величезний родинний герб, а по краях висіли срібні тороки і грубі кутася. Отсього покривала не жували ніколи ні для кого иншого, як тільки для одного з Алягонів. Воно, здавало ся, лежало тут, аби донна Мікаеля ні на хвилику не забувала, що зломилась її остання підпора і що вона тепер опинилась сама і без опіки серед розбурханого народу. Відтак увійшов хтось і повідомив, що прийшла стара Ассунта.

Стара Ассунта? Чого хоче стара Ассунта? Так, се була похвальна плачка, що говорила звичайно над умерлими. Донна Мікаеля казала Ассунті ввійти. Вона прийшла, як виглядала що дня, коли сиділа на сходах соборної церкви і жбрала, в тих самих лахах і в тій самій облізлій хустці на голові і з тою самою палицею. Мала, згорблена, шкутильгала до домовини. Зі зморщеним лицем, запалими устами і погаслими очима. Донна Мікаеля подумала, що се образ слабости й безпомічности, який увійшов до кімнати. Стара піднесла голос і почала говорити іменем жінки:

— Мій пан і муж помер! Я сама! Він, що підніс мене до себе, помер! Як дивно, що мій дїм утратив свого пана! „Чому замкнені віконниці від твоїх вікон?“ — питають прохожі. Відповідаю: „Бо не можу дивити ся на сьвітло, бо мій біль занадто великий, а моя жалоба потрійна“. „Що, так багато в твого роду виносять білі брати?“ „Ні, ніхто з мого роду не вмер, тільки я втратила свого мужа, свого мужа, свого мужа!“

Стара Ассунта не потребувала говорити більше. Донна Мікаеля вибухла плачем. Уся кімната наповнилась плачем надходячих жінок. Бо ніякий біль не буває такий великий, як біль жінки по втраті чоловіка. Ті, що були вдовами, думали, що втратили вони, а ті, що ще не були вдовами, думали про час, коли не зможуть нікуди піти, бо не буде з ними чоловіка, коли стануть нічим і нічого не значити-муть, коли стануть відкиненими дїтьми сьвіта, бо не мати-муть чоловіка, бо не мати-муть нічого, що давало-б їм право до життя!

Був кінець грудня, між Різдом і Новим Роком. Усе ще та сама небезпека бунту. І було чути ще ті самі трівожливі вісти. І так оповідали, що Фалько Фальконе зібрав у каменоломах ціл розбишацьку ватагу і чекає лише дня, на який назначено бунт, аť напасти на Діяманте і зрабувати його. Оповідали також, що в бгатьох малих гірських містах підняв ся народ, порозвалював ми

ниці при міських брамах і прогнав цлових урядників. Донесли також, що вояки тягнуть від міста до міста, арештують підозрілих і розстрілюють їх тисячами. Кожний говорив, що треба боротися. Не можна-ж дати помордувати себе тим Італійцям, не спробувавши оборони.

А тимчасом донна Мікаеля сиділа немов привязана при ліжку свого хорого батька, як давніше при ліжку дона Ферранте. Не могла тікати в Діаманте і росла в ній тривога, так що вся вона була не що инше, як тільки дрожача тривога.

Остання і найгірша зі страшних звісток, які дійшли до неї, була про Гаєтана. Бо ледви тиждень по смерті дона Ферранте Гаєтано вернув домів. Але се не було те, що пройняло її жахом, навпаки, се врадувало її. Її наповнило радістю, що в кінці має біля себе когось, хто зможе охоронити її. Та рівночасно постановила собі не приймати зовсім Гаєтана, коли-б прийшов відвідати її. Чула, що належить іще до небіщика. Найрадше не хотіла-б зовсім бачити Гаєтана, заки мине рік.

Одначе коли Гаєтано був уже вісім днів дома, не приходячи до літньої палати, запитала про нього Джіанніту.

— Де Гаєтано? чи може знов від'їхав, що ніхто не говорить про нього?

— Ах, Мікаеля, чим менше говорити про Гаєтана, тим ліпше для нього. — Вона розповіла донні Мікаелі, неначе про щось дуже ганебне, що Гаєтано став соціалістом.

— Він там в Англії зовсім змінив ся, — говорила. — Не молить ся ані до Бога, ані до святих. Не цілує пароха в руку, коли стрітить його на вулиці. Говорить усім людям, аби не платили цла на міській брамі. Взиває селян, аби не платили чиншів. Носить при собі зброю. Прийшов домів, аби викликати бунт, поможти розбishaкам.

Не потребувала вже більше говорити, допну Мікаелю й так уже заморозив страшніший жах, як коли будь инде. Отже се віщували важко-парні осінні дні! Як-раз він мусів бути тим, що стягне блискавку з хмар. І як се вона вже давно не дожидала сього! Се була кара й пімста. Як-раз він мусів бути тим, що викличе нещастє.

В остатніх днях стало трохи спокійніше. Вона чула, що всіх соціалістів на острові увязнено. І всі маленькі огники бунту, що

заторили ся по гірських містах, швидко придушено. Виглядало майже, що бунт зовсім не вдався.

Але тепер прийшов остатній Алягона, а за ним піде народ. Тепер заворушать ся чорні маси на торговиці. Люди в полотняних одежах перейдуть через Сімето. Фалько Фальконе зі своєю розбішацькою ватагою вийде з каменоломів!

Другого вечера промовляв Гаetano на торговиці. Сидів коло криниці і придивлявся, як люди приходять по воду. Три роки мусів обходити ся без приємности, бачити стрункі дівчата, як підносять важкі збанки в водою на голову і відходять певною, святичною ходою. Але до криниці приходили не лише молоді дівчата, але люди різного віку. І видячи, яка бідна і нещасна була найбільша часть із них, він забажав говорити з ними про будуще. Прирікав їм, що швидко повинні настати ліпші чася. Сказав старій Ассунті, що в будушньому мати-ме свій щоденний хліб, не мусячи просити в людей милостині. А коли вона відповіла, що не розуміє, як се може стати ся, запитав її майже з гнівом, чи не знає, що надійде час, коли жадний старець і жадна дитина не сьміє бути без помочи та опіки. Вказав на старого столяра, що був так само бідний, як Ассунта, а до того дуже хорий, і запитав її, чи думає, що можна довше терпіти, аби не було безпеки для бідних і демів для немічних? Чи вона не розуміє, що так дальше не може бути? Чи не розуміють вони всі, що в будушньому старці й недужі мусять бути забезпечені?

Бачив також дітей, про яких знав, що живуть найбільше смикавкою і щавником, який зривають на березі ріки і при дорозі, що тоді ніхто не терпіти-ме голоду. Положив руку на голову одної дитини і впевнював так гордо, неначе-б був князем Діянте, що не буде їм хибувати хліба. Вони в Діянте нічого не знають, говорив, вони зовсім темні, не розуміють, що настав новий, гарний час, вони думають, що стара нужда має тревати вічно.

Коли так потішав бідних, збирало ся коло нього все більше й більше людей, а він вискочив на криницю, став на краю басена і почав говорити голоснійше.

— Як можуть вони, — говорив він, — бути такі тіснозорі, аби думати, що ніколи не буде ліпше? Чи-ж люди, до яких належить уся земля, мають дивити ся спокійно, як старі голодують, а діти впростають на нуждарів та злочинців? Чи не знають вони, що за скарги де-

жать у горах і в морі і в землі? Чи ніколи не чули, яка земля богата? Чи думають, що не можуть вигодувати своїх дітей?

Нехай не стоять тут і не воркочуть і не говорять, що се неможливо завести инакший порядок. Нехай не думають, що мусять бути богачі й нуждарі. Ах, коли вони так думають, то тому, що не знають нічого! Вони зовсім не знають своєї матери-землі. Чи думають, що вона ненавидить когось із них? Чи вони лягали на землю і слухали, що вона говорить? Чи вона призначила одного на голод, а другого на те, аби гинув від розкошів? Чому-ж не отворять своїх вух і не слухають нових наук, які перелітають сьвіт? Чи не хотять лїпшої долі? Чи так їм подобають ся їх лахи? Чи задоволені щавником і смикавкою? Чи не хотять мати даху над головами?

І говорив їм, що се нічого, зовсім нічого, що вони не хотять вірити в новий час, який має народити ся. Він проте прийде також до них. Адже-ж вони не потребують рано підносити сонце в моря. Новий час прийде до них, як приходить сонце, але чому вони не хотять іти з иньшими йому на стрічу? Чому замикають ся і боять ся нового сьвітла?

Так говорив довго, а довкола нього збирало ся що-раз більше бідного народа в Діяманте. І чим довше він говорив, тим гарнійшою ставала його мова і тим яснійшим ставав його голос. В його ясних, чистих очах появил ся огонь, і в очах народа, що дивив ся на нього, він був таким гарним, як молодий князь. Выглядав неначе один із колишніх могучих панів зі свого роду, який мав власть роздавати всім людям у своїм краю золото і щастє. Вірили йому, коли говорив, що дасть їм щастє. Чули себе потішеними, і радували ся, що їх молодий пан так їх любить.

Коли скінчив свою промову, почали кричати з радости і кликати до нього, що хотять щїти за ним і все чинити, що прикаже. В одній хвилі осягнув власть над ними. Був такий гарний, такий могучий, що не могли йому оперти ся. А його віра була така, що обхоплювала і підбивала. Тої ночи не було ані одного бідного чоловіка в Діяманте, котрий не вірив би, що Гаetano дасть йому безжурні і щасливі дні. Тої ночи всі, що жили в шопах і закарках, молили ся о благословенство для нього. Тої ночи голодні ішли спати в міцною вірою, що коли збудять ся завтра рано, заставуть готові столи зі стравою. Бо коли Гаetano говорив, то мав таку силу, що міг старого переконати, що він молодий, а змерзлого,

що йому тепло. І чули, що те, що він прирік, мусить прийти! Він був князь нового часу. Його руки були шедрі, а в його поворотом спливе на Діянте чудо і благословенство.

Другого дня коло заходу сонця прийшла Джіанніта до кімнати хорого і шеннула донні Мікаелі:

— В Патерні бунт. Стріляють уже кілька годин, аж сюди чути. Вже післали до Катанії по військо. А Гаetano говорить, що й тут швидко зачнеть ся. Каже, що ві всіх містах на Етні має почати ся нараз.

Донна Мікаеля дала Джіанніті знак, аби лишила ся при її батьку, а сама пішла півперек вулиці до склепу донни Еліан.

— Де Гаetano? — запитала донна Мікаеля без обходів. — Мушу з ним говорити!

— Нехай Бог поблагословить твою мову, -- відповіла донна Еліан. — Він у саду.

Донна Мікаеля перейшла через подвірє і зайшла до окруженого муром саду. В тім саду було багато вузких стежок, що вили ся від тераси до тераси. Було також багато альтан, грот і місць для відпочинку. А все поросло густо тугими аґавами і густими карловатими пальмами і фіґами з тугим листем і рододендронами, так що не можна було бачити на два кроки перед собою. Донна Мікаеля довго блукала тими невліченими стежками, заки змогла знайти Гаetano. А чим дальше йшла, тим більше нетерпиви́ла ся.

В кінці знайшла його зовсім далеко в низу саду. Побачила його на найнижшій терасі, вимуруваній на одній із башт міського муру. Сидів зовсім спокійно і працював долотом і молотком коло статуетки. Побачивши донну Мікаелю, встав їй на зустріч простягаючи руки. Ледво дозволила собі поздоровити його.

— Чи се правда, — запитала, — що ви вернули, аби нас згубити?

Він голосно розсміяв ся.

— Був тут сіндако, — сказав, — був тут парох. Тенер також ви приходите?

Образив її, що сьміяв ся і говорив про пароха й сіндака. Се-ж щось зовсім иншого і більшого, що вона прийшла.

— Скажіть мені, — запитала сухо, — чи се правда, що нині вечером має у нас підняти ся бунт?

— О, ні, — відповів, — у нас не підніметься бунт. — А сказав се таким сумним голосом, що вона майже почула шло-серде супротив нього

— Ви причиняєте донні Еліві багато гризоти, — скликнула.

— А також вам, не правда? — сказав в легкою насмішкою. — Я всім вам причиняю багато гризоти. Я пропащий син, я Юда, я ангел кари, що виганяє вас із того раю, в яким їдять траву.

Вона відповіла: — Мабуть уважаємо, що те, що єсть, усе ще ліпше, ніж бути застріленим вояками.

— Так, певне, що ліпше згинути в голоду. До того ми привикли!

— Також неприємно бути замордованим розбишаками.

— Але чому ради Бога дозволяєть ся, аби були розбишаки, коли не хочеть ся, аби вони мордували нас?

— Так, я-ж знаю, — говорила вона щораз більше роздрознена, — ви хочете, аби всі багаті пропали.

Не відповідав зараз, тільки стояв тихо, закусивши губи, аби не розгорячити ся. — Позвольте, донно Мікаеля, щоб я сказав вам дещо, — сказав нарешті. — Щоб я пояснив вам!

І прибрав зовсім спокійну міну і почав говорити їй про соціалізм, так ясно і просто, що й дитина могла-б зрозуміти. Але ще багато бракувало, аби вона могла піти за ним. Може й могла-б, але не хотіла. Власне в сій хвилі не хотіла чути про соціалізм. Їй стало так дивно, коли побачила його. Земля почала під нею хитати ся. І щось чудове і блаженне обхонило й зовсім очарувало її.

— Боже, се-ж той, кого я люблю, — сказала до себе. — Се дійсно він!

Заким побачила його, знала дуже добре, що має йому сказати. Хотіла привернути його назад до його дитячої віри. Хотіла показати йому, що та нова наука огидна і страшна. Але тепер прийшла любов і зробила її невторопною і глупою. Не могла відповісти йому нічого. Лиш сиділа і дивувала ся, що він уміє так говорити. Питала зі здивованєм, чи він тепер іще гарнійший, як уперед? Давнійше вона не бувала зовсім така збентежена, коли бачила його. Не була ніколи така зворушена. А може се тому, що він тепер свободний, сильний мужчина. Їй стало дуже лячно, коли почула, яку він має власть над нею. Не сміла йому відповісти. Не сміла навіть говорити, бо бояла ся, що тоді вибухне плачем. Коли-б була

відважила ся говорити, то не говорила би про політику. Сказала-б йому, про що дізнала ся того дня, коли двонили дзвони. Або просила-б його, аби дозволив їй поцілувати свою руку. Сказала-б йому радо, як він снів ся їй. Сказала би, що не могла-б була перенести життя, коли-б не могла снити про нього. Просила-б його, аби їй можна було поцілувати його руку в вдячності за те, що підчас усіх тих літ він давав їй змогу жити. Коли бунт не мав вибухнути, то по що він говорив про соціалізм? Що їх обходить соціалізм, їх, що сидять самі в старім саду донни Елвіи? Сиділа й дивила ся вздовж одної стежки. По обох її боках Люка поробив деревляні каблучки, а по них вили ся гірлянди рож, обсипані дрібними пучками і цвітими. Зі здивованєм думала, куди веде стежка. А вона вела до малого, спорохнавілого Амора. Старий Люка розумів ся ліпше на річи, як Гаetano.

Коли так сиділи, зайшло сонце, а Етна стала зовсім рожево-червона. Неначе Етна почервоніла в гніву за те, що діяло ся в саду донни Елвіи. При заході сонця, коли Етна ставала промінисто-червона, вона думала звичайно про Гаetана. Неначе-б вони обі дожидали його. І вони обі бачили ясно, що станеть ся, коли поверне Гаetano. Вона лиш бояла ся, аби він не був занадто горячий і бурливий. А тепер говорив він тільки про тих соціалістів, яких вона ненавиділа і бояла ся. Він говорив довго. Вона бачила, як Етна блідла і стала бронзово-бурою, а відтак прийшла сутінь. Вона знала, що швидко зійде місяць. Сиділа зовсім тихо і надіяла ся на поміч місяця. Сама не могла допомогти тут нічого. Була вся в його власти. Але коли засьвітив місяць, то також не поміг нічого. Гаetano говорив дальше про капіталістів і робітників. Вона думала, що на се єсть лиш одно пояснене. Він очевидно перестав любити її.

Нараз прошибла її одна думка. Було се перед вісьмома днями. Того самого дня, коли повернув Гаetano. Вона ввійшла в кімнату Джіанніти, але так тихо, що Джіанніта не почула. Побачила Джіанніту немов у захваті в витягненими раменами і зверненим на двір обличчям. В руках держала вона образ. То підносила його до уст і цілувала, то підіймала понад голову і вдивляла ся в нього з ошешевленєм. Був се образ Гаetана. Побачивши се, донна Мікае усувала ся так само беззвучно, як була прийшла. Тоді тільки подумала собі, що шкода, що Джіанніта любить Гаetана. Та тепе коли Гаetano говорив тільки про соціалізм, пригадала собі с

Тепер почала вірити, що й Гаetano любить Джіанніту. Пригадала собі, що вони товариші дитячих забав. Може він її вже здавна любить. Може вернув тепер домів, аби оженити ся з нею. Донна Мікаеля не могла нічого сказати против того, не мала на що нарікати. Ледви минув місяць, як писала до Гаetана, що се не добре, що він любить її.

Він нахилив ся до неї, скопив її погляд і в кінці змусив її слухати, що говорить.

— Ви мусите се зрозуміти, мусите бачити і зрозуміти. Ми тут на півдні потребуємо одного, а то відродження, пробудження, яким було в своїм часі християнство. В гору з рабами, в долину з панами! Плуг, що кладе нові суспільні скиби! Мусимо йти на нову землю, бо стара виссана. Стара горішня верства видає лише слабі, нужденні рослини. Треба долішню верству виставити на сьвітло, а побачимо зовсім інші результати. Бачите, донно Мікаеля, чому соціялізм живе, чому вже давно не загинув? Бо приходить із новим словом. „Памятайте про землю!“ Ось се слово, як християнство прийшло зі словом: „Памятайте про небо!“ Погляньте довкола! Подивіть ся на землю, чи то не все наше добро? Тому мусимо так урядити ся, аби тут бути щасливими. Чому, чому давнійше так не думали? Бо занадто багато займали ся ми тим, що буде потому. Лишім се „потому“ в супокою! Земля, земля, донно Мікаеля! Ах, ми, соціялісти, ми любимо її! Ми шлюмо ся до сьвятої землі, до бідної, погордженої матери, яка сумує, бо її діти хотять дістати ся до неба. Вірте мені, донно Мікаеля, за сім літ се буде доконане. Тоді мученики прольють свою кров, апостоли проповідати муть, а люди купами переходити-муть до нас. Ми, правдиві сини землі, мусимо вибороти побіду. А тоді земля розвернеть ся перед нами в цілій своїй пишноті. Дасть нам красу, уживане, знане, здоровле!

Голос Гаetана почав дрожати, а в його очах заблесли сльози. Зійшов на край тераси і витягнув рамена, неначе б хотів обняти землю, залиту місячним сьвітлом. — Ти така осліпляючо гарна, — промовив, — така осліпляючо гарна!

Донні Мікаелі видалось на одну хвили, що відчуває його жах перед усіми страхітями, від яких кишить під тою ослоною краси. Бачила жите повне злочинів і терпінє, неначе брудну ріку, повну вонючого болота, що вила ся поперек тої промінистої краси.

— І ніхто не може тебе уживати, — говорив Гаetano, — ніхто не може відважитись уживати тебе! Ти неосвободжена і повна підступів і зради. Ти непевність і небезпека, жаль і мука, ганьба і сором, жадоба нищення, одним словом усе, що єсть найстрашнішого, бо люди не хочуть учинити тебе ліпшою. Але твій день настане, — говорив радісно. — Колись вони обернуть ся в усею своєю любовю до тебе, а не до мрії, яка нічого не дає і нічого не може.

Перервала йому нагло. Зачинала щораз більше лякатись його.

— Отже се правда, що ви в Англії не поступили вперед?

— Як ви се думаєте?

— Говорять, що великий мистець, до якого післала вас міс Тоттенгем, сказав, що ви...

— Що він сказав?

— Що ви й ваші образи годять ся для Діаманте, але нікуди иде.

— Хто се говорить?

— Так думають, бо ви так змінили ся!

— Тому, що я генер соціаліст?

— Чого-ж би ви мали бути соціалістом, коли-б були поступили наперед?

— Ах... чого...? Ви не знаєте, — говорив дальше сьміючись, — що мій великий мистець в Англії також соціаліст. Не знаєте, що він впоїв у мене ті погляди.

Урвав і не продовжав тої розмови. Підійшов до лавки, на якій сидів, коли вона надійшла, і приніс малу статуетку. Подав її донні Мікаелі. Неначе хотів сказати: „Погляньте самі, чи маєте рацію!“

Взяла її і піднесла до місяця. Була се Mater dolorosa в чорного мармуру. Могла її бачити зовсім вразно. Могла її також пізнати. Образ мав її власні риси. Се на хвилику опянило її. Але зараз пройняв її жах. Він, соціаліст, що не має віри, сьмів вирізбити Мадонну. І дав образови її риси. Потягнув її за собою до гріха.

— Я се зробив для вас, донно Мікаеля, — промовив.

Ах, коли се її власність! Кинула її через балюстраду в низ. Образ ударив ся о стріжку стіну гори, надав чим раз глибше, відривав каміне і сам розлетів ся на кусники. В кінці дав ся чути плюск із Сімета.

— Яким правом ви різьбите Мадонни? — запитала.

Гаetano стояв зовсім тихо. Такою не бачив донни Мікаелі ще ніколи. В хвили, коли збунтувала ся против нього, стала великою і поважною. Краса, яка в неї все приходила й відходила, немов несупокійний гість, тепер царювала на її обличчю. Виглядала холодною і непохитною, як женщина, яку позискати і побідити було певне приманою.

— Отже ви все ще вірите в Бога, коли різьбите Мадонни? — запитала.

Він дихав важко. Був неначе спаралізований. Адже-ж він сам був колись віруючий. Знав, як образив її. Бачив, що втратив її любов. Виколав між собою і нею страшну, бездонну пропасть. Мусів говорити, мусів перетягнути її на свій бік. Почав знов, але тихо і запинаючись. Вона слухала хвилию тихо. Відтак перебіла йому майже зі співчуття:

— Як ви зробили ся таким?

— Я думав про Сицилію, — відповів немов оправдуючись.

— Ви думали про Сицилію, — повторила задумана. — А чого вернули ви домів?

— Я вернув домів, аби викликати бунт.

Неначе говорили про якусь недугу, про перестуду, якої він набавив ся, а яку дуже легко можна буловилічити.

— Ви вернули домів, аби нас погубити, — сказала строго.

— Як хочете, як хочете! — відповів він податливо. — Можете се й так назвати. Ах, коли б мені не були прислали фальшиних вістей, коли-б я не був прийшов о тиждень за пізно! Чи то не похоже на вас, Сицилійців, дати правительству випередити себе! Коли я прийшов, усі провідники були вже увязнені, а острів обсаджений сорок тисячами вояків. Усе пропало!

Се звучало невичайно понуро, коли він говорив оте „все пропало“. І через те, з чого не могло бути нічого, він програв своє щасте. Його погляди і принціпи видались йому тепер сузим павутинем, в яке він сам зловив ся. Хотів вирвати ся, щоб здобути її. Тільки вона була чимось дійсним, єдиним, що було його. Се відчував він уже давніше. А тепер прийшло воно знов. Вона єдина на світі.

— Адже-ж нині бють ся в Патерні?

— Була мала бійка коло міської брами, — відповів. — Се пуста. Коли б я був міг запалити всю Етну, весь вінець міст

довкола Етни! Тоді нас зрозуміли-б. А тепер вистріляють кілька хлопських куп, щоб мати кілька голодних ротів менше. Не дадуть нам ані одної уступки.

Він шарпав на собі навутинос. Чи міг приступити до неї і сказати, що все те йому байдуже? Адже-ж він не потребує журити ся політикою. Він артист, він свободний! І хотів мати її. Одначе як-раз у сій хвилі неначе задрожав воздух. Серед ночі залунав вистріл, опісля ще один і ще один.

Вона підійшла до нього і вхопила його за руку.

— Чи се бунт? — запитала.

В воздух залунав зично вистріл за-вистрілом. Опісля залунав крик і галас юрби народу, що бігла здовж вулиці.

— Се бунт, се мусить бути бунт! Ах, нехай живе, нехай живе соціалізм!

Неначе радість обгорнула його. Його віра вертала знов. І її він здобуде. Жінки ніколи не опирали ся належати до побідників. Обое поспішили, не говорячи ні слова, через огород до брами. Там почав Гаєтано кричати і клясти. Не міг вийти. В замку не було ключа. Був замкнений у саду.

Оглянув ся довкола. З трьох боків були високі мури, а з четвертого пропасть. Не мав ніякого виходу. А з міста доходив перекольний галас. Люди бігали, чути було вистріли і крики. Дунав рев: „Нехай живе свобода! Нехай живе соціалізм!“ Він натис з усеї сили на двері і майже ревів також. Був зловлений. Не міг бути там.

Донна Мікаеля бігла за ним з усіх сил. Чуючи його бесіду, не думала вже зупиняти його.

— Пождіть, пождіть! — кликала. — Я забрала ключ із собою.

— Ви, ви! — крикнув він.

— Я взяла його йдучи сюди. Впало мені на думку, що можу вас тут держати в заперті, коли-б ви хотіли викликати бунт. Я хотіла вратувати вас.

— Що за черовум! — закликав він і вирвав їй ключ із руки.

(Далі буде).

Сергій Бердяєв.

МІЙ ВІНОЧОК.

На могилу М. П. Старицькому.

На вік у могилу лягло твоє тіло,
Старий наш та любий козаче, —
І серце земляцьке від жалю боліло,
Родина засмучена плаче:
Це смерть серед праці для бідного краю!
Що-разу заллюсь я сльозами,
Як тільки за батька Михайла згадаю,
В минувшість полину думками:
Знов літ золотих незабутнії мрії
Повстануть у гірку годину
І віра огненна, і горді надії,
Що визволим неньку Україну...
Поки я не стрів тебе, вчителю й друже,
Чи-ж людови думав служити?
На лихо трудячих дивились байдуже
Годовані панські діти;
А ти, хоч і був з того самого роду,
Знав добре про села голодні,
Знав добре про кожну мужицьку пригоду
І муки й напасти народні...
Скликав ти до зброї тоді, отамане,
Усіх нас — молодшу громаду, —
Най ми-б розбивали остатні кайдани,
Народови несли пораду...
Науку шануючи розумом щиро,
Чекав ти спасення від неї
Там, де пособля' і євангельська віра
Боротись за чесні ідеї!

В свободнім братерстві нещасне Славянство
 До купи жадав повднати,
 Щоб скрізь одоліла сучасне поганство
 І втіху знайшла його мати!
 Як високо ти підійняв Мельпомену,
 Суспільність ще згадує й нині, —
 Та жертвами як збудував рідну сцену
 В театрах по всій Україні!
 Віддав і масток, і власні сили —
 Житє все цілком рідній справі,
 І другі вже стільки зробити не зміли,
 Чи иляві, чи серцем лукаві...
 Ще хлопцем колись за Тарасом ти слідом
 Пішов... Підросли твої діти, —
 Ти-ж твердо, мов скеля, й величезним дідом
 Стояв за сьвяті заповіді!
 Трапляло ся хліба голодному треба:
 Прохав й тремтить від остраху, —
 Не радив йому ти звертатись до неба,
 А сам визволяв бідолаху!
 У твоїм широко відчиненім домі
 Знаходили ласку й підмогу
 Не друзі одні та рідня, та знайомі, —
 Всім ближнім вказав ти дорогу!
 Не мав ворогів особистих: ніколи
 Ні кривд не робив, ні обиди, —
 Заслуги твої навіть смерть побороли,
 Діждались над нею побіди.
 На київськїм цвинтарю, повен печали,
 Сльозами земляк заливав ся,
 Але тільки тіло в труні поховали,
 Бо дух в творах живий востав ся!
 По весні ти кинув могутнее сім'я
 На ниву українську нобиту:
 Врожаєм збере його ниніше племя
 Синів відродженного сьвіту!...

Київ, 16/29 цвітня 1904 року.

ІЗ ПОЕЗІЙ ПЕТРА ШЕДЕСТА.

М о р е.

Вчора море клекотало,
Мов скажене гуло
І ревіло, і стогнало,
Гори-хвилі підіймало
І усім страшне було...

А сьогодні я поглянув —
Море в криві тихо спить...
І морозом скуті груди
Вже на кригу рублять люди,
Щоб льодовники набить.

Та мороз не вічно сильний:
Скоро вернеться весна!
Зійде сонечко прихильне,
Знову море буде вільне,
Знов прокинеться від сна!...

Так тебе, могутний краю,
Після бурь, що ти зазнав,
Закували... Тепер дають,
Всі грабують, зневажають...
Та іде... іде весна!

Д у м к а.

Ось в мікроскопі створіння:
Більш порошоків за всіх!
Як же живуть вони любо,
Скільки там втіхи у них!

Хвилька родила ся в морі —
Подруги зараз знайшлись;
Одна до одній... З'єднались,
В простір кудись понеслись...

Хмарка гуляє по небу,
Хмарка до хмарки біжить,
Сонце палюче сховали,
Землю хотять захистити...

З неба краплинки спадають,
Тиху розмову ведуть,
Жваві струмки позбирали —
Ріки до моря несуть!

Річ кожна важить до речі:
В світі закон всім один,
Цим тільки й космос держить ся,
Всім цей закон без одмін!

Тільки одна ти, людино,
Ти, що усе зрозумів,
Доси ще жити не змієш,
Як спокон віку не змієш...

У н о ч і.

Гей, ніченько хмура, темна,
Люблю тебе, друже!
Огорни мене, окутай,
Та міцно, та дуже!
Огорни мене навколо,
Щоб лиха не бачить,
Щоб не чути хоч до ранку
Як люди скривіть плачуть.
Хай засну я сном солодким
Тай присплю недолю,

Хай хоч у ві сні побачу
Чарівницю волю...
Нічко, мамо моя любя,
Спини моє серце!
Хай спочине, не тріпоче,
Замовкне, не беть ся!
Моя темна пораднице!
Скажу тобі стиха:
Я кохаю дівчиноньку...
Та бездолле й лихо

Гнітять мене у неволі!
 Я тут загубаю,
 А там мила в ріднім краї
 Сльози проливає...
 Чи відежось ми до купи,
 Щоб жити-любитись?
 Чи мені на вічні віки
 В неволі нудитись?
 Силу мені, волю мені!
 В край рідний полину!
 Ой не хочу пропадати
 В неволі, в чужині!
 Тут я зайвий, одинокий
 Марно вік потрачу, —

Там я рідний, там бажаний,
 Там доля ювача!...
 Що-ж мовчиш, похмура нічко?
 Чом темніща стала?...
 Ох, навіщо-ж душа моя
 Усе нагадала?
 Ой, я плачу і ридаю,
 Хоч не льлють ся сльози,
 А на серці змяя-туга
 Аж холоде розум...
 Чи-ж побачу ще тебе я
 Ой, рідна Україно?
 Чи-ж до тебе пригорну ся
 Ой, вірна дівчино?...

Х н ж а.

Ой летіла соколиця
 В негоду лиху...
 Сіла-пала, вже конала
 В мойому садку...
 А я вжалив ся над нею:
 На грудях сховав,
 Загрів її своїм тілом,
 Знов життя їй дав.
 І вона мене цілує
 Та труту дав,

Ще й нігтями шарпа груди,
 Кров із серця п'є...
 Кинувсь — зрадницю лихую
 В мент один убить!...
 Та пораненого серця
 Однак не злічить...
 І вона мене цілує,
 Кров горячу п'є
 Ще й говорить: „Мій коханий!
 Чи-ж де кращий є?..“

ІЗ ПОЕЗІЙ СЕРГІЯ МАРТОСА.

Д у м а.

Дививсь я на небо, як зіроньки сяють,
 На блідий, чудовий я місяць дививсь;
 Дививсь я на пташок, що в гаї співають,
 На явір зелений, що в воду схиливсь;
 Дививсь я на синєє море безкрає,
 На скелі високі, граніти дививсь;
 Дививсь на орла, що під небом літає,
 І гірко я, гірко, сльозами заливсь.

Щасливі ви в небі, веселії зорі,
 Немає там зла в вас, немає крові...
 Скажи, місяченьку, не знаєш ти горя?
 Ні сліз гірких, пташки, не знаєте ви?
 Не знаєш ти синєє море, поруги,
 Не знаєте, скелі, пороків людських!
 Мій орле, мій синий, не знаєш ти туги!...
 Не знає ніхто в вас сліз гірких моїх.
 Спитаєте всі ви: чого то він плаче?
 Чого так сумує, чого він шука?
 Того, мої рідні, що правди не баче,
 Що воля в неволі, а доля блука...
 Що можна купити тепер все за гроші:
 І щастя, і правду, і братство, і честь;
 Як був ти поганий — за гроші хороший;
 Що так не дасться, за гроші те єсть.
 Нам час схаменуться, о добрії люди!...
 Час правду пізнати, та братство знайти...
 Тоді краще в світі нам жити ся буде,
 Тоді легше буде в могилу іти.

А. Кащенко.

Т Р И Ш Л Я Х И.

(Парасі Герчик).

Ой три шляхи ровійшли ся	Що третій шлях — байраками,
Трьома сторонами:	Між тернами, будяками,
Один у низ, другий в гору,	Де рве тіло гостра глиця,
Третій байраками.	Де кров стежку заливає,
Першим шляхом, що найлекший,	Ятрять душу тяжка мука...
Найбільш люди линуць,	Тай до правди прибуває.
Але в тілом і в душею	
Всі в бодоті гинуть;	Не йди, доню, ти до низу,
Що другий шлях, то — до гроший...	Не ходи й горою,
І сей люди люблять...	Іди сміло між тернами —
Вкинуть тіло у роскоші,	Правда за тобою.
А душу погублять.	

ІЗ ПОВІЙ П. РЯВОШАПКИ.

Пісня вівчаря Катеринославських степів.

Ой степе мій, степе,
Широкий як море, —
І тобі, мій степе,
Горе тепер, горе.

Тебе, вільний степе,
Плугами зорали,
Чужі прийшли люди,
Всім запанували.

Сумно тепер, сумно —
В степу вітер віє,
Над шляхом чумацьким
Могила чорніє.

Тополя засохла
І хрест похилив ся,
Мов козак в неволі
Тяжко важурив ся.

Денис Лукіянович.

Не бачив квітів.

Друзови Євдиминови Листинецькому.

I.

В самотній тихій кімнаті великого шпитального дому лежав блідий на постелі, а його надточені, кашлем пошарпані легкі підоймали часто і скоро запалу груди.

Ніч запала темна, була холодна, повна терпіння і страху; довго, довго тревала — але ранок підняв ся легкий, теплий. Приніс пільгу. І безвідрадний смуток і отупіння розцпили ся в соняшнім сьвітлі.

Без тривоги оглянув свою келію: була ясна і привітна, бо чув, що попрощаєть ся з нею. Попрошаєть ся і піде в сьвіт.

Зелізне ліжко під другою стіною порожне. У темну ніч своїм недуги бажав когось бачити, когось чути на нім, щоб не бути самотним. Та ні, най пустіють кімнати, най ліжка стоять порожні!..

Біля його постелі малий столик із ліками, а він ліків уже не потребує. Завтра або сььогодні встане, вийде і високі мури шпитальні лишать ся за його плечима.

Все був тут одинокий, хоч пересували ся тінею милосернї з білими головами. Лиш пустка була з ним і в нім, а в куті за печею сидів крикливий сверщик. Переходили рипливі черевки під сірим халатом, являлась запалена папіроска серед хмари диму, але се задля... цьвіркуна. Метушня, розмови, механічне житє і житє природи... все те за прозорою стіною. Душа його не належала

до цього світа і на сей світ не гляділа. Аж нині побачив вагу життя, побачив перегороду між собою і світом, між кімнатою і садом. А в саді розцвилім запахло масним квітом так гарно, так ясно. Вийти-б у саме полудне й надивити ся на квіти, вийти-б у нічку погідну до місяця, до ясних вір. А в світі стільки життя і стільки високих ідей, стільки людей чесних і щирих та добрих... Пробудила ся в серці туга за ними, та вже тепер нікого вона не вивирає, сам він їх побачить, вернеть ся до давного життя.

А чи таке воно буде як і минуле? Не забігав думкою в мивушість, ані в будуще не сягав, уривала ся думка на сім, що він відси вийде.

Ой, вийде, таж мусить вийти!

А серед того спустив ся сон, щоб скріпити приплив його сил і тоді в тихій кімнаті стало ще тихійше. За стіною-ж у саді, там розливалось ся кохане тисячою барв, тьохало щebetом, дримало причаєне в цвіт'яних чашах, а сонце гріло, а простір київ життям і дрожав роскішю, аж звільна увяв в обійми і сю простору домовину. Той мерлець, що в ній лежав, мав іще чуте, мав іще голос і на зустріч вастогнав жалко.

Нараз росунулась миттю стіна і любий світ заглянув у сумну кімнату, приїс там барви, чар і жар. Соняшний проміньчик торкнув чоло хорого, в повітря ніс ся віночок із рож і клав ся коло його голови, а пташина пісня залунала від кутка до кутка.

Та ще скорше ціла стіна підняла ся знов, а в саді при тім завмерло все довкола. Всі краски відляли ся в сірість, щebet замовк і цвіти студили чаші, сонце забігло за хмаринку і було на хвилию тихо та тихо... Кривь віконце заглянуло до келії бліде лице. Було сумне і без мязів, рука невмолимої конечности виписала на нім печать суворости. По долівці поховала ся тінь, відтак при віконці показали ся кістяві пальці і відсунули кватирку, а на хату дунув сопух.

За цілий той час дрожав хорий мов осиковий лист, притискав ся до стіни, бо не мав де сховати ся. Скоро дихнув вітрець і тінь із вікна зісунулась, кватирка зачинила ся, а тоді хорий заспокоїв ся. Повіки підняли ся, але очі не гляділи — він спав.

За стіною малу ще хвилину було тихо і мертво; віконце другий раз відчинило ся і до хати всунула ся довга, никла як тінь постать і сіла близько ліжка.

В ту мить, як у саду не стало її, прокинуло ся там, ударило, заграло на ново жите такою бурливою хвилею, птахи розшебетали ся так голосно, що хорий проснув ся, а в кімнаті зайшла вже якась відміна, хоч ті самі річи стояли на тім самім місці. Прокинувшись глядів трівожно в те місце, де стояв непрошений гість, а коли останки сну відлетіли від нього, побачив над собою три милосерні в білими головами.

Довгу хвилику не міг рішити, де він, що з ним? Чого вони прийшли всі три нараз? Там на сьвітї не глядів так на людей, а тепер його око збистріло, слух його стоншав, а мисли злєкшали і він пізнавав хвилями нову силу, яка побіч ровуму працювала в нїм урава із його думкою. І він знає, чого вони стоять... А коли іроміж них пролетіла якась хвиля, пролетіла через кімнату бистрою півтемною смугою і нечутно щєзла, всі сили покинули його нараз і він наче всунув ся в якийсь діл. А в тім долї, на дні притаїв ся і чигав непереможний переляк, блїда трївога.

На що-ж вони йому ще сказали голосно, на що слів? І вже тепер не прийде смерть нечутна, не прийде тихо взяти його в свої обійми, повести в загадковий сьвіт: вони наробили шуму і галасу, а великий закон природи переклали на свою мову. А тоді він, хоч уже згодив ся був з думкою їх нїмого погляду — наіпрасно супротивив ся. — Сліпому не кажіть, що він темний, він-же має очі невидючі, — може більше про себе, нїж до когось заговорив тихим голосом, і нараз обернув ся до них. Благав їх, серце рвав, бо хотів жити, а вони... стояли рівні, прості з пергаминовими лицами. Коли-ж станув на порові слуга божий із Сьвятїйшими Дарами, тоді він пізнав уже, що се грабарі, які вказують йому пальцем могилу в самій тій кімнаті, в кутику. Повіяв могильний холод, потряс ним і судороги відвернули його лицем до стїни.

Здивували ся.

Сказала сповідникови, що се закамєнілий грїшник. І друга сказала, що нерозкаяний грїшник, лише третя сказала, що він боїть ся смерти.

Зібрав усі свої сили. Дав їм повну власть над своїм трупом, але поки його серце стукне ще хоч так, як нетля крилом, поки мозок його задержить іще сьвідомости хоч за макове зерно — він голови не склонить.

Се їм сказав і занїмів, а вони пішли. Дали отруї і відступили ся.

З гнівом ішли, а від їх злости аж корідори вузшали, меркли і темніли. Сьвященник відказував, на що відчинено ворота перед сею потворою, обидві милосерні зітхали до Бога, щоб не карав їх рук за те, що подавали ліки безбожному. А меньша сестра завернула ся, лягла під його дверима хрестом і молила ся до Сладчайшого Ісусового серця за змилуванем та каяттем для хорого.

Хвилину було за ними тихо в келії. Нараз обізвав ся в куті сверщик голосом старшої: Ти умреш. Друга додала: Ти вже конаєш! Обидві додали: В ногах коло ліжка стоїть твоя смерть і жеде на тебе. Завтра тобі вже сонце не засьвітить.

Тепер пропав сунокій. Великий жах заворушив цілу келію. Нараз хорий глянув наляканий на келію, а там стояла висока, бліда жінка. Не мала тіла лише кости. Мала дивне лице: таке як ті дві і той третій, що пішли звідси, лиш тої лагідної не бачив, тільки чув її голос... Плач чув, не голос, не її, тільки мамі, рідної нььки голос. Шукав її, розглядав ся і не було нікого; ніхто не плакав, лише звідтам, із того місця споглядала ся дивна постать. Учало на неї сяво і добре її було видко: не мала лица, лише кости і порожні ями, а в них чорну порожню... Вже ждав, щоб рушила ся, промовила, замахнула ся... а вона мовчала, стояла і гляділа. Пусті очні ями гляділи чорними челюстями, заціплені зуби нерозхилили ся. Стояла непорушно і мовчки гляділа, а з того взяли його судороги, трясли ним, а там — опустила його пам'ять...

II.

У лівім крилі шпитальна гостинна саля з кількома вікнами; крізь одно, соняшне паде на кам'яну долівку тїнь розгойданого дуба. Крізь вікна від заходу видно верхи готицької каплиці, а на сих верхах стада гайвороня. В хвилях тиші чути їх краканє.

На салі пусто. В однім куті чапить дід старовина покашлюючи часто, близько дверей сидить у кріслі в поручем придверний, а з ним розмовляє молодий чоловік.

Студент. Чому мене не пускають до мого приятеля? Чи ви мене сповістили?

Придверний. Я сказав настоятельці.

Студент. Чому-ж не пускають? Шість годин скорше, чи шість годин пізнійше, і в такім випадку!... Я мушу до-

конче відвідати його... Я можу вам ще додати, а ви самі мене пустіть на гору.

Придверний. Не тепер іще, най мене час лікарської візити, тоді буде тихо і буде можна. Шкода було пускати справу на голосний давін перед настоятельку.

Студент. Я завжди.

Недовга хвиля важкої мовчанки. Дід перебив її стогнанем.

Студент. Ся тривога пригнала мене з села. Чи не можу я сам піти на гору?

Придверний оглядає його зневажливо, обертає ся плечима.

Студент. Що-ж за причина, що таь забороняють?

Придверний. Се злий знак. Конець, видно, надходить.

Студент. Боже! Боже! (ломить руки). Значить, повинні-б пустити.

Придверний. Значить, не пустять.

Студент відступає розжалоблений, неначе громом убитий. Іде до вікна, глядить у сад.

Не дожидавши, щоб придверний одчинив, вбігає міщанка. Якась із передмістя, в чорному платю, на правій руді кошик.

Міщанка. Де мій робітник? Де мій прогодівник?... Де мої рученьки трудящі? Ой, заїхав чорний віз, узяли його з хати!... (До студента.) Ось і ти! Коли-ж ти приїхав? Тепер? тай стрічась у шпитали. Чого ти писав, що він у тебе, на селі?

Придверний (обрушив ся). Заспокійтесь, тутки кричати не вільно.

Міщанка. Слухай, добрий чоловіче, він на мене працював, а сей хоче взяти мою молодшу доньку. Вона безплатно учителює, а старша овдовіла недавно.

Придверний. Але ви могли-б говорити тихійше.

Міщанка. Добре, я ось шепочу, наче при сповіди, але чи ти наш діти, чи наш хоч одну дитину, якої народин ти дожидав, а вона тебе татом кличе?... Видиш, мій друже, він зарібки мені віддавав. Мій хробачок бідний, моя сирітка заплакана! Рученята воно витягало до мами в гробі і стало мене мамою кликати, немов я його виносила під серцем. А кілька він без гроший учив, а як робітники плавали, коли промовляв до них, для них плату введнував. А як він для вдовиць письма писав! Для кого-ж він не мав доброї поради?

Придверний. Так, але на що-ж мені се знати?

Міщанка. На що?... Він терпить, його сердешного тут мучать. Від коли вняли його в хати від мене, то на моїх зеркалі сідають слюви що ранку, а зачесати ся не можу; він сам стояв нині в зеркалі — був блідий, в кровю на устах. І квіти мої повяли, я їх на продаж кохаю. Найбільший кактус мав тепер зацвісти і в пупляхах опав.

Придверний. Чому кактус не зацвів?

Міщанка. Слухай, як він помре, то ви його відставите на клініку?

Придверний. Що вона каже?

Міщанка. Розітнуть там добре серце мого праведника... Вийміть моє серце!...

Придверний. Що з нею?

Міщанка. Я відберу його. (До студента.) А ти чекаєш відставити його на просекторію?

Студент. Мамо, що з вами?!

Міщанка. Що зі мною? Він сьогодні умре, а я тебе не хочу мати вятен.

Студент. Мамо, заспокойте ся.

Міщанка. О, мама спокійна.

Дрогнувши розглянулася по хаті і зітхнула. Узяла його за руку і пішла сісти в куті на лаві, біля старого діда. Сиділа покірна мов дитина і ждала.

Студент. Він сам пізнав свою слабість і через те відминив ся. Але один медик, той лисий песіміст, оглянувши, сказав йому, що коли перестануть у міськім саду соловії співати — він умре.

Міщанка. А ми при ній жили ще і не прочували, що його душа вже призначена була на тамтой сьвіт.

Студент. Тепер лише зрозуміємо його вчинки: він забув за докторат, відобрав таксі і неоплатив...

Її голосний плач і рій жалібних слів не дали йому говорити.

Міщанка (голосить). Воліла-б я була на бруку валяти ся. Ще я згодувала би тебе...

Студент. Із Зонею приїхали діти, а вони так люблять його, що не хотіли від його постелі відступати. Він уступив ся їм.

Міщанка. Ой вяті, вяті!... бодай ви на каміню не родили ся... тепер бідна Зоня на моїй голові... А ти мав серце...

Студент. Я не мав серця супротивляти ся довше. Того пополудня, коли ви цілим домож пішли в гості, мене щось завело

до нього. Війшовши нечаяно я застав його блідого та сумного, як стояв при вікні вашого високого піддаша. В його погляді був докір за мій прихід, і тоді я не думаючи вже спровадив зараз чорний віз.

Міщанка. Ой, мій соколику сизий!...

Послугач шпитальний (входить, обертає ся до придверного). Їх не пустять на гору.

Придверний (до студента). Вас не пустять на гору.

Міщанка, студент. Нас не пустять на гору!...

Серед того смутку явила ся старша сестра.

Міщанка. Слава Ісусу Христу! (кидає ся цілувати її руки).

Сестра (не зважаючи на неї, до придверного). Чи ся жінка до нього?

Придверний, міщанка, студент. Так, до нього.

Міщанка. До нього... Благословенні твої руки, що коло хорих труждають ся. (Знов хоче її цілувати й складає руки мов до молитви). Благословенні очи, що по ночах не змигають ся: перед тобою мовкнуть стогнаня, за тобою слідкує супокій.

Сестра (озлоблена). То до нього, до сухотника?

Міщанка. Але-ж так. Передай сі квіти йому та поздоров від мене, коли не можна його оглядати моїм очам, що плачуть за ним. (Виймає з кошика китицю, подає).

Сестра. То твоя грішна утроба почала сього диявола?

Міщанка. Що з нею?

Сестра. Горе тобі і твому домови!... (Вирвала квіти, стоптала ногами, пішла).

Міщанка. (Схилила ся по квіти, не зібрала їх, підносить ся.) Що вона сказала?...

III.

Тільки сон, тай то не кождим разом давав йому забутє і супокій на його тернєм увітчаній постелі.

Прокинув ся, побачив меньшу сестру і всім тілом задрожав.

— Бий, бий!...

— Бог з тобою!

Відмовляла дальше молитви на чотках, а він глядів і лица не доглянув і не пізнав її. Аж коли пішла до вікна, розпізнав хід. Так ступає сей, чиї мягкі долоні дотиком листочка його доторкали ся і обкривали, сі добрі руки.

— Води подай, води.

Подала кроплів, та злякала ся, почувши кроки на коридорі. І він злякав ся і підняла ся буря. Схопив вітер листок клиновий тай товк ним об стіну, підкидав ним. Кашель рвав його порожні груди, наповняв їх клеботом, лёгкі розривав, мішав із кровю і дусів; а голову росаджував. Вже в очах почорніло. Але коли кашель ущух, і коли він по довгій хвили розкрив очі, почув у руці щось тверде, побачив мляве сьвітло, що не давало ясности, лише блиск і чад задушливий.

Стратив силу.

— Тут є хтось у кімнаті.

— Нікого нема.

— Але ж є; вже третій день його тінь стелить ся по темній фарбі стінного мальовила. Лякає мене, я минаю ся.

— Прижми очі.

— Я прижмурих їх і власне бачу в ногах жіночу постать.

Поклала долоню на чоло, бажаючи переллати на нього свій супокій, який давала їй глибока віра. Сиділа на краю постелі, гляділа на нього тихо — тоді він ровніжив ся, вернув до нього супокій, який у сві лелів його.

— Моя мама давно померла, а нині приснила ся мені.

Наплили спомини з діточих літ.

Але на коридорі почули ся ті самі кроки, а під дверима почув ся голос старшої: ані води, ані страви!

Сі слова упали тягаром і збурили їх.

— Така кара третій день на мене, а на тілі у мене синці.

— Слухай! — довго гляділа йому в очі — піддай ся!

— Лиши.

— Се обовязок християнський. А вони тебе пригорнуть до милосердя. Згадай на матір; приходила у сві до тебе, вона вела тебе до першої сповіди.

— ...

— Вже знають, хто ти.

— Їх ближній.

— Твоя газета писала против сьвященства і віри сьвят навіть против отця сьвятого.

— Я чоловік.

— Ти проводир робітницької партії.

Замовк, але через очі пересунула ся тінь і змінила його лице хвилею того смутку, що розсаджував серце.

— Мене і так уже вбито, не хочу вийти і так на людий дивити ся, як мене тут учили.

— Не говори, ти ослабаш!...

Довгу хвилю не переривали тишини.

— Прости, не послухаю тебе, а за твоє людське серце до мене... спасибі велике.

— Най Бог тебе має в своїм милосердю. Усі ми грішні...

І знов пересунулась тінь через його очі; вони стемніли, примеркли, змокрили.

— Слухай, а соловії ще співають?

— Співають.

— Чому-ж я не чую?

— Сюди голос не доходить.

— Голос не доходить і квітів не бачу. — — — У нас дома є квіти і голуби. І тут сівав голуб на вікні; се був посол від людий, та від милосерних відлітав птах.

— Не говори, не томи ся, чи болять тебе що? Ти так слабнеш.

— Дуже мені студено. Дай мені руку, сестро! Моя як лід холодна. Ноги мої на леду лежать. Ся рука буде ще тепла колись?

— На Бога надія.

— Слухай, що нише наша газета?

— Не знаю.

— А на дворі погідно?

— Ладно на божім мирі.

— Бов уже розцвів ся?

— З конвалії віночки несуть перед Богоматір.

— Скажи мені: соловії ще довго... співати-муть, чи деякі... вже пе-ре-ста-ли?

— Деякі вже перестали... Що тобі?

Дрібні сльози ринули з очий і котили ся. Не міг утирати, бо не мав сили в руці; не міг здержати їх, бо мав біль у серці. Сестра втирала їх м'яккою рукою, дотиком привялого листочка, а він не знав про се. Захитали ся стіни, хтось чужий заходив по кімнаті тай досягнув його рукою, не дав промовити. Аж згодом відступив ся.

— Тут знов хтось у хаті.

- Бог вездісущий.
- Але в ногах біля ліжка.
- То ангел-хранитель.

-
- Слухай, іти правдою, значить не грішити?
  - Так.
  - А чоловік терпінням змиває гріхи?
  - Чоловічим терпінням, а божим милосердем.

Бачив, як блиснудо сьвітєлце перед іконою, чув, як лягла сестра хрестом. Далі не бачив, не чув. Чужа рука здавила його груди, прогнала з кімнати весь воздух, і він не міг нічого зловити віддихом. Чорна ніч розділяла ся перед очима, тонув під хвилями, що в ушах шуміли, тільки здавало ся, що з берега кличуть, що на хвилі стоїть приятель, в обійми бере. До нього руку витягнув, на привіт махав.

Але се була старша сестра.

Його розкриті очі не бачили її, бо були приклонені імлю, тільки ще всею натугою сили, що сплила із серця, засунув ся під покривало.

Стояла сестра на порозі і рушити ся не могла. Великий дзвін на вежі вдарив десяту, а білий голуб бьєть ся і бьєть ся до вікна, чути лопіт його крил. Але і лопоту не чути і голуб сів на гвізис, а тоді на вікно впала тінь, а на келію сумерк. І у вохкім куті виступили дві великі сльози і скотили ся долі аж до землі, а в комні судорогами заривав вітер і ледви втихомирив ся.

Скоро сплила тьмяна сутінь, обі сестри відітхнули. Але нараз із тин надбігла настоятелька. Лямпа погасла, гніт зашкварчав. Настоятелька спинила ся при самім ліжку, побачила тільки покривало.

— Атеїсте, вігілісте!

— Робітницький агітаторе, я тебе висповідаяю!...

Не рухав ся агітатор, не стогнав. Тільки на далекім кладовищу, під нивькою могилкою, де лежала його мати, було чути, як хтось обернув ся та застогнав, а трій жалібний звук постелив ся і полинув понад цьвітїсті луги й сади... під шпитальним вікном затрясла ся трепета і зашевелїла листом, але не було шелесту на келїї, лиш той мамин зойк ровніс ся.

А тоді прибігла меньша і вьяла її за обі руки.

— Він уже перед Богом.

— Уступи, дьви ся, Розвятий!...

Замовкла.

Не стало Рознятя, а де висів хрест, там була лише тернова корона і грубі краплі крові скріпали на стіні.

Вітер розхилив двері і крізь них знятий із хреста всунув ся тихо блідий чоловік. Прийшов зі сьвіта, йшов мовчки і терпів.

Збудили ся і стали в ряд, але невідпертий докір пересунув ся тіню. Опустили долоні. Переплив, узяв рукою залізну кавалсту, а приніс із собою як перли дрібні сльози Зониних діточок.

Меньша сестра підняла покривало і прислонила трупа назад. На всю постіль розстелила рівно білу скатерть. По підлозі розсипались білі перли, дрібні, дрібніші... иней розсіяв ся і за легким протягом пролітав до відхилених дверей, платочки свігу топили ся, стопили ся, а на колінах тихо стояв перед ліжком німий, болючий докір.

Плачу не було, ні риданя, але кімната захитала ся, виром пішла. Хатна задуха перетягала струвою від вікна до дверей, замерехтіла, аж у спазмах захлипала вся, наче дитина...

Меньша сестра почала молитву.

В низу заклекотіла буря, піднялась у гору, звіялась корідором, де перше лунали прикази старшої сестри. Всі вікна і двері в будівлі луснули раз і другий і без кінця.

Гамір, гнів, погроза не вгавали. Одна і друга сестра вьвали в руки хрести, що звисали на чотках.

Вихром влетіла в келію шіщанка, за нею придверний, переступили поріг.

Але тут над усіми володіла ще смерть. А стару покинули сили нараз. Упала. Упав кошіль, а з нього висипали ся помняті квіти: скаменілі аґерози, жалібні скабіови, біла камелія, білійша авалія, туберова і... від Зоні датура.

Грицько Коваленко.

З Р А Д А.

Драматичний епізод у трьох актах із початку XVIII віку.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Яценко Іван, сотник, немолодий, дуже повний. Колод'їй Петро, значний козак.
Марія, його жінка, літ 25. Демко, його джура. Козак дуже старий.
Палажма, служниця Марії, вдова. Значні і прості козаки, селяни, Москалі.

Дієть ся в сотенному місті, в полку Переяславському, в домі сотниковому,
1708—1709 р.

А К Т П Е Р Ш И Й.

Велика хага в домі сотниковому, перша од сіний. На стінах олійні портрети Б. Хмельницького і Мазепи і ще кількох знатних осіб. — Стіл і лави, застелені килимами.

I.

Яценко, убраний просто і легко; Марія біля відчиненого вікна.

Яценко. Ізнов я маю од ясновельможного наказ вести сотнян.

Марія. Куди?

Яценко. На Десну, а далі вже куди там доведеть ся — не відомо... Коли у Крим, у Польщу, то дарма; а як у тую кляту Іфляндську землю... То я вже думаю, чи не післати замісто себе кого молодшого... Бо вже мені не служить і колишня сила, і здорове. Ізнов у мене попереk болить, неначе хто гризе його зубами, і ние у кістках.

Марія. Се тобі звичайно так буває у дощову пору. Ось уже кілька день не видно сонця, та дощ, та негода; видно на осінь повертає.

Яценко. Ти-б загадала на ніч наготувати мені якої масти або що.

Отам у молитовнику десь я записав одну добру масть, що мені той Лях порадив. Добра масть.

Марія. Я наготую звичайної масти, що тобі помагає.

Яценко. Та на вечерю коли-б чого такого гарячого та з перцем, може-б воно чи не веселіше було... (Визирає у вікно). Отже й капосні хлопці: не зачинили хвіртки, а свині й полізли до ожередів. Палажко! Біжи, погукай отих капосних Грицька та Данька, а їм задам! (Палажка овиваєть ся з другого покою: Зараз!)

Марія. Коли-б не мокро та не хмарно, пішла-б погуляти туди, за гай, на гору.

Яценко. Чогось ти сумна та невесела, моя голубко. Я здавна помічаю: як хмарна та дощева пора, — тобі сумно.

Марія. Я колись любила хмарну пору. Так тихо, поважно. А тепер не люблю. Бо не можна мені йти гуляти. Ось неділя, а я мушу сидіти в хаті.

Яценко. Чого тобі так подобаєть ся ходити за ліс, на гору?

Марія. У ясний день звідти видно — Дніпрові гори. Там десь далеко-далеко на захід — неначе сивіє хмариночка, — то Дніпрові гори. Я їх люблю.

Яценко. І що з їх? Я знаю, тебе тягне туди, у свій край, за Дніпро. А там що? — Руїна!... Немає там добра й снокою... Тільки тут, по сей бік Дніпра, в Гетьманщині й можна жити. Ляхам і Татарві сюди далеко. Живемо тут під рейментом мудрого гетьмана і під міцною рукою царя, заводимо оселі, хутори, худобу...

Марія. Не самою худобою жити... Я там зросла, там, за Дніпром, і мені все сниться ся той край, нещасний, зруйнований, кровю залитий, а все милий мені.

Яценко. Сумно то мені. Знаєш, Маріє, здавна і доси ти мені мила. Гадав, звикнеш у добрі й супокою... Хіба я скривдив тебе? Або нам не добре жити?

Марія. Я вельми вдячна тобі, мій пане, поважаю тебе і все пильную, аби тобі догодити.

Яценко. Я се знаю. Вірнішої і ліпшої дружини як ти, може й на сьвіті не знайдеш. Та все до мене ти наче холодна, і все сумня. Неначе душа твоя десь не тут, а там...

Марія. Що маю чинити... Я-б рада забути, та видно не забуваєшся те, що за молодого віку діяло ся. А там-же я зросла, там і неня моя вмерла.

Яценко. Який би я був радий та щасливий, коли-б ти буда до мене щиріца.

Марія. Я ніколи не промовила тобі нещирого, неправдивого слова...

II.

Палажка іде з сіний, за нею слуга.

Палажка. Уже свині повиганяли.

Слуга. До нас прибув якийсь значний козак, а з ним і джура.

Яценко. Хто-б се? Іди-ж, хлопче, візьмеш у їх коні, а я виїду стрічати. (Надів жупана і пішов, за ним слуга).

Марія (визирає у вікно). Хто-ж се і звідкіля?

Палажка. (Визирає). Наче Запорожець, та який гарний! Витають ся з паном...

Марія. (Стурбована.) Ах, се-ж він!...

Палажка. Чого-ж, моя пані, турбуєте ся? Хто він? Ваш ворог?

Марія. Се він... Ах, се він... Не питай, серце...

III.

Петро Колодїй і Яценко входять.

Колодїй (кланяєть ся). Витаю щирим козацьким уклоном шановних господаря і господиню.

Марія (кланяєть ся). Спасибі.

Яценко. Дякуємо панови, що завітав до нашої господи. Просимо сідати. (До Марії:) Нехай би наготували там де-чого, щоб добрим людям підкрепити ся в дороги. (Марія і Палажка вийшли).

Яценко. А ваша милость у Січи пробувавш?

Колодїй. Бував я скрізь, а тепер саме їду з Січи. Запорожці, брати наші милі, бажають щастя і сили козацтву городовому і хотять у купі з ними та в згоді стояти за добро і волю неньки нашої України. А що бували иньшим часом сварки, то все нехай забудеть ся. Бо то все повстало більше в приводу ворога душ християнських та заходами лукавих сусідів наших.

Яценко. Од-віку славне лицарство січове єсть корень і твердиня нашої сили і слави. Дятого називає ся козацтво Українське

Запорозьким; для того і я, недостойний, за щастє маю гтту-
лувати ся сотником війська Запорозького.

Колодїй. Нехай же буде згода! Бо згода нам тепер особливо по-
трібна, коли Україна у великій напасти. Турчини, Швед і Лях
і Москаль обсіли нас, і вже скоро зникне козацька сила, що
колись була славна по цілому сьвітови. Незгоди та сварки
наші довели до того Україну, як у тій новій думі говорить ся :

Жаль ся, Боже, України,
Що не в купі має сини.
Один живе із погани,
Кличе: сюди, отамани!
Другий Ляхам за гріш служить;
По Вкраїні і той тужить:
Мати наша старенькая,
Чом ти вельми слабенькая!
Третій Москві вже голдує
І їй вірно услугує...

Немає ладу, єдності, — немає спокою:
През невгоду всі пропали,
Самі себе звоювали...

Яценко. Так, я чув сю думу, вона десь недавно складена. Чутка
їде, що зложив її сам Ясновельможний Рейментар.

Колодїй. А хоч би й так, то хиба неправда. Пан гетьман ліпше
всіх бачить, у чому наше лихо. Як той казав: до булави
треба голови. А я маю листа до вашої милости од Кошового.
Декому з тутешньої старшини вже одвіз листи. А тепер їду
до Батурина.

Яценко. До Батурина? Може і до Ясновельможного?

Колодїй. Може пощастить і його бачити. Мені вже доводило ся
сього літа бути у Батурині.

Яценко. Як же там ся має старшина генеральна? Як сам Ясно-
вельможний?

Колодїй. Турбота йому велика. Він за всіх, за всіх нас клопочеть
ся. А літа його вже великі, на силі підупадає... Старий і сла-
бий тілом, а дух ще орлиний! О, я бачив його на бенкеті...
Його душа — огонь, замуруваний у камені, що як вирветь ся,
то запалить пів сьвіта...

Яценко. То ваша милость більше в Січі пробуваєш?

Колодїй. У Січі — звичайний притулок вольному козакови. Тільки
я більше мешкаю за Дніпром, де Богуслав і Корсунь.

Яценко. Довело ся й мені побувати за молодих літ у Січч, та не на довгий час. Ходив і в Польщу із Ясновельможним, 705 року, за Случ, аж до Львова і Дубна. Прекрасний, розкішний край, та ладу немає, через дурний розум панів. Був раз і в Москві, їздив по грамоту на свої маєтки. В Московщині люди вбогі, живуть як у хлівах, немає їм ні волі, ні просвіти. Про те свої звичаї боронять кріпко, за православну віру та за царя кожне вмерти раде... А всякого, хто голить бороду, курить люльку, або виїє по латині — вважають за єретика. Се вже цар Петро позаводив, як і в нас, звичаї, що вже й там поміж боярами стали голити бороди, вчити ся по школах.

Колодїй. Я все те бачив. О, велика земля Московська, здасть ся, й краю їй немає, особливо туди, на Північ і на Схід. Та дика, непроходна та земля, болотами, лісами поняла ся. І люди в тяжкому ярмі, у рабстві. Широка єсть земля Московська, та тісно там і сумно жити людям. І дивно, як те царство вдержало ся, не завалило ся!...

Яценко. Москва на злиднях збудована і злиднями годована. Та сила їх у тому, що всі вони царя раби покірні. Там усі гурту держать ся, там — єдність, хоч і рабська, — тим вони могуті...

Колодїй. Коли-б то в нас завести єдність, та не рабську, а братерську! Ото-б була щаслива й вільна Україна, і ворогам страшна.

Яценко. Видно, ще наші люди не можуть обійти ся без ярма, без сильної руки. Бувало волі в нас багато, а братерства мало. Ніхто не хоче слухати начальників, а кожний хоче бути паном. Хиба не бувало в нас по два й по три гетьмани разом? Один на другого йшов війною, і край наш милий огнем і мечем пліндрували. Се вже за сього мудрого гетьмана утихомирило ся в нас, та й то лиш по сей бік Дніпра, де ближше до Москви. А там у Полтавському полку і далі в Полі — там і доси оглядай ся, чи не визирнуть де харцизяки. Чи давно-ж то навіжений Петрик із Татарвою наміряв ся порізати усіх людей статочних, аби голоколінки п'яві панували... Хвалити Бога, тепер у нас жити сяк так можна. Тільки й дошукують нам оті походи. Що вже втратило ся на їх військо, то й кінця немає. Ми вдавна звикли воювати з Татарвою, Ляхами, а нас

женуть на Північ, в Інгерманляндію, в ліси, болота; та ще й віддають під команду московських Німців. О, то сам нечистий вигадав московського Німця. Німець у Німеччині — добрий чоловік; і в Москалех іще можна жити. А як Німець на московській службі, — то лиха година.

Колодїй. Тай поміж московськими панами немало єсть таких, що на їх плачуть ся наші люди.

Яценко. О, багато єсть. І не дай Боже понасти під їх команду. Ось я знов маю наказ вести сотнян на Десну. А далі куди доведеть ся — не знаю. Гадаю, щоб післати замісь себе кого молодшого, та бою ся гніву Рейнентарського. А я вже не молодий, послужив не мало, нехай би ще молодші послужили.

Колодїй. Іще пан сотник кількох молодих за пояс заткне.

Яценко. Де вже нам, де вже!

IV.

Марія ввійшла.

Марія (до Яценка). Там усе наготовлено.

Яценко. Просимо підкріпити ся в дороги.

Колодїй. Я маю де-що переказати панови на самоті.

Яценко. Добре. Ходім же до того покою, (до Марії) і щоб до нас ніхто не йшов.

Марія. Добре.

(Колодїй і Яценко пішли до иньшого покою і зачинили ся).

Марія (сама). Жаль ся, Боже, жаль ся, Боже...

V.

Палажка іде з сінїй.

Палажка. Там його джура, молодий ковак, із нашими коваками ровмовляє, та такий жвавий!... Моя панї плачуть? Чого се?

Марія. Ах, так сумно... Сумно чогось. Я-ж гадала, що на віки втекла вже в під Немирова, що все забудеть ся, минеть ся...

Палажка. Хоч не забуло ся, та минуло ся. Там вам тяжко було покидати рідний край, і добро, і матчину могилу... За те знов тут придбали мастки і честь, бо тепер ви панї сотникова. Тут од Ляха далі, затишніше. Хоч не забуло ся, та минуло ся.

Марія. На лихо мені, і не минуло ся.

Палажка. Будемо краще розмовляти про що иньше.

Марія. Добре.

Палажка. Який гарний козак сей, як орел! Джура його мовить, що се ватажний козак, сей Петро Колодій; його, мовить, і Татарва, і Ляхи знають, і в Москві про його чували. А як глянула я, -- не надивила ся-б.

Марія. Він теж із під Немирова.

Палажка. То пані знали його там? То се він нагадав вам про Немирів?

Марія. На моє лихо... Жаль ся, Боже!

Палажка. То пані його колись там добре знали? Якже його не покохати? Хиба можна такого не покохати?

Марія. Так наче ти його вже покохала.

Палажка. І, куди вже мені.

Марія. Тò ліпше мовчи.

Палажка. Або я що?

Марія. Мовчи до віку про се. Анї слова, анї паря в уст.

Палажка. Мовчати-му... Так ось де воно, те лихо... Моя пані мила! Я до віку мовчати-му... Покрий і заступи нас од напасти, Мати Божа.

Марія. Ти мовила, там джура гуляє. А його-ж треба нагодувати і напоїти. Повлич його сюди.

Палажка. Добре, я повличу. (Пішла).

VI.

Палажка, а за нею Демко, козаки.

Палажка (гукає за дверима). Іди козаче до хати, і ви, люди добрі.

Демко (кланяєть ся). Дай Боже здоровя.

Марія. Спасибі.

Демко. Чи там пан Петро?

Марія. Там, та не велено туди нікого пускати.

Демко. Я лиш спитаю. (Стукає у двері; овиваєть ся Яценко: Хто там?) Се я. Хотів спитати пана Петра, чи їхати-мем, чи почувати-мем. То який лад коням дати?

Петро (одчинивши двері, виглядає). Поїдемо сьогодні. А ти, хлопче, підкрепи свої сили, бо дорога не близька. (Тихо:) Та розваж людий, пусти поміж їх добру думку, — ну, внаш.

Демко. Добре.

(Палажка принесла тимчасом дечого їсти й пити).

Демко. А чи можна тут пісень поспівати, бо ось люди просять.

Петро. Про мене байдуже, та ось як пая господар скаже.

Яценко (виглядає). Нехай співають собі на здорове. (Двері зачинили ся).

Марія. Сідайте-ж до стола, люди добрі.

Демко. Сядемо — в одну умовою: як славна пані сотникова почастиє нас із своєї руки.

Марія. А для чого то?

Демко. Щоб смачніше пило ся. І закон каже, щоби господиня частувала.

Старий козак. Пані господиня частує почесних гостей своїх, а ти хто? Ще ти молодик, слави і чести не заробив.

Демко. А ясне сонце сьвітить рівно всім, богатим і бідним, великим і малим.

Марія. То занадто. Бо гріх людину рівняти до праведного сонця.

Демко. Уже хоч гріх, хоч два, а пані, ясне сонце, почастиє нас.

Палажка. І справді: наша пані, як сонце ясне, сьвітить і гріє нам усім. Про те ліпше знають каліки, сироти, убогі.

Козаки. Се правда!... Наша пані — як мати усім бідним.

Марія. (Наливши чарку). Будьмо здорові.

Демко. На здорове!

Козаки. Дай Боже здоровя нашій милій пані.

Демко. Бував я з паном Петром, нехай здоров буде, скривь по Україні, і в Польщі, і в Орді. Та не видів ліпшої пані, як аж тепера. За здорове славної пані сотникової! (випиває до дна).

Марія (засоромлена). Спасибі... Вибачайте, люди добрі, мені там треба поклопотати ся... Палажко, почастуй усіх. (Вийшла з хати).

(Палажка частує усіх з ряду; звичайні витання).

Демко. Тепер за здорове його милости нана гетьмана, добродія нашого, нехай йому Бог поможе вивести Україну у сей тяжкий час із напасти.

Козаки. Дай Боже.

Демко. І все те дасть Господь, як стояти-нем усі однодушно, у згоді та братерстві, — і городове козацтво, і Січовики, і міщани, і духовні. Тоді нас ніяка сила на сьвіті не поборе. А то завело ся в нас таке, що люд, козаки і поспільство своїй старшині не вірять, січовики на городян ворогують, і нема згоди і братерства між нами.

Старий козак. Коли-б же то старшина все була добра та справедлива. А то вже не вільно нам обирати собі, по давньому звичаю і закону, сотників та полковників; пани наші привлащують собі ґрунти і площі і поля військові, і собі простірнеє, а людям тіснеє місце чинять. Та нехай би надавали ся їм добра за послуги військові, на уряд; а то так, ні за що, в ласки старшини генеральної.

Козак 2. Не годить ся так говорити. Бо сам Бог постановив, щоби були пани, начальники, людьми орудували, суд їм чинили, а люди повинні за те панам своїм послушенство оддавати.

Козак 3. Ні, брате, я засвідчу, що той старий правду мовить. Тепер справедливість тільки в Січи залишила ся, а тут її пани викурили.

Демко. Нехай лишень ми од ворогів одібемо ся, тоді заведемо таку справедливість на Україні, що на цілому світі вона славна буде.

Козак 2. Панове — товариство! Не нарікайте тяжко на старшину. Хоч між нею і не все гаразд, та згадайте польських панів, або хоч і московських боярів. Наша старшина ще тягнуть Хмельниччину і людей за бидло не вважає. Не всім, панове, козакувати, а чей же треба комусь поле орати, як козаки ідуть на війну. То треба їй поспільству бути.

Старий козак. Чули ми, що иньший полковник або й сотник, заміє служби військової, загадує козакам на себе робити: ліс рубати, колоди тягати, сіно возити, від чого козаки і коні на силі втрачають ся. Чи не буває часом і в нас такого?

Козаки де-які (мирять). Та воно... як доведеть ся...

Козак 2. Та годі про се!

Демко. І справді годі. Із своїми панами помиримо ся і лад учинимо, абї нам Україну виводити. Не час тепера піднімати між собою сварки. Лях не забув, як панував на Україні, а на тїм боці ще й тепер панує. Москаль ярмо нам хоче надїти. А там Швед наступає, що побив і Ляхів, і Москалів. Ходив Швед по Польщі, піде по Вкраїні. А що як віддасть він Україну знову Ляхам?

Козаки. А не діжде він бачити нас під Ляхами! Хоч помремо всі, а під Польщу не підемо!

Демко. А де-ж ви дїнете ся? Підете у Московську землю? Зачекайте, Москаль вас і тут знайде. Уже воввода в Києві не раз

похваляв ся, що вже козацьким вольностям не довго бути, що повернуть вас у пятаки.

Старий козак. Не шаблею нас здобули: ми пристали як вільні.

Козак 2. Цар милостивий і благочестивий, він не послухав боярів, що раді-б нас хлопам своїми поробити.

Демко. Панове товариство! Бачили ви, скільки маємо ворогів. Тяжкі, страшні часи... Як тепера не вибемо ся на волю, то вже й ніколи, ніколи... Длятого треба слухати нашого общего добродія, його милости пана гетьмана, що всі справи українські у своїй руці держить, в царями та королями трактує, та жде слухного часу. Гляньте в пасіці на вулії: скільки пчіл там є, а всі матки слухають. Куди нас поведе його милость пан добродій, як його мудра голова розсудить, так і вчинимо. Чи скаже бити зрадливого Ляха, то ми з охотою; чи на Москаля іти, то зважимо ся. Колись батько наш Богдан із самим Шведом у згоді був, і козаки з Шведами ходили на Варшаву, тай не було од того зле нашому краєви.

Старий козак. О, я все те тямлю, як сьогодні. Іще я підлітком був за тих часів. А які-ж то часи були, Боже мій. Де ті люди, де ті лицарі подівали ся, як сей світ відмінив ся... Се ти, хлопче, трохи нагадав мені...

Козак 3. А чому-ж його милость пан гетьман не скличе ради, як колись бувало? Нехай би рада розсудила, з ким бити ся, а з ким мирити ся.

Демко. Волив би пан добродій по давньому звичаю раду скликати, та не такий тепера час. А нуж як рада присудить одбити ся од Москви, а в туж мить стрільці, що стоять у Батурині, самого гетьмана і старшину ухлоплять тай потягнуть у Москву, а звідти у Сибір, як нерав бувало... Ні, панове, тоді буде вільна рада, як буде вільна Україна. А тепер годить ся мовчати та слухати, що скаже пан добродій, куди нас поведе.

Старий козак. Правда, правда, козаче.

Дехто. Ох, тяжкі часи... Ох, заступи і помилуй нас, Боже.

Демко (перебирає на бандурі струни, тоді співає:)

Ой горе тій чайці,
Ой горе небові,
Що вивела чайната
При битій дорозі.

Що чумаки ішли,
І часчку знайшли,
І часчку івігнали
Чаїнята забрала... (і далі).

(Почувши пісню, з на двору входить люди, парубки, дівчата, по двоє, по троє).

Козак 3. А видко сей козак бувалий, хоч і молодий.

Козак 2. Коваче, як тебе — Демком зовуть, — чи давно козакуєш?

Демко. Не дуже й давно, як пішов я в лицарську науку до пана Петра. А в таким козаком не пропадеш і світа побачиш. Добре з ним жити, не страшно й умерти.

Старий козак. Звідкіля-ж ви обидва, де живете, де служите? Чи в Січи, чи де в полку, може в сердюцькому або компанійському? Чи за Дніпром тиняєтесь у тих ватагах, що востали ся у Хвастовщині?

Демко. Де служимо? Де живемо? (показує навхрест руки). О там! Бували скрізь і всюди, а більше за Дніпром. Не присягали ні цареві, ані королеві.

Старий козак (сміється ся). То може Турському султанові?

Демко. Де вже! І тому ні.

Старий козак. Ну, ну! Добре, козаче.

Демко. Лише з паном Петром ми на шаблі присягли ся, — на дошертну вірність. (Перебирає струни, відтак співає:)

Мати наша старенькая,
Чом ти вельми слабенькая?
Чом ти синів не учила,
Чом од себе їх пустила?
Рівно тебе розшарпали,
Аж по Дніпро Туркам дали.
Ліпше було не родити,
Як у таких бідах жити.

VII.

Ященко і Колодій вийшли і посідали з переду, розмовляють; відтак прийшла Марія, стала осторонь.

Демко (співає жвавіще).

Гей панове, сперали!
Чого есте так оспали?
Візьміте ся всі за руки,
Не допустіть гіркої муки!
Самопали набивайте,

Гострих шабель добувайте.
 А за віру хоч умріте
 Та вольностей бороніте.
 Нехай вічна буде слава,
 Що шаблею нами права!

(Далі бринькає на бандурі. Люди тихо розмовляють).

Колодїй (що доси тихо розмовляв із Ященком). Ой, пане сотнику!
 Так не можна. Пан мовить, зачекаю. Зачекаю, мовляв, поки
 вяснить ся, а годї побачу, чи йти на Десну, чи ні. Пане
 сотнику, так не годить ся. То буде зрада. Тепер такий час,
 що всім треба купи держати ся, та йти за нашим Реймента-
 ром. Через те і Виговський і Дорошенко не могли досягти
 нічого, що не було єдності, а була зрада:

През незгоду всі пропали,
 Самі себе звоювали.

То як-же, пане сотнику?

Ященко. Ой ні, зачекаю...

Колодїй. Гей Демку, джуро мій, брате милий! Ушквар ти їм жва-
 вої, веселої!

Ященко. Ке лиш, почастью. Гей-гей! І я колись за молоду у Січч
 був і соломаку їв. (Частує.)

Колодїй. Та мабуть давно вже те було, пане сотнику.

Ященко. А давненько.

Колодїй. Видно, видно. (Сьмієть ся).

Демко. (Співає, за ним співають люди).

Гей гук, мати, гук,
 Де козаки йдуть.
 І веселая тая доріженька
 Куди вони йдуть.

А де вони йдуть,
 Там бори гудуть.
 А поперед себе вороженьків
 Облавою пруть.

Демко. Гей-гей! Нехай пані мене ще раз почаствує, а то сумно!

(Марія частує; він цілує її руку).

Демко. Отепер ліпше! (співає, за ним співають усі:)

Ой важу я, важу
 На ту дівчину вражу,

Мене мати не пускає, —
Я в віконечко лажу (і далі).

◀ Демко оддавши одному козакови бандуру, щоб той грав, сам пішов танцювати ухопивши дівчину).

Колодій. Ну, тепер збираймо ся, хлопче, в дорогу. Подякуємо його милости панови сотникови і пані сотниковій і всім добрим людям, тай гайда!

Демко (кланяєть ся). Бувайте здорові, панове, щастя вам Боже!
(Пішов, люди за ним теж повиходили).

Яценко. Винеси там, Палажко, щоб коні брикали. (Палажка увяла пляшку й пішла). А я зберу ся провести гостей та ще цидулу напишу в Батурин до свата. (Пішов у бокові двері).

VIII.

Колодій і Марія.

Колодій. Як ся має пані? Забула давнє. . Немирів... І все, що було?

Марія. Забула... Я повинна забути...

Колодій. Добре... І пані щаслива? Я тільки хочу знати, чи пані щаслива?

Марія (помовчавши). Я сама собі пані в своєму щастю... (Зважусть ся). І ніхто чужий не може до його торкати ся.

Колодій. Маріє! Та невже я зовсім чужий?... Як усі, як иньші?... Я лиха не вчинив тобі, Маріє... Гадав, ти зрадієш, мене побачивши...

Марія. Чи я зраділа, чи ні... не питай про се... І не такий тепера час, щоб можна радіти...

Колодій. Час, то правда, тяжкий... Але із його впливе, дай Боже, новий ясний день на Україні.

Марія. Дай Боже. Я все молити-мусь, аби той день настав. Моли-мусь, поки він настане, або... поки загину.

Колодій. От козачка, душа щира! Хоч я тобі чужий... Ну, нехай я чужий... А ти моли ся і за мене, і за всіх братів моїх, за нашу справу...

Марія. Молити-мусь.

IX.

Сотник Яценко іде убраний.

Яценко. Ось я й зібрав ся. Проведу гостей та разом нагляну, як там хлопці гречку возять. Се ось цидула до пана Марковича. (До Марії:) Почастуй нас на дорогу.

Колодїй (з чаркою). Дай же Боже стрінуги ся в одному таборі, не ворогами. В одному, нашому таборі, щоб не було зрадників.

Яценко і Марія. Дай Боже.

Колодїй. Я мабуть загину в сій війні, чує моя душа, що загину. Та се дарма. Що мені, одинокому бурлаці! Немає кому за мною плакати... А ви живіть щасливі, здорові, діждіть краших днів, і згадуйте иноді бурлаку Петра... Прощай, брате! (Цілуєть ся з Яценком). Аби стрінуги ся в одному таборі! (Цілує руку Марії і відходить із Яценком).

Марія (сама, дивить ся в вікно, ломить руки). Пожаль ся, Боже! Поможи мені, бо я не здолаю... Прощай... Прощай...

(Заслона).

А К Т Д Р У Г И Й.

Дієть ся в тім самім покою, в домі сотниковому, літом 1709 р., у вечері.

I.

Марія та Палажка гапують шати до сьв. образу, співають:

Пречиста Діво, Найсвятіща Мати!
На своїх слугів бідних вглянь ся.
Ти Сина рідного за нас дала на страту
То й нині грішних нас не відцурай ся.

Пречиста Діво, скорбних душ утіхо!
До ніг Твоїх, о Непорочна Мати,
Ми припадаємо і молимо тихо:
Дай нам спокійного життя завнати.

Пречиста Діво, тяжко в сьвітї стало.
Панує лихо скрізь і люті страсти.
І вірних душ Твоїх вісталось мало.
Покрий і заступи нас од напасти.

Марія. Дошнємо сі шати до образу сьвятої Діви таї найменше молебень, щоб покрила усіх, усіх, що терплять і мучать ся під сей час війни.

Палажка. А що, не було більше вістий од нашого пана? Коли-б дав Бог усе добре.

Марія. Давно вже не було вістий. Після Великодня був тільки один лист. Тоді пан поїхав зі своїм полком до Голтви, потім

до Санжарів. Десь там видно буде велика баталія в Шведам; туди, до Ворскли стягають сили.

Палажка. Вже більше пів року, як наші в поході. За весь час наш пан тільки на Великдень і одвідали домівку. А як вони кохають вас, паніматко: дарунків скільки привели.

Марія. А в осені довго не хотів виступати в похід. Усе ждав, поки вяснить ся.

Палажка. Де вже тепер вяснить ся: такі хиари насунули, що не дай Боже. Може се перед кінцем світа. Скільки то сел і городів попалено, поруйнувано, скільки людей помордовано. Сказано, два царі і два гетьмани за нашу землю між собою бють ся. То де вже вяснить ся. І того бій ся, і того бій ся. Одного послухай, — другий завтра прийде, голову вітне.

Марія. Ще в нас тут, близько Переяслава, не така хвища. А щодалі дість ся, не доведи Мати Божа. Устав брат на брата, син на батька; один город проти другого. Ото-ж і наш пан бояв ся виступати в похід; не хотіло ся йому ні себе, ні своїх сотнян занапастити. І вже тоді пішов, як Батурин зруйновано і всіх людей там, в жінками, в дітьми на смерть замордувано.

Палажка. Тай ще хто знає, що воно буде. Я чула (тихо) один старець мовив: до Шведа та до Мазепи йде, мовить, велика потуга. То що тоді в наших паном буде?

Марія. Буває й так. Отже старшина генеральна та полкова пішла трохи не вся за Мазепкою. Вірили старому гетьманови, що він своїм розумом виведе їх на рівний шлях. І ось його прокляли, і козацтво здебільшого не пішло за ним, тільки Січовики...

Палажка. Січовики, та ще й козацтва не мало... І той що до нас приїздив, Петро Колодій, із своїм джурою, теж мабуть пішли до Мазепи.

Марія. Певно.

Палажка. Хто знає, чи й живий він доси.

Марія. Не згадуй про його. Я тебе просила, ніколи не згадуй за Петра Колодія.

Палажка. Не буду, паніматко, не буду. Ох, лишенько, що воно й буде. Один законник із монастиря, такий старий уже чернець мовляв мойому братови, а той мені хвалив ся: що хоч Мазепу по церквах і прокливають... в наказу царського... нехай

собі, мовить, проклинають, а Господь Бог у праведному суді
своєму... Хтось іде? Подивимо ся. (Побігла в сіни і веде
бабу):

II.

Баба не дуже стара, убога.

Баба (кланяєть ся). Добривечір, паніматко.

Палажка. Се тітка Мокрина прийшли по сіль.

Баба. Вибачайте, паніматочко, що турбую вас. Не рада-б турбу-
вати. Та коли-ж нужда наша... Прийшла просити, чи не дали-б
мені в позичку соли. Може якось ровгоримо та віддамо або
одробимо.

Марія. Соли? Можна буде. Палажко, дася їм соли.

Баба. Спасибі, паніматочко; тільки ваша милость нас і варатую-
єте. Як пішли мої сини, — у мене, паніматочко, два сини,
Іван і Василь, і обидва на війні, — то як пішли вони, я ві-
стала ся з дівчатками, як горох при дорозі. Їхали Москалі,
забрали корову; тоді набігли козаки, забрали вівці й кабан-
чика. Ще й соли було в тербинці мірочки в півтори, і ту за-
брали. Я вже й плакала, тай нема чого робити. Згадала,
паніматко, що десь і мої сини, Іван і Василь, на війні, то
може й вони отам усяку нужду терплять. А може їх і на
сьвіті немає. (Плаче).

Марія. А в якому-ж полку і де саме сини?

Баба. Іван десь був при гетьману, в охотному війську, а Василь
пішов таки з нашою сотнею.

Марія. При якому гетьману?

Баба (плачучи). При Мазепі, паніматочко, при старому, горенько
моє... Своєю охотою пішов, я вам, паніматочко, як рідній при-
знаю ся. Ще тоді пішов, як не проклинали, як Швед за Де-
сною був...

Марія. То виходить, що брат на брата воює. Один при Мазепі,
другий при новому гетьману.

Баба. Так, так, моя матінко, брат на брата воює. Чи не я їх обох
родила, чи не однаково їх любила, чи не рідні вони між со-
бою, чи одступив ся од нас Господь Бог, що ми його про-
гнівили?... (Усі мовчать понуро). Може почувте вісточку, то
перекажіть мені, паніматочко.

Марія. Добре, перекажу Палажкою. Дай-же соли, Палажко.

Палажка. Там може рукавець є, або що, куди соли наспати. (Баба дає рукавець, Палажка пішла).

Марія. Треба молити ся, щоб Господь Бог поміг...

Баба. Молимо ся, паніматочко... А за кого молити ся? За кого молити ся, не знаємо. Чи за тих, що з ними Іван, щоб подужали, побідили? То вже-ж тоді Василеві лихо не минеть ся. Чи за тих, що з ними Василь?... За кого молити ся, паніматко, не знаємо...

Марія. Моліте ся за обох, Івана і Василя. Господь Бог праведний і милостивий, уважить, що як один, так другий однаково мусіли іти тими стежками, що привели їх до ворожих таборів. (Палажка принесла сіль і оддала бабі).

Баба (кланяєть ся). Спасибі, паніматочко. Дасть Бог, одробимо. (Пішла).

Марія. Бідні, нещасні люди. Двох синів мала, і може обидва загинуть. І таких тепер багато. Ступи в один бік — зрадником станеш супроти свого краю; ступи у другий — знов будеш зрадником супроти присяги, і прокленуть тебе, і замордують... Ох, тяжко... Дошлемо сі шати до образу Сьвятої Діви, однесемо до церкви тай одправимо акафист Сьвятій Покрівонці, нехай вона покряє од напасти сей нещасний край.

III.

Парубок увійшов до хати.

Парубок (кланяєть ся). Паніматці низький уклін і привіт.

Марія. Грицю! Де се ти взяв ся? }

Палажка. О, Грицько! }

разом.

Парубок. Од пана з полку.

Палажка. Чи пан має ся у доброму здоровю?

Марія. Може й листа привіє?

Парубок. Ось і лист. (Подає листа, виїнявши з ладунка).

(Гриць і Палажка, поки пані читає листа, тихо розмовляють).

Марія (читає, вразу зовсім тихо, тоді в голос). Зажурив ся я, що так довгий час не видів тебе, мов серденько. Щасливші мої листи, що в твоїх руках бувають, аніж мої очі, що свого дому милого і тебе не видають. Хотів я вернути до дому в під Полтави де Царське Величество у день сьв. Самсона побив Шведську силу і мене недостойного зволив наділити новими гонорами і маєностями. Та здасть ся, треба буде іти

з полком до Дніпра, бо туди побіг Швед із Мазепою, на Переволочку. Молись Богу, мов серденько, а я маю надію, що полковницький пернач у моїх руках буде. Нехай Данило добре доглядає за хлопством, щоби траву і збіжжя пильнували, заки я поверну, і радий буду з тобою обачити ся для усної розмови... (Схиляється, сумна).

Парубок. Наш пан у великій честі і повазі. Після Полтавської баталії його запрошено, у купі з иньшими старшинами, на бенкет до Царя. Поміж козацтвом чутка йде, що нашого пана настановлять полковником.

Марія. То Швед побитий і втік за Дніпро?

Парубок. Там така колотнеча счинила ся під Полтавою, що не доведи Мати Божа. Я в обов'язку був, тай то жах такий напав на нас, що попадали лицем до землі, тай лежали не знати скільки. А Швед загинув: за один ранок пропала ціла його справа. Недобитки втікли до Дніпра із своїм королем і з Мазепою. Тай король поранений, йому ногу прострілено. Тепер при Мазепі зовсім мало наших козаків і панів: після Полтавської колотнечі які перебігли до нас, а яких ввіймали і скарали.

Марія. Якже наші сотняни, чи живі, чи багато їх побито?

Парубок. Із наших сотнян побито зовсім мало: Демид Лазука, Іван Остапець, Чалієнко, Кисляківський, тай ще де-хто.

Марія. А не чув ти, коли наш пан вернеть ся до дому?

Парубок. Казали, підуть до Дніпра на Переволочку, бо туди Швед побіг. Як би не се, то вони-б хоч і зараз вернули ся. Тає усі за домітками скучили, що біда. Їхавши тільки й чув, що Мазепинців усюди ловлять і карають. У Дубенщині ввіймали того молодого козака, що той рік у нас із Петром Колодієм був. Його посадили на палю.

Палажка. А де-ж Петро Колодій, його не ввіймали?

Парубок. Не ввіймали, бо вже його немає на світі. Сей молодик, Демко, що був при йому джурою, признав ся у катівських руках, що Колодій убитий під Голтвою. Демка питали: признай ся, де Петро Колодій; за те даруємо тобі жите, а він усе в одно: убитий Колодій.

Палажка. Помяни, Господи, його душу.

Марія (тяжко засмучена). Жаль ся, Боже..

Палажка. А не чув ти, що стало ся з синями удови Мокрини, що їх два було, Іван і Василь?

Парубок. Васяля, що був у нашій сотні, убито; а другого, що був при Мазепі, ввіймали і посадили на палю.

Палажка. Знайшли обидва однаковий вінець, а йшли різними шляхами. Упокій, Господи, їх душі.

Парубок. Ба не однаковий вінець. Бо одного, зрадника, що був при Мазепі, на палю посаджено, а другий поліг у бою, як належить ся козакови.

Палажка (гірко всміхнувшись). Смерть їх помирила, хлопче.

Марія (тяжко засмучена). То се ти певно знаєш, що Колодій убитий?

Парубок. А то-б я мав брехати! Його джура у катівських руках признав ся. А Колодій був, хоч і Мазепинець, ватажний чоловік і його скривь бояли ся. Скільки він одбив обовів у царського війська, скільки шкоди наробив, то й не злічити. Його там у Полтавському полку і в Полі, й за Дніпром добре знали. Він являв ся несподівано, як вихор налітав, а там чутно — він уже десь у иньшому краю опинив ся. Та й його не минуло. Мабуть замовленою кулею його встрілено, бо проста його не брала. Дозвольте мені вже йти на спочинок, бо я втомив ся.

Марія. Іди вже, спасибі. Нехай там тебе нагодують тай спочивай.

(Парубок поклонив ся і пішов).

IV.

Палажка. Може засьвітити сьвітло, бо вже темно.

Марія (сумна). Як знаєш, хоч і сьвіти. (Палажка сьвітить).

Палажка. Обидва загинули. Обидва! Прости і помyani їх, Господи, обох.

Марія. Се ти про кого?

Палажка. Вони-ж обидва загинули, тієї баби сини, Іван і Василь.

Марія. А я думала про тих... Вони теж обидва загинули... що в нас той рік були. І він загинув, Петро Колодій, він загинув, Палажко. (Плаче). Ти не забула, він у нас був.

Палажка. О, я не забула. Хиба можна забути Петра Колодія, хто хоч раз його бачив? Але пані казали мені про його не згадувати.

Марія. Я казала, але тепер його вже немає на сьвіті... Розумієш, Палажко, його немає на сьвіті, він загинув. (Плаче, схилившись до Палажки).

Палажка. Я знаю: пані кохали його ще здавна, ще за молодих літ, там, у Немирові... Я знаю се, моя пані, що ви його одного, тільки його кохали на цілому світі.

Марія. Так, його кохала, його самого. — І він загинув.

Палажка. Я се помітила з того часу, як був він той рік у нас. Хто раз його бачив, той не міг не покохати.

Марія. Я росла собі під Немировом, а він так явився ще тоді зовсім молодим, не знати звідки. Ніхто не знає, чий він із роду, і звідки, тільки всі його полюбили за його щирю і веселу вдачу. А видно, бував усюди, про все знав і розмови його були такі щирі, цікаві. Що зі мною діяло се тоді, Палажко! Та не довго се тривало, не довго... Той край спльондровано, козацтво там знищено, моя неня вмерла, а я в татом мусіла тікати на сей бік Дніпра. Тут посватав мене наш пан, і тато мене віддав і самі померли. Петра я не забула. Та мені все здавалося, що то був сон чарівний, що то не чоловік, а янгол з неба мені в сні приснив ся... І часто бувало я виїду за гай, на гору, і дивлюся на захід, де мріють, ледви-ледви синіють Дніпрові гори. У ясний день їх видно. Сиджу, не ворухну ся. Тихо, а в траві коники грають, у небі жайворонки щебечуть, ледви чути. Я неначе дримаю, та все дивлюся на захід, на ті блакитні гори, що наче туман мріють. Дивлюся, і мені здасть ся, що ось-ось із туману вирине по-стать мила, що мені колись снила ся. Вирине, забере мене і полетить знов туди, до рідного краю, де нещчина могила, де той садок і погічок, і все, що здавна було миле. І так часто я виглядала. А як бувало настане хмарний день, і на заході зовсім не видно синіх гір Дніпрових, то мені сумно, так сумно... І я все жду, що ось ізнову вяснить ся, ровійдуть ся хмари, знов блакитна смуга на заході вирине, і я знову піду за гай, на гору виглядати. Нікому я не признавала ся про свої думки і сні, бо ніхто-б мене не зрозумів, дурною назвали-б. Іноді мені здавало ся, що той блакитний туман на заході колишеть ся, щось у йому ворухить ся, вирине, простягає до мене руки... І доси не знаю, чи то справді там було що, чи мені снило ся, в очах мутніло, бо очі були повні сліз... Муж було питає, чого я ходжу за гай? Так, мовлю, гуляю, дивлюся у той бік, де мій рідний край... І ось минали роки, я вже почала забувати про той край,

неначе звикла тут, де мене ніщо не тішило, не бавило. Так наче я де-далі все більше холонула. І все мені тут байдуже, почала думати, що ось умру і поплину до неньки... І ненька було до мене у ночі приходить, уся в білому, а лице сумне і добре. Нахилить ся над моім ліжком і дивить ся люблячими очима, і кличе: Доню! Марисю! Се-ж я, твоя нєня, до тебе прийшла. Знаю, мовить, що сумно і тяжко тобі тут жити. Знаю, моя доню, — аж плаче нєня. А я: Мамо, мамо! Я до тебе хочу; тебе так довго не було, я скучила!... Хочу її обняти, поцілувати, а її вже й немає... Немає нєні... І знов холодно і пусто скривь, тільки пан мій, муж, сопе собі з боку... Устану я, помодю ся, утру сльози тай знов ляжу.

Палажка. Здасть ся, пан вас любить, поважає; я ніколи не чула між вами сварки.

Марія. Він любить, і я ніколи його не скривдила, ніколи не мовила йому неправди, слухала його, як закон каже... І жили ми тихо і спокійно, — иньші люди бувало мовлять: ось чесна родина, живуть собі душа в душу.

Палажка. То ви не любили папа?

Марія. Я любила свою мрію.

Палажка. І ось та мрія, на лихо вам явила ся у новому світі... Невже-ж Петро, як був у нас, не вгадав про давнє?

Марія. Він вгадав... Та я не хотіла вгадувати. Я шлюбна жінка, гріх і вгадувати. Що було, те минуло, чого не було — вже до віку не буде, — не судило ся... І тепер він загинув, Палажко. Тепер уже кінець, — я можу оплакати його. Помодись, Палажко, за його душу.

Палажка. Молити-мусь, пані, і за вас, щоб Мати Божа заспокоїла вашу душу. Тай пізно вже, вечеряли-б, паніматко, тай лягали спати.

Марія. Добре. Я вечеряти не хочу, помодю ся тай ляжу.

Палажка. Яж там постіль постелю вам тай сама піду спати.

Марія. Добре.

(Палажка пішла у бокові двері).

Марія (сама, молить ся). Господи, пом'яни усіх, що загинули у сей лихий час, що терпіли катування і муки, — у Батурині, і в Лебедині, і по всій Україні... І заступи усіх, що в біда і скорбах, у неволі, в темницях; подай їм утіху і надію ви зволєння, Боже мій... І мене, рабу свою, укрепи і спаси, бо

тяжко мені, і холодно в душі моїй, і згасли надії... (Молить ся тихо...) Петре, лицарю славний, жив ти без щастя, сиротою, бурлакою, і загинув самотній, і десь у полі орли виклювали твої очі. І останній погляд твій не стрів ласки, привіту, і сльоза рідної душі не окропила тебе. (Павза.) Ні, Петре, я бачу, що ти взяв собі ліпшу долю: ти жив, як хотів, і бив ся в ворогами, і голови своєї орлиної, гордої не хилив нікому. І вмер борючись із ворогами. А я нещасна хлила ся цілий вік свій, терплю і мовчу, і не знаю для чого і для кого. Так день за днем, рік за роком... (Тихо.)

V.

З сіний уходить якийсь чоловік, закутаний у керек, в селянській шапці. Видко, хорий, ледви стоїть, опираєть ся о костур. Увійшовши стоїть і дивить ся на Марію, поки вона молить ся. Вона здригнула.

Чоловік (тихо). Маріє! Маріє!

Марія (стрепенула ся). Хто се мене кличе? Чи се вже на той світ кличуть мене?

Чоловік. Маріє, се я.

Марія (оглянула ся і остовпіла). Хто ти?

Чоловік (скидає керек і шапку: се Петро). Се я, Маріє. Се я, Петро.

Марія. З того світу? До мене нераз няня приходила, а тебе ще я не бачила. Няня приходила з того світу пізної ночі і кликала мене. А се вже й ти?

Петро. Маріє, я живий. Та ледви що живий.

Марія. Так, ти живий! (радо). Петре, тебе не вбито?! (Іде до його, мацає). Ти живий!

Петро. Я постріляний, порубаний; мене шукають, за мною гнали ся, я сховав ся. Не хочу дармо голови своєї віддати. І ось утік до вас у двір, як смеркало. Мене ніхто не бачив... (Сідає.) Ох, важко мені стояти... Я пересядів у буряні близько хати, аж поки все затихло. Тоді заглянув — ти сама в хаті... Сховай мене, тут не будуть шукати.

Марія. Петре, яж не можу.

Петро. Мені нікуди більше сховати ся.

Марія. Муж вернеть ся, се зовсім незручно. Ах, що мені робити! Я покажу безпечну стежку через окопи до гаю, там дійдеш

до луку Дніпрового, ніхто тебе не знайде поміж озерами та очеретами.

Петро. Я вже не можу йти ні пів милі. Мої рани болять, не їв кілька днів і вовсім потратив сили.

Марія. До нас дійшла чутка, що тебе вбито.

Петро. Так я ведів говорити своїйму джурі, а він, бідний, загинув... Ото вірна душа була...

Марія. Ото-ж ми й повірили, що тебе немає на сьвіті.

Петро. І ти зраділа!

(Марія мовчить, їй боляче).

Петро. І ти зраділа, що мене вже немає на сьвіті. Пані сотникова, що її муж так гарно прислужив ся до загибелі України, що здобув ласку царську, — вона повинна радіти, як одним ворогом стало менше. Та вже тепер вороги не страшні твоїйму панови, бо під Полтавою гармати проспівали вічну пам'ять нам усім, і лиш недобитки постріляні, порубані, або з розбитим серцем тиняють ся ще по сьвіту. Маріє, я все втратив, то невже я мушу втратити й останнє, — надію на тебе?...

Марія (в великій турботі і смутку). Що ти мовиш! Петре, як ти міг таке думати...

Петро. Та ні, на мене не впаде ся кара! (бере її за руку). О, я вірю тобі. Прости мені, Маріє... (цілує її руку). Доля зрадила, люди зрадили. Ти не зрадиш. Сього останнього гіркого кубка не даси мені випити... Прости мені...

Марія. Ні, Петре, не твоя вина, що кругом — зрада. Я сама винна, що ти міг не вірити мені. (Сідає близько його). Мій лицарю, ти такий самий, як був колись там, у Немирові. Ти не знав, що я все жила думками про тебе. Петре, тепер, як ти все втратив, я признаю ся, що мене ти не втратив ніколи. Я мусіла все при тобі бути, твої слідочки промітати, а я... зоставила тебе самого тиняти ся по сьвіту...

Петро. Ну, тепер я жити-му знову! Я жити-му, бо поки є на сьвіті ще хоч одна людина щира, — весело жити!

Марія. Ходім-же, я тебе сховаю. (Петро підводить ся, вона йому допомагає). Я тебе сховаю, поки одужаш трохи, а там може побачиш, що не все ще загинуло і що справу можна иньшим способом повернути. Іще живий старий гетьман, іще король

уб'єть ся в силу, і невідомо, кому Господь Бог присудить
взяти верх...

(Заслона).

А К Т Т Р Е Т І Й.

В иньшому покою сотникового дому. Просто — двері до саду; в право і в ліво —
двері до иньших покоїв. Дієть ся на другий день після 2-го акту; надходить вечір.

I.

Марія виходить із бокових дверей, виглядає у вікно, хоче вернути ся в ті самі
двері; з другого боку входить Палажка.

Палажка. Пані!

Марія (вдрігнула). Що? Хто там? А, се ти, Палажко. Як ти мене
злякала.

Палажка. Чого се моя пані стали полохливі?... Той Грицько, що од
пана з листом приїхав, хоче вже їхати назад до пана.

Марія. Хоче їхати? Нехай їде.

Палажка. Нехай їде, тай годі?

Марія. А то-ж, нехай їде.

Палажка. Може його сюди впустити, щоб переказали що-небудь
панови?

Марія. На що він неві здав ся?

Палажка. Хто на що здав ся, пан чи Грицько?

Марія. Хто хочеш! (Сьмієть ся). Звичайно, Грицько. На що його
сюди кликати?

Палажка. То може дасьте листа до пана.

Марія. Ні, нехай так їде... Ну, нехай перекаже, що в нас усі живі
й здорові і що сіно покосили і поскладали добре.

Палажка. Добре, я там йому й перекажу. (Хоче йти).

Марія. Підожди. Ти памяташ, як він мовив: пан наш поїхав із
полком до Дніпра, на Переволочну?

Палажка. Еге-ж, так і мовив.

Марія. То пан іще скоро не вернеть ся?

Палажка. А набуть що ні.

Марія. Ну, добре.

(Палажка пішла).

II.

Марія (підходить до бокових дверей). Немає нікого.

Петро (виходить із тих дверей). Тут простірніше і видніше. Ось я неначе вже й зовсім справний козак. Полегло, тільки отут ще коле, як ворухну ся. Та дарма. Ти вернула мені життя, Маріє, чим віддачу ся?

Марія. Умираючого, безсилою чоловіка гріх вигнати з хати, хоч би він і ворогом був. То був би не шляхотний, нелюдський учинок. А коли вже хочеш віддячити ся, то мені буде найкраща заплата, як ти і далі вірити-меш, що не все ще загинуло, що Україна хоч колись, не скоро, визволить ся. О, вона визволить ся! Бог пішле їй таких вірних синів, як ти — багато. Як вірити-меш, то й працювати-меш. Ще за Дніпром, у Польщі — простору доволі. Поки що, втічеш туди, і будеш там потихеньку гартувати шаблю.

Петро. Нас прокляли по всіх церквах, як зрадників. Бідний, безталанний народє мій! Володарі твої на тебе кайдани скували і зрадником вони тебе-ж назвали. Бо й справді, зрада єсть давня хвороба паша, болячка на народному тілі. Ще едавна наші люди вмiли у лихий час одступити ся проводирів своїх, оддати ворогам на кару... І ось кара тому народови, ось покута на довгий час, за те, що не вмiв гуртом стояти за свою справу, не вмiв угадати своїх найкращих пророків і вождів... І занавує ворог у наші хаті, і зазнають діти наші всякої зневаги й кривди, стогнати-муть у ярмі, та вже несила буде його скинути.

Марія. Так, се кара і покута... Та милосерний Бог ізглянеть ся на наші муки, ізнов лице своє прихилить... Дасть Бог, виросте нове покоління, що мати-ме чисте і вірне серце, ясний розум і міцну правницю... Тоді вже нового вожда Господь воздвигне серед зневоленого люду; в нещастю дух його зміцніє, у муках загартуєть ся як сталь... Тоді, як зацвите весна в прекрасній, вільній Україні, народ згадає, що терпіли ми, що терпів ти, мій лицарю...

Петро. Дякуючи тобі, я бачу вже той ясний день на Україні, хоч сам не доживу до його. Маріє, я хотів би, щоб наші діти дожили. Наші діти, Маріє, твої й мої.

Марія. У мене доси не було дітей од мужа, і од тебе не судив Бог мати, бо я не твоя жінка, Петре.

Петро. Гірко мені се чути, коли я знаю, що душею ти моя.

Марія. Що з того, не судив Бог.

Петро. У нас були би діти. О, яке-б то було щастє, щоб були в мене твої діти.

Марія. Я не зраджу свого мужа.

Петро. Маріє! Ходім, утечемо звідси туди, за Дніпро. Хоч там нема спокою і добра, за те простір для смілих душ. Ходім, Маріє, знов туди, де ми колись співнали ся. Забудеш усе, що стало ся, забудеш сю оселю, що була тобі тюрмою, і жити-мем у турботах, боротьбі, але у щастю.

Марія. Ні, Петре, ні. Нехай я тут доживу свого віку, вірна мужу і закону. Мені не буде тяжко, коли я знати-му, що ти живеш і бореш ся, і віриш.

Петро. Боїш ся закон зломати! Ні, там за Дніпром иньший край, иньші й закони. Там знайдемо попа, що тебе од сього шлюбу увільнить і нас повинчає. Які закони на світі можуть тебе до його вязати, а вірні душі розлучати! Немає такого закону!

Марія. Сам добре знавш, яке то лихо єсть — зрада. І зрадницею я не буду. Як би муж мій сказав: ти вільна, розійдемо ся кожне своєю стежкою... —

Петро. Він певно сього ніколи не скаже.

Марія. То й я, доки він живе на світі, не зломаю свого слова, що дала йому перед престолом божим.

Петро (сумний). Нехай поки що й так. Нехай я знов самотній жити-му — і тебе ждати-му. Я звик ждати.

Марія. Петре, Петре! Прости мені.. (Плаче).

Петро. Здасть ся, сюди хтось іде. (Зводить ся і йде в бокові двері).

III.

Палажка прийшла.

Палажка. Я прийшла спитати, чи вам вечерю там наготувати, чи тут?

Марія. Не треба, не треба.

Палажка. Вечері не треба?

Марія. Га, вечері! Ні, вечерю подай сюди, та більше, бо мені їсти хочеть ся. Ще там унеси з льоху пляшку угорського.

Палажка. Добре, принесу. А там на селі що діється!

Марія (байдужно). А що-ж там діється?

Палажка. Прибула компанія Москалів.

Марія. Чого-ж вони?

Палажка. Шукають „зрадників“. Та ще кого й шукають: Петра Колодія, а його-ж на сьвіті вже немає.

Марія (стрепенула ся). Петра Колодія шукають! Невже? Од кого ти чула?

Палажка. Шукають-же, та де вже їх знайти?

Марія. Ти думаєш, не знайдуть?

Палажка. А вже-ж не знайдуть. Бо де-ж його знайти, коли він убитий?

Марія. Де-ж ті Москалі?

Палажка. На селі. Пішли до отамана, тоді кинули ся шукати по клунях, по левадах.

Марія. Лиха година їх принесла.

Палажка. А хіба що?

Марія. Як то що! Хіба не знаєш Москалів, обдеруть усе чисто в людей.

Палажка. То правда.

Марія. Але сюди, до двору, вони не насьмілять ся йти, — ні?

Палажка. А набуть ні. О, що се?

Марія. Що ти чуєш?

Палажка. Наче десь далеко стріляють.

Марія. І я чую.

(Чутно вже ближше, як стріляють із мушкетів і мушкетів, тоді чутно військову музику).

Марія (злякана). Що се? Біжи зараз довідай ся.

(Палажка побігла).

IV.

Марія (сама, визирає у вікно, придивляється). Темно, нічого не видно. (Побігла у бокові двері, веде Петра за руку). Щось стало ся, я не знаю що. Ходім, я тебе переховаю там у закутку. Ходім.

Петро. Як треба буде, подася знак, я тікати-жу. Подай мені пістоля. (Вона подає). Тепер ходім. (Шли обоє у другі бокові двері).

V.

Палажка (вбігає). Пан приїхали! Пан приїхали. (Побачила, що нікого немає). Де-ж се пані?

Марія (входить). Ну, що там?

Палажка. Пан приїхали! Пан вернули ся! Їх стрічають пані і прости козаки і двірські.

Марія (стурбована). Пан вернув ся! Що ти говориш? Не може бути!

Палажка. Пані злякали?

Марія. А ти-ж говорила... пан пішов до Дніпра.

Палажка. Отже вернули ся. Я рада: спокійніше, а то сі Москалі найшли. Все ліпше, як пан дома.

VI.

Яценко (показуєть ся у дверях, озиваєть ся до тих, що позад його). Музикам викотить баряло горівки. Коний доглядіти і вигодувати, бо скоро знов поїдемо. (Іде в хату). Доброго здоров'я, чи все гаразд у домі? (За ним входять кілька значних козаків).

Марія. Спасибі, усе гаразд.

Яценко. Мене з війська пустили на короткий час до дому, а там ізнову треба військо доганяти. Побуду трохи, відпочину, тай гайда.

Значний козак. Панови сотникови привіт у його домі. По щасливому повороті з війни за честь собі вважаємо витати пана.

Другий козак. Ми чули, що пан на війні досяг собі ласки царської і прибільшена гонорів і мастків. Тес нас вельми тішить.

Яценко. Спасибі. Дякую славному товариству і радий вас, брати мої милі, бачити після так довгої мандрівки.

Другий козак. Чи пан має ся все в доброму здоров'ю?

Яценко. З ласки божої, з війни вертаю цілий і здоровий. А довело ся побувати у самому пеклі.

Старий козак. (Той самий, що був і в першому акті). О, що то й за козак, коли не побував у самому пеклі!

Яценко (до Марії). Там треба наготувати вечерю нам усім.

(Палажка і Марія пішли).

Яценко (сідає). Прошу славне товариство сідати.

Старий козак. Які-ж новини привезли ви нам? І чи гаразд добре будемо на Україні проживати?

Яценко. О, тепера ми знайшли вже свій шлях.

Старий козак. Вузький, тернистий шлях?

Яценко. Уже який нам Бог післав. Нехай вузький, колючий, та певний то наш шлях, немає куди звернути, і манівцями бродити — годі. Бродили довго манівцями — із Дорошенком, із Виговським, і з самим Мазепою, шукаючи шляхів просторих, вільних, а тепер — кінець. Вже не питати-мем, куди нам прихилити ся, і не шукати-мем царя, бо маємо міцну і певну владу над собою: міцна рука московського царя!

Старий козак. Міцна рука, і певно задавить нас.

Яценко. Задавить — ні, а що приборкає, освоїть і прикаже забувати давні сварки, бунти, Дике Поле, то се певно. О, бродили довго манівцями, шукаючи шляхів, діди наші й батьки, і не одразу всі побачили, що шлях єдиний, певний — то шлях до Москви. Єдина Русь, Північна і Південна, єдиною була вона за давніх князів, єдиною і мусить бути! І будемо тепер, як той казав, у купі лихо одбувати. А давні мрії — геть! Робити-муть люди поля свої, кохати-муть воли і пасіки, безпечні од Ляхів і од Татарви, під міцною рукою Восточного царя, і вже старі думки забудуть. І лиш вноді старий кобзар згадає грішного гетьмана, що смертний гріх на себе взяв, цареві врадив, і краю нашому багато шкоди наробив.

Старий козак. О, давні мрії! Жили ми ними і кров за їх лил... І ось тепера все те — геть! О, як нам жити, як забути! І дикий звів, і птах — шукають волі.

Значний козак. То дикий звів, а то — чоловік розумний і статочний. Як хочеш бути вільний, іди у Дике Поле, у степи Буджацькі... А ми бажаємо в спокою жити, годуючи дітми, кохаючи худобу. І дасть Господь, поживемо щасливо, забувши всі невгоди.

Козаки. Дай Боже! Дай Боже, щоб великий цар держав нас у своїй ласці і од сусідів боронив.

Яценко. Проживемо в спокою, згоді, чести і повазі.

Старий козак. О, чи велика-ж то честь, нахилити шию у ярмо!

Яценко. Єдина честь і слава буде нам тая, що йти-ме од царя. Вже не шукати-мем слави у Дикім Полі, або по коршмах, по базарах, або в Січі. То минуло ся, дурниці. Тієї слави ми не хочемо за дармо.

Старий козак. Багато я прожив. Я памятаю, ще хлопцем був, як підняла ся заверуха, і в їй, як блискавиця в хмарі, могутча постать славного Богдана. Як божий грім, рука і меч його; як гучний гомін хвиль морських у бурю, так греміли хвилі українського народу, що за волю встав і бив ся. О, не забути тих часів ніколи... І хто знав їх, не збудеть ся тих давніх мрій, поки життя його, поки у грудях б'єть ся серце... А ви, нове покоління, що вже шию собі намулили в тиранстві, ви все забудете ради ланів пшениці, волів і кабанів. О, як гірко дожити нам до сього, як тяжко умирати, коли вже вмерли давні мрії і надії. Для чого ми жили, для чого кров лили за вільну Україну, і хто згадає нас?... Прощайте, я піду, бо я тут лишній. Я запівнив ся на сім сьвіті. (Поклонив ся і пішов).

Яценко (після мовчанки). Так, він запівнив ся. Багато, о багато нам ті мрії коштували... Нове покоління вже не знати-ме їх. Хиба не через їх зруйнована вся Чигиринська сторона, пустиннею стоїть краса і осередок козацької землі!

Козаки. Так. То правда!

Один із козаків. А що-ж то далі буде? А наші вольности, закони, школи, суд, козацтво? Що з ними буде?

Яценко. Усе те буде нерушиме. Цар обіцяв, і слово його кріпке. Аби ми всі не важили ся вже більш ніколи вломати своє слово цареві, аби не було зради.

VII.

Двірський молодий козак увійшов і став на дверях.

Яценко. Що тобі, хлопче?

Козак. Там, пане, прийшли Москалі.

Яценко. Чого їм треба?

Козак. Хочуть пана видіти.

Яценко. Поклич там, хто між ними є старший. (Козак пішов).

Один із козаків. Тепер уже почне Москва до нас у гості заглядати. Гостювати-ме вже так добре, що й нам самим, господарям у своїй хаті, буде тісно.

VIII.

Московський офіцер, за ним ще кілька Москалів.

Офіцер (салютує). Желая здравія пану сотніку!

Яценко. Спасибі.

Офіцер. Приказ імію ат самаво ат зво светлості князя Меншікова — іскать ізмєншіков.

Яценко. То невже-ж у мене могли-б бути змінники?

Офіцер. Нікакім рѳдом ѳта невзможна, патаму как вапа мїласть єсть крѳпка вѳрнай цѳрскому влїчеству. Да толька штоб тебѳ, пан сотнік, в абїде ат тавѳ не бить, што я с камандою абязан паїскать ізмѳншіков вездѳ. Єсть вѳрнає ізвѳстїє, что вор і плут бальшой Петрушка Каладѳї в сїх мѳстах абрѳтаєтса. Єво ми чуть бїло не паймалї, да он, вор, уже ббльна лѳвак, смел, ушѳл ат нас за двацать вѳорст атсѳда!

Яценко. Невже-ж я став бї переховувати в себе зрадників? Та я чув, що Петра Колодїя убито.

Офіцер. Слїхалї ми, да толька ѳта вракї.

Один із козаків. Пана Москалю, наш пан відомий царському величеству, і то була-б зневага сьому дому, коли-б тут стали зрадників шукати.

Яценко. І я сього дозволити не можу.

Офіцер. Светлѳйшой князь ва інев прїдѳют, коль станеш ти, пан сотнік, нам чїнїть пратївність. Ізволь вот прачїтать.

Яценко (бере і читає листа, вертає його. В немилѳму станї). Про мене, нехай шукать, а тїлько се не знати що... Де-ж треба шукати: у мене в кишенї, в печї, в горїлчанїх кухвах?

Офіцер. Везде! Ізмѳншікі — хїтьѳр нарѳд! Вот ми допрѳж паїщем ва дваре, в саду, а там асморїм дом.

Яценко (махнув рукою). Байдуже менї.

(Офіцер із Москалями пішов).

Один із козаків. Отакє тепер жїтє. Мазмо слухати, що скажѳ той сьвітлїший Мєншік.

Яценко. Того нарѳбили зрадники, Ну, панове, здаєть ся вже нам там вечерю наготували. Ходїм. Радий буду випити з вами товариську, братерську чарку, після того, як вїйна ровлучїла нас на довгий час.

(Козаки всї пішли у боковї дверї. Яценко позаду. Входить Марїя).

IX.

Марія. Там усе готове.

Яценко. А тут Москалів чорт надніс.

Марія (злякано). Чого-ж їм треба?

Яценко. Зрадників шукають.

Марія. Ти їх прожени. Нехай собі ідуть к' бісу.

Яценко. Причепили ся, що нічого не міг їм зробити. Петра Колодія шукають, наче-б то він у сьому селі десь має бути.

Марія (злякано). Прожени їх, прожени.

Яценко. Чого турбуєш ся, Маріє? Нехай собі шукають, усе одно не знайдуть.

Марія. Де-ж вони шукати-муть?

Яценко. Усюди. У дворі, в саду, в домі, в мишачих норках.

Марія. В домі! Ні, сього не можна дозволити, не можна, не можна,

Яценко. Та ми-ж не ховали в себе зрадників?

Марія. Се все одно. Ховали, не ховали — немає нікому діла. Хоч би й справді кого сховали, то честь наша вимагає, щоби в нашому домі чоловік знайшов собі певний захист.

Яценко (здивовано). Моя пані, що се тобі так неприємно?

Марія. То ганьба, то зневага нашому домови.

Яценко. Слухай. Мені здасть ся, тобі щось відомо?

Марія. А хіба що?

Яценко. О, бачиш, я вгадав. Ти щось знаєш. Промов мені, признай ся, я-ж тобі не ворог.

Марія (довго не зважаєть ся, позирає на двері, звідки мають увійти Москалі, відтак бере пана за руку). Що-ж буде, як я признаю ся? Га, скажи, мій пане, ти не повернеш на лихе, у тебе шляхетне серце?

Яценко (здивований). Боже мій, яка страшна тайна у тебе, де вона взяла ся? Чую душею щось непевне.

Марія. Ні, признай ся, обіцяй, ти не зробиш лиха, заховаш мовчки те, що знаєш? Я тебе, мій пане, поважала, але тоді не буде краю моїй вдячності до тебе на віки. Ти будеш лицарем, не зрадиш?

Яценко. Я тобі се обіцяю щиро. Але я не знаю, що таке?

Марія. Ну, добре. (Тихо). Я знаю, де схований Петро Колодій.

Яценко. Петро Колодій! Ти знаєш, де він схований! О, о, Маріє!

Марія. Так, я знаю, бо сама його сховала. Його нещасного, побитого, голодного, напів живого. Ледви доплентався до нас, і я не мала сили його прогнати. Невже ти сам його прогнав би, і не нагодував, не захистив? Хто знайшов захист у нашому домі, того ми броронимо. Так каже шляхетний, лицарський обовязок. Нехай його вважають зрадником Москалі, хоч він і не присягав цареві ніколи; нехай би його ввіймали де инде, не в нашому домі, то иньша річ. Так, мій пане? Ти не зрадиш, ні? Промов же!

Ященко. Ти його знала?

Марія. Він же був у нас того літа.

Ященко. Ні, попереду коли небудь знала?

Марія. Колись, іще молодою дівчиною знала. ще там, у Немирові.

Ященко. Знала! І він тобі подобався? Ти його кохала?

Марія (помовчавши). Що до того? Я тобі не зрадила ніколи, я ніколи ні в чому не скривдила тебе, я була тобі вірна і буду до віку. Він мені подобався, як лицар, як борець, але я обіцяю забути про його, тільки спаси його, він у твоїх руках тепера.

Ященко (подумавши). Добре, що ти признала ся. Я дам йому втікти. Дай йому гроший, харчів, приведи сюди. Я випущу його в двору у потайному місці. Ніч темна, він десь сховається.

Марія. А ти-ж не зрадиш? Для милосерного Господа, скажи мені.

Ященко. Добре, веди вже його, а то скоро Москалі вернуть ся.

(Марія пішла).

Ященко (сам, неспокійний). Вона його кохала! То дарна, що сховала, я-б його не видав. Але вона його кохала. Се занадто! Він — мій ворог, і треба так зробити, щоб більше не вернув ся... Треба, треба! (Іде в двері до саду і скоро вертається; за ним — Москаль).

X.

Ященко (тихо, на дверях). Я знайду Петра Колодія. (Шепче Москалеви на вухо кілька фраз).

Офіцер. Харашо, атлічно.

Ященко. Щоб він сам піймав ся. Ну, марш!

(Москаль пішов. Ященко неспокійно жде. Марія і за нею Петро в кереї і шапці ідуть із бокових дверей).

Петро. Привіт шановному панови. До віку буду вдячний сьому до-
мови, де я знайшов захист.

Яценко. Добре. Хедім, поки сюди Москалі не прийшли.

Петро. Прощай же, пані Маріє. Мабуть уже не побачимо ся.
Прощай!

Марія. Ідїть швидче.

(Яценко і Петро пішли).

Марія (сама, ломить руки). Прощай! Прощай на віки... Шокрий
і заступи тебе, Мати Божа... Що се? О, що стало ся?!

(На дворі чути вистрїл, голоси, тупотню. Марія в великій турботі).

XI.

Яценко (вбігає). Його перестрїли, ввіймали. (Москалі ведуть Петра
і починають його вязати ланцюгами).

Яценко. А тепер я помщу ся... Петре, се вона тебе зрадила. Ти
їй повірив, а вона зрадила, накликала Москалів. Забув еси
запорозький звичай не знати ся з жінками і через те за-
гинеш.

Петро. Маріє, що се? Невже ти зрадила? О, се було-б страшніше,
ніж усі московські шибениці.

Яценко. Ведїть, ведїть його зараз. (Москалі і Петро пішли).

Марія (плаче, гукає). Ні, Петре! Петре, не вір їм, се неправда!
Він не чує... О, що мені робити! (Плаче, біжить до дверей,
Яценко її не пускає).

Яценко. О тепер я помстив ся.

Марія (хапає пістоля зо стїни). Вір мені, Петре, я не зрадила!
(Стрїляє себе в груди, падає. Ти будеш скоро на тїм сьвітї,
усе знати-неш... Іду за тобою, Петре.

Яценко. Що ти зробила, Маріє! (з плачем.) Маріє, сьвітоньку мій!
(Гукає.) Гей люди, слуги!

Марія. Ти помстив ся... Я була тобі вірна, прощай...

XII.

Вбігають Москалі, з ними Петро, козаки, Палажка.

Офіцер. Какої тут безпарядок? Не явился-лі ещо ізменник?

Палажка (плаче, припадає). Моя пані, голубочко, що се з вами?

Марія (одкриває очи, побачила Петра). Яка я рада, що тебе бачу.
Петре, я не зрадила тебе... Я хотїла тебе визволити. Яка я

рада, що можу ще тобі се сказати. Скоро, скоро стрінемо ся.
Вір мені, Петре. Ти віриш?

Петро. Вірю, Маріє, вірю. Прости мені, прощай.

Палажка. Вона вмерла! (Голосить.) Пані моя, матінко рідна...

Петро. Маріє, сьвіте мій... Я скоро піду за тобою, але ясно в душі
моїй. І ви всі, всі... скільки вас є на сьвітї, що вбили її,
мене вбсте... Ви всі знаєте: жива душа наша і жива надія!
Кати і тирани, гнобителі загинуть, а правда і воля воскресне!
... Тепер — ведіть. (Москалі ведуть його).

(Заслона спадає).

Кирило Безхлібак.

На заробітках.

Максим устав рано і вештав ся сюди й туди по хаті. Хоч іще ціла домашня челядь спала, то він устав раніше, бо мав іти до двора на заробітки. Цілу ніч сніло ся йому, що він десь щось робить і хтось стоїть над ним і все гукає на нього: „Ану швидше, швидше! Гайда на перед! Не лишай ся із заду! Чого так лізеш, як тота жаба!“

Збирав ся як найшвидше і хоче відходити, та ось мама зачула крізь сон якийсь рух у хаті і в просоня питає:

— Ти Максиме вже йдеш до двора?

— Ая, йду!...

— То йди, йди!... Але їсти нинька нічого не будеш!... Бо що я тобі злагоджу і хто тобі віднесе?! Я не маю коли! Отам є ще на полиці кавалочок хліба, візьми собі тай пополуднуєш.

— Добре, що хоч те є! — подумав Максим виходячи з хати.

Ішов селом і думав собі:

— Коби хоч не відігнав економ, бо що-ж я дома буду робити? Як не зароблю в дворі, то будемо всі голодні. Тато хорі, мама заняті дїтьми. Одежини нема... От і в мене нема чобіт, тай що маю робити!

Максим дуже бояв ся, аби його економ у дворі не відправив від роботи. Тому спішив скорим кроком, щоб першим бути на місці.

Доходив на кінець села, де стояв панський двір, пишаючи ся довгими мурованими стайнями і великим садом, якого верховіте

було осяяне золотим промінєм сходувого сонця. Коло брами на вигої вже стояв економ з кількома гайдуками, та чекали денних прихожих робітників, що мали йти до двора на роботу. Нікого ще не було. Максим став перед ними перший.

— Слава Ісусу Христу.

— На віки слава! — буркнув один із них з під носа.

— Ти йдеш до двора на роботу? — запитав його один гайдук, двірський польовий.

— Ая, йду!... — відповів Максим.

Економ з гайдуками щільно дивилися на хлопця і сьміялися, що з нього якийсь малий недоросток. Економ питав хлопця даліше:

— Чия ти дитина?

Максим зі стиду мовчав.

— Ну, говори, як ти називаєшся?

— Максим Мандай.

— Котрого Мандая?

— Мандая Івана.

— Ага!...

Подивився на хлопця суворо і додав:

— Пек і осина тобі, Мандаю, та до чорта з тобою! Дивіть же ся, дивіть! Яке воно мале, а яке розумне як старе! — Економ і гайдуки всі нараз здорово зареготалися.

Тим часом стали надходити в села самі робітничі дівки до роботи і спиналися в гурті коло брами.

Економ проходжував ся між ними, зазираючи їм в очи, часом виркнув до гори на сонце і довго дивився; по воздуху слідив, чи буде сьогодні певна погода, потім виїхав із кишені зигарок і скрикнув:

— Ов, то вже пів до сегої!

Тепер давав кожному роботу. Чотири дівки запровадив до гумна млинкувати збіжжя, вязки вязати і січку різати, а двом дівкам кавав із Максимом іти на лан за боронами пирий на рілі збирати.

— Але живо мені ногами: раз, два... Зараз там буду і побачу, що то ви там мені за той час зробили! — гукав у слід за ними.

Дівки приспішили кроку і швидко сховалися за горбок. Максим що сили простягав свої дрібні ноженята, щоб настигнути

за ними. За собою все ще чув регіт двірських посіпак та оте прикре слово: „недоросток“.

Сонце припікає, душно і парно. Форналі волочать рілю засіяну пшеницею, аж курить ся. Курява йде валом за бороною. Дівки збирають пирій, а між ними й Максим. Робітницї гуторять, сьміють ся, жартують із Максима.

— Еге, ге, ге... Ти Максиме, як я виджу, то з тебе був би війт або піп.

— Дай мені спокій! Не хочу бути ні попом ні війтом! Агі, а мені на що такого великого клопоту на малу голову! Не був мій дід і тато ні попом ні війтом, тай я не хочу бути!

— Може таки будеш, — сьміяли ся дівки.

— Не хочу! З нас ніхто не письменний тай ми не письмаки, аби а нас хто коли був такою головою!

— А чому-ж ти не письмак? — питала його одна дівка.

— Бо тому, що ні... Мій дід, тато не ходили до школи, тай я не ходжу. От я до школи не ходжу і без неї обходжу ся і хліб їм!

— Ая, Уси, як у дворі заробиш!

— Ти таки правду кажеш. З тебе була би ворожка, бо я й нинька не буду обідати, бо нема що!...

— А видиш, що я добре тобі вгадала! — і засьміяла ся.

— Сьмій ся! Тобі хоче ся ще сьміяти! — сумно додав Максим.

— Або тобі вже хоче ся плакати?

— Плакати чи сьміяти ся, мені вже всьо одно; я вже на то привик. Я ще не маю й штирнацяти років, а біди вже багато видів! Не сиджу дома як инші і не плекаю ся, але йду заробити! Мій тато зросли з маленьку при дворі тай з двора їх узяти й до війська! Ні в дворі, ні в війську меду не лизали! А тепер лиш усе хорі тай хорі! Тай боїмо ся, аби не дай Боже не вмерли, бо що би ми тоді робили? А нас шестеро, нічого купка, а я найстарший, а поля нема лиш один маленький огород!

— Таке буде й твєє, Максиме! — додали йому дівки.

— Видно, що таке саме буде, лїпше мене не чекає! Та мій тато хоч були хлоп, а я що, слабій кошар!

Надїхав економ і став, зліз із коня і дав держати польовому, а сам звільна ходив по ріли та уважно приглядав ся дівчатам в їх роботі, а найбільше звертав увагу на Максима, що трохи полишив ся з ваду. Він гукнув на нього:

— Ти що так із самого заду лізеш як тота жаба? Чи ти не можеш держати ся на рівні з дівчатами? А ще й парубком рахує ся і плату би рівну брав!

Максим намагав ся поспішити жвавіше, але не міг, бо був внесилений і змучений, то тягнув ся як міг.

Економ обійшовши рілю вийшов із кишені сигарок, подивив ся і гукнув на ціле здорове горло: „Полудне!“ Потім сів на свого коня і поїхав.

Форналі розпрягали помучених і зіпрілих коний, відводили їх на край, припинали до возів, давали їм їсти і самі сідали на короткій спочинок.

Тепер усьо, що було перед хвилию в руху на лані, всьо відпочиває. Полуднують чим хто має, жартують, але вже не так жваво, як рано. Сонце пече, з пухкої рілі йде пара, у робітниць починають боліти крижі від схиляня, під Максимом дилькочуть коліна. Йому страшенно хочеть ся простягтись на пахучій мураві; здаєть ся, лиш хвиличку полежати і набрав ся-б нової сили. Та ба! Ось польовий устав, подивив ся на сонце і крикнув:

— Ану, до роботи!

Сей окрик від разу сполошив усіх. І знов на лану рух. Чути крики форналів: „вйо!“ та лускіт батогів, а за боронами знов стелить ся валом густа курява. Економ знов надїхав на кони і здалека командує по військовому:

— Ану, вйо, вйо!... Форвест!...

Минав час. Вечоріло. Економ позаписував дівкам їх дні, а в кінці й Максимови, з якого не перемигнув знов накептувати ся, називаючи його і парубком і недоростком і жабою й антипком.

Вечір залягав над ланом. Робота покінчена. Дівки йдуть до дому і во сьміхом питають Максима:

— Що, добре було тобі нинька?

— Най йому так буде чорно і гірко цілий його вік, як мені нинька! — відповів дівкам невесело Максим.

— Та чого так?

— Бо так! Мені нинішня субота стала роком, так чогось мені дуже тяжко!

Неділя.

Рано пішов Максим до двора по гроші. На ганку було щось до двацятєро людей, чекаючи виплати. По хвилі льокай задзвонив у малий дзвінок, що можна йти до канцелярії.

З ганку люди посунули до креденсу, звідки їх по одному пропускали до канцелярії. Решта стояли в креденсі. На краю стояв Максим. Глипав боязно довкола. По стінах були мальовані квіти, що так і хапали за очі живими фарбами; жовта воскована долівка була лискуча як скло. З сужежного покою шибнув прудко льокай, несучи на таці снідане і без шелесту мигнув до канцелярії. Максим аж затряс ся, коли льокай перейшов по при нього: і знає, що се слуга і бити не має права, а страшно чогось. Максим стулив ся по при стіну в куток і скромнеєнко стояв там та ждав самого послідку, коли мав узяти свої відроблені гроші.

З канцелярії відходила одна дівка, а за нею голос економа запитав:

— Є там ще хто?...

— Ще є один хлопець, — відповіла дівка.

Максим війшов до канцелярії.

— Слава Ісусу Христу, — мовив цілуючи пана в руку.

— На віки слава.

Пан сидить коло столика та з економом про щось оба говорили і нараз оба глянули на хлопця, а потім тихо усміхнули ся.

Пан запитав хлопця:

— Як ти називаєш ся?

— Максим Мандай.

— Кілько маєш днів?

— Чотири.

Вичислив пан хлопцеві шістьдесять крейцарів і подав йому.

Максим мне в руках гроші і не рушає з місця. Економ питає з фуком:

— Ну, чого ще стоїш? Може ще хочеш більше?

— Прошу пана, я так робив як оті дівки, вони взяли по двацять крейцарів, а мені пан дали лише по п'ятнацять!

Пан і економ подивили ся остро на хлопця, а економ сказав обертаючи ся до пана:

— Таке розумне, як старе! Нівроку йому!

А потім до Максима:

— А знаєш, синку, чому ти взяв менше, а дівки більше? Тому, бо ти менший а дівки більші і ліпше від тебе робили. То все так, синку: яка праца, така плаца.

Максим пішов. Чув, як нани реготали ся в слід за ним. Щось мов огняною різкою гнало його во двора.

Зельма Лягерлеф.

Чуда Антихриста.

Р О М А Н.

Коли так стояв і шукав за діркою від ключа, мав іще час сказати щось.

— Чому не хочете вже тепер ратувати мене?

Не відповідала.

— Мабуть тому, аби ваш Бог мав нагоду погубити мене?

Мовчала далі.

— Не маєте відваги хоронити мене перед його гнівом?

— Ні, не маю відваги! — прошептала.

— Ви віруючі — страшні! — сказав.

Чув, що вона осудила його. Се прошибло його ледом і відібрало йому всю відвагу, що вона не робила найменшого зусилля, аби задержати його. Крутив ключем, не можучи отворити, бо був неначе спаралізований, що вона стояла за ним така бліда і холодна.

Нараз почув її рамена на своїй шиї, а її уста, як шукали його уст.

В тій хвилі розскочила ся брама і він вилетів. Не хотів її поцілує, які лиш віддавали його на смерть. Була для нього чужа мов упір у своїй старій вірі. Полетів геть, неначе втікаючи.

ХІ. Празник сьв. Себастьяна.

Коли Гаetano вилетів, донна Мікаеля стояла ще довгу хвилию в саду донни Еліан. Стояла немов прикована до місця, не чуючи

і не думаючи нічого. Нараз утало їй на думку, що Гаetano і вона не одні на світі. Пригадав ся їй батько, що лежав хорий, про якого вона скільки вже годин забула. Пішла зараз через двері дому на Корзо, де було тихо і пусто. Галас і вистріли доходили з далека і вона думала, що боротьба кипить певне коло Porta Aetna. На фасаді літньої палати лило ся найяснійше місячне світло, і се дуже здивувало її, що в таку пору і такої ночі двері від балконів були отворені, а віконниці не замкнені. Ще більше здивувало її те, що двері дому, а також двері від склепу були широко отворені. Переходячи через коридор не побачила в них старого сторожа брами Пера. Ліхтарня на подвірю не була засвічена, а також не було там ні живої душі.

Йдучи сходами на галерію спіткнула ся ногою о щось тверде. Була се мала бронзова ваза, якої місце було звичайно в музичній залі. Кілька ступнів висше знайшла ніж. Був се ніж без похви, з довгим штилетовим вістрем. Коли його підняла, впало з вістря на землю пару темних крапель. Зрозуміла, що се мусить бути кров.

І зрозуміла також рівночасно, що те, чого лякала ся цілу осінь, тепер стало ся. Розбишаки були для рабунку в літній палаті. Всі, хто міг утікати, повтікали, а її батька, що не міг опустити ліжка, мусіли певне замордувати. Не могла знати, чи розбишаки не вештають ся ще в домі. Але тепер, коли вже стояла серед небезпеки, зникла її тривога, і вона поспішила дальше, не думаючи, що вона сама й беззахистна. Перейшла галерію і ввійшла до музичної залі. Тут падали на землю широкі пасмуги місячного світла, а в одній із них лежав чоловік, простягнений без руху. Донна Мікаеля нахилила ся над непорушним тілом. Се була Джіанніта. Була замордована. Мала глибоку, роззявлену рану на шиї. Донна Мікаеля зложила тіло як слід, зложила її руки на вхрест на грудях і замкнула очи. При тім обмочила руки в кров, а почувши ту мокру, липку кров, почала плакати.

— Ах, моя дорога, добра посестро, — говорила зовсім голосно, — твоє молоде жите уплило з тою кровю. Ціле своє жите ти любила мене, а тепер пролила свою кров в обороні мого дому. Чи се кара за мою твердість, що Бог забрав мені тебе? Ах, сестро, сестро, не могла ти мене не так тяжко покарати?

Нахилилась і цілувала чоло вмерлої. — Ти не віриш сьому, — говорила. — Ти знаєш, що я все була тобі вірна. Знаєш, що я все любила тебе!

Надумала ся, що мертва покинула все земне і не потребу вже жадного жалю ані запевнень приятни. І вона змовила над умерлою кілька молитов, бо одно, що могла зробити для своєї сестри, було те, аби побожними думками справити втікаючу душу на дорогу до Бога.

Потім пішла далі, бо вже не бояла ся, що їй може щось стати ся, тільки була в неописаній тривозі, що могло стати ся з її батьком.

Коли в кінці перейшла довгий ряд кімнат палати і стала перед дверима кімнати хорого, її руки довго шукали за замком, а коли його в кінці налала, не мала сили обернути ключем.

В тім із кімнати обивав ся її батько, питаючи, хто се. Коли почула його голос і зрозуміла, що він ще живий, неначе все в ній задрожало, аломилось і відмовило служби. Нагло відказали служби мозок і серце, а мязи не могли держати її просто. Весіла ще подумати, що се тому, бо вона була в страшнім напруженю. Потім з дивним почутем визволеня попала в довге зомління.

Зі свого зомління прокинула ся донна Мікаеля аж над ранком. За той час стало ся багато. Слуги повилізали зі своїх кривок і привели донну Елізу. Вона заняла ся опущеною палатою, післала по поліцію і веліла закликати білих братів. А ті занесли тіло Джіанніти до дому її матери.

Прокинувши ся донна Мікаеля побачила себе на софі в кімнаті поуз батькової. Біля неї не було нікого, але коло свого батька чула голос донни Елізи.

— Мій син і моя дочка, — говорила донна Еліза хлипаючи, — я їх обоє втратила, мого сина і мою дочку.

Донна Мікаеля пробувала підняти ся, але не могла. Її тіло лежало ще в сні, тільки душа збудила ся.

— Кавалере, кавалере! — говорила донна Еліза, — чи розумієте се? Розбишаки з Етни закрадають ся до Діаманте. Приходять розбишаки, стріляють до цювого уряду і кричать: „Нехай живе соціялізм!“ Роблять се лиш тому, аби сполошити людей з вулиці і заманити карабінерів до Porta Aetna. При тім не було ані одного чоловіка в Діаманте. Се розбишаки все так урядили, аби рабувати у міс Тоттенгам і в донни Мікаелі. У двох жінок, кавалере! Що собі думали ті панове офіцери, що засідали в воєннім суді? Чи думали, що Гаetano в спілці з бандитами? Чи не бачили,

що він шляхтич, правдивий Алягона, артист? Якже-ж могли засудити його?

Донна Мікаеля слухала з жахом, але старала ся увягти собі, що се ще їй свить ся. Думала, що чує, як Гаetano запитує її, чи вона жертвує його Богу. Думала, що чує, як сама відповідає, що так. А тепер свить ся їй, як то буде, коли його дійсно зловлять. Бо инакше не може бути!

— Що за нещасна ніч! — говорила донна Еліза. — Що се таке літає в повітрі і робить людей шаленими та безтямними? Ви, кавалере, бачили Гаetана! Він усе поривистий і огнистий, але не без глудів і розуму. Але сеї ночі сам кинув ся воякам у руки. Знаєте, що він хотів викликати бунт, знаєте, що лише тому вернув домів. Коли-ж почув, що стріляють і кричать: „Нехай живе соціалізм!“ — зробив ся зовсім диким і несамовитим. Думав, що се бунт, і летить на вулицю, щоб бути при тім. І кричить із усіх сил: „Нехай живе соціалізм!“ Так стрічає його велика купа вояків, цілий відділ. Бо вони були в дорозі до Патерна, але почули з гостинця вистріли в Діаманте і вступили сюди, щоб побачити, що тут дібть ся. А Гаetano не зміє розпізнати вояцької шапки, думає, що се бунтівники, думає, що се ангели з неба, і дає себе зловити. А вояки, що перше полапали всіх розбишаків, які хотіли втекти зі своєю добичею, беруть тепер у руки Гаetана. І переходять через місто тай бачать, що скрізь супокій, але перед відходом судять своїх в'язнів. І засуджують Гаetана, як і інших, засуджують, як такого, що ломав замки і мордував жінок. Чи ті люди не втратили розуму, кавалере?

Донна Мікаеля не могла чути відповіді батька. Вона сама могла-б поставити тисячі питань, але була ще зовсім закаменіла і не могла рушити ся. Думала тільки про те, чи Гаetана бува' не розстріляли.

— Що вони собі думали, засуджуючи його на двадцятилітню в'язницю? — питала донна Еліза. — Чи думають, що він зможе так довго жити, або той, хто його любить, жити-не так довго? Він умер, кавалере, умер для мене так само, як і Джіанніта.

Донна Мікаеля мала таке вражінє, немов би її обмотали шнуром, з яких не могла увільнитися. Се гірше, думала, як коли-б прив'язали до стовпа ганьби і бичували.

— Всю радість моєї старости врабували мені, — говорила нна Еліза. — Джіанніта, а також Гаetano! Я вже думала, що-

вони поберуть ся. Се було б так добре, бо вони обоє мої діти і любили мене. Для кого мені тепер жити, коли біля мене нема молодости? Я мусіла нераз тяжко бороти ся з собою, коли Гаetano прибув до мене, і мені говорили, що для мене було-б лучше. коли-б я була сама. Але я все відповідала: „Се ніщо, ніщо, коли б лиш мати біля себе молодість“. І я думала, що коли він виросте, візьме собі молоду жінку, а вони мати-нуть дітей і я ніколи не мусіти-му сидіти сама як старий, непотрібний грат!

Донна Мікаеля лежачи думала, що могла вратувати Гаetана, але не хотіла. Одначе чому не хотіла? Се видавалось їй тепер зовсім незрозумілим. Почала вчисляти собі всі причини, які її спонукали пустити його на загибель. Він безбожник, соціяліст і хотів викликати бунт. І се переважило все инше, коли вона отворила йому браму від саду. Се переважило також її любов. Але тепер не розуміла сього. Було се так, неначе вона пірем переважила вагу з золотом.

— Мій гарний хлопець, — говорила донна Еліза, — мій гарний хлопець! В Англії він був уже славним чоловіком, а вернув домів, аби допомогти нам, бідним Сицилійцям. А ті засудили його як розбишаку! Говорять, що мало його не розстріляли, так як инших. Може-б се було й лучше, коли-б були так зробили, кавалере. Лучше було-б покласти його в землю на кладовищи, ніж знати, що він у вязниці. Як він зможе все те перенести? Він сього не перебуде, він захорусь, вмере.

Коли вона се сказала, донна Мікаеля прокинулась зі свого отупіння і піднесла ся з софи. Поволіклась через кімнату і ввійшла до свого батька і донни Елізи, смертельно бліда, як бідна замордована Джіанніта. Була така слаба, що бояла ся перейти кімнату, але стала коло дверей і сперла ся на одвірок.

— Се я, — промовила. — Донно Елізо, се я...

Слова не хотіли виходити їй з уст. З розпук, що не може говорити, заломила руки.

Донна Еліза була як стій при ній. Обняла її рукою, щоб її піддержати, не вважаючи, що донна Мікаеля хотіла її відтрити від себе.

— Ви не простите мені, донно Елізо, — промовила ледви чути-ним голосом. — Се я вчинила.

Донна Еліза не дуже зважала на те, що вона говорить. Бачила, що в неї горячка, й думала, що вона фантазує.

Губи донни Мікаелі рушались і було видно, що вона хоче щось сказати, але лише деякі слова було чути. Неможливо було зрозуміти, що вона каже.

— Супротив нього, як і супротив його батька, — говорила цяте через десяте. А потім сказала, що всі, хто її любить, попадають у нещастя.

Донна Еліза посадила її на кріслі, і донна Мікаеля сиділа, підлючи її старі, поморщені руки і просячи в неї прощення за те, що вчинила.

Певне, певне, донна Еліза прощала її. Вона положила голову на плече донни Елізи і хлипала, а потім дякувала їй і говорила, що не могла-б жити, коли-б не дістала від неї прощення. Супроти нікого так не прогрішила ся, як супроти неї. Чи вона може простити їй?

— Так, так, — відповідала все донна Еліза і не думала нічого иньшого, як тільки, що донна Мікаеля наслідком горячки і переляку фантазує.

— І ще щось я повинна сказати тобі, — говорила донна Мікаеля. — Я се знаю, але ти не знаєш. Ти не прости мені, коли дізнаєш ся.

— Ні, я певне прощу тобі! — відповідала донна Еліза.

Так говорили вони ще добру хвилию, не розуміючи одна другої. Але се було добре для донни Елізи, що вона мала сеї ночі про кого дбати, потішати і подавати покріпляючі краплі. Се було добре, що хтось прийшов, поклав голову на її плече і виплакував свої болі.

* * *

Донна Мікаеля любила Гаєтана майже три роки, не думаючи ніколи, що вони колись можуть належати одно до одного, бо її любов була зовсім особлива. Вистарчало їй знати, що Гаєтано любить її. Коли лиш думала про те, приймало її приємне почуття певности і щастя.

— І що з того? І що з того? — говорила, коли їй при-трапило ся нещастя. — Гаєтано любить мене. Він був усе близько неї, розвеселяв і потішав її. Жив із нею ві всіх її думках і планах: Був духом її життя. Як лише донна Мікаеля роздобула його адресу, написала до нього. Признала ся йому, що мала міцне пе-

реконане, що він іде на зустріч своєму нещастю. Так дуже бояла ся того, що він міг накоїти в сьвітї, що не посьміла ратувати його. Писала також, як дуже їй ненависні його науки. Загалом не лицеміривла перед ним. Говорила, що не могла-б бути його, коли-б він навіть був свобідний. Бояла ся його. Він має таку силу над нею, що коли-б вона злучила ся з ним, стала би також соціялісткою і безбожницею. Для того мусить бути все відділена від нього, аби могли спасти свою душу. Але просила і благала, аби він про все те не перестав любити її. Сього нехай не робить! Ні, нехай не робить! Може її карати, як тільки хоче, але нехай не перестав любити її. Нехай не робить так, як її батько. Було-б виправді дуже зрозуміло, коли-б і він замкнув перед нею своє серце, але сього він не повинен зробити. Мусить бути милосерний. Коли-б він знав, як вона його любить, коли-б знав, як вона снить про нього! І розповідала йому, що він для неї не менше, як саме жите.

— Чи маю вмерти, Гаetano? — питала. — Чи не досить, що ділять нас ті погляди і науки? Чи не досить, що вони завели тебе до вязиці? Чи мусиш іще перестати мене любити тому, що ми не однаково думаємо? Ах, Гаetano, люби мене! Се, правда, до нічого не доведе, в твоїй любови нема ніякої надії, але все таки люби мене, бо я вмиру, коли перестанеш любити мене.

Ледви донна Мікаеля відіслала сей лист, а вже почала ждати на відповідь. Думала, що одержить бурливий і гнівний лист, але надіяла ся, що все таки знайдець ся там хоч одно одніське слівце, яке їй буде доказом, що він іще любить її. Одначе ждала кілька тижнів, а лист від Гаetана не приходив. Не помагало нічого, що кожного ранку дожидала на галерії листоноса, якого майже засмучувала тим, що кожного ранку мусів їй казати, що не має нічого для неї.

Одного дня пішла сама на почту і просила благаючими очима, щоб їй уже раз дали лист, якого дождає. Адже він мусить бути тут, говорила. Але може понав він у не ту полицку? А її лагідні, благаючі очі так порушили почтаря, що велів перешукати стоси старих, невідібраних листів і поперевертати всі полиці. Одначе се ні на що не придало ся.

Написала ще другий лист до Гаetана, але на нього не приїшла також відповідь.

Тепер почала привикати до думки, яка видавалася їй неможливою. Старала ся примусити себе до пересвідчення, що Гаetano перестав любити її.

А в міру, як втискало ся в неї те пересвідчене, починала чим-раз більше замикати ся в своїй кімнаті. Лякала ся людей і найрадше пересиджувала сама. День за днем опускали її сили. Ходила низько похилена, а навіть її гарні очі неначе стратили свій блиск і вираз. По кількох тижнях так ослабла, що не могла вже держати ся на ногах, тільки мусіла весь день лежати на софі. Пожирав її біль, який безнастанно, зовсім поволи, забирав у неї всю житєву силу. Бачила, що йде на зустріч смерті, і бояла ся вмирати. Але не могла порадити нічого. Для неї існував лиш один лік, але той не надходив.

Коли донна Мікаеля так поступенно відвертала ся від життя, в Діаманте готовили ся тимчасом до обходження празника сьв. Себастьяна, який припадає на кінець січня.

Був се найбільший празник, який обходили в Діаманте, але в остатніх літах не обходили його зі звичайною пишнотою, бо умі пригнітала занадто велика нужда і жура. Аж сього року, коли власне що-йно розбито повстане, коли Сицилія була ще повна чужого війська, а улюблені народні герої виділи по в'язницях, порішено обходити празник зі всею традиційною пишнотою, бо тепер, мовляв, не час забувати про сьвятих. І побожний народ у Діаманте порішив, що празник має тревати вісім днів, а сьв. Себастьян має бути вшанований флягами і приздобленем домів, перегонами і біблійними походами, ілюмінацією і концертом. З великим жаром і скорістю забрали ся до приготувань. В кождім домі мили і чистили. Вишукували стару процесійну одіж і готовили ся приймати гостей з цілої Етнії.

Одиноким домом у Діаманте, де не робили ніяких приготувань, була літня палата. Донна Еліза була тим дуже засмучена, але не могла наклонити донну Мікаелю, аби ся веліла удекорувати свій дім.

— Як можеш жадати, аби я такий дім смутку прикрашувала цвѣтами й зеленю? — говорила. — Рожі погубили би свої листки, коли-б я захотіла їх ужити на те, аби прикрити нещастє, яке тут панує.

За те донна Еліза віддала ся вся празникови. Ждала багато добра від того, що почали шанувати сьвятого як за давніх днів.

Не говорила ні про що більше, тільки про те, що священники вели удекоровати фасад соборної церкви по старому сицилійському звичаю срібними цвітами і зеркалами. І описувала похід: має бути стільки а стільки їздців, вони мають мати такі а такі високі пера на голові і мають нести в руках такі а такі довгі патериці, обвиті цвітами, з восковими свічками на кінцях.

Коли надійшов перший день празника, дім донни Елізи був найгарнійше удекорований. На дасі повівали зелено-червоно-білі італійські прапори, а з вікон і балькона звисали червоні плахти з золотими кутасами, на котрих було виписане імя сьвятого. По стінах вили ся дубові гірлянди в формі зьвізд і луків, а довкола вікон обвивали ся вінки, звиті з малих, гарних рож із саду донни Елізи. Саме над входом висів образ сьвятого, окружений лілеями, а на порозі лежали галузки кипарису. А коли би хто ввійшов до дому, побачив би, що він у середині таксамо прикрашений, як і з надвору. Від пивниці аж до даху всюди було повам'ятано і повно цвітів, а на полицях у склепі навіть найменший або найнезначнійший сьвятий не стояв без цвітів у руці.

Таксамо, як у донни Елізи, були удекоровані в бідній Діаманте цілі вулиці. Безліч хоругов нагадувала шмат, яке в вуличці з домою малого Мавра висіло від землі аж до неба. Всі доми і всі тріюфальні брами були прикрашені хоругвами, а попереk вулиць були поведені шнури, на котрих повівала хоруговка при хоруговці. Що десять кроків мешканці Діаманте побудували по вулицях тріюфальні брами, а над кожною брамою висів образ сьвятого, окружений жовтими цвітками. Балькони були пообвішувані червоними плахтами і пестрими скатертями, а по стінах вили ся гірлянди. Було так багато цвітів і так багато зелені, що не можна було зрозуміти, звідки все те вже в січні було можна взяти. Все було прикрашене вінками та цвітами. На державу мітли був вінок із крокуса, а на довбешці від дверей букет із гіяцинтів. На вікнах стояли таблиці з ініціалами і написами з синьо-червоних анемонів. А поміж ті пристровні доми перевалював ся натовп людей, як прибуваюча ріка. Сьв. Себастьяна шанували не лише Діамантці. З цілої Етні наїздили жовті, пишно збудовані і помальовані вози, тягнені кіньми в пристровній упряжі, набиті людьми. Хорі й жebraки і сліпі співаки надтягали великими громадами. Були тут цілі громади таких бідних богомольців, що тепер, після нещастя, не мали нікого, за кого могли-б молити ся. Назбирало ся так багато людей,

що питали ся зі здивованєм, як вони всі помістять ся серед міських мурів? На вулицях, у вікнах, на балконах, скрізь були люди. На високих кам'яних сходах сиділи люди, а в склепах аж кишіло від них. Великі входові брами були поствирані, а в подвірях стояли півколесом крісла, як у театрі. Тут сиділи мешканці і гості, оглядаючи прохожих.

По всіх вулицях клетотів голосний крик. Не досить, що всі люди говорили і сьміяли ся. Були тут також лірники, що грали на лірах, великих як орґани. Були вуличні співаки і чоловіки та жінки, що проразливими, викричаними голосами деклямували Тасса. Була безліч ріжних викликувачів, зі всіх церковів лунала гра орґанів, а на торговиці на шпалі Монте К'яро грали міські музиканти, що чуло їх ціле Діяманте. Сей веселий крик і запах цвѣтів і те фуркотанє хоругвів у повітрі перед вікнами донни Мікаелі мали силу збудити й її з отупіння. Вона підняла ся, неначе жите кликало її.

— Не хочу вмирати, — сказала сама до себе. — Хочу поспробувати жити!

Взяла свого батька під руку і вийшли обоє на вулицю. Сподівала ся, що жите на вулицях ошоломить її і вона забуде свій біль. „А коли й тут мені не пощастить, — думала, — коли не знайду розривки, тоді мушу вмирати“.

Був у Діяманте один старий, бідний різьбар, який думав, що з нагоди сьвята може заробити пару сольдів. Зробив отже з лави пару бюстів сьв. Себастьяна і папи Льва XIII. А що знав, що многі в Діяманте любили Гаєтана і сумували над його недолею, то зробив також пару його бюстів.

Тільки що вийшовши на вулицю, донна Мікаеля стрітила того чоловіка і він підніс їй свої малі, нужденні образи.

— Купіть донна Гаєтана Аляґону, донна Мікаеля, — говорив він, — купіть донна Гаєтана, якого правительство всадило до тюрми за те, що хотів освободити Сицилію!

Донна Мікаеля стиснула міцно батькове рамя і пішла швидко далі. В Café Еуропа стояв син властителя і співав канцони. Для сьвята скомпонував кілька нових, а між иньшими також канцону про Гаєтана, думаючи, що люди може захочуть почути що про нього. Коли донна Мікаеля проходячи попри каварню почувла, що в ній співають, зупинила ся і почала слухати.

— Ах, Гаetano Алягона! — співав парубок. — Співак могучий. Хочу тебе визволити своїми піснями. Найперше посилаю тобі гарну канцону. Нехай долетить до решітки тюрми і розібе її. Опісля пішлю тобі сонет, гарний як жєнщина, який звяже твоїх дозорців. А відтак зложу тобі пишну оду, яка своїм ритмом затрясе мурами твоєї тюрми. Коли-ж се тобі не поможе, заспіваю могучий епос, що мати-ме ціле військє слів. О, Гаetano, він потягне туди такий сильний, як армія. Всі легіони старого Риму не могли-б здержати його.

Підчас співу донна Мікаеля причепила ся судорожно до рамени батька, але не сказала нічого, тільки йшла далі. Але кавалер Пальмері почав говорити про Гаetана.

— Я зовсім не знав, що його так люблять, — сказав.

— Я також ні! — пробуркотіла донна Мікаеля.

— Але сьогодні бачив я, як до склепу донни Елїзи приходили чужі люди і благали її, аби їм продала щось із того, що він вирівьбив. Вона не мала нічого, тільки пару старих чоток, і я бачив, як вона розірвала їх і роздавала по одній перлинї.

Донна Мікаеля поглянула на свого батька благально як дитя. Але він не знав, чога вона хоче: аби замовчав, чи аби говорив далі.

— Старі приятелі донни Елїзи ходять з Люкою по саду, — говорив він, — а Люка показує їм улюблені місця Гаetана і грядки, які він управляв. А Пачіфіка сидить у робітні коло столярського варстату і оповідає про нього все можливе, коли він був ще такий а такий маленький.

Дальше не міг оповідати. Натовп і галас довкола нього став такий великий, що він мусїв урвати.

Старали ся дістати ся до соборної церкви. На сходах сиділа, як звичайно, стара Ассунта. Держала чотки в руках і буркотіла здовж цілих чоток ті самі молитви. Просила сьвятого, аби позволив повернути до Дїянте тому Гаetанови, який прирік поміч усім бідним. Переходячи попри неї, чула донна Мікаеля зовсім виразно: „Сьвятий Себастьяне, поверни нам Гаetана! Ах, через своє милосерде, ах, задля нашої нужди, сьвятий Себастьяне, поверни нам Гаetана!“ Донна Мікаеля мала намір зайти до церкви, але завернула зі сходів.

— Там такий стиск, — сказала, — не піду.

Вертала до дому. Та поки їх не було там, донна Еліза скористала з нагоди. Виставила на дасї літньої палати хоругов, порозвішувала плахти на балкони, і коли донна Мікаеля прийшла домів, вона була власне занята прибиванем гірлянди до брами. Бо донна Еліза не могла знести, аби літня палата не була улекорована. Вона хотіла, аби на сей раз нічого не бракувало до пошани сьв. Себастьяна. І лякала ся, що сьвятий не pomoже Діяманте і Гаетанови, коли його не вшанує палата старих Алягонів.

Донна Мікаеля йшла бліда, немов засуджена на смерть, і похилена, неначе 80-літня бабуся. Шептала до себе :

— Я не роблю з нього бюстів, не співаю про нього пісень, не молю ся за нього до Бога, не купую його перел із чоток. Як може він собі подумати, що я його люблю? Він мусить любити всіх тих иньших, що його шанують, але не мене! Я не належу до його сьвіта, мене не може він ніколи більше любити.

А коли побачила, що її дім хочуть прикрасити цвїтами, видалось їй се так обурюючо страшним, що вирвала вінець донні Елізі в рук і кинула їй під ноги, питаючи, чи хоче її замордувати? Відтак перейшла попри неї горі сходами до своєї кімнати. Кинулась на софу і затулила обличчє в подушку. Аж тепер зрозуміла, як ті зверхні річи ділять її від Гаетана. Народнього проводиря вона не могла любити. До того причинило ся вражінє, неначе вона перешкодила йому помогти всім тим бідним. Як він мусить гидувати нею, як мусить ненавидіти її!

Опісля-ж найшов на неї знов її біль. Біль ізза того, що її не люблено. Се забе її. Лежачи так думала, що вже все пропало і надходить кінець.

Та нараз перед очима її духа став малий Христос-дитя. Неначе в цілій своїй бідній пишноті ввійшов до кімнати. Бачила його зовсім виразно. Донна Мікаеля почала благати Христа-дитя о поміч. І дивувала ся, що вже давнійше не звернула ся до того доброго помічника. Се певне тому, що образ не стояв у церкві, але міс Тоттенгам волочила його з собою, як який предмет із музея. Тому пригадала собі його аж у найтяжшій потребі...

Був пізний вечір того самого дня. По обіді дозволила донна Мікаеля всім своїм слугам піти на празник, так що вона й батько були в цілій великій домі самі. Та коло десятої години встав її батько і сказав, що хоче послухати концерту на торговици. А коли

він ішов, донна Мікаеля не мала відваги лишати ся сама і мусіла супроводити його.

Коли прийшли на торговицю, побачили, що вона перемінила ся в театр з кріслами ряд за рядом. Кождий куток був повний людей, так що вони тільки з тяжкою бідою могли знайти місце.

— Нині вечером Діяманте чудове, Мікаеля, — сказав кавалер Пальмері. Неначе краса ночи настроїла його якоесь лагідно. Говорив до своєї дочки з більшим довірем і приязнійше, ніж чинив се вже від давна. Донна Мікаеля завважила зараз, що він сказав правду. Мала подібне вражінє, як тоді, коли прибула до Діяманте. Було се місто чуда, краси, малий храм божий. Перед нею стояв високий і могучий будинок, неначе з самоцьвітних діаментів. Мусіла подумати хвилию, заки зрозуміла, що се таке. Се-ж було не що иньше, тільки фасада соборної церкви, прикрашена цвїтами в золотого і срібного паперу і тисячами маленьких зеркал, які поуміщувано між цвїтами. А в кождім цвїті висіла оливна лямпочка з полум'ям як сьвітляний хрущик. Се виглядало дуже гарно. Була се найбільше чаруюча ілюмінація, яку донна Мікаеля бачила в своїм житю. На торговици не було ніякого иньшого освітлення і його їй не було треба. Та велика стіна діаментів зовсім вистарчала. Чорна палата Джерачі стояла огненно-червона, немов освічена пожежою. Поза торговицею не видно було ні трохи сьвіта. Все лежало в глибокій пїтьмі, а се справляло, що донна Мікаеля немов пізнавала на ново старе, чаруюче Діяманте, яке не лежало на землі, тільки було сьвятим замком на небесній горі. Ратуна в важких бальконами і високими сходами, довгий жіночий манастир і римська брама були пишні і чудові. І вона майже не могла вірити, що в тім місті спїткало їй таке страшне горе.

Серед великого натовпу людей не чути було холоду. Зимованіч була лагідна, як весняна. І донна Мікаеля почала також відчувати в собі щось весняного. Її напала внутрішня дрож, солодка і страшна рівночасно. Те саме мусять відчувати снігові маси на Етні, коли сонце зтоплює їх в блискучі гірські потоки.

Дивила ся на людей, що наповнювали торговицю, і дивувала ся, що перед полуднем вони були їй такі остогидні. Тепер їй радувало, що вони люблять Гаєтана. Ах, коли-б він тільки ще їй любив, вона була-б невимовно горда і щаслива тою любовю їх усіх. Тоді могла-б цілувати ті старі, моволясті руки, що робили його подобизни або складали ся до молитви за нього.

Коли власне се думала, отворили ся двері церкви і з неї виїхав великий, низький віз. Високо на червоно убранім возі стояв сьв. Себастьян привязаний до мученицького стовпа, а під ним сиділи чотири співаки, які навипередки прославляли його піснями. Був тут старий, сліпий чоловік із Нікополь, далі один бондар із Катанії, що мав славу найліпшого імпровізатора в цілій Сицилії, відтак коваль із Терміне і малий Гандольфо, син ратушевого сто-рожа в Діаманте.

Всі люди дивували ся, що Гандольфо відважив ся виступити до такого небезпечного сушірництва. Чи не вчинив він сього тільки для своєї нареченої, малої Розалії? Ніхто доси не чував, щоб він умів імпровізувати. Ніколи в своїм житю не робив він нічого иньшого, тільки їв мандарини і вделяв ся в Етну.

Почало ся тим, що витягли жереб, хто мав співати перший. Жереб випав на бондаря. Гандольфо мав бути остатній у черзі. Коли випав такий жереб, Гандольфо поблід. Було небезпечно виступити остатнім у черзі, коли всі мали ту саму тему. Бондар говорив про сьв. Себастьяна, коли той був преторіянцем у Римі і для своєї віри був привязаний до стовпа, а його товариші брали собі його за ціль до стріляня. По нїм виступив сліпонець, який розповідав, як одна побожна Римлянка знайшла мученика обкровавленого і попробованого стрілами і як їй пощастило привернути його до життя. Опісля виступив коваль, оповідаючи про всі чуда, які сьв. Себастьян робив на Сицилії в 15-ім століттю підчас чуми.

Всіх їх дуже хвалили. Вони вживали много сильних слів про кров і смерть і народ витав їх окликами радості. Але Діамантці були несупокійні за Гандольфа.

— Коваль забере йому всі слова. Йому мусить випасти невдача, — говорили.

— О, — відповідали иньші, — мала Розалія не кине через те з волося заручинової стяжки.

А тимчасом Гандольфо корчив ся в возовім пудлі, робив ся все меншим і меншим. Ті, що сиділи досить близько, могли чути, як його зуби кламцали зі страху.

Коли вкінці прийшла на нього черга і він устав і почав імпровізувати, виглядав дуже нужденно, ще нужденнійше, як сподівали ся. Видушив із себе пару стихів, але було се лише повторене того, що вже сказали иньші.

Нараз замовк і відітхнув глибоко. І в тій хвилі найшла на нього сила розпуки. Випростував ся на весь ріст, а легкий румянець виступив на його лице.

— О, сінборі, — говорив малий Гандольфо, — позвольте мені говорити про те, про що я все думаю! Позвольте мені говорити про те, що я все бачу перед собою!

І почав, не загикуючись і з могутчою силою говорити про те, що сам бачив. Розповідав, як він, син ратушевого сторожа, прокрав ся через темні горища і лежав у одній трибуні судової салі тої ночі, коли то вібрав ся воєнний суд, аби судити бунтівників із Діаманте. І бачив на лаві обжалуваннх дона Гаєтано Аляґону побіч більшого числа диких людей, які були гірші звівірів.

Говорив, як гарно виглядав Гаєтано. Малому Гандольфови видавав ся він неначе богом побіч тих страшних людей, що окружали його. І він описував тих розбишак з обличчями диких звівірів, з їх нечесаним волосем і нескладним тілом. Говорив, що були там такі, що вже на сам їх вид дрожало серце в грудях.

А все таки, ві всій своїй красі дон Гаєтано був страшнійший від тих людей. Гандольфо не знав, як вони відважили ся сидіти побіч нього на лавці. Під його зморщеними бровами горіли блискавки і ціляли в його товаришів, які мусіли-б повбивати свої душі, коли-б мали душу, як иньші люди.

— Хто ви, — неначе питав ся він, — що посьміли піти на рабунок і різню, призиваючи сьвяту свободу? Знаєте, що ви наробили? Знаєте, що через вас я сиджу тут увязнений? Я, що був би визволив Сицилію! А кожний погляд, який він кидав на них, був засудом смерти.

Його погляд упав на всі річи, які покрали були розбишаки, і які тепер лежали на судовім столі. Пізнавав їх. Чи не мав пізнавати годинників і срібних мисок з літньої палати або образів сьвятих і монет, які вони зрабували його англійській опікунці? А коли пізнав ті предмети, кинув своїм товаришам страшніч усьміх. „Ви герої, ви герої, — говорив той усьміх, — ви крали у двох жінок!“

Його благородне обличчє зміняло безнастанно свій вираз. Раз бачив Гандольфо, як воно викривило ся в наглім жаху. Було се тоді, коли один із драбів, що сидів найближше нього, простягнув руку, всю в крові. Чи може нагло він відгадав правду? Чи подумав про те, що ті люди вдерли ся в дім, де жила його козана?

Гандольфо оповідав, як офіцери, що мали судити, ввійшли тихо і поважно і позасідали на своїх місцях. А коли побачив тих великих панів, говорив він, його несупокій зменьшився. Сказав собі, що вони знають, що Гаetano значний чоловік, і не засудять його. Вони не зрівняють його з розбишаками. Адже ніхто не міг думати, що він хотів рабувати у двох жінок.

І бачите, коли суддя викликав Гаetano Алягону, його голос не звучав твердо. Він говорив до нього, як до рівного собі.

— Але, — говорив Гандольфо, — коли Гаetano встав, стояв так, що міг видіти торговицю. А через торговицю, саме через ту торговицю, де тепер стільки людей сидить серед радості і втіхи, йшов похоронний похід. Були се білі брати, що несли тіло замордованої Джіанніти до дому її матери. Йшли зі смолоскипами і вразно було видно ноші, покладені на плечах носильників. Коли так похід тягнув ся поволи через торговицю, можна було пізнати похоронне покривало, яким було прикрите тіло. Було се покривало Алягонів, прикрашене блискучим гербом і багатими срібними кутасами. Побачивши се, Гаetano зрозумів се так, що замордована походить із дому Алягонів. Його обличчя потемніло як попід, і він захитав ся, неначе-б мав упасти.

В тій хвилі заговорив до нього суддя: „Знаєте замордовану?“

А він відповів: „Так!“ Тоді суддя, що був милосерним чоловіком, говорив далі: „Чи вона була вам близька?“ А дон Гаetano відповів: „Я люблю її!“

Коли Гандольфо в своїм оповіданю дійшов до сього місця, донна Мікаела нагло схопила ся з місця, неначе-б хотіла заперечити йому, але кавалер Пальмері потягнув її швидко назад на сиджене коло себе.

— Тихо, тихо! — сказав до неї.

І вона сиділа тихо затуливши обличчя долонями. Іноді похитувала ся всім тілом і квилла стиха.

А Гандольфо оповідав, як суддя, коли Гаetano так зізнав, вказав на його товаришів і запитав: „Коли ви любили ту жінчину, то як ви могли мати спілку з тими, що замордували її?“

Тепер дон Гаetano обернув ся до розбишак. Підніс на них затиснений кулак і потряс ним. І виглядало так, неначе-б бажав мати штилет, аби могти заколоти одного за другим.

— З тими! — закликав. — З тими мав я мати щось спільного?

І зовсім певне мав він намір сказати, що в рабівниками і розбишаками не має ніякого діла. Суддя усміхнув ся до нього лагідно і виглядало так, неначе б тільки ждав на ту відповідь, аби увільнити його. Але тут стало ся боже чудо.

І Гандольфо оповідав, як між усіма вкраденими речами, що лежали на судовім столі, лежав також малий образ Христа. Був він на локоть високий, укритий багатими прикрасами і з золотою короною і в золотих черевиках. Як-раз у тій хвили один із офіцирів нагнув ся, аби присунути образ до себе, а коли робив се, корона впала на землю і покотила ся аж до Гаетана. Дон Гаetano підніс Христову корону, держав її хвильку в руках і оглядав докладно. Здавало ся, що щось на ній читає. Не держав її більше одної хвильки. Жовнір зараз узяв її назад.

Донна Мікаєля поглянула майже налякана. Образ Христа! Се вже він! Невже-ж зараз одержить відповідь на свою просьбу?

Гандольфо оповідав далі: коли дон Гаetano поглянув тепер, усі здригнули ся як перед яким чудом, так дуже він змінив ся. О, сіньорі, він був такий білий, що його обличчє сяло, а його очі були тихі і лагідні. І не було в нім видно ніякого гніву. І він почав просити за своїх товаришів, просити за їх жите. Просив, аби не вбивали тих бідних ближніх. Просив, аби високі судді лучше зробили щось для них, щоб і вони колись могли жити, як иньші.

— Ми-ж маємо тільки те жите! — говорив. — Наше царство тільки з сього світа!

Почав говорити про те, як жили ті люди. Говорив, неначе читав у їх душах. Оповідав історію їх жита так попури і сумно, як воно було в дійсности. Говорив так, що дехто з панів плакав. Слова лунали так сильно і могутчо, що здавало ся, неначе Гаetano — суддя, а судді — злочинці. „Бачите, — говорив до них, — чия вина, що ті люди гинуть марне? Чи не ви, що маєте власть, повинні були заняти ся ними?“ І було видно, як усі лякали ся одвічальности, яку він вкладав на них. Але нараз суддя перервав йому.

— Говоріть на свою власну оборону, Гаetano Алягона, — сказав, — але не на їхню!

Дон Гаetano засміяв ся.

— Сіньоре, — сказав, — я знаю таксамо мало, як і ви против чого маю боронити ся. Але щось я все таки зробив. Я покинув свій дах у Англії, аби в Сицилії викликати бунт! Я привів

із собою оружжя. Я говорив підбурюючі промови. Щось я зробив, хоч і не багато!

Суддя майже благав його.

— Не говоріть так, дон Гаetano, — мовив. — Роздумайте, що говорите!

Але він починив зізнання, які їх змушували засудити його.

Коли йому сказали, що його засуджено на 20 літ в'язниці, він закликав: „Тепер дієть ся її воля, тої, яку власне понесли. Зі мною нехай станеть ся, що хоче!“

— Більше я його не бачив, — говорив малий Гандольфо, — бо жовніри взяли його в середину між себе і відвели геть. Але чувши, як він просив за тими, що замордували його кохану, я зложив собі обіт учинити щось для нього. Я прирік виголосити гарну імпровізацію для сьв. Себастьяна, щоб він поміг йому. Але се не вдало ся. Я не імпровізатор, я не міг!

Тут він замовк і з голосним плачем кинув ся перед образом сьв. Себастьяна.

— Прости мені, що я не міг, — закликав, — і все таки поможи йому. Ти знаєш, коли вони засудили його, я прирік учинити се для тебе, щоб ти вратував його. Але тепер я не міг говорити про тебе і ти певне не допоможеш йому!

Донна Мікаеля ледви знала, що з нею дієть ся, але вона і мала Розалія, що любила Гандольфа, були майже рівночасно при ній. Вони потягнули його до себе і цілували обі й говорили йому, що ніхто так не промовляв, як він, ніхто, ніхто! Чи він не бачив, як вони плакали? Сьв. Себастьян задоволений з нього. Донна Мікаеля вложила перстінь на палець молодого хлопця, а довкола махали пестрими хустками, які в сильнім сьвітлі, що било від церковної стіни, мінили ся неначе морські хвилі.

— Viva Gaetano! Viva Gandolfo! — кричав народ.

А цв'іти, овочі, шовкові хустки і різні прикраси сипали ся на малого Гандольфа як дощ. Донну Мікаелю майже силою відтрутили від нього. Але вона вже не чула страху. Стояла серед хвилюючої народньої маси і плакала. Сльози спливали по її лиці і вона плакала з радості, що не може плакати. Се-ж було найвище добродійство! Хотіла знов протиснути ся до Гандольфа, — не могла бути йому досить вдячною. Адже-ж він розповів їй, що Гаetano любить її. Коли він навів слова: „Тепер дієть ся її воля, тої, яку

власне понесли“, — вона нагло зрозуміла, що Гаetano думав, що се вона лежить під покривалом Алягонів.

І про ту жертву він сказав: „Я її люблю“.

Кров знов поплила по її жилах, її серце забило ся знов і поплили її сльози.

— Се жите, жите! — говорила вона до себе, коли тимчасом народня маса попихала її без її волі сюди то туди. — Жите вернуло! Я не вмиру!

Всі хотіли дотиснути ся до малого Гандольфа, аби подякувати йому, бо він у тих днях зневіри, коли все видавало ся страченим, подарував їм щось, що вони могли любити, на що надіяти ся, за чим тужити.

ДРУГА КНИГА.

I. Жінка великого чоловіка.

Було се в лютім. На чорнім полі ляви довкола Діаманте почали цвисти мігдалові дерева.

Кавалер Пальмері вибрав ся був на прохід на Етну і приніс із собою велику мігдалову галузь, повну пучків і цвєтів і поставив її в вау в музичній саді.

Довна Мікаеля здригнула побачивши се. Мігдалові цвєти були знов тут. А за місяць, за шість тижнів будуть вони всюди. Стояти-муть у церкві на віттарі і лежати-муть на гробах, носити-муть їх букетиками на грудях, на капелюхах і в волосу. Цвисти-муть на дорогах, на вершках руїн, на чорній лаві. А кожний цвєт пригадувати-ме їй той день, коли Гаetano був свободний і щасливий, а вона деліяла шрію, що зможе пробути разом з ним ціле жите. Здавалось їй, що ще доси не зрозуміла зовсім, що се значить, що його нема і він у тюрмі, що вона вже ніколи не побачить його. Мусіла сісти, аби не впасти, бо здавало ся, що серце хоче перестати битись, і вона замкнула очи.

Сидячи так пережила щось. Нарав знаходить ся вона дома в палаті в Катанії. Сидить у високім вестібулї і читає. Вона весела молода дама, сіньоріна Пальмері. В тім слуга впроваджує до неї перекупця. Се молодий, гарний мужчина з букетиком мігдало-

вих цвѣтів у дірці від сурдута. На голові держить дошку, повну образів святих, виріваних із дерева.

Вона купує кілька образків, а тимчасом очі молодого чоловіка пожирають усі твори штуки в вестібুলі. Питає його, чи хоче бачити її збори. Певне, що хотів би. І вона йде сама з ним і показує йому. Він щасливий тим, що бачить, так що вона думає, що в нього певне буде правдивий артист, і прирікає собі не забувати про нього. Питає, звідки він. Він відповідає: „З Діаманте“. — „Чи се далеко звідси?“ — „Чотири години поштовим возом“. „А залізницею?“ — „До Діаманте не йде залізниця, сіньоріно“. „То збудуйте“. — „Ми — ми за надто бідні на се. Просіть богачів з Катанії, аби нам збудували залізницю!“ Сказавши се хоче йти, але в дверях обертаєть ся і вертає до неї і подає їй свої міддалові цвѣти. Се його подяка за все гарне, що вона показала йому.

Отворивши знов очі, донна Мікаеля не знала, чи се сон, чи може щось подібного стало ся в дійсности. Адже Гаetano міг дійсно бути колись у палаті Пальмері, продаючи свої образи, хоч се зникло з її памяти; але міддалові цвѣти знов пригадали їй се.

Впрочім се байдуже, зовсім байдуже. Головна річ, що молодим різьбарем був Гаetano. Неначе говорила з ним. Здавалось їй, що чула, як замкнули ся за ним двері. А опісля прийшло їй на думку, що повинна побудувати залізницю в Катанії до Діаманте.

Гаetano певне приходив до неї, щоб її попросити вчинити се. Був се приказ від нього і вона чула, що мусить слухати його.

Не пробувала навіть опирати ся. Була переконана, що для Діаманте залізниця потрібніша, як усе иньше. Чула, як Гаetano раз говорив, що коли-б Діаманте мало залізницю, аби могло висилати свої помаранчі і своє вино і свій мід і свої міддали і аби подорожні могли вигідно сюди діставати ся, — то воно швидко стало би богатим містом. Також здала собі зараз ясно справу, що хоче довести до будови залізниці. В кождім разі мусить попробувати. Коли Гаetano сього хоче, вона мусить слухати.

Почала зараз думати про те, кілька грошей може сама дати на сю ціль. Але се не на багато стало-б. Мусить розстарати гроші. Се перше, що треба зробити. Ще тої самої години була вже у донни Елізи і просила в неї помочи для устроєня базару. Донна Еліза відірвала очі від гафтованя.

— Пощо хочеш устроювати базар?

— Хочу вібрати гроші на залізницю.

— Се похоче на тебе, донно Мікаеля, на таку гадку ніхто иньший не впає би.

— Як то, що думаєш, донно Еліза?

— Ах, нічого!

І донна Еліза гафтувала далі.

— Отже не хочеш брати участі в моїм базарі?

— Ні, не хочу!

— І не хочеш дати на се ніякої суми?

— Хто що-йно повдовів, — відповіла донна Еліза, — не повинен робити ніяких дурниць!

Донна Мікаеля зрозуміла, що донна Еліза чогось зла на неї і тому не хоче їй допомогти. Але-ж є ще иньші, котрі зрозуміють, що се чудовий плян, який може спасти Діаманте.

Але донна Мікаеля дурно мусіла ходити від дверей до дверей. Могла говорити і просити, кілька лише хотіла, — прихильників не здобувала. Старала ся пояснити, в чім діло, обертала на те всю свою проречистість, аби намовити людей. Ніхто не хотів пристати на її пляни. Куди прийшла, скрізь їй відповідали, що до того вони занадто бідні, занадто бідні.

Жінка сіндака відмовила. Її дочки не підуть продавати на базарі. Дон Антоніо Греко, що мав театр маріонеток, не хотів прийти зі своїми ляльками. Міські музиканти не хотіли грати. Жаден купець не хотів дати товару. А коли донна Мікаеля відійшла, сьміяли ся над нею.

Залізниця! Залізниця! Вона певне не знає, що се значить. До того треба цілого товариства, акцій, статутів, концесії. Як годна одна жінка з тим упоратись?

Але деякі не задоволяли ся насьміхом над донною Мікаелею, але сердили ся на неї.

Вона пішла до склепу похорого на пивницю при старім бенедиктинськїм монастирі, де майстер Памфілію розповідав лицарськї романи. Прийшла запитати його, чи схоже взяти участь в її базарі і забавити публіку історією про Карла Великого та його палатинів. Але він як-раз розповідав, тому вона мусіла сісти на лавку і заждати.

Тут побачила вона донну Кончетту, жінку майстра Памфілія, що сиділа на естраді коло його ніг з робіткою в руках. Як довго говорив майстер Памфілію, рушались також губи донни Кончетти.

Вона так часто чула його романи, що знала їх на память і вговорювала слова швидше, ніж іще проголосив їх майстер Памфіліо. Але їй справляло все однакову приємність чути їх, і вона плакала і сьміяла ся зовсім так само як тоді, коли почула їх у-перве.

Майстер Памфіліо був уже старий чоловік і багато говорив на своїм віку. Через те його голос відмовляв послуху, коли він доходив до великих сцен боротьби, де треба було говорити голосно і зі зворушенєм. Але донна Кончетта, яка всі його річі знала на память, ніколи не забирала слова замісь майстра Памфілія. Вона давала тільки слухачам знак, аби ждали, доки йому не верне голос. Коли-ж відмовляла послуху його память, тоді донна Кончетта удавала, що пропустила очко, підносила панчошу до ока і в нова неї підповідала йому слова, так що ніхто не міг сього завважити. І всі знали, що хоч донна Кончетта може й лучше звіла-б оповідати романи, то ніколи не могла-б того вчинити, не лиш тому, що се не випадає жінці, але й тому, бо се зовсім не справляло-б їй такої приємности, як слухати доброго майстра Памфілія.

Побачивши донну Кончетту, донна Мікаеля віддала ся мріям. О, сидіти так під трибуною, на якій говорить коханий, так сидіти що дня і молити ся до нього. Вона знає, кому се було-б до лица.

Коли майстер Памфіліо дійшов до кінця, донна Мікаеля приступила до нього і попросила помочи. Йому було важко відмовити їй, бо в її очах було стільки просьби. Але донна Кончетта прийшла йому на поміч.

— Майстре Памфілію, — сказала, — розкажи донні Мікаелі про Гулієльма Лихого.

І майстер Памфілію почав оповідати :

— Донна Мікаеля, — говорив, — знаєте, на Сицилії був раз король, що називав ся Гулієльмо Лихий. Він був такий захланний, що забирав усім своїм підданим усі їхні гроші. Приказав, аби всі, що мають золоті монети, віддали їх йому. І був такий строгий і страшний, що всі мусли його слухати. І бачите, донно Мікаеля, Гулієльмо Лихий захотів знати, чи хто ще має в своїм домі сховані золоті монети. В тій цілі післяв одного зі своїх слуг з гарним конем на Корзо в Палермі. Сей слуга продавав коня, викликаючи голосно : „Продам за одну золоту монету, за одну золоту монету!“ Але ніхто не міг купити коня. Але се був дуже гарний кінь і один панич у Палермі, князь Монтефіясконе, був

ним дуже одушевлений. „Нема вже більше для мене ніякої радості на світі, — сказав до свого вчителя, — коли не могу купити того коня“. „Синьор дука, — відповів його учитель, — могу вам сказати, як можете роздобути одну золоту монету. Коли вмер ваш пан-отець і занесли його до Капуцинів, я по старому звичаю вложив йому в уста золоту монету. Можете її взяти, синьоре!“ Бо мусите знати, донна Мікаеля, в Палермі не ховаєть ся мерців у землю, тільки приносить ся їх до монастиря Капуцинів і монахи вішають їх у гробницях. Ах, скільки їх там висить! Так багато дам, у шовку та сріблі, так багато високих панів з ордерами на сурдутах і так багато духовенства в орнатах на кістяках і в шапочках на мертвих черепах! Молодий князенко послухав тої ради. Пішов до монастиря Капуцинів, виїняв з батькових уст золоту монету і купив за неї коня. Але ви розумієте, що король вислав свого слугу з конем тільки на те, аби вивідати, чи ще хто має золоті гроші. І тому молодого князенка завізвали перед короля.

— Яким чином ти мав іще золоту монету? — запитав Гуліельмо Лихий.

— Пане, се не була моя, тільки батькова.

І він розповів, звідки взяв монету.

— Правда, — сказав король, — я забув, що мерці мають іще гроші. — І післав своїх слуг до Капуцинів, приказуючи позабирати всі монети, які мали мерці в устах...

Тут скінчив майстер Памфіліо своє оповіданє. А тепер донна Кончетта звернула ся сердитими очима до донни Мікаелї:

— Ви також вислані і ходите з конем! — сказала.

— Я... я?

— Ви, ви, донна Мікаеля! Що скаже правительство? В Діяманте будуть зелізняци! Отже там є ще богачі! І підвисшать нам податки. А Бог свідком, що ми не можемо платити податків, яких від нас жадають, хоч би пішли і позрабовували наших прадідів.

Донна Мікаеля хотіла її заспокоїти.

— Вас вислали, аби вивідати, чи в нас є ще гроші. Ви шпїонка богатих, стоїте в зносінах з правительством. Ті кровопійці в Риму купили вас!

Донна Мікаеля відвернула ся від неї.

— Я прийшла, аби поговорити з вами, майстре Памфілію, — сказала до старого.

— Але я хочу вам відповісти, — закликала донна Кончетта, — бо се неприємна річ, а такі я беру на себе. Я знаю, що личить жінці великого чоловіка, донно Мікаеля!

Донна Кончетта замовкла, бо віжна дама обкинула її поглядом, у яким було стільки заздрісного бажання, що її майже обгорнуло співчуття. Ах Боже, певне, що єсть різниця між таким чоловіком, як дон Ферранте, а таким, як майстер Панфіліо.

II. Panem et circenses.

В Діяманте показують подорожним дві палати, обі в повнім занепаді, хоч ніколи не були готові. Вони мають великі отвори на вікна без луків, високі стіни без даху і великі двері, забиті дошками й соломкою. Обі палати лежать протилежно по обох боках вулиці, таксамо не скінченої і таксамо занедбаної. Коло них нема руштованія і жаден чоловік не може туди дістатися. Вони неначе збудовані для голубів.

Послухайте, що мені про них розповідали!

Що таке жінка, сіньоре? Її нога така мала, що вона йде через сьвіт, не лишаючи за собою слідів. Для чоловіка вона неначе тінь. Товаришує йому ціле життя, а він її не завважує. Від жінки не можна багато вимагати. Вона-ж мусить цілий день сидіти в заперті, як полонянка. Не може навіть навчити ся написати добре любовний лист. Не може зробити нічого, що мало би стійність. Коли вмире, для її нагробного каменя нема напису. Всі жінки однаково великі.

Але раз прибула до Діямачте жінка, що стояла так високо понад усіх иньших, як столітня пальма серед поля. Мала тисячі лірів і могла їх роздавати або затримати зовсім по вподобі. Не входила нікому з дороги. Не бояла ся, що будуть її пеневидіти. Була найбільшим чудом, яке коли-будь бачили очі. Очевидно не була се Сициліянка, тільки Англічанка. А перше, що вчинила, було, що цілий перший поверх готелю винаймила виключно для себе. Що се було для неї? Цілого Діяманте не було-б їй досить. Ні, цілого Діяманте певне не було-б їй досить. А прибувши почала опановувати ціле місто, як яка королева. Сіндако мусів її слухати. Чи не вона змусила його покласти на торговлиці кам'яні лавки? Чи не на її приказ вулиці міста замітано що днини?

Коли прокидала ся в ранці зі сну, перед її дверима стояли всі парубки в Діаманте, аби супроводити її на прогульку. Покинули шевський сталець і камінарський молот, аби служити їй за провідників. Продавали шовкову одіж своїх матерій, аби купити дамське сідло на її осла, щоб вона могла на ній їхати до Кастеля або до Тре Кастані. Продавали свої доми, аби справити собі коні і вози, аби завезти її до Рандаццо і Нікольозі. Ми всі були її невірниками. Діти починали жебрати по англійськи, а сліпі жінки, донна Пеппа і донна Тура, що сиділи під дверима готелю, повбирали осліпляючо білі заслони, аби тільки владувати її.

Довкола неї повстало жите і рух, процвітали ремесла і промисл. Ті, що не могли вже нічого робити, копали землю за монетами і глиняними посудами, щоб їх принести їй у дарі. Фотографи прибували до міста і починали для неї працювати. Торговці коралів та жуковин виростали довкола неї як із під землі. Сьвященники в Санта Агнесе відкопали задля неї старий театр Діоніза, що лежав засипаний за їх церквою, а кожний, хто мав зруйновану вілну, відкопував у глибоких пивницях останки мозаїкових долівок і запрошував її великими оповіщеннями, аби прийшла до нього оглянути їх.

І давнійше бували чужинці в Діаманте, але вони прибували і знов від'їздили, і ніхто з них не дійшов до такої влади. Швидко не було вже в місті ні одного чоловіка, який не покладав би всіх своїх надій на англійську сіньоріну. Їй удалось навіть збудити до життя Угона Фавару. Знаєте, Уго Фавара, адвокат, що був би став великим чоловіком, але його стрітило нещастє і він вернув зовсім зломаний. Вона ужила його до своїх інтересів. Потребувала його і взяла його. Ніколи не було в Діаманте жінки, що робила би такі інтереси, як вона. Розкоріювала ся як той дрок на весні. Нині ще ніхто не знає, що він загалом існує, а завтра стоїть уже великий корч. Швидко не знали вже, куди повернути ся в Діаманте, аби не попасти на її терен. Вона купувала доми на селі і в місті, купувала ліси з мідгаловими деревами і поля з лавою. Місцевости з гарними видами на Етні належали до неї так само, як підмоклій простір на низині. А в місті почала будувати дві великі палати. Хотіла в них мешкати і управляти своїм царством. Ніколи вже не буде такої жінки, як вона. Всього того було їй за мало. Хотіла також підняти боротьбу з бідністю, о сіньоре, з сицилійською бідністю! Кілько вона розділювала кожного дня, а кілько

роздаровувала підчас свят! Товарові вози, запряжені двома волами, їздили до Катанії і вертали наладовані одіжю та дарунками. Уроїла собі, що в місті, де вона панує, всі повинні носити цілу одіж.

Але слухайте, як їй повело ся, як скінчила ся боротьба против бідности і що в кінці стало ся з її царства й палат! Воля устроїла пир для бідних у Діаманте, а по пирі представлення в грецькій театрі. Неначе се устроював який старинний кесар. Але хто коли чув, аби жінці приходили такі думки в голову?

Запросила всіх бідних. Були обі сліпі з під готелю і стара Ассунта з церковних сходів. Був чоловік із поштового подвіря, котрого борода задля рака була обвинена червоною хусткою, і ідіот, що відмикає велізну браму грецького театру. Були всі погоничі ослив і ті безрукі брати, що бувши ще дітваками довели до вибуху бомбу і при тім утратили пальці. Був інвалід з деревляною ногою і старий столяр, що занадто постарів ся і вже не міг працювати. Дивно було бачити, як усі бідні з Діаманте повидавили зі своїх нор. Старі жінки, що сидять у темних вулицях і прядуть, лірник, що має такий великий інструмент, як церковні органи, молодий вандрівний мандолініст із Неаполю, хлопчисько повний нашибоватих концертів, усі хорі на очі і слабі зі старости і бездомні, що на обід збирають щавник понад ровами, каменярь, що заробляє одну ліру на день, а має годувати шестеро дітей, — усі були запрошені і поприходили на пир.

Бідність вивела против англійської сінборіни свої полки. Хто має таку армію, як бідність? Але на один день могла сінборіна побідити її. І вона справила також дещо для боротьби і побіди. Ціла торговиця була повна накритих столів. Здовж цілої кам'яної лавки, що тягнеть ся по-при стіну соборної церкви, наклала вона бочок із вином. Увесь вимерлий жіночий монастир перемінила на кухню і склад віктуалів. Цілу кольонію чужинців у Діаманте вбрала в білі фартушки і заставила їх подавати страви. А ціле Діаманте, яке має що їсти до сита, прокожувало ся тут же в ролі видців.

Видці! Кого там вона не мала в ролі видців! Мала велику Етну і провіясте сонце. Мала червону гору середини краю і старий храм Вулькана, що тепер був посвячений Сан Паскалеви. А ніхто з тих видців не бачив іще ситого Діаманте. Ніхто з них не подумав доси, як би се побільшило їх власну красу, коли б

можна їх оглядати без того, аби голод верещав одному в вуха, а другому наступав на п'яти.

Але тепер уважайте одно! Яка дивна й велика була та сіньоріна, але гарною вона не була. І не вважаючи на всю силу, яку мала, не була ані мила, ані принадна. Не дарувала з жартом і не надгороджувала з усміхом. Мала отяжіле і неповоротне тіло-тай отяжілий і неповоротний ум. Одначе того дня, коли давала бідним їду й пити, стала немов зовсім иньшою людиною. На нашім острові живе лицарський народ. Між усіми тими бідними не було ані одного, яквй дав би їй відчутти, що вона сповняє добродійство. Вони молились до неї, але як до жінки. Сідали за столи, як у рівного собі. Поводили ся з нею, як гості поводять ся зі своєю хазяйкою. Нині я роблю тобі честь, приходячи до тебе, завтра ти мені зробиш честь і прийдеши до мене. Так, а не инакше.

Вона стояла в горі на високих ратушевих сходах і дивила ся на всі столи. А коли склянка старого столяря, що сидів на найстаршій кінці стола, була наповнена, він устав, поклонив ся їй і сказав: „Пю за ваше здоровле, сіньоріно!“

Так робили всі: клали руку на серце і кланяли ся їй. Може-б було добре, коли-б така лицарськість уже швидше була стрітилась їй у житю. Чому чоловіки в її вітчизні дали їй забути, що жінки є на те, аби до них молити ся? Тут виглядали всі так, наче-б запалали тихим почитанєм для неї. Так поводять ся з жінками на нашім благороднім острові. Чого вони не дали за страву і вино, яке вона їм наливала! Вони дали їй молодість і веселість і гідність тих, що знають, що вони гідні пожадания. Вони проголошували промови на її честь: „Благородна сіньоріно, Ви, що прийшли до нас із за моря, Ви, що любите Сицилію“, — і так далі. Вона показала, що виіє рум'яніти ся. Коли виговорили ся до кінця, довкола уст англійської сіньоріни почало дрожати. Стала о двацять літ молодшою. Се було те, чого їй було треба.

Був там погонич ослів, що провадив англійських дам до Тре-Кастані. Він усе закохавсь ся в них, заким з ними розстанеть ся. А тепер нараз отворились йому очи на величність добродійки. Треба любити не лише ніжне і гладке тіло, але також силу і могутність. Гонич ослів випустив нагло з рук ніж і вилки, спер ся ліктями на стіл і так сидів, приглядаючись їй. І так само як він, учинили також усі иньші погоничі ослів. Се розширило ся як за-раза. Довкола англійської сіньоріни зробило ся горяче від усіх тих

спалючих поглядів. Не тільки бідні почитали її. Адвокат Уго Фавара підійшов до неї і шептав їй, що вона дійсно Провидіння для його бідної вітчизни і для нього самого. „Коли-б я був швидше стрітив таку жінку, як Ви“, — говорив. Представте собі старого птаха, що довгі роки сидів запертий у клітці і виглядає кострубато і стратив увесь блиск пір'я. Аж тут приходить хтось, вигаджує йому пір'я і повертає знов блиск. Представте собі се, сіньоре!

Був там мандолініст із Неаполю. Він узяв мандоліну і почав сидячи співати. Ви знаєте, як він співав, як отвирає великі уста і викидає погані слова. Найбільше схожий він на хробака, що звивається ся. Та чи ви бачили, що в його очах живе ангел? Ангел, що неначе плаче над його упадком і весь повний блаженного божевілля. Одначе того вечера він був тільки ангелом. Він підніс голову неначе наповнений божим духом, а його безсильне тіло набрало сил і випростило ся гордо в гордій жадобі життя. Його обличчя, біле як у мерця, набрало красок. І він співав, співав, звуки зривали ся з його уст як огняні мушки і наповняли повітря щастям і радістю.

Коли надійшла ніч, усі пішли до грецького театру. Се був вершок сьвята. Чого там не показували! Вона запросила російську співачку і німецького опереткового співака. Мала англійських боксерів і американського чародія. Але чим було все те супроти срібно-білого місячного сьвітла і місця і давних споминів! Неначе всі почувли себе Греками і носителями культури, коли могли посідати знов на камяних лавках у своїм власнім давнім театрі і крізь потріскані колонами сцени дивити ся на найгарнішу панораму.

Бідолахи не були скупі, віддавали ту радість, яку одержали. Не щадили окликів, не томились оплесками. Ті, що виступали на сцені, сходили з неї засипані оплесками без міри. Хтось попросив англійську сінборіну, аби й вона виступила. Адже все те одушевлене було тільки для неї. Вона повинна заглянути йому в очі і сама відчутти його. І говорили їй, як се упоює, підносить, запалює. Се подобалось їй. Вона зараз згодила ся. Вона співала в своїй молодости, а Англійчанки не боять ся ніколи співати. Коли лице не була би сього вчинила, але тепер була в такім чудовім настрою і тому радо хотіла заспівати щось тим людям, що тає любили її. Її виступ мав бути остатнім нумером програми. Представте собі, що се значить — виступати на такій старинній сцені. Тут

колись живцем погребано Антигону, а Іфігенію приношено в жертву. Але англійська сіньоріна виступила, аби відібрати всі можливі почести.

Скоро лише появилася, зірвала ся буря. Були-б рознесли землю, щоб їй віддати честь. Була се чудова хвиля. Вона стояла на тлі Етна, а Середземне море було бічною кулісою. Перед нею на порослих травю лавках побіджена бідність, а вона чула, що все Діаманте лежить у її ніг. Вибрала Белліні, нашого Белліні! Хотіла також бути милою і тому заспівала Белліні, що вродив ся тут під Етною, Белліні, якого кожний звук ми знаємо на пам'ять.

Очевидно, сіньоре, очевидно вона не вміла співати. Вона вийшла тільки на сцену, щоб могли їй віддати честь. Вийшла, щоб любов народа могла знайти уплив. Але співати — співала фальшиво і але. А люди знали кожний звук.

Мандолініст із Неаполю перший скорчив ціле лице і взяв такий самий фальшивий тон, як англійська сіньоріна. Опісля той в раком на обличчю почав так сьміяти ся, що аж хустка злетіла йому з шиї. Відтак погонич ослів почав плескати в долоні. Тепер вибухли всі. Була се глупота, але вони не розуміли сього. На землі старинних Греків не могли знести фальшиво-співних варварів. Донна Цепа і донна Тура реготали, як іще ніколи в своїм житю. „Ані одного чистого тону! На Мадонну і Сан Паскаля, ані одного чистого тону!“ Вони раз у житю наситили ся. Очевидно, муїли бути в якісь упоєню й божевілю. І чому-ж би не мали сьміяти ся? Адже не дали їм їсти, щоб різати їм вуха пильниками та пилами! Чи-ж не мали боронити ся сьміхом, чи-ж не мали кпнати, псикати і тупати? Чи не мали оперти ся і заглушити ся сьміхом? Адже-ж не були невідьниками англійської сіньорини!

Се впало на неї як оглушенє. Так зовсім несподівано, що зпершу вона сього зовсім не зрозуміла. Чи випсикують її? Се відносило ся певне до чогось, що діяло ся в низу і чого вона не могла бачити. Доспівала свою арію до кінця. Була переконана, що той сьміх не відносить ся до неї. Коли скінчила, впала на неї свого рода буря оплесків. Аж тепер починала розуміти. Смолоскипи і місячне сьвітло прояснювали ніч і вона могла бачити лдій, як вили ся в судорогах сьміху. Тепер, коли не співала, и чула насьміхи і кпини. Се відносило ся до неї. Втекла зі сцени. Неначе-б велика Етна трясла ся зі сьміху, а море ясніло з веселости.

Одначе надійшло ще гірше. Вони бавили ся, ті бідні, бавили ся, як ще ніколи, і хотіли її ще раз почути. Вони викликали її, кликали: Браво! Біс! Да саро! Не хотіли позбутися такої приємності. А вона була майже безпритомна. Неначе буря шаліла довкола неї. Вони кричали, ревли, щоб її знов дістати на сцену. Нагло все перемінило ся в старинний цирк. Мала вийти, щоб потвора пожерла її.

Не було сьому кінця, юрба ставала що-раз дикійша. Інші, що виступали, злякались і просили її вволити їх волю. І їй самій стало лячно. Неначе-б мали її вбити, коли-б не послухала.

Виволікла ся на сцену і стала до очей з народньою юрбою, яка не знала пощади. Співала, бо всі хотіли дивитися. Се було найгірше! Співала, бо боялась їх і не сьміла їм оперти ся. Вона була одинока чужинка і не мала нікого, хто-б охоронив її, і тому бояла ся. А вони сьміялись і сьміялись.

Підчас цілої арії не було чути нічого більше, як вите і крик і краканє і свист. Ніхто не мав над нею милосердя. Мабуть перший раз у житю чула вона, що потребує чийогось співчутя.

На другий день хотіла від'їхати. Не могла більше сидіти в Діаманте. Коли сказала се адвокатови Фаварі, сей почав заклинати її, аби лишила ся задля нього і попросив її руки. Вибрав добрий час. Вона згодила ся і звінчала ся з ним.

Але від тоді не будувала дальше палат, не боролася більше против бідности, не старала ся вже зовсім бути королевою Діаманте. Вірте мені, вона не показувала ся ніколи на вулиці, а жила зовсім дома, як правдива Сицилійка.

Її малий домок був захищений за високим муром, а її самої ніхто не бачив. Знали лише, що вона зовсім змінила ся. Не знали, чи вона щаслива, чи нещаслива, чи замкнула ся, бо ненавиділа людей, чи тому, бо хотіла бути такою, якою повинна бути сицилійська замужна жінка.

Одначе чи в кінці не все так із жінками? коли будують палати, ніколи їх не кінчать. Жінки не можуть зробити нічого, що мало би стійність.

III. Вікинений.

Коли донна Мікаеля дізнала ся, як бідні сьміяли ся з міс Тоттенгем, поспішила до готелю, щоб висловити їй свій жаль.

Хотіла її просити, аби не осуджувала тих бідних за те, що вони вчинили, бо вино і радість зовсім затуманили їх. Хотіла просити її, аби не відвертала своєї руки від Діянте. Вона сама не високо цінила міс Тоттенем, але задля бідних... Хотіла сказати все можливе, щоб тільки примирити її. Йдучи горі Етною до готелю побачила, що вся вулиця повна тягарових возів. Отже вже не було чого сподівати ся. Велика добродійка хотіла від'їхати. В готелю панував смуток і жаль. Обох старих жінок, донну Пепу і донну Туру, тепер віддалили і вони клячали на дворі перед брамою. А молодий погонич ослів, що любив усіх англійських сінборів, стояв перед домою із лицем притисненим до стіни і плакав. А в самім готелю властитель ходив по довгих коридорах і сперечав ся з Провидінем, що зіслало на нього таке нещастє.

— Сіньоре Діо, — бурчав він, — я зруйнований. Коли дозволиш, аби се стало ся, то я візьму свою жінку за руку, а свою дитину на руки і кину ся з ними в Етні в пропасть.

Властителька була дуже бліда і покірна. Не сміла піднести очий від землі. Була б радо повзала на колінах, аби тільки наклонити богату сінборіну, щоб осталась.

— Маєте відвагу говорити з нею, донна Мікаеля? — запитала. — Нехай Бог поможе вам, щоб ви могли говорити! Ах, скажіть їй, що неаполітанський хлопчище, який викликав усе нещастє, видалений уже з міста. Скажіть їй, що всі готові просити прощення. Поговоріть із нею, сінборо!

Властителька запровадила донну Мікаелю до передпокою Англїчанки, а потім пішла з її карткою до сальону. Вернула зараз назад і просила її заждати тільки кілька минут. Сінборіна Тоттенем обговорює з сінбором Фаварою свої масткові справи. Була се як-раз хвиля, коли адвокат Фавара старав ся о руку міс Тоттенем і донна Мікаеля ждучи чула, як він голосно говорив:

— Ви не повинні від'їздити, сінборіно! Що станеть ся зі мною, коли ви від'їдете? Я люблю вас, я не можу дозволити вам від'їхати. Я ніколи не був би посьмів говорити про се, коли-б ви не були загрозили від'їздом. Але тепер..

Він понизив знов голос, але донна Мікаеля не хотіла нічого більше чути, тільки відійшла. Зрозуміла, що її тут не треба. Коли сінборови Фаварі не вдасть ся задержати тут велику добродійку, то не вдасть ся нікому. Коли виходила через браму, стояв там властитель і сварив на старого Францісканця Фра Фелїче, а був

такий роздрознений, що не тільки сварив на нього, але просто гнав його з дому.

— Фра Феліче, — кричав, — ви приходите, аби тільки з великою добродійкою сперечати ся, хочете її ще більше роздрознити! Забирайте ся, говорю вам! Вовче! Людоїде, забирайте ся!

Фра Феліче був так само розгніваний, як і властитель, і став ся протиснути ся попри нього. Але сей ухопив його за руку і безцеремонно вивів на сходи. Фра Феліче був чоловік, що одержав від свого творця великий дар. На Сицилії, де всі грають на льотерії, бувають такі люди, що мають здібність угадувати, які числа вийдуть при найближшій тягненю. Хто має такий дар віщования, називають його „полякко“, а такі лучають ся часто між старими жєбручими монахами. Таким монахом був також Фра Феліче. Був се найбільший „полякко“ в околицях Етни. А що всі радо хотіли, щоб він їм віщував вигране терно або кватерно, то скрізь поводили ся з ним із великою пошаною. Фра Феліче не привик, аби його брали за руку і викидали на вулицю. Він мав коло 80 літ і був зовсім висохлий і зломаний. Проте коли плентав ся поміж возами, спотикнув ся о свою рясу і мало не впав. Але ніхто з парубків і погоничів, що стояли перед дверима розмовляючи та нарікаючи, не мав нині часу думати про Фра Феліче.

А старий заточував ся в своїй грубій рясі. Він був такий малий і худий, що його ряса немов тугійше держала ся, ніж він сам. Здавало ся, що ряса піддержує старого монаха.

Донна Мікаеля здогонила його і взяла під руку. Їй було прикро бачити, як він мусів опиратись о ліхтарні та спотикав ся о пороги. Але Фра Феліче зовсім не завважив, що вона заняла ся ним. Буркотів і кляв ідучи, і думав, що він сам один, як коли-б сидів у своїй келії. А донна Мікаеля питала себе в думках, чого Фра Феліче такий загніваний на міс Тоттенеи. Чи вона була в монастирі і позабирала фрески зі стін, чи може чим иньшим провинила ся? Бо Фра Феліче жив 60 літ у францісканській монастирі, що лежить за містом перед Porta Aetna, стіна в стіну зі старою церквою Сан Паскаля. Там був Фра Феліче вже 30 літ монахом, коли монастир скасували і продали сьвітському чоловікови. Иньші монахи вивандрували, але Фра Феліче лишив ся, бо не міг зрозуміти, що се значить: продати дім сьвятого Франціска. Коли до монастиря спровадив ся сьвітський чоловік, Фра Феліче думав, що тепер тим більше треба, аби в монастирі лишив ся хоч

один монах. Бо хто-ж буде дзвонити у дзвони і приготувати для селянок ліки і давати хліб монастирським бідним? І Фра Феліче вибрав собі келію в укритім кутику монастиря і жив дальше так само, як давніше.

Куща, до якого належав монастир, не відвідував ніколи. А сей не дбав за старий монастирський будинок, — йому залежало тільки на винницях, які належали до нього. І так Фра Феліче хазяйнував у монастирі, як і за давніх літ. Примурував пооблупувані гакиси і мазав стіни вапном. Так само багато бідних, які давніше діставали в монастирі їсти, діставали й тепер. За свої віщованя діставав Фра Феліче такі великі милостинні на вандрівці по містах на Етві, що міг би стати богачем, але все те йшло на монастир.

Ще більше, як за монастирем, сузував Фра Феліче за монастирською церквою. Підчас війни збещестили її кровавими бійками та иньшими соромними вчинками, і в ній не можна було відправляти. Але й сього не міг він зрозуміти. Церков, у якій він зложив обіт, була для нього все однаково сьвята. Се був його найбільший біль, що його церков була зовсім зруйнована. Він мусів дивити ся, як прибув якийсь Англічанин і купив проповідальницю, аналої і крилоси. Не міг також перешкодити тому, коли пани з музея в Палермі забрали корони, образи і орнати. Хоч як горячо бажав, не міг нічого вчинити для церкви. Але ненавидів тих рабівників церкви і донна Мікаеля, побачивши його таким лютим, думала, що міс Тоттенем хотіла також узяти дещо з його скарбів.

Але се було як-раз навпаки. Коли церков була вже зрабована і ніхто вже не приходив, аби щось узяти, почав Фра Феліче думати про те, як би то постарати ся о нові прикраси для неї і пригадав собі при тім збірку образів сьвятих, яка була в посіданю богатої англійської дами. Підчас її сьвята, коли вона для всіх була така добра й мила, відважив ся він попросити в неї ту гарну мадонну, що мала одіж із оксаміту, а очи як небо. І вона обіцяла сповнити його просьбу.

Сього ранку Фра Феліче позамітав церков, постирав порохи і поставив на вістарі цвіти, заким пішов до неї по образ. Коли одначе прийшов до готелю, Англічанка змінила вже свою думку і не захотіла дати йому дорогоцінної мадонни. За те подарувала йому малий, знищений і брудний образ Христа-дитини, який могла віддати без найменшої шкоди для себе.

Ах, яку радість і очікування відчував старий Фра Феліче, щоб потім отак розчарувати ся! Але він не заспокоїв ся і все вертав на ново просити того другого образу. Се був такий дорогоцінний образ, що він не міг би навіть купити його за те, що нажебрає за цілий рік. В кінці велика добродійка казала його викинути, і так застала його донна Мікаеля. Йдучи вулицею почала вона зі старим говорити і витягнула з нього його історію. Він мав образ Христа при собі і задержавши ся на вулиці показав їй його і запитав, чи виділа коли щось нужденнішого.

Донна Мікаеля дивила ся на образ хвилину затрівожена, опісля-ж усміхнулась і сказала: — Позичте мені той образ на пару днів, Фра Феліче!

— Можете собі його взяти й задержати, — відповів старий. — Не хочу його більше бачити на свої очі!

Донна Мікаеля взяла образ із собою до дому і працювала над ним два дні. Коли опісля відіслала його до Фра Феліче, яснів він у своїх свіжо вичищених прикрасах, мав нові, чисті целенки, був на ново помальований, а в короні блискотіли ясні, різпобарвні камінці.

Він був такий гарний, той „викинений“ образ, що Фра Феліче поставив його на порожнім головнім вівтарі своєї церкви.

Було дуже рано в ранці. Сонце ще не зійшло, а широке море було ледви видне. Було ще дійсно дуже рано. Коти шпацірували ще по дахах, із коминів не виходив іще дим, а мряка лежала клублячись у долині довкола стрімкої Монте К'яро.

В таку пору біг старий Фра Феліче до міста. Біг так, що відчував вражінє, неначе гора дροжить під ним. Біг так швидко, що трава по дорозі не могла навіть зросити його рясн, так швидко, що скорпіони не могли навіть піднести хвоста і вколоти його. Коли так біг, довкола нього теліпала ся незапнята ряса, а незв'язаний шнурок летів за ним. Широкі рукави розпустили ся неначе крила, а важка капуза біла по плечех, неначе хотіла його ще більше підганяти. Сторож у цловім домі сидів ще і спав. Прокинувся і почав протирати очі, коли Фра Феліче перелітав туди, але не міг його пізнати. Кам'яні плити по вулицях були ховзькі від нічної вохкості, зебраки лежали у сні на високих кам'яних сходах, виставивши недбало ноги на вулицю; побуджені грачі в доміно вертали з каварні домів, похитуючи ся від сну. Але Фра Феліче гнав далі, виминаючи всі перешкоди. Доми і брами, торго-

виця і склепіня над входами вулиць зникали перед старим Фра Феліче. А він перебіг ще половину Корзо, заким став.

Задержав ся перед одним великим домом із численними дужими балконами. Вхопив довбешку і стукав, доки не збудив ся один слуга. Відтак не заспокоїв ся, доки парубок не збудив дівчини, а та сіньоріну.

— Донна Мікаеля, в низу стоїть Фра Феліче. Каже, що му-
сить говорити з вами.

Коли донна Мікаеля вийшла в кінці до Фра Феліче, був він іще без духа і кашляв, але його очі жевріли, а малі, білі рожі горіли на його обличчю.

Се раз образ, се раз образ! Фра Феліче, задзвонивши на богослуженє о четвертій годині, ввійшов до церкви поглянути на образ. Тут побачив, що як-раз над образом вивалили ся два великі камені зі склепіня. Вони впали на вітвар і розторощили вітварову плиту, але образ лишив ся ненарушений. А зі всього збитого румовища й куряви на образ не впало нічогосько і він був цілком неушкоджений. Фра Феліче влопив донну Мікаелю за руку і сказав, що вона мусть іти з ним до монастиря подивити ся на чудо. Повинна його побачити найнерше зі всіх, бо-ж вона занялась образом. І донна Мікаеля пішла з ним серед сірого раннього холоду до монастиря, а її серце било ся зі зворушеня й ожиданя. Коли прийшла там і побачила, що Фра Феліче говорив правду, оповіла йому, що пізнала образ, як тільки побачила його, і що знала, що він чудотворний. „Се найбільшій і найліпший чудотворець“, — говорила. Фра Феліче підійшов до образа і заглянув йому в очі. Бо між образом і образом єсть велика різниця, але досвід старого монаха зміє розрізнати, який має силу, а який ні. Фра Феліче побачив, що очі того образа були глибокі і промінясті, неначе живі, а довкола його уст грав таємний усміх.

Старий Фра Феліче впав на коліна і простягнув до образа зложені руки. А його старе, зморщене обличчє від великої радости прояснило ся. Йому видало ся нараз, неначе стіни його церкви покриті таблицями й пурпуровими тапетами, на вітварі палає сьвітло, з хору лунає спів, а на землі скрізь клячать і молять ся люди. Вся випріяна пишнота верне знов до його старої, бідної церкви, коли в ній єсть один із великих, чудотворних образів.

IV. Стара Пассія.

З літньої палати в Діаманте йшло в тих днях багато листів до Гаетана Алягони, що сидів у тюрмі в Комо. Але листонос не мав ніколи листа від Гаетана, адресованого до літньої палати. Гаetano ввійшов у свою тюрму на ціле життя як у гріб. І прагнув і бажав тільки одного, щоб вона дала йому забуте і супокій гробу. Почував себе мерцем і сказав собі, що не хоче чути скарг і плачу жвучих. Не хотів також дати себе дурити надіями або зводити піжними словами, щоб тужити за своїми і приятелями. Також не хотів нічого знати про те, що діється на світі, коли не мав сили мішати ся в ті справи і правити ними.

Постарав ся о роботу в тюрмі і вирізував гарні твори штуки, як се робив усе. Але не приймав ніколи листів ані відвідин. Думав, що в сей спосіб побудеть ся найшвидше почуття гіркости ізза своєї недолі. Думав, що зможе навчитися проводити все життя між чотирма вузкими стінами. Тому донна Мікаеля не діставала ніколи відповіді на свої листи.

В кінці написала до директора тюрми, питаючи, чи Гаetano ще живий. Він відповів їй, що в'язень, про якого питає, ніколи не читає листів. Просив, аби йому ошадити всіх звісток зі світа. Тоді вона вже не писала більше. За те працювала далі для своєї зелізниці. В Діаманте ледви сміла говорити про те, але все таки не думала ні про що иньше. Сама шила і гаптувала, а всю свою службу заставляла виробляти малі дешеві річі, які можна-б було продавати на базарі. В склепі вишукувала старий крам на тоболо. Пера, сторожа брами, заставляла поробити барвисті ліхтарні, свого батька намовляла понамальовувати вивіски та афіші, а свою покоївку Люцію, що була родом із Капрі, наробити коральових нашийників та слимакових скриньок. Не знала вправді, чи загалом хтось прийде на її свято. Всі були против неї. Ніхто не хотів їй помогти. Не подобалось їм навіть, що вона показувала ся на вулиці та говорила про інтереси. Такі річі не личать ніжній дамі. Тільки старий Фра Феліче хотів їй помогти; був їй вдячний, що допомогла йому образом. Коли донна Мікаеля одного дня нарікала перед ним, що не може нікого переконати про потребу будови зелізниці, він зняв свою шапочку з голови і показав їй свій лисий череп.

— Погляньте на мене, донна Мікаеля, — говорив, — такою лисою зробить та велізняця вашу голову, коли так далі робитимете, як почали.

— Як ви се думаете, Фра Феліче?

— Донна Мікаеля, — відповів старий, — чи не була-б се дурниця брати ся за небезпечне підприємство, не маючи приятеля і помічника?

— Я-ж пробувала знайти приятелів, Фра Феліче.

— Так, людий, — сказав старий. — Але що годні помогти люди? Коли хтось іде ловити рибу, донно Мікаеля, то знає, що має просити о поміч сьв. Петра; коли хоче купити коня, може просити о поміч сьв. Антонія. Але коли хочу молити ся за велізняцю, то не знаю, до кого звернути ся.

Фра Феліче хотів сим сказати, що вона вчинила помилку не вибравши собі ніякого патрона для велізняці. Він хотів, щоб вона на першого приятеля і помічника велізняці вибрала укороповане дитя, що стояло в його старій церкві; казав, що коли тільки се вчинить, севне збуде поміч.

Вона була сим так зворушена, що хтось буде їй помагати, що як стій обіцяла помолити ся задля велізняці до дитяти у Сан Паскаля. А Фра Феліче справив собі велику пушку і казав на ній ясними і виразними буквами написати: „Датки для велізняці на Етну“. І повісив її в своїй церкві коло образу на вівтарі.

Зараз другого дня прийшла до старої, опущеної церкви жінка донна Антонія Греко, донна Емілія, щоб запитати поради Сан Паскаля, наймудрійшого між усіма сьвятими.

Ще в осени почав театр донна Антонія зде оплачувати ся; воно їй не могло бути инакше, бо у всіх було круто в грішми. Дон Антоніо впав тоді на думку поспробувати, щоб театр коштував його дешевше, як доси. Запалював о пару лямп менше і не казав розліплювати таких великих і пишно розмальованих афішів. Але се була велика помилка. Се не пригожа хвиля до вкорочуваня шовкових суконь принцес і до ощадности в позолочуваню королівських корон, коли люди тратять охоту ходити до театру. Може се не так небезпечно в якім ньшійм театрі, але в маріонетковім театрі не дуже порадио робити такі зміни. А се тому, що до маріонеткового театру ходять найбільше підручки. Дорослі люди можуть розвуміти, що часом треба щадити, але діти хочуть, аби все було однаково. Чим менше і менше гостей приходило до донна Анто-

нія, тим більше починав він щадити і щадити. І так прийшло йому на думку, що міг би обійти ся без обох сліпих скрипачів, діда Елії і брата Томаса, які звичайно грали в антрактах і підчас воєнних сцен. Ті сліпці, що заробляли багато грошей співом по домах жалоби, а літом на празниках збирали великі суми, ждали великої плати. Дон Антоїно відправив їх і справив собі ліру. Але се стало його нещастям. Усі хлопці з ремесла і до посилок із цілого Діаманте перестали ходити до його театру. Не хотіли сидіти і слухати ліри. Змовили ся між собою не йти до театру, доки дон Антоїно не прийме знов сліпих грачів. І додержали слова. Ляльки донна Антоїнія мусіли грати перед порожніми стінами. Ті молоді хлопці, які зрештою зрікали ся радше вечері, як театру, тепер вечер за вечером поминали театр. Були переконані, що в кінці змусять донна Антоїнія урядити знов усе так, як давнійше.

Але дон Антоїно походить із родини артистів. Його батько і брат мають маріонеткові театри, його шурина, всі його свояки, се люди з фахом. І дон Антоїно розуміє свою штуку. Він уміє звінати свій голос на безконечно багато способів, уміє пустити рівночасно в рух ціле військо ляльок і вміє на память текст цілого драматичного циклю, основанийого на хроніці про Карла Великого. А тепер артистична гордість донна Антоїнія була обиджена. Він не хотів дати себе присилувати прийняти знов сліпців. Хотів, аби до театру приходили задля нього, а не задля музикантів. Змів свій репертуар і почав давати великі штуки з пишною виставою. Але все було дарма.

Єсть одна штука, що зветь ся „Смерть Паладіна“, а говорить ся в ній про боротьбу Ролянда під Ронсевалем. Вимагає вона такої машинерії, що театр ляльок треба на два дні перед її виставою замкнути. Публіка так її любить, що звичайно можна її грати цілий місяць при підвишених цінах і повній театрі. Ту штуку поклав тепер дон Антоїно в репертуар, але не потребував її грати, бо не було ніяких гостей.

Після того був дон Антоїно зломаний. Пробував позискати знов діда Елію і брата Томаса, але ті знали тепер, що вони для нього значать, і ждали такої плати, що се зруйнувало-б його. Було неможливо погодити ся з ними. В малім помешканю за маріонетковим театром жилось як в облаженій твердині. Не можна було нічого иншого робити, як тільки пухнути в голоду. Донна Емілія і дон Антоїно були обоє молоді, сьвіжі люди, але тепер не сьміяли ся

ніколи. Грізла їх не так нужда, але дон Антоніо був гордий чоловік і не міг помирити ся з думкою, що його штука не може вже привабити гостей.

Серед таких обставин пішла донна Емілія, як сказано, до церкви Сан Паскаля, щоб попросити у сьвятого доброї ради. Мала намір відмовити дев'ять молитов перед великим кам'яним образом, який стояв перед церквою, і відійти, але заки почала молити ся, завважила, що двері від церкви отворені.

— Чому двері від церкви Сан Паскаля отворені? — сказала до себе донна Емілія. — Сього не було, від коли живу. — І ввійшла до церкви.

Одно, що можна було там бачити, се був улюблений образ Фра Феліче і велика пушка. А образ так гарно яснів своєю короною і своїми перстеньми, що донні Емілії замануло ся підійти аж до нього. А коли заглянула йому в очи, видав ся їй таким милим і потішаючим, що впала перед ним на коліна і почала молити ся. І зробила обіт, що коли він pomoже їй і донови Антонію в їх нужді, то вона лесь дохід одного вечера дасть до пушки, що тут висить.

Скінчивши молитву донна Емілія сховала ся за церковними дверми і пробувала слухати, що говорити-муть прохожі. Бо коли образ має їй помогти, то мусить дати їй почути якийсь слово, з якого пізнала би, що має робити. Не стояла ще й двох мінут, як переходила стара Ассунта зі сходів соборної церкви разом із донною Пепюю і донною Турюю. І вона вчула, як Ассунта торжественним голосом сказала: — Се було того року, коли я в-перве чула Стару Пассію. Донна Емілія чула се зовсім виразно. Ассунта сказала дійсно: „Стару Пассію“.

Донні Емілії здавало ся, що зовсім не прийде нині до дому. Видавалось їй, що ноги зовсім не хотять нести її досить швидко. Неначе дорога продовжила ся. Коли-ж нарешті побачила ріг театру з червоними ліхтарнями під дахом і великими розмальованими плякатами, здавалось їй, неначе уйшла багато миль. Коли ввійшла до донна Антонія, сидів він сперши голову на руки і дивив ся на стіл. Аж боляче було глянути на донна Антонія. За ті остатні тяжні почало йому випадати волосє. На версі голови було воно вже таке рідке, що шкіра просьвічувала. Та чи-ж було се дивно, коли він мав таку журу? Коли її не було, позбирав він усі свої лядьки і переглянув їх. Робив се що дня. Відтак звичайно сїдав

ї оглядав ту ляльку, що грала Арміду. Чи вона вже не гарна і не спокуслива, питав сам себе. І пробував направляти меч Ролянда або корону Карла Великого. Донна Емілія бачила, що він на ново позодотив царську корону, — що найменше вже пятий раз. Але відтак серед праці урвав і сів задуманий. Сам бачив: не ходило тут о позвологу, тільки бракувало йому ідеї.

Ввійшовши в кімнату донна Емілія простягнула до мужа руки.

— Глянь на мене, доне Антоніо Греко, — сказала, — я несучу в руках золоті тарілки, повні королівських фіг.

І вона розповіла, як молила ся, що обітувала і яку їй дано раду.

Коли сказала се дону Антонію, він зірвав ся. Руки звисли йому в низ, а волосє на голові з'їжилось. Він попав у неописаний жах. „Стара Пассія!“ — кричав. „Стара Пассія!“

Бо „Стара Пассія“, се містерія, яку свого часу грали в цілій Сицилії. Вона втиснула всі иньші ораторії і містерії і немало століть грали її що року в кождім місті. Був се найбільший день у році, коли давали „Стару Пассію“. Але тепер уже не грали її. Тепер жила вона тільки як переказ у народній памяти. Давнійше грали її також у маріонетковім театрі. Але тепер уважали її старою і немодерною. Мабуть від трицятьох років уже не грали її.

Дон Антоніо почав сваритись і кричати, що донна Емілія приходить мучити його всякими ідіотизмами. Боронив ся перед нею, як перед демоном, що прийшов опанувати його. Се страшне, сумне, — говорив. Як вона могла зловити таке слово?

Але донна Емілія стояла зовсім відважно, даючи йому викричати ся. Говорила тільки, що те, ще вона чула, була божа воля. А дон Антоніо почав швидко тратити певність. Велика думка опанувала його поступенно. Не було нічого, що на Сицилії так любили і так багато разів грали. І чи на гордім острові не жив іще все той самий нарід? Чи не любили вони тої самої землі, тої самої гори, того самого неба, що їх батьки? Чому-ж би не мали полюбити також „Старої Пассії“?

Боронив ся, доки міг. Говорив донні Емілії, що се буде за дорого коштувати. Відки візьме апостолів із довгим волосєм і бородами? Не має стола на вечерю, не має таких машинерій, яких гребя до в'їзду і несеня хреста. Але донна Емілія бачила, що він же подасть ся, і ще перед вечером пішов дійсно до Фра Феліче

і потвердив її обіт, що дохід із одного вечера дасть до пушки біля малого обраа, коли покажуть ся, що се буде добра рада. Фра-Феліче розповів про обіт донні Мікаелі, а та вradувала ся, але й зажурила ся, як се поведеть ся. В цілім місті стало звісно, що дон Антоніо хоче виставити „Стару Пассію“, і всі сьміяли ся з нього. Дон Антоніо стратив певно розум.

Правда, „Стару Пассію“ були-б раді знов побачити, коли-б її відіграно так, як давнійше. Хотіли-б побачити її в такій виставі, як колись в Ачі, де міська шляхта грала королів і вояків, а ремесники апостолів і Жидів, і де додано багато сцен зі Старого Завіта, так що представленє тягло ся цілий день. Також радо хотіли-б іще раз пережити чудові дні в Кастельбуоко, коли то ціле місто перевінило ся на Єрусалим. Там представляли містерію тим способом, що Ісус прихав верхом до міста і на міській брамі привитали його пальмами. Церков представляла єрусалимський храм, а ратуш Пилатову палату. Петро грів ся біля огнища на подвірю пароха, розп'яте на хресті відбуло ся на горі за містом, а Марія шукала тіла свого сина в гротах сіндакового саду. Коли такі річи були в памяти, то як можна було задоволити ся побачити велику містерію в театрі ляльок дона Антонія!

Про те дон Антоніо працював із найбільшою пильністю, щоб спорудити фігури і приладити велику машинерію. І аж за кілька днів прийшов майстер Баттіста, що малював вивіски, і подарував йому плякат. Він рад був, що дон Антоніо хоче виставити „Стару Пассію“, він бачив її в своїй молодости і вона дуже йому подобала ся. І так на розі театру видніло ся написане великими буквами: „Стара Пассія або воскреслий Адам, трагедія в трьох актах кавалера Филипа Оріолеса“.

Дон Антоніо думав і думав, який буде настрої народу. Але молоді погоничі ослів і термінатори, що проходили попри його театр, читали оповіщенє з голосними насьміхами. Се було дуже сумно для дона Антонія, але він усе таки працював пильно далі.

Коли надійшов вечір, коли мали виставляти містерію, ніхто не турбував ся більше, як донна Мікаеля.

— Чи малий образ поможе мені? — питала себе без перестанку. Післала свою покоївку Лючію на звідини. Чи коло театру стоять групи молодих людей? Чи видно, щоб ішли люди? Лючія мала спокійно підійти до донни Емілії, яка сидить при білетовім віконці, і запитати, як іде діло. Та коли Лючія вернула, не при-

чєсла жадних надійних звісток. Перед театром не було ніякого натовпу. Хлопці очевидно порішили знищити дона Антонія.

Коло осьмої години не могла донна Мікаєля видержати довше дома і ждати. Наговила батька, щоб пішов із нею до театру. Знала, що в театрі дона Антонія не була ще ніколи жадна сіньора, але мусіла побачити, як іде діло. Се-ж був би такий незвичайно великий поступ для її велізниці, коли-б дон Антоніо мав щастє.

Коли донна Мікаєля прийшла до театру, не ставало ще кількох хвїнут до осьмої, а донна Емілія не продала ще ні одного білету. Але не була пригноблена.

— Ідїть до середини, донно Мікаєля! — сказала. — Граємо в кождім випадку! Се таке гарне! Дон Антоніо грати-ме для вас і для вашого батька і для мене. Се найгарнійша річ, яку він коли-будь виставляв.

Донна Мікаєля ввійшла до малої театральної салї. Вона була чорно удрапована, як давнійше великі театри, коли давали в них „Стару Пассію“. Сцену окружали чорні занавіси зі срібними кутасами. А малі лавки були також позавішувані чорною матерією.

Зараз по приході донни Мікаєлі показали ся в малій дїрці куртини густі брови дона Антонія.

— Донно Мікаєля, — закликав так само, як що-їно донна Емілія на дворі. — Все таки будемо грати! Се таке гарне! До того не треба видців!

В тій самій хвилі ввійшла сама донна Емілія, отвираючи широко двері і кланяючись. Дон Маттео, парох, увійшов до середини.

— Що скажете про мене, донно Мікаєля? — запитав із усміхом. — Але знаєте, се „Стара Пассія“! В моїй молодости бачив я її в великій опері в Палермі і думаю, що ся стара штука була причиною, що я став сьвященником.

Коли двері отворили ся третій раз, появили ся дід Елія і брат Томассо, що ввійшли зі скрипками під пахою і домапували ся до своїх звичайних місць так спокійно, як коли-б піколи не мали суперечки з доном Антонієм.

Двері знов отворили ся. Якась стара бабуся в горішньої вулички з домом малого Мавра. Була чорно одїта і ввійшовши перєхрестила ся. За нею прийшло чотири до пять жінок і донна Мікаєля оглядала їх зовсім досадно, коли вони так поволи заповняли театр. Знала, що дон Антоніо не буде задоволений, доки не

відвискає своїй властивій публіки, доки не зможе грати перед своїми вередливими, дорогими хлопцями.

Нараз почула щось мов бурю або грім. Розтворилися широко двері, всі нараз! Були се хлопці. Посідали на своїх звичайних місцях із такою певністю, неначе-б поприходили до себе до дому. Дивилися на себе трохи засоромлені. Але було їм неможливо дивитися, як старі мумії йдуть одна за другою до театру на те, що властиво гралося для них. Було зовсім неможливо бачити цілу вулицю старих прях у поважнім поході до театру. І вони влетіли.

Але ледви молодіж заняла свої місця, завважила, що має над собою зверхність. „Ах, Стара Пассія! Стара Пассія!“ Не виставлено її так, як в Ачі і Кастельбуоко, не grano так, як в опері в Палермі, — се представляли її тільки бідні маріонетки з непорушними обличчями і неворотними тілами, але стара штука не втратила своєї сили. Донна Мікаеля завважила се вже в другій акті підчас вечері. Хлопці почали ненавидіти Юду. Грозили йому і лаяли. Підчас дальшої гри історії мук поздіймали капелюхи і поскладали руки. Сиділи зовсім тихо, з гарними бурими очима, зверненими на сцену. Декуди заперлилося кілька сліз. Іноді кулак затискав ся в гніві.

Дон Антоніо говорив зі сльозами в очах, донна Емілія клячала при входових дверех. Дон Маттео дивив ся на малі ляльки з лагідною усмішкою і думав про пишну виставу в Палермі, яка зробила його священиком. А коли Ісуса звязали і мучили, хлопці соромились самі перед собою. І вони ненавиділи і переслідували. Були, як ті Фарисеї, як ті Римляни. Сором тільки подумати про те! Коли-б тільки дон Антоніо міг їм простити!

V. Дама з зелізним перстеном.

Донна Мікаеля часто думала про бідну малу швачку, яку бачила в своїй молодості в Катанії. Вона жила в домі побіч палати Пальмері і все сиділа з роботою на брамі, так що донна Мікаеля бачила її безліч разів. Вона звичайно сиділа там і співала і певне знала тільки одну одніську канцону. Все, все співала ту саму пісню: „Я відрізала жмуток мого чорного волося. Розпустила мою чорну, блискучу косу і вирізала жмуток волося. Вчинила се,

аби потішити його приятеля, що дуже сумує. Ах, мій коханий сидить у тюрмі, мій коханий ніколи не гладить мене його волосся своїми пальцями. Я післала йому жмуток його чорного волосся, аби йому пригадати м'які кайдани, які вже ніколи не обіймуть його“.

Донна Мікаеля пригадувала собі докладно ту пісню. Вона лунала їй через ціле дитинство, неваче хотіла віщувати їй терніне, яке її ждало.

* * *

Донна Мікаеля сиділа тепер часто на кам'яних сходах церкви Сан Паскаля. Там бачила вона в своїй уяві на казочній Етні різві дива.

По чорнім полі лави їде залізниця по нових, блискучих шинах. Се св'ятий поїзд. Уся дорога обвішана хоругвами, на возах висять вінки, сідала покриті пурпуровими подушками. На стаціях стоять люди і кличуть радісно: „Нехай живе король, нехай живе королева, нехай живе нова залізниця!“

Чує се вовсім виразно, вона-ж сама в поїзді. Ах, як її шанують, як шанують! Її покликали перед короля і королеву і вони дякували їй за залізницю. „Просіть у нас якої ласки, княгине“, — сказав король, даючи їй титул, який носили колись дами з роду Алягонів.

„Пане, — відповідає вона, як відповідаєть ся в казках, — даруйте остатньому Алягоні свободу.“

І її волю вволили. Король не міг не сповнити їй тої просьби, бо-ж вона побудувала ту позиточну залізницю, яка має Етні привозити богатства.

* * *

Коли донна Мікаеля підносила руку так, що спадав рукав, можна було бачити, що вона замість нараменника носила перстень із заржавілого заліза. Знайшла його на вулиці, зложила на руку і все носила. Як тільки бачила його або доторкала ся до нього, блідла, а її очі не бачили нічого на світі, що окружав її. Але бачила тюрму, як Фоскарія в палаті дожив у Венеції. Темна, вузка комірка в пивниці, світло проходить крізь закратовану дірку як крізь решето, а від стіни йде велика вязка ланцюхів, що неваче гадюки обвивають ся довкола ніг, рук і шиї вязня.

О, коби сьвятий зробив чудо! О, коби люди хотіли працювати! О, коби вона сама швидко стала така славна, щоб могла випросити свободу для свого в'язня! Він умре, коли справа не буде прискорена. О, нехай залізний перстїнь розриває їй рамя, щоб вона не забувала його ані на одну хвилинку!

VI. Заповіт Фра Фелїче.

Коли донна Емілія отворила віконце, щоб продавати білети на друге представленє „Старої Пассї“, перед віконцем стояв довгий хвіст людей, що ждали, аби дістати місця; другого вечера театр був так переповнений, що люди в натовпі майже мліли, а третього вечера поприходили люди аж із Адерна та в Патерна, щоб побачити улюблену трагедію. Дон Антонїо бачив, що може грати сю штуку цілий місяць при подвійних цінах і з двома представленнями що вечера.

Які вони були щасливі, він і донна Емілія, і з якою радістю і вдячністю вложили двацятьпять лірів до пушки біля малого образа! В Діяманте збудила ся обставина великий подив і багато людей приходило до донни Елізи питати, чи вона також думає, що сьвятий хоче помогти донні Мікаелї?

— Чи чули ви, донно Елізо, — говорили, — що Антонїєви Грекови Христос-дитя від Сан Паскаля мав помогти, коли він йому обіцяв весь дохід одного вечера на залізницю донни Мікаелї?

Але коли донну Елізу розпитували про се, вона заціплювала уста, неначе-б не думала ні про що иншого, як тільки про гаптованє. Сам Фра Фелїче приходив до неї й оповідав їй про оба чуда, які вже зробив образ.

— Сїньорїна Тоттенем мусить бути дуже дурна, що дала образ, коли він такий чудотворний, — відповіла донна Еліза. Адже сїньорїна Тоттенем мала образ у себе багато років і нічого не завважила. Отже він не може творити чуда. Се певне тільки припадок.

Се було нещастє, що донна Еліза не хотіла повірити. Вона була одинока зі старих Алягонів, що жила ще в Діяманте. Люди вірили їй більше, ніж самі були сього сьвідомі. Коли-б донна Еліза повірила, ціле місто було-б радо помогло донні Мікаелї. Але в тім власне була біда, що донна Еліза не хотіла вірити, що сьвятий

хоче допомогти її братові. Вона слідила її вже від празника Сан Себастьяна. Як тільки хто заговорив про Гаєтана, вона блідла і виглядала дуже занепокоєна. Її обличчя виглядало тоді як у грішника, якого мучить грижа совісті.

Одного ранку сиділа донна Еліза і думала про те і так заглибилася в свою думку, що випустила іглу з рук.

— Донна Мікаеля не родовита з Етні, — сказала вона до себе. — Вона держить із правительством, вона рада, що Гаєтано в тюрмі.

В тій самій хвилі надійшли вулицею люди з великими ношами. На них лежала маса церковних предметів. Були се свічники і вітварі і реліквії. Донна Еліза поглядила хвилику, а опісля знов вернула до своїх думок.

— Не хотіла на празник Сан Себастьяна дозволити мені прикрасити дім Алягонів, — думала. — Певне не хотіла, аби святий поміг Гаєтанови.

Тепер надійшли два люди, що тягли за собою скрипучу колісницю. На ній лежала ціла гора чорвоних стінних декорацій, багато гафтованих антипендій і намісних образів у широких, позолочених рамах. Донна Еліза махнула рукою, неначе хотіла відігнати всякий сумнів. Се не могло бути правдиве чудо. Адже святий мусить знати, що Діянте не має засобів на будову зелізниці.

Тепер над'їхали жовті робітницькі тачки, наладовані аналогіями, богослужбеними книгами, кадильницями та сповідальницями. Донна Еліза зірвала ся і виглянула крізь чотки, що рядами висіли в вікні. Адже се вже третій транспорт церковних річий везуть поперед її хату! Чи рабують Діянте? Чи Сарацени напали на місто?

Підійшла до дверей, аби лучше бачити. Знов надійшли носії, на яких лежали нагробні вінки з бляхи, нагробні таблиці з довгими написами та гербами, які завішують ся в церкві на память померших. Донна Еліза запитала тих, що несли, і дізнала ся, що се таке. Випрягували церков „Santa Lucia in Gesu“. Сіндако і міська рада приказали перемінити її на театр. Після бунту одержали в Діянте нового сіндака. Був се молодий чоловік із Риму. Не знав міста, але рад був щось зробити для нього. Вніс у міській раді, аби Діянте постарало ся о театр, як Таорміна та інші міста. Треба просто перемінити одну з церков на театр. Пять місь-

ких і сім монастирських церковів, се аж занадто багато і без одної з них можна зовсім добре обійти ся.

В місті була єзуїтська церков „Santa Lucia in Gesu“. Манастир при ній обернено вже на казарму, а церков була вже так, як опущена. З неї буде прегарний театр. Так запроєктував новий сіндако, а міська рада згодила ся.

Коли донна Еліза вчула, що творить ся, накинула на себе мантілю і заслону і в такому поспіхом побігла до церкви Люції, як біжить ся до дому, в котрім знають, що хтось умирає.

— Що станеть ся зі сліпими? — думала донна Еліза. — Як вони жити-муть без „Santa Lucia in Gesu“?

Прийшовши на малу тиху площу, що кругом неї стояли довгі, погані будинки єзуїтського монастиря, побачила донна Еліза на широких кам'яних сходах, що йдуть здовж цілої церкви, ряд обдертих дітей і кострубятих псів. Були се поведаторі сліпих, що плакали і гавкали, як тільки виїли.

— Що вам бракує? — запитала донна Еліза.

— Хотять нам забрати нашу церков, — нарікали діти. А рівночасно пси вили ще жалібнійше, як доси, бо пси сліпців майже такі, як люди.

В дверех церкви стрітила донна Еліза жінку майстра Памфілія, донну Кончетту.

— Ах, донно Елізо, — промовила та, — ніколи в житю не бачили ви чогось такого страшного. Зробіте найлучше, коли не ввійдете сюди!

Але донна Еліза пішла далі. Найперше не побачила в церкві нічого більше крім білих хмар пороку. Але крізь хмари лунали удари молота, бо кілька робітників працювало власне, аби відбити великого кам'яного лицаря, що стояв високо в заглибінні вікна.

— Господи Боже, — промовила донна Еліза, заломлюючи руки, — вони відривають Сора Арріґа! — І почала думати про те, як безпечно стояв він у своїй закутині. І кожного разу, коли бачила його, бажала собі бути також так охороненою від усякого несупкою і зміни, як старий Сор Арріґо!

(Далі буде).

Шевченко — Ляхам.

*Промова на вечерниці у 43 роковини смерті Шевченка
у Львові д. 15 марта 1904.*

Сорок третій раз отсе в приводу смерти великого Кобзаря України лунає з сього місяця слово, яке має доказати, що пам'ять його серед нас не загибла, що його пісня не перестала бути тим огняним стовпом, який невпинно, безпохибно веде нас через велику пустиню занепаду до далекої обітованої землі, до вільної, самостійної України.

Скільки перемін та духових течій пережили ми за тих 43 роки, скільки різних поглядів висловлювано в тім часі про Шевченка, про вартість його творів для потомства! Від ентузіастичних славословій, від признання Шевченка нашим пророком і Мессією, аж до пристрасно-сердитого вислову Куліша про його п'яну Музу та антикультурне гайдамацтво і до холоднішого та не менше рішучого вислову Драгоманова, що з ідейного погляду для нас, себ-то для чільної верстви українського народу Шевченко — ein überwundener Standpunkt. А про те можемо сказати сьміло, що Шевченкове слово не стратило доси своєї чародійської сили, що його думи не уронили нічого зі свого панованя над нашими серцями, а його дєній не притемнений пізнїйшим розвитком нашої літератури, яснїє в повнім блиску, сам для себе і зворотна точка в історії нашого письменства і ціла одна її епоха. Навпаки, чим ближше придивляємося йому, чим чуткїйше вслухуємося в кожне його слово, тим більше краси і сили і глибини знаходимо в ньому під прикривкою його незвичайної простоти і натуральности.

Має се до себе кожний правдивий геній так як і щире золото, що час не покриває його ржою, а тільки поволікає дивною патіною, що додає йому краси й коштовности.

Сорок три роки по смерті, таї ще до того роки повні таких соціальних, національних та культурних змін, як ті, що ділять початок р. 1861 від початку р. 1904, се вповні досить часу, щоб утворити для письменника те, що називаємо історичною перспективою. Скільки то письменників, навіть голосних за життя, за такий протяг часу западають у другу, страшнішу могилу — забуття! Та для Шевченка, можна сказати, подекуди ще не зовсім настала історична перспектива. Питаня і справи, порушені ним, заклияті в форми вішого слова, ще не перестали ворухити пристрастий та збуджувати ілюзій. От тим то противники й прихильники однаково в жахом оминають такі вислови нашого Кобзаря: одні, щоб не ворухити болючого місця і не договорювати ся до лютоости; другі, щоб не знайти в них чогось такого, де-б довели ся справді признати рацію противникови з ущербом для чести, а може лише для непомильности дорогого національного поета.

Та я думаю, що для нас, виплеканих і викоханих Шевченковою піснею, у яких Шевченкове слово нерозривно відляло ся з усім найкращим і найвисшим, що дає нам новочасна наука і новочасна культура, — що для нас давно настала супроти Шевченка ота історична перспектива. Ми можемо спокійно слідити за кожним розмахом його орлиного крила, можемо розбирати критично його погляди і не потребуємо жахати ся ущербу для його чести й для нашої національної гордості, коли нам доведеть ся признати якийсь його погляд хибним або якусь думку неясною. Ми знаємо, що наш поет був чоловік, значить — ніг і мусів помиляти ся. Його „Кобзарь“ для нас не Коран і не свангеліє і навіть не підручник історії чи політики чи філософії, і виказанє одної-другої помилки нічогосінько не вхитить його вартости, бо його вартість у тім горячім, чистім, щиролюдськім чутю, яке ніколи не помиляє ся і лежачи в основі всіх поступових і ліберальних програм лишає ся безсмертним, хоч і як би зміняли ся побудовані на нім льогічні програмові конструкції.

От тим то я й не жахаю ся просити у Вас кілька хвиль терпливости та духового співробітництва, щоб ми разом придивили ся невеличкій поезійці Шевченка „Ляхам“. Поезійка доторкає дражливої, але многоважної теми — польсько-українських відносин.

Тема дразлива, особливо у нас у Галичині під теперішню пору, та я не буду трівожити тіни великого поета вживаючи його слів як оружя против одної або другої спорячої сторони. Вірний правду історичної перспективи я хочу воесім холодно, сухо, як то кажуть науково розібрати Шевченків вірш, воесім без огляду на теперішні польсько-руські діференції. Письмо сьвяте велить шукати правди і обіцює, що правда освободить нас. Шукаймо-ж правди без огляду на те, чи вона моментально приємна нам, чи ні.

Шевченків віршик „Ляхам“ був написаний 1858 р. д. 14 марта, в Москві, коли Шевченко вертав із заслання. Вірш був присвячений і певно й переданий Броніславови Залескому, Полякови родом з України, братаничеви великого польського поета Богдана Залеского. Сей Броніслав Залеский разом з громадкою иньших Поляків за конспірації був засланий у солдати до Оренбурга, пізнав ся і заприятинив ся тут з Шевченком і вів з ним переписку та робив йому деякі дрібні послуги й пізнійше, коли нашого поета загнано в тяжку неволю в Новопетровську кріпость, де він провів сім найтяжших літ свого жита.

Сі дрібниці загально звісні, та їх треба мати на тямці розбираючи Шевченків вірш. Сей вірш був очевидно відгуком приятельських розмов нашого поета з польськими патріотами засланими в Оренбургі, а особливо з Залеским. Розмови йшли, розуміть ся, про вічно лекуче питање українсько-польських відноси, і Шевченко вважав потрібним у тім віршу ще раз, коротко й ясно вложити свої погляди, яких певно боронив і в розмові.

Які-ж се були погляди?

Не буду рецитувати тут цілого Шевченкового вірша; думаю, що велика більшість присутних тут тямить його. Пригадаю лише головні його точки; їх три.

Ще як були ми козаками
 А Унії не чуть було,
 От там то весело жилось!
 Братались з вольними Ляхами,
 Пишались вольними степами;
 В садах кохали ся, цвіли
 Неначе ділії дівчата;
 Пишала ся синами мати,
 Синами вольними. Росли,

Росли сини і веселили
Старії, скорбнії літа.

Потім іде контраст, картина диких переслідувань:

. . . іменем Христа
Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай і розлили
Широке море сліз і крови.

Пропускаю дальші деталі сього малюнка, — ми ще вернемо ся до них у иньшій звязку. А кінчить ся вірш зворотом до адресата:

От так то Ляше, друже-братє!
Неситїї ксьондзи, маїнати
Нас порізли, роввели,
А ми-б і досї так жили!

І далї йде апель, очевидно вже не до самого адресата, Броніслава Залеского, а до всіх Ляхів:

Подай же руку козакови
І серце чистее подай,
І знову іменем Христовим
Возобновім наш тихий рай!

Перекладаючи хід думок сього вірша на язык модної тоді в Росії Гегелівської філософії можна би сказати, що маємо тут у поетичній прикрасі звісну Гегельову тріяду: теза — первісний згідний і свобідний стан Ляхів з козаками; антитеза — закаламучене сього стану ксьондзами, і сінтеза — поворот до первісного стану згоди вже в імя висшої ідеї, в імя Христове.

Чи Шевченко, пишучи сей вірш, був несвідомо під впливом Гегельової філософії, про яку без сумніву мусїв наслухати ся нерав диспут російських інтелігентів, сього не знаємо. Та далеко правдоподібнїше така схема польсько-українських відносин зложилася в його голові під впливом диспут в Поляками, спеціально з Залеским. Се не значить, щоб Шевченко перед тим не мав вироблених деяких поглядів на ті відносини; навпаки, вони були у нього і висловлювали ся иноді дуже різко. Ще в „Гайдамаках“ сумуючи над руїною, яку вчинила Коліївщина, він жалкує, що

Старих Славян діти
Впились кровю, — а хто винен?
Ксьондзи Сауїти.

Сей сам погляд у такій самій категоричній формі повторяє Шевченко й тепер. Вина ров'єднання козаків з Ляхами паде виключно на ксьондзів; навіть вина магнатів і шляхти, яку поет нерас перед тим малював огнистими фарбами, тут якось щезає, і тільки в кінцевім звороті поет якось несміло обік ксьондзів згадує й магнатів. Та с'як чи так, сеї части своєї філософії Шевченко не потребував позичати ні у кого.

Иньше діло з тою вступною частиною, яку можна би назвати українсько-польською іділлією. В давніших Шевченкових творах з перед його процесу ми не бачимо ані сліду тої іділлії. У перше вона являєть ся в вірші „Не знаю, як тепер Ляхи живуть з своїми вольними братами“, написаній уже на засланні, мабуть іще в Новопетровській кріпости і під сьвіжим впливом диспут Шевченка з Поляками. Початок вірші троха загадковий, неясний; оповіданє ведеть ся від лица якогось старого козака, що згиб давно в якійсь козацько-польській війні. Уявляючи собі контекст сеї вірші ми мусимо міркувати так: під впливом сьвіжих розмов з Поляками або якогось сьвіжого добродійства з їх боку Шевченко доходить до думки, що все таки ті Ляхи — добрі люди і жити з ними на волі — wolni z wolnymi, równi z równymi — було-б дуже гарно. І тут йому являє ся дух старого козака-мученика і в відповідь на його міркуваня, не зачінаючи навіть їх чутевої сторони, оповідає свою історію, занашащенє своєї дочки ксьондзами і т. д. І тут у нерве в Шевченковій поезії стрічаємо в завязковій формі ту українсько-польську іділлію: „А ми братали ся з Ляхами, аж поки третій Сигизмунд з проклятими його ксьондзами не ров'єднали нас.“ І тут, як і в посланію до Залеского, головна, майже виключна вина розбрату скинена на ксьондзів, а шляхту полишено вовсім у тіни.

Та тут уже нам не далеко шукати, відки взяв Шевченко сей погляд на первісну козацько-польську іділлію. Се-ж був основний погляд славного Богдана Залеского, основний погляд його „Золотої думи“, погляд вироблений не на основі історії, навіть не на основі живої традиції, а на основі філософії Руссо про всесвітню іділлію, якою починала ся історія людського роду, про повне щастє чоловіка в стані природнім і про дисгармонію, яку в те щастє внесла півнійша цивілізація. Залеский переніс сю ідею живцем, на сліпо в первопочини русько-польської історії. Були, бачите, Поляки над Дніпром і над Вислою, одно племя, один народ, одної

цивілізації, і жили собі щасливо аж до кінця XVI чи навіть до половини XVII віку. Разом бороли ся з Турками й Татарами, разом і залюбки слухали волі сойму й короля, гуляли степами та сумирно жили по хуторах. Потім прийшла завірюха — відки, по що, Бог його знає, прийшла обопільна ненависть, прийшла пора, коли

Chrobry Czarniecki narzoża lice,

Zgrzyta na poploch żołnierstwa —

штурмуючи козацькі Ставищі, і коли найбільшим польським героєм вважає ся той, хто вмете найбільше козацьких голів. Залеский лише рідко, висмково забігає фантазією в ті жорстокі часи, а причини їх жорстокости зовсім покриває мовчанкою. За те ту первісну іділлію українсько-польську він розмальовує всіми кольорами, підсолоджує як цюкрецію. Нема сумніву, що ся улюблена ідея Богданова, через посередництво розмов Тарасових з Броніславом Залеским, відгукнула ся нарешті і в нашого поета.

Та на скількож та іділлія має під собою дійсний, фактичний ґрунт? А ну, стількож, як і погляд Руссо про первісну іділлію людського роду в стані природи, т. є — ніякісного. Неправда, що Поляни над Дніпром і над Вислою колись у доісторичних часах були одно племя з одною культурою, бо археологічні досліди виявили нам, що над Дніпром і над Вислою були різні культури, а Поляни одні й другі мали що найбільше припадково однакову назву, але належали можливо навіть до різних рас, не те до різних племен. Неправда, буцім те колись, чи в X, чи в XII, чи в XV, чи в XVII віці Ляхи жили з Українцями в примірній згоді й іділлічній єдності; навпаки, обопільні війни, се найвиразніша, безперервна традиція їх обопільних відносин. Неправда, буцім то аж ксьондзи, чи Суїти, чи інші внесли розлад між козаків і Ляхів, бож унії ще зовсім не чуть було, коли на львівськім ринку покотила ся козацька голова Івана Підкови, і не против унії піднімав ся Косинський та не в обороні унії православний гетьман Остроський ведів косити голови козаків; не против унії піднімав ся й Наливайко і не задля релігійних мотивів його мучено й стято у Варшаві.

Щоб дати хоч яку будь фактичну підставу для свого погляду, Залеский видумав собі цілу „козацьку Україну“ з небувалими гетьманами в роді Ляха Сердечного, з небувалими геройськими вчинками козаків і Ляхів під Збаражем під проводом Остафія Дашкевича, скомпонував зовсім фантастичну епопею, що кінчить ся мало-

що не завойованси Криму в XV в. і загальною радістю та гармонією. І хоча та епопея не була опублікована за життя Залеского, то все таки і в опублікованих давніше „українських“ його дум видно було, де він знаходив свій ідеал лицарсько-козацької згоди. І знов нема сумніву, що коли між Шевченком і Броніславом Залеским були розмови про сю тему, то Лях, більш прочитаний у книгах і напоенний поезією свого стрийка, мусів показувати Шевченкови ті власне часи як теми для поетичного звеличання. Правда, поетичний талант у Шевченка був зовсім иньшого рода, як у Залеского; наш поет не був фантастом, не любив обертати ся в пустому просторі і заселювати його фантомами; його фантазія потребувала реального ґрунту, а того реального ґрунту не давали йому романтичні концепції Залеского. З того, що він знав про козацько-польські відносини в кінці XVI в. з Бантиша Каменського, Маркевича та Псевдо-Кониського, у нього живо стояла в тямці хиба проба повстання Наливайка й Лободи — на жаль, власне факт, що перечив іділічній концепції Залеского. Та про те Шевченко в тім самім часі, коли повстав вірш „Ляхам“ і вірш „Не знаю, як тепер Ляхи живуть“, покусив ся і собі-ж змалювати іділлію з кінця XVI в., яка хоч може не в смак була-б Залескому, все таки найближше підходила би до його способу трактовання історичних тем. Так повстає розкішний, але на жаль зовсім фантастичний малюнок вибору козацького гетьмана в Чигирині, що починаєть ся словами „У неділеньку у сьвятую та у досьвітнюю годину“. Подробиці бере Шевченко з Псевдо-Кониського, боротьбу з Ляхами відсуває на дальший план, за обрій, збуває натяком, що

Тепер прелютая година

На нашій славній Україні.

В вірші сей люті години не видно; там дзвони девонять, гармати скликають народ на раду; духовенство з хрестами і корогвами йде на високу гору за містом, військо як море виступає з луку з знаменами, бунчуками; архимандрит читає акафіст; вибір доконує ся без дебати, „одногласне, одностайне“, і паде на старого лицаря Івана Лободу, та сей зрікає ся вибору на користь преславного Запорожця Павла Кравченка Наливайка. А на правду що показує нам історія? Наливайко був не Павло, а Семен, ніяким гетьманом ніколи не був, а був так само як і Лобода атаманом козацької ватаги, що відбувши похід на Угорщину наробила була заколоту в Червоній Русі та на Волині, переслідувана Жолковским подала

ся аж за Дніпро, тут обсаджена польським військом боронила ся досить довго, шарпана в нутрі незгодою атаманів, поки нарешті Наливайко не перетяг більшости на свій бік і не усунув Лободи, якого на раді вбито. Як бачимо, відносини зовсім не іділічні!

Придивимо ся тепер другій часті Шевченкової тріади.

...іменем Христа

Прийшли ксьондзи і запалили

Наш тихий рай —

Так, алеж того тихого раю не було ніколи, то й не було що запалювати. В вірші „Не знаю, як тепер Ляхи живуть“ Шевченко висловлює ту саму думку досаднійше:

Во імя Господа Христа

І Матері його сьвятої

Ляхи прийшли на нас войною;

Сьвятії божії міста

Ксьондзи скажені осквернили.

Земля козача занялась

І кровю, сину, полилась.

Шевченко не натякає ніде, в якім часі він уявляє собі події оповідані в тій вірші. Коли судити по жорстокостях оповіданих тут, можна би думати, що се оповідаєть ся епізод із часу руїни, в часу, коли король Ян Казимір із Чарнецьким ішов по Україні витинаючи в пень людність та мстячи ся за сором і страхи Хмельниччини. Алеж похід Чарнецького мав чисто політичні мотиви й цілі, і ні в якім разі не можна сказати, щоб він робив ся „во імя Господа Христа“. Можна як хто хоче щедро міряти вини латинського духовенства, а спеціально Сауїтів у роз'ятрюваню ворожнечі між католиками й православними, між Ляхами й Українцями, — та все таки історія Польщі не знає війни против козацтва в чисто релігійних мотивів. Певна річ, православіє в Польщі не визнавало такої опіки та пошани, яка йому належала ся навіть по думці тодішніх законів та королівських привілеїв; певна річ, у розпалі контрреформації латинське духовенство, а особливо Сауїти, уживали нерав оружа по нашому не зовсім чесного та законного, щоб ушкодити, принизити, висьміяти, зневірити православних; висилювало свій дотен, щоб перетягати на католицизм православних магнатів і шляхтичів, вщиплювати в своїх прозелітів нетолеранцію та погорду до інших конфесій, затроувати в них почуте горожанської рівности

та справедливости. Але від усього цього до тих кровавих картин релігійного переслідування, які малює Шевченко, ще дуже далеко, і треба сказати по правді, що латинське духовенство, а спеціально Саути в Польщі ніколи не були такою державною, політичною силою, як були в інших державах, у Єспанії або в Австрії за Фердинанда II й III. Що польсько-українські відносини вложили ся так фатально, се мало глибокі соціальні, економічні та політичні причини. Польща мала тут перед собою задачу, якої величі й трудности не розуміла ніколи, не розуміє й досі: покласти міст між заходом і сходом, між племенами й націями з ріжною культурою і ріжними світоглядами. Ані політичне насильство, ані релігійна та конфесійна нетолеранція, ані колонізація, ані добровільна та невільна ассимиляція висших верств, ані ніякі маккіавельські штуки новочасної виборчої та денационалізаційної техніки тут не допоможуть нічого.

А що ж допоможе? Ось тут ми входимо на ґрунт третьої точки Шевченкового послання, тої його синтези, що має впливати в його теми й антитеми. Поет кличе Ляха, щоб подав козакови руку з чистим серцем і щоб оба вони Христовим іменем, яким колись була розпочата братовбійча війна, відновили колишній, первісний рай. Поет мабуть вірить, що се можливе, що для відновлення того раю треба тільки доброї волі і чистого серця. Поет не міркує, що коли вперед розведнане повстало не через брак доброї волі, а через „неситих ксьондаів та маґнатів“, то чи й тепер обі сі сили не мають іще деякого впливу? А коли сей вплив ще не зовсім пропав, то очевидно, що й його рецепта — чисте серце та добра воля — може показати ся невідповідною. Та й тут мабуть Тарас стояв під впливом круга ідей Залєського, який ще слабше мотивуючи та за те невтомно раз у раз повторюючи співав про колишню житичну рівність і свободу козаків в Ляхами і про konieczність її відновлення.

Wolność bujnie się przyjęła tu była. I chwala

Za wolnością siostrą swoją na dybach nam wstała,

Od porohów przemieniała to skrzydła, to wiosła,

I po morzach się, po ziemiach dalekich rozniosła —

співає у нього будім то козацький бандурист Наум, про якого Залєському будім то оповідали недобитки старих Запорозжців — дивно, що крім нього ніхто більше не чув і не записав звістки про цього „знахора та віщого співака, що так само як Вернигора любив Ляхів

і наклонював старшину до згоди і єднаня в ними“ (В. Zaleski, Pisma IV, 99). І немов відповідаючи на Тарасів поклик до Броніслава Залеского, хоч уже по смерті Тарасовій, старий Богдан навязує себе й нашого поета до того Наума:

Ów Taras — następni wnuk Nauma;
Naumać w obudwóch nas uczucie, —
Piastunką nam była jego дума,
Nim serca rozbrzmiały w swojej nucie.

Згадавши гірке, сирітське житє українського поета, докоривши йому,

Że w obec Moskala, swego zbója
Za laskim uganiał się upiorem —

Богдан випоминає йому навіть приятель Броніславу:

A przecież w odludziu cię Kirgiskiem,
W tęsknego tulactwa zawierusze
Lach darzył lżą bratnią i uściskiem,
Gdy Moskal katował twoją duszę —

пригадка в усякім разі не зовсім вірна, бож у своїм житю Тарас завнав і від Ляхів не самих lez bratnich і uścisków, а були й такі Ляхи, що посилали його до стайні, щоб його візник сік батоґом, і такі, що доносили на нього за якесь вільне слово, та в другого боку були й Москалі, що в тяжких пригодах наділяли його не самою лише lżą bratnią і uściskiem, а наражували ся, щоб ділом допомогти йому і таки нарешті видобули його на волю в тяжкого заслання. Та все таки Богданови Залескому досить сього, щоб перескочити до своєї улюбленої мелодії:

Tarasie, znalazłeś bodaj spokój
Po znojach i bojach na Sybirze, —
Ku braciż z mogiły dziś prorokuj
O wiecznym z Lachami odtąd mirze.

Nie będzie bo ciszy twemu snowi,
Ni dobra i szczęścia naszej ziemi,
Aż znów się Polanie tam dniewrowi
Zbratają z Polany wiślanemi.

Kozaczy i laszy ludożerca
Car mniema, że w pętach mu ostoim;
Car targa kleszczami nasze serca,
Lecz duchy my wolne w stepie swoim.

Poskramiaj że braci grzeszne wstręty,
 Podsluchuj w mogile wieszczby ptasie,
 Z mogily nawołuj o mir święty,
 Polański współpiewco mój Tarasie!

Гарні слова, та не забуваймо ніколи, що се звуки романтичної лютні, скороспішні висновки з фантастичних преміс. „Вічний мир“, „збратанє“ — се коли хочете ідеал, який ти власне й ідеал, що його ніколи не можна вповні здійснити. А дехто думає, що такий ідеал, як „вічний мир“ — і зовсім не ідеал, бо природа створила нас не для вічного мира, а для вічної боротьби, а вічний мир осягаємо аж у могилі. А поклик до збратаня доти лишаєть ся безпредметовим, доки в споді під ним криють ся докори про „grzeszne wstręty“, а в споді під ними докорами невіривнані соціальні та національні суперечности. Ситий голодному не брат, — каже справедливо народня приповідка, і для того романтичні поклики до братаня в нинішню пору безпредметові, коли Українці й Ляхи бідні, темні, безрадні в житю та позбавлені навіть зміслу самодіяльности. Романтики — а до них в отьому питаню мусимо зачислити й нашого Тараса, бодай яко автора поезій писаних під впливом розмов з польськими засланцями в Оренбурві, — бачили перед собою далеко на обрію осяяні сонцем шпилі гір, що чарували їх своєю красою, і вони кликали своїх сучасних летіти туди простою вовдушною лінією. Але лет не вдав ся. Ті Ікари, що зривали ся до такого лету, попадали й порозбивали ся; пізнійше покоління вибрало дальшу дорогу — по аемлі, круту, тернисту й кам'янисту. Великі ідеали вказані геніями слова й чутя, не перестають і нам сьвітити, але крім тих ідеалів, що вказують нам дорогу, нам для далекої подорожі потрібний великий багаж матеріяльних засобів, житьвого досьвіду й енергії, духової сили та широкого знаня. Поки сього не маємо, поти всяке балаканє про згоду, про збратанє і високі ідеали не заслуга, а деморалізація. Збратанє двох народів, злучених і роз'єднаних тисячолітньою історією, се як будова моста між двома берегами. Коли наш міст має бути порядний і тривкий, мусять наші береги вперед бути виразні, сухі, тверді і міцні, бо инакше наш міст буде опертий на багні і пропаде. І коли люди нетерпливі або нетямущі або злої волі в тамтого берега з докором або в приманою гукають нам „Брат! Брат!“ — не забуваймо завжди відповісти їм нашою приповідкою: Брат братом, а бриндєв за гроші.

Іван Франко.

День в Остенді (Бельгія).

Той день я вважав уже давньою, ще в літку 1900 р., але він видав ся мені таким промінчастим та лагідним, о стільки прикрашеним ясними враженнями й спокійними почуваннями, що я завжди радо згадую його, дуже легко пригадую собі всілякі дрібниці в нього, а більшістю уявляю його собі цілком — зараз, наче просто перед очима, наче живу картину, котру залюбки оглядаю ще раз і ще раз...

Це було в 1900 році, під час париської вистави, після того, як я саме в літку спеку цілий місяць просидів у Парижі. Духота в день, духота в ночі, порох по вулицях, порох по виставі, порох у повітрі, не вважаючи на всі заходи Парижан охолодити й розвіяти його, могли в той час утомити там навіть дуже невтомну людину. Сила всяких цікавих річей, розсипаних по тім світовім стовковиську, особливо-ж по тім мурашнику біля вежі Айфеля, на Марсовій площі, годна була і в короткий час затупити саму гостру увагу самого завзятого мандрівця. До того-ж увесь загальний вигляд оттих дивовижних річей, здебільшого матеріяльних, машинних, штучних та дрібних, вигляд блискучий і претенсійний, викликав тільки зверхне, хвильове зацікавлене, але давав малу поживу душі.

Завираючи в гірла страшених гармат, у сміхотворні люстерка й підземні, штучно вироблені міни, поглядаючи на винні та горілчані батареї, на гори шовку та аксаміту, черевиків, мила, крісел і т. т., вбачаючи надкола себе чорні та жовті обличчя людей, наче приголомшених і загипнотизованих, в їх викрутасах, вихлясах, „танцями живота“ то-що, вчуваючи примушені співи, крики-заклики до „раритетів“, „монстрів“ та рестораций, спосте-

рігаючи звідусіль один, мало не хижацький намір — спорожнити чужу кишеню, — вразлива душа мусіла непомітно переймати ся почутем нудьги та моральної втоми. Чим більше я дивив ся на всі ті дива, придуми й блискітки, тим виразніше відбивав ся мені в думці той уривок з віршу В. Самійленка :

Коли той буде час, що більше, ніж машин,

Ми виставим людей з великою душею ?

Хотіло ся промовляти з мудрим: „суета суета“. А тут ще зо дна душі виринало якесь обрадливе почуте самотности й чужинства серед сього рою ріжноплеменної кошачні. Куди не ступи, — всюди один, куди не глянь, — усюди чуже. Хоч би що небудь рідне, миле зобачив у цій загально сьвітотій скарбниці, хоч би одно дороге імя тут почув або прочитав — ухопив ся-б, підкрепив ся-б, ожив-зріднив ся-б з усім отсим натовпом...

Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі

Із нашої України!

Нема України, не видно, так наче вона не існує... Всі народи, адасть ся, є: Кафри, Готентоти, дикуни з Нової Зеллі, з усіх сьвітових закутків, а Українця нема... сліду й звання нема. Закрили, заступили близькі родичі, люті вороги...

Не дивно, що за місяць свого блуканя по Парижі, по виставі, я хоч зобачив та спостеріг чимало, одначе втомив ся й навіть знудив ся не аби як. Нарешті конче замануло ся мені винести ся як найшвидче з цієї метушні, з сього нагромалження всіляких людських витворів — на спокійний простір, де більше природи а менше штуки й цієї гамірної сусти; — і враз потягло мене до моря, щоби глянуть у його безмежну мрійну далечинь, щоб послухать невпинного, журливого плескоту його синіх хвиль...

Д. З серпня вирвав ся я з тісної кімнатки сегомо поверха досить брудного будинку на Rue de l' Arbalette, подав ся на залізницю і ранком другого дня, проминувши Ліль та цілу низку фабричних городів, переїхав кордон між Францією та Бельгією. Прямував до Остенди, відомого місця морських купелів. День випав ясний та погожий. Сонце щедро обливало промінем місцину побіч дороги. Убогою й невеселою здавала ся мені тота сторона: якась луговина, верби по полях, а рівно, рівно всюди... убогий люд по вагонах, з торбами, рискалями й топірцями, втомлений, зчорнілий, важко вітхає, деколи виїмає з брудної кишені тютюнові корінці, байдуже жує і смакує... Коли-б швидче вже та Остенда,

коли-б швидче море, коли-б швидче розкотити погляд по його таємничих просторах й освіжити притомлену думку! Але нема його й не видно... Нетерплячість проймає... Вже останні стації лишає, останні гони проганяє, а воно не з'являється. Вже туман смугою завис по-над краєвидом просто нас, у повітря чуття ся якась принадна вохкість, а море наче десь ховається. Стоїш на платформі вагону та пильно вдивляєш ся... ближче... ближче — де-ж воно? Стій! Уже й Остенда — треба влезити та моря шукати.

Залишивши свої пакунки на двірці залізниці, я чим-дуж побіг у місто, все таки маючи на думці чим швидче добрати ся до моря. Зараз за двірцем стріла ся мені морська затока (якою море наче рукавом обхоплює мало не ціле місто) з пароходами та байдаками, мов биками у стійлі. Але погляд мій не зупинив ся на ній, швидко перебіг я міст і з радістю вкинув ся в електричний трамвай, що поніс мене на беріг моря. Мав замір скопити біля кур-валі, від якої вже конче сподівав ся глянути на море. Вагоник гнав прудко, обминув місто, а далі й гарний двірок, що виднів ся оддалеки. Учувши від кондуктора, що то кур-валя, я митю скочив і побіг навпростець через грузький пісок. От-от уже воно... ще один крок!... ще один скок!... Уже на якімось валу... Ну, тепер... Заплющив очі і знов їх розкрив, і глянув на нього... Дивне, несподіване вражіння! Де той простір, де та безкрайність, де ті дуже гори-хвиді? Море ущухло, наче припало до землі й притаїло ся далеко від берега; тільки мріє в тумані й здається нікчемною сивою смужкою, котра от-от плигне за краєвид по мягенькому пісочку. Мимохіть згадав ся мені якийсь великий став з рідних країв, широкий та мілкий-мілкий, де треба брести й брести, щоб зайти на глибоке...

Постояв, постояв, подивив ся у далечинь, а далі повернув у праворуч і побрив піском у той бік, де видніло ся мощене, що раз далі вище надбережжя, біля нього люди, а понад ним двірки та будинки. Кафльове зверху надбережжя, рівне й чисте, мов замержена церата, звивало ся биндою на піщаним березі моря. З кожним кроком усе більше являло ся людей. Одні гнали ся біціклями по надбережжю, другі вертали з мандрівки на віслюках, більшість метушили ся й порпали ся в прибережній піску; багато тут було дітий з лопатками та шпартунками, але були й дорослі та й старі люди. Ось приміром поважний добродій, в білім убраню і брилю, засів у ямі в піску, покочується з боку на бік і почитує газету.

Вся його поза дине якоюсь ситістю, повним задоволенням. Сонце не пече, а тільки гріє, повітря сьвіже та м'яке, пісочок білий, м'який та чистий, море ледве жибонить... Чому-ж справді не пу-
стувати та не розкошувати серед такої благодатної природи?

І вернувся я думками своїми у той пиляний, гамірний та ду-
хотний Париж, у ті брудні вулиці й заулки Латинського кварталу
та інших. Як там люди живуть, чим вони дихають? Серед тяжкої
праці, клопоту й біганини за шматком насушника чи хоч снать ся
їм коли такі спокійні хвилини в піску, на береві моря?

Йдучи повагом завважив я скоро чималий гурт нумерованих
хаток на штирок коліщатах, над водою і в воді, а між ними лю-
дий, що бігали та плюскались у хвилях. Попрямував і я до того
гурту, бажаючи й собі потішити грішне тіло морською водою.
Зайшов до контори, за одного франка купив білета й купелеве
убранє, а далі підійшов до самого гурту. Дуже цікава й весела
картина з'явила ся тут перед мною... Мужчини й жєнщини, дами й
панночки, дорослі й діти снували поміж ті коліщаті хатинки, чи
як їх звуть, „кабіни“, щоб відшукати зайві та зайняті їх. Многі
були роззуті, а панночки то таки добре закасані й підтикані, щоб
бігати по мокрім піску. Коли займали яку кабину, то замикали ся
в ній, прислужник митю причіплював до неї коня посторонками,
завозив її в воду, а звідті вивозив другу кабину з тими, що вже
викупали ся. І так усюди жвава метушня: ті влазять, ті вила-
зять, ті сходять у воду, ті заглядають, чи порожні кабінки, а всі
веселі, кричать, сьміють ся, регочуть ся... Задивив ся й замилу-
вав ся я на таку невідому живу картину, наче в яким кінемато-
графі; простояв чимало, а далі й собі почав шукати кабінки. Одначе
не легко вона давала ся. До якої кабінки ни ткнеш ся, вже хто
небудь перехопив. Тільки вивели з води, — мель, мель які будь
білі дівочі ніжки, вже й попередили тебе. З початку це лише сьмі-
шило мене, а потім то вже й докучило, нарешті зовсім розсердило.
Більш години простояв я на мокрім піску, мало не забродив у воду
з черевиками, а кабінки ніяк не можна було ввіймати. Виїзжав
з води — і вже занята: яка будь панночка забрила в воду, по-
клала своє шматє на сходах або й сама там сіла, та й нема при-
ступу до кабінки. А! коли так, то й я набрав ся розуму... Роззув
ся, підкачав штани, черевики в руки, забрив у воду, засів на схо-
дах кабінки, просидів чимало, заким викупала ся ціла юрба дівчат,
але виїзжав на суше і тоді вже запанував у кабінці... І от уже я на

хвилях, довкола мене хлюпошуть ся, плавають, ляпають ся й пустають в купельових убранях люди різного полу без жадного засоромлення, рішучо виявляючи надсолоду від чудового купання. Вода сьвіжа, якась м'яка, якомсь лагідно обіймає твоє тіло, котре наче само гойдаєть ся на хвилях. Почуване дуже приємне, хочеть ся купати ся без міри... То була година, коли морський відплив заступав ся припливом, і тому хвилі були м'яввіші й спокійніші, ніж коли; одначе й тоді тра було мати обережність супроти них: вони котили ся о стільки прудко, що могли з несподіванки трутити горілиць кожного, хто-б ставав лицем просто них. Далеко безпечніше обертати ся до них спиною: тоді вони лише виштовхують людину на беріг. Кажуть, небезпечно буває купатись людям, що не тямлять плавати, під час відпливу, бо тоді вода непомітно зносить на глибину далеко в море. Одначе треба завважити, що відплив та приплив в Остенді не дуже значні.

Заким я скупав ся, одягнув ся й виїхав на суше, то сонце вже перейшло полуденник і нахилило ся до заходу. Купіль знесилила мене, тяжко захтіло ся їсти. Пронинув я надбереже з його пишними та дорогими ресторациями і подав ся в місто шукати дешевенької. Незабаром знайшов порядну й чистеньку їдальню, де за 3 фр. мав добрий обід із шістьох страв. На жаль, мяса не даж мені, годували виключно всілякими здобутками моря: рибою вареною й печеною, раками та мулями, на взір наших скойок, підправленими яйцями та зеленою. Згадав я при тому, що варт би було покоштувати устриць, якими по підручниках географії славить ся Остенда, але коли довідав ся про них, то вийшло, що вони там не дешевші, як у Росії, бо вже їх там не ловлять (перевели ся), а привозять із иньших місць побережя Німецького моря.

Ну, тепер знов до моря! Треба прогуляти ся на якомусь байдаці, — загадав я собі по обіді. Пішов надбережем до того місця, де затока лучить ся з морем, де було видно щогли, паруси й самі байдаки. Насилу знайшов якогось молодого рибалку, що згодив ся виїхати зо мною в море на своїм паруснім байдаці. То був простий, нечешний, навіть грубий Фляманець, що мало не звернув мені шиї своїм парусом: кермував ним так, що скілька разів мало не вигорнув мене зусім в байдака, а на мої прохання й застереження не звертав жадної уваги. Весь час тільки нагадував мені, що варто буде ще щось додати до вмовленої платні (3 фр.). Либонь, що він про це тільки й умів сказати по французьки, як

і иньші бідні Флямаидці, що проживають в Остенді, бо дуже калічив французську мову. В силу-силу вибрали ся ми з ним із затоки на широке море, вітрило надуло ся й наш байдак погнало досить прудко; хвилі підхопили його й почали погойдувати, беріг відсував ся далі й далі. Було вже з пів до пятої, сонце добре стилияло ся до заходу і своїм скісним промінєм озолочувало хвилясту поверхню моря, вилискувало на ній так, що аж очам боляче робилось... Але не довго прийшло ся мені задивляти ся на ту красу, плисти серед хвиль та відчувати їх сьвіжість, — те зрадливе погойдуване байдака вколисало мене: голова пішла ходором, почало нудити... Е! не мені гуляти по морі... Вертай назад! — звелів я свому Харонові. Скоро пристали до берега і я попрощав ся з рибакон, радий, що завчасу дістав ся до суходолу.

Вийшов на набереже в тій його частині, де воно високо здіймаєть ся над рівень моря, гладко встелене від води кам'яними плитами. Приплив був у повній силі. Хвилі підійшли до самого обмурку й розпочинали з ним свій невтомний герць: набігали з піною, натискали на камінь з лютістю, сердито лизали його, розкочували ся по ньому й знов відскакували, та вертали назад, знеможені, засоромлені. Оттепер уже море мало зовсім иньший вигляд, ніж тоді, як я його вперше побачив. Тепер здавало ся повним, широким, могутнім та безкрайним. Посиніло, почорніло, замуїло гучно, а навіть грізю. Подивляючись на нього пішов я здовж надбережя аж до місця, де купав ся. Там усю площу заляло водою, а кабінні стиснули ся до самого надбережя. Тай то хвилі досягали до них. Довгі кам'яні греблі, що перше ледве діставали моря, тепер майже зовсім заховали ся в нього. Тільки пінясті гребіні раз-у-раз з'являли ся над ними. А море прибувало тай прибувало...

Чудно, а навіть страшно бачити, як водяна стихія набігає на землю, з кожною хвилиною далі й далі, як займає її з кожним виплиском, так наче розганяєть ся, щоб більше вискочити на ню; здаєть ся, що з-за краєвиду вириваєть ся що раз більше ворожих хвиль, що без упину несуть ся на суходіл, завзявши ся конче залляти його...

Коло шестої години вечера краща й вища частина надбережя закипіла гуляючим людом. Се час, коли всі приїзжі на купелі сходять ся на беріг моря, власне й не для того, щоб купати

ся (хоч деякі й тепер купують ся), а для того, щоб милувати ся морем, прокожувати ся, балакати з ким прийдець ся, оглядати одно другого та фліртувати. До шуму хвиль прилучаєть ся наче втур гамір людського натовпу. Чують ся різні мови: англійська, французька, німецька, деколи польська й зовсім рідко російська. Легко спостерегти, що розмови точать ся банальні, зайві, пусті а то й нудні-нецікаві. Видно, що ця чисто, огрядно, навіть пишню вбрана юрба, — сита, не обтяжена працею, заклопотана лише тим, як би краще, не скучніше згаяти зайві-довгі часи. Про те нудьга вже досить виразно відбиваєть ся на деяких обличчях. Надокучає день-у-день милувати ся морем, придаєть ся вся краса його: дехто з гуляючих зовсім не дивить ся на нього. Надокучає раз-у-раз оглядати ті самі особи й обличчя, хоча всіляко прибрані. Гра поглядів, бров, стріляє очима, саме штучне й принадне, по довгим часі — теж не задовольняєть... Одна лишаєть ся надія на рішучий флірт: чи не стане він у пригоді: бо-ж звичайно він усіх ледарів, дармоїдів та гультаїв з нудьги виводяє!...

Не треба довго вдивляти ся, щоб відшукати отих прихильників флірту. Вони не таять ся з своїми хижо-похитливими поглядами, з своїми улесливими забіганнями й заскоками біля осіб відповідного їм смаку. Чинало тут таких, що властиво задля цього й прибули сюди на беріг пишного моря, у веселий, ситий гурт заможних людей: лоскочуть тіло хвилями та лагідним повітрем, а нужденну душу похитливими іграшками... А ви, нещасні служниці людського темпераменту... скільки тут вас блукає по березі та раз-у-раз закидає свої ваблючі сіті!... Доволі!... Відверни очи від брудних людей, та поглянь на чисте море... Яке-ж воно чудове та розкішне у цю вечірню годину, коли сонце сідає й купає в морі цілі снопи яскравого проміння! Ось воно пустило від себе по воді широку блискучу смугу, наче промінясту дорогу — від краєвиду до берега, — котра погойдуєть ся, мінить ся, грає, вилискує, аж засліплює очи й розсияє від себе огнисті скалки далі й далі... Вони скачуть, пустують по хвилях, нарешті пірнають і щезають в його безодні. Ось воно закрило ся серпанком туману, почервонило, й зросила ся кровю блискуча дорога, й нахмурило ся доси ясне та веселе море, сумно завис над ним стемнілий небозвід... Тим часом без утину котили ся, шуміли й плескотіли засмучені хвилі, не вгавала й на мить їх журна таємпича розмова... Про що розмовляли? Годі дізнати ся!... Одначе слухав би тай слухав їх...

Ще засяло сонце, наче стрепенуло ся від дрімоти, глянуло в останнє на Остенду, сипнуло золотом по морі, освітило парохід біля красвиду й сховало ся в воді.

Почав ся відплив: море стихало, наче притомило ся, м'якше розгонили ся його хвилі, що раз не потрапляли на залишене місце, подавали ся назад і назад. Люди бідні та ще діти збігли ся над воду і придивляли ся, чи не лишить чого по собі збігаюча хвиля. Збирали черепашки, мушлі та всякий дрібняк, що віставав ся на піску. Ото радість для дітей!... З голими ноженятами, як ті черногузки та кулики, безпешно хлюпоцуть ся вони у морі, щебечуть, виловлюють дешеві цяцьки та дарунки хвилі, копають кирнички, в котрих залишаєть ся вода по спаді і т. и.

Можна було-б ще довго, до темної ночі милувати ся на щораз темніюче море й на веселу метушню люду при ньому, але захід сонця пригадав мені, що „час-пора до куріня“. Тра було поспішати на залізницю та прямувати швидче до рідного сходу, де вже чекала різна праця... Хутко й легко перейшов я невеличке чепурне місто, оглянув рибний ринок, правда під той час пустий і чисто заметений, з характерним запахом рибачого товщу, з цілими низками устричих черепашок по вікнах й у дверех прилеглих крамниць, а далі зупинив ся в одній пивярні. Бажало ся одмочити трохи присохлий язик та придивити ся до сірого, простого люду. Одначе ні той, що заходив у пивярню, ні той, що минав її поволі, не зацікавив мене. Спокійні, повільні міщани, їх тихомирна, досить флегматична флямандська балачка нагадували мені якийсь знайомий провінціальний закуток рідного краю. Пили з павзами пиво та — на диво мені — заїдали його вареними морськими рачками. І мені до склянки пива подали цих ласощів чималий паперовий ріжок. Дрібні як фасоля ці рачки в біднішій частині Остенди подібають ся на кожнім кроці і, здаєть ся, відіграють ролю якогось солоду або смашної прикуси на звір кедрових орішків, зернят, насіння то-що. Мені вони не припали до смаку, бо навіть зудні, не тільки що не дуже смашні. Крім того заїдати рачками пиво ніколи ще не трапляло ся...

Вийшовши з пивярні вже темним смерком перейшов я затоку, повну кораблів, і по кількох хвилинах опинив ся на двірці залізничці. А там незабаром підхопив мене залізний кінь та повів на схід, геть від Остенди... вразу Бріссель, потім Берлін і т. д.

С. Грущенко.

Наукові листки.

I. Коли вмер Ісус Христос ?

Сими днями вийшов новий випуск часописи „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristenthums“, видаваної Е. Прайшеном у Дармштаді. Сей випуск розпочинає п'ятий річник тої цінної часописи, що подала доси ряд дуже цікавих праць з під пера найперших спеціалістів на полі дослідів новозавітного письменства та історії перших віків християнства. На вступі сього випуска знаходимо цікаву статтю видавця „Todesjahr und Todestag Jesu“, з якої основою й аргументацією хочемо познайомити читачів.

Головне жерело для біографії Ісуса Христа — чотири євангелія — не подає року його смерті; з євангелій знаємо лише те напевно, що се стало ся за урядованя Понтія Пилата, який урядовав у Палестині 10 літ. Вказівки на первосвященників Анну і Каяфу також не ведуть нас до цілі, бо докладних реєстрів первосвященників не маємо. Історичні комбінації доводили різних екзегетів до найрізкіяйших висновків, так що в десятилітнім урядованю Пилатовім майже кождий рік уважав хтось роком смерті Ісуса. Г. Ахеліс пробував дійти до певнішого висновка при помочи астрономічних обчислень і дійшов до двох можливих дат: п'ятниця 7 цвітня року 30 нашої ери (783 від заснованя Риму), і п'ятниця 3 цвітня р. 33 н. е. (786 від з. Р.). Ахеліс прихилияєть ся до першої з тих дат, але не дає доказів, чому-б і друга мала бути невірною. Прайшен також стоїть за першою з тих дат, мотивуючи її одиноку правдоподібність ось як. „Кожду дату можна справдити двома способами: 1) коли про сю дату знайдемо десь

якусь традицію, або 2) коли поданий факт має в собі якийсь елементи, що уможливають хронологічне обчислене. Найстарша традиція про Христову смерть у євангеліях не має певної дати, значить, треба пробувати видайти сю дату при помочи другої методи.

„Всі чотири євангелія згоджують ся в тім, що Ісус умер у п'ятницю; всі подають також, що ся п'ятниця стояла в тіснім звязку з жидівською Пасхою. Але тут зараз починає ся трудність. Три перші євангелія (Марко, Матвій і Лука, тзв. синоптики) оповідають, що Ісус їв іще пасху зі своїми учениками (Мар. XIV, 12; Мт. XXVI, 17; Лу. XX, 7). А по жидівським приписам ся пасхальна вечеря припадає на 15 нізана, що так як і кожний жидівський день розпочинає ся в вечір і кінчить ся в вечір. Коли се так, то Ісуса розп'ято в ранці 15 нізана, а вечером перед тим він їв пасхальну вечерю. Сьому перечеить четверте (Іванове) євангеліє, яке тайну вечерю виразно кладе на день перед пасхою. (Πρό δε τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, XIII, 1), знач. твердить, що Ісус був розп'ятий 14 нізана рано, а похований по полудни, додаючи, що Жиди власне наставляли на швидке похованє, бо вечером заходила пасха (XIX, 31 і д.). Значить, маємо вже дві дати: п'ятниця 15 нізана і п'ятниця 14 нізана“.

Той день 15 нізана був у Жидів підставовим днем у календарі: він мусів бути днем повні місяця, від нього починав ся новий рік, зараз на другий день по нім (16 нізана) приношено в жертву до храму перваки полевих плодів. Берлінський астрономічний уряд обрахунковий обчислив, що 15 нізан, повня місяця припадала на п'ятницю в тих часах два рази, а власне 7 цвітня р. 30 (початок нісля єрусалимського часу о 10—11 годині вечера в четвер д. 6 цвітня) і д. 3 цвітня 33 р. (початок о 5—6 год. вечера в п'ятницю). Сі обі дати означали би початок пасхи; перша згоджує ся з оповіданєм синоптиків: у четвер д. 6 цвітня 30 вечером їв Ісус із своїми учениками агнца пасхального, а в п'ятницю 7 цвітня, в сам день пасхи був розп'ятий, а вечером того самого дня похований. Друга дата згоджує ся з Івановим оповіданєм: у четвер їв Ісус вечерю, а в п'ятницю д. 3 цвітня 33 був розп'ятий; вечером того дня починала ся пасха; Ісус у тім часі лежав уже в гробі. Обі дати впливають із відповідних жерел зовсім ясно, але ми не маємо можности рішити, котра з них правдива. Прайшен віднаходить два доси незавважені свідощтва, що перехиляють вагу на користь дати синоптиків, та рівночасно оправдують твердженє Івана, що день

Ісусової смерті не був першим днем пасхи, а власне днем перед пасхою, і що Ісус перед своєю смертю не їв агниця пасхального. Перше з тих свідощтв, се слова єв. Марка XIV, 1, що два дни перед пасхою вже первосвященники ухвалили арештувати й убити Ісуса і що того-ж дня Юда обіцяв ся доставити їм його в руки (XIV, 10). Та тут зараз оповіданє перескакує два дни і XIV, 12, у перший день опрісноків, коли різано агниця пасхального, ученики йдуть до Єрусалима й собі-ж приготівляти пасху для Ісуса. Се по думці Прайшена мало правдоподібне, і по просту перечить словам того-ж євангелиста (XIV, 2), по яким первосвященники виразно застерігають ся, щоб не арештувати його в день празника, щоб серед народа не повстав розрух. В звязку з сим виходило би, що Ісус був арештований вечером 13 нізана, розпятий 14 нізана, — значить, дальше оповіданє єв. Марка про приготіванє й поживанє пасхального агниця не може бути первісною традицією. Правдоподібність сього викладу збільшуєть ся тим, що ся хронологія згоджує ся з єв. Івановим.

Таку саму хронологію має очевидно на думці й ап. Павло, коли в першім листі до Коринтян XV, 7 і д. пише: „Виметіть старий квас, щоб ви були новим тістом, так як і єсте вже незаквашені. Бо й наша пасха була пожертвована, Христос; тим то не хочемо святкувати в старім квашенім тісті“ і т. д. Се докладний опис жидівського приготіваня до святкованя пасхи. В день приготіваня, д. 14 нізана повинні Жиди поперед усього вимести старий квас: усе кисле в домі збираєно і палєно, до пополудня не сміло бути в домі нічого квасного. Рівночасно печено опрісноки. По полудни (між пів до першої і пів до другої) приношено насамперед вечірню жертву, а потім у храмі різано пасхального баранчика. Кождий ніс свого баранчика до храма, де його оглядали, а потім різали; тут же його обдирали, виймали нутро, і кождий забрав свойого до дому. З заходом сонця, тоб-то в наступім 15 нізана всі ті приготіваня мусіли бути покінчені, бо тоді починав ся празник і той день, який будь він був, уважав ся рівним суботі. Як бачимо, Павло описує тут докладно поранє того приготівного дня: 1) вимітанє всякого квасу (перед полуднем), 2) різанє пасхального агниця (по полудни) і 4) розпочинанє празника. А що смерть Ісусова в цілій Павловій теології мала величезне, основне значінє, то мусімо приняти, що він дуже добре знав її дату, знав, що Христос умер не в перший день пасхи, отже не 15 нізана, а день

перед пасхою, отже 14 нізана. В тім звязку пояснюють ся й инше місце того самого Павлового листа (XV, 20), де апостол каже, що Христос воскрес із мертвих „як первенець усопших“. По жидівським обрядам 15 нізана вечером, отже коли вже настав 16 нізан, зжинано на полю сніп-первак, який і приношено другого дня (16 нізана) до храма. Коли Павло порівнює Христа з тим снопом-перваком, то се значить, що він воскрес 16 нізана.

Нарешті за сею датою Ісусової смерті промовляють і річеві мотиви. Се-ж майже незрозуміле, щоб сьвященники назначали засіданє сїнедрїона на сам момент, коли заходив найбільший празник; так само незрозуміло, щоб вони дозволили доконувати кари смерти рано в празник пасхи. Навпаки, коли правда те, що каже Марко (XIV, 2), що вони бояли ся розрухів задля арештованя Ісуса, вся правдоподібність промовляє за тим, що для його арештованя й засудженя покористували ся днем приготованя, коли кождий Жид був занятий у себе дома, а не днем празника, коли юрби народа висипали без діла на місто.

I. Ф.

II. Грецькі рукописи, що згинули в туринській бібліотеці.

Перед двома місяцями рознесли часописи вістку, що бібліотека в Турині згорїла! З приводу сеї пожежі було в газетах багато ріжних статей, де говорено про страти, які понесла через неї наука, а також про способи, як заберегти такі наукові скарбниці від подібних катастроф. Також звисний византист, проф. Крумбахер у Монахові помістив интересну статью в додатку до тамошньої „Allgemeine Zeitung“ пз. „Die griechischen Handschriften der Turiner Bibliothek“ (Beilage N. 47), із якої тут подаємо важніші деталі.

З грецького відділу тої бібліотеки мали, як кажуть, уратувати тільки декілька знищених листків оздобленого мініятурами кодекса Теодорета. Всього инше для нас пропало! Та жаль за тими пропашими рукописами був би далеко більший, коли-б ми не знали, кілько їх пропало й які саме? На щастє видано давнїше декілька катальогів тої бібліотеки, що інформують нас про затрачені пам'ятники.¹⁾

¹⁾ Вже в 1749 р. видав Й. Пасіні два грубі томи досить точного каталога гебрайських, грецьких, латинських, італійських та французьких рукописів

З каталогів Пасіні і Цуретті дізнаємо ся, що туринська бібліотека мала 401 грецьких рукописів. Із них 95% належали до греко-християнської і византийської літератури; зі старогрецьких творів мала бібліотека тільки не багато, та й то переважно в копіях зівсім недавніх з XV—XVI в. Не мала бібліотека ані одного такого рукопису, що міг би рівняти ся з венецьким Гомером, равенським Арістофаном, фльорентським Аїсхілем та Софоклем, париським Демостеном або оксфордським Платоном. Отже класична філльоґія стратила не багато.

Та за те тяжку втрату понесла література византийського періоду. Богато тамошніх рукописів церковної і світської літератури того періоду ще навіть не було тиканих, багато до тепер нерішених питань знайшло би було там свою розв'язку. Там були хроніки Георгія Сінкелла, Никифора Патріярха, Зонари, Гліки і Манассія, історичні твори Акоміната, Никифора Греґори і Франца, велика анонімна історична компіляція — головне жерело для останніх століть східно-римської держави, різні писаня славного політика і філософа XI в. Мих. Пселля, листи Мих. Гліки, Григорія з Кипру і Макс. Плянуда, збірка сентенцій, епіґрами жебрака-поета Ем. Філса, византийський законник, церковно-правничі твори, медичні та астролоґічні писаня, сонники, збірники віщих висловів і багато-багато иньших. З чисто церковно-теолоґічних творів визначали ся декілька гарних старих збірників легенд про святих, велика збірка гимнів, духовний роман про Варлаама і Йоасафа і передівсім цінна книга правил (τύπικον) грецького монастиря в Каволє в долішній Італії з 1174 р.

Тільки деякі виписки з тих рукописів поробив проф. Крумбахер підчас свого довшого побуту в Турині в 1891 р., які почасти вже опублікував, почасти готовить до опублікованя. Пізнійше працювали дещо над тими рукописами А. Гайсенберґ і Вірцбург і Сп. Лямпрос в Атен, оба за підмогою баварської Академії наук.

Та всі скарби грецького відділу перевиснав значінем величавий унікат туринської бібліотеки — великий византийський ди-

---

туринської бібліотеки. Нове доповнене видане того каталоґа (недокінчене) зладив проф. А. Пейрон; вкінці проф. Е. Цуретті описав перший раз у своїм строго науковім каталозі 33 грецькі рукописи. Його каталог вийшов 1896 р. в „Studi italiani di filologia classica“ Т. IV.

дипломатар. То був кодекс зложений в 258 пергаменових листків в 1286 р., де були відписи 42 хривобулів і ниньших документів. Той неопінений пам'ятник для студій над византийською історією і палеографією видерла нам неволима сила природи на короткий часочок перед його видаєм. Ще хвилинка, а була-б його надрукувала міжнародна Асоціація Академій наук! Три роки тому назад перші загальні збори Асоціації Академій в Парижі рішили взяти під увагу плян, предложенний баварською Академією, видання „Збірника грецьких документів середніх і нових віків“; на других зборах, що відбудуться сього року підчас Зелених свят у Лондоні, мало вже застати останнє рішенє. До того наміреного „збірника“ мав вийти й туринський „дипломатар“. Одначе сила природи не зміє ждати!

Крім кодексу Теодорета і „дипломатарія“ згорів ще третій цінний унікат, збірка старих грецьких церковних гимнів. Нині знаємо, що того рода рукописи старих грецьких гимнів належать до найцінніших рідкостей, бо пр. дві найбільші збірки грецьких рукописів на євриті, париська і ватиканська, не мають ні одного примірника гимнаріїв.

Та на щастє для науки й византологів проф. Крумбахер уратував сю дорогоцінну збірку. Йому вдалося в 1886 р. при помочи дипломатичного посередництва дістати ту збірку на кілька місяців до Монахова. Розглянувши її як слід пізнав її велику вартість і цілу переписав як найстараннійше. Дещо з неї вже видав, а переважна часть готувить ся до друку.

Той факт повинен вплинути на те, щоб управи бібліотек не заховували дорогих рукописів „мишам на сніданя“, а позволяли використувати їх в інтересі науки охочим, хоч би й чужим людяи. Случайна затрата рукопису не могла-б іти навіть в порівнанє з тим величезним зиском, який приніс би для науки такий лібералізм бібліотечних зарядів.

Кр.

III. Про відлітанє птахів і його причини.

Се була тема інтересного викладу д-ра Гайнрота, виголошеного в „Deutsche Gesellschaft für volksthümliche Naturkunde“ в Берліні.

Між тими птахаи, що перелітають на зиму до тепліиших країв, можна розрізнити два роди. Одні, що відлітають на пів-

день змушені до того браком поживи, — і ті відлітають аж геть під саму зиму, а прилітають назад, як тільки настане лагідна весна. Деякі з них, пр. жайворонок, посьмітуха, шпак, коли знайдуть теплий словок, лишають ся у нас навіть через зиму. Інші знов-противно мандрують більше з внутрішніх, нам незвісних причин. Пр. бузько прилітає до нас у марті, отже тоді, коли крім великого недостатку поживи мусить ще терпіти сніг і зимно, а покидає Европу саме тоді, коли найгарнійший час і найбільше всякої поживи. Деякі птахи, пр. зазуля, іволга і инь. перебувають у нас взагалі яких може півчетверта місяця.

Коли пояснити собі перший перелет птахів тим способом, що-колись давнійше із за більш одностайної та теплішої температури на поверхні землі також розміщене пташачих родів було більш одностайне, та відтак в міру як незаметно насували ся ледові періоди до уміркованих стреф, птахи через більшу часть року мусіли усувати ся перед негодою, то мусимо прийняти, що той другий рід перелетних птахів яко більше чуткий на зимно й голод тільки короткий час міг удержати ся в своїх сторонах і ту прикмету приніс зі собою і в теперішній період землі.

А що у великої части птахів перелет відбуваєть ся поодинокю а до того ще в ночі, то для нас незрозуміле, як ті птахи знаходять дорогу на південь. А що ті птахи і в клітці серед тепла й достатку поживи непокояють ся в ту ніч, коли прийде час перелету, то мусимо прийняти, що причина перелету тих птахів лежить в їх центральній нервовій системі.

О скільки знаємо з докладних обсервацій, перелетні птахи при добрій погоді, тоб-то ясними ночами летять у висоті кількох сот метрів, а темними або мрачними ночами далеко низше. Відомости, що вони підіймають ся на висоту до 12 тисяч метрів, належать до байок. На тій висоті панує такий холод, що всі птахи позамервали би там; надто знаємо з досьвіду, що на значно низших висотах птахи гинуть задля за надто малого тиснення повітря. Пересічна скорість їх лету виносить 50—60 кілометрів на годину; ластівка-димівка, кажуть, робить у четверо більшу дорогу в такім самім часі. Розумієть ся, треба тут числити ся також з вітром: чи його напрям сприяє летови птахів, чи ні.

Кр.

IV. Ювілей Британського Біблійного товариства.

Д. 7 н. ст. марта обходжено в Лондоні тай у цілій протестантській Європі святочно ювілей сотих роковин заснованя Британського Біблійного товариства, яке і для нашого народа має деяку заслугу, видавши 20 літ тому Новий Завіт, а в кінці минулого року також Старий Завіт нашою мовою.

Товариство почало ся перед 100 літами з дуже маловажного приводу. У священника Томаса Чарльза в Баля в Уельсі служила бідна сільська дівчина, Марія Джонс, яка довгі літа омаджувала гріш до гроша, бажаючи купити собі Біблію видачу в валійській мові. Та коли прийшла до пароха просячи роздобути їй таку Біблію, показало ся, що її не можна дістати, бо друкованя валійських Біблій давно занехано. Парох Чарльз почав радити ся про се з енергічним проповідником баптистів Югсом (Hugues), який на його наріканя на брак валійських Біблій відповів рішучо:

— Що-ж, треба заснувати Біблійне товариство, але чому лише для самої Валії? Чому не для цілого краю, не для цілого-світа?

Сі слова були мов іскра, що розпалює пожежу. Видано огнисте пронамятне письмо, а д. 7 марта 1804 р. скликаво збори визначних мужів різних конфесій для заснованя Біблійного товариства. На тих зборах виголошено багато горячих промов, субскрибовано на місці 16.800 корон і вибрано комітет з трьома секретарями, під проводом лорда Тіамоута, бувшого віцекороля Індії.

Як широко розвило ся тепер се товариство, можна бачити з того, що в самім центральнім складі в Лондоні містить ся запас 1400 видань Біблії. Відси виходить рік річно звиш 2 мільони посилок, а крім того центрального складу має товариство філіяльні склади у всіх головних містах заграниці, як Берлин, Кольонія, Липськ, Відень, Рим, Фльоренція, Мадрид, Лісабона, Париж, Брюкселя, Копенгага, Петербург, Константинополь, не говорячи про поменші; надто великі склади має товариство в Байруті, Бомбеї, Алягабаді, Мадрасі, Калькуті, Капштаті, Шангаї, Сіднеї і т. и. Щоб не платити великих иноді коштів транспорту а декуди й привозового цла, товариство видає багато видань Біблій у тих самих краях, для яких вони привначені.

Попит за поодинокими частинами Біблії, особливо за євангеліями та Псалтирою, дуже сильний; в остатнім році їх розпродано

півчетверта мільона екземплярів. Доси надруковано 402 різні переклади Біблії в 60 різних алфавітах. Надто видано Біблію в 28 явиках письмом призначеним для сліпих. Для індійських язиків і діалектів винайшли два місіонарі 63 знаки для віддання всіх звуків; сих знаків уживають уже для букварів у 17 різних мовах. В р. 1903 розпродало товариство 5,943.775 книжок, у тім числі найже мільон повних Біблій і півтора мільона Нових Завітів. Від р. 1804 до кінця 99 року своєї діяльності розпродало товариство 180 мільонів екземплярів книжок. Видатки на друк і кольпортаж у тім часі винесли 13,937.000 фунтів штерлінгів, тоб-то 336 мільонів корон. Видатки остатнього року виносили звиш 6 мільонів кор.

Неоцінені услуги віддало товариство місіонарям усіх конфесій і всіх національностей. Воно само удержує цілий численний штаб агентів і кольпортерів і цілу армію тзв. „біблійних післанців“ та „біблійних післанниць“. Кождий агент — а має їх товариство звиш 50 — обіймає цілий якийсь край, де організує кольпортажу і доглядає її. В самім 1902 р. працювало в європейській і азійській Росії 87 кольпортерів, які продали там звиш пів мільона книжок. Та найбільша часть кольпортерів працює в нехристиянських краях, у Китаю, Передній Азії, північній Африці. Книжки продають ся по найдешевших цінах, часто далеко понизше коштів продукції. І так євангеліє у всіх важнійших язиках Індії коштує 6 сотиків, цілий Новий Завіт по китайськи 42 сот., японський 12 сот. Щоб і між жіноцтвом Орієнту, що як звісно живе в строгім відокремленю від мужчин, ширити знанє Біблії, удержує і оплачує товариство 658 „післанниць Біблії“, яких обовязок — читати Біблію по гаремах та жіночих помешканях, та вчити читати неграмотних жінок сходу. В остатнім році мали ті післанниці 38.684 слухачок і навчили штуки читаня 2400 жінок. Отсе деякі важнійші дані про діяльність того товариства, одного з найхарактернійших витворів „безбожного“ XIX віку.

Ів. Фр.

НОВІ КНИЖКИ.

Перекинъчики, повість *Евгенії Ярошинської. Львів, 1903. Накладом укр.-руської Видавничої спілки. Стр. 195. Ціна 2-60 К.*

Отся повість, що перед кількома роками почала була друкувати ся в черновецькій „Буковині“ під заголовком „В домі протопопа“, появилася тепер накладом „Спілки“ не тільки під иньшим заголовком, але і в новій редакції.

Тема повісти цікава. Зараз тим, що повістей з життя нашої інтелігенції маємо мало, а інтелігенції буковинської ще меньше (Ясні зорі Галіпа, Людина, Царівна Кобилянської). Навіть муза Кобилянської, що доси розкішно похажала по сальонах, по робітнях артистів, виглянула в „Землі“ на лани вкриті кукурудзою, заглянула у бурдей буковинського мужика.

Ярошинська займаючи ся у „Перекинъчиках“ життям інтелігенції буковинської порушила переважну справу, яка в міру нашого пробудження виринає яко злоба дня. Її повість спонукує нас до поставлення питання, яке і так на умі в кожного широго Українця: чому наші сили марно пропадають, чому інтелігенція не служить народови? (І не добуває сил для служби ідеї постуцу? — треба додати.)

На се пекуче питання дає хоч і неповну відповідь одна із осіб повісти (Анна) на стр. 194: „Не маємо висших ідеалів, а не маючи їх, не можемо і молодого покоління виховати так як треба, тим більше, що виховане публичне (школи) в чужих (ворожих) руках, а жінки, навіть еманципантки, питають лише, які їх права серед суспільности, а не які перед нею обовязки“.

За підчеркнене речення складаємо в імені читаючого загаду подяку авторці, бо по руськи читасмо його у-перве. Я, і то в огляду

на зміст повісти, замість чого иньшого, додам іще домагане: щоб наші слова не були далекі від нас самих, а наші діла для загального добра — від наших слів.

Та не досить того, щоб Анна говорила. Се-ж не розправа, аві́ статя, лише повість: що Анна сказала, се повинно само собою виходити з цілої повісти. Авторка не все пам'ятала про те.

Сьому причина в сьвіжій редагованю повісти. Зміна заголовка дозволяє догадувати ся, що при новій редакції підсунено також нову провідну гадку, котра в давній повісти стояла мабуть на дальшій пляні, або й зовсім не виступала — але і в новій з під давного краю не видерла ся на сьвітло денне. Друга річ, що по-псувала повість, се перевага чорної краски.

Одинокій сьвітлій постаті, Анні, що сама працює для народа і учить сього ще й инших, протиставить авторка цілий ряд перекиньчиків — та при с'ім легко впадає в очи та хиба, що перекиньчики змальовані надто чорно і пристрасно. Таке підобране гла та накопичене мерзоти раз псує вражінє, а надто привалило своїм титаром провідну думку та звихнуло заложене авторки: замісь показати, що перекиньчики є перекиньчиками і яку через них Русь терпить шкоду, показала нам Ярошинська, що люди в її повісти, се люди без моральних засад, що переступають більше менше всі заповіді декальога.

Що при добрій волі можна стежити провідну думку повісти, не перечу — тому то й приглянемо ся їй близше. Авторка розбирає причини народної зради, а першою з них є жадоба авансів, віна, посад, коротко: матеріалізм. Сього примір маємо на Артемію, котрий вістав протопопоу через те, що пристав до Волохів і був у консисторії записаний яко волоський патріот. Але авторка вибрала собі тут такого непотріба, що ледви чи зумів він визначити ся навіть зрадою, ледви, чи цінний набуток із нього для Волохів. Те саме, що в Артемія, мали-б ми бачити і в Костя. Здібний се хлопець, під впливом Анни подавав гарні надії яко Русин, але діставши ся до волоської родини поміщика Бекула, надіючи ся на його протекцію, зволовив ся. Тут авторці не вдалось показати, що Кость робить се для карієри, бо що иньшого тут рішало, і то причин тих було більше. Селянського сина задурив аристократизм у поміщицькім домі, тим більше, що з дому і зі школи не виніс він ніяких засад. Ще більшу роль грала тут любов, якій усі особи в повісти підпадають надто сильно і виключно. Індиферентного

хлопця гарна Русинка зробила Русиною; та ось прийшла гарнійша дівчина та ще й кокетка, але Волошка, отже й переробила його на Волоха. А що справді так буває, се ми на жаль знаємо. Московщать ся, польщать ся та волощать ся молоді Русини через те, що беруть собі або хоч старають ся взяти жінку не-Русинку.

Справедливо також помічає авторка, що виховане має рішучий вплив. Батько Анни був щирим народолюбцем і в тім дусі виховував свою дочку, отже вона сповняла його заповіт, хоч він давно лежав у гробі. Знов Костя виховали німецькі школи в національнім індіферентизмі, тому він і податний матеріал для дівчат патріоток, але і взагалі для агітаторів апостації. Але з дальшими висновками авторки годі згодити ся. Виходить у неї, що перекиньчики зараз усі неморальні, що хто зрадив свій нарід (може й несвідомо!) або був вихований через батька-ренеґата, сей зраджує зараз і подружжя, і ось протопонівна зараз таки має вести романс із дяком!

Зрештою розкажу коротко цілу фабулу повісти, нехай покаже ся, як ті перекиньчики поводили ся.

Протопониха Стефанія, жінка протопони Артемія, мати Аглаї, Софії і Василя чи пак Василіки, в неділю сполудня їде в гостину до сусідів Моцанів. Приїхавши зараз викликала о. Моцана в сад коштувати овочів, бо відомо, що вже прародичка Ева любила яблука, а піддуривши ними Адама, стягнула на нього халепу. Що дістало ся Моцанови від жінки за те, що коштував яблука з сусідкою — невідомо, та протопониха за кару... не дістала кави на підвечірок. Хотів бо випадок, що Моцанівна підглянула батька тай прискаржила його перед мамою за гріхи, які сій були вже давно відомі. Добродійка на відомість про се напилася води, і довщі порадила те саме зробити. Обі зараз зробили ся різкі й притомні, заставили стіл до підвечірку тай покликали романсуючу пару. Але ледви засіла ровлучниця під богами, накинула ся мокрим рядном доматорка на неї тай вигнала з хати. Протопониха на зневагу відповіла коротко: загрозила пімстою всім разом і кожному з окрема, відтак сіла спокійно на бречку наче й не вона, тай поїхала домів.

Нагода до пімсти знайшла ся скоро, бо Моцана, паницю і картяря, заскаржили мужики, а протопона за намовою жінки загнав його в далекі гори на лиху парафію. Мало того: в Чернівцях у ресторації застала протопониха семінарїста, жениха Моцанівни, як покріпляв ся хлібом і вином. Перед ним набрехала, що його

суджена „мала романс із парубком, який не лишив ся без наслідків.“ Від сеї вісти „румяне перед годиною лице семінарста поблідло, натягнуло ся, очи осіли глибоко...“ і він покинув Моцанівну, тай на дурно вижидали його гості зібрані в день шлюбу у молодой.

Протопопівні Аглаї ніхто не заподіяв подібної кривди, тож дівчина (не маючи вибору) вийшла заміж за „дурного як чобіт з лівої ноги“ попа Ераклеса, а посаг сплатили родичі грішми сестринки Анни, що живучи у них сиротою вносила сотки болючих прикростій, бо звісно, що перекинчики у себе дома бувають лишими матерями й тітками. Мусіли сплатити грішми Анни, бо Ераклес, хоч дурний, а все таки зажадав грошей перед вінчанєм. Не знала протопопиха, що вдасть ся взяти їх від Анни, тому вже поквапно витуманила на весільні потреби трицять золотих від мужички Семенихи, обіцюючи їй буцім виробити діспензу від перешкоди подружя Семенихиної доньки. Що правда, не так тих 30 золотих протопописі було треба, як авторці інтриги.

До менше гарних осіб у повісти належить Василіка. Ще в гімназії постарав ся о богиню свого серця; студіюючи права кохав ся в ній постійно, хоч через те стягає на себе гнів, а надівчину неласку її батька, державця Василовича. Товариш його Кость, мужицький син із Миток, т. є. села, де живе родина протопопи, покинувши Анну, в якій перед тим кохав ся, фліртує з Авророю, дочкою Бекула, митецького дідича-Румуна, в якого домі в Відні він живе приватним учителем.

На сторони 123, так як у німецьких та французьких романах, писаних для найменше вибагливої публики, починає ся кара не грішників, тріумф чесноти, а не обійшло ся при тім і без смерти покаянного грішника на руках зраженої лубки...

І так: Ні з сього ні з того зять Ераклес привозить протопопам їх Аглаю з донькою і віддає їм її назад, бо зловив її *in flagranti* з любовником і тепер Аглая випомінає мамі її неморальне життя та недбалість про виховане своїх дітей. Була ще й друга причина нещастя Аглаї, а то — проклін Семенихи. Ся прийшла перед самим весілем Аглаї і за те, що діспенза для її доньки не прийшла, а ще протопопиха зневажила її — прокляла тяжко долю відданиці Аглаї. Такі самі закиди як від Аглаї вислухує протопопиха і від молодшої дочки, коли ся поавантувала ся (також

не без наслідків — ст. 140) з дяком. Вона з ним утікла, а втеку влекшує їм таж таки Семениха, і так мстить ся другий раз за свою кривду. Протопопиха очорнила Моцанівну, а прийшло тепер до того, що її донька як раз допустила ся того, що було на Моцанівну адумане. Відплата судьби, кара за гріх повна і дуже точна; як каже пословиця: „хто чин воює, від того й гине“. Але Софія втікає з дяком до його мами в Добрянах, де як раз Моцан живе тепер попом, і ось Моцани милосердять ся тепер над дочкою своїх кривдників, помагають їй у хоробі, віддають услугу і протопописі, коли ся приїхала за дочкою на візване Моцана, і такою великодушністю карають своїх ворогів, на яких врештою всі ті рани від ударів караючої судьби присхли мов на собаці.

Кость Антонык також дістав свою кару, бо Аврора насьміялася над ним і заручила ся з иньшим, ба пан Бекул хотів ще за 30.000 зл. купити його імя для своєї любовниці. Прибитий сим молодий лікар подер свій декрет на фізика (якого таки не мав, правду сказати!) — віддав ся розпусті і через рік чи два їде до батька... вмирати.

Аж душно читачеві! За цілий час не бачимо одного ясногo промінчика, не бачимо духового житя людей, тільки сама розпуста, самі пристрасти, зввірські інстинкти! Нарешті досить уже нам і тої карі на перекинчиків, досить нам семейних брудів у домі протопопи. Та ні, ще й Василіка, хоч вихований по румунськи, але симпатичний для читача, мусить безвинно покутувати. Закохав ся він в Октавію Василовичівну, а коли здобув гарне становище (судії), забажав одружити ся з нею. Та показало ся, що годі, бо його батьком не був протопопа, лише Василевич, батько Октавії; значить, до сестри горіла в нім небратерська любов. Се все розповів йому сам Василевич.

Так ми дізнали зміст повісти, і бачимо, як задержано строгий поділ на „вину і кару“ і то ще так докладно, „по пунктам“. Се перестарілий реквізит не менше як висилане дівчини-сироти до третьої кімнати, де має шити, коли явить ся хлопець у сальоні, як Циганка з картами, якої віщоване справджує ся, як проклін Семенихи, що також справджує ся, тай як ся засада „хто чин воює, від того гине“, яка в житю иноді справджує ся, але тут виглядає штучно аж надто. А нарешті і той щасливий випадок, що товче ся по цілій повісти та віддає авторці чималі послуги.

Доси займали ся ми одним табором. А що-ж Анна? Нічого; ми чуємо, що вона не але говорить таї не але заступає свої принципи. Правда, що зувкоглядні вони, що їх заступники не збудують України, правда, що сама „любов“ до народа, не оперта на ширших підставах, на ідеї поступу і знаню культурного розвитку людства; на стремліню до власної культури — звітріє як кожда иньша фраза; правда, що така любов і такий патріотизм навіть яко почуване не має повної вартости, бо слова о стілько мають вартість, о скілько переменяють ся в діла. Але-ж і се правда, що само навіть зване повисших фраз являєть ся поступом против усіх тих відступств перекинчиків, що з роду Українці, а вживають чужої мови, сьміють ся зі свого народа і стають в ряди його ворогів. А через те се й перший ступінь до поступу, і можна вже розпочати успішну працю над поколінням, що зросло в такій атмосфері. Що більше: Анна в імя голошених засад буцім то навіть практично ділає. Шкода, що ми її при такій роботі не бачимо, а скупа на малюнки авторка не мала на се більше як 10—15 слів для нас, хоч не жалувала місця на деклямації. Та ми хочемо вірити; що на фразах не кінчило ся у Анни, не скінчить ся й у прозелітів її, Василюки та Октавії. Хочемо вірити, а дуже горячо бажаємо, щоб таких Буковинок як Анна станули цілі ряди. Такі учительки і дівчата звагалі грали би иньшу ролю в родині, ховали би инакше своїх дітей ніж протопопиха та її дочки. А брак патріотичного та правдиво осьвіченого жіноцтва, то брак у Русинів, на котрого вагу за цівно звернено увагу. Такі учительки як Анна потрібні не лише на Буковині, але й у Галичині; вони поза родиню, між товаришками і між народом підготовили би ґрунт, який дальші робітники розширили-б і поглибили-б їх ідеї.

Ярошинській спасибі, що в формі повісти діткнула сього ~~дитана~~.

Доси займались ми більше провідною думкою повісти та тим, у що вложена думка, і тлом, на якім розвиваєть ся акція. Але-ж і сама по собі повість має хйби залежні від способу писаня та від укладу цілости, в недостаточнім змальованю характерів, та в слабім опрацьованю стилю і мови.

Сі хйби походять, здаєть ся, з двох причин. Перше всього перекинулась авторка на поле невластиве, бо вона лучше пише повістки дидактичного звісту, а по друге: у неї нема терпливости до обробленя річи широко задуманої, а через той нервовий поспіх

виходять її рiчi суxі, без артизму, зроблені, а не сотворені. Де-яка наївність характеризує „Перекиньчиків“, написаних, бачить ся, для пубрики мало читаної, без виробленого смаку. Авторка лише оповідає, тай то якось поквално, цілі роки життя перебігає кількома словами, боїть ся ширшою течією ровілляти свою думку, оповідає сухо, подає лиш факти, не пропускаючи їх, що так скажемо, кривь прівмат власної душі й власної думки. Факти ніколи не виходять у неї власною силою в цілої ситуації, через те й треба їх поясняти тай мотивувати. Сього-ж не робить авторка задалегідь, але по описаню фактів наче звиняє ся за написане. (Цитатів не подаю, бо се кождому читачеві само впадає в очи).

Увага авторки не зупиняєть ся на окрyжаючій природі, на настроях, на психології; вся вона звернена на самий хід оповіданя. Та й він не все ведений поправно. Кілька прикладів: „Де то наша Софія діла ся?“ — тим питанням починає авторка XV-ий розділ повісти, та надарно завязує нам очи і каже нам шукати Софії в ліхтарнями, в палицями, із слугами — адже в попереднім розділі дуже докладно оповіла нам про неї все. Таких місць маємо й більше. В поспіху вриває ся нитка оповіданя та навязує ся в невластивім місці. Попавши на одну особу авторка за одним віддихом подає нам про неї все і висуває акцію далеко вперед, потім при другій особі знов оповідає про неї, що лише знає і відтгає акцію сильно взад. Коли-ж повість не дає нам богатства рефлексії, коли ні одна душа в ній не являєть ся для нас вікном у безмежність і безсмертність, то можемо жадати, щоб хоч само оповіданє йшло гладко, плило рівно.

Сьому перешкаджає поспіх, побіч наївности і нерівномірного ровложєня красок — друга хіба повісти. Він пакостить. Замість богатого прикладів наведу кілька. На брак ладу, який виходить із того, вказано вже више, а ще додамо ось що: Авторка на стр. 185 поясняє події описані на стр. 50 і 83, в розділі XVI-ім вертаємо ся до того, що було вже в XV розділі, а XVII зачинає ся знов рефлексіями після подій із XII розділу і тягне акцію о 4 роки взад.

Сей поспіх втискає на силу в одно або два речєня борбу душевнy і переміну думок довершені в довшім часі. Так робить і з фактами. „Так перейшло три роки“ — каже авторка біблійним стилєм. Пізнанє протопопівни з дячком, навязанє любовних зносин між ними, катастрофу сих зносин, упадок дівчини займають аж

4 сторінки без ніякого поглиблення. А така подія, як сей романс — щоденна-ж!

Поспіх не дав обробити ні одної ситуації. На стр. 42 до середини розмови молодій сім'ї протопопи причеплений кінець розмови протопопи з жіночною сестрою, а се перекидає нас нагло в иньшу пору та на иньше місце. Кость зараз по доктораті дістав посаду повітового лікаря на Буковині, а чей протекція Бєкула не зломилла того припису, що іспит на фізика можна робити аж на підставі відбутої практики, а не самого докторату. Се може дрібниця, а надто Русини на Буковині і в Галичині дуже кривджені, але вже буденна розвага не допускає гадки, щоб повітовим лікарем для нас мали іменувати студента медицини, котрий ледве встав від теоретичних іспитів!

Сей поспіх спроваджує недбалість вислову, як на стр. 44: „Цілий час ходив (Кость) то задуманий, то незвичайно веселий, очікуючи з напруженем другого дня, що мав застати його знов у товаристві Анни“. — Не беріть однак сего точно, бо Кость учив дівчину і при лекції не заставав їх розсвіт дня.

Сей звісний нам поспіх робить із осіб сучасної повісти гомерівських героїв. Любов їх бухає відразу вульканом, зворушене уступає по випитій склянці води, гнів по заповідженю піксти. В однім реченю одна особа три рази зміняє свій настрій, перескакуючи з розпукки в радість і знов у смуток.

Поспіх не дав обробити мови і стилю: вони такі, що редактор видавництва ледви міг їх перепустити через свою цензуру.

В цілій повісти лише характер протопопи (темний) та Анни (ідеалізований) переведемі консеквентно, иньші особи являють ся слабосильними, поступають без пляну, піддають ся надто чужим впливам. Протопопи одна виступає різко, горяча в любови (незаконній) завзята в ненависти і піксті, не перебирає в способах, радить домог. Дітей ніби любить і побиває ся за ними, але до купелів їдить (догадати ся, чого!) хоч не хора і через те, руйнуючи мужа матеріально, кривдить і своїх дітей.

Тяжше взагалі начеркнути характер додатний, ідеальний, тому й Анна змалювана слабше, тай не знаємо, чи стало у неї енергії на здійснене голошених нею засад.

Усі иньші особи своїм поступованем кидають ярке світло на тутешню суспільність. Хоч багато треба відкинути з того, що написано в книжці, бо авторка дозволила собі пересолити — та все-ж

таки хоч би в описах містила ся лиш половина правди, то який же се сумний і понурий образ буковинської інтелігенції! Тут мужчини гонять лиш за тим, що зветь ся *das ewig Weibliche*, а жінки, чи молоді, чи старші глядять лиш за чорними вусами. Приятель ошукує тебе, буваючи в твоїм домі, батько соблазняє дітей. Попада і піп вірять ворожці, дяк любить ся з попівною, а просячи посади, приносять попови хабаря. Піп лиш обдирає мужиків, а попада ще й обманює їх. Мужиків ізза того не видно, але темна краска сього образу кидає без сумніву такий же темний рефлекс і на них. Сумно! Одна потіха, що або не так воно вде, або йде до лучшого. Коби-ж ішло, коби можна мати надію!...

На закінчене не можу не згадати про „Видавничу Спілку“, яка сю повість видала, про її великі заслуги для розвою нашої літератури. Доси її накладом появило ся над 120 книжок, а між ними багато дуже добрих. Прийшло до того, що всякий письменник зголошує ся до Спілки і видає у неї свої твори. Тільки на жаль нема такого покупу на сі книжки, як належить. Сей закид відносить ся як до Галичан так і до Буковинців, але і до Спілки. Спілка повинна заложити комісову продаж по більших містах, у нас же в Чернівцях у папірни „Рускої Ради“. Повинна дати свої книжки в коміс агентам-волжерам.¹⁾ Преці її доробок для меньше читаючої публіки аж надто може заступити чужу лектуру. Шкода-ж держати його у себе, тим більше що купецька на зверх Спілка в самій річи стала ся організацією патріотичною, і редактори і директори працюють совісно і похвально, але безплатно — з патріотичному...

Д. Лукіянович.

---

¹⁾ Спілка робила такі старання і проби нераз, але вони не дали позваданого результату. *Ред.*

Новітні вигади в старині.

Культурно-історична студія.

I.

Ніщо не в силі зробити науку старої та нової історії культури так принадною, як живе навізане теперішності зі стариною: в зеркалі теперішності треба оглядати старину, в зеркалі старини — теперішність. Правдива задача історика культури не тільки в тім, щоб науково оповісти про минуле, але складно й займаючись сполучити старе з новітнім.

Кожний хосенний винахід чи відкриття, кожда важна наукова теорія, яка виступає в наших часах, завертає мимо волі наш вір у старину. Ми питаємо, чи подібного не знали давнійше, і не рідко на наше немале здивоване зустрічаємо одно чи друге таке, що нам видасть ся недавнім або хоч не дуже давного віку, вже перед століттями, перед тисячами років. Часом могло-б воно нам додати сьмилivosti так як тому, що нечайно в далекому краю зачує матірню мову. Ми бачимо, що старинні народи часто-густо підходили до того, що пізнійше здійснило ся, так дуже близько, що питаємо, як могло стати ся те, що тих гадок, які на позір тільки малий крок ділив від дійсности, а яких хосен бє нам в очи, їхні винахідники не стежили дальше, що тодішній сьвіт їх не доглянув, а пізнійші віки їх привабули. Коли ми точнійше приглянемо ся, то часом конечно покажуть ся, що те спорідненє давного з пізнійшим усе таки не йде так далеко, як могло-б видати ся на перший погляд; що до роввою того одного потрібні були посередники, яких ще довгий час не доставало. Деякі навіть цінні скарби тільки тому й запропастили ся, і пізнійше на ново мусіли бути відкриті, що перші

винахідники не вміли як слід оцінити їх стійності. Знов деякі самі в собі здібні до життя зародки тільки тому не принесли ніякого плоду, бо їх стан творби та обставини їхнього часу відмовили для них тих умовин, які були konieczні, щоб вони удержали ся та дозріли. Як уже замітив Льомброзо, дорога кожного поступу каблуквата і ніяк не можна подумати собі, щоб вона була якоюсь безконечною лінійкою, що простісінько піднімаєть ся до неба.

Ми хочемо на пробу вказати рядом примірів, що деякі річі й появи щоденного життя, які ми привикли вважати наскрізь новітніми, таки можуть уже в далекій старині вказати на своїх певних предтеч та попередників, у певній мірі на свій більше прімітивний рівноважник та прообраз так, що не рідко мимоволі пригадуєть ся той славний вислов, який Гудков у своїй драмі „Уріель Акоста“ вкладає в уста рабіна бен Акібі: „Нема нічого тут нового.“¹⁾ А що, розумієть ся, неможливо так дуже багатий предмет обговорити тут хоч би на половину вичерпуючо, то хочемо, маючи на увазі пословицю: „*Arduum est iter per praescepta, breve et efficax per exempla*“, наздогад вирвати кілька прикладів, що мали-б ілюструвати нашу тему „Новітні вигали в старині“, хоч може в безладі та все не без користи. Та зараз на початку треба заважати, що ми не обмежимо ся виключно на винаходи та ужиток,

¹⁾ Уже в Дон Кіхоті Сервантеса в перекладі Тіка в 15 гл. 4 кн. говорить ся: »Він випрямив ся на ліжку з островерхою шапкою на голові, з перевязкою на вусах, щоб не звисали та не опадали.« Отже новітня перевязка на вуса у Дон Кіхота перед 300 роками! Впрочім уже славні портрети Велескеза († 1660) показують майже скрізь вуса, які зраджують уживане перевязок. Також вінди, яких вживаєть ся замісь сходів (*lifts* чи то *ascenseurs*), не винайдено що-йно перед декільки роками, як то звичайно говорять. Першу тану вінду винайшов проф. Ергард Вайгель, що вмер 1699 р. в Єні. Він ужив її до свого власного славного снайського дому (*Weigeliana domus* належав без сумніву до *septem miracula Jenae*). Ще й до тепер не можна зрозуміти, як та вінда ученого могла так зівсім піти в забуте. Коли штука ренесансу приготувляла ся представити танець мерців, вірила, що тим сотворить якийсь новий спосіб. В дійсности було се зівсім несвідоме повторене александрійського смаку, котрий, намагаючись представляти реалістичні образи, також не страхав ся того, що видавало ся на позір відражачим. Нині зберігаєть ся в музею в Люврі старинна глиняна чарка, на котрій представлено сім танцюючих скелетів, що вимахують тірами-палицями. Вона походить із старого Єгипту. Ті кістяки, випскірівши зуби, хочуть от-от закликати до гостей: »Пий та весели ся, бо завтра можеш уже не жити!«

але хочемо також в обсяг нашого очерка ввести деякі галузі теоретичного знання.

От візок - самоїр (таксаметр), се-ж безперечно новинка сьвіжої дати. Але послухаймо! Великоважний для історії культури 9 розділ 10 книги *De architectura* звісного римського письменника і воєнного інженера Вітрувія, де побіч будівництва обговорює ся також техніка давних віків. Тут знаходимо дуже важні дані про конструкцію старинних возів, які задля свого дотепного та автоматично функціонуючого приладу на осях мають, так сказати-б, показчик годин та миль. Їх проте можна вважати найстаршими таксаметрами, а бодай їх предтечами та історичними прототипами. Тут не місце пояснити подрібно конструкцію тих старинних візків, що впрочім без показання моделю ї не конче добре удало би ся; та все таки треба хоч стілько сказати, що за кожний раз, як переїхаво одну милю, впадав з чутним гомоном камінець до бронзової посуди, підставленої під поміст візка. Число камінчиків, так кінчить Вітрувій, які опісля разом з під споду виймало ся, буде вказувати проїхані милі підчас їзди. Опис того приладу на диво так докладний, що по даним Вітрувія дасть ся дуже добре зреконструувати. Само собою розуміть ся, що такі візки були дорогі і тільки богачі могли собі дозволити на такий збиток. Декілька таких дорогих візків з приладами, що самі показували проїхану дорогу та час, мав також лихої слави римський цісар Коммод. Се знаємо з 8 розділу біографії його наступника, воєцького цісаря Пертінакса. Тут оповідає римський історик Юлій Капітолін, що ошадний Пертінакс, якому не припала до вподоби безглузда ротація, що вела ся за Коммода, розпочав тим своє панованє, що велів продати ціле рухоме добро свого попередника. Тут були цінні *vehicula iter metientia horasque monstrantia*. Той, що-їно наведений розділ, важний ще й з иньшої причини. Юлій Капітолін вичисляє між предметами, призначеними для публичної продажі, ще й другий рід дуже цінних, люксусових візків. Він говорить про *vehicula arte fabricae nova perplexis diversisque rotarum artibus et exquisitis sedilibus nunc ad solem declinandum nunc ad spiritus opportunitatem per vertiginem*, отже безупряжні візки новітньої конструкції, яких колеса самі від себе обертали ся довкола своїх осей при помочи якогось дотепно вигаданого механізму та складного колісцеватого приладу. Сідла були так уладжені, що захищували візників перед сонішною спекою. Також можна було ті

сідла так завертати, що їздця у дорозі завсідги дув вітер у плечі. На жаль з причини скупого опису не можемо виробити собі ясного образу про ті візки, хоча без сумніву мова тут про найстарші кази самоходів, зівсім прості візки, що їхали без упряжі. Здасть ся, що тут складну систему зубатих коліс вправляли в оборот чи в рух невільники, що сиділи на возах. Таке щось невичайне як раз відповідає жадному сензації характерови пустого Коммода, котрого щоденщина вже ніяк не могла приманити.

При тій нагоді треба вказати на одно замітне місце в книжці Роджера Бекона, того вченого англійського монаха з 13 століття. В своїй книжці *De nullitate magiae* пише Бекон таке: „Можна зробити також візки, що без звірів порушають ся з невірвнаною скорістю. Дальше можна зробити прилади до літання так, що в середині сидить чоловік і крутить корбою, і так при помочи невичайних крил літати в вовдусі на лад птахів.“ Так отже перед більше як 600 роками мали-б бути заповіджені самоходи та вовдушні кораблі!

Під автоматом розуміємо безперечно кождий механічний прилад, що сам від себе порушаєть ся, що його вводить в рух на довгий час не якась там ділана із внї, а сили скриті в нутрі, як пружини, тягарці і инь. В тіснійшій змислі се механічний прилад, що при помочи якогось внутрішнього механізму наслідую роботу живих істот, от пр. людей або звірів, та ще й зроблений на їх подобу. Коли-ж тепер хто гадає, що автомати, се щось зівсім новітнє, грубо помиляєть ся. Винахід автоматів досить стародавній, тільки одно — його часу не можна точно подати. Ходячі статуї Атенця Дайдала належать без сумніву до кавки, але історичний деревляний голуб, що його бистроумно сконструував філософ і механік Архіт із Таренту. Той голуб міг дійсно на взір живого свобідно кружляти в повітрі, розумієть ся, тільки в короткім обсязі. Гелій, якому завдячуємо сю відомість, цитує виразно як своєї свідка грецькі слова достовірного Фаворіна: „*Ἀρχύτας ἐποίησε περιστράφον ζυλίην πετομένην, ἣτις εἶποτε καθίσαιεν, οὐκέτι ἀνίστατο*“. Отже коли автоматичний голуб по довершенім леті впав на землю, то другий раз уже не міг піднести ся, зівсім так, як перестає бігти та дитяча забавка — миш, коли вже вичерпає ся в її нутрі накручена пружина. Зі старших автоматів згадуєть ся в Олімпії у Павзанія (VI. 20. 12) про мідяного орла, що широко вимахував крилами, дальше про повзаючого слимака Деметрія з Фалерону,

відтак про подібний до чоловіка автомат, т. зв. андрюїд Птолемея Філядельфа, котрого старинні дуже подивляли, а про котрого внутрішнє уладженє на жаль нічого близше не подано. Малі автомати, от як птахи, що співають або бють крилами, і нині раз у раз виробляють ся годинникарями в Женеві та Насенбурі. Також Нормберга продукує в великій скількості танцюючі ляльки і и. Найчастійше в новітніх часах зустрічаємо такі автомати, які по вкиненю грошевої монети викидають деколи якийсь товар або грають музичний твір. І такі торговці-автомати не були незвісні в старину. Після докладного опису математика Герона з Александрії вже в тих часах були уставлені по святинях автомати зі сввяченою водою, з котрих витікала та сввячена вода, коли хто вкинув до середини одну драхму або один обол. Той Герон, що жив, здаєть ся, в першому віці по Хр., був знаменитим фізиком, механіком і спорядчиком ріжних тискарень, у яких викликував діланє чи то тискарем водним, чи то атмосферичним або огрітим воздухом, чи то парю. Його письма про тискальні, автоматичний театр, будову гармат, науку про зеркала, вiднові підойми та механіку видав недавно Шмідт і в них знаходимо багато цікавого. Само собою розумієть ся, що й Герон уже мав також своїх предтеч, головно серед старинних Єгиптян, від котрих він дещо й переняв.

Вихідною точкою для історії парових машин, була, як здаєть ся, Геронова айоліпіля, куля, що вводить ся в дрогоанє ударом взад вишлюваючої пари. На тисненю води чи воздуха полягав також автоматичний гомін труб, коли відчиняли ся святині. Впрочім уже перед Героном сконструував Ктесібій водянї органи (*ὕδραυλος* або *organum hydraulicum*). Вони були зложені з сімох сопілок, вчасти з бронзу, вчасти з тростини, а грало ся на них при помочі клявішів. Теорія ліварів або *σίφωνες*, які тепер, завдяки широкозвісним сифонам, кождоу впадають в очи, дуже давня і вже Герон використовував її, вживаючи до найріжнороднійших цілій. Крім безчисленних автоматів, які деколи відгравали пять сцен театрального твору, пр. *Ναύτιλος* — одню по другій, завдячуємо Геронові також апарат, яким при помочи зеркал викликувало ся появи духів. В дійсности основою тих появ духів, якими займали ся Беллякіні, Каліостро, Баш і багато иньших ще молодших чарівників-штукарів, є ще й тепер Геронові ідеї. — Після звістки византийських хронографів, східно-римський цісар Теофіль (829—42), зворушений творами Герона, велів по обох боках свого престола уставити

два льви із щирого золота, які при помочи якогось механічного приладу стільки разів піднимали ся зі свого місця, ревіли та відтак знов сідали, скільки разів цісар сідав на престольне крісло. Одалік престола стояв золотий явір, на якому сиділи численні ітахи, обсіпані ясно дорогим каменем. При помочи якихось штучних приладів вони рівночасно рухати крильми та виспіювали.

Форма наших нинішніх панорам битв походить із кінця 18 століття, коли то іданський професор Брайвіґ а небавом по нім Шотландець Роберт Паркер в Едінбурзі сотворили перші панорами битв, виходячи з тої думки, що вражінє образу треба підносити доданем трирозмірних елементів, отже плястично вражаючими приправами на переді, які в обманний спосіб переходять в образ. Вже старо-грецького маляря Теона із Самоса, що жив за часів македонських королів Филипа й Александра, оживляв замір піднести вражінє свого образу битви. Як можна вчитати в останньому розділі другої книги Еліянової *Ποικίλη Ιστορία*, зреалізував він тої свій замір в слідууючий спосіб: тої малюнок, що представляв величавий образ битви, якого головною особою був атенський голліт, з подібним до Ареса, сьміливим зором та повною силою мужеською поставою, звичайно був закритий ослоною. Публика мусіла сідати на лавках перед закритим образом. Нараз маляр Теон дає знак, відтягають заслону, і живий трубоч стоїть близько при образі, в повній воєнній зброї на відповідному місці і трубить голосно та давінко своє *παρρηχητικὸν μέλος*, бовву пісню. Через се підносить ся значно вражінє образа борби. Коли вже трубоч перестав трубити, тоді знов затягали заслону. Отже тут маємо без сумніву зразок змаганя, приправою плястики а навіть акустики піднести вражінє образа.

Тими помічними средствами акустики використував ся успішно пр. славний російський маляр Верещагін у 80-их роках минулого століття при виставі своїх образів російсько-турецької війни з 1877/78 р. Хто тоді оглядав його дикі, свігові красвиди Балкану, вкриті трупами жовнірів та гайворонами-стервюками, коли підчас того якийсь інструмент, похожий на органи й укритий на недогляднім місці видавав звуки повні задуми, в того на віки зістанеть ся вражінє того супроводжаючого музичного акту.

Нерідко читаємо в часописах про успіхи славних в слідників жерел, яких діяльність часом доходить аж до казочних границь. От недавно, перед декількома роками помер у саксонських

горішних Лужицях один окружний сержант жандармів, що далеко й широко був знаний й пошитуваний як нахідчик води, і який справді також доказав дивовижних успіхів. Так само французський аббе Парамель став безсмертним через те, що в 64 роках свого життя вислідив 10.275 жерел, з яких удалось відкрити коло 9.000. Його свобідна від усякого шарлятанства книжка: „L' art de découvrir les sources“ діждала ся в короткім часі числених видань і була перекладена на багато мов. Такі нахідники жерел, *aquileges*, *aquatum indagatores* або *ἄδρωσκῆτοι* були також і в старині. Вони творили щось наче цехові союзи, а деякі навіть ішли з військом у похід, щоб в разі потреби зараз узяти ся до верчення та добування води коначною для життя. До того такі верчення старинним на диво щастили ся, хоч їх техніка була проста, а про наукову геологію — в нинішнім розуміню — ніхто й думки не мав. Отже вони, мусимо прийняти, руководили ся практикою, зміли відріжжати верстви, що не проводять води, від тих, що проводять, і своїми довгими спостереженнями добре привчали своє око до всіх об'явів, які взааували на підземну воду. Наш час тут свідомо в'язеть ся з набутком старини. Французи відновляють римські водяні будівлі в Альжирі та на ново пров'ерчують артезійські криниці! Добуті успіхи такі незвичайні, що тепер те саме загадують Французи й для Тунісу.¹⁾ Отже бачимо, що вже в старині дуже добре розуміли, яку ціну має добуте свіжої води до пиття; аж коли почало ся варварство, повасували ся ті колишні ями, виконані з таким надлюдським трудом, оази знов укрили ся на стопу грубо піском і знов стали самітними пустинями. Певна річ, що Римляни свого часу вертіли на негодінім терені африканської пустині глибше, ніж 600 стій з величезним успіхом. Евген Одер, що послідний обговорив сей предмет подрібно та геніяльно, зве ту роботу в старині, що відносить ся до умілого вишукування водяних жил та за-

¹⁾ Як велика небезпека грозить від безвідя на пустині, нехай покаже те, що в протягу двох років на великій караванній дорозі з Туату згинуло з браку води 20.000 верблюдів. Богато про те зміють сказати подорожні в цілях дослідів та політичні місії послідних років, от як експедиції Фляттера та Фуру-Лямі, що вийшов був з Варглі з 13.000 верблюдами, а заки прибув до Агади, лишив ся йому один-одніський. Тепер у Варглі є неменьше як 160 артезійських криниць; в переважній частині заложили їх Французи, а тільки небогато тубольці.

кладана добре фільтрованих збірників води та криниць, прямогідною подиву.

Громовід загально вважається винаходом Веняміна Франкліна, а час появи того важного відкриття подається на 1752-рік. Але хто хоч троха обізнаний зі старо-єгипетською культурою, той буде пам'ятати, що в Медінет-Абу вже коло 1300 р. пер. Хр. вершки високих щоглів, які побудував Рамзес III. на міських воротах, були поволочені для проведення грому, а про старо-грецьких та римських жерців ідуть слухи, що вони вміли таку штуку, що приманювали громи з неба до певних місць. Про Нуму Помпілія стоїть у Лівія таке (I. 20): „А щоб приманювати ті громи, посвятив він на горі Авентині жертівник для еліційського Юпітера.“ Ту штуку заманювати від богів громи (хоч первісно в тій вірі, що через те пізнається воля богів) нав виконувати сам Нума з особливим знанем того предмету (пор. Ov. Met. XIV. 677. Fast. III. 295—398.). Формулки конечні для заклинання та зачарування уложив Нума на письмі. Коли його наступник Туль Гостілій захотів раз при обряді в честь еліційського Юпітера вжити тих зачарованих речень і зробив у виконуваню одну помилку, розгніваний бог ударив громом і спалив короля разом з його домом (Livius I. 31, 8). При таких невдачних експериментах з приманюванем громів з неба нераз грім забивав жерців. Вони піднимали до неба дрюки, оковані металем, бо завважили, що металі найбільше пригідні до грому. Та все таки ті дрюки на стільки не були дійсними громозводами, на скільки не доставало їм металевого відводу до вохкої землі, що все-ж видається властивим фактором новітнього громозводу. Та все таки вже тут у старині видно що найменше почин.

Коли в XVI віці пан Декандаль відбував тяжку виправу в гори, покористувався штучними оцелями свого винаходу та гадав при тім, що доконав хто зна якого нового вигаду. Тим часом уже в старині знали безперечно залізні зачепи; вони були прастарим помічним средством, коли хто спинався по Кавказі. Про той прототип наших залізних зачеп говорить Страбон ось що (XI. 5, 7): „В зимі на верхи Кавказу ніяк не можна дібрати ся; за те в літі виходять туристи тоді, коли задля снігу та леду попривязують собі круглі підшви з волової шкіри й вибиті колючками (ὁποδοόμενοι χεῦτροτά ἀποβόινα δίκην τρυπάνων πλατεῖα κτλ.). З гори знов сходять таким способом, що лягають враз із пакунками на звірячі шкіри й сунуть ся в низ зівсім так, як се водить ся в атропатен-

ській Медії та на горі Мазіюсі в Арменії. Також приваюють там до підшов деревляні, вицьваховані кружки."

В останніх роках багато було бесіди про проби штучно витворювати перли, кидаючи до скоруп мушель дрібненькі тіла й змушуючи животи обтягати їх перловою матицею. Та тільки се діло вело ся вже на тисячі років перед тим Китайцями, які в такий спосіб укривали поволокою перлової матиці маленькі фігурки Будди.

Кожий знає, яка важна тепер голубяча почта в війні та мирі. Відділ воздухо-плавців залізничного полку в Шенебергу коло Берлина вичує на окремих поштових стаціях голубів тільки виключно до бальонової служби. При всіх цісарських маневрах стоїть при головній квартирі 50 або й більше листових голубів до послуги, а про Вісмана знаємо, що він підчас своїх африканських експедицій мав звичай возити з собою й німецьких листових голубів. Листовий голуб може перелетіти в одній хвилині 1200 м., а деколи перелітає й 1700 м. на хвилину. Та не всі знають, що голубяча почта вже добре була звісна Арабам, Грекам та Римлянам у старині. До передавання вістей з Багдаду до Алеппо й здовж мало-азійського побережжя до Александрії Араби держали голубів. Одною з найбільше милозвучних пісень Анакреонта (*εις περιστεράν*) уважаєть ся, як звісно, та пісня, яку він післав Батилі поштовим голубом. Як знаємо з Еліана (*Var. hist. IX. 2*), сповістив побідник у олімпійських ігрищах Тавростен своїх єгипетських земляків про свій побіду голубом. Коли Антоній замкнув у Мутині Д. Брута, тоді той, щоб подати всьому світові звістку про свою біду, вжив до того голубів. Впрочім деколи при передаваню вістей уживали замість голубів також ластівок. Після Плінія (*Nat. hist. X. 71*) римський лицар Цеціна сповістив своїх приятелів про свою побіду четвернею в цирку ластівками; знов після Фабія Піктора сповістила ластівка Римлян, яких облягли Лігустини, про день призначений на відсіч числом вузликів, які були на нитці, привязаній до її ноги.

Хто пильно перечитує часописі в наших часах, той нераз зустрінув ся з запискою, що той або сей доконав того, що на поштовій картці або й ще на меньшій просторі переписав мікроскопічно-малими буквами зівсім чітким письмом малий катехізм Лютра або Шіллерів „Дзвін“. Також і такі забавки зустрічаємо вже в старині. Пліній оповідає (*VII. 85*), що Цицерон бачив І. книгу Гоме-

рової Іліади написану таким письмом, що шкірка, на якій воно було написане, зложена до купи змістила ся в горіховій лушпинні. В 1. книзі *Ποικίλη ἱστορία* (с. 17) оповідає Еліян про одного мистця, який доконав того, що на верні сезаму виписав золотими буквами двостих. Цікаве, що Еліян такі забавки, шкідні для очей і досить безцільні, осуджує словами: *τί γάρ ἄλλο ἐστὶ τοῦτο ἢ χρόνου παρανόημα* (Що-ж се иньше, як не трата часу?); зівсім так, як і нині ми се робимо. Після звістки Зонари Юліянська бібліотека в Константинополі, що згоріла в 9 століттю і числила 120.000 томів, мала між иньшим шкіру вужа, на якій була списана ціла Іліада та Одиссея. От так, як деколи читасмо про дуже маленькі годинники, не більші від наших десяткох сотиків, так знов оповідає Еліян про гідну подиву зручність двох грецьких майстрів. Мірмикід з Мідету й Каллікрат із Лякедемону виробили зі слоневої кости маленький візок, такий малий та заразом так добре виконаний, що одна муха своїми крилами могла його накрити. Крім того владили вони ще так само завеликий та у всіх частях добре відданий корабель зі слоневої кости. Зі слоневої кости поробив Каллікрат комах та иньших звіврів таких малих, що треба було мати дуже добрі очі, щоб змогти розібрати поодинокі части тіла, дуже точно віддані та близькі до дійсности.

Що до ткацтва, а головню якости деяких тканин, то старинний Єгипет зайшов був уже в тім на диво далеко. Тканини, які старинні Єгиптяни виробляли при помочи зівсім простих знарядів, можуть навіть ще й нині встояти ся при порівнаню з найтоньшими бруксельськими полотнами. А перед 3400 роками виткано таке добре та рівно-густе полотно, що навіть сам найлучший ткач полотна із Шлезка зміг би не богато лучше виткати його й нині. Геродот оповідає в 3. книзі (сар. 47), що єгипетський король Амавіс подарував Лякедемонцям нагрудник, у яким кожда нитка, хоч сама вже тонка, мала бути скручена з 360 тонесеньких ниточок, які добрим оком ще зівсім точно можна було розібрати. Мимоходом сказати, в тім числі 360 була ідея, а то згадка про 360 днів старо-єгипетського року. Як тих 360 днів давали один рік, так 360 тонесеньких ниточок складало ся на одну звичайну нитку. На нагруднику були виткані образи звіврів, а сам він був прикрашений золотом та шовком.

Проти того дрібязку згадаймо про велитнів. Уже в старині були будівлі, що вводили в подив своєю висотою. Славна вежа Фарос

на морську ліхтарню коло Александрії, що зачисляла ся до сімох чудес світа, була висока на 160 м. і коштувала на наші гроші 4 мільони корон. Хто тепер піде зі старого світа і поплине до Північної Америки, то як перше знамя Нового Йорку побачить величезну статую Свободи, проти котрої пр. монахівська Баварія, що до величини майже зникає. З північно-американською статуєю Свободи можна порівняти старинний колюс на Родосі. Він був твором Хареса з Ліндоса і з'ображав бога сонця. Спижева статуя була 70 локот (105 римських стіп) висока, та не стояла вона, як деколи гнуть байку, над пристанню, тільки недалеко входу до тої пристані. Мало хто зміг обняти його великий палець, а кождий із його пальців був більший, чим переважне число статуй. Коли перестояв 66 років, завалив ся в 227 р. пер. Хр. від землетрасеня. Відтак пролежав на землі близько 900 років. В 672 р. по Хр. продав його арабський генерал одному Жидови, а той обладував спіжею 900 верблюдів. Стремління до ефекту, намаганя за всяку ціну викликати подив у старину взагалі не було нічим незвичайним. Ба, дехто навіть носив ся з думками ще в більшій мірі фантастичними, ніж найсьміливіші пляни новітніх будівничих, різьбарів та інженерів. Нагадаю при тій нагоді славний плян ученика Лівіппового, Стасікрата. Він, як згідно свідчать Пліутарх, Пліній і Страбон, захотів переробити великанську, скалисту гору Атос на колюсальну статую Александра Великого. Отся найбільша зі всіх на світі статуй мала держати в лівій руді місто, в якій змогло би змістити ся 10.000 мешканців, а в правій урну, з якої плила би до моря ріка. Безперечно — думка, яка що до величності пляну не лишає більш нічого бажати; її виконаня сміло можна було би рівнати що до сензацийности з вежою Айфля в Парижі!

Не минає майже й один місяць у році, щоб часописи не подали нинішньому читачеві звістки, що десь там вибух страйк, викликаний одною чи другою робітницькою клясою. Ба, навіть страйки вчених у наших часах не належать до рідкостей. От недавно застрайкували професори в Вірцбурі, а дещо перед тим також у Штрасбурі. Але страйкували вже в сирій старині, іменно в Римі. Як на політичних полі були сецесії та відмова військової служби тими средствами, якими плебеї добували свої найважніші державно горожанські права, так само могла деколи виринути й серед членів якогось цеху гадка, подібними способами боронити

чести й виску своєї громади. Цінний примір такої страйкуючої класи подає нам Лівій в 30 розд. 9 книги. Було се в 311 р. пер. Хр., коли в Римі нечаяно застрайкувала поважана корпорація музикантів. Від часів Нуми Помпілія творили *tibicines* одну громаду, яка — зівсім, як нинішні робітницькі класи — тісно лучила ся, щоб зберегати свої права. До тих горожанських прав трубачів належав і щорічний сьвяточний бенкет на Капітолю, *in aede Jovis*. Та в 311 році станули при державній кермі строгі та ошадні цензори і не багато думаючи вичеркнули з етату той бенкет для *tibicines*, який так довго був у звичаю. Але перечислили ся, бо *tibicines* усі разом подали собі руку, що *agmine* покинули Рим і разом пішки подали ся до сусідного Тибуру. Бідні Римляни не мали тепер нікого, хто-б їм підчас жертви загравав на флеті. А жертви без проводу музики ніяк не можна було приносити. Та добра порада стала в пригоді. Вислали до Тибуру депутацію, яка ввійшла в переговори зі страйкарями. Та всьо даремне. В кінці на просьби римських послів ухопились Тибуряни підступу. Ображених музикантів запросили одинцем до своїх домів під позором, щоб заграли їм при обіді. А тоді всіх їх попоїли вином. Се, як каже Лівій, не прийшло їм дуже тяжко; бо *vini avidum ferme hoc genus est*. Відтак понятих до нестяму позаносили на драбинясті вози і так усіх разом відвезли назад до Риму. Тут на форум побудили ся *tibicines* на другий ранок від великого шуму (гл. Ovid. *fast.* VI. 665). Зробив ся *concursus populi*, приступили до переговорів, які сим разом покінчили ся успіхом, бо цензори пристали на всьо. Давне, добре право *in aede vescendi* знов привернено для *tibicines*. Отже лакоми на бенкет й уперті голови упертим страйком зівсім досягли своєї ціли. Хоч би тут і не ходило було о наперед задуману поправу платні, то все-ж таки була се перерва в роботі, влучена з добре zorganizованим протестом проти кожного вкороченя дотеперішніх прав — отже страйк. Коли-б навіть дати віру Едвардови Целлерови, що деякі деталі того страйку з ходом часу могли бути видумані, то все-ж таки в головній основі ядро оповіданя треба брати поважно. До того замітка: також і в середніх віках були тут і там страйки. В 1351 р. повтікали в Спірі ткацькі челядники з роботи, тому що платня їм не вистарчала. В 1423 р. застрайкували в Штрасбурі кушнірські челядники, а страйк кольмарських пекарських челядників тривав десять років (від 1495 до 1505). *Др. Павло Ваґлер.*

(Конець буде).

Хроніка і бібліографія.

I. 3 літератури і науки.

Ювілей московського „Общества исторіи и древностей російскихъ“. Сього року в цвітінні минає 100 літ від заснованя при московському університеті „Общества исторіи и древностей“, яке, що правда, в разу мало що не пів століття проявляло досить слабу діяльність, але від р. 1845, коли його секретарем зробив ся звісний Українець Осип Бодяньський, стануло в першім ряді російської наукової праці й опублікувало в своїх „Чтеніях“ величезну масу многоважних матеріалів і праць, в тім числі також багато річий неминуче потрібних для студій над українською мовою, історією й літературою (згадати лиш Самовидця, Історію Руссовъ та 4-томуву збірку галицьких нар. пісень Головацкогo). Оттим то не диво, що ювілей 100-літнього істнованя сього товариства збуджує і в Українцях тепле та симпатичне почутє. Наше Наук. Тов. ім. Шевченка відгукнуло ся також

на сей ювілей адресою, яку вислало до московського товариства і яку тут подаємо в повнім тексті: „Императорскому Обществу исторіи и древностей“ в Москві. На ювілей найстаршого в історичних Товариств Росії Наукове Товариство імени Шевченка, що своїм завданням має досліджуванне минаючости й сучасности українсько-руського народу, засилає своє щире поздоровленне. Ювілейне сьвято відсьвіжує в пам'яті нашій на все пам'ятні заслуги, положені Московським Товариством в близьких нам областях науки і в студіюванню України, що пробило дороги дальшим дослідж. Воно приводить на пам'ять імя й заслуги чоловіка, дорогі не тільки Хвальному Московському Товариству, а й українській науці — Осипа Бодяньського, сього славного Українця, що як в одного боку вписав своє імя на перше місце в історії розвою Московського Товариства, так в другого боку особливо причиняв ся до розвою українознавства в публі-

каціях Товариства, віставши ся на все одним з виднійших репрезентантів культурного українського розвою XIX віка. Сї спогади звязують наше Товариство милою моральною звязею з ювілейним съвѣтом Московського Товариства, і ми з особливою сердечністю бажаємо йому славного, невпинного розвою в новім столітїю. У Львові 10 (23) марта 1904. За Наукове Товариство імени Шевченка“.

Фантастична цифра. В остатній книжці „Кіевской Старини“ (за лютий) знаходимо під рубрикою „Вѣсти изъ Галичини“ ось яку відомість. Подавши на підставі „Діла“ відомість про чисельний стан народніх і москвофільських організацій та видавництв редакція будім то від себе (бо не покликаючи ся ні на яке жерело) пише дословно: „Кажется, при большомъ сравнительно числѣ повреженихъ изданій въ Галиціи подписчиковъ на нихъ имѣется мало. „Діло“ жалується, что „Літер.-Наук. Вістник“, издаваемый главами „укаинофильства“ проф. Грушевскимъ и Франкомъ — подобіе нашихъ ежемѣсячниковъ — имѣетъ всего лишь 144 подписчика (однихъ священниковъ уніатовъ въ Галиціи около 3000 человекъ!).“ Изъ усіхъ дивогляднихъ звістокъ, кольпортованихъ про Галичину в Росіи, отся, тай ще на сторінкахъ поважного „укаинофильського“ виданя трохи чи не найдивогляднійша. Ми по prostu не розуміли-б її, як би не знали, що ціла та новинка повстала не в редакції К. Стар. і навіть не в Кїіві, а була вирізана ножцями з „Ст. Петербургскихъ Вѣдомостей“, при чім редакція не вважала потрібним на-

вѣть усунути іронічні „курчї лапки“ при слові укаинофильство, не кажучи вже про саму фантастичність цифри 144. Вже з другого річника ЛНВ. зі статі „Журнал і публіка“ редакція могла знати, що ЛНВ. зараз у першім році свого істнованя мав 525 передплатників, а другім році в самій Росіи мав їх 155, а тепер не вважаючи на заборону ЛНВ. в межах Росіи мав їх звиш 700. Від такого поважного виданя, як К. Ст. можна-б бажати більш обережности в повторюваню чужих, иноді тенденційнихъ звістокъ; а бодай такі звістки повинні бути подавані з означенемъ жерела, відки їх узято, щоб їх текст не кидав зовсімъ фальшиве свѣтло на становище самої редакції. *Ів. Фр.*

На шляху денационалізації. Один із нашихъ пренумерантів пише намъ із Сан Франціско в Каліфорніи, прочитавши статистику передплатників ЛНВ в Америці: „Сумно, дуже сумно, що на такъ видатне число американськихъ Русинів є лише 6-тьохъ передплатників. Д. І. Ардан хотяй оправдує се у „Свободі“ і каже, що то лише самі попи платять, але мені здасть ся, що він лише зі стиду не признає, бо хотяй би справді лише попи були передплатниками, то таки те число що найменше повинно би потроїти ся, бо за гроші у них не такъ скупо, як у Галичині, а ще й поступовішими видають ся тут на новій землі. Я пробувавъ говорити за „Вістник“ з нашими колишніми галицькими селянами, а тепер американськими робітниками, та скоренько переконав ся, що не буде з сеї муки хліба. Їмъ дуже дивно було в першій хвилі, чому се так

дорого; розумів ся, порівнюють з англійськими книжками. Коли я пояснив їм причину, то дехто з них і потавнув, що міг би післати тих півпята дол., але хоче знати, що там пише ся. Позичив я декому по пару чисел до перечитання, а коли принесли назад і я запитав, як подобає ся і чи хоче пренумерувати, то ось що довідав ся: „Коби, каже, таке все, як от тут (новельки), то ще би файна книжка була, а то що тут багато дурниць пише (поезії), а оце (наукова часть) не розумію, а при кінці (хроніка) і читати не хотів, ну і що буду платити за оттих кілька карток 4-50 дол.“ Я признав йому слушність, бо чи-ж ні? Поезії у нього дурнички, а решти він не розуміє, хотя й поезий тим більше не розуміє, ну і за що-ж має платити? Що не розуміє, то й не дивниця, бо не навчив його ніхто, а що свого не любить, то також та сама причина. На чужій мові вчить ся розуміти тай чуже любить. Хто з них похопив трохи англійське письмо, то так радо читає часописи, аж любо, як родовитий Американець. Ся для нього не дорога (і справді ні, бо від 6--10 а часом і більше аркушів великих за 5 ц.), а до того й інтересна, бо довідав ся з неї, що лише хоче. Своє рідне не має у нього великої ваги, а коли читає одну „Свободу“, то йому здасть ся, що він і сам робить комусь ласку, бо все важне (для нього) вичитав уже давно в англійській газеті, а що там у Галичині руські посли зробили сенесію, то се для нього нічим, або й те, що галицькі Русини уряджували концерт в честь М. Лисенка. Оттаке діє ся тут з

нашими людьми, та на жаль, але що правда, не їх тут вина.

Тарас Фербей.

Столітє харківського університету. В р. 1905 мине сто літ від заснованя харківського університету. В Харкові будуть святкувати сей ювілей і для сеї мети вже йдуть оживлені приготования. Між иншим для сього буде видана історія всіх катедр і науково-помічничих закладів університету, біографічний словар усіх професорів та доцентів і вийде повна збірка творів головного основателя університету Каразіна. Надто Історично-філософічне товариство при харківськїм університеті має видати збірку наукових праць, присвячену ювілеєви і за ініціативою свого голови проф. Сумцова урядити виставу предметів, що мають звязок з університетом, його професорами та вихованцями. *(За К. Старинною.)*

Музей старовини і штуки при харківськїм університеті. Як доносить „К. Старина“, в Харкові заходять ся коло адвигнення окремого будинка в найкращій часті міста, де має містити ся музей старовини і штуки, що доси тулить ся при університеті. Сей музей до недавна був присвячений самій штуці, малярству та різьбі; аж відбутий перед двома роками в Харкові XII археологічний з'їзд оживив зацікавлене місцевою старовиною і від разу збогатив музей великою силою памяток до історичних та історичних часів, бо більша часть виставлених в часі з'їзду колекцій була подарована музеєви. План будинка на музей уже готовий і пересланий до затвердження міністерству нар. освіти.

І. Ф.

Ювілей славянського вченого.

В марті 6. р. обходили лужицькі Сербі ювілей 50-літя свого найвизначнішого тепер ученого і духового проводира, проф. Ернеста Муки. Роджений д. 10 марта 1854 р. в горішно-лужицькім місті Вулкі Восик др. Мука по скінченню університету пішов учителевати в гімназію і працює й досі як гімназіальний професор у Фрайберзі в Саксонії. Та ся праця для прожитку не переципила йому присвятити багато сили иншій, правдиво подиву гідній праці над збереженем та прослідженем мови та народности рідного лужицько-сербського народа. До найважніших його праць належить історичний і порівняний словар долішно-лужицької мови, така-ж граматики, збірка нар. приповідок і т. и. По смерті патріарха лужицьких Сербів Мих. Горніка Мука зробив ся духовим керманичем і дійсним репрезентантом свого народа. І ми бажаємо сьому робітникови на ниві славянського відродження ще многих літ здоровля і сили для дальшої праці.

I. Ф.

Україніса в російських часописах. „Журнал для всѣх“ 1903, № 9 оцінка С. Русової „Литературного Збирника на спомин Ковчського“ (прихильна), № 10 її-ж оцінка I тому Творів П. Мирного (також прихильна), № 11 — статя про М. Лисенка — її-ж таки пера; № 10 — статя Єфименкової про І. Котляревського (промова ювілейна); 1904 рік, № 2 — оцінка Показчика Комаря до Шевченка (написав О. Лотоцький).

„Образованіе“ 1903 № 10 умістило оцінку С. Русової

укр. альманахів („З над хмар і долин“ та „Дубове листе“) під заг. „Малорусскіе альманахи“ (№ 10, ст. 115—117, бібліографія). І д. Русова заперечує вартість першого альманаха.

„Вѣстник Воспитанія“ 1903 № 6 умістив оцінку Д. Д—ка укр. видань СПб—ського „Благодійного т—ва“, а № 1 в сього року його-ж оцінку квітківських народніх видань українських (№ 1, ст. 27—33, бібліографія).

„Русская Мысль“ 1904 №№ 1 і 2 статя Вол. Лесевича „Е. П. Гребенка, Опыт характеристики“.

„Русскія Вѣдомости“ 1903 №№ 286, 287 і 289 — статя М. Рклицкого „Сельскія бесплатныя бібліотеки в Малороссіи“; закінчення її таке: книжок мало, якости неможливої, а до того ще й незрозумілі, бо писані російською мовою); №№ 297 і 301 — статя відомого російського письменника Тана (псевд.) „Русскіе в Канадѣ“ (из дорожных впечатлѣній) — тут оповідасть ся про українських штундарів; № 302 — оцінка А. Ф—това книжки Л. Падалки „Пять бюджетов крестьянских хозяйств с. Демьяновки Полт. губ., Хорольск. у.“ (Полтава 1903).

„Литературный Вѣстник“ 1903 № 5 „Воспоминанія И. С. Тургенева о Шевченкѣ“, ст. 5—8; в хроніці згадано про відкритте памятника Котляревському (ст. 102—104) та про 60-ті роковини від смерти Квітки (ст. 109—110).

„Отрывной календарь на 1904 год“, изданіе М. Т. Соловьева (Москва); в цьому зви-

чайному лубошному календарі поміж усяким сьміттем літературним знаходимо дві коротенькі замітки, цікаві для нас і написані дбало: се — під днем 8 лютого замітка з приводу 250-их роковин „присоединенія України к Московскому царству“ (переказано за Костомаровим головнійші умови договору), а під днем 9 лютого більш оригінальна статейка „Малорусская литература“: згадано видатнійших діячів укр. літератури XIX в. аж до новітніх часів (забуто тільки про драму), згадано й Галичину, „гдѣ в настоящее время существует малорусскій университет(?), нѣсколько гимназій, выходят газеты и журналы на малорус. языкѣ. Ученая работа дѣятельно ведется ученым об-вом имени Т. Шевченка в Львовѣ („Науковое Товариство имени Шевченка“).“ *В. Д—ко.*

В остатній (мартівській) книжці петербурського „Журнала министерства народного просвѣщенія“ надруковано в відділі критики й бібліографії простору (32 стор.) статю проф. М. Грушевського п.з. „Львовское ученое общество имени Шевченка и его вклады въ изученіе Южной Руси“. Подано тут, уперве в Росії, систематичний огляд наукової праці нашого товариства в відділах історії і фільольогії.

Переклади українських творів. Видавництво „Донская Рѣчь“ (в Ростові на Дону) видало не що давно кільки перекладів з Івана Франка: „Сам виноват“ (ціна 1½ коп.), „Хорошій зароботок“ (ц. 1 коп.), „На днѣ“ (ц. 9 коп.), „Нефтяник“; готують ся до друку переклади оповідань В. Стефаніка.

Часопись „Народное Благо“ (виходить у Москві) надрукувала в ч. 4 (сього року) переклад із Стефаніка: „Проводи“ (переклав Вл. Мясоѣдов). *В. Д—ко.*

В чч. 527—532 віденської газети „Die Zeit“ поміщено оповіданє Ів. Франка „Терен у ної“. Тема взята з гуцульського життя; перекладу доконав сам автор із недрукованого ще руського оригіналу.

Львівська робітницька польська часопись „Głos robotniczy“ помістила в ч. 8—12 у фелетоні переклад оповіданя М. Коцюбинського „Помстив ся“. *І. Ф.*

„Южныя Записки“ ч. 8 почали друкувати переклад оповіданя Ів. Франка „Къ свѣту“ (До світла). Переклад з „галицкоукраїнського“ зробив Біловодський і він тягнеть ся через чотири числа.

Признанє премії ім. О. Потебні. Харківське „Историко-Филологическое Общество“ оголосило було свого часу конкурс на премію ім. О. Потебні. На засіданю 21 грудня ст. ст. предложив проф. Сумцов рецензію на одну працю, що вплинула на конкурс, про купальські обряди і пісні. Автор розглянув коло сто збірників і праць і розібрав понад шість соток купальних пісень у своїй праці, тримаючись при тім методу праці Потебні про колядки. Рецензент заявив ся за признанем премії авторови, а піддержав його в тім і проф. Кадлубовський, по чім премію привано. Автором праці є М. Д. Кушен. *В.*

Нова драма. Земський лікар богодухівського повіта М. Сластин написав драму в пяти актах із народнього життя п. н. Гроші.

Драма присвячена М. Кропивницькому. В.

Американські видання. З початком цвітіння будуть виходити в Mt. Carmel, Ра що місяця просвітні книжочки для народу під загальною назвою „Слово“. Гроші на се видавництво подишив покійний о. А. Бончевський в сумі 500 доларів. Книжочки будуть мати різнородний зміст, а пренумерата стояти буде 1-50 дол. річно для Америки, а 2 дол. для Європи. Редактором є Ст. Макар. Зачувати, що невдовзі має виходити в Бразилії р.-українська часопись.

Як у нас знають історію. В „Руслані“ 1904, ч. 36, ст. 2 читаємо: „В Японії є багато буддистів, які почитають три божества — Вішну, Шіва і Брама.“ Невже той, хто се писав, не знав, що буддизм і брагманізм — в орожі релігії між собою, і що в Брагму, Шіву і Вішну буддисти зовсім не вірують? Історія буддизму вказує, що заперечення сієї брагманської трійці буддистами завсїгда було для брагманістів одною з найболючіших точок. А. К.

Національний рух серед Татар. „Каспій“ надрукував кореспонденцію з Криму д. Бин-Маади, що вказує на дуже цікаве явище — оживлення за останні часи татарської літератури. Сливє кожне число „Терджмана“ (татарська часопись, по нашому „Товмач“) приносить звістку, що той чи инший татарський автор збогатив, скільки міг і чим міг, рідну літературу. Працюють — і Кришці, й Астраханці, Казанці й Оренбуржці. Багато перекладають із чужих мов, особливо з російської, нпр. торік літою редакція розіслала передплатникам яко лич-

цевий додаток гарний переклад з М. Горького „Хан та його син“ (переклав Бахчисараєць С. Озекбашли). Ми — Українці — можемо тільки повитати своїх товаришів „по неволі“ і побажати їм яко-мога більших успіхів. Чим більше прокидати-меть ся до нового життя народів у Росії, чим далій поступлять вони в своїй праці національній, тим краще для всіх їх ввагалі, а для кожного з окрема. „Нехай гинуть вороги, хай воля настане!“ В. Д.—ко.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка під редакцією Михайла Грушевського, т. LVII, 1904 кн. I. Олександр Сушко — Впровадження єзуїтів до Польщі, іст.-крит. студія. Ст. 1—28 (кінець буде); Аристарх Крижановський, до друку приладив Михайло Грушевський — Матеріали до історії Коліївщини. I. Василянські записки й листи про Коліївщину. Ст. 1—24. Др. Іван Франко — „Король Балагулів“ Антін Шашкевич і його українські вірші. Ст. 1—34. Miscellanea: а) Іван Франко — Руська сатира на польську елекцію 1696 р.; б) М. Зубрицький — Парохіяни відмовляють підписів на петицію против відобрання церковних і парохіяльних дібр в 1848 р. Ст. 1—8. Наукова Хроніка: Іван Стешенко — З юбілейної літератури про Мик. Гоголя. Ст. 1—20 (кінець буде). Бібліографія. Ст. 1—54. Показчик до LI—LVI тт. Записок Наукового Товариства ім. Шевченка Ст. 1—14. Зміст тт. I—LVI (по німецьки) Ст. 15—24.

Хроніка українсько-руського

Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові Ч. 16, 1903, вересень—грудень. Ст. 1—24. Засідання Виділу. Засідання секцій. М. Русов — Гончарі в селі Опозні, б) вироби з дерева й рога в селі Грунь. М. Грушевський — Памяти Ол. Маркевича. П. Литвинова — Олійниця в с. Землянці. А. Веретельник — Олійні в північно-східній Галичині, М. Шашкевич — Продукція олію на галицькій Волині. Ф. Вовк — Передмікенська культура на Україні. М. Кр—ий — Проект найкращого видання творів Т. Шевченка. Др. Ів. Франко — Причинки до українського віршованя XVII ст. В. Гнатюк — Етнографічний збірник т. XIV, Етнографічний збірник т. XV. М. Тершаковець — Нові причинки до біографії М. Шашкевича. М. Павлик — Шкільне інспекторство Федьковича (1869—1872). Др. В. Левицький — Начерк хемічної термінології. Засідання Комісій. Справоздане з екскурсії для антропологічних помірів. Участь Товариства в ювілеях. — Нові видання Товариства.

Етнографічний Збірник видає етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка т. XIV. Оповідання Р. Ф. Чмхала, зібрав Володимир Лесевич, зредатував В. Гнатюк. Ст. I—IV+337, Львів 1904.

Матеріали до історії Колівищини. Подав о. А. Крижановський, приладив до друку М. Грушевський. (Відбитка з „Записок“ т. LVII). Ст. 24, 8°. Ціна 25 сот.
„Король Балагулів“ Антін Шашкевич і його українські вірші. Написав др. Ів. Франко. (Відбитка з „Записок“ т. LVII). Львів,

1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 34, 8°. Ціна 35 с.

Юлій Заєр, Легенди з передмовою Юрія Караска, переклав Мих. Мочульський. Накл. Української Видави. Спілки. Ст. I—XVII+148. Львів, 1904. Ц. 2*40 К. Зміст: Зрада в домі Ган, Король Кофетуа, El Cristo de la Luz, Щастє в саді цвітучих бресков, Іштар.

Микола Дерлиця, Композитор і інші оповідання. Накл. Української Видави. Спілки. Ст. 144, Львів, 1904. Ц. 2*00 К. Зміст: Композитор, На чужім празнику, Бузьки, Жовтодзюбик, Весіле, Пташенята, Останній бій, На вакаціях, Народня школа, До ока.

Фердинанд Ляссаль, Про суть конституції. З німецького переклав Д. Д. з передмовою Ів. Франка. Накл. Української Вид. Спілки, Літер.-наук. бібліотека Ч. 74. Ст. I—VII+48, Львів, 1904. Ц. 30 с.

Смерть Тимоша, історичне оповіданє. На основі повісти Рогової написав Н. М. Коштом і заходом Тов. „Просвіта“. Ч. 286. Ст. 32. Львів, 1904. Ц. 20 с.

Яків Зробек, І. Дудар. II. Епопеї часть перша. Ст. 36. Тернопіль, 1904. Ц. 50 с.

Гостинець руским діточкам. Видане чернов. філії тов. „Руска Школа“. Ч. 8. Ц. 5 с. Чернівці, 1904. Зміст: 1. Портрет Івана Франка, 2. Житєпись Івана Франка, 3. Хліб наш насущний даждь нам днєсь (оповіданє Павла Гуменюка), 4. Як Лис учив Вовчицю ловити риби хвостом? (Уривок із „Лиса Микити“ Івана Франка); 5. Придибашки (О. Федьковича), 6. З під райви та на дощ (вірш С. К.) і 7. Загадка (Івана Бажанського).

Утеча трох братів із турецької неволі. Видане черн. філії тов. „Руска Школа“ ч. 9. Ц. 5 с. (з передмовою І. К.) Чернівці, 1904.

Павло Штокало: Голгофта, передрук з „Католицького Виходу“. Накл. автора. Жовква, 1904. Ц. 20 с.

Українські переписні картки.

1. На пошану 250-ти літнього ювілею прилучення України до Москви № 2. Канальські роботи. Чернівці, 1904. 2. **И ми народний в образках.** Рисував Е. Турбацький, накл. ред. „Гайдамаків“. Львів, 1904. Серія з 6 карток: 1) Козак на коні, символ України, підносить громовий клич. 2) В палаті зібрана старшина коло гетьмана, а представелі Галичини прийшли з привітом. 3) Ангел України топче ворогів і пробиває мечами. 4) Козак в повній зброї сильний і неприємний. 5) Козак іде в бій з постановою цілковитої саможертви, а ангел України заслоняє його щитом і мечем. 6) Гетьман України дає борцями-героями булаву. Ціна цілої серії 60 сот. 3. **Іван Франко: Захар Беркут,** 10 переписних листків, накладом Я. Оренштайна в Коломиї, рис. Петрак. Рисунок гарний і багато причиняє до ліпшого зрозуміння звісної повісти Івана Франка „Захар Беркут“. 4. **Святочні переписні картки.** Накладом Я. Оренштайна в Коломиї. Рис. Петрак.

В. Щурат. Раз до мене молодість прийшла. Перемишль, 1904. З печатні Йосифа Стифіюго. Ст. 12, 16^с. Ціна 12 сот.

О чьмъ радили на всенародномъ вѣчу д. 26. Новембра 1903 въ Yonkers, N. Y. Накладомъ

Амер. Руского Народного Фонду. Скрентонъ, Па, 1904. Зъ друкарнѣ „Свободы“. Ст. 48, 8^с.

Сорокъ сказокъ. Собралъ А. Волошинъ. (Поучительное Чтеніе. Ч. 3.) Унгваръ, 1904. Изданіе Акційнаго Общества „Уніа“, Ст. 32, 16^с. Ціна 20 сот. — Отя брошурка обіймає сорок коротеньких оповіданъ із моралізаційною тенденцією і владжена для таких, що лише починають читати, роблять, так сказати-б, перші кроки в азбуці. Мова в ній — поминувши зверхну форму — досить чиста, народня, хоч не бракує в ній і таких виразів, як: роптати, почувствоваць, почти (майже), язва (рана), пѣтухъ, пуще, кальга(?), кармаць, нужны, долженъ (повинен), отличній, кушай (їж), горлышко (шийка у флашці), мореходный (морський), нѣсколько, виновать, вѣрно (певно) і ин. Очевидно, що угоруський селянин не зрозуміз тих слів, а се не може бути для нього корисним. В.

Евгеній Жуковский, Учебник рільництва. Накладом тов. „Руска Школа“ в Чернівцях. Ст. VIII+101+98+96+52+XII. Ц. 4 К. Чернівці, 1903. Книжка складаєть ся з чотирьох частий: I. Загальна культура рости (короткий нарис про складові часті землі і її фізичні прикмети, про оброблене і знаряди до обробленя землі, про загальні й штучні навози, про засів, обхід і живна культурних рости, про поправу землі), II. Спеціальна культура рости (управа найважнійших рости, управа пашних рости на рілі і сіножатях, наводненє або зрошуванє сіножатей), III. Скотарство (будова тіла звѣринного, плеканє, годо-

ванє і догляд звїрят взагалї, плеканє рогатої худоби, овець, коний і свиний), IV. Наука, як провадити сїльське господарство (засоби до провадження господарки, продукційні засоби, капїтал і його ужиток, устрій господарки, вибір способу господарки, поодинокї способи господарки, провід в господарцї і головні засади рахунковости). Вправдї вийшло в нас уже декілька українських книжок, що тикають практичних економїчних справ, однак усї вони дрібнї брошури. Першою поважною книжкою з тої галузи науки є праця д. Е. Жуковського, директора рїльничої школи в Кїпмани на Буковинї. В тїй книжцї подано 120 гарних ілюстрацій, що мають на цїли пояснити теоретичну науку. Богато нових, чи то чисто народних, чи вдатно сконструованих наукових термїнів з области тих чотирьох віддїлів економїчних наук надїбуємо тут перший раз. Тим своїм виданєм (при підмозі буковинського краєвого Видїлу) заповнив д. Жуковський в части ту прогалину в українській лїтературї, що пекучо відчувала ся в практичній господарцї. Про зміст самої книжки ми не берем ся видавати осуд, замїтимо тїльки, що видана вона старанно й гарно і без сумнїву принесе не малу користь у практичнїм житю, а для автора щире признанє від не одної людини. *Кр.*

Емїль Феррієр, Дарвінізм, переклад із французького з передмовою І. Ф. Накладом Укр.-руської Видави. Спїлки, Наукова бібліотека Ч. 12. Ст. V+144. Львів, 1904. Ц. без опр. 1.30 К. опр. 1.70 К.

Злодійська руна, передрукова-

но зі „Свободи“ Накладом Вячеслава Будзиновского. З друкарнї Народової (Манецких) ул. Коперника ч. 9, мала 8-ка, стор. 15.

Н. Писаренко, Коринь. Народня драма въ V дїяхъ. Харьковъ. Типографія В. П. Романова, Рыбная ул. № 17. 1904, 8-ка, стор. 53. Цїна 35 коп.

Бібліотека для рускої молодєжи подь редакцію Юліана Насальского. Т. LXX — LXXII. Б а т ь к о, оповїданє А. В. Штерна з великор. пер. М. Попович; **Добры й сын ь**, фантастичный образокъ въ 4 актахъ І. Я. Луцика; **Двѣ Вѣдѣмъ**, опов. А. Веретельника і **На Елеонѣ**, вірш І. Я. Луцика. Ст. 57+32+45+IX. Коломия, 1904. Редакція розписує конкурє (три премїї 80 К., 60 К., 40 К.) на написанє повісти 1) відповідної для рускої молодїжи, передївсїм морального і патріотичного змісту, 2) основаної на тлї історичнїм, або взятої з руського народного житя, 3) оригінальної, нїде ще не друкованої, 4) в обємї 2½—3 арк. друку. Речинець до кінця червня 1904 р. Цїкаво, чи довго ще Бібліотека для рускої молодїжи буде видавати ся тою архаїчною, етимольогїчною правописю, яка чейже незвісна вже нашїй молодїжи та яку цїль має в тїм проф. Насальський? *Кр.*

3 газет і журналів. (Кїевская Старина). Д. Гр. Сьогобочний подав оцїнку української белетристики „Кїевскої Старини“, за 1903 р., в рос. тижневнику „Южняя Записки“ ч. 9 1904 р. „Кїевская Старина“ каже д. Сьогобочний — не дала за 1903 р. богато з красної лїтератури ані щодо скїлькости, ані що до якости.

Що до якості, то тут особливого поступу не помітно. Виступали особи переважно звісні в українській літературі, їх оброблюване тем не представляє нічого нового. Автор переходить за порядком усі українські оповідання: „За готарь“ Кобиланської читається легко й цікаво. „Дарочка“ Яновської не належить до числа ліпших творів авторки. „Антрепренеръ Гаркунъ-Задунайський“ Винниченка не можна рівняти з двома його попередніми оповіданнями „Сыла и краса“ і „Быля машины“. „Рішучо — каже д. Сьогобочний — не хочеться вірити, щоб „Антрепренеръ Гаркунъ-Задунайський“ належав перу такого талановитого автора, бо останнє оповіданє носить на собі характер легкого фейлетона. „Святий городъ“ Лазаревського, що перший раз виступає в українській літературі, заслугує на увагу читача. „Санитаръ“ М. Левицького цікавий і ведеться живо. „Быля огнища“ Непийводи гарне, хоч дещо монотонне. Коли то не псевдонім якого звісного вже письменника — каже д. С. — то в особі Непийводи українська література дістає талановитого початкуючого письменника. „Тополі“ і „Въ невнану далечинъ“ М. Чернявського хоч мають літературну вартість, то все таки вони слабші від його поемий („Зори“ Київ 1903). Без сумніву найбільш капітальним твором і що до розвою ідеї і що до артистичного оброблення зі всього того, що появилось в „Кіевской Старині“ за 1903 р. є „Пропаша сила“ П. Мирного і Ів Білика. На кінець згадує ще автор про критичні

статі, літературні нариси та характеристики, поміщені в тім журналі.

Окрім того Южняя Записки (місячник видаваний в Одесі) подає в ч. 1 дуже гарну і тепло написану статтю Кондратенка п. з. „Къ юбилею Н. В. Лисенка“, де описані ювілейні обходи Лисенка в Галичині, а передівсім у Львові, приготования до подібного обходу в Києві, характеристика української пісні й музики та характеристика і біографія самого Лисенка. В ч. 2 в відділі „Бібліографія“ поміщена рецензія на книжку д. М. Комарова „Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ“. В ч. 5 опис Лисенкового ювілею в Києві п. з. „Юбилей Н. В. Лисенка“. В ч. 6 в відділі „Иностранное обозрѣніе“ говорить ся про невідраднє політичне і культурне положенє Русинів у Галичині та хибі народної організації. В ч. 9 є рецензія на книжку М. Коцюбинського „Оповідання“ т. I Київ 1903. В ч. 12 стаття Чернігівця „Вопросъ о народномъ языкѣ въ школахъ“, де оповіджені заходи, які робить Чернігівське губернське земство, щоб у народних школах Черн. губернії завести українську мову.

(Slovanský Přehled). В ч. 6 за 1904 р. подано статтю проф. А. Нідерле п. з. Ještě k sporu o ruskoslovenskou hranici v Uhrách, в котрій автор полемізує з виводами д. Ст. Томашівського (Записки Наук. Т. ім. Шевч. т. LVI п. з. Угорські Русини в світлі урядової угорської статистики), покликуючись при тім на д. В. Гнатюка. В хроніці того самого числа згадується про виклади.

української літератури в Києві проф. Перетцом, з хибним мотивуванням (jak se pravi, pod dojmem memoranda, jez podal ruské vláde pražský professor Puljuj, rodem Malorus), про націонаційний рух у Галичині, про зріст руських кредитових товариств, про дар Лисенкови, про черехід частини угорських Русинів на православ'я і ин.

(Нові часописи). З днем 1 марта став виходити у Львові новий двотижневник п. в. „Новий громадський голос“ на місці колошійської „Хлопської Правди“, що перестала виходити. Редактором є Др. Ів. Макух. Також в Чернівцях почав виходити новий двотижневник п. в. „Хлібороб“, якого видає „Краєва Рада культури“, а редактором є др. Ст. Смаль-Стоцький.

В Чернівцях виходить як додаток до „Рускої Ради“ (попул. тижневника) — Вістник Союзу руських хліборобських спілок на Буковині, „Селянська Каса“ — раз на місяць. **В.**

Від марта 1904 р. почав виходити у Львові під ред. С. Вітика місячник „Праця“ (Ст. 12), часопись промислових українських робітників в рамени комітету Р. У. П., замість торічної „Доброї Новини“. Часопись призначена за кордон.

Замість черновецького місячника „Гасло“, органу Р. У. П., став виходити в тім самім місті двомісячник „Життя“, присвячений вясненню засад партії і її відношеня до різних питань загально-революційного і пролетарського руху.

Краківський дневник „Czas“ надрукував у ч. 41—42 фейлетон

Б. Лепкого про житя і діяльність Миколи Лисенка.

„Южный Край“ помістив у ч. 7966 статью проф. М. Сумцова про Амвровія Метлинського. **В.**

Жидівський дневник у Львові. Дд. С. Арнольд і Яків Ліфшиц оголосили сими днями комунікат, де заявляють, що від цвітіння 1904 р. стануть видавати у Львові щоденну часопись п. в. „Tagblatt“ у жидівським жаргоні і гебрайськими черенками. Задачею дневника буде боронити інтересів Жидів і ширити просьвіту серед жидівських мас у Галичині і Буковині. Пова обороною жидівських справ дневник буде займати прихильне становище до всіх краєвих справ. Та мимо того кінцевого заповнення накинудась уже на видавців галицька польська преса (Słowo polskie, Kurjer Lwowski і ин.) за те, чому дневник не видають в польській мові, на що взагалі Жидам такого дневника, scilicet окремих організацій. Ми розуміємо, що тут є чого бояти ся, бо коли-б не те, що Жида в Галичині йшли доси у всіх справах разом з Поляками, то ті самі Поляки не мали-б і половини того всього, що мають нині. *Одначе tempora mutantur...* **Кр.**

III. З громадського житя.

З громадського руху американських Русинів. У Канаді відбуло ся в Вінніпегу дня 26 і 27 січня всенародне віче, скликане незалежними попами, висвяченими греко-правосл. єпископом Серафимом. Віче ухвалило заснувати духовний і учительський семінар. Віче мало характер чисто український.

В Злучених Державах робітники при копальнях твердого вугля з'організували ся в унію робітницьку, котра складаєть ся з місцевих відділів по народностах. Сєся організація перевела вже два страйки, в котрих виборола для робітників більшу плату.

Поміж нашими людьми починаєть ся ширити чим раз більше протестантизм. В Scranton, Pa є український місіонар-штундист, а в Allegheny, Pa прєзбитеріанська місія удержує в своїй семінарії двох наших студентів.

Щоб усвідомити наш нарід і згуртувати його в одну р.-українську громаду, устроюють ся віча по більших наших осадах. Таке віче відбуло ся в Yonkers, NY. а 22 лютого в Olyphant, Pa. На посліднім вічу порішено побудувати в Нью Йорку або Джерсі Сіті „Народний дім“, де мають містити ся банк, еміграційний дім, бюро посередництва праці і бурса для шкільної молодіжи. Гроші на сю ціль збираєть ся марками і розпродажею уділів по 10 долярів один. *См. М.*

3 Тов. для розвою руської штуки. Від д. Івана Труша, відомого нашого артиста, одержуємо ось які уваги: З загальними зборами Товариства для розвою руської штуки, які відбули ся з кінцем лютого с. р. у Львові, скінчив ся пятій рік істнованя сеї молодіжної інституції. Судячи по справозданю дирекції товариства, остатній рік не приніс товариству великого пожитку, як і попередні роки з виключенем першого. Чи і на скільки він гірший від попередніх, неможливо означити; бо справозданє дирек-

ції, хоча точно вичислює всі міщєвости, відки приходили замовлення, хоч подає загальну квоту всіх п'ятирічних замовлень, обчисляючи при тім і пересічну квоту на один рік — цілком промовчує квоту, яка вплинула з замовлень за остатній адміністраційний рік. Ся квота повинна передівсім видіти в справозданю дирекції.

Товариство має три фонди: фонд резервовий 500 кор. 50 с., фонд залоговий і емеритальний 218 к. 38 с. і фонд для заснованя руської школи малярства 445 к. 35 с. Сі позиції дають наглядний доказ, що товариство фінансово стоїть не високо. Що товариство взагалі не досягнуло такого успіху, якого члени, а може й наша суспільність сподівала ся, признає сама дирекція в справозданю; робить тільки помилку, коли вказує на байдужність нашої суспільности, як на жерело зла. Коли наша суспільність зараз в першім році істнованя товариства зробила замовлень у товаристві більше як на 40.000 кор., а ся позиція в білянсі товариства не побільшила ся в дальших роках, ба навіть зменшила ся, то причини упадку товариства треба шукати радше в устрою самого товариства і артистів взагалі (не членів товариства, котрі його інтересам цілком віддані). І справді, багато з них не розуміє вартости товариства і сторонить від нього, самі-ж члени товариства не могли доси знайти ні одного з поміж себе, який би міг постійно жити у Львові і успішно сдовняти функції одного з директорів. Се велика хибя в устрою товариства. Дальшою хибкою товариства є не-

оцінюване вартости замовлень на украшеня церков, хоча се, можна сказати, суть і підстава істнованя товариства! В остатніх літах воно занадто подало ся в бік артистичної продукції вільної штуки, отже на терен, де сили артистів за малі, а ще меньша кваліфікація заряду товариства. Доказом сього твердження була от хоть би остатня вистава, яка, пошимо похвал людей доброї волі в „Ділі“, не могла товариству принести успіху матеріального, а ще меньше морального.

Остатні загальні збори товариства не могли робити надії на будуче, бо теми санації товариства через поправу артистично-заробкової продукції ніхто навіть не порушив, а говорено тільки про якісь вистави, про уряджене ще одной фантової льотерії на галицькій Україні; або перемелювано банальні патріотичні фрази на тему „разом руки си подаймо і як братя ся любім“. Сею дорогою не уратує ся товариство від цілковитого упадку, а вже цілком не поправить ся його стану. Треба не виключно але передівсім стати на ґрунті дешевой солідної продукції з можливим узглядненем артистичних вимогів. *Ів. Тр.*

Останні судороги буковинських „русских“. В III кн. нашого журналу за 1904 р. було вже сконстатовано, що москвофіли на Буковині стануть незабаром археологічною рідкістю, бо в тій хвилі похоронили були вже свій останній орган „Православную Буковину“. Та як кожде сотворіне змагаєть ся зі смертю, а огонь заки погасне, ще в останне блисне ясним полум'ям, так воно і з буковинськими „русски-

ми“. От саме тепер удалось їм відтерти свою „Православную“ жертву старушку і вона знов стала страхати Чернівці. Але ще не все! Не задоволили ся вони відтертим трупом, що як не тепер то за кілька місяців (коли переведуть ся вибори до бук. сойму) таки перенесе ся там, „відіже ність болівни“, але, як доносить черновецька „Руска Рада“, беруть ся видавати ще газетку для народа п. з. „Народная Рада“, що має кинити „Рускій Раді“. Та те саме, що ми сказали про „Прав. Буковину“, кажемо вже й про „Народную Раду“: до побаченя на похоронах!

Фреквенція в народніх школах Угорщини. До державних народніх шкіл в Угорщині вписало ся в сім шкільнім році 308.099 учеників, більше о 78.074 як минулого року. Відповідно до матірньої мови розпадаєть ся се число на дітй: 165.039 малярської мови (+ 14.485), 51.843 німецької (+ 4.948), 39.012 словацької (+ 2.460), 29.803 румунської (+ 2.646), **9.336 руської (+ 2.783)**, 4.966 хорватської (+ 714), 2.990 сербської (— 246), 5.110 иньших матірних мов (+ 284). Що до віри дітй, то було: 158.452 рим. кат. (+ 14.514); 52.546 ареформ. (+ 6.627); 28.865 гр. кат. (+ 2.961); 23.354 жидів. (+ 981); 20.208 гр. прав. (+ 995); 19.272 еванг. (+ 1.575); 5.365 унітаріїв (+ 410), 37 иньших (+ 11). Кілько дітй ходить до конфесійних шкіл, того не можна на разі дізнати ся з урядових даних. *В.*

Як жидоватіє Угорщина. Малярський публіцист (Русин із роду) Гейза Петрашевич видав

брошуру п. н. „Zsidó Földbirto-
kosok és berlők Magyarországon“,
в якій виказує на підставі статисти-
чних дат, як Жиди загортають
сильно в Угорщині в свої руки
християнські землі, як змагаєть ся
число Жидів дідичів і арендарів.

В.

**Шкільні відносини семигород-
ських Саксів.** Як високо розви-
нена національна праця між се-
мигородськими Саксами, можна най-
ліпше пізнати з того, коли при-
дивимо ся їх шкільництву, на яке
— бідні зрештою Сакси — при-
носять дуже значні жертви, не
дістаючи при тім від держави ні-
якої помочи. У 219 парафіях і 5
філіялках євангелицької церкви
було при кінці 1900 р.: 16 пу-
бличних огородів діточих, 51 захо-
ронок, 1 інститут для виховуваня
фрєблянок (Кронштат); далі 73
одноклясові, 103 двоклясові, 31
триклясові, 17 чотироклясові, 1
пятиклясова, 4 шестиклясові, 3
семи- і 3 осьмиклясові народні
школи, разом 232; далі 4 пяти-
клясові, 3 семи- і 3 осьмиклясові
висші народні школи, разом 10;
далі в мійських громадах 13 еле-
ментарних шкіл, 4 чотироклясові
дівочі школи, 1 шестиклясова хло-
пяча школа, 1 низша реальна
школа (Кронштат), 1 низша і вис-
ша реальна школа (Германштат),
2 низші гімназії (Mühlbach і
Sächsisch-Reen), 5 повних гімна-
зий (Германштат, Кронштат, Шес-
бург, Медіаш, Бістріц), 1 духовна
семінарія (Германштат). Крім того
старша молодіж, мужеська у всіх,
а женська в переважній частині
громад, ходить на науку доповня-
ючу. В Медіаш, Марієнбург і Бі-
стріц є рільничі школи, у всіх

містах промислові школи, а в Гер-
манштаті і Кронштаті торговельні
школи. Що до фреквенції, то ні-
мецькі школи стоять на чолі всіх
шкіл в Угорщині. Число дітей,
що ходили до школи в 1900 р.,
виносило 35.390, з того 19.499
хлопців і 15.891 дівчат (дівчат
менше тому, що вони обовязані
ходити до школи лише до 14 року
житя). З того було 32.871 єван-
гелицьких дітей і 2.519 иньших
конфесий (на Угорщині до тепер
існують конфесийні школи). Коли
порівняємо числа євангелицьких
дітей обовязаних ходити до школи
і тих, що дійсно ходили, то поба-
чимо, що з 33.964 обовязаних
ходило 32.871, отже 96·78%. По-
лишаєть ся отже лише незначне
число дітей (1.093), що не хо-
дили до школи. Але й на ту решту
складають ся переважно такі діти,
що до 12 року житя ходили до
школи, а опісля наслідком при-
мусових обставин мусіли піти на
службу або до ремесла. Відпо-
відно до статистичних виказів
угор. міністерства просвіти хо-
дило в 1900/1 р. до народніх
шкіл в Угорщині 82·04% обовяз-
ваних до науки. Поділені по ма-
тїрній мові стояли тут Німці на
чолі з 95·52%, потім Словаки з
87·6%, Маляри з 85·4%, а се-
мигородські Сакси з 96·78%!
Коли порівняємо число семигород-
ських Німців із числом Русинів
у Галичині і їх шкільництво з
нашим, тоді аж побачимо, як
страшно далеко стоїмо ми поза
ними. Але тоді й врозуміємо, чому
ми не маємо політичної сили від-
повідної числу нашого населеня і
що треба робити, аби її осла-
нути.

В.

Чужинці на німецьких університетах. В минулім, зимовім півроці шкільнім було записаних на німецьких університетах 3.093 чужинців на 37.881 всіх імматрикульованих студентів. Се найвисше число, яке до тепер було; в зимі 1901/02 вписало ся було 2.917, а перед десяти літами, 1893/94 2.092 чужинців. Число чужинців становить проте 8·2% загального числа студентів, стільки воно вносило й 1901/02 р., зрештою тримало ся все коло 7%. З сих чужинців студіювали: 739 філософію, фізіологію або історію, 722 медицину, 651 математику або природничі науки, 366 право, 231 економію або лісництво, 178 рільництво, 135 еванг. теологію, 32 католицьку теологію, 26 дентистику і 13 фармацевтику. 2.620

з тих студентів були Европейці, 473 з иньших частий світа. Між першими було: 986 Росиян, 588 з Австро-Угорщини, 318 Швайцарців, 162 Англійців, 73 Болгар, 69 Румунів, 64 Французів, 59 Греків, 55 Сербів, 49 з Нідерляндів, 41 Турків, 43 Італійців, 33 з Люксембургу, 33 з Швеції й Норвегії, 14 з Бельгії, 13 з Еспанії, 12 з Данії, 4 з Португалії, 2 з Чорногори і 1 з князівства Ліхтенштайн. З иньших чужинців походило 319 з Америки, 133 з Азії, 19 з Африки і 2 з Австралії. Американців було найбільше зі Злучених Держав, Азіатів із Японії. Сі числа обіймають одначе лише імматрикульованих студентів, багато в ще госпітантів, але про них не маємо ближших даних. В.

З розмов із селянськими інтелігентами на Лівобережній Україні.

Буваючи по скілька раз на рік в одному селі степової частини Чернігівщини, мені доводить ся балакати з селянами на всякі сучасні теми. Балачки сі здають ся мені такими цікавими, що я рішаюсь надрукувати їх стенографічно, коли можна так сказати, себ-то без усяких прикрас, без усяких змін, а так як я їх чув.

А щоб ясніші, більше зрозумілі були сі балачки, я коротенько розкажу про минулий і теперішній стан того села.

За панщини власником його був один із потомків всесильної колясь старшини, тим-то всі селяни були здавна кріпаками, коваки-ж лишились тільки по далеких хуторах. Пан був жорстокий, скупий, а через те селяни були страшенно бідні, разом з тим і страшенно люті на його; вони вели з ним невидиму, потайну боротьбу: розкрадали у його, псували що могли, та тікали на Кубань, у чорноморські степи.

По смерті пана, вже після волі, маєток перейшов до його дочки, що віддалась за петербурського аристократа, який окрім знатного прозвища не мав нічого. Новий господар, промучившись в селянами скілька років, повіяв ся за кордон, віддавши маєток в аренду кацапови, який усю землю експлуатував сам, а людям не давав нічого. Щоб позбутись сього арендатора, почали його селяни викурювати: налять йому хліб у скирдах, сіно, соломю, випасають засіви, сінокоси, бьють прикащиків, одного разу навіть зробили гуртом напад на двір, але все даремно. Кацап усе-таки багатів, міцнів, бо хліб забезпечував, наймитів у дворі держав кацапів, тай адміністрацію і суд мав на своїм боці. Тим часом дідич, живучи за кордоном на широку ногу, збанкрутував, більшу частину

землі продав кацапови арендаторови, а решту купив селянський банк і розпродав її селянам, по десятині, по дві на господаря.

Тепер боротьба між арендатором і селянами стала не такою гострою, а все таки що року йому що-небудь спаять, що літа йому випасають то васіви, то сінокоси, раз-у-раз у земського начальника є його скарги на селян за ту чи иньшу шкоду.

За те тепер побільшила ся боротьба внутрішня, тоб-то між ріжними групами селян, на які тепер поділилось село. Найбільша частина, мабуть чи не половина всіх селян, складаєть ся в середніх по заможности, що мають по цілому наділу (3 десятини), по парі коний, по корові; вони спрягають ся по два, по три на один плуг, і хоч майже всі весною купують хліб на харчі, але не ходять на поденне у двір, а добувають гроші, вигодовуючи на продаж свиний. Друга половина складаєть ся в великої більшости голоти-пролетаріів і невеликої купки дукарів-кулаків, що майже всі наживають ся тим, що віддають в позыку гроші та хліб за великі проценти: за десятку рублів вони беруть проценту по рублю в місяць грішми або роботою і в рік мають не менче 120%. Пролетарії походять найбільше в дворових, що не дістали землі при визволенню з панщини, та в тих невдах, що через піяцтво, ледарство, або що иньше позбували свої землі дукарям і позоставались тільки в одних хатах та городах, чи як тут кажуть, в одних ґрунтах. Звичайно, між сими верствами селян не можна провести виразних границь, вони не різко відокремлюють ся одна від одної; так в між середніх господарів є такі, що близько стоять до дукарів, знов є й такі, що не далеко втікли і від голоти і т. д. Чим далі стоять по своєму економічному стану елементи сих груп один від одного, тим більше вони ворогують між собою, тим більше борють ся. А боротьба ся ведеь ся так само, як і в кацапом-дідичем: палять один одному хати, клуні (стодоли), ріжуть у хліві коняку, корову, в сажі — свиняку і т. д. Не рідко на сім ґрунті виникають страшенні бійки, навіть душоубства, але вони нікого не дивують, не обурюють, на їх дивлять ся навіть в юмором. От як мені розказував один чоловік про те, як у їх брат-пролетарій убив брата-дукаря:

— Вони, знаєте, давно ворогували; ніяк не могли поділити батьківських гнидників. Ото якось і зчепились; старший відбиваючись від менчого вирвав в воза люшню, та по голові його — раз! другий! а той так і викинув ся. Люшня, бачте, була замашна,

дубова, а то може й не вбив би. Раз мене один сучий син по голові люшнею телепув, а люшня була чорт-зна яка — осикова, то вона тільки — трісь! тай розскочилась на двох, а в голові тільки зашуміло; ну, тоді вже я йому...

За останні роки з між описаних груп почала відокремлювати ся невеличка кучка, душ біля десятка, яку можна назвати інтелігентною. Вона складаєть ся з елементів середнього віку, неоднакових по своїому економічному стану, але з таких, що покинули школу, передплачують газети, добувають де можна книжки і читають їх запоем; вони заснували недавно товариську крамницю, згуртувались коло сього діла і потроху починають керувати всім селом, давати йому тон. За останні часи менче стало чути про пожежі, злодійства, тепер найбільше балакають про товариську крамницю, про яку-небудь нову господарську машину куплену через сю крамницю, про те, що пишуть по газетах і т. и.

Буваючи в сьому селі по ділах служби, я познайомив ся з сими інтелігентними селянами, зацікавив ся ними і, на скільки можна, зблизив ся з ними; з моєї ініціативи і поради вони й заснували товариську крамницю, а коли діло пішло на лад, то почали обмірковувати і про позичкову касу і про господарське товариство. Згодом балачки наші почали торкатись і загальних економічних, національних і політичних питань. Економічне питання, власне аграрне, се найпекучіше в селі; багато селяни про його думають, балакають і рішають його дуже просто. От як його формулував одного разу Ягідка, чоловік років 35-ти, тихий, мовчазний, але дуже вдумливий; він самоучкою вивчив ся читати і дуже любить історичні і взагалі поважні книжки.

— Земля вся повинна бути казенна (державна) так, як тепер горілка (монополія). Треба тобі землі на оранку — прийшов до чиновника (урядника), заплатив йому скільки слід по таксі і взяв квіток, що там-то і там-то стільки-то тобі землі.

Очевидно, вони між собою давно так вирішили, бо другий селянин Клуня додав:

— І так, як в монополії не дають горілки тому, хто вже дуже напив ся, так і землі не дають тому, хто вже багато набрав.

Сей Клуня дуже цікава людина. Років йому не більше 27, але він уважаєть ся найрозумнішим, найосвіченішим у селі. Він дуже багато ходив на заробітки, виходив майже весь південь Росії, побував майже у всіх містах на Чорному морі, покоштував усяких

робіт, але жадна не прийшла до смаку і він воставсь хліборобом; побував у всяких сектах: був у штундистах, шалапутах, і кінчив підковитим атеїзмом.

— А на мою думку, то треба нарізати у вічність усім десяти по 8—10 і мужикови і панови! — обізвавсь Сноповий, чоловік років 30, що сам дістав від батька-дукаря десяти 10 землі; він раз-у-раз говорить дуже голосно, енергічно і різко, але якомсь не щиро; тільки попів він дає раз-у-раз від щирого серця.

— А панам на що? — відповідає йому Коваленко. — Їм так хіба по клаптику, щоб було де в крокет грати, „фізическим трудом заніматись“, як бувало наш пан каже!

Сей Коваленко, вже не молодий чоловік, дуже розумна людина і як би не пив горілки, то був би дуже впливовим на селі; на жаль він часто випиває, а коли випе, то зовсім губить розум. Коли тверезий, то раз-у-раз веселий, говорить з таким юмором та льогікою, що аж любо слухати.

— Ні, знаєте, ділити землі не треба на душі, — каже Клуня, — бо вийде так само як тепер. Як давали волю, то всім однаково землі дали, а тепер в одного 20 десятин, а в другого й зовсім нема. Ні, нехай уся земля буде казенна.

— Се легко сказати, — кажу я, — та не легко зробити: ви-ж знаєте, як тяжко було визволити народ з кріпацтва.

— То друге діло, тоді одібрали людей, а тепер землю! — відповідає Коваленко. — Панови лекше було востатись без землі, ніж без кріпаків, бо він змалку зве, що мужик його одягне, нагодує, а земля що? — тільки гроші дає; ну, а коли гроші йому за землю казна сплатить, то він і жалкувати за нею не буде! Коли одібрали людей дурно, то землю лекше одібраць за гроші. Казна повинна землю відкупить від панів, а мужики будуть казні вічно аренду платити; ми дурно не хочем.

— Про се в Миргородському та ще в якомусь комітеті¹⁾ постановлено, ми в газеті читали, та з сього всього, видне діло, вийде так як у казці Щедрина (Салтикова) „Ворон челобіт-

¹⁾ По ініціативі міністра Вітте засновано під його президією всеросійське „Особое совѣщаніе о нуждах сельско-хозяйственной промышленности“, а потім по вітові і губернські комітети під президією маршалків і губернаторів. Звичайн з сього „совѣщанія“ нічого не вийшло, тільки багатьох членів заслано, як о Мартинова, Вахтерева та иньших.

чик": усі знають про неправду, яка творить ся, та мовчать, — завважив Клуня.

— А ви, питаю, і сю казку знаєте?

— Знаю, ловка казка! Я її та ще ту, як мужик двох генералів годував, по нашому склав, та соромлюсь вам показати.

(Потім я читав сей переклад: зроблений він так кепсько, що його не можна друкувати.)

— Та однаково, кажу, її надрукувати не дозволять.

— То-то й горе наше! — завважив хтось. — Я хоч і школу скінчив, а як візьмусь читати руську (московську) книжку, то може двацятье слово розберу, а як читаю по нашому, то хіба двацятото не розберу. Як би не Клуня, то ми-б і в газет розібрали хіба п'яте через десяте. От як би дозволили газету по нашому!

— Не дозволять, — кажу, — уряд хоче, щоб ми швидче забули свою мову. Він думає, що держава буде міцніша, коли всі говорити-муть одною мовою, а виходить так, як колись Драгомиров висловив ся, що уряд замість „єдинодушія“ добиваєть ся „єдинообразія“.

— Еге, правду Евариїцький каже, — обізвавсь Сноповий, — що Дорошенко добре розумів, що коли Україну присоединити до єдиноплеменної і єдиновірної Москви, то Україна втерєє свою самостійність. Великі, пророчеські слова! Я вважаю, що за всю нашу історію не було розумнішого чоловіка за Дорошенка! Я як читав сю книжку, то карандашом відзначив се місце: нехай всякий, хто читати-ме її, сплнить ся на сім місці.

З поводу торішніх аграрних рухів у Полтавщині у мене була така балачка в цілою громадою. Коли я висловив думку, що такі розрухи ніякої користі селянам не дають, що вони кінчають ся тим, що селян січуть різками, один із селян завважив:

— Еге, скільки наших батьків били за панщини!

— Ну, а тепер, — кажу — салдати стріляють, людей убивають!

— А скільки нашого брата дурно гине на Амурі, на Томському, як ідуть на переселення! — одновів другий.

Після довгої павзи третій каже:

— А ви пам'ятаєте, як ото колись Жидів били? Після того вони років в десять такі шовкові були: то, бувало: „мужик-гадюка!“ а то вже стало: „дядюню, дядюню!“

Знов павза, після якої четвертий додає:

— Та й начальство (уряд) побачило, та й заборонило Жидам купувати землі, брати в аренду. От і тепер може яка переміна вийде. Що-ж се? Який небудь оконом чи прикащик накраде в пана грошний та й бере землю в аренду, а тоді дупе з мужиків шкуру. Ні, треба такий закон, щоб в аренду брав землю тільки той, хто сам коло неї робить!

Якось приїзду я в село і розпитую в своїх знайомих, що у їх нового.

— Та в нас новина не мала: недавно приїздив до нас жандар¹⁾, та такий як зв'яз, хто його знає, чи він зроду такий, чи се вже служба його така — не по людськи й дивить ся.

— Чого се — питаю — він приїздив?

— Тут штука вийшла. Є у нас тут п'яничка Іван Захаренко, коли знаєте; так він п'яний завів ся лаятись з монопольщиком,²⁾ а той і каже: „Чого ти тут лаш ся, не бачиш, он на стіні царський патрет“? А Іван, звісно п'яний, і ляпнув: „Що він мене, такий-сякий, на хазяйство поставив — чи що!“ Взяв та пужальном і видовбав очі на патреті.

Монопольщик — до вратника³⁾, той до станового⁴⁾, та ото й жандар приїхав. Приїхав, а тут і друга оказія трапилась: майстри, кацани, що будують церкву, розбалакались з Павленком (вони в його квартирують) про те, що в царя нема сына, а самі дочки. От Павленко, вибачайте, й каже: „Нехай би мене попросив, он, бачите, у мене самі хлопці!“ Ну, майстри — попові, а під становому, а той до жандара. Кинулись за Павленком, а його нема — втік; в тиждень дома не було, десь по родичах ховав ся, а потім вернув ся.

¹⁾ Се не те що в Австрії.

²⁾ Той, що продає горілку в державних крамницях.

³⁾ На подоби австрійського жандара.

⁴⁾ Старший за вратника (урядника).

— Ну, що-ж, питаю, йому?

— Та пусте — одсидів щось в місяць, так само й Захаренкові.

Коли до села дійшов царський маніфест, виданий 26 февраля 1903 року про те, які реформи мають бути в Росії, то він викликав багато всяких балачок, а потім усі увевнились, що се дурниця.

Першим питанням, коли побачили мене мої знайомці, було:

— Чи ви маніхвест читали?

— А ви, питаю, читали?

— Читали аж замуслили, та нічого не розберем; видно, мудрий його складав! Скажіть, чи ви не знаєте, що отсе про понів написано: „увеличить вліяніе духовенства на народную жизнь“. Як-то, ще мало попам власти? У нас тут балакають, що вони вже замість земських начальників будуть.

— Може замість станових, — кажу я сьміючись. — Досі на повіт було пять станових¹⁾, а тепер буде в кожному селі піп-становий!

— А хай не дїждуть сі кровопийці, — обзиваєть ся гарячий Сноповий, — щоб ще вони нами правили! Нехай тільки дадуть їм власть, то побачите, що скрізь бунт буде. Ми тоді їм скажем так, як цар Петро Шведам, п'ючи за здоровля своїх учителів: „Як ви мене навчили, так і я вам зробив!“ Я вже в Петербург, у Синод, тайне (анонімне) письмо послав, що по канонічним правилам піп повинен знати тільки церкву, а до сьвітської власти не мішатись.

— А як отсе місце розуміти? — питає хтось. — В маніхвесті сказано: „облегчить покупки с крестьянским банком“, а в газеті ми начитували цинкуляр міністра фінансів, щоб банки не видавали великих позичок на землю, бо ціна на неї дуже підскочила. Як-же се? — не заставлять-же вони панів дешевше продават землю. Чи так буде, як цар каже, чи так як його міністер?

Я не знав, що на се відповісти, бо навкруги було багато народу і тільки руками розвів, але за мене відповів Клуна.

¹⁾ Поліційна сільська організація в Росії така: губернатор — на всю губернію, ісправник — на повіт. В повіті — пять, шість станових приставів, на кожну волость по одному уряднику (вратнику), в кожному селі — стражник і зо скілька сотських і десяцьких.

— Хіба ви не знаєте, як про се давно сказав Тарас Григорович? Він каже: „а Ирод царь у ликтора халяву лиже, щоб той йому хоч пів-динарія позичив, а той кешенею трясе“. Ликтор — то міністер фінансів. Як схоче міністер дати гроший, то буде так як цар каже.

Се порівняння так мене здивувало, що як би я не чув його на власні вуха, то не повірив би, щоб його зробив мало освічений селянин.

— І як-то Шевченко не бояв ся оттак писати! — промовив хтось.

— Бо мужик! — одповів Ягідка. — Що-ж? нижче мужика вже не поставлять, а далі Сібіру не зашлють!

— Е, не кажіть так, — промовив Клуня, — Петропавловська кріпость ще далі, бо аж під водою.

— Ні, такий він вже уродив ся! — завважив хтось. — Хіба-б його хто знав, як би він бояв ся, хіба-б насипали йому таку могилу?!

Про те, який рух викликав серед селянства той маніфест, мені розказував один піп, окружний місіонер, що веде боротьбу в сектами.

— Сей маніфест наробив шелесту і серед штунди. Перше вони ховались, а тепер їхні пресвітери їздять та явно „соврачають“ народ; вони дурні думають, що коли в маніфесті говорить ся про „вѣротерпимость“, то сим наче вже й їхня секта вважаєть ся законною. Помилуйте, хіба-б міг хто сю секту дозволити, коли між штундарями є прямо анархісти! От в одне село мого округу, де багато штундарів, приїхав якийсь пресвітер (шкода, що не полав ся він мені в руки!) і об'ясняв їм молитву Господню. Дійшовши до слів „да прийде царствіє Твоє, да будет воля Твоя“ і каже: — Ви що-дня промовляєте сі слова і не розумієте їх, а вони от що визначають. У сьвятому письмі сказано, що Євреї звернулись до пророка Самуїла, щоб він їм настановив царя, той не хотів, але Бог йому сказав: „Самуїле, не тебе вони образили, а мене, бо не схотіли, щоб я над ними царював, а побажали собі земного царя. Помаж їм на царство Саула, але скажи їм, що царі позабирають синів їхніх і пороблять із них воїнів своїх (от звідки повелась салдатчина!), позабирає у їх кращі виноградники і пороз-

дає царедворцям своїм (от через що у панів найкращі землі!). Хоч і скаменуться вони колись і бунтувати-муть проти його, та вже пізно буде! Ото-ж Ісус Христос, Син Божий, і навчив нас молитись і просити Господа, щоб прийшло Його царство, Його воля, а не земних владик." От, бачите, як сей анархіст об'яснив молитву Господню! Хиба після сього можна сій секті дарувати права?!

— Та чи єсть-же, — питаю я, — в Біблії таке місце?

— Є! але воно зовсім не стосується до молитви Господньої.

Після того, як газети розписали про те, як відбулось у Полтаві свято Котляревського, селяни дуже жалкували, що ніхто в їх не поїхав туди. Я втішав їх, обіцявши повідомити їх, коли будуть святкувати ювілей Лисенка і радив їм поїхати на се свято. Вони послухали мене, і справді Коваленко приїхав у Київ і пробув там днів зо два. Я познайомив його там з де-ким із моїх знайомих, які дуже зацікавились, чи розібрав селянин промови Галиччанин, що говорять діалектом значно відмінним від лівобережного, особливо наголосами.

— Та розібрав п'яте через десяте. Звісно, мужик як овечка!

— Ну, що-ж саме вони говорили?

— Та вони всі одно говорили: „Дав вам Бог Шевченка, він до вас говорив, говорив, а ви, дурні, його не зрозуміли. Дав вам Бог Лисенка, він вам 35 літ співає, а ви все спите!“

Знайомі мої ніяк не сподівались, що неосв'ячений селянин зробить таке резюме з промов галицьких гостей і буди здивовані надзвичайно.

Свої вражіння з свята Коваленко висловлював так: „Ото, як в Різдвяній ночі картина прояснилась, коли підняли завісу таку, як ятір, то так мені тепер світ прояснив ся. Ми думали, що ви може один такий, аж вас он скільки!“ сказав він показуючи на публіку в театрі. „А все таки мало. От, як би вас було та стільки, як нас!“ т. є. як би свідомої інтелігенції було стільки, скільки несвідомих селян.

Приїхавши до дому, він розказав селянам у найдрібніших подробицях про те, що він там бачив, що чув, як хто промовляв, як хто співав. Коли він розказував, як надзвичайно гарно співала Дейша-Сіонницька, то один старий селянин вставив увагу, що „от-

так мабуть співала ота співачка, через яку наш пан і масток перевів, даруючи їй подарунки в скілька тисяч“. На се Коваленко відповів: „Дурний! хіба він не знав, що в соловейка тільки-голос такий гарний, а пірячко таке-ж сіреньке, як і в горобця!“

Коли в газетах почали показуватись признаки війни в Японцями і селяни сполошились, то я їх заспокоював, кажучи, що до війни діло не дійде, що тепер усі клопочуть ся, щоб не було війни на світі. На се мені відповів Сноповий, як і раз-у-раз гучно й енергічно:

— Се ви говорите про гаагську конференцію. І ви їй вірите? Та се вони так тільки говорять. Знаєте, як Толстой каже? Як ріжуть теля, то пані так гидує, так гидує, аж трусить ся, а як поставлять на стіл печене, то так його їсть, аж облизуєть ся. От-так і се. Вони так не люблять війни, так не хотять її! А захопити лакомий шматочок, от як Манджурія, та ще чужими головами, то вони ого! які ласі.

Як настала війна, то село наче прокинулось від віковичнього сну: в чайній і по хатах народ збираєть ся, читають газети; звичайно один читає в голос, а всі слухають, а потім балакають, балакають...

Недавно мені знов довелось побувати в компанії моїх знайомих селян. Звичайно зараз зайшла балачка про війну.

— От добре, що у нас є товариська крамничка, то ми двічі на тиждень, як приходять газети, збираємось собі своєю тісною компанією, наче по ділам товариства, випорожняємо самовар за самоваром та калякаєм про війну. Ви їдите скрізь, то може чуєте багато такого, чого і в газетах нема?

— Ні, — відповідаю, — певного нічого нема з війни, а про внутрішні діла, то де-що є такого, про що в газетах не пишуть. От чулка, що в Фінляндії, в Польщі неспокойно та й на Кавказі, а то ще й у Сибірі Буряти незадоволені, послали до цариці прохання, щоб не міняли їхніх давніх порядків.

— Та ми про Бурятів читали в газетах, а чого-ж Кавказ бунтує?

— Те-ж добиваєть ся за свої права.

— Он, бач, — каже Клуня, — всі народи ворухать ся, а Україна спить!

— Не дуже й спить! — обізвався іронічно усміхаючись Коваленко. — Он, як прочитав у церкві піп маніфест про війну, то баби зараз почали журитись: „Скільки то на нашого повстало — цар польський, цар казанський, цар астраханський та ще якийсь бутербродський, чи як там його!¹⁾ І то-ж кожний добиваєть ся за своє: той за батьківщину, той за дідищу.“ Та вже Лаврін їх заспокоїв: „Дурні, каже, чого ви журитесь? та він в хаті сидіти-ме, там мужики головами накладати-муть.“

— Піп розкажує в церкві, що се повстала війна християн супроти поганих язичників, — каже Сноповий, — а виходить, що язичники милосердніші за християн. Он у газетах пишуть, що після бою з нашими кораблями Японці не дають нашим людям потопать, а виловлюють їх в води, лічать у своїх госпиталях, а наші, як розказував тут один салдат, що був у китайську війну, потопили в Амурі скільки тисяч китайських крамарів та робітників, як вигнали їх із Благовіщенська. От, про се в газетах і не писали!

— А нехай спробує яка газета правду сказати, то зараз закриють, — обізваєть ся Клуня. — Он в кожнім числі є звістки, що ту газету закрили на 6 місяців, ту на 8, а ту й зовсім! от і бо-ять ся, бо тепер саме жнива для газет.

— Тепер вони пишуть більше про те, — каже Ягідка, — як Куропаткіну в кожнім городі дарують по іконі; не дурно для його самого аж два вагони їдуть, буде де складать!

¹⁾ Початкова формула кожного маніфеста обовязково виглядає ось як:

Высочайшій манифестъ.

Божією послѣдствующею милостію Мы, Николай Второй, Императоръ и Самодержецъ Всероссийскій, Московскій, Киевскій, Владимирскій, Новгородскій; Царь Казанскій, Царь Астраханскій, Царь Польскій, Царь Сибирскій, Царь Херсониса Таврическаго, Царь Грузинскій; Государь Пековскій и В. кн. Смоленскій, Литовскій, Волынскій, Подольскій и Финляндскій, Кн. Эстляндскій, Лифляндскій, Курляндскій, Семигальскій, Самогитскій, Вѣлостокскій, Корельскій, Тверскій, Югорскій, Пермскій, Вятскій, Болгарскій; Государь и В. кн. Новгорода, Черниговскій, Рязанскій, Полотскій, Ростовскій, Ярославскій, Вѣлозерскій, Удорскій, Обдорскій, Кондійскій, Вятскій, Мстиславскій и всея Сѣверныя страны, Повелитель и Государь Иверскій, Карталинскія и Кабардинскія земли и области Арменскія; Черкасскихъ и Горскихъ князь и иныхъ Наслѣдныи князь и Обладатель, Государь Туркестанскій, Наслѣдникъ Норвежскій, Герцогъ Шлезвигъ-Гольштинскій, Стормарнскій, Дитмарсенскій и Ольденбургскій и прочая, и прочая, и прочая.

— Ну, видне діло, що тепер Японці пропали, — глузує Сноповий, — бо нашому pomoже як не свв. Микола, то свв. Пантелеймон, або свв. Юрій.

— Гледіть, щоб не було йому так, як тому Ляхови, — сьміється Коваленко, — що не міг на коня вискочити та просив усіх сввятих; „Сввяти Антоні, поможи вискочити на коня!“ та й не вискочив; „Сввяти Франціску, поможи сісти!“ — і так просив усіх по одному — не помогли! Тоді він крикнув: „Вшисци сввенці, поможіть!“ — розігнався, та упав по той бік коня, та й каже: „Та не вшистки-ж разом!“ Побачимо, як наші на сухопутті вовуватимуть, а на морі вони наловчилися: тільки побачать Японця, зарав і впірне під воду, от як „Варяг“ та „Корець“, або — бах! — тай полетить за хмари, як „Єнісей“.

— Еге, за те-ж їх і перебирають! — відповідає Клуця. — Старка вже нагнали, замість його Макарова прислали, а замість отого дурного Стесселя їде якийсь Смірнов. Ну, й справді дурний! чи ви читали, які він прикази пише? Знов оттого владивостоцького начальника флота, забув як його звать, те-ж мабуть нагнали, а пишуть, що „по болѣзни“ увольнив ся.

— Та й в Алексєєвим штуку вдрали! — знов озивається юморист Коваленко. — Се так, як мені! Був я, знаєте, скілька год за титаря, а се піп напосівсь, щоб нашого пана-кацапа обрати. Ну, на сході й кажуть: „Нехай пан буде за титаря, а ти, Коваленко, за помішника, бо пан не ходити-не що служби до церкви.“ А я й кажу: „Що-ж се ви мені, люди добрі, хочете зробити так, як зробили Алексєєву в Куропаткінім?“ Ну, й сьміха було!

— Шутки шутками, а справді, як по вашому — чим війна скінчить ся?

— Хто його знає, — кажу. — Мабуть скінчить ся тим, що до титула добавить ся ще — „цар манжурський“.

— Або як наш дяк казав, що тепер наш уже величати-меть ся так: „Государь великія, малыя, бѣлыя и жовтыя Руси.“ Дяк, знаєте, наш теж штукар: ми якось розмовляли про те, що у нашого в Порт-Артурі нема вугіля, нічим пароходи топить, а через те вони й не виходять проти Японця, а дяк і каже, моргнувши вусом: „Ми й без вугіля Японців побемо, у нас, каже, ладану багато, будемо моленія возносити о дарованні побѣди над врагом.“

— Чи ми поб'єм, чи нас поб'ють, а добра не жди, — завважив хтось із гурту. — Накладуть акциз на карасин, на сахар, на землю, то ми й поплатимо розходи.

— Ні, — обізвав ся Клуня, — як нас поб'ють, то буде краще. Он у нашій газеті була перепечатка з газети „Новое Время“ та з „Петербурзьких В'ідомостей“, що хтось каже, що після того, як нас побито під Севастополем, то дали волю, новий суд, завели школи; то коли поб'ють т'енер, то дадуть землю та може ще що.

— Та землі вони повинні дати хоч тим, що покалічено на війні, чи убито, — промовив Ягідка. — Аж як чавунка або фабрика убиє чи покалічить кого, то дають пенсію; неодмінно і вони повинні дати, про се скрізь балачка йде; чи нас поб'ють, чи ми поб'ємо, а земля буде хоч салдатам.

— Як наші поб'ють, то все востанеть ся по старому, — зауважив Клуня, — а коли нас поб'ють, то може великі переми́ни будуть. Аж як чоловікови невдача, то він радить ся, розпитує, що йому робить і слухає людей; а коли йому раз-у-раз веє, то він і слухати нікого не хоче, ще й налає того, хто вмішасть ся. Отак і в сьому ділі. Я думаю, що як би нас там добре попобили, а тут скрізь щоб почались вольнення (розрухи), вольнення... от тоді було-б діло! А коли тут скрізь буде тихо, то хоч нас там і поб'ють, то все востанеть ся, як було; тільки ще більше платити-мею. От, не знають коли проклямації розкидать! — з серцем вигукнув він та аж рукою махнув.

На се ніхто нічого не промовив, усі сиділи мовчки дивлючись в землю.

— Ні, — врешті обізвав ся Коваленко, — що не кажіть, а Японець таки „коварний“! Ну, що-б йому було послухать нашого, як він казав на гаагській конференції: — „Нехай буде вічний мир; я заб'еру Манжурію, Корею, Китай, а ви мовчіть, хай буде мир!“ Ні, Японець таки не послухав — а „в'ірломно“ напав на нашого.

Описане тут село зовсім не вигмкове для лівобережної України. Економічний і громадянський стан та й самі селяни прямо таки типічні для сієї частини української землі; навіть приведені

жною балачки, правда, в иньшій редакції, можна почути скрізь по Полтавщині, по Харківщині.

Правобережний же народ різко відрізняється від лівобережного. Хоч який безправний був гетьманський уряд на лівім березі, але на правім він був безмірно гірший. Хоч яка тяжка була папщина на лівім березі, а на правім вона була ще тяжча; на лівім березі все таки раз-у-раз була традиція, що пани і кріпаки однаково походять з козаків; до самого визволення з кріпацтва на лівім березі багато кріпаків судилось з панами за те, що їх батьків чи дідів не по правді з козаків записано в кріпаки. Хоч яке безправне тепер земство на лівім березі, а все таки воно ліпше все-сильної правобережної адміністрації. Сі різні умови життя минулого і сучасного і виробили иньшу вдачу в народа. На правім березі з давніх-давен нема козацтва, там народ здавна пригнічений панами та адміністрацією, він там майже весь неграмотний, нерозвинений і не має того світогляду, що лівобережний.

Z.

Три з'їзди.

(До найновішої історії соціальної демократії).

I.

Задача сеї статі — дати огляд послідних з'їздів німецької, австрійської і російської, а радше великоруської соціально-демократичних партій. Отсі з'їзди відбули ся в ріжних часах: німецький у Дрездені від 13 до 20 вересня 1903 р., австрійський у Відні від 9 до 13 падолиста 1903 р., а про російський задля конспіративних причин можна лише сказати, що відбув ся в кінцем 1903 р. або в початком 1904 р. і тревав кілька тижнів. Справозданя з таких з'їздів належать властиво більше до щоденної преси, але власне для того, що щоденна преса поза репортерськими справозданнями (спеціально в нашій пресі і таких трудно діждати ся!) майже не доторкаєть ся ідейних питань, виростає потреба говорити про такі з'їзди і не по репортерськи

Соціально-демократичних з'їздів відбуваєть ся що року богато. Коли-ж ми темою нашої статі вибрали як-раз три висше згадані, то се ось чому. Соціальна демократія — витвір раг excellence німецький і в Німеччині дійшла вже до такої сили, що на неї звернені не тільки очи всіх иньших соціально-демократичних партій, але, можна сказати, навіть очи всього культурного світа; всім цікаво знати, якими дорогами піде німецька соціально-демократія далі. А австрійська і російська соціально-демократичні партії цікаві для нас тим, що, — як се вже підніс в сїм журналі д-р Франко, — з ними звязаний також робітницький рух нашої нації.

Що німецька соціальна демократія одна з найсильніших партій не лише в Німеччині, але в усїм світі, про се годі спере-

чати ся. На яких ідейних і фактичних даних опираєть ся та сила, яка її будучність, про се можна дискутувати, але факт все таки лишить ся фактом. Щоб дати понятє про ту силу, подамо кілька статистичних даних.

При виборах до німецького парламенту, які відбули ся в червни 1903 р., впало на соціально-демократичних кандидатів 3,010.472 голосів, а в парламенті засідає тепер 81 соціально-демократичних послів. Соціально-демократична преса дуже численна, а деякі газети розходять ся в десятках і сотках тисяч примірників. Так пр. центральний орґан партії, берлінський дневник „Vorwärts“ друкуєть ся в 78.500 примірників, а чистий дохід з тої газети за 1902/3 р. виносив 72.338·65 марок. Правда, не обходить ся й без дефіцитів: науковий орґан партії, тижневник „Die neue Zeit“ виказує дефіцит 7.260·06 марок. Доходи партії в році 1902/3 виносили 628.247·23 марок, ровходи 554.211·88 марок, з чого пішло також 1.716·35 марок на краківський „Narzęd“. Сих кілька цифер найяснійше говорять про силу німецької соціально-демократичної партії.

Що-до самого з'їзду, то се дійсний парламент з 320 учасниками, що мають „правосильні мандати“, і зі всіми иньшими формальстичними акцесоріями державних парламентів аж до уневажнення мандатів включно. Поминувши вступні праці формального характеру, практиковані на всіх з'їздах, а також полародження ряду внесень в справі т. зв. робітницького законодавства, з'їзд займав ся головню справою співробітництва членів партії в буржуазійній пресі, справою тактики і т. зв. ревізійізму і справою відносин партії до Р. Р. S. (польської соціалістичної партії), яка не входить у склад німецької соціально-демократичної партії, але працює самостійно між польським народом у Німеччині. Отсі справи ми й обговоримо по порядку.

Справа співробітництва соціальних демократів у буржуазійній пресі не нова і не легка до поладження. Від самих початків соціально-демократичного руху соціально-демократичні письменники містили свої твори в буржуазійних виданях. Лишаючи на боці діяльність Маркса та Енгельса в тім напрямі, писав Каутскі в „Frankfurter Zeitung“, Лібкнехт у віденській „Die Fackel“, Бернштайн, Дашинський, Герц і багато иньших у віденській „Die Zeit“, ціла плеяда в берлінській „Die Zukunft“, а далі годі й вчислятї, кілько соціальних демократів, і то найвизначнійших, займає місця редакторів або співробітників у різних

непартиїних виданях. І се зовсім зрозуміле. Коли партія була ще слаба (маємо на думці очевидно партію німецьку, хоч те саме можна сказати й про інші партії), то й партійну пропаганду треба було вести по часті в непартиїних виданях, а також члени партії — літерати, коли-б хотіли обмежити ся тільки на партійну пресу, не мали-б де писати і мусіли-б або вмирати з голоду або заробляти на хліб иньшим ремеслом. Коли-ж партія зміцнилася, то зросло в ній також число вчених і літератів. Вправді багато з них працює в партійній пресі, але не всі можуть і хотять в ній або виключно в ній працювати, а надто деякі видання мають прямо в тім інтерес, аби між їх співробітниками були також письменники — члени соціально-демократичної партії.

Партії з такою строгою дисципліною, як соціальна демократія, такий стан не вигідний з багато причин, між иньшим і тому, що над статтями членів партії в непартиїній пресі не має партія ніякої контролі і з сього боку впаде неодне слово критики, яке за цензурою в партійних органах не побачило-б ніколи світла.

А що партійна цензура не дуже ласкава, видно хоч би з того, що на з'їзді в Монахові 1902 р. піднято питанє, чи мають право члени партії працювати в приватнім соціалістичнім журналі „Socialistische Monatshefte“ поминаючи партійний журнал „Die neue Zeit“. Справа стане більш ясною, коли додати, що „Die neue Zeit“ репрезентує напрям ортодоксів-марксистів, який уважаєть ся в партії офіційним, а редактор сього журналу Каутскі стрічав ся вже не раз на партійних з'їздах з закидами занадто острого цензування надсиляних праць. Натомість „Socialistische Monatshefte“, які по своїй програмі повинні би властиво бути дискусійним органом для ріжних соціалістичних напрямів, зробили ся de facto органом ревізійістів. Коли-б отже члени партії були обовязані писати виключно для „Neue Zeit“, то мабуть ні одна ревізійістична думка не побачила би світла, а коли передівсім для „Neue Zeit“, то „Socialistische Monatshefte“ мусіли би задовольняти ся тим, що відкине редакція „Neue Zeit“. Так чи инакше, ревізійісти і „Socialistische Monatshefte“ вийшли-б на тім не найлучше.

В часі між монахівським а дрезденським з'їздом справа значно заострилася, головню через співробітництво деяких членів партії в „Die Zukunft“. „Die Zukunft“ — се т. зв. „безпартійний“ жур-

нал, що містить праці письменників найрізномірніших поглядів. Її редактор Максиміліан Гарден, один із найвизначніших німецьких публіцистів, против котрого витягнули в полеміці навіть такий „аргумент“, що він Жид-вихрест і змінив свою батьківську назву Вітковскі, допускав супротив партії нерас, — говорячи офіційними партійним стилем, — „ненависну і злобну критику“, отже inde igne.

Мені за мало звісна публіцистична діяльність Гардена, аби судити про неї. Певна річ, що ідея органу для свободної дискусії, де всякий міг би голосити і заступати свої переконання, гарна; ходить лиш о те, яке становище серед тих дискусій займає сам редактор. Коли появилася звісна книжка Кеннана про Сибір, в Гарденовій „Die Zukunft“ (з 22. липня 1893 р.) надрукував проф. др. Вільгельм Гет (Joest) статтю, повну таких безличних нападів на російських революціонерів (Гет називає їх простими злочинцями, розбійниками, злодіями, паничами, російські студентки, що брали участь у революційнім руху, проститутками, а при тім кладе великий натиск на те, що майже всі вони — Жиди), що найобскуРНійшим памфлетам російської офіційної преси трудно забути було-б видержати в ним конкуренцію. Свобода дискусії — велика річ, але такої статі жаден чесний редактор не повинен помістити, а коли вже містить, то бодай зі своїми увагами. А тимчасом Гарден не тільки не реагував на статтю Гета, але не відізвався навіть на його-ж замітку, що „Гарден перший і доси одинокий німецький публіцист, який мав відвагу відмовити фетішови Кеннана дізнаваній доси честі“. На таку похвалу Гарден, коли не поділяв думок Гета, абсолютно не повинен був мовчати. А мовчав...

Але вернім до рiчч. З приводу інцидента між соціально-демократичними письменниками, співробітниками „Die Zukunft“, а редакцією „Neue Zeit“ видав партійний вiряд в марті 1903 р. такий комунікат:

„1. Чи можна вважати за згідне в інтересах партії, аби члени партії працювали як редактори і співробітники в буржуазійних прасових підприємствах, де супротив соціально-демократичної партії ведеться ненависна або злобна критика?

Відповідь: Ні!

2. Чи може член партії бути редактором або співробітником буржуазійної газети, яка не підходить під повисшу характеристику?

Се питанє належить потвердити, о скільки воно тикає позицій, в яких член партії не змушений писати против соціально-демократичної партії або мовчати на напади, звернені против неї.

Одначе як в інтересі партії, так також в інтересі тих її членів, що займають такі становища, лежить, аби їм не давати в партії ніяких довірених позицій, бо ті швидше чи пізніше мусять їх довести до конфлікту з собою і з партією.

Отсей комунікат предложено з'ясувати для санкціонуваня, і над ним вивязала ся довга і пристрасна дискусія, в котрій члени партії не щадили одні одних гіркої правди.

Найгірше світло кинула отся дискусія на одного з найвишнійших теоретиків і публіцистів партії, д-ра Франца Мерінга, співробітника „Neue Zeit“, редактора „Leipziger Volkszeitung“, автора книги „Die Geschichte der deutschen Sozialdemokratie“ і багато иньших наукових публікацій партії. Партійна кар'єра Мерінга була така: 1875 р. видав він безімнену брошуру на „Herr v. Treitschke, der Sozialistentöter,“ де виступає в обороні соціальної демократії; 1876 р. партія вела з ним переговори в справі обнятя редакції газети „Die neue Welt“, які розбились о те, що Мерінг жадав 1000 таларів річно, а партія могла дати тільки 800; 1877 р. видає Мерінг історію соціальної демократії, де нападає на партію і на соціалізм в спосіб, гідний найскрайнішого і найбільчійшого „оборонця ладу і порядку“, а рівночасно пише в різних буржуазійних газетах як спеціаліст від поборюваня соціалізму, — між иньшим в „Gartenlaube“ з 1880 р. хвалить звичний закон против соціалістів; в рр. 1886 і 1887 починає в „Volks-Zeitung“ боронити соціалну демократію, і се заводить його незабаром на лоно партії, де поволи він доходить до великого значіння; в 1891 р. яко член партії просить Гардена, аби той винайшов роботу в буржуазійній пресі для другого соціально-демократичного літерата пок. Шенлянка, бо соціально-демократична преса але платить; 1892 р. заявляє свою готовість працювати в „Die Zukunft“, а рівночасно прирікає Гарденови свою поміч, коли-б той хотів в Шенлянком зробити „спеціальний обрахунок“; вкінці стає одним із „непомильних“ у партії, зі строгістю Катона відсуджує від чести всіх партійних товаришів, які містять статі в „Die Zukunft“, боронячи ся перед їх нападами пр. такою „правдою“, що закон против соціалістів вчинив його соціалістом, його, що 1880 р. не знаходив слів похвали для того власне закона против соціалістів.

Ось яким „рицарем принципів“ показав себе Мерінг. Супроти його поступків писане статей в „Die Zukunft“ чи де інде, се прямо невинна діточа забава, а одначе Бебель, той правдивий Катон партії, який для співробітників „Die Zukunft“ не шадив як найчорніших красок, старав ся всіми силами вибілити Мерінга; називаючи все його поступуване „психологічною загадкою“. Що більше, коли Мерінг наслідком дискусії на з'їзді поскладав свої партійні уряди, заряд уділив йому повного розгрішення і покликав його знов до сповнюваня редакторських функцій.

Homo sum et nil humani alienum a me esse puto“... Такі Мерінги знайдуть ся безперечно в кожній партії і не з того можна робити закид соціяльній демократії, що вона має свого Мерінга, а з того, що деякі партійні провідники, відсуджуючи від чести партійних товаришів за такі дрібниці, як співробітництво в непартійних газетах, обуржуючи ся на всяку, хоч-би найоб'єктивнішу і найбільшійшу критику, не жахаючи ся в боротьбі зі своїм, хоч би найчеснішим противником ніяких аргументів, аби лиш його відсудити, боронять рівночасно таких Мерінгів, оправдують усі їх поступки, а навіть віддають їм у руки всю партію. Против тої нерівної міри, по якій у одних найпоганіші вчинки, се тільки „психологічна загадка“, а в других усі, хоч-би найчесніші поступки, се все „ідіотизм“ або „лайдацтво“, ми не перестанемо протестувати, де і в який спосіб вона-б не проявляла ся!...

По довгій дискусії з'їзд санкціонував висше поданий комунікат, і всі літерати з виїмком одного, Борхардта, заявили, що перестануть писати до „Die Zukunft“.

Тепер придивім ся прийнятому комунікату, який тепер не тільки німецькій, але силою її авторитету й иньшим соціяльно-демократичним партіям служити-ме за закон в подібних випадках. Своім першим пунктом забороняє він членам партії працювати в газетах, які ведуть супротив партії „ненависну або злобну критику“. Але де-ж критерій? Яку критику вважати оправданою і прихильною, а яку злобною і ненависною? Адже в одного боку правовірні члени партії готові вважати і дуже часто вважають найоб'єктивнішу і найбільшійшу критику ненависною і злобною, а в другого боку полеміка між марксістами й ревізіоністами навіть у такій дисциплінованій партії, як німецька, буває дуже часто ненависна і злобна, а доказом служать хоч би й самі дебати на з'їзді; а вже полеміка між ріжними соціялістичними групами в Росії, на-

віль між групами тої самої народности, переходить по просту всякі границі. Таки чином під понятє ненависної і злобної критики можна підтягти все, що лиш зарядови партії подобаєть ся. Консеквентно беручи, то незабаром треба буде хіба індексу тих органів преси, в яких соціяльним демократам не можна працювати...

Коли перший пункт, хоч і не выдержує критики, то бодай ясно рішає справу (або не працюєш в таких а таких газетах, або пересташ бути членом партії), то другий пункт кладе часть членів партії просто в нестерпне положене. Тобі дозволяють працювати в не-партійній газеті, але через те спихають тебе на підрядне становище в партії, щоб не допустити до конфлікту, який колись може трапити ся. Коли руководити ся таким прінціпом, то властиво жадному з живучих членів не можна повірити ніяких становищ у партії, бо кождий, доки живе, може змінити свої погляди, а тим самим довести до конфлікту з партією. Се щось як той Циган, що послаючи сина зі збанком по воду, найперше набив його, аби не збив збанка. Прийде до конфлікту, то тоді й час рішати, але во імя будучих конфліктів ділити партію на членів I. і II. класи, се не тільки нерозумно, але по части навіть „ненависно і злобно“...

Зі зростом літературної продукції, зі зростом верстви образованих, які не можуть і не хотять замикати ся в бюрах державної машини, література стала для многих і многих жерелом зарібку, фахом, який дає хліб їм і їх родині. Інакше й не може бути. Літературна праця вимагає в наших часах стільки студій, знаня і часу, що годі віддавати ся їй з успіхом, заробляючи рівночасно на житє иньшими способами; таких письменників, що мають власний масток і можуть віддавати ся літературі без огляду на заробок, не багато; давні меценати перевели ся, а зрештою всякий письменник волиять заробляти своєю працею на хліб, як висіти на ласці якогось там мецената. А тимчасом житє йде своєю дорогою і не все можна писати те, що хочеть ся, і там, де хочеть ся. І тому годі приказати письменникови: пиши се, а не пиши того; друкуй тут, а не друкуй там; годі навіть тоді, коли-б йому запевнювано заробок у доволеній пресі, а тим більше годі, коли того зарібку не запевнюють ся. Чим-же письменник — пр. соціяльний демократ, що заробляє працею хоч би в ворожій для партії газеті (що впрочім майже не трапляєть ся, бо така газета його не заангажує, а він знов місця в ній не прийме!), ріжнить ся від робітника, що працює в неменьше ворожого для партії фабриканта? Прінципіяльно

нічим. І коли можна тут поставити яку директиву, то хіба ту, аби письменник не писав нічого против своїх переконань і не приймав редакційної одвічальности за статі, що противлять ся його переконанням. Вибір газети вже треба лишити самому авторови, його особистій принципіальній чуткости і тим обставинам, серед яких йому приходить ся працювати. Цевна річ, що тут уже отвираєть ся дискусія: що один уважати-не оправданим, те другий може осудити; може доходити й до конфліктів, які сего чи того зроблять в даній партії неможливим, — homo sum... Але се ще не причина до таких ухвал, яку приняв з'їзд німецької соціальної демократії. Подібні справи можна розсудити кожду в спеціальному випадку, а кожда загальна норма не тільки не усуне лиха, але скривдить неодного невинно.

* * *

Від часу виходу книги Едварда Бернштайна пп. „Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie“ почав ся в німецькій соціальній демократії напрям, прозваний ревізіонізмом. Для характеристики сеї назви наведемо отсі слова Бернштайна, виголошені власне на дрезденськім з'їзді: „Я ніколи не говорив про ревізію соціалізму, тільки обговорював ряд питань під заголовком: проблеми соціалізму. Коли всіх тих людей, які давнійше чи тепер в теоретичних чи практичних питаннях мали погляд відмінний від погляду великої більшости членів партії, назвати генерально ревізіоністами, одержимо велику громаду, в якій заступлені зовсім різновродні погляди. Критичних духів скрізь тяжше згуртувати, як духів догматичних. Тому не диво, коли т. зв. головні ревізіоністи розходять ся між собою в різних точках. Я ніколи не попадав в ілюзію, ніколи не урокував собі, що як теоретик війду ся ві всіх питаннях з Ауером, Фольмаром або Гайне. Я ще в Англії заявив: се самостійні політики, люди практичного досьвіду; вони не відповідають за мене, а я за них. Ауер — мій дорогий приятель, Фольмар — старий товариш боротьби, але Фольмар не стоїть до мене ближше, як Август Бебель. Се невірно думати, що існує одноцільний ревізіоністичний напрям, який конспірує против цілої партії. Се лиш люди, що супроти поглядів, заступлених в офіціальному органі партії „Die neue Zeit“ мають гетеродоксальні, протилежні погляди. Коли-ж нам виповідять

війну, як тепер Бебель, то розуміється, що ми знайдемо ся разом, хоч би тому, аби боронити свободи думки. Опісля, коли війна мине, кождий піде знов своєю дорогою, працюючи в рамках партії“.

Бернштайн, один із найвизначніших теоретиків партійних, колишній марксист, проживаючи довгі роки на вигнанку за границями Німеччини, дійшов до думок відмінних де в чім від Марксових. На його погляд пролетаріат не йде на зустріч революції, а соціалістичний устрій досягнеть ся дорогою еволюції, повільними реформами при помочи праці в законодавчих інституціях.¹⁾ Коли теорія Бернштайна вірна, то потрібна також зміна програми і тактики в соц. дем. партії.

Правду кажучи, то соціальна демократія вже в давна поступає в практиці згідно з принципами Бернштайна, а вся її робота в парламенті та в інших законодавчих тілах, весь її провід у робітничьім руху, весь її легалізм, -- усе те ніщо инше, як лиш реформаційна робота в демократичнім, а не соціалістичнім дусі, робота, яка в Англії, Злучених Державах північної Америки, Швейцарії, Франції і т. д. робила ся і робить ся дуже добре не-соціалістами; все те латання теперішнього устрою, яку під кінець 60-их років минулого століття найлучше схарактеризував таки сам Лібкнехт, один із провідників соціальної демократії.²⁾ Але як легко змінити свої погляди у практиці, так тяжко піти з ними раз на все в розрив в теорії, і соціальні демократи, побачивши себе в зеркалі Бернштайнової праці, самі себе злякали ся. Як давніше, оправдуючи свою практичну діяльність перед закидами анархістів, не щадили „крешких“ слів на адресу революційности тих остатніх, так тепер перед теоретичними нападами ревізіоністів почали хоронити ся до твердині революційности. Тактика соціальної демократії не змінила ся через те ані в напрямі революційній ані ревізіоністичнім, а в цілій сій теоретичній боротьбі ходить лиш о задер-

¹⁾ Подібний погляд заступає у Франції Жорé, в Бельгії Вандервельд. Що-до Австрії, то тут в теорії марксизм, а в практиці хаос, сполучений дуже часто з неуттвом. — *М. Л.*

²⁾ В промові, виголошеній 31. мая 1869 р. на публичних зборах демократичного робітничього товариства в Берліні, що вийшла брошурою пз. „Ueber die politische Stellung der Sozialdemokratie insbesondere mit Bezug auf den Reichstag“. — *М. Л.*

жане про сьвято революційного прапора, який ревізіоністам починає вже заваджати.¹⁾

В кількох останніх роках не було з'їзду, на котрім не порушувано би справи ревізіонізму і в звязку з тим партійної тактики, і не ухвалювано резолюцій, що партія не має найменшої причини «ігнорувати щось у програмі, тактиці або назві, — що очевидно не перешкаджало виринати тій справі як в пресі так і на слідуючих з'їздах.

Коли при виборах до парламенту 1903 р. партія — завдяки тій обставині, що в Німеччині нема ні одної *par excellence* народної, широ-демократичної партії, а речниками демократизму являють ся перед масами власне соціальні демократи — віднесла таку блискучу перемогу, виринула в партії думка, що соціально-демократична фракція в парламенті повинна добивати ся для себе віцепрезидентури.²⁾ Зараз по виборах порушив сю справу в „*Sozialistische Monatshefte*“ Бернштайн, підносячи, що в сій справі партія не повинна зважати, що віцепрезидент має сповняти по традиції також деякі двірські обовязки. Коли-б сю справу був підніс хтось иньший, то дискусія над нею була би менше більше спокійна, — коли-б так пр. Бебель або Каутські, то може-б їй і притакнули, — але на Бернштайна накинули ся зараз усі не-ревізіоністи мокрим рядом, відмовляючи йому права порушувати такі kwestії без попереднього дозволу партійного заряду, а на з'їзд наспіла до ухваленя така резолюція Бебеля, Каутського і Зінгера :

„З'їзд зважає фракцію добивати ся вправді, аби місце першого віцепрезидента і одного секретаря в парламенті обсаджено її кандидатами, але зобовязує їх не приймати двірських з'обовязань чи яких иньших умов, що не впливають із конституції.

„З'їзд осуджує як найострійше ревізіоністичні змагання до зміни нашої дотеперішньої випробованої і побідної тактики, опертої

¹⁾ О скільки німецька соціальна демократія справді революційна, видно з того, що маючи за собою 3 мільони виборців і 81 послів, ждала преспокійно, аж ткацьких робітників у Крїмчаві в Саксонії по кількомісячнім страйку змусить голод до капітуляції, — коли тимчасом о много слабші робітницькі організації завдяки революційній тактиці доходять і матеріально і морально до куди лучших результатів — *М. Л.*

²⁾ У Франції єсть віцепрезидентом посольської падали соціаліст Жоре, а його товариш Мільран був членом міністерства Вальдер-Руссо. — *М. Л.*

на класовій боротьбі, в тім напрямі, що здобуване політичної сили через поконуване наших противників має бути заступлене політикою порозуміння супротив існуючого стану речей. Наслідком такої ревізійно-історичної тактики було би, що в партії, яка стремить до як найшвидшої переміни існуючого буржуазійного устрою на устрій соціалістичний, отже єсть революційна в найлучшій значіню того слова, витворилась би партія задоволена самим реформованем буржуазійного устрою.

„Для того з'їзд в противенстві до існуючих у партії ревізійно-історичних стремлінь заявляє, що класові противенства не ослабають, але постійно заострюють ся, і заявляє: 1) що партія відсуває від себе відвічальність за політичні й економічні відносини, оперті на капіталістичнім способі продукції і тому відмовляє всякого уділення засобів, які можуть задержати пануючу класу при правліню; 2) що соціяльна демократія згідно з революцією Каутского на соціалістичнім конгресі в Парижі 1900 р. не може стреміти до участі в правліню серед буржуазійної суспільности.

„З'їзд осуджує далі змаганє до затушовуваня існуючих, постійно зростаючих класових противенств, щоб улєкшити порозумінє в буржуазійних партіях.

„З'їзд дожидає, що фракція ту більшу силу, яку зискала через збільшенє числа своїх членів, як також через могутий зріст стоячих за нею виборчих мас, оберне на ширенє розуміня про ціль соціяльної демократії і згідно з принципами нашої програми вужиткує на те, аби в як найбільшою силою і натиском постояти за інтересами робітницької класи, за розширенєм і заповненєм політичної свободи і рівних прав для всіх, аби ще енергічніше, як се було можливе доси, повести боротьбу против милітаризму й марінізму, против політики колоніяльної і політики світової сили, против несправедливости, гнету і визиску в усякій формі, та аби енергічно працювати в напрямі будови соціяльного законодавства і сповненя політичних і культурних задач робітницької класи.“

З отсеї революції, хоч вона стилізована дуже оглядно і фатально, можна дуже добре пізнати ту „подвійну бухгалтерію“ марксіського напрямку соціяльної демократії: революційну фразеологію з неревольюційним змістом. Те саме видно було і в горячій дискусії, до якої, крім кількох менше звісних, але все таки визначних членів партії обі сторони вислали своїх найліпших теоретиків і політиків: марксісти Каутского і Бебеля, а ревізійністи

Бернштайна і Фольмара. Годить ся завважити, що промови сих мужів принесли би славу найсерйознішому новочасному парламентови, як і загалом цілий в'їзд, о скільки можна судити із стенографічного протоколу, робить вражінє найсерйознішого парламенту, а спеціально в наших, українських публичнім житю дискусій такого рода мабуть іще не було і мабуть не швидко можна їх сподівати ся. Молодечий запал мало що не 70-літнього Бебеля, холодний досвід Фольмара, наука Бернштайна і Каутского, — одним словом: тут ставали против себе гідні себе противники.

Та не вважаючи на всі симпатії до революційности, якою була проната промова Бебеля, не можна отрясти ся з вражінє, що се говорить не партійний товариш, а якийсь диктатор, коли не самодержець... „Я не позволю“, „сего мені за багато“, я, я, я і ніхто тільки я, — отсе основний тон усеї промови. І повну рацію треба признати словам Фольмара, які дуже добре характеризують поступуванє офіціальних кругів соціальної демократії: „Від десятків літ заперечуєть ся у нас при кожній нагоді, що існує небезпека для свободи думки. Так, товариші, як коаліційний закон на папері дуже мало мені поможе, коли не могу ним покористувати ся, бо він в усіх усюдів окружений лапками і вовчими ямами, так само нічого не варта свобода думки, яка стоїть лиш на папері. Се не жадна свобода думки, коли, як тільки хто отворить уста, аби сказати щось, що иньшим не подобаєть ся, ті иньші як стій обпадуть його як череда вовків“... Так характеризує соціально-демократичну свободу слова один із найвизначніших провідників партійних, так само характеризує її польський соціаліст Кульчицкий в своїй книжці *Anarchizm współczesny*; такі самі сумні досвіди збирає всякий, член чи не-член партії, коли посьміє відіввати ся з чимось, що не по нутру офіціальним кругам соціальної демократії. Цевне, се не аргумент против соціалізму. Се вплив теперішнього державно-капіталістичного устрою, в котрого соціальна демократія приняла багато елементів; се дух самодержавности чи загальніше: державности і обявленої релігії, який заморозив роскішний цвіт свободи і в соціально-демократичнім таборі; се метить ся на них політика компромісів, латанин теперішнього порядку, якої не прикрити ніякими революційними фразами.¹⁾ Хотіли реформувати, а замість того

¹⁾ Шан. автор тут, на нашу думку, троха пересолив. Політика компромісів і латаня теперішнього ладу нічого не винувати тому, що в соціально-демократичній

їх вдеморалізували, так як коли до зіпсованого вина ділять, до-брого, то зіпсоване не стане добрим, тільки добре попустиє ся; се той самий процес, який з християнства зробив те, чим воно єсть нині. І тому побідний похід соціальної демократії не буде око-нечним тріумфом свободи і щастя і вже тепер за ті найвищі добра людськості приходять ся зводити важку боротьбу не тільки з бур-жуазією, але і з соціальною демократією...

В дискусії над поданою резолюцією підносили ревізіоністи, що партія вже не раз ухвалювала подібні резолюції, аби опісля поступати як-раз протинно, наводячи численні приміри з історії партії. І так Лібкнехт у згаданій промові з 1869 р. наклеїв безпощадно парламентоване, аби опісля зі всею партією кинути ся в вир парламентарної гри; партія виступала против участі в ви-борах до сойнів, до міських рад, аби опісля піти в розріз з тими ухвалами; голосило ся і голосить ся, що вся суспільність ділять ся на два ворожі, непримиримі табори: буржуазію і соціалну де-мократію, аби при кожній нагоді неначе в наругу голошеному прин-ципови заклjučувати з одним то другим гуртом буржуазії виборчі компроміси і т. д. і т. д. Одним словом: велика часть історії партії, се одна наруга практичної діяльності над теоретичними принципами. Під тим оглядом ревізіоністи бодай консеквентні, хо-тячи теорію сконструувати відповідно до практичної діяльності, коли марксісти теоретизують революційно, а роблять так, як ре-візіоністи.

Тепер придивім ся резолюції, яку з'їзд очевидно прийняв. Отже що-до віцепрезидентури, то або вона не має значіння, або, коли має значінє, то чи варто позбувати ся її задля якихсь двір-ських чешностей?! Чи щось впливає з конституції чи з традиції, все таки єсть воно виразом сили пануючої верстви, а чи мене важкнуть на підставі поліційного патенту з до-конституційної ери,

партії проявляєт ся, бодай у деяких її кругах, нетерпимість до всякої відмінної думки і змаганє до обмеженя свободи слова. А винно тут власне те, що теоретична основа партії з наукової зробила ся догматичною, тобто, що здобутки наукової праці Маркса й інших теоретиків соціалізму власне для партійних цілий зроблено догмами, нетикальними й недоступними для критики, поправок і дальшого розвиваня. Не мало тому винен і сам спосіб викладу Маркса, але найбільше винно те, що Марксові теорії зробили ся євангелієм робучої верстви, основою великої організації, а така основа з конечности мусить бути тривка і непорушна, значить, мусить вийти з наукового, так сказати, кровобігу, який ненастанно зміняє, перетворює та правляє здобутки попередників. *Іс. Фр.*

чи на підставі найновішої карної процедури, — різниця тут лиш формальна. Остаточно можна зміст поліцейного патенту перенести в формі відповідного припису між конституційні закони так само, як буржуазійна більшість німецького парламенту може дуже легко постарати ся, аби двірські обовязки президії парламенту випливали з конституції. А тоді вже соціяльний демократ на підставі ухваленної резолюції зможе піти на двір Вільгельма... Не краще стоїть діло з тим підчеркуванем клясових противенств, безоглядної боротьби в противниках, осуджуванем порозуміння і т. д. Поминувши вже, що про соціяльне (робітницьке) законодавство дбали і дбають також не-соціялісти, всякий закон вимагає згоди більшости, а що соціяльно-демократичні послы більшости не мають, то таки без того проскрібованого порозуміння в буржуазію не обійдеться ся і фактично не обходить ся.

* * *

Одно в питань, у якім партійні соц.-дем. з'їзди кількох остатніх років ніяк не можуть дати собі ради, се польське питанє. Давнійше польські соціяльні демократи творили одноїльну організацію з німецькими, але перед кількома роками відділилися ся, приймаючи спільну програму з одною частиною польських соціялістів у Росії, де дано багато, аж за багато місця національному питаню, і приймаючи назву: Polska Partya Socyalistyczna (коротко: P. P. S.)¹⁾. Відтоді між німецькою і польською соц.-дем. партією панували все більші або менші непорозуміння, які дійшли до того, що німецька партія почала на свою руку працю між польським пролетаріатом, видаючи навіть по польськи свій орган „Gazet-y ludow-y“, який одначе поводить ся не найлучше, бо має, як сконстатовано на дрезденськїм з'їзді, ледви 40 платних абонентів.

¹⁾ В російській Польщі існують ще дві соціялістичні групи: Socyalna Demokracja Królewstwa i Litwy, якої програма не різнить ся нічим від иньших соціяльно-демократичних програм, і Polska Partya Socyalistyczna „Proletaryat“, яка побіч соціяльно-демократичної програми признає потрібним для Росії терор. Всі ті три організації стоять до себе в як найбільше ворожких відносинах. Що-до Галичини, то тут офіційно польська соціяльна демократія єсть федеративною частиною загально-австрійської соціяльної демократії, а тим самим обовязує її партійна програма, принята в Відні 1901 р., враз з національною програмою партії, принятою в Берні 1899 р., — але de facto вона ідентифікує себе з P. P. S.: коли говорять про польський соціялістичний рух у Росії, то тільки про рух P. P. S., а P. P. S. признає її органи своїми. Додамо ще, що по моделю P. P. S. зорганізована й Українська Соціялістична Партія (У. С. П.). — М. Л.

Партійний з'їзд у Монахові 1902 р. поручив врядуви з огляду на надходячі вибори довести до якогось порозуміння в Поляках, бо готово було дійти до того, що в деяких округах ставати-муть против себе кандидати обох партій. Що-до виборів порозумінне досягнуто, але що-до з'єднання партій ні. Німці поставили такі умови: признание польської організації в тм, що вона має вести агітацію та організацію між „говорячим по польськи“ населенням Німеччини; приналежність польської організації до партії Німеччини; признание партійної програми і партійних інстанцій; делегація на партійний з'їзд по приписам організаційного статута; допускальність творення національних секцій в поодиноких місцевостях. Сих умов Поляки не хотіли прийняти, кладучи від себе умови, які вимагали би зміни організаційного статута німецької партії, на що знов заряд без доволу з'їзду не міг пристати. Головну вагу польська партія клала на задержане назви P. P. S. і програми з відбудованем польської держави яко постулату мінімальної програми, коли німецька партія в справі невазлежности Польщі стояла на принципах льондонського конгресу в 1896 р., котрий лиш загально заявляє, що кожда нація має повне право сама рішати про себе. В справі виборів Поляки ждали, аби в тих округах, де після остатньої конскрипції більшість населення польська, класти кандидатів, що володіють німецькою і польською мовою, одначе мусіли пристати на умову Німців, що в тм випадку рішаючим моментом буде більшість робітників даного округа, зорганізованих у партії. Тут абсолютно треба признати рацію Полякам. Посла не вибирають самі зорганізовані робітники, але агітуєть ся за ним серед найширших мас, а якже-ж можлива серед польської маси агітація за кандидатом, який не знає польської мови?!

Не входячи в сю справу ближше на основі льокальних відносин, завважимо лише, що принципіально польські соціалісти мають безперечно право на самостійну партійну організацію. Тут являєть ся найліпшим устрій федеративний, на підставі якого зорганізована австрійська соціална демократія. В Австрії єсть XIX артикул основних законів державних і за ним пішла австрійська соціална демократія. Німеччина — національно судільна держава, і на тм становищі стоїть також соціална демократія. Соціална демократія при всій своїй інтернаціональності не може виеманципувати ся в під впливу державних рамок, а радше копіює їх, і ми побачим.⁰

далі, що організація російської соціальної демократії не далеко втікла від російського самодержавія.

Німецька соціальна демократія в своїх відносинах до P. P. S. неконсеквентна. Ставлячись до неї в таким самим почутем інтернаціональної солідарності, як до інших братніх партій, отже вважаючи її партією соціалістичною, німецька партія робить їй рівночасно конкуренцію через „Gazet-y ludow-y“. Або одно або друге: або в очах німецької партії P. P. S. не соціалістична партія, а годі треба їй поборювати, або, коли P. P. S. признаєть ся партією соціалістичною, треба їй лишити працю між польським населенням і не підривати їй ґрунту власними виданнями. Певна річ, що живучи в тій самій державі, годі обійти ся без тіснішого порозуміння і до сего порозуміння обі сторони повинні довести.

Ще кілька слів про ідею державної незалежності підбитих націй. Говорити про незалежність у соціалістичнім устрою, значить виважувати отворені двері, бо або така незалежність не тільки для кожної нації, але і для всяких вузших ґруп розумієть ся сама собою, або соціалізм не єсть ти, за що видає себе. А державна незалежність серед існуючих відносин, в капіталістичнім устрою? Аби її можна було досягнути дорогою дипломатичних шахрайств великих держав, чому остаточно ніхто не противив би ся, се трудно припускати, — впрочім така держава була би хіба ельдорадом для кліки можних, отже побивати ся за нею народови не варто. Коли-ж нарід має вибороти собі державу незалежність, то обовязок соціалістів ширити між масами думку, що не варто бороти ся, аби сотворити новочасну державу, підпору для народніх гнобителів, але треба обернути свої сили, коли вони єсть, на усуненз всякого гнету і висиску.

Иньша річ, що де існує національний гнет, там соціалісти мають не лише право, але й обовязок виступати також против нього, тим більше, що він утруднює робітникам арозуміне соціального гнету. Також треба признати, що при всій неконсеквентности супроти P. P. S. німецька соціальна демократія являєть ся в Німеччині єдиним серіозним противником національного гнету, а її виступи в обороні Поляків о ціле небо висші і смілійші від політики шляхотського „Кола польського“ в німецькім парламенті.

Для докладности треба завважити, що з'їзд апробував постуцване заряду в пертракціях в P. P. S.

* * *

Між ріжними дрібнішими справами порушено на з'їзді також справу генерального страйку, який на нашу думку може бути найкращим оружен у руках робітницької класи не тільки для хвиливого поліпшення свого положення, але стане також прольогом грядучої соціальної революції. Генеральний страйк, се оруже анти-парламентарне, він віддає долю робітників в їх власні руки, а не в руки послів, редакторів і ораторів, як парламентаризм, він виключає компроміси, його пропагують в противенстві до парламентарної тактики соціальних демократів анархісти, — і тому з'їзд навіть не хотів довго дискутувати над сею справою. Внескодавця, котрий мав лише скромне жадане, аби з'їзд поручив зарядови поставити справу генерального страйку на денний порядок слідуєчого з'їзду, обілляли холодною водою, а з'їзд пішов за думкою Ледбура і Лєгіана, що розбиране сеї справи для партії непотрібне, а навіть небезпечне.

Сея справа стоїть також на деннім порядку інтернаціонального соціалістичного конгресу, який має відбутися в серпні сього року в Амстердамі. З того, як веда і веде себе супроти сеї справи соціально-демократична партія німецька, а також, як побачимо далі, австрійська і російська, можна вносити зовсім на певно, що се буде офіційальна екскомунікація генерального страйку і всіх тих, хто пропагував або пропагувати-ме сю ідею...

II.

Культурно годі Австрії рівняти ся з Німеччиною, а так само австрійська соціальна демократія не видержить порівняння зі своєю німецькою посестрою. Австрійська соціальна демократія живе наукою німецької, не даючи до спільної скарбниці партійної науки — з виїском дуже нечисленних одиниць, як пр. др. Фрідріх Герц (ревізіоніст) в аграрній kwestії, — нічого власного; практична діяльність партії мимо офіційального марксівства — ревізіонізм non plus ultra; тільки в національній справі здобула ся партія (на з'їзді в Берлі моравськім 1899 р.) на рішене принципіальної ваги (федерація національних груп), яке повинно стати звірцем усюди, де існують подібні відносини, як пр. у Росії.

Австрійська соціальна демократія складаєть ся з національних груп: німецької, чеської, польської, української, італійської (властиво з двох італійських з ексекутивами в Трієсті й Трентіні)

і південно-славянської. Зі всіх націй, що заселяють Австрію, не мають своєї соціально-демократичної організації тільки Румуни на Буковині, які, оскільки беруть участь в руху, входить у склад німецької організації. Угорська соціальна демократія з'організована окремо від австрійської.

Годить ся завважити, що після справоздання центральної екекутиви (а також екекутиви німецької організації) переслідування соціально-демократичного руху з боку правительства зменшились, що толкуеть ся тим, що др. Кербер не хоче собі вражувати такої сили, як соціальна демократія. На нашу думку причина лежить деінде, а власне змінило ся не так правительство, як сама соціальна демократія, яка, покинувши давні революційні кличі й зійшовши на дорогу легалізму, парламентаризму і компромісів, перестала бути як в Австрії, так і скрізь у західній Європі небезпечною для правительства і буржуазії, тих підпор істнующого „ладу і порядку“. Вирочім на окраїнах Австрії: в околиці Карсу і в Галичині переслідування не лише соціально-демократичного, але всякого опозиційного руху процвітають досить гарно.

Партійні фінанси за час від 1 липня 1901 р. до 30 червня 1903 р. представляють ся так: доходи 3.771.05 кор., розходи 3.593.87 кор., з чого на видавництво українського орґану „Волі“ пішло 300 корон. Треба вазначити, що крім загально-партійної каси кожда національна орґанізація має свою окрему касу. Так пр. чеська орґанізація мала доходів 15.405.35 кор., польська орґанізація 1.368.90 кор.

Сили поодиноких національних груп, судячи по стані преси, — бо иньші дані, як участь у виборах, збори, фонди і т. п. не скрізь подані, — представляють ся ось як:

Німецька орґанізація має 27 політичних газет, з того 3 виходять що дня, 3 два рази на тиждень, 20 що тижня, а 1 („Arbeiterinnen-Zeitung“ у Відні) що 14 днів. Одноразовий наклад усіх тих газет вносить 117.750 примірників. Фахових газет має німецька орґанізація 33, з того 3 виходять що тижня, 6 три рази на місяць, 8 що 14 днів, 7 два рази на місяць, 1 що 20 днів, 8 що місяця. Одноразовий наклад усеї фахової преси вносить 101.905 примірників. Крім того виходить один гумористичний двотижневник („Neue Glühlichter“ у Відні) і 8 иньших газет, переважно місячників для обговорювання ріжних справ.

Німецькій організації, безперечно найсильнішій, майже дорівнює організація чеська. Має вона 14 політичних газет, з яких 2 виходять щодня (одна в Празі, а одна в Відні), 2 три рази на тиждень, 1 два рази на тиждень, 5 щотижня, 3 щодня і 1 раз на місяць; далі 19 газет фахових, між ними 4 тижневики; в кінці органи: науковий, белетристичний, антиклерикальний, гумористичний, а крім того видавничу спілку, яка за рік 1902/3 пустила в світ 33 більших і менших видань у 246.600 примірників.

Італійська організація з зарядом у Трієсті має один деньник і два тижневики (з тих один хорватсько-італійський); італійська організація в Трентіні один деньник.

Південно-славянська організація видає один політичний тижневик і один науковий місячник.

Переглядаючи справоздання зарядів польської і української соціальної демократії, так і бачиш, що духовим і фактичним провідником партійного руху в Галичині (польська організація обіймає і польських робітників Шлезії) єсть організація польська, а українська, найслабша організація в цілій партії, дає ледви слабі прояви життя.

Польська організація має деньник „Naprzód“, тижневик „Głos Robotniczy“ (який тільки що в початку 1904 р. почав виходити у Львові), двотижневик для селян „Prawo Ludu“, популярно-науковий місячник „Latarnia“ і пару фахових газет. Характеристично, що великий аграрний страйк українських селян з 1902 р., його генезу, як також попередні поменші страйкові рухи обговорено в справозданню польського заряду. Остаточно право до цього мав заряд польської партійної організації так само, як заряд все-австрійський, але вже сама льояльність наказувала полишити обговорене цього руху, до якого польська соціальна демократія нічим не причинила ся (причинила ся до нього, а властиво зростила його праця радикалів, продовжувана опісля в партіях соціально-демократичній і національно-демократичній), ані не брала в нім, з виськом двох-трьох одиниць, активної участі, — своїм українським товаришам.

Українська соціальна демократія в Галичині пробуває в виськово некориснім положенню. Більші міста, де наслідком сконцентровання промислового і торговельного пролетаріату, а також

висшого рівня просвіти соціально-демократична агітація ще най-лекша, опанували польські соціальні демократи; по селах усяка агітація дуже утруднена, а тим більше соціально-демократична, а до того українські соціальні демократи, звязані загально-австрійською програмою, в якій аграрна kwestія зовсім поминена, не мають пригожої аграрної програми і в своїй діяльності мусять послугувати ся то радикальною, то національно-демократичною програмою, так що нераз їх діяльність не виходить на користь їм як партії. Вірна принципиви інтернаціональної солідарности, українська соціальна демократія в справах загального значіння дуже часто дає відсувати себе в тїнь своїм польським товаришам, у яких націоналізм на нашу думку наслідком великих, то славних то болючих національно-історичних моментів уже в крові і навіть нимоволі висуває ся на перший плян, — і се також не помагає її ростови, коли тимчасом у справах спеціально-українських польські соціальні демократи не все підпирають її відповідно¹⁾... До того додаймо рутенську васкорузлість, для якої соціалізм — діло самого чорта, а то й гірше, абсолютнн адміністраційних властей, вплив духовенства на селянські маси, і стане ясним те виємково некорисне положене української соціальної демократії. Партійний орган „Воля“, який де поміне виходить два рази на місяць, ледви дихав, — а були такі часи, що видавано по кілька чисел нараз у більше як місячних відступах, — до того редактований дуже слабо: ні для інтелігенції, ні для простого люду, ні для промислових, ні для аграрних робітників, щось по рецепті *ex omnibus aliquid, ex toto nihil*, а невидержаність статей робить часто вражїне стилістичних вправ гімназиста середніх здібностей.

Не багато краще стоїть і організація. В справозданю вправді читаємо, що „в поодиноких громадах засновано соціально-демокра-

¹⁾ В справі звісного розпорядження намісника против еміграційного заробкового руху українських селян заповіла українська соціальна демократія на 24. IV. с. р. ряд демонстраційних зборів. Чи, де і як вони відбули ся, годі точно знати, бо „Narząd“ не подає ніяких звісток, а „Воля“ виходить тільки 2 рази на місяць, тай то не правильно. Але на зборах у Львові, як нас поінформував один із присутних, було ледви 2—3 десятки душ, коли тимчасом партійні збори в справах загального значіння або спеціально-польських відбувають ся все при участі кількох сот людей. А про те справа згаданого розпорядження намісника крім спеціально-українського мас ще й загальне значїне... — М. Л.

тичні просвітні товариства „Воля“ і в той спосіб повіти, як Збараж, Перемишль, Бучач, Чортків, Станіславів обнято сітею соціально-демократичних агітаційних гнізд, а результат був часами надсподіваний: приміром усе селянство збаравського повіта (над 50.000 голів) на численних публичних зборах по дуже оживленій і основній дебаті заявило ся за соціальною демократією, а против національної (мабуть національно-демократичної? — *М. А.*) партії мимо живої агітації сеї послідної.“ Але се справоздане на нашу думку сильно переборщене і написане хиба про того externo товаришів иньших націй, аби прикрасити сумну дійсність. З вичислених п'ятох повітів партія стоїть сильно лише в Збаражчині, де давнїше була сильна радикальна організація, яка разом із Яцком Остапчуком перейшла в соціально-демократичний табор. Та говорити про в се населене повіта просто єсмїшно, бо хоч би і в се селянство, що інтересуєть ся публичними справами, заявило ся за соціальною демократією, — вичрім і се, навіть не зовсім вірно, бо в галицькій пресї стрічаємо ся нераз із звістками про успіхи праці польсько-шляхотських гакатистів у Збаражчині, — то кілько ще в повіті людей індиферентних, темних?! Перемишль понав на томїсь у крайній занепад, який не зменьшаєть ся, а росте, а в иньших трьох повітах українська соціальна демократія починає ставляти тільки перші кроки. На правду та „сіть соціально-демократичних агітаційних гнізд“, се, в висемком Збаражчині, дуже маленьке число кружків або й одиниць.

Слабїсть партії видно і з її делегації на віденський з'їзд. Відповідно до організаційного статута кожда національна група має право вислати двох делегатів з одного виборчого округа. Се формалїстика, без якої годї дістати ся на з'їзд, і тому з огляду на фактичні обставини українська делегація виглядала-б комічно, коли-б не було сумно, що люди через формалїстику мусять брати ся аж на хитрощі, аби дістати мандати на з'їзд. На з'їзді було 6 українських делегатів, із яких властиво лише Вітик (львівський повіт) і др. Яросевач (член центрального заряду) когось репрезентували. Бо репрезентанти Стрийщини, де ніхто не чув про українську соціально-демократичну організацію, Мелень і Яхимович, віденський робітник, який кільканацять літ, коли не більше, не видів уже ані Галичини ані Стрийщини; репрезентант Станіславїщини, студент прав Назарук із Бучача, і репрезентант Тернопільщини Михайло Пасічник — „з Тернополя“, як подано в реєстрі, — що

вже в 10 літ проживав постійно в Відні і не знати, чи коли в своїм житті бачив Тернопіль, а українська соціально-демократична організація Тернопільщини, якої існувало є тільки гіпотезою, його, — се хіба делегати in partibus infidelium. Тай пожитку з української делегації не було великого. В президії сидів др. Ярославич, в мандатовій комісії Вітик, що на спілку в Місьолком із Кракова виїс революцію в справі кровавих виборів до станіславівської каси хорих, — тай на тім покінчила ся вся їх діяльність, бо врештою підчас дебат ніхто з них не забрав голосу.

Переходячи до справоздання з віденського з'їзду зазначимо, що брало в нім участь 141 делегатів: 74 Німців, 39 Чехів, 15 Поляків, 6 Русинів, 4 Італійці і 3 Словінці. Дебати вели ся по німецьки і по чеськи; для чеських промов був офіційний перекладач.

Наради віденського з'їзду були дуже різнородні й ріжносторонні. Становище соціальної демократії супротив дуалізму, рух за здобуте виборчого права, соціальна політика, консумційні спілки, робітницька класа і справа алькоголю, — все те справи, що ворушать під сю хвилю кожного, хто займасть ся публичним житєм в Австрії. Соціальна демократія обіймає всі прояви нашого суспільного життя, стараючи ся дати всюди відповідь на пекучі питання.

Найповажнішим еляборатом на з'їзді був безперечно реферат Австерліца про „дуалізм і соціальну демократію в Австрії“. Дуалізм — щоб схарактеризувати коротко становище референта, а також соціальної демократії — се форма, в якій династична політика двора перенесла ся в часи народньої суверенности, спиняючи ровиток усіх народів Австрії і вкорочуючи їх права самодіяльності й розвою. Се договір між угорським парламентом і австрійським цісарем, а його головна часть: переміна австрійського цісаря на угорського короля. Не австрійський і угорський парламенти як репрезентанти обох половин монархії заключили сей договір для добра обох половин монархії, а тільки австрійський цісар і угорський парламент. Таким чином коли в дуалізму Угорщина має користь, то народи Австрії мусять жертвувати своїм добром, аби Угорщину задержати в вірности до її короля, бо Угорщина лиш доти задержить ту вірність, доки буде мати в неї матеріальні користи. А що Угорщині та вірність що-раз більше не на руку, то в імя прав корони народи Австрії мусять поносити що-раз

більші жертви. І тому соціальна демократія стоїть за вірванем того державно-правного договору. Та иньша річ економічна спільність обох половин монархії. Ся спільність впливає в природних условин і тому її треба задержати. Але власне через дуалізм економічні відносини не можуть уложити ся як слід, бо вони мусять приміювати ся до дуалістичної державної формули: народи Австрії мусять своїми економічними інтересами оплачувати династичні права корони до Угорщини. Тому аж по вірваню дуалізму економічні відносини зможуть уложити ся між обома половинами монархії на підставі природних условин і приносити користь обом сторонам.

Соціальна політика Австрії, се карикатура соціальної політики иньших культурних держав. З розвитком продукції улятає ненастанній зміннї й людське житє. Скомпліковані способи продукції вимагають просвїченого робітника, а інтерес капіталіста вимагає, аби праця робітника була як найвидатніjšа, до чого робітничови треба відповідних сил і здоровля. Таким чином до певної міри просвїта і добробут робітницької класи лежать в інтересї капіталістів, як інтерес доброго господаря вимагає, аби його кінць діставав добрий обрїк. Розуміють се в західній Европі і в Злучених Державах північної Америки і тому там маємо путнє робітничє законодавство, втворене навіть без впливу соціалістів. Коли говоримо: просвїта і добробут робітницької класи, путнє робітничє законодавство, то се треба розуміти тільки условно, в такій мірі, аби робітник був здібний до виконуваня своєї роботи, але вже не в такій мірі, аби він міг визволити ся з пут капіталізму. На полі праці кличі демократичної буржуазії: „свобода, рівність і братерство“, видвигнені нею підчас великої французької революції, зовсім не обовязують, і соціальна політика буржуазії, се не вплив людської любови до „меньшого брата“, а таки її власний інтерес. І тому заробок робітника виносить мінімум того, що потрібне для удержаня робітницької сім'ї, тай то що-раз частїйше для удержаня робітницької сім'ї мусять працювати не тільки муж, але й жінка і старші діти; тому офіціальна просвїта народвїх мас, не виходячи поза межі конечних для уснішної праці відомостей, стараєть ся при помочи релїгії впоїти в народ пошану і послух супротив власти і виших клас суспільности. По своїй сути робітничє законодавство не противить ся інтересам капіталістів і тому зрозуміла річ, що воно могло втворити ся й без соціалістів. Що більше, декуди власне зі зростом соціалістичних

думок і класової свідомості робітницької верстви йде на полі соціальної політики до гіршого (англійські закони против страйків); капіталізм, zagrożений соціалізмом, хоче, поки ще має силу, скувати робітницьку класу як найшціпнішими путами.

Власне по соціальній політиці видно, яка ще Австрія малокультурна. Тут хотять, аби робітник продукував, а не дають йому нічого, що його робило би здібним до продукції. І тому австрійська соціальна демократія кладе на полі соціальної політики ряд постулатів, які мають на меті поліпшити умови праці, а між якими в остатніх часах найбільше акцентується ся забезпечення на випадок старости та неадібности до праці, а також забезпечення вдів та сиріт по робітниках.

Про малокультурність Австрії свідчить також її ординація виборча. В інших краях заведено вже давно загальне, безпосереднє і тайне право виборче, а про те капіталістичний устрій зовсім не вальть ся. Політична свобода, се ще не економічна рівність і незалежність, а досвід найкультурніших країв учить, що без економічної рівности і незалежности всі політичні свободи — мертві букви. Соціальна демократія, навчаючи, що „тепер непотрібно робити революції, бо те саме можна вже досягнути парламентарним голосуванням“, стверджує лише, що соціалізм у неї не зміст, тільки форма. В тім і діло, що економічної нерівности й залежности парламентарними голосуваннями годі усунути, бо парламент, се власне інституція, яка дає буржуазії пановане над пролетаріатом. Навіть часть соціальних демократів має lucida intervalla, в яких признає, що для переміни капіталістичного устрою на соціалістичний треба буде перейти через огонь соціальної революції.

Але в Австрії думають, що загальне виборче право перевернуло би світ до гори ногами і всіми силами старають ся законсервувати куріяльну систему, а боротьба демократичних елементів, в першій мірі соціальної демократії, довела досі тільки до утворення карикатури загального виборчого права, до V курії. І тому соціальна демократія в остатніх часах розвинула знов живішу агітацію за виборчою реформою, а виходячи зі становища, що одинака дорога до соціалізму, се політична диктатура пролетаріату, до якої веде легальна парламентарна боротьба, а до якої аж у рішачій хвилі може як елемент другорядної ваги причинити ся соціальна революція, — роздула невелике впрочім для здійсненя со-

ціялізму значіне загального виборчого права до такої міри, не-
наче-б те право й було самим соціалізмом.

Що-до консумційних спілок, то соціяльна демократія
стоїть на тім становищі, що вони при відповідній організації мо-
жуть причинити ся до поліпшеня матеріяльних відносин робітника,
усуваючи визиск при заосмотрюваню в поживу. Впрочем — і се та-
кож наша думка — їх значіне в еманципаційнім руху робітницької
класи зовсім не першорядне.

На віденськїм в'їзді заняла ся австрійська соціяльна демо-
кратія вперве квестією алькоголізму, стоячи на тім стано-
вищі, що алькоголь, як доказують новочасні досліди спеціалістів,
руйнує здоровле, а затуманюючи розум робітника, чинить його не-
здібним до організації задля боротьби против новочасної неволи й
визиску. „Алькоголізм — по словам референта — чинить із незадо-
воленого чоловіка дуже швидко задоволену істоту, дуже часто
тільки задоволеного зввіря, а хоч дає задоволенє тільки на корот-
кий час, то воно все таки паралізує організаторську діяльність
задля заспокоєня наших культурних потреб. І коли Маркс міг ска-
зати, що релігія, се опіум для народа, бо прирікає йому задово-
ленє на тім сьвітї, а через се відвертає його від теперішности,
— то те саме в багато більшій мірі можна сказати про алького-
лізм, бо він буцім то дає чоловікови щастє вже на сїм сьвітї,
а гнету пужди, того важного елемента в поступї мас, не позволяє
йому так зроуміти, як його фактично розуміє тверезий, алькоголем
не затроєний ум.“

Лишаючи кіпцеве рішенє сеї квестії спеціяльним науковим до-
слідам, які доси не довели ще до одноцільного погляду, завважино
тільки, що коли станути на становищі Маркса, то годї алького-
лізм рівняти з релігією, бо коли алькоголізм крім привички не має
за собою нічого, то релігія має за собою божеський авторітет,
який повалити в сфанатизованих умах дуже тяжко.

Цікава принципіяльна дискусія вивязала ся з приводу ді-
яльности соціяльно-демократичної фракції в пар-
ляментї. Тактика соціяльно-демократичних послів загалом крайне
опортуністична. Вони голосять вправді, що від сього парламенту
пролетаріатови не ждати ніякого добра, що його треба знищити,
але все таки на нищенє його через обструкцію якось не можуть
зважити ся, а перед закидами викручують ся навіть такими деше-
вими „аргументами“, що буржуазія, мовляв, повинна сама знищити

свій парламент. Особливою ласкою соціально-демократичних послів тішить ся теперішній кабінет Кербера, хоч вони — розумієть ся — в рішучій опозиції до нього. Найдалше загнались вони, коли минулого року правительство зажадало підвищення контингенту рекрута. Тоді вони поставили внесенє, в якім §. 1-им заводить ся дволітня військова служба, а §. 2-гим признаєть ся правительству підвищенє контингенту рекрута. Отсе внесенє, вяте опісля назад, безперечно скомпромітувало їх, а на з'їзді стрітило ся з острою критикою Віденця Вінарского, одного з найреволюційніших членів партії, таї иньших. Як послы, так і їх оборонець на кождім з'їзді, др. Віктор Адлер, старали ся вправді оправдати своє поступуванє тим, що буцїмто знаючи, що парламент готов згодити ся на підвищенє контингенту рекрута, послы хотїли бодай за те підвищенє одержати дволітню службу, — але се тільки конечний акт самооборони перед справедливою і заслуженою критикою, бо годї припускати, аби соціально-демократичні послы були дійсно такі наївні думати, що та парламентарна більшість, яка є тільки слїпим знарядом правительства, параз зміняєть ся і жадає за підвищенє контингенту рекрута рекомпензати в формі дволітньої служби. Одним словом, замісь колишнього революційного: „Ані одного гроша, ані одного вояка для правительства!“ починають уже серед соціальної демократії підносити ся поволи голоси, як пр. посла Гайне: „Гармати за народні права!“

Але авторитет парламентарної фракції мусть зістати за всяку ціну ненарушений, провідники не можуть помиляти ся, і тому на опозиційних сьмільчаків посипались такі „аргументи“, як „дитинство“, „штубацтво“ і т. п. Перед в тій „аргументації“ вів Дашинський, проскрібуючи „безплідний радикалізм“ і відмовляючи опозиції знаня и а родн ь о і душ і, яка на його думку вимагає практичної праці. Фрази про „безплідний радикалізм“ у противенстві до практичної (властиво: безпринципної) діяльности не оригінальні не нові, їх почуєш від першого ліпшого галицького дідича, — але чудних штук доказують люди з тою „народньою душею“. Бебель грозить, що „народня душа“ змете ревізіоністів, Дашинський побиває „народньою душею“ „безплідний радикалізм“, — бідна та „народня душа“!...

Ще далше пішов др. Віктор Адлер. „Сама деклямація против мілітаризму — говорив він — не є соціально-демократична. По соціально-демократичному: зрозуміти мілітаризм і пізнати в нїм

революційний зміст. В даних обставинах я зараз голосував би, аби кожного, хто здібний носити оружжя, асентерувати на один рік. Знаю з досвіду, що робітники, які служили в війську, в нас і в Німеччині, є також найлучші і найздатніші в нашій боротьбі. Знаю, що мілітаризм і тепер, у своїй скарікатурованій, підлій формі, в якій він гнеде людей як найдуже, для того, що все повійськове вихованє ще гірше, ще більше недостаточне, а дуже часто й зовсім ніяке, — навіть у тій підлій формі творить певний суррогат вихованя, позиточний для нас. Коли в німецькій парляменті раз сконстатовано, що без соціальних демократів німецька армія не мала би підфіцірів, то ми можемо набуть сказати: без військової служби в німецькій армії не мали-б ми підфіцірів, або бодай не таких здібних, як маємо.“ Очевидно, що коли кому імпонує військова тресура, то *de gustibus non est disputandum*.

На з'їзді порушено також справу генерального страйку. Треба завважити, що соціальна демократія вважає генеральний страйк тільки оружжєм у політичній боротьбі, приміром, коли ходити-ме о здобутє виборчого права, а в економічній боротьбі вважає його зовсім непотрібним, а то й шкідливим. У Німеччині загальне виборче право вже існує, отже там про генеральний страйк навіть говорити небезпечно і шкідливо; в Австрії загального виборчого права ще нема, отже про генеральний страйк говорить ся, але тільки на те, аби — по словам Адлера — „піддержувати у ворогів ілюзію небезпеки“...

Цілість віденського з'їзду робить дуже різнородне вражінє. Безперечно, що не один буде радувати ся, що „прецінь ті соціальні демократи не такі страшні, а на їх жаданя всякий щирий демократ може згодити ся“. Таки зовсім не страшні, — але чи се консеквенція і прінципіяльність, подавати під соціалістичною маркою постуляти демократичної буржуазії, а приписуючи тільки собі монополю на соціалізм, помагати рівночасно буржуазії укріплити капіталістичний устрій реформами, без яких його несправедливість занадто очевидна, а тим самим знищенє його легше, — коли соціалізм має власне на меті не напругу і укріплєнє, але знищенє капіталістичного устрою, щоб на його руїнах могла тріюфувати ідея рівности і братерства?!

(Конець буде).

М. Лозинський.

Новітні вигади в старині.

Культурно-історична студія.

II.

Також новітні зберігачі чистоти мови мають свої старинні предтечі: у Светонієвій *Vita Tiberii* стоїть таке (розд. 71.): „Не всюди вживав він (цісар Тиберій) грецької мови, хоча говорив нею зовсім добре. Головно винирав її в сенаті з такою ревністю, що раз, заки вжив слова „монополь“, просив вибачити йому, що мусить навести одно чуже слово. Другий раз, коли в декреті сенату, який йому відчитували, прийшло слово „емблем“, виїс, щоб те слово змінити і замість чужого вишукати своє питома. Коли-б не можна було знайти жадного, то описати річ із конченості кількома словами. Одному жовнірови, від якого в суді зажадано візвань по грецьки, заборонив відповідати инакше, як по латині“. Те саме посьвідчують Тацит та Діон-Кассій. З того бачимо, що стремління, яке впрочім досить часто сходить на манівці — зберігати матірню мову від чужих слів, не є зовсім спеціально новітною появою, навпаки, взірець його знаходимо вже в старині.

Иньшим разом при нічнім роздумуваню прийшло Тиберієви на думку, що в оновістці, виготовленій день перед тим, вихопило ся йому одно таке слово, що було не конче добре латинське. Без проволоки на найблизший ранок скликав звазців мови на конференцію і поручив їм порішити той припадок. Атей Капітон, що любив підлаувати ся цісареві, заявив в імени всіх, що вони те слово, про яке він запитує — хоч воно не чисто латинське, з поважання до цісаря хочуть прийняти. Та ось устав якийсь Марцель

і сказав до цісаря: „Вправді людам ти можеш надати римське горожанство, але ніколи словам.“ Розуміть ся, що навіть Тиберій не був в силі витиснути з латинської мови тих численних грецьких слів, які в часті вже більше такими й не відчували ся.

Як перед тим згадані страйки, так і підроблюване артикулів поживи та приємностей, яке в наших часах мимо правної заборони все ще задля користололюбних змагань досить часто лучає ся, представляє темну сторону новітнього життя. В кінці проти того виступив енергично німецький державний закон в 14 мая 1879 р. Як знаємо з Плінія, Діоскоріда та Геопоніків, уже в старині побілювали несовісні пекарі хліб галуном або робили з такої муки, до якої домішували масу подібну до гіпсу. Таке фальшоване звало ся *adulterare*. Головно часті були примішки в вині; про *οἶνος κίβδηλος*, *vinum adulterinum*, т. є. гіпсоване вино, що свою гарну червону краску завдячувало значній кількості одного рода „фуксини“, на жаль дуже часто говорить ся в письмах старинних пародів. Навіть маємо рецепти, як переконатися, чи воно добре. Одна з них була така: візьми кусничок крейди і полий її декількома краплями червоного вина. Коли полита часть стає бурю або лупково-сірою, тоді червоне вино не має ніякої иньшої примішки. Коли-ж верхня часть закрасить ся на синьо або фіолетово, то вино змішане з малиновим соком. Лишить ся вона незакрашена, то змішане з ожинковим соком; стає синьо-зеленою, то закращене мальвою. З того видно, що вже в старині один античний Освальд Нір міг був би був зі своїм „негіпсованим“ відповісти потребі часу.¹⁾

Також і иньші шахрайські фальшованя досить часто вели ся в старині. З вої папірусу штучно робили старини, щоб їм надати вид справдішніх оригіналів. В тій цілі клали їх на цілі місяці в купу збіжа. Шахрайство жуміями, що й нині процвітає більше, як коли, веде ся вже від старобгипетських жерців. Вони мусіли аберігати тіла святих звірів, як котів, крокодилів

¹⁾ Хрещене вина бувало в Німеччині декуди заборонюване вже перед 150 роками, декуди навіть під карюю смерті. З 1752 року зберіг ся кабінетовий указ марграфа Карла Фрідріха з Баден-Дурхляху, звернений до мешканців місточка Родт, що лежить у підшви Гаартду на північ від Ляндава, де грозить ся стричком за фальшоване вина антимоном, срібною мікою та пильшими мінералами. За менші провини, прим. за ужитє цукру, родзинків і т. д. загрожено трилітною карюю в домі поцрави.

і ібісів. Часто замість мумії ібіса давали вони клунок ляхів і казали собі за те добре платити. Нині від покучки підроблених мумій найліпше забезпечує просьвічуване їх лучами Рентгена.

За вегетарним способом життя, мимоходом сказати єдиний спосіб вилічування не одного з новітніх людей, що за багато вживали сього життя, а який і нині числив би ще далеко більше прихильників, коли-б вегетаріяни строгої регули не шкодили самі своїй справі через надто велику односторонність, — промовляли вже в найдавніших часах найзнатніші мужі. Що до Пітагора, то вістки про його заборону їсти мясо, риби та біб на жаль непевні та суперечні. По Діотену Ляерцію (VIII, 37, 44) Пітагорейці здержували ся від усіх м'ясних страв; по Арістоксену навпаки — всі м'ясні страви були дозволені крім мяса з робучого бика і барана (Diot. Laer. VIII. 20); по Арістотелю здержували ся Пітагорейці тільки від деяких частий звірят. Та ми знаємо, що Сенекі, а головню Плотарх, були вегетаріянями. Передівсім варто прочитати в Плотархових „Moralia“ два його *λόγοι περί σαρκωφαγίας* (De carnium esu), де він усіми штуками лютіки й діалектики дотинає тим, що їдять мясо. Що улюблені національні герої Жидів, дійсні й видумані, як ось Давніл та Юдита, не їли мяса, се для Жидів розуміло ся само собою.¹⁾ По Йосифу Флявію здасть ся, що також Ісус (як і Будда) переважно не споживав мяса. Також найзнатніші церковні отці, як Климент Александрийський, Василій Кесарійський, Григорій Назіанзенський, Іван Золотоустий, Еронім і инь., відкидали як найбільш рішучо їджене мясо.

Нинішні товариства проти надуживання горячих напоїв в Америці й Англії, прозвані союзами тверезих або teetotalers, мабуть навіть і не догадують ся, що вже в прастарих часах були люди, яких треба вважати предтечами нинішніх анти-алкоголіків. Нарід старинних Іетів, також старинних Траків та Скитів був далеко й широко ославлений із за свого налогу до п'янства. Не довго перед Страбоном виступив у краю Іетів чарівник Декеней, що подорожував багато і між иньш. знав Єги-

¹⁾ Жиди виводять вегетаріанство з першого розділу книги Битія, зач. 19, де сказано (в перекл. Куліша): »І рече Бог: Оцеж я дав вам усяке зело з насінням, яке ні росте на землі, таї усяке дерево, що має в собі плід родючий: насінне: се нехай вам буде на харч.« Іс. Фр.

пет із власного видження. Той Декеней був загорілим ворогом усякого алкоголю. Між Гетами з'єднав він собі незвичайний вплив: навіть найбільші п'яниці давали наvertати ся; що більше, його так сліпо слухали, що за його радою добровільно винищили поволі весь виноград у краю, та жили відтак без вина (*ἐπεισθῆσαν γὰρ ἐκκέσαι τὴν ἀμπέλον καὶ ζῆν οἶνον χωρὶς*). Се вдало ся тим радше, що тодішній король Гетів Беробіст сприяв тим антиалкоголічним заходам, маючи в тім легко зрозумілий інтерес, — волів проводити в війні народом здатним до діла, ніж зіпсованим через наліг доп'янства. Про все те оповідає нам Страбон (VII. 3, 11; порівн. Jordanis 11).

Уже старо-єгипетський фараон Рамзес II (= Сестостріс, коло 1350 р. пер. Хр.) ввів у житє антиалкоголічні товариства. Число п'яниць було в стариннім Єгипті велике; пили агр (= вино), також lek (= пиво) та skodon (пальмову горіжку).

Обжирство й п'янство так розбуяло ся, що так звані мертвецькі малярі, яких задачею було окрашати останні житла мерців образами, які представляли найголоввійші житєві втїхи, нічого не змогли иньшого втяти, як малювати п'яницькі сцени на гробових мурах, на стїнах домовини, а навіть на об'язках мужій. На деяких образах ще й нині бачимо п'яниць, яких піймала поліція в публичнім шинку; також жінки являють ся на образах як п'яниці з дуже огидними виразами лица. Проти сього надуживаня алькоголю, та щоб запобігти упадкови обичаїв у народі, виступив Рамзес, основуючи антиалкоголічну лігу. Се доказано в студії, що недавно появилася в France Medicale з точними малюнками та написами.

Також зовсім новітна тема про перетяженє шкільних діти й! Чого то вже про се не писало ся (михоходом сказати, по більшій часті зовсім несправедливо та пересадно, в повнім нерозуміню річевих відносин) та не піднімало ся крику! Тим часом дасть ся доказати, що вже й у стариннім Римі лучали ся випадки надмірного обтяженя школярів. Випадок, про який тут іде коротка вгадка, мав наслідком аж смерть одинацятилітнього школяря. Було се 94 року по Хр. Цісар Доміціян визначив був публичні конкурсові „перегони“ співаків та поетів, де між иньш. мусіли виголосувати ся з памяти латинські та грецькі вірші пр. на тему: „Зевес гримає на Геліоса, що він дав Фаєтонови соняшний віз.“ На тих „перегонах“ брало участь 52 поетів, між ними також ледв

одинацятилітній школяр Квінт Сульпіцій Максим. За своє імпровізоване дістав хлопчина справді нагороду. А що його тадан імпровізованя через безперестанну надмірну вправу вже перод тим цілими роками в школі й у родиннім домі був розвинувся і став зовсім як із теплярні штучно й скоро дозрілим, тому від тоді бідний відзначений школяр замітно що раз більше став хиріти. З кожним днем ставав що раз блідійшим та худійшим, а в кінці проживши 11 років, 5 місяців і 12 днів помер. Його родичі виставили йому посмертний пам'ятник, який зберігає ся в Римі в палаті міської ради на Капітолю. В могильнім фундаменті є мала комірчка на попіл мерця, над нею стоїть чотиригранний постумент із уставленою мармуровою таблицею. В горі над нею стоїть пам'ятник із білого мармуру, високий на 1 м. 15 цм. й увічаний низьким дахом. В півкруглій нижі стоїть хлопець з зівалим личком і в кружок підтатим волоссям, одягнений у туніку і toga virilis (мимо його значної молодости!); праву руку поклав перед себе на груди, в лівій держить пергаменовий звиток. На версі з'ображений лавровий вінець із розпущеними стяжками. Латинський напис подає нам коротку повість про все його жите. Між иньшим стоїть там таке: „Своїм таланом підніс він аж до подяву прихильність до себе, яку з'єднав був собі завдяки своїйому ліжному вікови, та з честю виїшов в борби“. Заразом подано також декілька віршів, які імпровізував той хлопець.

Ча сопися, як досить звісно, дуже сильно розвинули ся аж у XIX віці. Про те вже в старині надібусмо зачатки правильної щоденної часописи, — маю на думці Acta diurna, прозвані також Acta urbis або Acta populi Від 59 р. пер. Хр. Цезар урегулював урядове віставлюване та оголошуване вісток. За часів републики укладане тих Acta diurna було під наглядом цензорів і едилів, за часів цїсарства під кермою praefectus aerarii. Зміст тої щоденної й зовсім для широкої публіки призначеної військкої часописи був почасті урядовий, почасті складав ся з ріжного рода родинних звісток, які надсилено до редакції. По списаню вивішували оригінал, а численні scribae дбали про розширене й розсилку по провінції за дозволом praefectus urbis. Оригінал складано відтак до державного архіву; він міг бути використуваним тут як історичне жерело зовсім подібно, як і в нас, де всі часописи в найменшньому примірникови принципіяльно зберігає ся в державних архівах. Самих останків Acta diurna на жаль не маємо, та за те цілі

ряди цитатів з *Acta urbis* у письменників. Вони тикають ся державних справ, державних рішень та інших державних ділань магистратів та цісарів, пригод у цісарській родині, уродин, похоронних обходів, авдіенцій, а передівсім кримінальних та важкіших цивільних процесів, також усякого рода щоденних повипок, як недрих дарів добродійности, куріозів, пр. про те, що при похороннім обході візника Фелікса один із його почитателів добровільно спалив ся разом із ним, про надто численне благословенство в деяких родинах, про невичайну вірність якогось пса, про те, що привезено на коміції птаха фенікса й виставлено його на показ; відтак оповістки про уродини, весіля, розводи та інше, очевидно тільки з кругів знатних родин. Звісне сьмішно-карикатурне, але повчаюче наслідуване дневника міста Риму, яке маємо в 53 розділі Петронієвого „*Satyrikon*“. З упадком римського цісарства, коли столицею став Константинополь, *Acta* упали. Від того часу аж до винаходу друкарської штуки не маємо ніяких певних відомостей про пізніших предтеч наших теперішніх часописий (пор. *Allgem. Zeitung* [München], Beil. Nr. 202 з 1899 р. *Schacht*, *Zur Entstehungsgeschichte der Zeitungen*).

Майже могло-б нас здивувати те, що старинні не впали на винахід штуки друкування книжок, тим більше, коли знаємо з Квінтіліяна (I. 1, 25), що вони мали рухоми азбуку, якою забавляючи дітей учили їх складати букви. В 2 книзі *de natura deorum* Ціцерона читаємо (розд. 37) замітку взяту зі стоїцького жерела: „Щоби сьвіт мав повстати з припадкового сполученя атомів, се так само немислиме, як те, аби з купи металевих букв, які розсіяв би хто по землі, повстали *Аннали Еннія*“. Коли-ж творець того порівняння сказав собі, що з металевих букв можна зложити книжку, то чому-ж не прийшла гадка йому аби кому з його читачів, дійсно тою дорогою зложити яку книжку, а відтак віддрукувати? Причини передовсім треба шукати в тім, що розмірно мала потреба писаних творів була достаточна покрита численними руками невільників, які займали ся переписуванем.

Впрочім із наукового погляду се ще дуже сумнівне, чи справді Гутенберга треба вважати першим винахідником рухомих букв. Римські тискарі стемплевих значків, які по монетарнях у різних місцях що-річно мали вирізувати для багатьох можновладців стемплеві значки з різними подобизнами і різним письмом, мали вже багато по над тисячу років перед Гутенбергом думку завести ру-

хоні букви, і ми маємо докази, що вони й перевели сю думку. Букви були зроблені з зелених загартованих штабок, які вбивано в площу степля. Візьмім пр. різні примірники монет римського цїсаря Клявдія II (268—270) і порівняймо кружок, у якому йде напис, та відступи букв одних від других, то часто знайдемо, що букви поровсунані то на боки, то до долу, поодинокі букви стоять навіть зовсім до гори дном, иньші повипадали або попереставлювані. Бачимо, що друкарський чортик робив збитки вже в старім Римі!

Як кождий знає, прислугує нині державі право цензурувати книжки, т. зв. вона може зарядити, згл. веліти виконати своїм орґанам конфіскату, або знищити невідповідні витвори друку. Але вже в старину мусіла держава добре в тім згляді берегти свій авторітет. Так заборонили та спалили в Атенях письма Протаґора, о скілько дістали їх у свої руки. Така сама доля постигла, здається, посмертні твори Нуми Помпілія, тому що вони по думці загалу денеде виступали проти офіційальних догм релїгії. Передовсім як цензор книжок наганяв страху цїсар Август. На його розказ вкинено в огонь більше ніж 2000 книжок, між ними головно багато глумливих письм. При тій нагоді знищено на приказ сенату також твори Тита Лябієна (пор. Светоній, Caligula 16), але за Калїґулі дозволили їх назад. Лябієн так остро виговорював та випикував проти всіх тих, що инакше політично думали, як він сам — а він був запеклим републіканцем, — що його замісь Labienus називали жартом Rabienus. Також письма історика Кремуція Корда, що жив за часів Тиберія, вкинено в огонь задля похвального відзиву про Брута й Кассія; той розпорядок затвердив сенат, аби підхлїбити ся цїсарєви. (Пор. Tacitus Annales. IV. 34 ff. Suetonius, Tiberius 61; Dio Cassius LVII. 24. Quintilianus X. 1, 104).

В 1817 році уложив, як звісно, Габельсберґер у Монахові свою власну стеноґрафічну систему, бо англійська система зладжена в 1786 р. Самуїлом Тайльором, йому не вистарчала. Але вже Римляни послугували ся, як звісно, стеноґрафією, яку називають тіронськими нотами від імени її винахідника, Ціцеронового визволенця Марка Тулія Тїрона. Ще до тепер заховав ся звісний початок Катїлінарських бесїд у стеноґрафічних рядках. Адже вже Марціалъ виспівує похвалу стеноґрафії в гарнім двостиху (XIV. 208).

„Currant verba licet, manus est velocior illis :
Nondum lingua suum, dextra peregit opus“,

(Нехай біжать слова; рука бистрійша від них; ще язик не скінчив свого діла, а правиця вже зробила своє),

а в *Astronomica* Манілія (IV, 197 сл.) стоїть:

„Hinc et scriptor erit velox, cui litera verbum est,
Quique notis linguam superet cursimque loquentis
Excipiat longas nova per compendia voces“.

(От тим то буде швидкий писар, для якого що слово, то буква, і який значками випередить язик та побіжну розмову, пропускаючи новими скороченнями довгі слова).

Тиронські ноти загинули в римською державою, та їх розуміння заховалося у нотарів та в деяких монастирських келіях (пор. церковно-славянські титли). Поодинокі скорочення замінилися навіть на півнійшу скоропись.

(Далі буде).

З німецького переклав *Ів. Кр.*

Хроніка і бібліографія.

І. З літератури і науки.

Роковини Шевченкові в Петербурзі. 10-го марця в театрі Яворської відбулось святковане Шевченкових роковин споруджене Тов. ім. Шевченка. Святковане складалось із трьох частин: літературної, музичної і драматичної. Перша була заступлена промовою Д. Мордовця (в укр. мові) про аріст укр. ідеї в останні часи; бесідник зазначив широке розповсюджене укр. народних книжок в рос. Україні, діяльність Добродійного видавн. тов. і Тов. ім. Шевченка, діяльність Наук. Тов. ім. Шевченка, ті значні жертви, які се тов. одержало з рос. України, засноване „Січій“ в Галичині і Буковині. Окрім промови Мордовця була ще деклямація д. Кропивницького і д. Нежданова. Перший прочитав з Шевченка „Души мої“ і „Чернець“, другий — „Минають дні“, дві байки Глібова і „До молоді“ Старичького. В музичному відділі взяв участь хор, що відспівав кілька пес Лисенка,

Ніщинського і чимало народних пісень, а також кілька солісток і солістів, — між ними артист імператор. театрів д. Григорович. Нарешті був виставлений 2-й акт з „Чорноморців“ при участі М. Заньковецької. Кропивницькому і Заньковецькій академічна молодіж зробила сердечну овацію. Взагалі цілий вечір пройшов при піднесенім настрою з боку численної публіки, що наповнила всю салю. Матеріальний бік вечера теж непоганий, поки що чистий зиск не обрхований. *Д. Д—ко.*

Ю. Брандес про українське питанє. В копенгагськім дньнику „Politiken“ помістив Ю. Брандес довшу статью п. з. „Ruthenerne“, де обговорює українські справи в Росії, між ин. наводить дословно указ з 1876 р., оповідає про переслідування української літератури й мови російським правительством, про відкритє пам'ятника Котляревського в Полтаві, про ювилей Лисенка, і подає зміст з „Ruthen. Revue“. Подібні статі Ю. Брандеса подав шведський днь-

як „Göteborgs Sjöfartstiding“ і штокгольмський „Stockholms Dagblad“.

Зло на нашій Україні... Скільки може вивзати недержимого реготу нивче подана нами виписка в прошеня до владки на дяківську посаду одного сільського вчителя, яких у нас тепер — на превеликий жаль — так багато на Україні! Скільки реготу, але не веселого, а гіркого признаня бідлашнього духового жита нашого сільського люду! Чи-ж такому вчителеви вьньших учти, коли він сам потребує ще собі вчителя?!... От відкіль іде й те все зло по нашій і так зрабовашій лютиим ворогами Україні, — зло, що робить із нашого народу ні се, ні те. Чого-ж лпшого можна ждати далі од тих ворогів, як і самі наші недоосьвічені Українці їм допомагають у давно бажаній праці — злученя з ними!

Подаємо сю виписку, хай усі побачуть, як то в нас учителі росийської мови вчать. „Окончивъ въ 1902 году Лебединское двух-классное училище я не могъ продолжать производства ученія вышнихъ учебныхъ заведений, такъ какъ отецъ мой много-семейный и находясь въ преклонныхъ старческихъ лѣтахъ за неимѣнемъ матеріальныхъ отношеній, прекратилъ для меня оное“... Зауважимо ще й те, що прошенє се складано навіть аж двома великопросьвіченими головами: самим учителем і ще дяком (з першої вляси духовної школи). Дивно, як ще нема граматичних пошилок...

Гр. Трейман.

Протест молодих галицьких

москвофілів проти царського указу з 1876 р. 250-літні роковини поневолення України московськими царями дали нагоду забрати в тій справі голос органі молодих галицьких москвофілів п. в. „Живая Мысль“ у ч. 16. в статі редактора д-ра І. Святницького: По поводу 250-лѣтія возсоединенія лѣвобережной Украины. Обговорюючи окремо три страшні наслідки переяславського договору, а то зруйнованє Запорожа, закріпощенє селян і заборону української літератури, намагає ся він подати причини, які могли вплинути на два перші факти. Та що до причини заборони української літератури в Росії, то от його ірссissima verba: „Лишь запрету малорусской литературы нельзя найти оправданныхъ причинъ. Такъ какъ ни централистскія стремленія правительства, ни политико-сепаратистскія тенденціи нѣкоторыхъ представителей малорусской литературы не могутъ быть признаны достаточными причинами крайне некультурнаго запрета, наложившаго тяжелья цѣпи на самородное развитіе страны. Въ виду того однако, что въ настоящее время этотъ запретъ почти недѣйствителенъ на практикѣ (а заборона сьв. Письма, а неістнованє української преси в Росії, а виключенє літератури наукової, перекладів і т. д.!), нельзя не высказать пожеланія, чтобы русское правительство отгнѣнило его окончательно и формально и такимъ образомъ, хотя отчасти, взглядило промахъ и культурный грѣхъ предшественниковъ“. Цікаво, що на се скаже

„Галичанинъ“ та „всеславяннъ“ г. Вергун? Чи може д-ром Святницьким руководив „українській сепаратизмъ“? В кождім разі такий острій осуд царського указу, що заборонив українську літературу в Росії, в молодій москвофільській часописі дуже знаменний. До тепер про щось подібне не було можна й подумати.

Ювілей Ол. Соболевского.
15-го марця с. р. відомий російський славянознавець проф. і член Академії Наук Ол. Соболевский обходив 25-літній ювілей своєї наукової діяльності. Проф. Соболевский окрім своїх численних праць по історії славян. мов (для нас цікаві, між иньшим, його „Очерки русской диалектологии“. Ч. III. Малорусское нарѣчіе. 1892) знавний ще як великий українофоб, що хапаєть ся не раз за засоби нічим непристібні до науки. Виступивши в 1883 р. в київськiм історичнiм товариствi з рефератом про замешканнє в Київщинi до XIV в. Великоросiв i галицьке походженє Українцiв (властиво, се було поновленє старої Погодiнської гiпотези про „київських великоросiянъ“) пр. Соболевский з того часу став у рядi ворогiв самостiйности укр. мови й лiтератури; всiм вiдома його агiтацiя проти допущення укр. мови на археолог. з'їздах, а також на з'їзді слѣв. фiльологiв. Пр. Соболевский належить яко член до москвофiльських товариств, напр. петербург. доброд. „галицко-рус.“ тов., i певно найголоснiйшi привiти на ювілею одержав вiд тих своiх прихильникiв... Д. Д—ко.

Реформа російської правописи. Сими днями відбула засі-

данє комісія для реформи російської правописи при петербургській Академії Наук і ухвалила більшістю голосів викинути з російської правописи чотири букви: ъ, ѣ, ѓ, і. Для переведення ухвали в житє вибрала комісія ще підкомісію. Одначе зараз на перших засiданнях тої підкомісії зайшли непорозумiння i проф. Соболевский виступив iз її членiв. Він заявив потiм у газетах, що вважає вправдi задуману реформу рацiональною, але противить ся її переведеню для того, бо мовляв російська мова повинна бути одною i спiльною лiтературною мовою не лише для Великоросiв, але також для Бiлорусiв i Українцiв, а переведенє фонетичної правописи викаже занадто великi рiжницi між мовами тих трьох простий „единої“ народности, бо прих. Українцi вимовляють ѣ як і, Великоруси як є, а часом як йо; Українцi говорять доброго, а Великоруси добраво i т. и. Мiг би шан. академик у всякiм разі Українцями не журити ся.

Кр.

Виданє творiв О. Ефименкової. Д-ка О. Ефименко подарувала Товариству iмени Шевченка в Петербурзi право видання своiх праць по історiї i лiтературi України. Товариство пристуває до видання творiв д-ки Ефименкової, книга вийде в осени i обiймати-ме коло 60 аркушiв друку. Сюди увiйдуть по-над 30 статей, друкованих колись у „Кiев. Стар.“, „Вiсти. Евр.“, „Русс. Мысли“ та ин. часописах. Коштувати-ме книга коло 4 р. по передплатi. Д. Д—ко.

Подано до цензури в Петербурзi: 1) Ів. Франко „Збiрник творiв“, том 3-й (Бориславські

оповідання); 2) П. Мирний „Пропаша сила“ (Збірник творів, т. 2-й); 3) Л. Яновська „Оповідання“; 4) „З потоку життя“ альманах під редакцією М. Коцюбинського і М. Чернявського; 5) Д. Яворницький „Наша доля — Божя воля“, повість; 6) 300 найкращих українських пісень; 7) Юркевич „Сотка пісень“; 7) М. Левіцький „Петрусів сон“, оповідань; 8) М. Загірна „Жанна д' Арк“; 9) її-ж „Під землю“ (про шахти); 10) Правда обь українфильствѣ (в рос. мові).

Дозволено цензурою: 1) В. Стефаник „Оповідання“; 2) П. Мирний „Збірник творів“, том 3-й (драми й комедії); 3) „Тарас Бульба“, лібретто М. Старицького до опери М. Лисенка; 4) Д. Дорошенко „Народная украинская литература“, указатель рецензій на народныя українскія издания (в рос. мові); 5) Ол. Кониського „І ми за Ним“; 6) Ів Левіцького „Кайдашева сім'я“; 7) Д. Дорошенка „Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью“ (в рос. мові). *Д. Д.—ко.*

Переклади з української мови. Новийорська часопись „Vorwärts“ передрукувала в „Ruth. Revue“ оповідань І. Фраяка п. н. „Die Geschichte eines Pelzes“. Черновецька „Bukowinaer Post“ надрукувала в 1590 ч. переклад новельки Я. Гординського „Похорон“. Переклад зладив д. І. Карбулицький.

Głos robotniczy в ч. 18 помістив переклад новельки Василя Стефаника „Maj“, а в ч. 19 „Ojciec“.

В „Русскомъ Богатствѣ“ (ч. 3) надруковано переклад новелі д. М. Коцюбинського „На каме-

ні“, друкованої первісно в нашій журналі. В.

Україніса в чужих виданнях.

В часописи „Revue internationale de Théologie“ надрукована стаття д. Шірмера п. н. „Der Anteil der Jesuiten und der katholisch-polnischen Hierarchie an der Leidensgeschichte der Ruthenen, besonders der Uniaten in Galizien“.

В російській журналі „Русскій Вѣстникъ“ у 3 ч. надрукована стаття д. Л. Ніколаєва п. н. „Последнія событія въ Галичинѣ“ (ст. 159—178), в якій автор починаючи новою ерою переходить ріжні моменти польсько-руської борби аж до останньої сесії в сойму. В.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Мих. Грушевського. Рік XIII. Кн. II. Т. LVIII. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 190, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Впровадження єзуїтів до Польщі, історично-критична студія, написав Олександр Сушко (конець). Ст. 29—60. 2) Причинки до життєпису Маркіяна Шапкевича та дещо із його письменської спадщини, подав Михайло Тершаковець. Ст. 1—48. — 3) Miscellanea: Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX в., подав Мих. Зубрицький. Ст. 1—4. — 4) Наукова хроніка: а) Огляд часописей за р. 1903. Часописи українсько-руські. С. Толашівського й Ів. Кривецького; б) З юбілейної літератури про Миколу Гоголя, под.

Ів. Стешенко (докінчене). Ст. 1—60. — 5) Бібліографія. Ст. 1—46.

Етнографічний Збірник, видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XV. Знадоба до галицько-руської демонології. Т. І. Зібрав Володимир Гнатюк. У Львові, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. IV+272, 8°. Ціна 4 кор. Зміст: Передне слово. Ст. III—IV. — 1) Чорти. Ст. 1—17. — 2) Страхи. Ст. 18—95. — 3) Хованці. Ст. 96—106. — 4) Блуд. Ст. 107—113. — 5) Смерть і хороби. Ст. 114—123. — 6. Мерці. Ст. 124—143. — 7) Покутники. Ст. 144—148. — 8) Висільники і топельники. Ст. 149—158. — 9) Опирі. Ст. 159—174. — 10) Вовкулаки. Ст. 175—177. — 11) Відьми і чарівниці. Ст. 178—198. — 12) Знахарі і чарівники. Ст. 199—251. — 13) Хмарники. Ст. 252—253. — 14) Інклюзники. Ст. 254—264. — 15) Закопані скарби. Ст. 265—266.

Бордуляк Тимofій. Оповідання зь галицького жыття. (Українська бібліотека. Ч. 10). У Києві, 1903. Зь друкарні Петра Барського, Крещатикъ, № 40. Ст. 419 + портрет автора. Ціна 75 коп., на кращім папері 1 руб. 25 коп. Зміст: 1) Дай, Боже, здоровля корові! Ст. 3—11. — 2) Мати. Ст. 12—34. — 3) Дід Марка. Ст. 35—54. — 4) Самітна вивка. Ст. 55—61. — 5) Дядько Федюсь. Ст. 62—78. — 6) Ось куди ми підемо, небого! Ст. 79—85. — 7) Бузьки. Ст. 86—89. — 8) Дяк Гриць. Ст. 90—111. — 9) Діти. Ст. 112—121. — 10) Для хорого Федя. Ст. 122—130. — 11) Перший раз. Ст. 131—145. — 12) Жebraчка. Ст. 146—

152. — 13) Михалкові радощі. Ст. 153—186. — 14) Бідний жидок Ратиця. Ст. 187—242. — 15) Гаврило Чорній. Ст. 243—324. — 16) Іван Бразилієць. Ст. 325—419.

Іванъ Франко. Вь поти чола. Оповідання. Частына перша. (Українська бібліотека. Ч. 11.) У Києві, 1903. Зь друкарні Петра Барського. Ст. 256, 8°. Ціна 65 коп. Зміст: 1) Лесина челядь. Ст. 5—21. — 2) Два приятелі. Ст. 22—37. — 3) Муляр. Ст. 38—47. — 4) Малий Мирон. Ст. 48—58. — 5) Грицева шкільна наука. Ст. 59—70. — 6) Оловць. Ст. 71—92. — 7) „Schön Schreiben“. Ст. 93—102. — 8) На дві. Ст. 103—193. — 9) Сам собі винен. Ст. 194—208. — 10) Слимак. Ст. 209—223. — 11) Добрий заробок. Ст. 224—233. — 12) Хлопська комісія. Ст. 234—254.

Іванъ Франко. Вь поти чола. Оповідання. Частына друга. (Українська бібліотека. Ч. 12.) У Києві, 1903. Зь друкарні Петра Барського. Ст. 242, 8°. Ціна 65 коп. Зміст: 1) До сьвітла. Ст. 5—38. — 2) Цигани. Ст. 39—58. — 3) Ліси і пасовиска. Ст. 59—76. — 4) Історія мові січкарні. Ст. 77—88. — 5) Довбанюк. Ст. 89—102. — 6) Домашній промисл. Ст. 103—116. — 7) Між добримы людьми. Ст. 210—240.

Богдан Лепкий. В горах. (Заходом К. Студинського). Львів, 1904. Накладом А. Хойнацкого. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 120, 16°. Зміст: 1) В горах. Ст. 5—37. — 2) Образ. Ст. 41—73. — 3) В касні. Ст. 77—95. — 4) Гостина. Ст. 99—117.

Володимир Бирчак. Урвана пісня. (Новеля). Львів, 1904. Накладом Василя Вітинського. З друкарні В. А. Шийковського. Ст. 45, 16°. Ціна 70 сот.

Війт, сконфіскований ц. к. прокураторією, написав Лесь Мартович. Львів, 1904. З друкарні Народової. Ст. 14, мал. 8°.

Смертельна справа, сконфіскована ц. к. прокураторією, написав Лесь Мартович. Львів, 1904. З друкарні Народової. Ст. 16, мал. 8°.

Якъ дбаешъ, такъ и маешъ. Оповідання Мыхайла Ганька. Выдання друге. (Благотворительное Общество изданія общепол. и дешевыхъ книгъ. Ч. 25.). С. Петербургъ, 1904. Типографія Училища Глухонѣмыхъ. Ст. 32, 16°. Ціна 3 коп.

Наймычка. Поэма Тараса Шевченка. Зъ портретомъ автора и 29 малюнками Н. Н. Каразина. (Благотворительное Общество изданія общепол. и дешевыхъ книгъ. Ч. 26.). С. Петербургъ, 1904. Типографія Училища Глухонѣмыхъ. Ст. 32, 16°. Ціна 3 коп.

Прыгода на хутори. Оповідання. Зъ 18 малюнками. (Благотворительное Общество изданія общепол. и дешевыхъ книгъ. Ч. 27.). С. Петербургъ, 1904. Типографія Училища Глухонѣмыхъ. Ст. 64, 16°. Ціна 5 коп.

Розмова про сельське хазяйство Е. Чикаленка. 4-та книжка. Виноградъ. 2-ге вид. виправлене и доповнене. Зъ 16 малюнками. (Благотворительное Общество изданія общепол. и дешевыхъ книгъ. Ч. 9.). С. Петербургъ, 1904. Типографія Училища Глухонѣмыхъ. Ст. 44, 8°. Ціна 6 коп.

Перед нами чотири книжочки вид. добродійн. тов., що вийшли останніми днями. Брошура М. Ганька видана була вперше у Цолтаві в 1899 році і швидко розійшлась поміж сільським людом. Основні прикмети книжочки — ясність і зрозумілість викладу, практичність порад і при тім — чиста, гарна мова. „Наймычка“ оздоблена гарними ілюстраціями Каразіна, взятими з рос. видання Вольфа, і портретом Шевченка. Се, а також дешева ціна, сприяли широкому розповсюдженю сього твору, так популярного в народі. Найціннішим виданням з поміж цих новинок є без сумніву популярна метеорологія д. Русова, відомого нашого вченого і земського діяча. В приступній і заразом строго науковій формі автор викладає засади і практику метеорології, пояснюючи текст численними географ. мапами і малюнками. Книжочка ця, у-перве знайомлячи нашого селянина з так потрібними відомостями, заслугує як найбільшого розповсюдження. 4-та кн. „Розмов“ Чикаленка видана у-перве в 1902 р. в короткім часі розійшлась у числі 10.000 прим. і заслужила повне признане з боку фаховців; се свідчить про її високу вартість і повну оправданість другого видання в так короткім часі. Зверхній вигляд брошури — друк, папір, обгортки — не полишають бажати нічого кращого: се в повнім значіню приступні по ціні, елегантні видання.

Д. Д—ко.

Володський А. Хв. Въ каламутній воді. (Орыся). Буденни малюнки зъ мишанського життя на 4 дні. Выдання В. М. Косте-

нецькою. У Києві, 1904. Зь друкарні Петра Барського. Ст. 86, 16°. Ціна 15 коп.

Schwetschenkos ausgewählte Gedichte. Aus dem Ruthenischen mit Beibehaltung des Versmasses und des Reimes und mit den nöthigen Erklärungen versehen von Sergius Szpoynarowski, k. k. Gymnasialprofessor. Erstes Heft. Mit dem Bildnisse des Dichters. Czernowitz, 1904. K. k. Universitäts-Buchhandlung H. Pardini (Engel & Suchanka). Ст. 36, 8°. Ціна 50 сот.

Святе письмо старого завіту мовою русько-українською. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і д-ра І. Пулюя. У Відні, 1903. Виданне британського і заграничного Біблійного Товариства. З друкарні Адольфа Гольцаузена. Ст. 826. 8°. Ціна 3 кор.

Тарас Шевченко. Невольник. На спомин XLIII роковин смерти незабутного поета-генія, в V. діях, в 8. відслонах приладив для сцени Григорій Зарицький. (Бібліотека театральних представлень для старшої молодіж. Випуск I.) Накладом автора. Станіславів, 1904. Ст. 39, 8°. Ціна 50 сот., на звичайнім папері 40 сот. Частий дохід призначений на будову русько-народного театру у Львові.

Характерник, літературна збірка. Коломия, 1904. З друкарні Михайла Білоуса. Ст. 48, 8°. Ціна 80 с.

Про нуτρο землі. За Бжезінським переповів Стефан Макар. З 22 образками. (Слово. Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 1.). Скрантон, Па, 1904. З друкарні „Свобода“. Ст. 48, 8°. Ціна 25 центів. — Пок. А. Бончевський, руський священник в Америці,

що записав перед смертю 2000 доларів Наук. Тов. ім. Шевченка на зворотні запомоги для бідних студентів, полишив також 500 доларів на просвітне видавництво для американських Русинів. Словняючи волю покійника розпочав д. С. Макар отсеку книжочкою ряд популярно-просвітних видань, які мають виходити що місяця окремими книжочками під спільною назвою „Слово“. Річна передплата виносить на них 1.50 долара. Мусимо признати, що перша книжочка сього видавництва написана дуже гарно і може зацікавити не лиш селянина чи робітника, але й інтелігентний чоловік прочитає її з приємністю. Супроти факту, що між америк. Русинами нема багато людей, які могли би запомагати нове видавництво оригінальними працями, найліпше буде, коли редакція буде подавати добрі англійські праці в перекладі, яких їй певно не забракне. Треба лише при перекладах вигладжувати трошки більше мову, а певна річ, що вони сновнять знаменито свою місію між нашими кольоністами. В.

Як годувати малих дітей? Написав Гр. П. Задера. (Видавництво товариства „Просвіта“. Ч. 287.). У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 30, мал. 8°. Ціна 20 сот. — Отсеку книжечку нагородило премією „Благотв. Общество изд. общепол. и дешевыхъ книгъ“ у Петербурзі і хотіло видати її для українських селян, але російська цензура заборонила друкувати її. Автор постановив тоді книжочку надрукувати в нас і тим прислужився певно не мало нашим селянам. В його сліди повинні вступати всі

українські автори і друкувати заборонені твори в Галичині. Вправді не принесе се безпосередно користі українському населенню в Росії, але може принести посередно, бо викаже російському урядови безглуздість його заборони друкувати по українськи всякі книжки та в часом примусить його звести нечуваний деінде указ із 1876 р.

В.

Наука як обходити ся з обірником, з додатком вірцевих плянів для гноярок, з німецького переклав др. С. Смалъ Стоцкій, допвнив наукою про штучні навози Ев. Жуковский, директор краєвої школи рільничої в Кіцмани. (Праці німецької секції Ради культури краєвої для королівства Чехи. Зошит IV. Написав вандрівний учитель краєвий Йосиф Вонак в Празі). Чернівці, 1903. Накладом Ради культури краєвої для воеводства Буковини. З друкарні тов. „Рускої Ради“. Ст. 40, 8⁰. Ціна 40 сот.

Рахунки для шкіл народних. Часть I. Накладом ц. к. Видавництва шкільних книжок. У Львові, 1904. Ст. 52, 8⁰. Ціна 16 сот.

Утраквізм в середних школах, поученя для селян. Накладом хлопского комітету. Львів, 1904. Ст. 16, 16⁰. Отсе, як і дальше названі три брошурки, се виданя звісних політичних деморалізаторів, тих, що видають газетку „Руский Селянин“.

I. Михас. О парцеляції. Львів, 1904. Ц. 1 сот.

Рентові посілости яко одинокое средство ратунку для селян. Львів, 1903. Накл. хлопского комітету. Ст. 16.

Що то є закон о бюроах посередництва праці. (Поучене для

селян.) Львів, 1904. Накл. хлопского комітету. Ст. 8.

Практичний проповѣди для руского народа, нап. о. М. Киваш, випуск II, Жовква, 1904. Ст. 170. Ц. 2 кор.

Шематисмъ всего клира греко-католического епархій соединенныхъ перемыской, самборской и сянодской на рѣкѣ вѣль рожд. Хр. 1904. Зъ печатѣй Йосифа Стыфього. Въ Перемышли, 1903. Ст. LXI+529. 8⁰.

„Непереглядною юрбою“... хор мужеский а сарелла. Слова Ів. Франка. Музика Девиса Січньского. (Видавництво музичне „Стан. Бояна“. Ч. 16.) Перемышль, 1904. З печатні уділової. Ст. 4, 4⁰. Ціна 60 сот.

Нові часописи. Католицкий Вєхїд, орган богословів руско-катол. семинарії, почав виходити у Львові чвертьрічно в обемі 5 арк. друку і коштує річно 5 кор. До першого числа доданий З-аркушевий лодаток „Поясненя сьв. Евангелиста Матея в гоміліях“. Ось декілька виїжків зі „Вступного Слова“ редакції: „Царство слова переживає нині дивну добу, добу розкладу і анархії, епізод боротьби духів, напрямів і змагань. Колишню гармонію, яку впровадило в сферу думки християнство, розстроїв дух модернізму. Геній чоловіка рве ся в окоах пристрастий, шукає правди -- та дарма. По довгій утомі мусить вдоволити ся студеною відповіддю конечности: „ignominiamus et ignorabimus“ — если не верне ся до Христа, під Его непобідимий стяг“ і т. д. Дальше: „І серед нашого духовенства починають відзивати ся голоси супротив тиранії вільного сло-

ва (цікаво, чи подумали автори над тим, що воно значить та фраза про „тираїю вільного слова?“), модерністичних напрямів; і у нас заповідає ся буря в атмосфері духа; і у нас кристаліують ся заходи, щоби виступити ворожо против демонів невірства, які йдуть не перебираючи в средствах і використовуючи кожду днину і годину і т. д.“ Критика в нас взагалі не зашкодить, навіть зі становища католицької ортодоксії, однак критика розумна. Та ми боїмо ся, щоб така критика не стала в нас гальмою поступу і свободи слова взагалі, що підняло-б нову боротьбу й роздор. А „передне слово“ вже її заповідає. *Кр.*

Slovanský Přehled ч. 7, 1904 подає продовжене гарної статі Р. Брожа „Probuzení maloruského naroda (про Косюмарова, Куліша і новий розділ Rusini v r. 1848) та в відділі Přehledy slovanských literatur za rok 1903 містить Б. Ленкого „Literatura ukrajinská“ (перегляд видавничого і літературного українського руху в 1903 р.). Крім того в відділі „Slované východní“ є кілька звісток, що тикають українських справ, пр. Memoranda prof. Puljuje, Přednášky o maloruské literatuře, Američki Malorusové uniatšti, Uheršti Rusini. *Кр.*

III. Театр і штука.

Український театр у Петербурзі. 15-го цвітня ст. ст. закінчила свої вистави українська трупа д. Волика. Окрім М. Заньковецької і М. Кропивницького в трупі мали ся незлі артисти: д-ки Ратмирова і Козловська, дд. Дяков і Левицький. Протягом мі-

сяця були виставлені пєси: „Лісова квітка“, „Наймичка“, „Безталанна“, „Маруся Богуславка“, „Не ходи Грицю“, „Циганка Аза“, „Чорноморці“, „Вій“, „Глитай“, „Пошились у дурні“, „Доки сонце зійде“, „Крути та не перекручай“, „Лимерівна“, „Запорожець за Дунаєм“, „Наталка Полтавка“, „Невольник“ і „По ревізії“. Деякі в означених пєс були виставлені двічі або трічі. Публіка досить охоче відвідувала театр, не вважаючи на те, що він досить віддалений від осередка міста (театр „Неметті“). Підчас прощального бенефісу Заньковецької їй була піднесена сила дарунків, квіток, і між иньшим адреса від Українців, яка була відчитана на сцені студентом університету. Текст її (виголошений по українськи) такий: „Високошаношна Марія Константинівно! День Вашого бенефіса, на святочній виставі Вашого репертуару, ми, Українці в Петербурзі, бажаємо висловити Вам від щирого серця ті почуття, які Ви викликали в нас підчас Ваших вистав кожним актом Вашої чудової гри. Прислухаючись до усякого Вашого слова, придивляючись до кожного Вашого руху, ми мимохіть віддавались чарам Вашого могутнього таланту і разом із Вами переносились у нашу далеку Україну. Ви викоплювали з нашого рідного життя окремі типи, які чарують нас своєю поезією, або викликають жалість загубленою долею, і вони яскраво вимальовувались перед нами осяяні вогнем Вашої натхненої гри. Українська дівчина і жінка з'являєть ся перед нами в цілій своїй постаті, в розкішному своєму духовому

обличчю, однаково чудово — як у своїй рідній хаті серед сімейних обставин, так і натхнені ідеєю братерства серед громадського життя і любові до рідного краю й народу. Ми високо шануємо Вас, М. К., за Ваші великі заслуги на ниві рідної сценічної штуки. Ви виступили одна з перших як діяч української сцени, віддали їй свою багату душу, закреслили її глибоким вогнем натхнення, що обгортає кожну Вашу роль. Перли Вашої сценічної творчості надовго заховують ся в пам'яті усіх Українців, і доки наша українська національна сцена буде міцніти й розвиватись, доти Ваша гра буде найкращою школою високо-художественного сценічного виконання. Адреса ця була потім надрукована в оригіналі в „Руси“ і „Новостях“. З Петербурга трупа виїхала у Вільно.

Д. Д.—ко.

Українська трупа Гайдамаки і Суслова в Ризі. Великим постом с. р. грала в Ризі українська трупа Гайдамаки і Суслова Трупа ся чинила, і в склад її входять кілька відомих артистів: дд. Суслов, Манько, з жіночого персоналю — д-ки Заривцька, Шостаковська. На жаль репертуар складав ся з тих пєс, що давали можливість зайвий раз ворогові кинути болотом в український театр: „Запорожський клад“, „Така її доля“, „Хмара“ — отакі здебільшого твори виставлялись трупою в протязі майже місяця. Не обійшлося і без російських оперет. Грали „Куколку“, „Корневильські колокола“ і ин. В театрі публіки було обмаль. Виставу 13 марця трупа присвятила пам'яті Тараса Шевченка. В сей вечер грали

„Катерину“, оперу Аркаса; після неї хор проспівав коло невеличкого портрета Кобзаря „Жалібний марш“ М. Лисенка і, піде правди діти, проспівав досить погано. На закінченє трупою виставлено. II-гу дію жарта Ашкаренка „Царицині черевички“. Весь вечер не було видко на сцені дд. Суслова, Мавька, Шашковського, головних артистів трупи, а в нісенітниці Ашкаренка вони брали діяльну участь: бігали по сцені, ховали ся в лангузи, танцювали гопака, і дуже дбали про те, щоб своєю „грою“ викликати як найбільше реготу серед публіки. І се після того, як проспівали жалібний марш і в вечер „посвящений пам'яті извѣстнаго украинскаго поета“, як значилось на афішах! *Ю. О.*

IV. Некрольоги.

Дня 27 цвітня помер у Києві один із письменників старшої нашої генерації і співробітник нашого журналу Михайло Старицький. В наших журналі було декільки причинків до характеристики його літературної діяльності (статі С. Томашівського про його історичні драми, та статія д-ра І. Франка), то ми й не будемо нині на ній спиняти ся і подамо тут лише важніші дати з його життя та огляд його важніших творів. Покійник родив ся 2 грудня 1840 р. в Кліщинцях, у Полтавщині, де його батько був дідичом. Стративши завчасу родичів виховував ся в домі Віталія Лисенка, батька композитора. Догімназій ходив у Полтаві, на університет у Харкові і в Київі Приятелюючи з Миколою Лисенком за хлопячих літ, зміцнив сю

приятель іще й тим, що одружився з його сестрою і від 1871 р. проживав майже все стало разом із Лисенком у Києві. Ся приятель важна для нас тому, що оба приятелі підпирали себе обоюдно в своїй творчості: Старицький написав драми, лібретта і ин., а Лисенко компонував до них музику; і за часів, коли Старицький стояв на чолі окремої трупи, лише він міг давати представлення з Лисенковою музикою. Обох приятелів розлучила аж смерть...

Літературна діяльність Старицького дуже широка й різнородна, хоч і не однакової стійности. Побіч дуже гарних і сильних творів, які могли-б бути прикрасою не лише нашої, але й кожної великої літератури, подибуємо й дуже слабенькі. Та се неминуча річ при розкиданости автора та при тенденції, якою він руководився при писаню творів. А дотикає се головню його драматичних творів, яких він написав коло 30. Поселивши ся в Києві (1871 р.) він заняв ся відразу аматорським театром. Та коли прийшло ся представляти українські штуки, показало ся, що їх так мало, що нема з чого вибирати, повторяти-ж одно і те саме годі. Ще більше відчув се Старицький станувши в 80-их роках на чолі окремої трупи. І от у нього вросло бажанє прийти в поміч українській драматичній штуці, збільшити її репертуар. Се була причина, задля якої він узяв ся за складанє драм. Тим то побіч вновні орігінальних і гарних штук (Не судилось), з'являєть ся в нього цілий ряд перерібок із різних письменників. Правда, з технічно-театрального боку Старицький,

володіючи значною театральною практикою, зміг кожній такій перерібці додати живости та драматичности, але дуже часто се трапляло ся коштом психологічної та побутової правди й ідейности. Ось титули його важнійших драм та комедій: Не судилось, Як ковбаса та чарка, то минеть ся сварка, За правду, За двома зайцями, Одноокий писар, Не ходи Грицку та на вечерниці, Талан, В темряві, Зімовий вечір, Богдан Хмельницький, Оборона Буші, Маруса Богуславка, Остання ніч, Різдвяна ніч, Утоплена, Чорноморці, Тарас Бульба, По модньому, Сорочинський ярмарок, На Івана Купала, Циганка Аза, Розбите серце, Без сьвіта і ин. Декому не подобала ся так сильно отся діяльність Старицького, що підсувачо йому з тої причини просто спекулятивні тенденції, твердєно, що він допускаєть ся плягіятів, і робить се для виску, бо від кожної пєси представляваної на сцені побирає тантєми. Коли одначе зважимо, що Старицький усе зазначував при перерібках жерела, з яких користав, то оба сі закиди впадуть відразу як цілком безпідставні. Найліпшим доказом сього служать його друковані твори, особливо зібрані разом у двох томах і видані в Москві (М. П. Старицькій, Малоросійський театр, т. I. Москва, 1890, 5 пєс; т. II, 1893, 3 пєси).

Побіч діяльности на полі драматичної літератури виступав Старицький також у поезії й повісті і то як орігінальний автор та як перекладач. Відсилаючи читачів до названої вже статі дра І. Франка, де він спеціально зай-

маєть ся розбором поетичної діяльності покійника, ми згадаємо тут лише коротко, що багато його віршів дуже гарних, а в повісті виступає він також як талановитий оповідач. Одна його повість друкувала ся в нашій журналі минулого року п. н. „Заклятий скарб“, другу маємо ще в редакційній теці.

Як перекладач присвоїв Старицький нашій літературі багато творів Лермонтова, Некрасова, Байрона, Гайне, Міцкевича, Гоголя і ин. В перекладах, особливо з 70-их років, буває одначе його мова досить тяжка, засипана неологізмами, через що й утруднене читанє перекладів. Деякі з них вийшли окремими книжками, як: 1) Казки Андерсена в коротко його життєписю, Київ, 1873; тут надруковано 30 казок і додано 12 малюнків м. Мурашка. 2) Байки Крылова, Київ, 1874, всїх 30. 3) Сербські народні думи і пісні, Київ, 1876 р. — велика книжка, 420 ст. 8°. Та найважнїше те, що Старицький видав уже по звїсній указї в 1876 р. три книжки перекладів, хоч вони були заборонені указом. Є се дві книжки: З давнього зшитку. Пісні і думи (т. I, 1881; т. II, 1883) та переклад славної трагедії Шекспіра „Гамлет, принць данський“. Як він успів перевести через цензуру сї виданя, на се натякнено в статї д-ра І. Франка; иньшим українським перекладачам се не вдавало ся тай доси не вдасть ся.

Коли додамо ще до того, що пок. Старицький розпочав свою літературну діяльність у Галичині, друкуючи свої вірші в „Ниві“ (1865) та що його зносили в Га-

личиною не переривали ся ніколи і твори його появляли ся опісля в „Правді“, „Зорі“ та „Л. Н. Вістнику“, коли додамо, що він писав також по російськи (прич. роман „Облога Буші“ і ин.) — то й будемо мати повний образ його довгої та плодючої літературної діяльності. В.

Дня 22 цвїтня помер у Львові визначний польський критик і історик літератури Петро Хмельовский. Покійний родив ся 1848 р. в Завадинцях, на Поділю (російським), але жив від молодих літ (учив ся в Головніій Школї варшавській) аж до 1895 р. майже без перерви в Варшаві, де в 1882 р. пропонувано йому на університетї катедру польської літератури. Зразу приймив він катедру, але коли опісля зажадано від нього, щоб викладав по російськи, він зрік ся її і жив далі лише в літературного зарібку. В 1895 р. арештовано його і продержано якийсь час у варшавській цитаделї. Не бажаючи понасти в неї ще раз, скоро лише випустили його, виїхав до Галичини і проживав у Закопанім аж до осени 1903, коли переїс ся до Львова, де одержав на університетї другу катедру польської літератури. Смерть не дала йому розвинути тут педагогічної діяльності, до якої прикладано в польських кругах стільки надій! Хмельовский був незвичайно працьовитий чоловік. Крім статей, порозкиданих по різних часописах, видав він за житя коло 60 томів різних своїх праць. Ми наведемо тут лише найважнїші з них: *Kobiety Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego* (1873); *Autorki polskie XIX w.* (1885); *Zarys lite-*

ratury polskiej z ostatnich lat dwudziestu (1886); Studya i szkice literackie (2 tomy, 1886 i 1889); Adam Mickiewicz (2 tomy, 1886); Józef Ignacy Kraszewski (1886); Nasi powieściopisarze (1887 i 1904); Współczesni poeci polscy (1898); Henryk Sienkiewicz (1901); Najnowsze prądy w poezji naszej (1901); Dramat polski doby najnowszej (1902) i ин. Найважливішою й найбільшою його працею є: Historia literatury polskiej (1898) у шістьох томах, де він зложив есенцію своїх довголітних студій над польською літературою. Зважачити треба й те, що покійний належав усе до поступової частини польської інтелігенції і лише задля того не покликано його скорше на професора в одним із обох польських університетів.

В.

З великим російським бозвим кораблем „Петропавловском“ пішов на дно моря перед портом Артура в наслідок діляня японської мінн оден із найінтересніших і найсимпатичніших артистів 19 віка, Василь Верещагін. Родив ся він у Черенівци, в Петербурзі студіював малярство і скінчив школу маринарки, а 1859 р. вістав прапорщиком. По довнім побуті в Тіфлісі поїхав до Франції, звидів Піренеї, а потім записав ся до школи Жерома, аби доповнити своє досить скромне малярське образование. Побут в Парижі був для нього депидуючим. Відси виїхав він як артист із немалим досвідом і свідомий ціли своїх намірів. В році 1867 прилучив ся артист до туркестанської експедиції Кавфмана, а три роки потім осів у Монахові, щоб використати свої дотеперш-

ні студії, житєвий і артистичний досвід. Тут малює він сцени з війни на пів жанрового, на пів етнографічного характеру. Сі картини не зробили йому слави. Його подорож до Індії принесла інтересні кравиди і студії індійської архітектури. В році 1877 брав він участь у турецько-російській війні. Війна зробила на нього сильне вражінє, а наслідком того постав цикль картин, які йому зробили європейську славу. Верещагін зобразив війну не так як розуміли її його попередники, себто як масову сцену, де люди пишуть ся геройськими позами — а підхопив її як вираз людської моральної тупоти і звірства. Війну представляє Верещагін як щось відстрашаюче, з інтенцією, як би хотів своїми композиціями пропагувати гуманітарні противоєнні ідеї. Артистови признано навіть перед кількома роками премію Нобля за сю пронаганду, бо так і толковано його картини. Зробивши Rundreise по Європі, поїхав артист ще раз до Індії, а потім до Сирії і Палестини, а овочем сеї подорожи були інтересні сцени з життя Христа, мальовані з натуралістично-етнографічними цілями. По подорожах осів артист на якийсь час у Москві. До Відня загостив маляр перед кількома літами і оглядав бурливі сцени в віденській парламєнті бадєнівської ери. Остатні його більшии твором був цикль Наполеонський, який був виставлений по усіх важнійших артистичних сальонах Європи. Верещагін знаний і в російській літературі як автор „Ескізів з дороги по Індії“, „Ескізів і споминів“, „З поля битви в Азії і в Європі“ і ин. Картини

Верещагіна визначають ся працьовитістю, свідлим мужеським розмахом і ширим реалізмом — але часто разять, коли ідея виражена за слабо, за надто примітивно навіть із артистично-малярського боку.

Ів. Тр.

В Монахові помер один із найліпших портретистів новітших часів — Франц фон Ленбах. Вродив ся він в 1836 р. в горішній Баварії, ходив між ин. до аугсбурської політехнічної школи, звідки часто їздив до Монахова, де познайомив ся з паятками малярства. Вони то викликали й розвили в нім любов до рисованя й малярства. По смерті батька, що був мулярем, в 1856 р. він уже зовсім рішив ся посвятити себе малярству і став ходити до монахівської Академії штук. Одначе вже до двох роках, незадоволений тамешніми викладами, виступив Ленбах із Академії штук і студіював у приватних артистів. В тих часах найбільше цікавив його жанр і перший його образ представляв „Селянську сімю, захоплену бурєю“. Уже тут показав ся рідкий талант артиста-кольориста. Незабаром виїхав він на декілька місяців до Риму і тут він малював вид форум із околицею, образ, що викликав відтак у Монахові велике вражінє іза великої вірности природи й сили красок. Зарав потім виступив Ленбах вперше перед публікою як портретист (портрет одного медика), де зображене лице було віддане з найбільшою реальністю, без найменших прикрас, але з ярковираженим характером і з незвичайною плястичною енергією. В дальших своїх творах наслідував він старинних мистців, передовсім

Рембрандта. Брак матеріяльних засобів до житя загнав його в 1860 р. на учителя артистичної школи в Байшарі. Одначе незабаром, завдяки бар. фон Шаху, він покидає школу і їде в друге до Італії (Венеції, Фльоренції, Риму і ин.). Відтак виставивши в Монахові артистичний портрет А. ф. Гава, він їде до Еспанії. По повороті до Монахова придбав собі славу найліпшого зі всіх німецьких портретистів. Зі всіх сторін посицались до нього замовленя так, що не ставало прямо часу всім догодити. В 1872—74 рр. він жив в Відні, в 1875 р. відбув подорож до Марокко і Єгипту а відтак осів ся в Монахові. Число його портретів дуже значне (між ин. Франца Йосифа I, кн. Бішмарка, Р. Вагнера, фізика Гельмгольца, Шопенгауера). Кр.

III. З громадського житя.

L' École d' Anthropologie de Paris. У Франції в Парижі існує одинока в своїм роді Антропологічна школа, яка завнайомлює своїх слухачів протягом року з результатами цілої антропологічної науки. Вона повстала при медичнім факультеті 1876 р. при підпорі властей і Антропологічного товариства, а в 1889 р. отримала законом із 22 мая привнанє публичної користи як університетський інститут (*reconnaissance d' utilité publique comme Etablissement d' Enseignement supérieur*). На курсах і конференціях (перші тижнево найбільше чотири години, другі найбільше п'ять чотирогодинних конференцій) читають ся передісторична антропологія, етнологія, етнографія і лінгвістика,

зоологічна антропология, фізіологічна антропология, етнографічна антропология, антропология географія, анатомічна антропология, антропология і ембріология. В Німеччині читають декуди по університетах антропологияні курси, але подібного інститута, як париська Антропологияна школа, нема в Німеччині і поодинокі не-систематичні курси не заступлять її зовсім. Про Австрію нема тут що й вгадувати: в Австрії не виходить наука антропологияні поза стіни нечисленних спеціальних товариств.

В.

Курси чеських викладів у Відні. Д. 22 лютого почав ся в Відні курс чеських популярних викладів із рамени чеського людодового університету; незабаром має почати ся другий такий курс із рамени Союзу Соколів, де заповіли свої виклади професори чеської політехніки в Берні. На першім викладі були заступлені всі чеські товариства в Відні. Інавгураційний виклад виголосив проф. др. Дргіна з Праги на тему: „Погляд на жите і ціль жита новочасного чоловіка“.

Blumenau-Stiftung, так називаєть ся товариство, що опікуєть ся німецькими кольоністами в Бразилії. Недавно з'організувало воно 20 добірних шкільних бібліотек, ураз із мапами і иньшими помічними приладами та вислало до Бразилії. Надто розписало воно премію (200 марок) на найліпший науковий плян для однокласових бразилійсько-німецьких шкіл. Видало також незвичайно цікаву кни-

жку: Die deutschen Schulen und Schulgemeinden in Südbrasilien“, яку можна дістати в товаристві (Berlin, Lutherstrasse, 5). *В.*

Вивіз творів німецького письменства і штуки за границу. Кажуть нераз, що ті люди, що займають ся письменством і шукою, те ідеалісти. Воно у нас може й справді так, та зовсім инакше в иньших народів. Тих „ідеалістів“ і свої вміють оцінити, та й чужі підширають їх „ідеалізм“. Докавом на те хоч би Німеччина. По обчисленьям, творів німецького письменства і штуки вивезено за границу в 1901 р. на суму 177 міл. марок, в 1902 р. вже на 197 міл. м., а в 1903 р. аж на 212 міл. м. Переважна частина ціни вивозу припадає на групу кольорових друків, образків, фотографій і ин., яких у 1901 р. вивезено на суму 90 міл. м., в 1902 на 102 м. м., а в 1903 на суму 111·5 м. м. Майже четверта часть із того йшла до Англії, на другім місці (осьма часть) стоять Сполучені Держави, далі Австро-Угорщина, Франція, Бельгія, Росія, Голяндія і ин. Торговля книжками й музичними творами дещо менша: все-ж таки сума проданих за границу книжок доходить до 90 м. м. Тут уже на першім місці не Англія й Америка, а Австро-Угорщина і Швайцарія; далі йде Росія, Англія, Сполучені Держави, дальше Голяндія, Франція, Бельгія, Швеція, Данія, Італія. Хиба-ж через се не богатіє німецький народ?...

„Не было, нѣтъ и быть не можетъ!“

Наступила чорна хмара,
Настала ще й синя;
Була Польща, була Польща,
Та стала й Росія..

Из укр. нар. пісні.

Майже рівночасно в двома гарними святами народного відродження — Котляревського в Полтаві і Лисенка у Львові та Києві, приходять ся нам обходити й подвійні сумні роковини. Двісті п'ятьдесят літ минуло від того часу, коли Україну в Переяславськім договорі прилучено до Москви; двісті п'ятьдесят літ уже співаєть ся над берегами Дніпра похоронний гимн політичній волі українського народа. Та є ще в нас другі роковини — такі, яких ніякий народ не буде обходити, а які тільки нам присудила доля. Ті другі наші сумні роковини — то як раз сорок літ від того часу, коли вийшов перший царський указ, що заборонив майже зовсім українську літературу в Росії, від коли в явню брутальністю переводить ся не новий девіз, пригаданий царським указом в 1863 р. — „не было, нѣтъ и быть не можетъ никакой малорусской литературы!“

Коли тільки прилучено українські землі в границі московської держави, зараз починаєть ся звісна політика „Ausrotten“! Зразу скрито й хитро, потім отверто й без'оглядно затираєть на всім найменші познаки українського характеру, щоб і сліду не було з того, що нинішні „южнорусскія губерні“ російської Імперії мали колись свій автономний устрій. І не вважаючи на слабші й сильніші протести політичну самостійність України таки знищено. Та

тим буда доконана тільки половина діла: ще треба було знизити духову її самостійність. І та задача виконується через цілий XIX вік і непокінчена протягнула ся аж у наші часи.

Історія російської цензури взагалі, її боротьба в російським письменством прямо страшна! Коли-б прикладати тільки ту саму мірку до якого иншого, слабшого письменства, то певне не треба би вже тяжшого проклятя. А прецінь Україна чула-б себе щасливою, коли-б до неї приміювано цензурні закони в такій мірі, як до корінної Московщини, Польщі, Фінляндії і ин. Та відносини російської цензури до українського письменства зовсім відмінні. Крім тих цензурних законів, які обовязують цілу Росію, прикладається до українського письменства ще спеціальні, висне ad hoc видані царські укази, що ставлять українське письменство в виїмковий стан! Хочемо тут подати короткий огляд того виїмкового стану українського письменства в Росії.¹⁾

Історія друку книжок у Росії зовсім не подібна до такої історії в західній Європі. На Заході друк книжок викликає органічна потреба, все більший і більший розвій образованя. Початки друку книжок у західній Європі припадають на найбухтурливіші часи загального духового пробудженя, на епоху ренесансу і на початок реформації. Коли тільки появила ся штука друку, її прийняли на Заході з одушевленем: король Людвик XII назвав її „скорше божим, як людським винаходом“. Зараз у самих початках друк книжок у західній Європі дістається між иншим і в світські руки: його вхопила в свої руки й наука в формі університетів і штука в формі драматургів і політика і ин. Таким способом друк книжок на Заході став не виключною власністю курії і двора, а суспільною силою. І от незабаром починається вже боротьба між незалежною пресою і правительством та церквою.

Зовсім не те в Московщині. Загал безграмотний, півдикий, некультурний не тільки не бачив ніякого інтересу до яких будь світських наук та самостійної думки, але всюди в тих речах бачив діло еретицьке, чортівське.²⁾ „Епископи не маючи ніякого образо-

¹⁾ З причин, що російські історики цензури на Україну майже не звертали уваги, а опублікованих досі фактів, що свідчили-б про ті виїмкові відносини російської цензури до українського письменства не багато, наш огляд не може поки що вийти таким, яким би його бажалось бачити.

²⁾ А. М. Скабичевській, Очерки истории русской цензуры (1700 1863 г.), С.-Петербургъ, ст. 2.

ваня — говорить Флетчер про часи Бориса Годунова — слідять надто старанно за тим, щоб освіта не розширювала ся, боячись, щоб не була викрита їх темнота та нечесність. В тій цілі вони старають ся переконати царя, що всяка нова наука, введена до держави, збудить стремління до новостий і тим буде для нього небезпечна.“ Князь Курський оповідає, що московські єпископи вговорювали в молодих людей, що бажали науки, таке: „Не читайте книгъ многих“, і при тім вказували: „Вотъ этотъ отъ книгъ умъ потерялъ, а вотъ тотъ въ ересь впалъ“.¹⁾

Зовсім зрозуміло, що при таких обставинах друк книжок прийняли в єї кляси московської суспільности крайне ворожо.²⁾ Не зважаючи на те, що перша друкарня в Москві була заведена за ініціативою самого царя, одного гарного ранку юрба напала на будинок, де містила ся друкарня, спалила його, а друкарню збурила і розграбіла. Вправді пізнійше заведено навад друкарню, одначе вона зважуєть ся друкувати тільки крадьком.

Отже уже з того видно, що перша друкарня в Московщині була державною інституцією; поволи вона переходить ще в руки духовенства і друкувала виключно церковні книги. Само собою розумієть ся, що при таких обставинах цензура не була потрібна: виступи проти друку книжок могли почати ся тільки тоді, коли побіч державної друкарні засновано ще приватні. А стало ся се аж по прилученю України до Москви. На Україні вже в XVI в. були вільні друкарні при церковних брацтвах, що мали за ціль поправляти й очищувати книги від усяких латинських і уніятських примішок. Крім того друкувала ся там і світська література. Московське духовенство дивило ся на київських богословів дуже недовірливо, підозріваючи у них католицизм і всякі ересі. Отже коли Україну прилучено до Москви, воно ворожо стануло проти вільних українських друкарень у Києві і Чернигові й докнано того, що в московській державі заведено першу цензуру і то власне для України.³⁾

¹⁾ И. Я. Фойницкій, Моменты истории законод. о печати. «Сборникъ государственныхъ знаний». Т. II, ст. 318.

²⁾ А. М. Скабичевский, Очерки ст. 3.

³⁾ Брокгаузъ-Ефронъ, Энциклоп. Словарь. Т. XXXVII, ст. 950; Скабичевский, Очерки ст. 4.

Вже в Петровсько-Катерининській добі цензура й синодальні укази виступають проти вживання „особаго нарѣчія“, себ-то української мови в письменстві, щоб зробити місце для державної мови московської та довести в часом до літературного „об'єднання“ України в Московщиною. Александер Михайлович стремить до того, щоб обі згадані вільні українські друкарні підчинити під свою власть, а звісний „геніяльний російський реформатор“ цар Петро I вже таки доконує того діла, підчиняючи їх синодови в Москві указом із 5 жовтня 1720 р., де між иньшим містять ся ось такі характеристичні слова: „А и оныя церковныя старыя книги, для совершеннаго согласія съ великороссійскими, съ такими же церковными книгами сравнить прежде печати, съ тѣми великороссійскими печатями, дабы никакой розни и особаго нарѣчія въ немъ не было. А другихъ никакихъ книгъ, ни прежнихъ, ни новыхъ изданій, не объявляя объ оныхъ въ духовной коллегіи, и не взявъ отъ оной позволенія, въ тѣхъ монастыряхъ не печатать, дабы не могло въ такихъ книгахъ никакой въ церкви восточной противности и съ великороссійскою печатью несогласія произойти.“¹⁾ Отже від 1720 р. мала всі українські видання переглядати духовна коллегія в Москві і дбати про те, щоб „никакой розни и особаго нарѣчія“ в них не було. Ось де початок „обрусїнія“ України!

Зовсім такі самі укази виходять 25 січня і 20 марта 1721 р. Тут треба завважити, що той перший указ з 1720 р., вимірений проти українського слова, то взагалі перший закон у Росії, що тикає друку книжок.²⁾

¹⁾ Сборникъ распор. и постан. по цензурѣ съ 1720 по 1862 г. вид. Мин. Нар. Просв.

²⁾ Тут подам найважнїйші факти з історії російської цензури взагалі. Після того першого закону в Росії, що тикає ся друку книжок, від 1720 р. посилав ся цілий ряд рїзних иньших указів, що холодними обіймами давили свѣтську літературу. Але ті укази видавали ся тільки в хвилі кождоразової потреби; по-степенно концентруєть ся цензура в руках Академії Наук, де вона досить ліберальна. За Катерини II повстають у Петербурзі, Москві, Рязі, Одесі і Радивиліві, куди був одинокий перевіз заграничних книжок до Росії, окремі цензурні уряди, зложені з одної духовної особи і двох свѣтських, що в столицях стояли під надзором сенату, в иньших містах під надзором губернського начальства. Тут уже виступає цензура зовсім самостійною інституцією. В 1801 р. вийшов указ, щоб на заголовних картках книжок був напис »по одобренію... цензуры печат-

Великим лихом був той указ для України, бо він заморожує й ті хирні пушинки української літератури, які тоді були показалися. Найкрасні розумові сили Петро забрав у московську землю, літературно-просвітний рух завмирає зовсім, завмирає і все громадське життя.

Одначе незабаром указ Петра Великого попав у забуття. З українськими книжками поводити ся цензура зовсім так, як із аналогічними московськими. Українських книжок не заборонювано за українську мову, як то було в самих початках XVIII в. і як воно практикується майже від половини XIX в., а осуджувано книжку по її змісту. Тай осуд тодішньої цензури про зміст українських книжок був зовсім не такий, як тепер. Коли порівняти Котляревського „Енеїду“ з кінця XVIII в. та з початку XIX в. зі змістом тих українських книжок, що їх нині цензура заборонює за самий тільки зміст¹⁾, то прийдесть ся назвати більш ліберальною цензуру з кінця XVIII в., ніж з початку XX в.! Зрештою в періоді від кінця XVIII в. до половини XIX в. українських книжок вишло не багато, а також про ті часи знаємо ще не багато.

Живіший літературний і національний рух на Україні починаєть ся з відродженєм славянських народностей, а ще більше в другій половині 40-вих років. І саме в тім часі цензура починає більше натискати.²⁾ Вже Квітка підпадає під цензурний утиск: його українська історія та сьвята історія для народа не можуть побачити сьвіта тільки через те, що написані українською мовою. В 1847 р. зайшла в Київі афера з „Кирило-Методіївським Бра-

---

тано«. Устав із 1804 р. вже виразно говорить: »ни одна книга или сочинение не должны были напечатаны въ Имперіи Россійской, ни пущены въ продажъ, не бывъ прежде разсмотрѣны цензурой.« В 1828 р. цензуру підчинено міністерству просьвіти, а в 1863 на бажане самого міністра просьвіти Головніна цензура була відібрана міністерству просьвіти і передана міністерству внутр. справ, бо задачі цензури були прямо противні задачам міністерства просьв. Від того часу важніших змін нема. До 1862 р. було заборонено цензурою на все 8 часописий, а по тім році (1862—1903) скількість кар, наложених на періодичну пресу, виносить 581: заборонено зовсім видавати 25 часописий, подано пересторог перших 115, других 88, третих 56. Час, на який були завішені деякі часописи, виносить у тім періоді разом 49 літ 4 місяці 5 днів.

¹⁾ Низше покажу декілька примірів.

²⁾ В 1848 р. під вражінем революції почав ся в Росії період крайньої реакції, що тягла ся аж до вступлення на престол царя Александра II.

цтвом“ і в слід за тим арештоване Костомарова, Шевченка і Куліша. Міністер внутрішніх справ гр. Перовський повідомляє зараз друкованими циркулярами підчинені особи й інституції, що „по особому повелѣнню“ видрукувані твори: Шевченка — „Кобзарь“, Куліша — „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“, „Україна“ і „Михайло Чернишенко“, Костомарова — „Українскія баллади“ і „Вѣтка“ — заборонені й виняті з продажі. Крім того міністер народньої освіти приказав тоді „цензурному вѣдомству“ не дозволяти наново передруковувати новим виданєм згадані висше твори.¹⁾ Цікавий факт, що зайшов з причини Кулішевої „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“. Найперше була вона видрукувана в дѣточім журналі Ішимової „Звѣздочка“, а відтак виїшла окремо. В „Звѣздочкѣ“ цензурував її Івановський; в окремім виданю — Куторга і обох їх після того, як дістали згаданий циркуляр, потягнуто до відповідальности, як вони могли пропустити таку шкідливу річ. Куторгу цар приказав посадити в кріпость, а Івановський дістав легкий „высочайшій выговоръ“. Було сказано, що тому, що се стало ся тільки задля недогляду цензора і задля його довіря до журналу, для якого твір був призначений, і тому, що той цензор дуже порядний чоловік, „зробити йому тільки вимівку без втягнення в формуляр“.²⁾

„Після київської справи — каже М. Костомарів³⁾ — були заборонені всі твори обвинених, а цензура і шпiонство почали страшно лютувати проти України; не лише українським книжкам не дозволено являти ся на сьвіт, але переслідуване навіть наукові статі про Україну на російській мові; самі назви „Україна, Малоросія, Гетьманщина“ уважано за нелюбяльні“. І від того року 1847 почала вже цензура систематично заборонювати українські книжки за те, що написані українською мовою. Що правда, деякі українські книжки таки виїшли на сьвіт, але які перепони приходило ся поборювати їх авторам, видно хоч би з того, що найневиннійший збірник народніх українських пісень А. Метлинського („Южнорусскія народныя пѣсни“) цензура держала аж сім років (1847—1854)! Другий збірник Метлинського, альманах із творів українських письменників, пролежав у цензурі два чи три роки й

¹⁾ „Русская Старина“ 1889, № 11, ст. 367—368.

²⁾ „Русская Старина“ 1890, № 2, ст. 376—377 і 380.

³⁾ М. Костомарів, Письмо до видавця „Колокола“, Львів, ст. 35.

вернув ся страшенно покаліченим: мало не половину його заборонено, бо всюди, де приходило слово „воля“, цензор немилосервно його вимазував, хоч би там було сказано, що кінь гуляв на „волі“. В 1853 р. зайшла досить остра перепалка між київським цензурним комітетом і головою „временной комисіи для разбора древнихъ актовъ“ з причини літописи Грабянки. Комісія захотіла видати згадану літопись книжкою і тому післала рукопис літописи до київського цензора Мацкевича. Цензор жадав виконення з тексту декотрих місць, де на його думку висловляла ся явна пристрась до української національності. Коли-ж голова комісії спротивив ся тому, подаючи свої аргументи проти таких поправок історичних памяток, то „Главное Управление по дѣламъ печати“, руководячись секретним „Высочайшимъ повелѣніємъ“, щоб письменники о скілько можна обережно висловляли ся там, де йде річ про народність або мову України, не даючи переваги любови до рідного краю над любовю до „отечества“¹⁾, таки викинуло деякі місця з літописи.²⁾

Вправді й російське письменство було тоді цензурою дуже притиснене і період 1848—55 рр. зветь ся навіть в історії російського письменства „епохою цензурного террору“, одначе за що иньше давила цензура російське письменство, а зовсім за що иньше українське.

Коли запанував цар Александр II, настала для Росії ліберальна доба. Зазнало деякої полекші українство й українське письменство. В 1862 р. Лебединцев став редактором „Кіевскихъ Епарх. Вѣдомостей“ і почав вести остру полеміку з видавцем петербурського тижневника „Домашная Бесѣда“ — Аскоченским, обороняючи проповідь українською мовою і доказуючи користь із українського перекладу Біблії. Аскоченський, сам Українець із роду, що

¹⁾ В 1847 р. видав міністер просвіти гр. Уваров циркуляр, де між иншим є таке: „Особливой внимательности требуетъ тутъ стремленіе нѣкоторыхъ авторовъ къ возбужденію въ читающей публикѣ необузданныхъ порывовъ патріотизма, общаго или провинціального, стремленіе, становящее ся иногда если не опаснымъ, то по крайней мѣрѣ неблагоразумнымъ по тѣмъ послѣдствіямъ, какія оно можетъ имѣть“. (Сборникъ постанов. по ценз., ст. 240).

²⁾ Цензура въ царствованіе императора Николая I. „Русская Старина“, 1904, № 2, ст. 441—442.

в часі турецької війни 1854—56 рр. писав по українськи, слідом за Гулаком-Артемовським, вірші воєнно-патріотичного змісту, тепер напав остро на український рух у Росії за те, що він стояв у звязку з иншими поступовими напрямками тих часів.

На українській мові почався розвиток народної педагогіки й педагогічної літератури; до того розвиток була прихильна вся поважніша великоруська журналістика в Росії (пр. С.-Пет. Вѣдомости, Вѣстникъ Европы, статі Пипіна, Прижова і ин.), не виключаючи й московських славянофілів, що хоч сперечалися з „Основою“ за розміри української літератури, однак в „Русской Бесѣдѣ“ повитали прихильно „Проповіди“ о. Гречулевича, а в „Дні“ так само український переклад євангеля, що була виготовила „петербурьська громада“ і одобрива Академія Наук. Сам Катков при своїх „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ прийняв гроші, що на зазив Костомарова посипалися на видання українських книжок. І не тільки прихильний дух віяв із російської преси, навіть уряд прихильно дивився на українську роботу. Міністерство дає 500 руб. на видання українських учебників для народних шкіл і за частку тих грошей стали друкуватися „Байки“ Глібова. Деякі люди з петербурьської української громади, що мали близькі зносини з петербурьським правительством, стали заходити в міністерстві просвіти коло того, щоб шкільні закони признали українській мові в школах українських губерній першорядну роль. Повстають періодичні видання двома мовами, українською й московською (пр. „Основа“), заснуються недільні школи з українською викладавкою мовою, працює чимало молодих українських письменників, дозволено український театр і навіть театральні оповістки друковано по українськи. Вправді петербурьський цензор забороняє де-що з „Кобзаря“ (пр. в „Катерини“ таке місце :

Попід горою, яром, долом,
 Мов ті діди високочолі,
 Дуби з гетьманщини стоять;
 У яру гребля, верби в ряд,
 Ставок під кригою в неволі,
 І ополонка — воду брать...
 Мов покотило червоніє
 Кривь хмару — сонце занялось,
 Надув ся вітер; як повіє —

Нема нічого, скрізь біліє...

Та тільки лісом загуло...)

то все таки здавало ся, що російське правительство вже зрезигнувало з думки, змести з лица землі українське питанє. Та воно на жаль тільки здавало ся!

Перші Поляки, що тоді ладили ся до повстаня, були противні національному осьвідомлюваню українських мас, які вони надіяли ся використати для своєї справи. І вони перші стали проти народньої української педагогіки, а далі уже й проти всього українського руху.¹⁾ За ними завернули ся й славянофіли, та иньші доктринери московської централізації та підняли великий крик на український „сепаратизм“. Першу скрипку між ними грав таки той сам Катков зі своїми „Московскими Вѣдомостями“, що ще недавно збирив складки на українські виданя. В тій своїй часописі написав він ось що: „В році 1863 діло дійшло до того, що небагацько вже віставало ся, щоб невироблений простий говір міг одержати фальшиве значінє мови, признаної державою. Ще одна мить, і по цілїм просторі України по обовязковій урядовій волі в школі вчили би новою мовою; ще одна мить, і між тамтим людом були-б розсіпані примірники євангеля на тій мові; ще одна мить, і закони імперії стали-б виголошувати ся на Україні на тій підробленій мові“.

І російське правительство на скільки перше виявляло прихильність для українських справ, на стільки тепер наполохало ся тих криків і дало віру огидним доносам. Цікаве хіба те, що хоч Поляки одні з перших підняли крик на українську пропаганду, то московські часописи обернули як раз цілу справу до гори дном і представили цілий український рух як „польську интригу“, хоч в „Основі“ вели живу полеміку з польською стороною Костомарів, Куліш, Антонович і Рильський, розвиваючи на різні лади козацький висказ: „маєте собі свою Польщу, а нам наша Україна останеть ся“,²⁾ — про те російське правительство видало 1863 р. перший категоричний тайний указ, що заборонив українську літературу в Росії. Ось він в оригіналі:

¹⁾ Антракт з історії українофільства, Українця. Правда 1876 ст. 471. Пригадаю тут хоч би інцидент із »Граматкою« Куліша.

²⁾ М. Драгомановъ, Историческая Польша и великорусская демократія, ст. 133.

„По Высочайшему повелѣнію Секретное отношеніе Министра внутреннихъ дѣлъ къ Министру Народн. Просв. 8 Іюля № 394. (Дѣло Центрального Управленія по цензурному вѣдомству, 1863 г. № 188).

„Давно уже идутъ споры въ нашей печати о возможности существованія самостоятельной малороссійской литературы. Поводомъ къ этимъ спорамъ служили произведенія нѣкоторыхъ писателей, отличавшихся болѣе или менѣе замѣчательнымъ талантомъ или своею оригинальностію. Въ послѣднее время вопросъ о малороссійской литературѣ получилъ иной характеръ, вслѣдствіе обстоятельствъ чисто политическихъ, не имѣющихъ никакого отношенія къ интересамъ собственно литературнымъ. Прежнія произведенія на малороссійскомъ языкѣ имѣли въ виду лишь образованные классы Южной Россіи, нынѣ же приверженцы малороссійской народности обратили свои виды на массу непроевѣщенную, и тѣ изъ нихъ, которые стремятся къ осуществленію своихъ политическихъ замысловъ, принялись подъ предлогомъ распространенія грамотности и просвѣщенія за изданіе книгъ для первоначального чтенія, букварей, грамматикъ, географій и т. под. Въ числѣ подобныхъ дѣятелей находилось множество лицъ, о преступныхъ дѣйствіяхъ которыхъ производилось слѣдственное дѣло въ особой комиссіи. Въ С.-Петербургѣ собираются пожертвованія для изданія дешевыхъ книгъ на южнорусскомъ нарѣчій. Многія изъ этихъ книгъ поступили уже на рассмотрѣніе въ С.-Петербургскій ценз. комитетъ. Не малое число такихъ же книгъ представляется и въ Кіевскій ценз. комитетъ. Сей послѣдній въ особенности затруднялся пропускомъ упомянутыхъ изданій, имѣя въ виду слѣдующія обстоятельства: обученіе во всѣхъ безъ изятія училищахъ производится на общерусскомъ языкѣ, и употребленіе въ училищахъ малороссійскаго языка нигдѣ не допущено; самый вопросъ о пользѣ и возможности употребленія въ школахъ этого нарѣчія не рѣшенъ, но даже возбужденіе этого вопроса принято было большинствомъ Малороссовъ съ негодованіемъ, часто высказывающимся въ печати. Они весьма основательно доказываютъ, что никакого малороссійскаго языка не было, нѣтъ и быть не можетъ, и что нарѣчіе ихъ, употребляемое простонародьемъ, есть тотъ-же русскій языкъ, только испорченный вліяніемъ на него Польши; что общерусскій языкъ такъ же понятенъ для Малороссіянъ, какъ и для Великороссіянъ и даже гораздо понятнѣе, чѣмъ теперь сочиняемый для нихъ нѣкоторыми:

Малороссянами и въ особенности Поляками такъ называемый украинскій языкъ. Лиць того кружка, который усиливается доказать противное, болшинство самыхъ Малороссовъ упрекаетъ въ сепаратистскихъ замыслахъ, враждебныхъ къ Россіи и гибельныхъ для Малороссіи. Явленіе это тѣмъ болѣе прискорбно и заслуживаетъ вниманія, что оно совпадаетъ съ политическими замыслами Поляковъ и едва ли не имъ обязано своимъ происхожденіемъ, судя по рукописямъ, поступившимъ въ цензуру и потому, что большая часть малороссійскихъ сочиненій дѣйствительно поступаетъ отъ Поляковъ. Наконецъ и Кіевскій генераль-губернаторъ находитъ опаснымъ и вреднымъ выпускъ въ свѣтъ рассматриваемаго нынѣ Духовной Цензурой перевода на малороссійскій языкъ Новаго Завѣта. Принимая во вниманіе съ одной стороны настоящее тревожное положеніе общества, волнуемаго политическими событіями, а съ другой стороны имѣя въ виду, что вопросъ объ обученіи грамотности на мѣстныхъ нарѣчіяхъ не получилъ еще окончательнаго разрѣшенія въ законодательномъ порядкѣ, Министръ Внутреннихъ Дѣлъ призналъ необходимымъ, впродъ до соглашенія съ Министромъ Народнаго Просвѣщенія, Оберъ-Прокуроромъ Святѣйшаго Синода и шефомъ жандармовъ относительно печатанія книгъ на малороссійскомъ языкѣ, сдѣлать по цензурному вѣдомству распоряженіе, чтобы къ печати дозволялись только такія произведенія на этомъ языкѣ, которыя принадлежать къ области изящной литературы; съ пропускомъ же книгъ на малороссійскомъ языкѣ какъ духовнаго содержанія, такъ учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначальнаго чтенія народа приостановить ся. О распоряженіи этомъ было повергаемо на Высочайшее Государя Императора возрѣніе и Его Величеству благоугодно было удостоить оное Монаршаго благоволенія.⁴¹⁾

От той першій категоричний царскій указ, що доповнений відтак ще декількома иньшими вже сорок літ давить українське письменство в Росії. Доказувати, що тут що слово то груба річева помилка, нема потреби. Хто з увагою прочитав той урядовий документ, і хоч дрібку обізнаний з українським рухом у Росії в половині XIX в., той сам побачить усю безосновність закидів

¹⁾ Правда, 1894, ст. 282—283.

правительства. Правда, ще маленька частина українського письменства не була заборонена, одначе і з тою частиною цензори поступали не по людському. Приготовлені Костомаровим книжки вісталися без видання, а так само й одобрений Академією Наук український переклад євангеля. Як раз тоді сьв. Синод за платив друкарні за видрукуване вже перед тим дозволеного II вип. оповідань о. Опатовича з тим, щоб друкарня не пускала видрукуваної вже книжки в розпродаж. Тому буде зрозумілим, чому тоді за протяг більш як 10 років не появила ся на Україні майже ніяка українська книжка.¹⁾ (Пр. від 1863 – 1872 рр. вийшла на Україні тільки одна книжка для простого народу, написана українською мовою, а то в Катеринославі „Про судебні російські реформи“¹⁾). Та тільки на такий крок правительства знайшла ся поки що рада: російські Українці звертають ся до Галичини і тут їх заходами стає в 1867 р. виходити місячник „Правда“ і деякі окремі книжки. Книжок російська цензура не пускала, але „Правда“, хоч із частими вирізками, все таки йшла в Росію.

Від року 1873 до 1876 цензура дещо полекшала.²⁾ І з того короткого часу скористали російські Українці: вони видали чимало популярно-наукових брошур для народнього читаня (пр. Де-що про сьвіт Божий, Повісті Осипа Федьковича з переднім словом Мих. Драгоманова про галицько-руське письменство, а навіть переклад російського карного закона за провини п. в. „Про кари, до яких присуджують мирові судді“ і ин.), надрукували чи приготували до друку з двадцять томів етнографічних матеріялів, що мають велику наукову вартість і поставили праці українських учених високо в очах західної Європи. Рецензент „Историческихъ пѣсень малорусскаго народа“ Антоновича й Драгоманова, Ральстон, от що каже в „Saturday Review“ уже після того, як і в Європі розійшли ся поголоски, що російське правительство задумує щось проти укра-

¹⁾ Від 1863 р. українським письменникам у Росії не лишило ся вже робити нічого иншого, як хіба видавати старі документи, яким ще найменше ставило ся перепон!

²⁾ Вона полекшала, але тільки що до зверхної форми — друкувати по українськи, бо що до змісту, то саме в тих часах 1872—80 рр. цензура виявляє більші, як звичайно, примхи. Богато навіть російських творів, перше дозволених, пр. Герцена, Чернишевского, Пісарева та переклади Маркса, тепер цензура знов заборонила.

їнського письменства й наукових праць про Україну: „Будемо сподівати ся, що ні краса зависть, ні офіційальна вузкоглядність не задержить кінця праці, на яку треба дивити ся, як на предмет національної гордості“. Та побоювана англійського критика на жаль сповнилася. Дальші томи історичних українських пісень прийшло ся Драгоманову видавати за границею, в Женеві. Одначе мимо полекші для українського письменства укр. перекладу сьв. Письма цензура таки не пустила.

Українська публіка сильно спочувала всім тим заходам своїх провідників і досить підпомагала українські видання. „Публіка на югъ“ — писали „Московскія Вѣдомости“ — „заражена україноманією и платить по 15 рублей за „Кобзаря“, изданія Кожанчикова“. Яким намордником для української літератури була цензура, видно з того, що коли вона власне в тих трьох роках дещо полекшала, то число українських видань у самім Києві піднесло ся з 4% (в 1872/3 р.) усіх видань у тій місті, на 23% (в 1874/5 р.)¹⁾

Та тільки се не тривало довго. Коли члени „Юго-западнаго отдѣла Русскаго Географическаго Общества“ в Києві, що переважно були Українцями, стали енергічно займатися українською етнографією, тоді гурток обрусителів, зі зрадником В. Юзефовичем на переді, підняв в офіційальній російській пресі страшний крик та став посилати до Петербурга раз у раз доноси про те, що тут у Києві під покривкою географічного товариства згуртували ся небезпечні для імперії люди, що роздувають державний сепаратизм. Найбільше заслужили ся в тій „чесній“ ділі „Кієвлянинъ“, редагований проф. Шульгином, орган „императорскаго демократизма“ „Голось“, до котрого належав проф. Вільбасов, „Русскій Вѣстникъ“ редагований проф. Катковим і Любимовим, а навіть жидівський „Сіонъ“ в Одесі став трубіти „во всеуслышаніе“ про український „сепаратизмъ“. Тоді цар скасував південно-західний відділ географічного товариства, його членів порозганяв по цілім своїм царстві, а на українську літературу накинув нові кайдани, новий указ, ще острійший від першого. Ось його оригінал :

¹⁾ М. Драгоманів, Література українська, проскрибована рядом російським. Ст. 35.

М. В. Д.
 Главное Управление по
 дѣламъ печати 5 іюня
 1876 г. № 3158.

Секретно.

„Государь Императоръ 18/30 минувшаго мая 1876 г. Высочайше повелѣть соизволилъ :

1) Не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣламъ печати какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ на малороссійскомъ нарѣччіи.

2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣччіи воспретить, за исключеніемъ лишь : а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности, но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ, въ произведеніяхъ же изящной словесности — не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепріятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по рассмотрѣнію рукописи въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати.

3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣччіи а равно и печатаніе на таковомъ текста къ музыкальнымъ нотамъ.

Начальникъ Главнаго Управленія по дѣламъ печати :

Григорьевъ, профессоръ университета.¹⁾

Alia jacta est! Довголітні заходи ріжних темних духів увінчалися успіхом. Двацять п'ятьом мільонам народа прямо загорджено уста; обрусительна політика тріюмфувала. Над українським письменством у Росії проголошено виїжковий стан. І не міг він лишити ся без вражіння; громовим голосом відбив ся він по цілій Европі, а найбільш зловіщим, розумієть ся, в Галичині, де живе частина того зрабованого народа, яка до того вже тоді слідила живо за українськими справами по тім боці Збруча. Як тяжко вравила звістка про указ тодішніх свідомих Русинів у самім Львові, доказує сумна відозва, яку замістила тодішня „Правда“ :

¹⁾ Пізнійше той указ надруковано в «Правительственномъ Вѣстникѣ».

„Перед нами стоїть доконаний факт, що російське правительство заборонило ввозити в границі Росії які будь книжки і брошури в руській язиці і заказало не тільки печатати але й читати первотвори і переклади в руській язиці (з виїмкою красної словесности), подавати руський текст до нот і представляти руські твори сценічні.

„Сумний се факт грубого насилля для нашої народности, — соромний для російського правительства!

„Що-ж могло спонукати російське правительство до такого замаху на істноване руського языка, котрим говорить майже 15 мільонів російських „підданих“? Ми не хочем тут говорити про чувства, які викликає сей акт насильної самоволі в грудях кожного Русина. Ми хочемо розглянути річ без найменшої пристрасти. Коли тяжко буде усправедливити се розпоряджене гр. Толстою і Тимашева з загального становиска, то сто раз тяжше буде се для Русинів, а коли сама людскість обурить ся на такий акт насилля, то сто раз більше обурить ся серце кожного Русина!

„Звичайно заборонає ся тільки те, що зле, шкідливе або небезпечне. Язык чи нарече, се твір природи а не вимислу людського. Нікому не прийшло на думку уважати який небудь язык чи нарече за щось шкідливого, небезпечного або злого. Тут власне можна вивістити засаду: alles was ist, ist vernünftig! Язык чи нарече не потребують свого оправданя, бо їх оправдує і боронить сама природа. Нищити насильно язык, значить грішити проти природи. А кожде погрішене проти природи мстить ся самою природою.

„Російське правительство очевидно вважає вже само „малоросійское нарѣчіе“, его істноване і розвій за щось небезпечного, шкідливого і злого, бо заборонає печатане і читане книжок і брошур в „малоросійскомъ нарѣчіи“ без згляду на їх зміст. Коли було-б небезпечне або зле тільки те, що печатає ся в руській язиці, то сему злому змогло би правительство дуже добре зарадити своїми цензорами, котрі вже досі знали доволі тамувати розвій нашої словесности. Тай надто, коли-б се була властива причина сего заказу, то такий заказ повинен би вийти передовсім проти великоруському языкови, на котрім писані майже всі революційні книжки вимірені проти Росії. А коли-б російське правительство не вважало розвою руської словесности небезпечним і шкідливим „предѣламъ Имперіи“, то не ограничало-б руського языка тільки на красну словесність з „общерусскимъ правописаніемъ“! Відома-ж

річ, що розвій і вихованє народу можливі тільки в його рідній мові. Так очевидно, що коли розвій руської словесности шкідливий і небезпечний російському правительству, то шкідливий йому і розвій і освіта руського народу, а пожадана темнота. Може бути, що гр. Толстой, міністер просвіти хоче в сей спосіб доповнити свого діла, розпочатого клясичним вихованєм в школах, а знаного свого часу і в Австрії під назвою: „Verdummungssystem“. Коли-ж правительство вважає руський язик небезпечним для добра Росії, то не повинно забувати на наслідки сеї проскрипції. Історичні пам'ятники істнованя руського язика сягають до тисяча літ і за підмогою сего язика виріс доперва теперішній літературний язик російський. Русь-Україна заслила російську словесність не одним словом і не одним пером писарським. До російської словесности ввійшло чимало русько-українського духа, що вихолав ся тою тепер небезпечною шкідливою мовою, що від тисяча літ гомоніє по широкій Руси-Україні! Так чи-ж можливе, щоб російський язик літературний був зовсім вільний від тої шкідливої і небезпечної власности руського язика, котрий тепер „воспрещается“?! Чи не годило-б ся після міністеріяльної логіки ограничити і російську словесність тільки до офіціальної словесности?!

„П. П. Толстой і Тимашев не признають правда самостійности руського язика, а називають його „малоросійськимъ нарѣчіємъ“, нарчієм російського язика, костею від кости російської! Коли-ж се „малоросійське нарчіє“ має бути вже само про себе для „імперії“ небезпечним чи все одно революційним, а се нарчіє не тільки існує на папері, але й живе в устах 15 мільонів російських „підданих“, — то тим же самим признають п. п. міністри, що після їх думки велика часть імперії яко така для себе самої шкідлива, що зерно Росії, російський народ (до котрого очевидно після розуміння міністрів належить і русько-український народ) обіймає в собі живий зарід зла революційного і деструктивного, що тим самим Росія або твір зовсім неприродний, або о стільки зле вложений, що для свого добра вимагає ампутації сего 15 мільонового рака, котрий розточує імперію своїм „малоросійськимъ нарѣчіємъ“. Задля добра імперії належало-б тоді або вставити сим 15 мільонам народу великоруські язики, а коли се неможливе, так вигубити до крихти се небезпечне плем'я! Чи-ж хотіли п. п. Толстой і Тимашев сим своїм заказом малоросійського нарчія доказати перед світом, що істнованє, розвій і зріст руської словесно-

сти негідний з існуванем і розвитком Росії, а існуванє і розвиток руського народу неможливий в російській імперії?!

„Ми не знаємо, чи п. п. міністри застановились над сими консеквенціями, які виходять з їх розпорядженя, як не знаємо, чи взагалі застановились над наслідками такого насильного акту.

„Коли-б було увасадненє се розпорядженє російського правительства, коли-б руський язык, котрим говорить так велика часть Росії, був дійсно для Росії небезпечним і шкідливим, тоді належало-б передовсім застановитись правительству над тим, чи має така держава живогність і підставу свого быту. Кожда держава може розвиватись і рости в потугу тільки з розвитком і просвітою своїх народів. А коли до сповнення сего процесу оказує ся конечним розвитком питомого языка і питомої словесности, то розвиток російської держави не може обійтись без повного розвитку руського языка і його словесности. Забороняючи печатанє руських книжок і читанє руських творів, забороняє правительство тим самим розвиток великої части російської держави і заковує її у пута темноти і нужди.

„Намісь причинятись до цивілізаційного розвитку, за суджує правительство власну державу на смерть моральну. Заказ печатаня і читаня руських книжок і брошур ніяк не можна погодити з добром самої держави, а правительство, котре видає такі закази, грішить не тільки проти прав людскости, але передовсім проти правдивому інтересови власної держави.

„Ціле розпорядженє міністерське само собою виявляє жерело зового походження. Погрішаючи проти здорового розуму і природного складу річий, накидаючи руському языкови „общерусское правописание“, міністерство відкрило тим самим се жерело, з відкля ринуть всі нещастя і кривди для нашої народности. Ми дуже добре знаємо, що такі вимисли могли зродитись тільки в головах київських донощиків à la Ювифович e tutti quanti, котрі добивають ся незаслужених почесностей і грошевих користей неустанным ляканєм Росії „українським сепаратизмом“, брехливими доносами про українських революціонерів і представленєм нашої словесности і народности яко щось для Росії небезпечного. Сі люди, котрим скорше годило-б ся місце між преступниками як чиновниками Росії, завзялись разом з редакцією „Кієвлянина“ баламутити російське правительство доносами на найповажніших і найбільш заслужених людей на Україні і не допускають правительства до зрозуміння

правдивого значіння русько-українського діла. Їх інтерес ніяк не дасть ся погодити з правдою, бо коли-б російське правительство оцінило і зрозуміло українське діло по його поважній стороні, і скинуло ві своїх очий скла закопчені доносами київських брехунів, тоді побачило-б живу правду: що найбільші вороги для Росії, се-ж ті донощики і крикуни на українській сепаратизм.

„Скористали єї донощики з спосібности, яку подав переїзд царя через Київ у вересню 1875 р. Цар Александер II завітав у Київ саме під той час, коли по всій Росії гомоніли про соціялізм, про революцію, бунти і тайні заговори. Майже повсюду відбувались ревізії, допроси, увязнення.. Серед загального замішання і постраху ловили лихі люди в мутній воді свою рибу. Щоб згубити якого чоловіка, треба було тільки обвинити його о соціальну пропаганду. Щоб споганити яку справу в очах правительства, треба було тільки приліпити їй соціальну, комуністичну латку. Київські донощики вже від довшого часу бачили, як усуває ся ґрунт під їх ногами, як стирає ся барва російського патріотизму з їх лиської шкіри. Настигала остання пора ратуватись перед... адемаскованєм. А не було лучшого способу, як окричати українське діло революційним комунізмом і соціялізмом, а щирих працівників для добра народу заденунціювати революціонерами. Діло повело ся! Київські донощики наново зафарбували свою шкіру російським патріотизмом, а українська справа стала в очах правительства на рівні з революцією.

„Цар і правительство налякались революційного жарева і виїшов укав з 30 мая 1876 ч. 3.158. Юзефович е tutti quanti доказали, що не даром сидять у Києві і стережуть українського сепаратизму. Ціль була осягнена...

„Ось де шукати властивого жерела новочасної руїни русько-українського слова.

„Ми не дивуємось, що в Києві найшли ся такі люди. Так діє ся і діятиме ся всюди, де з брехливих доносів можна добитись мастку і чинів. Нам тільки дивно, що російське правительство, давши послух „радї нечестивих“, понехало права людскости і склонилось до такого діла, котрого прийшло би і Турції посоромитись. Ми не знаємо ні одной держави на світі, де б який в будь язык яко такий був заборонений і противузакопний а печатанє і читанє яких небудь творів в певнім язиці чи нарічю без глядно було заказанє. Ще-ж менше можемо дошукатись в історі

такої держави, де-б обивателям не можна було розвивати свого язика в власній державі. В тім згляді ніхто не заперечить Росії первенства. З жалем мусимо сконстантувати, що тепер в Росії навіть Жиди користують ся більшою свободою мисли і слова, як Русини. Се неперечно факт памятий, зарівно для нас, як і для Росії.

„Тяжкий удар задає російське правительство нашій словесности і нашому народови. Може на довго зависнуть сі желізні пута навізані живому слову живого народу руського на Україні, може на довгий час остановить ся розвій нашої словесности української, а просвіта народу, його добробит, а навіть добробит цілої Росії може чимало опізнать ся. Одна кож такий стан не остоїть ся. Правда зо дна моря виринає і все на верх вийде. Нема на сьвіті такої сили, щоб знівечила праведне життя живого народу. Сьвічні люди російської громади не дадуть ся заманити київським денунціантам. Вся осьвічена верства Росії, вся Славянщина, вся Європа стане по стороні руського народу проти правительственного насилля. Скріплений сею моральною сялою, не впаде наш народ під обухом обскурантизму і деспотизму.

„Можна зборонити печатанє книжок, але годі заказати істинваня живого язика, живого народа; годі спинити розвою того, що живе і жити хоче!

„Живє і жити-ме мимо сего заказу наше слово, наша пісня, наша дума. Потай цензурного і бумажного сьвіта українська мати, сповиваючи малого, співати-ме колибельну пісню українську; на кожній могилі, на кожнім шляху вгадує Українець українську думу славної бувальщини, дівоча пісня українська гомоніти-ме широко й далеко, як широка Русь-Україна, а материнська й батьківська любов все таки вилівати-ме ся рідним українським словом.

„Сего буде на тепер доволі, щоб не загинула наша народність на Україні.

„Україна перебуде своє лихоліте.

„Настигла-ж пора для галицьких Русинів сповнити довг для цілої руської народности. Україна дала нам взоровіар народного розвою, положила непохибні підвалини нашої народної словесности, зберігла наше слово від заглади. Тепер має Галичина повести дальше велике і сьвяте діло народного відродження. Сподіємось, що Галичина сповнить своє заданє! Де важить ся прожить нашої народности, там на певно не буде між галицькими Русинами ніяких партій, ніякої незгоди: кожний Русин пійме важ-

ність теперішньої хвилі, а всі щирі люди получать свої сили до підмоги народного діла. Спільними, з'єднаними і оживленими силами здолимо розжарити ту животність у нашій народі, яка конечна в кожній тяжкій, хоч би тільки переходовій хвилі народної недолі.

„Не забуваймо ні на хвилину, що на нас спадає вся одвічальність за долю і недолю нашого народу. Най еднають ся наші сили до правдивої і щирої просьвіти нашого народу, най відживають наші писателі, що може за скоро зложили свої пера, най виростають, виробляють ся і потужнішають нові, молоді, невтомні працівники словесні. Не страхаймо ся тяжкої праці, а патріотизм наш най не кінчить ся на добрій волі і гарних словах. Від краю до краю по цілій нашій Русі най загомоніє щирій поклик до поважної, тривалої, невтомної праці. Коли доконаємо великого і тяжкого діла просьвіти нашого народу, тоді розіллє ся сьвітло правди крізь найгустїйші кордони на всю Русь-Україну і розсьвітить тьму неволі сьвітлом правди... Коли розведемо поважну словесну працю, коли розкриємо в нашій словесности перед сьвітом нашого народного духа, коли сею словесністю поставимо на полю цивілізаційної праці міліони нового, животного народу, тоді побачить ціла Росія, побачить і російське правителство кривду, заподіяну нашому народови нерозважним послухом ради нечестивих.

„Може троха за пізно схаменуть ся...“

Такими словами відізваля ся відразу галицька Русь. [Протест був сильний і безперечно щирій, хоча мотивоване його досить слабе й абстрактне. Надїї на симпатію иньших Славян могли-б були мати якесь значіне лише в такім разі, коли-б самі Українці, а в данім разі особливо Галичани подали хоч який будь конкретний спосіб против ділання кривді заподіяній Україні. Та на жаль нічого подібного не було зроблено. Сама „Правда“ по написаню отсеї статі замовкла і чим раз більше переставала цікавити ся Україною, і сам автор сеї статі Вол. Барвінський, не вважаючи на свій шумний поклик до Галичан і на проклямовану в нім „усю одвічальність за долю й недолю нашого народа“ не переставав чим раз далі „концентрувати ся в зад“ на становище галицько-клерикально-консервативно-народовське“, що швидко довело „Правду“ до упадку та за те стало ся підвалиною „Діла“. Ні, Галицька Русь супроти безпримірної катастрофи 1876 р. не сповнила свого обовязку і на

неї в значній мірі спадає одвічальність за той довгий і важкий антракт в українському духовому і літературному життю, який настав по масовій указі і тревав більше як 20 літ. *I. Ф.*]

Зі співчуттям до Українців відігнали ся часописи німецькі¹⁾, чеські²⁾, польські і ин. З польських декотрі (пр. „Gazeta Narodowa“) подали навіть довші розвідки про велику вагу того факту.³⁾

¹⁾ З німецьких згадаю найважнійший голос віденської „Neue Freie Presse“, що п. з. „Russische Nivellirungs-Politik“ подає дві дописи, з Петербурга і Київ, де основно виказуєть ся цілий абсурд того драконського указу. „Eine solche — кінчить „Neue Freie Presse — Ausrottungs-Politik im eigenen Lande ist ein immenser Hohn auf Bildung und Kultur!“

²⁾ З чеських згадаю пр. голос „Narodni-x Listi“-в: „Oběžnik, jež celi proti všem spisům maloruským opatření, jehož zajisté nebude a nemůže schvalovati netoliko nižadny přátel Slovanstva vůbec, nýbrž ni žádný politik rozumny, jež ma smyšleni přátelske pro velikou řiši ruskou.“

³⁾ Gazeta Narodowa, 1876, № 160—61, говорить в статі п. з. „Świeży zamach Moskwy na Rusinów“ між ин. таке: „W chwili, kiedy w Kongresówce od d. 13 b. m. (липня) z zaprowadzeniem moskiewskiego urzędowania w sądownictwie, Moskwa wyrugowała język polski z ostatniego dotąd przybytku urzędowego; kiedy tak gwałci jedno z głównych przyrodzonych praw człowieka i narodu, a wprowadzając przekupstwo i samowolę w sprawach sądownictwa, burzy główną materjalną podstawę społeczeństwa bez istotnego nawet trwałego dla władzy faktycznej pożytku — otrzymujemy odpis ukazu, który jeszcze więcej barbarzyńskiego gwałtu dopuszcza się na Rusinach pod berłem moskiewskim. (Тут наводить царський указ). Ukaz ten jest wcale niedwuznaczny. Zarządzono w nim wszystko, co tylko pięść, władzę faktycznie w ręku posiadająca pięść olbrzymią siłą, jak i barbarzyństwem tej władzy, zarządzić może. Tym ukazem podwójnie, bo bezpośrednio i pośrednio chcą zniweczyć objawy umysłowego życia Rusinów pod berłem moskiewskim. Bezpośrednio, bo przypuszczanie do druku utworów ruskich całkiem zrobiono zawisłem od samowoli cenzury, i to nie miejscowej, kijowskiej, charkowskiej, ale aż petersburskiej, — pośrednio zaś przez narzucenie pisowni moskiewskiej... Ukaz ten moskalofile kijowscy przygotowali gazetami swemi już przed kilkoma miesiącami, a poparło ich „Słowo“, oskarżając tutejszych tak zwanych Українців і их pisma jako propagandę (anty)-moskiewską, a pisma te wydawało głównie towarzystwo „Proświty“. Trudno zaprzeczyć, że ukaz ten zada srogi cios umysłowemu życiu Rusinów zakordonowych — ale zaboljczym cios ten nie będzie. Można spalić zboże, można niedopuszczyć uprawy roli — ale roli samej nikt nie uniesie, jeżeli ta rola jest tylomilionowym narodem, o przyrodzonych cechach odrębnych. Tylko Bóg te cechy odmienić i na moskiewskie przerobić może. Moskwa musiałaby moc Bożą osiąść, aby do pięta celów, tym ukazem zamierzonych, to jest zatarcia cech narodowości

В кінці про той сорожний указ заговорили й наші галицькі „руссіє“. В ч. 77 „Слова“ з 20 липня появилася із нагоди видання указу статя, що навівши його до слова, каже дальше такє: „Такого рода роспоряженіє озлобляетъ, якъ понятно, польскихъ политиковъ, въ интересѣ которыхъ всть роздробленіє Руси на самыя малыя куски, розвѣдиненіє и отчуженіє одной части русскаго народа отъ другого различными средствами, къ якимъ причисляется тоже испорченіє языка и правописи до крайнихъ абсурдовъ (якъ н. пр. Дітські пісньні вібравъ и у ноти завивъ Л. и т. п.). Русское правительство, увнравъ въ пропагандѣ такого языка и правописанія стремленіє вредное для Руси въ народномъ и политическомъ отношеніяхъ, видѣлось принужденнымъ издати наведенное роспорядженіє, и оно, по нашему мнѣнію, имѣло къ тому такое же право, якъ неоспоримо его право противодѣйствовать росширенію секты скопцовъ на Руси. Мы могли бы упрекати русское правительство лишъ за то, еслибы оно принуждало къ пронаошенію словъ въ живомъ розговорѣ на одинъ ладъ, якъ на сѣверной, такъ и на южной Руси!“ За „Словом“ відізваляся в такім самім дусі й „Русская Рада“ (ч. 14).

На таку заяву москвофільських органів у Галичині відновів Драгоманів у „Друзі“ ч. 16, 1876 р. п. з. Lex Jusephovicia и галицькій адвокатъ еи. „Обидві ті газети, каже Драгоманів, подають от яку причину того указу: То для того, що там видавалися малоруські книжки дивоглядною правописю, т. зв. фонетичною — от пр. такою: Дітські пісньні вібрав и (і) у ноти завив (завів) — що дуже неприємно і для руського ока і для руського уха, та язык

ruskiej, a zamienienia Rusinów z faktycznych poddanych Moskwy w rasowych Moskali. (Tut autor дуже сильно вдаряє на Великокорсів, витягаючи при тім звісну теорію Духинського). Któż zresztą zabroni Rusinom zakordonowym pisać i drukować z pominięciem cenzury, albo bez pozwolenia, władz rządowych sprowadzać dzieła czysto ruskie z zagranicy? Cios ów będzie srogim dla Rusinów chwilowo — ale zbawiennym na zawsze. Ucisk podobny potęguje ducha u uciskanych, — będzie może mniej dzieł w obiegu, ale te będą tak doniosłe, jak zakazywane niegdys w Galicyi pisma wieszczów i polityków emigracyi z r. 1831. Obojętni zamienią się w fanatyków, ospali cudów dokazywać się podejmą. Jak wielki pożar, jak burza morska, prześladowanie narodowe czarodziejski urok wywiera. Dzieci stają się bohaterami, rozważni mężowie garną się po palmę męczeństwa i т. д. Szczerym Rusinom galicyjskim — каже під koniec „Gazeta Narodowa“ — nie potrzebujemy powiadać, że teraz pora dla nich do działania!

такий самому Малоросови тяжче зрозуміти, як великоруський". — „Перш усього, каже дальше М. Драгоманів, і „Слово“ і „Русская Рада“ перебрехала приведеній ними примір фонетичної правописи. А далі, як таки сказати таке, що не тільки для ока, але і для уха руського неприємно, коли хто каже *dit'ski piśni* замість *ditskija pieśni*, як скаже кождий в Росії, коли йому дадуть прочитати „Дѣтскія пісьни“. Про оправдуване указу москвофілами каже Драгоманів таке: „А наші обскуранти і холопи хай тимчасом соромлять себе таким адвокатством, яке бачимо ми „Слові“ і „Р. Раді“ і яке говорить тільки про те, як мало вони поважають самі себе і свою публику. Справді, до якої деморалізації треба дійти, щоб понанисувати те все, що вони понанисували! Або який череп треба мати, щоб не тріснути од такої льогіки, як їх льогіка!“

Що могло бути причиною видання такого драконського указу? „Декотрі нагадують, каже Драгоманів,¹⁾ книжки на українській мові, видані в замислі соціалістичної пропаганди. Але ся пропаганда ширить ся тепер на всіх мовах. Зрештою соціалістичні книжки на українській мові не видають ся в Росії, але в Австрії і Швайцарії і їх число по указі з кождим днем більшає. Той указ знищив видавництво в Росії книжок на мові українській, котрі були цілком нешкідні; ось чому то той указ подвійно дурний і показує, аж як далеко може зайти деспотизм, попиханий національним централізмом. Може бути, він також плід івтриги декотрих донощиків та завязятих адміністраторів. Ся послідня догадка здаєть ся нам дуже підставною, бо указ опер ся на справозданю комісії, постановленої підчас пробування царя в Київі, в осени 1875 р., як раз тоді, коли цар казав зложити в посади одного професора університетського, котрий займав ся виключно етнографічними студіями свого краю і в тім самім часі оголосив кілька критичних уваг про чинности міністра народної осьвіти, графа Дм. Толстого. Той олючений за своє самолюбство, пімстив ся на професорови і зробивши на нього донос цареви, вістав іменованій членом комісії української літератури. Царська комісія складала ся: з шефа жандармерії і тайної поліції, генерала Потапова, міністра внутрених діл, колись шефа жандармів, генерала Тімашева, міністра публичної осьвіти гр. Толстого і тайного совітника Юзефовича, що зрадив Костомарова. Комісія зложена з таких осіб, предкладає цареви

¹⁾ Література українська ст. 36.

розв'язати київську географічну секцію і вигнати з України, з заборорою мешкати у столицях, двох членів тої секції Драгоманова і Чубинського. Так то і вона уложила той указ.* Те саме сказав був Драгоманів де-що скорше в „Друзі“: „Чудна ся заборона не є ділом навіть національно-державного централізму, а просто капризом самодержавія, одуреного лакеями-урядниками і донощиками як Юзефович і найліпше може назватись *lex Jusephovicia*. Кождий цивілізований чоловік не може инакше дивитись на неї, як на щось дуже дике.“

На основі того указу цензурують ся українські книжки й до нині! І от тому заборонений ще до нині український переклад сьв. письма. Наслідком того в християнській державі, де сьв. письмо дозволене в сімдесяти мовах і нарічях, в тім числі в вогульськїм, вотяцькїм, зрянськїм, калмицькїм, латишськїм, ляпонськїм, осетинськїм, перськїм, естонськїм, в чотирьох нарічях татарськїх, в жидівсько-польськїм і жидівсько-німецькїм жаргоні (див. каталог Біблійного Товариства), славянськїй, двацятипятимільонової народ позбавлений права читати сьв. письмо в своїй рідній мові. Так само забороняють ся друкувати всі переклади з російськїх і иньших письменників. Наслідком того переклади драм Шекспіра (Куліша), Одиссеї і Іліади Гомера (Руданського і Байди-Ніщинського), Метаморфоз Овідія (Сердешного), Божественної Комердії Данта (Сивенького), драм Шіллера (Грінченка та Куліша), поезій Гайного (Лесі Українки і М. Стависького) і ин., мусіли бути друковані за границею, в Галичині. Не дозволено друкувати ніяких науково-популярних, педагогічних чи то утилітарних книжок, забороняють ся твори, які хоч належать до красної літератури, але їх сюжети взяті з давньої минувшини України або з життя теперішньої української інтелігенції. Дозволяють ся друкувати тільки оригінальну белстристику і поезію з теперішнього народнього життя. Взагалі наслідки тої *lex Jusephovicia* під кождим зглядом дуже сумні. Український видавничий рух зараз зовсім упав, українське слово всюди замовкло. Для цензури отворило ся на ново ще ширше поле лютovanja й самоволі, як дотепер. Мало хто зважив ся подати до цензури український рукопис, або хто й зважив ся, то з великим страхом. Зразу майже кожду українську книжку цензура забороняла так, що прямо чудом видаєть ся той факт, що український переклад книжки М. Горбунова „Як розпівнати ґрунт і які бувають ґрунти“ видержав цен-

зуру в Києві 16 жовтня 1876 р., отже кілька місяців по виданку указу, і не був заборонений!

Перейдім тепер до поодиноких фактів. І так, перерібку відомої пьєси Мольєра „Le médecin malgré lui“, яку зробила Литвинова, цензура заборонила, бо вона мов би то ображає шлюбну тайну. Відомий український композитор М. Лисенко хотів надрукувати свою оперу „Чорноморці“ і хоч лібретто ще скорше видрукувано, йому дозволено видати тільки самі ноти без слів та без заголовка! Те саме зустрінulo трохи пізніше другого композитора Сокальського. Перша цензура дозволила йому надрукувати лібретто до опери „Тарас Бульба“, але як попрошено в неї дозволу видати ноти до опери зі словами, вона се заборонила. В кінці вже було навіть дійшло до того, що заборонено було видати збірник українських пісень під ноти по українськи(!), а тільки всі пісні мусіли бути перекладені по французьки і аж в такім одягу цензура зважила ся пустити їх у світ. Цензор немилосерно вимазував окремі українські слова, що приходили в московській повісти з українського життя, а замість них вставляв московські (див. „Хуторну поезію“ П. Куліша). Український театр заборонено вовсім!

Так протягло ся чотири роки. В 80-тих роках цензурний гнет дещо лекшає,¹⁾ бо сенатор Половцев, що ревізував тоді київську й чернігівську губернію, мав трохи ліберальніші погляди на українське письменство. Одначе та полекша була дуже мінімальна. Що воно дійсно так, вказує хоч би факт, що в 1880 р. спалено український переклад книги Йова, а міністер внутрішніх справ гр. Н. Ігнатов розіслав у 1881 р. до всіх губернаторів ось який тайний обіжник:

Циркуляръ по Министерству Внутреннихъ Дѣлъ 1881 г.

„Въ 1876 г. съ Высочайшаго соизволенія были установлены ограничительныя правила относительно употребленія малороссійскаго нарѣчія. Правила эти сообщеныя Господамъ Начальникамъ Губерній циркуляромъ отъ 26 іюня 1876 г. за № 357 заключаютъ въ себѣ три слѣдующія постановленія:

¹⁾ В тій епосі Льоріс-Мелікова цензура лекшає в цілій російській імперії. Найбільше відчув се видавничий російський рух у столицях, бо по провінції вело ся по давному. Від лютого 1880 р. до марта 1881 р. ні один орган у Росії не був завішений.

(Тут наводить ся царський указ з 1876 р.)

„Нынѣ Государь Императоръ Высочайше повелѣтъ соизволилѣ :

1) Пунктъ 2-ый правилъ дополнить поясненіемъ, что къ числу изданій, которыя дозволяется печатать на малороссійскомъ нарѣчїи, прибавляются словари, подѣ условіемъ печатанія ихъ съ соблюденіемъ общерускаго правописанія или правописанія, употреблявшаго ся въ Малороссїи не позже XVIII вѣка;

2) Пунктъ 3-ій разъяснить въ томъ смыслѣ, что драматическія пьесы, сцены и куплеты на малороссійскомъ нарѣчїи, дозволенныя къ представленію въ прежнее время драматическою цензурою, а равно и тѣ, которыя зновъ будутъ дозволены Главнымъ Управленіемъ по дѣламъ печати, могутъ быть исполняемы на сценѣ съ особаго каждый разъ разрѣшенія Генераль-Губернаторовъ, а въ мѣстностяхъ не подчиненныхъ Генераль-Губернаторамъ, съ разрѣшенія Губернаторовъ, и что разрѣшеніе печатанія на малороссійскомъ нарѣчїи текстовъ къ музыкальнымъ нотамъ, при условїи общепринятаго русскаго правописанія, предоставляется Главному Управленію по дѣламъ печати, и

3) Совершенно воспретити устройство спеціально малорускихъ театровъ и формированіе труппъ для исполненія пьесъ и сценъ исключительно на малороссійскомъ нарѣчїи.“

Отже дозволено ще друкувати по українськи словарї, одначе під умовою, що буде задержане „общерусское правописаніе“, або таке, яке уживало ся на Україні не пізнійше, як у XVIII віці! Дозволено забороненї в 1876 р. українськї драматичнї вистави і концерти, але при кождїй такїй виставї чи концертї му- сить бути рівнорядно з українською песою чи піснею ще й ро- сийська, отже утраквізм! До того на таку виставу треба було кождїй раз брати дозвїл генерал-губернатора. Всьо инше лишало ся по давньому.

Від 1880-тих років починаеть ся на Україні трохи живїйшїй літературний рух. До Росїї позволено посилати двї-три українськї часописи з Галичини, цензура пропустила декілька популярно-наукових книжочок, навїть декілька українсьвих перекладів, що доси було абсолютно заборонене! Ось що каже про ті часи др. Ів.

Франко в біографії пок. М. Старицького¹⁾): „Указ з 1876 р. заборонив українські переклади з чужих мов. Се було наче вимірене прямо проти Старицького, який тоді дав уже пізнати себе як талановитий перекладач Некрасова, Лермонтова, Крилова, Андерсена та сербського народнього епоса! Але Старицький не аложив оружа, навпаки, своїм прикладом показав нестійність та фіктивність того варварського указу і дав землякам доказ, що при відповідних заходах той указ не в одній точці можна обійти, попросту знехтувати. І так він 1881 р. допомагає Кониському видати першу після указу українську літературну збірку „Луна“ і видає свою власну збірку „З давнього зшитку“, де на перекір указови поміщено головно переклади поезій Байрона, Гайного, Міцкевича, Сирокомлі та сербських пісень. В 1882 р. він видає окремою книжкою свій переклад Шекспірового „Гамлета“, а в 1883 р. другий том „З давнього зшитку“, де знов найбільше місця займають переклади на українську мову і то — *horrendum!* — із російських поетів.“ Одначе, щоб хто не подумав, що цензура в тих часах справді була така дуже „ліберальна“, що пропустила такі еретичні — по указу — річи, скажу дещо цікавого, що розяснить по часті загадку, а zarazом буде вірною характеристикою російського чиновництва. „Вам в Галичині — каже пані Людмила Старицька-Черняхівська²⁾ — трудно забagnути навіть, скільки то треба ужити заходів, аби видати яку небудь найменшу українську книжку. Треба вперше переправити ся через найстрашніший поріг-Ненаситець — цензуру. На той час після заборони 76 року поріг цей був страшенно непрístupний і не можна було-б жадній українській книжці виплисти в ширше море людскости, коли-б... коли-б не лоцмани, які, як відомо, вмють проводити байдаки і через Ненаситець. Ці лоцмани у нас — гроші! І слава Богу, що єсть хоч такі лоцмани, а то не можна було-б уже нічого і вдіяти... Був такий собі в Києві цензор — назва не має нічого до річи — коли хто хотів, аби книжка його була дозволена, то йому треба було замість закладки покласти у свій зшиток сторубльовий папірець — і справа кінчила ся обопільним задоволенням.“

¹⁾ Літ.-Наук. Вістник, Т. XIX, ст. 17.

²⁾ Літ.-Наук. Вістник, 1902, VI, Михайло II. Старицький.

Одначе навіть такий „вільнодумний напрям“ цензури не трівав довго. Вже 1883 р. почала вона знов лютувати. Кулішеви заборонено друкувати переклади Шекспірових драм, які в тої причини пролежали в рукописах майже двацять років і аж недавно вийшли в Галичині. Петрови Ніщинському заборонено друкувати український переклад Гомерової „Одиссеї“, не зважаючи на те, що цензурний закон для перекладів класичних творів не вимагає попередної цензури. Коли-ж той переклад видано в Галичині, а видавці післали відтак зі Львова один надрукований примірник до цензури з проською, пустити книжку на російську Україну, то її цензура завернула назад, навіть нерозрізану! Белетристичні твори з життя української інтелігенції, як уже згадано, безумовно забороняєть ся. Коли М. Кропивницький подав до цензури свої драматичні твори, то йому заборонили одну песу за те, що інтелігенти балакають по українськи. „Нема української інтелігенції, нема інтелігентних людей, що балакають по українськи, і тільки такий сепаратист, як Кропивницький, може се вигадувати!“ — сказав цензор забороняючи твір.¹⁾ Один автор подав до цензури збірки дитячих оповідань по українськи, де, розумієть ся, героями виступали діти. „Главное Управление по дѣламъ печати“ заборонило ту збірку, зробивши таку дописку для місцевого цензора: „Написано, очевидно, для дѣтей; но они должны учить ся по русски: воспретить!“²⁾ Тут треба зазначити, що, відповідно до указу з 1876 р., коли український рукопис пішлеть ся до цензури, то цензор переглянувши його посилає ще зі своїми увагами до Петербурга в „Главное Упр. по дѣламъ печати.“ Коли й там обнюхають твір зі всіх боків і переконають ся, що він нічим не грішний для імперії Романових, тоді вертаєть ся рукопис назад місцевому цензору, а той підписує дозвіл. На всьо то, коли виконусть ся точно й без проволочки, треба 4—8 місяців часу, одначе часто було таке, що місцева цензура пустить якийсь твір, а „Главное Управление“ його заборонить. Заборонивши рукопис, цензура переважно навіть не повідомляє про те автора, а коли поданий твір дещо свобіднійший, то його прямо з цензури передаєть ся жандармам.

Коли післано до цензури граматику української мови, написану по московськи, то ту граматику вона заборонила. Коли-ж

¹⁾ Нарід в неволі, ст. 31. ²⁾ Ibid.

запитали, за що? — то компетентна особа відповіла отверто: „І які бо ви наївні люди! Хочуть, щоб їм дозволено друкувати граматику тої мови, що мусить не істиїти! Цензор забороняє не те, що забороняє закон, бо такого йому ніхто й не важив би ся подати, а дозволяє не те, що дозволяє закон, бо всьо, що йому подаєть ся, закон дозволяє, але те, що його адміністративному розумови забганеть ся заборонити або доволити.“¹⁾ З того виходило таке, що одна й та сама цензура одного року дозволяла якусь книжку, другого року вже її забороняла. Кілька примірів скажуть самі за себе. У „Южнорусскихъ народныхъ сказкахъ“ І. Рудченка 1869 р. надруковано народну казку „Відний вовк“. Розумієть ся, в ній нецензурного не було нічого. І справді, вона ще раз виходить у Харкові в 1885 р. окремою книжочкою, але вже в 1889 р. цензор вичеркує се невинне народне оповіданє зі збірничка „Казки та оповідання“, виданого 1890 р. в Києві. В тїм самім збірнику Рудченка є казка: „Яйце райце“. Як зовсім легальну її дозволено передрукувати в київськїм збірнику „Дітські пісні, казки й загадки“ в 1876 р.; одначе 1888 р. та казочка вже видалась небезпечною для російської імперії, і цензор заборонив її. За те в 1891 р. вона мабуть уже стратила свою небезпечну вдачу і в цензурного доволу її знов видруковано в Києві. В книжочці В. Чайченка „Під сільською стріхою“ (Київ, 1886 р.) надруковано оповіданя „Екзамєн“, „Без хлїба“, „Сестриця Галя“ — а в альманасі „Складка“ (Харків, 1887 р.) його оповіданє „Одна, зовсім одна“. В 1886 р. д. Чайченко післав до цензури збірник своїх оповідань, а між ними були й ті три, висше згадані. Цензура вибрала з загального числа девятьох оповідань тїльки два зі середини рукопису і дозволила їх, а всьо иньше, між тим і ті три вже друковані оповіданя, заборонила. Але в 1887 р. вона вже дозволила до друку оповіданє „Одна, зовсім одна“, в 1888 р. оповіданє „Без хлїба“, а в 1889 р. „Сестриця Галя“. Та в 1888 р. вона знов не дозволила оповіданє „Одна, зовсім одна“, а так само не дозволила його ще і 1891 р.

Ще гірше було в українськїм драматичнїм письменством. „Як звісно — пише Людм. Старицька-Черняхівська²⁾ — від 1876 р.

¹⁾ Таке практикувало ся тоді не тїльки з одним українськїм книжкам; були випадки, де провінційна цензура забороняла прості передруки з урядового „Правительственнаго Вїстника“!

²⁾ Літ.-Наук. Вїстник. Мих. П. Старицький, 1902, VI, ст. 136.

аж до останніх часів (років зо три помічають ся деякі полегкості з боку цензури) цензура заборонювала майже всі речі для сцени (найгірші часи випали між 80 і 90 роками) так, що тільки випадково пропускала деякі пьеси“. Коли Бораковський задумав видати свої драматичні твори і післав їх до київського цензора, то той, протримавши рукопис цілий рік, пропустив тільки 4 жарты, а між иньшим заборонив драму „Як долі не має, то й щастє минає“. Але відтак у 1886 р. зовсім уже ніщо не перепиняло катеринославського віце-Губернатора, що був заразом цензором, дозволити ту драму. Опісля післав Бораковський в одеську цензуру десять драматичних творів і просив, щоб та дозволила видати їх у двох томах, а рівночасно „Марусю Чурай“ післав до київської цензури. Ждав півтора року і обі цензури згодили ся на друкованє всіх творів, але „Главное Управление по дѣламъ печати“ пустило тільки одну драму „Як долі не має і т. д.“, хоч в 1885 р. те саме „Главное Упр.“ її заборонило. Але саме тоді не дозволено друкувати жартів, що були вже видрукувані в Києві в 1886 р.

(Конець буде).

Іван Кривецький.

Три з'їзди.

(До найновітшої історії соціальної демократії).

III.

„Після розпучливої боротьби 1871—1881 років, в якій вигинула ціла генерація, перенята ідеалами свободи й соціалізму, вийшло вправді в Росії і за границею багато тайних видань, але вони під прапором соціалізму поручали реформи, взяті з соціально-демократичних програм. Стиль тих видань був той сам, що в попередніх часах, тільки зникли з них принципи свободного соціалізму і революційної акції. Більше як 20 років висловлювались тільки ті умірковані жаданя. А коли якась нова генерація під впливом оплаканих економічних відносин і політики гнету російського правительства хотіла на ново підняти боротьбу за суспільне й економічне визволене російського народа, то передовсім треба було конче скинути провідництво часткових реформаторів і уміркованих соціальних демократів. Коли почали ся звісні великі демонстрації в Москві, Петербурзі, Києві, Одесі, Ростові, Тифлісі і т. д., можна було ясно завважити розрив у соціальній демократії. Коли Карпович і Балмашев застрілили двох зненавиджених реакційних міністрів, — що потягнуло за собою цілий ряд замахів на репрезентантів влади і зненавиджених дідичів, — соціальна демократія в імени „наукового“, марксієвського соціалізму осудила ті поступки, нападаючи на російських революціонерів способом, гідним реакційної, а не соціалістичної партії. Се змусило радикальні елементи (автор має на думці соціалістів-революціонерів) виступити отверто против нападів уміркованих, одначе й вони застрягли на жаль теоретично в соціально-демократичній програмі державних

реформ і, здається, доси не в силі викликати великого руху з перед 20-ьох років. А коли той рух міг похвалити ся таким великим числом переконаних людей обох полів, то се тому, бо ціла їхня генерація була одушевлена ідеалом соціального, політичного і морального відродження. Від самого початку виписав був той рух на своїм прапорі кличі: земля повинна бути спільною власністю тих, що її обробляють; фабрики і варстати — спільною власністю робітників; знесене держави, а на її місці федерація свободних громад промислових і аграрних робітників.“ В наших часах отєї пориваючі кличі усунено, а на їх місце поставлено 8-годинний робучий день і т. п. постуляти з програми німецької соціальної демократії.“ — Так характеризує російський революційний рух останніх років звісний уже читачам ЛНВ д. В. Черкезов.

По інтензивній боротьбі терористів, яка скінчила ся убійством царя Олександра II членами „Народної Волі“, запанувала в Росії реакція. Російські емігранти піддали тимчасом під вплив німецької соціально-демократичної науки (прим. Г. Плеханов уважаєть ся одним із найліпших теоретиків марксівської ортодоксії). А житє йшло своєю дорогою і в 90-их роках ми бачимо в Росії масові виступи народа, як страйки, демонстрації і т. д., але тими виступами руководила вже соціально-демократична ідеологія, ширена в виданях заграничних російських соціально-демократичних груп. Як у теорії, так і в практичній діяльності сей новий рух у Росії не був і не єть доси одноцільний. За границею потворило ся велике число російських соціально-демократичних, а далі інших соціалістичних та революційних груп, які дуже часто воють із собою в своїй пресі просто на ножі, стараючи ся рівночасно захопити під свій вплив як найбільший терен у Росії.

Перед кількома роками кілька соціально-демократичних груп великоруської народности і жидівська соціально-демократична партія „Бунд“ старали ся усунути сю аномалію і утворити одноцілну російську соціально-демократичну партію, одначе по з'явді отся одноцільність розбила ся. В 1902 р. за ініціативою Бунда і Петербурського комітету зібрала ся знов конференція деяких соціально-демократичних організацій, на якій вибрано організаційний комітет із репрезентантів трьох організацій: Іскри, Бунда і Союзу південних комітетів та організацій. Коли сей комітет не проявляв ніякої діяльности, — багато організацій не знало навіть про його істванє, — Петербурський комітет узяв на себе іні-

ціятву утворення нового організаційного комітету і в тій цілі скликано нараду, на якій явили ся репрезентанти Петербурського комітету, Іскри, групи „Южный Рабочій“, Київського комітету і „Съвернаго Союза“. На нараді рішено утворити організаційний комітет із репрезентантів тих організацій, які ввійшли були в склад орг. комітету на конференції 1902 р., і доповнити його через консультацію. Власне сей новий організаційний комітет заняв ся скликанем другого з'їзду „російської соціально-демократичної робітницької партії“, про який хочемо говорити в отсій статі.

В сьому з'їзді взяло участь 54 людей: 42 делегати, що мали загалом 51 голосів, і 12 осіб з дорадним голосом. Делегатів вислали отсі організації: комітети Уфи, Саратова, Москви, Петербурга, Києва, Харкова, Єкатеринослава, Одеси, Криму, Николаєва, Ростова, Баку, Тифліса, Батума, Тули і Твери; союзи — Сибірський, Съверный і Горнозаводський (Бахмут, Луганск і и.), група „Южный Рабочій“, Бунд, „Союзъ Русскихъ Соціалдемократовъ за границей“, „Заграничная Лига Русской Революціонной Соціалдемократіи“, „Искра“ (організація, що видає газету „Искра“, орган партії) і „Группа Освобождения Труда“.

Вже зі складу з'їзду видно, що се був властиво з'їзд великоруської, а не російської соціально-демократичної партії, бо крім великоруських і жидівських соціальних демократів (які були змушені на з'їзді заявити, що виступають із партії) не брали в нім участі соціальні демократи жадної иньшої з народностей, що заселяють Росію, так що партія, називаючи себе російською, або не розуміє сього терміну, або навмисно ідентифікує понятє державности (російської) в понятєм народности (великоруської — „русскій“), узурпуючи собі право репрезентувати пролетаріят усіх народностей, що заселяють Росію.

Найважнішими справами з'їзду були: справа Бунда і приняте партійної програми та організаційного статута, і про ті дві справи ми поговоримо докладнійше.

Найсильнішою між соціально-демократичними організаціями в Росії являєть ся жидівська соціально-демократична партія „Бунд“ („Allgemeiner Jüdischer Arbeiter-Bund in Lithauen, Polen und Russland“ — „Всеобщій Еврейській Рабочій Союзъ въ Литвѣ, Польшѣ и Россіи“), заложена в 1897 р. Зачавши свою роботу між жидівським пролетаріатом у Литві і розширяючи її на російську

Польщу, — найбільше Жидів у Росії живе в литовських, польських і українських правобічних землях, — стрітився Бунд найперше з рішучою опозицією польської соціалістичної партії (P. P. S.). На першім місці мінімальної програми P. P. S. поставлено відбудоване Польщі, і P. P. S. відмовляє всякій соціалістичній партії, яка не признає сього постулату, права працювати на терені будучої Польщі. Бунд став перед альтернативою: або переіменити ся в жидівську секцію P. P. S. і попри соціалізм впоювати в жидівський пролетаріат також польський патріотизм, або рішити ся на боротьбу з P. P. S. за право працювати без її дозволу між жидівським пролетаріатом. Бунд вибрав боротьбу, яка вела ся дуже завзято. На адресу Бунда поспіпались заклиди, що се жидівські націоналісти, що витворюють націю в нації, що роблячи границю між польським і жидівським пролетаріатом, стоять на тій самій становищі, що й антисеміти, що одинока розв'язка жидівського питання: стати Жидам вірними синами Польщі, того краю, де живуть, і того народу, серед якого живуть, прийняти польську культуру і т. д. і т. д. P. P. S., щоб паралізувати діяльність Бунда, почала навіть видавництво жаргонової агітаційної літератури. Було се свого рода питання влади, Machtfrage: P. P. S. дозволяла на жидівську секцію і жидівські видання для практичних цілей, але за те хотіла мати весь рух у своїх руках. З тої боротьби Бунд вийшов побідно на цілій лінії і хоч P. P. S. офіційно не помирила ся з ним, то мусить мирити ся з фактом, що Бунд, а не вона, є соціально-демократичною організацією жидівського пролетаріату в литовських і польських землях.

З часом Бунд почав розширяти рамки своєї діяльності, організуючи також жидівський пролетаріат „на юг“, т. є. в полудневій Росії (в корінній Росії, а також в областях, здобутих на сході і півночі, як Кавказ, Сибір, Жидам зовсім не вільно поселяти ся, хиба що кого зашлють у Сибір за кару...). Українські соціалістичні організації ще дуже молоді і слабкі, і хоч „юг“, се Україна, то по промислових центрах маємо тут „руські“ соціалістичні організації. Наткнувши ся на них, Бунд почав на ново переживати історію з P. P. S. Доки Бунд працював у Литві й Польщі, доти „руські“ соціалістичні демократи мали для нього тільки слова похвал і признання, а осуджували шовінізм P. P. S.; але коли той сам Бунд почав організувати жидівський пролетаріат у тих околицях де були „руські“ організації, поспіпали ся з боку „руських“ с

ціяльних демократів на його адресу менше більше ті самі закиди, якими воювала Р. Р. С. І хоча Бунд від першого з'їзду входив у склад „російської соціально-демократичної робітницької партії“, справа що-раз більше заострювала ся, так що треба було в програмі нарад другого з'їзду поставити окрему точку про місце Бунда в партії.

На своїх з'їздах Бунд прийняв для відносин між соціально-демократичними партіями поодиноких народностей у Росії федеративний устрій, аналогічний до того, який існує в Австрії, але йому відповіли, що федерація в Австрії, се *malum necessarium*, без якого в Росії „на щастє“ можна обійти ся. В резолюції, ухваленій по довгій і пристрасній дискусії всіма голосами против 5 Бундівських, сказано, що „з'їзд рішає, що Бунд займає в єдиній російській соціально-демократичній робітницькій партії становище автономічної складової части, а границі її автономії мають бути означені при виробленю загально-партійної устави“.

Як із дискусії, так і з резолюції видно, що „руські“ соціальні демократи хотіли би Бунд зовсім знести. Бунд має рацію існування тільки як організація жидівських робітників, що входить у федераційну спілку з робітниками інших націй; Бунд, як автономічна частина партії, тратить ту рацію існування. Відповідно до прийнятої партійної устави „всі організації, що входять у склад партії, автономічні в тих справах, що торкають ся спеціально і виключно того круга партійної діяльності, для якого ті організації утворені.“ Таким чином рацію існування мають поодинокі жидівські комітети в тих місцевостях, де жидівське населенє таке численне, що ті комітети являють ся для партійної діяльності кінечними. Але Бунд як організація жидівських робітників стає зовсім зайвим, бо ті поодинокі локальні жидівські комітети не можуть стояти в звязку з собою, а Бунд є власне виразом такого звязку, бо поодинокі партійні організації по уставі можуть лучити ся тільки в області („районныя“), а не в національні організації. Не хочачи прикладати рук до своєї власної смерти, Бунд устами своїх делегатів заявив, що виступає з партії. Таким чином в російській партії лишили ся тільки самі „руські“.

З принципіального погляду Бунд безперечно має рацію. Просте дивно, як партія, що в своїй програмі домагаєть ся від будучої російської конституції забезпеченя „права на самоопреділеніє“

за всіма націями, входящими въ составъ государства“, не хоче признати того права націям, що входять у склад партії. Можливий випадок закид, що Жиди — не нація, але на нашу думку се питання треба лишити до порішення самими Жидам, а дальше жити, і се просто сором, коли партія, що бореться за свободу всіх, супротив Жидів грає ролю обрусителів.

Мнохоходом завважили, що ту саму історію, як з Р. Р. С. і з „російською“ соціальною демократією, пережили жидівські соціалістичні демократи також у Галичині. Вони також хотіли утворити окрему соціально-демократичну організацію побіч польської та української, але стрітилися з такою рішучою опозицією Поляків-римокатолицького та жидівського віроісповідання, що мусіли залишити сю думку. Одним словом, для жидівського пролетаріату дає соціалістична демократія тільки один вихід: віляти ся культурно з Поляками, з Москалями і т. д. і т. д. — все буди то для тіснішого з'єднання жидівського пролетаріата з пролетаріатом інших націй, для успішнішого поборювання антисемітизму і т. п. Значить ся: щоб зник антисемітизм, треба, аби зникли Жиди, — рецепта, на яку не треба було Жидам аж соціалістичної демократії, бо ту саму рецепту подавано їм від давна в формі прийняття християнської віри і культурної асиміляції з націями, серед яких живуть. Певна річ, що Жиди, не живучи найже ніде компактною масою, мають найбільше даних до асиміляції, але нехай ту асиміляцію витворює жите, а не насильство. Коли впадуть релігійні пересуди, коли втихне національна ворожнеча, тоді само жите почне асимілювати національні одиниці і групи, розкинені серед компактної маси иншої народности. Таку асиміляцію видимо вже тепер в Америці. Полягає вона не тільки на присвоєнню язика чи культури, але також на змішанню крові, і се дуже важний чинник в асиміляції. Але, повтаряємо, се асиміляція будучности, до якої ніхто не має права нікого змушувати, а така асиміляція, яку предкладають Жидам тепер, се просте насильство, против якого бунтується всяка свобідна думка.

Історія з Бундом повторить ся в Росії ще нераз. Адже вся кампанія „русских“ соціалістичних демократів против нього йде ізза „юга“, а ніхто з них не подумав навіть, що „юг“, се Україна, що там місце українським організаціям. За кілька літ, коли українська соціалістична демократія, з'організована тепер в „Революційну українську партію“ (Р. У. П.), зросте в силу, повторить ся та сама кампанія против неї; те саме мусить повторити ся з соціалістичною

демократичними організаціями інших народностей, що заселяють Росію. Свобідна Росія не можлива инакше, як тільки в формі федерації свободних народів, а так само неможлива инакше російська соціально демократія, як тільки в формі федерації національних соціально-демократичних організацій. З того, що в Росії „русська“ нація державна, не випливає зовсім, що й „русська“ соціально демократія мусить бути свого рода державною, а всі інші національні соціально-демократичні організації мусять зникнути як такі, і тільки для „фактичних“ потреб можна творити в поодиноких місцевостях локальні секції. Се-ж ніщо инше, як теперішнє російське самодержавє, тільки ще тим гірше, що прибранє в фрази про свободу і братерство.

Про програму, прийняту на з'їзді, не будемо широко розводити ся. Вона нічим не рижить ся від програм західно-європейських соціально-демократичних партій. Загальна часть програми викладає принципи соціалізму і його кінцеву ціль, а в так званій мінімальній части партія кладе собі за найближшу політичну задачу знесенє царського самодержавя і заведеня демократичної республіки на тих менше більше основах, на яких опирають ся існуючі вже республіки швайцарська, французька, американська. Від тої республіки домагаєть ся партія охорони праці в формі робітничього законодавства, а крім того кладе кілька постулатів „в цілі усуненя останків кріпосного ладу, який важким гнетом налягає безпосередно на селян“. Що-до дальшої долі селянства, то партія стоїть на становищі Кавтського, що селянство пролетаризуєть ся, і тому не кладе окремої аграрної програми.

Для нас спеціально можуть бути цікавими ті точки програми, де говорить ся про національну справу, проте наводимо їх дословно:

„7. Знесенє станів і повна рівноправність усіх горожан незалежно від пола, релігії, раси і національності;

8. Право населеня діставати образование на рідній мові, забезпечене заложєнем на кошти держави і автономічних органів потрібних для сього шкіл; право кожного горожанина говорити рідною мовою на зборах; введєнє рідної мови на рівні з державною(!) ві всіх локальних публичних і державних інституціях;

9. Право всіх націй, що входять у склад держави, рішати самий про себе („самоопредѣленіє“ — „Selbstbestimmungsrecht“).“

Отже російські соціяльні демократи не припускають, що котрійсь нації може захотіти ся зовсім відділити ся від російської держави, бо „самоопредѣленіє“, се тільки національна автономія в границях російської держави.

Організація „російської“ соціальної демократії, ухвалена на з'їзді, централістична і деспотична non plus ultra, так що Центральний комітет по Zwischenruf-у Леніна, автора організаційного статута, — „кулакь вездѣсущій“. Загалом на цілій партійній організації відбив ся сильно деспотизм російського правительства.

В дискусії над програмою треба підчеркнути погляд Плеханова, що не можна заявляти ся категорично за загальним виборчим правом, бо „революційний пролетаріат міг би обмежити політичні права висших клас, подібно як висші класи обмежували його політичні права“; так само не можна категорично означувати каденції парламенту, бо „коли-б народ у пориві революційного ентузіазму вибрав дуже добрий парламент, то ми повинні старати ся зробити його довгим парламентом; коли-ж вибори показали ся невдатними, то нам треба би старати ся розігнати його не за два роки, а коли можна, то й за два тижні“.

Плеханов, як уже згадано, один із найвизначніших теоретиків марксієвської ортодоксії і його слова мусять мати спеціальне значінє. Доси ми чули, що соціяльна демократія бореть ся, аби знести клясові ріжницї, аби унеможливити насильство чоловіка над чоловіком і визиск чоловіка чоловіком, — аж тут нараз теоретик такої міри заявляє, що вся боротьба йде на те, аби пролетаріат міг робити з буржуазією те, що тепер виробляє буржуазія з пролетаріатом. Се-ж уже нічим не ріжнить ся від правління орієнтальних деспотів!...

Правда, на думку соціялістів усі теперішні конституції і загалом усі закони в теперішнім, капіталістичнім устрою не щось иньше, як тільки насильство сильнішого над слабшим, і тому коначна соціяльна революція, яка через знесенє приватної власности і держави унеможливить визиск і неволенє людей людьми. Але задача соціяльної революції, се власне унеможливленє визиску і неволеня, а не перенесенє власти з одної части людей на другу, переміна роль у суспільнім житю, щось відповідно до максими „остатні будуть першими, а перші остатніми“. І соціяльна революція не обійдеться ся без насильства, але проклямувати насильств

як основний принцип у суспільнім житю, се значить оправдувати все те, що доси виробляла в людськiстю мала горстка сильних сьвіта сього!...

Характеристична також промова Плеханова після прийняття програми, а власне отсе місце: „Члени нашої партії обов'язані признавати її програму. Се, розумієть ся, не значить, що раз прийнята програма не може бути критикована. Ми признавали, признаємо і будемо признавати свободу критики. Але хто хоче остати членом партії, мусить і в своїй критиці оставати ся на основі програми.“ В організаційнім статуті сказано також, що членом партії вважаєть ся той, хто „приймає її програму“. Мимо Плеханівської „свободи критики“ ясна річ, що тут ніяка критика неможлива, бо „кулак вездѣсуцій“ зараз порішить: „Ти не член партії, коли не признаєш програми; а не признаєш її, коли її критикуєш“. Чей же досить, коли хто признає основні принципи, на яких опираєть ся програма, адже-ж програма — не сьв. письмо! А так критерієм, щб вільно критикувати, а що ні, лишить ся хіба таки сам Плеханов...

Загалом беручи, другий з'їзд „російської“ соціальної демократії не принесе мабуть великих користей російському пролетаріатови. Ухвалено вправді програму і організацію, але за те викинено з партії Бунд, а також зачинено двері до партії соціально демократичним організаціям иньших народностей Росії, бо мабуть жадна з них не схоже скінчити самовбійством. Що більше, не доведено навіть до злуки всіх великоруських соціально-демократичних організацій, бо ціла партія, се властиво Плеханов зі своєю „Искрою“ і своїми найближшими прихильниками. Много соціально-демократичних груп, як „Свобода“, „Борьба“, „Жизнь“ і т. д. не допущено на з'їзд для вироблення спільної програми, а з'їзд полишив їм тільки самовбійство і вступленє під команду Плеханова, відмовляючи їм у противнім разі права вважати себе російськими соціально-демократичними організаціями. Таким чином „російська соціально-демократична робітницька партія“ не тільки що не має ніякого права звати себе російською, але не має навіть повного права звати себе „русскою“, бо не заступлені в ній усі існуючі великоруські соціально-демократичні організації.¹⁾ Та сей

¹⁾ По з'їзді розійшли ся навіть Плеханов і Лєдін, котрий мусів виступити з редакції „Искры“. — М. Л.

з'їзд — не пігія російської соціальної демократії, і ми певні, що швидше чи пізнійше пролетаріят Росії мусить признати федерацію, яко єдину форму спільної організації національних груп.

IV.

З усього доси сказаного видно, що соціальна демократія, се сила, в якою кожда суспільність що-раз більше мусити-не числити ся. Се не робота кількох „неспокійних духів“, ані „жидівська інтрига“, але прояв суспільного життя, фаза в історії розвитку людськості, факт, із яким мусять погодити ся навіть ті, на чю думку „соціалізм не відповідає нашій народній вдачі і не дасть ся пересадити на нашу народню ниву“... В сучаснім робітницькім руху, який опираєть ся на теорії соціалізму, маємо два головні напрями: соціально-демократичний і комуністично-анархістичний; усі инші посередні напрями зближають ся або до одного або до другого. Те, що соціалні демократи вважають „науковим соціалізмом“, соціалізм Маркса й Енгельса, се de facto тільки теоретичне узасаднене соціалдемократизму, один розділ із великої книги соціалістичної науки, яка зачала ся ще в XVIII століттю, а яка нескінчена ще й доси і доти не скінчить ся, доки мучити-муть людськість ті питання, якими вона займаєть ся.

Соціалізм, се наука про такий суспільний устрій, який опираєть ся на отсих економічних, соціальних і етичних принципах: 1) економічна рівність між людьми без ріжницї пола, віку і національності; 2) знищенє вииску чоловіка чоловіком, суспільністю, державою; 3) спільна власність землі зі всіми її богатствами, всіх будинків, фабрик, варстатів і всіх способів до праці; 4) публичне вихованє підростаючих поколінь і рівноправне свобідне житє для слабих, хорих і старих; 5) рівність полів, віку і національностей в уживаню всіх продукційних, наукових і артистичних публичних інституцій; рівна участь кожного, хто лиш захоче, в публичних справах, як місцевих, так і загальних¹⁾.

Обговорюючи поодинокі справи, ми старали ся вказувати, в чім соціальна демократія відступає від сих основних принципів, чи то в програмі, чи в тактиці, яка по теорії соціалізму по-

¹⁾ В. Черкезов, Доктрины Марксизма. Выпуск первый. Женева, 1904. Стор. 3—4.

винна бути революційна, непримирима супротив теперішнього устрою та його інституцій. Подрібно в се входить тут годі, замітно лише, що — очевидно на нашу думку — соціалізм консеквентно usque ad finem проводить напрям комуністично-анархістичний, коли соціальна демократія в багатьох улягла впливам теперішнього капіталістичного устрою, а в своїй науковій будові задержує багато сучасних елементів, як приватну власність консумційних предметів, державну власть, наємну працю і т. д.

Таким чином соціальна демократія не буде тою силою, яка принесе людськості повне визволенє в пут теперішнього устрою, але все таки єсть вона в процесі того визволеня дуже важним чинником, чинником, який уже тепер декуди грає першорядну роль в публичнім житю. Історія не вертаєть ся в зад і побідного походу соціальної-демократії не здержить буржуазія, так само, як соціальна демократія ніякими догмами не здержить побідного походу свобідного розвитку соціалізму. Владуть людські авторітети, владуть партії, та побідити мусить ідея, що несе людям правду, несе визволенє, несе добробут і свободу, несе щастє і любов, ідея, що перемінить долину плачу і терпінь у соняшну країну щастя для всіх дітей матері-землі.

М. Лозинський.

Шевченко і Єремія.

Звісний наш письменник д-р В. Щурат виголосив д. 12 мая у Відні на вечерицях уладжених віденськими руськими товариствами „Кружок земляків“, „Родина“ і „Січ“ на честь Шевченка промову, яку наші газети поспішили вихвалити як „бісер реторики“. Розуміть ся, читаючи опис того вечерка і опис величезного ентузіазму, з яким була принята промова д-ра Щурата, ми й собі-ж радували ся по тихо, що все-ж таки знайшов ся талановитий бесідник, який „віщим словом“ зумів піддержати духа й розігріти серця віденських земляків. На лихо нашу радість зопсував сам д-р Щурат чи може якийсь не в міру услужний його приятель, покванивши ся опублікувати в „Руслані“ в повнім тексті його „бісер реторики“. Сей бісер робить просто сумне вражінє і заставляє жалувати здібностей і енергії д-ра Щурата, який не лише виступає перед публікою з таким набором пустих слів, але не вважає негідним своєї репутації віддавати їх до друку. Як мало серйозности було в промові д-ра Щурата, доказує хоч би те, що звісний Шевченків „Заповіт“, писаний у петербурській тюрмі в 1847 році, видає за твір „передсмертноі хвилі“ поета. Та ще менше серйозности виявляє головна ідейна основа промови. „Називали в старину поезію мовою богів. Люди були іменно тої гадки, що поети остають під впливом висшої божеської сили. Такий погляд не є зовсім безосновний. Він вповні оправдує ся, коли читає ся давних біблійних поетів Ісаію, Єремію, Єзекііла. Бо уявіть собі таку душу, що з природи вже є гармонійна. І уявіть собі ту душу сильну і незломану, і при тім приступну для найніжніших вражінь, душу обдаровану скарбом творчої сили, з високим ідеальним полетом. Нехай же Дух Сьвятий, якому при кождім ділі твореня приписує ся

стрій та гармонію, внесе в ту душу кілька промінчиків вічної краси і запліднить її та приспособить до артистичного творення, — а будете мати ключ до зрозуміння всякого генія поезії, пророка чи поета“. Нема що сказати, вигідний ключ, для якого треба аж стільки інгредієнтів, з яких кожда так само, а може ще й більше загадкова і таємна і незрозуміла, як сам поетичний геній! А ще хвалителі д-ра Щурата запевняють, що він живе в Відні для студій „строкої філософії“, а ось в його дефініціях видно брак навіть елементарної логіки!

Та далі приходять іще ліпше. Підхоплюючи нібито то припадкове спарване слів „пророка чи поета“ бесідник запитує сам себе, чи се все одно, і відповідає: „Одно й те саме, а бодай тоді одно й те саме, коли поставимо побіч себе такі імена, як Ісаія і Байрон, як Єзекїїл і Данте, як Єремія і Шевченко“. Привід до такого поставлення дав д. Щуратови Віктор Гіго, який в одній своїй поезії поклав поруч імена Ісаїї і Байрона; др. Щурат дає тутже вдатний переклад сеї поезії, і се найцінніша часть його промови. І далі каже: „Гіго зрівняв тут усіх геніїв, біблійних і сучасних, Байрона поставив на рівні з Ісаєю. Поставмо-ж і ми Шевченка на рівні з Єремією“. Що-ж, поставмо, коли вже така добра воля д-ра Щурата, а властиво погляньмо, як він се робить! А робить се, так сказати, жидівським методом, бо на одно питанє: чим же то подібний Шевченко до Єремії, відповідає цілим рядом нових питань, полишаючи остаточно всі без категоричної відповіді:

„Бо чи-ж те, що сказав Гіго про Ісаїю і Байрона, про всіх пророків взагалі, не сказано вже і про нашого генія-пророка Тараса?“ (Дарма, що слова В. Гіго говорять не лише про пророків, а й про аскетів „постом мучених тяжким“ і в своїй безбережній загальности дадуть прикласти ся також до вчених, реформаторів і яких хочете видних діячів.)

„Хиба-ж то не Тарас був тим пророком, що загрітий палким огнем для висшої ціли, вказував нам красший шлях, все той же сам, лише віднайдений на ново? (А до Єремії хиба можна так вщовні приложити сю характеристику? — запитаємо ми зі свого боку і позволимо собі сумнівати ся.)

„Хиба-ж не він то колись сїяв під вітер своє слово, що приймає ся нині в серцях мільонів, даючи доказ їх живучости?“ (Се саме можна би сказати з таким же правом про Галілеї, Джор-

дана Бруно, Дарвіна, але знов таки з найменшим правом про Єремію).

„Чи-ж не наш то народ сотки літ був тин сфінксом, що на голос Тараса заговорив, хто він і яка його ціль? (Добре, добре, sit venia verbo poetico, але знов таки при чім же тут Єремія?)

„Чи-ж не Тарас то наклеїв на віки підлих, а ободрив чесних, що ідуть нині за ним, як на прощу, з вірою в спасенє, слушаючи його слова? (А кого-ж то одобрив Єремія і хто йшов за ним?)

Шевченко й Єремія! Лишаючи вже на боці загально відому річ, що всяке порівнанє кульгаве, ми все таки були цікаві, яку-ж то подібність винайде др. Щурат між Шевченком і Єремією? Адже справді що таке Єремія? Се відгук важкого ко-на-ня юдейської держави, одна з найтрагічніших фігур, які знає людська історія, чоловік, що горячо любить свій народ, не менше горячо ненавидить Вавилон, а все таки всю свою проповідь, усю свою агітаційну діяльність концентрує в тім, щоб голосити своєму народови конечність — підлягати, корити ся його найбільшому ворогові — Вавилонowi. Се голоситель непопулярних думок, віщун руїни й кари, вислов безвихідного положеня народа засудженого на загибіль. Він чув се і клеє сам себе й свою долю, але не може говорити інакше. Його ненавидять, лають, висьмівають і б'ють, його писаня дре і палить власноручно сам король. І сей горячий патріот до кінця життя грає сю незавидну ролю ворона, що накрякує рідному народови нещастє й руїну. Яке-ж тут порівнанє з Шевченком, віщуном і діячем народнього відродженя та братолюбія?

Щоб не бути голословним, ось кілька цитатів із Єремії: „Горе мені, моя мати, що ти привела мене на сьвіт, мене, жалібника, перекірного всім людем. Я не зичу ані не даю в позичку і всі кленуть мене“ — так жалус ся пророк на свою долю (XV, 10). А ось як ставили ся супроти нього сучасники: „Вони новили: Ану зробімо змову против Єремії, бо й без нього не хибне нам науки з браку жерців, ані порад з браку мудрців, ані проповіди з браку пророків. Ану, побиймо його язиками, не подаваймо послуху його промовам!“ (XVIII, 18). А ось як честили Єремію жерці єрусалимського храма: „Як же Паскор Іммеренко, сьвященик, що був головним дозорцем храма, почув Єремію, що виговорював такі слова (про близьку руїну Єрусалима), то побив його і велів поса-

дити його в колоду, що буда в верхніх воротах Веніамінових у дому Господньому, а на другий день велів випустити його“ (XX, 1, 2). „Ти звів мене, Господи, — жалувть ся пророк, — я й зведений; ти дужший за мене, тай подужав мене; я зробив ся щоденним сміховищем, кожен мене на глум піднімає. Бо скоро тільки зачну говорити, зараз мушу кричати про напад, про спустошення, і так слово Господнє зробилось для мене приводом до наруги й насміху“ (XX, 7, 8). Прочитайте надто главу 27 й 28, епізод із ярмом, яке носив Єремія на шиї, і з пророком Анаїєю, що розламав те ярмо, або гол. 36 про те, як цар Йоаким спалив книгу пророцтв Єремїїних, то побачите виразно, як мало схожого виявляє постать Єремїї з Шевченком. Додайте до того ще, що вся проповідь Єремїї має тло не етичне, а національно-жидівське, що основна нота його промов — глибокий песімізм, який іноді доходить до розпуки, то й зрозумієте, як мало відповідне було порівнянє д-ра Щурата.

Ми заняли ся дещо детальнійше сим виплодом реторики не тому, що-б признавали йому якесь особливе значінє. Але він має значінє симптома. Легкомисне поведженє з прилюдним, говореним чи друкованим словом зачинає входити в моду не лиш у нас. А разом із тим іде кокетованє з певними окликами, що в певних високих та впливових сферах усе знаходять радий послух, іде парадованє якимось модним *sui generis* католицизмом, що рад би сполучити в собі *sacra cum profanis*, середньовічну схоластику й новочасну думку, а на правду фальшує характер одної й другої. Др. Щурат не від нині пробує грати на тих фальшивих струнах, та все якось без успіху. Вільно йому й далі пробувати сеї гри, але було-б ліпше, як би він не мішав до неї Шевченка.

Ів. Франко.

Поетичний талант між бачванськими Русинами.

Недавно дістав я лист від одного знайомого, в якому він пише мені, що між бачванськими Русинами¹⁾ з'явився поет, молодий хлопець, гімназіст, що пише вірші на бачванським діалекті, які там дуже подобають ся. Що більше, він післав навіть деякі вірші до Галичини до друку в окремій книжечці і як лиш їх дістане, пришле й мені.

Я не привязував до сеї звістки ваги, думаючи, що се вірші, які пише коли не кожний, то майже що другий гімназіст, та які не бачать світа божого хіба випадково, попавши до якоїсь гавети, що друкує їх, аби заповнити місце. Тимчасом перед кількома днями дістаю книжечку: Габор Костелник Гомзов. З його вала. Идилски венъец. (З мойого села. Іділічний вінець. Жовква, 1904). Отвираю, читаю сторінку-дві і — приємно розчаровую ся. Вірші вправді не носять іще характеру цілковитої викінчености, тонкості, тої поетичної фінезії, яка набираєть ся лише довшою вправою, але на кожній сторінці видно в них сліди таланту, який при відповідних обставинах може дуже гарно розвинути ся. Через те я й уважаю відповідним познайомити з ними ширшу публіку.

---

¹⁾ Бачванські Русини живуть у полудневій Угорщині, в комитаті Бач-Бодрог у кількох селах. Число їх вносить до 10.000. Вони зайшли там як колоністи з північної Угорщини за часів Марії Тереси. Звідти вже колонізували вони деякі села в Славонії, у комитаті Срим, де їх назбиралось до 4.000. Їх мова сильно пословачена, але вони почувають себе національно Русинами і маніфестують себе так і перед урядом і перед иньшими народами. Про них пор. мої праці: »Руські оселі в Бачці« і »Словаки чи Русини«.

Спершу одначе мушу звернути увагу на спеціальне значіє сеї маленької книжечки, яке вона може мати для нас ось із яких причин :

Деякі вчені зачисляють бачванських Русинів до Словакіа і то єдино й виключно лише з тої причини, що їх мова, яка стала звісною останніми часами ширшим кругам учених, сильно пословачена. Інші обставини, що входять у склад національних прикмет, вони не беруть на увагу. Поява книжечки, написаної місцевим діалектом, але чоловіком, що вважає себе Русином — чого найліпшим доказом є вже саме місце друку — дає знов у наші руки один факт більше проти їх думки.

Задля своєї малочисельности бачванські Русини не лишили до тепер ніяких слідів у літературі з виїском кількох малозначних творів писаних зовсім штучною мовою і виданих д. Враблем.¹⁾ Коли-ж тепер в'являєть ся між ними чоловік обдарований поетичним талантом, то сей факт не без значіння не лише для самих бачванських Русинів, але й для нас, що на разі мусямо ту літературу зачислити до своєї, без огляду на се, чи він довів би до стислійшої національної злуки з нами, чи до евентуального витворення нового самостійного славянського народця.

Хоч національна свідомість на Угорській Руси взагалі появилася скорше, як у Галичині — чого доказом ті угорські Русини, які займали висні становища в перших десятках XIX ст. у Львові і в Відні, — то наслідком особливих обставин вона не лише не поступала відповідно наперед і не розвивалася так енергічно, як у Галичині, але від 70-их років упадала так, що з кінцем столітя ледви слабкі позначки лишилися в неї. І хоч серед тих обставин угорські Русини виказують відповідно значне число письменників, особливо-ж „поетів“, то правдивого поетичного таланту досі не було між ними. Поява такого таланту, хоч би й на далекій колонії, може мати вплив і на матерні оселі та викликати живіший літературний рух, що очевидно дуже пожадане.

Через те, що автор пише діалектом, він може дати спонуку й иншим розумнішим Русинам в Угорщині застановити ся над причинами цілковитого інтелектуального, матеріяльного (економічного) і політичного занепаду сеї відноги нашого народа і дійти до висновка, що тому в першій лїнії винна темнота, в якій старали

¹⁾ Пор. його: Рускій Соловей, Унгварь, 1890. Розумію тут твори складані бачванськими Русинами, а не народні пісні, надруковані в »Рус. Соловю«.

ся доси змідяршовані „провідники“ (головно попи) тримати про-
 стий народ і робити на тій інтерес. Ut aliquid fecisse videatur
 видають вони вже коло 40 літ ріжні публікації для народа (буцім
 то!), та замість просьвіти ширять єдино темноту і то аж двоюку:
 всі виданя друкують поганою „тарабарщиною“ або „язичієм“, якого-
 ні самі не вмюють ані розуміють, ні ніхто иньший, не говорячи вже
 про народ. Далі — все те, що друкують, ані формою, ані змістом
 не відповідає найпримітивнійшим вимогам, які ставить ся до ви-
 даня, що має на меті просьвіту мас. Звіст угро-руських публі-
 кацій каже нам вірити, що вони друкують ся що найвисше в XIV
 — XV ст., але ніколи в XIX—XX. Для доказу вистане перегля-
 нути угро-руські газетки, календарі і т. и. — з дуже нечисленними
 виїтками. Книжечка писана діялектом може навести чоловіка, що
 любить думати, на гадку, писати і в північній Угорщині народньою
 мовою, себ-то одним із тамошніх діялектів; а така проба була-б
 першою пробою піддвиження народа з темноти і спонукою до ор-
 ганізації, хоч би й найслабшої, про що доси тамошні „язичники“
 не думали. Що лише просьвітою на народній, всім зрозумілій мові
 можна двигнути ся, на те маємо докази не лише на собі самих
 у Галичині, але й на Буковині, а останніми часами і в Америці.
 На Буковині приміром майже два рази менше число Русинів, ніж
 на Угорщині; але Буковина дала нам (беру лише літературу) Федь-
 ковича, Воробкевича, Кобилянську і цілий ряд молодших письмен-
 ників, а угорська Русь не дала нічого і певно не дасть, доки на
 ній будуть трівати теперішні відносини. Неправда також, буцім то
 угорські Русини не можуть піднести ся, бо їх переслідують Ма-
 дяри. Правда, Мадяри заражений, шовінізмом народ, який лише
 себе бачить і знає в Угорщині, але-ж се не стоїть на перешкодї
 тому, що Німці, Сербі, Румуни мають народні і середні школи,
 свої виданя, свої товариства і т. и., чого в Русинів зовсім нема.
 Тай ніхто доси не чув про ніякі політичні переслідуваня Русинів
 Мадярами; лиш один Адольф Добрянський був у них підозревою
 особою, але й се мало свою причину ще в революції 1848 р.,
 в часі якої був Добрянський австрійським комісарем при росій-
 ським війську та в його германофільстві за часу урядованя, а не
 в його руськості (вглядно руськості, бо він уважав себе Ве-
 ликоросом). Поголоска про політичне переслідуванє Русинів Ма-
 дярами була пущена не ким иньшим, як „язичниками“ в тій цілі,

аби в даній хвилі могли вони заслоняти своє тупоумство, нецтво і лінивість та вмиваючи руки від усього сказати: Ми хочемо, але не можемо, нам не дають!

Розвій літератури в угорській Русі міг би в кінці бути дуже хосенний для нас і через те, що міг би принести з собою нові, незнані в нас течії, зачерпнені в Мадярів та Румунів, із якими сусіднують Русини безпосередно. Та се все могло-б бути, хоч надії на разі не великі.

Перейду тепер до самого видання.

Книжечка складаєть ся з п'ятох пісень, у яких, можна-б сказати, містить ся похвала сільського життя. Автор умисно оминає ті сторони, що могли-б внести якийсь різкійший, жорсткий тон до його легенького, мелодійного співу. Тому не згадує він ані слівцем про неврожаї, голод, ані про цілий ряд бідаків, що живуть на селі так само з дня на день, як міські пролетарії, не знаючи ніякої, що буде з ними завтра; не згадує про різні драмки, що так нищать селянина; замовчує взагалі всяку житєву боротьбу, а малює лише спокійні, принадні боки сільського життя, що впливають на читача так, як роса на рослину серед довгої посухи: настроюють його ніжно, солодково, деколи аж мляво, але не впливають у нього гарту, енергії, не вказують йому, як іти в житю при иньших відносинах, полишених автором у тіни. Взагалі автор не любить контрастів і не послугуєть ся ними ніде в цілій поемі; він вибирає лиш те, що підходить до його спокійної вдачі і представляє в коротеньких малюнках, що пересувають ся перед нашими очима немов у калейдоскопі; через те зовсім справедливо можна назвати поему вінцем ідилі, що автор і зазначив у титулі.

В поемі пересувають ся перед нами всі пори року, та з поділом поєми на пісні вони не стоять у ніякій звязи. В першій пісні представлено вчасне літо — головно косовиця, — в другій маємо його продовжене, але заравом приходить уже й осінь, ломане кукуруз, винозбір і ин. Третя пісня малює приємности зими, але і в четвертій маємо зиму, бо присвячена вона в цілости різдвяним сьвятам. Аж пята пісня становить для себе замкнену цілість: у ній амальована виключно весна.

Пригляньмо ся докладнійше поодиноким пісням.

На дворі чудова погода, легенький вітрець ледви завіває та поколисує ланами пшениці. Жайворонок то підносить ся в гору, то

спускаєть ся в долину і виспіває, що аж в ухах лящить. Тут же й обживаєть ся його товаришка :

За шіваньом заш шкорванка прешілка ше глаші,
В зарньє кучі¹⁾ тайньє скрита, бо ше людзох плаші.
Путьпурутька, путьпурутька глас преріваюці,
І гук йей ше польом льєє вше одглашаюці.

Ой то слухає, мілі Боже, то ці шерцо треше,²⁾
То щаслівосц, то рай праві — до нєба це нєше.
Позабуваш шіцкі болі — спознаваш мілоту
Прешірного там живота і його красоту.³⁾

Нараз зміняєть ся образок :

Уціх⁴⁾ уж і глас прешілки, а льєм коса бріньі,
Утньє жітко,⁵⁾ кед пререже, як струна задзвіньі.
Чловек коші, класкі валья — жена му одбера,
Хлапец малі пред нью ідзе — порвісла⁶⁾ пресцєра.

Подаль трохи, у приємнім холодку тополі, розвішена гойданка; при ній сидить мале дівча, колише дитину і виспіває їй, а все на жалібну нуту. Дитина слухає і перестає плакати. Отак переходить цілий день на полі, а сєна починає зміняти ся аж вечером, коли сонце стане заходити. Тоді збирають ся всі до дому, настає рух: дівчата співають, вози гуркотять — а тимчасом і стемнюєть ся. Домашні готують вечерю; сходять ся робітники з поля і балакають, що слина нанесе на язык. Старі баби оповідають звичайно дітям кавки, а діди старшим про давнину. В кінці дають вечеряти; попоївши всі починають розходити ся на відпочинок, а мати ставляє дитину на постіль, складає їй ручки :

І в'на модлы, воно за нью прєгвар'я пожалі,
Так модльаці і „Отче наш“ цілі докончалі;

¹⁾ В збіжю сидить. ²⁾ Трясе.

³⁾ Автор надрукував свою книжечку фонетичною правописею, але уживає в ній знаку „и“ на наше „і“. При транскрипції я подаю всюди „і“, бо інакше читачі набрали-б не докладного розуміння про місцевий виговор.

⁴⁾ Звук „і“ не змягчує в бачванськїм діалекті попереднього співзвука, тому він виговорюєть ся все твердо.

⁵⁾ Пшениця; наше жито називаєть ся в бачв. раж. ⁶⁾ Перевєсла.

Ой йак воно з побожносцу мацер попатрало,
Ой йак воно зос лубову Бога вігварйало!

Кед бiш відзел ті тот квіток премірного міра,
Иака у ным ішче малкім превелька віра,
Йак му очко таке бістре і шерцо мальує,
І нєвіноск його чісту йак му указує,

Заньшєна бі ці сліза око наполньєла,
Душа бі ці од лубові вітаргнуц ше сцєла,
(през росу ті бі патрал, йак ангєлка того
Слова пребівайу давєрі нєба вісокого.

В кінці все огортає пiтьма, все затихає, лиш коготи відєн-
вають ся деколи.

Друга пісня починаєть ся змальованєм безконечної рівнини,
яку бачимо докола по сінокосах¹⁾:

Од зарна ше вісокого жєм уж почісцєла,
І ровнїну наоколо през конца створєла..
Мог бiш відзїц і швет шїцок, альє нєбо пада,
І дальнї ці від зос хустку белаву заклада.

А там дє округлє з жєму в йєдно ше збочкує²⁾,
През чїсла ше габох³⁾ біліх бістро прєлївує⁴⁾,
Па⁵⁾ ше блїшча, па трєпєца на слунку младому,
Жє то баба козі гоньї, нашє гварйє тому.

На дальєко швет ці шїцок морїє йєдно краснє,
Стрїберно ше прєлївує, йак стрїбло йє йаснє,
По ным йак кєд бі плївалї чашцї⁶⁾ за чашцямї,
Шорую⁷⁾ ше марадїкї⁸⁾ за марадїкамї.

Тєпєр з'являють ся вози; чоловік стоїть на возї коло кони
і укладає снопи, а жінка кїдає їх вилами на віє. Коли віє завер-

¹⁾ Бачка лежить у полуднєвій Угорщинї, на великій рівнинї між Дунаєм і Тисою і через Дунай межує зі Славонїєю.

²⁾ Бочкац = цілувати; тут зцілюєть ся, стикаєть ся.

³⁾ Габа — простирало; гер. plur. має все в бач. діалекті при іменник-
окінченє ох, нам. нашого ів. ⁴⁾ Передиває. ⁵⁾ і. ⁶⁾ Човни. ⁷⁾ Шор — ряд:
шоровац ше — уставляти ся, стояти рядом. ⁸⁾ Кони.

шений, сідають обоє на снопи і повагом везуть їх до стирти. Давно возили снопи до дому, розкидали по гумні і молотили кінцями від рана до вечера: один гонив коні по снопах, другі обертали їх і вивосили солому, вечером згортали трину, віяли збіже і всипали до васків. Нині стоять стирти по полях:

А тєраз ше брадла¹⁾ піша²⁾ польом виставені
І двігайу так вісоко главі завершені,
Иагод³⁾ чупор⁴⁾ гускох біліх, цо уж зльетнуц майу,
Так на слунку з дальєка ше і вони бльіскайу.

Та не довго пишашуть ся так стирти. Над'їздять машини (молотільні) і в їх страшних гирлах гинуть стирти одна за другою; на полі лишасть ся солома, а до дому відходять вози навантажені стрункими міхами зерна.

Коли міне косовиця і хлопці мають більше вільного часу, збирають коні і їдуть із ними на пашу. Та се не триває звичайно довго. Надходить швидко осінь, а з нею нові роботи: ломанє кукурузи. На великих, вистелених возах звозять шульки до дому, а вечєром оббирають їх:

А кєд вечєр мілі прїдєє і цмасте змерканьє,
До двора ше позберайу вецєй на лупаньє.
На гоч і цма — вони відза, лампа ім швіцаці,
Зос облака зарі руца — і цма так ше траці.
Шєдза в'ні на мєхкім лысцу чуткі⁵⁾ лунаюці,
Прїповеткі душі слаткі прїповєдайуці.
Олупані чуткі каждє окреме зрупуйу;
На хто вецєй їх налупа, вше ше обєгуйу.

Та найбільша радість серед селян, коли зародить вино і прийде винозбір. Тоді найде повна виниця молодіжи, всі бігають із ножами, обтинають важкі грозна, зносять їх мірками на віз до бочок і відвозять домів:

Босі ногі вєц⁶⁾ белаві бопкі прїціскуйу,
Чурйа чурком спод ных капкі, гордов⁷⁾ напольшуїу;
Чурйа капкі і богатство цїхе прїглашуїу,
Чурйа слаткі, вьєзбачльїву шчасльївосц зношуїу.

1) Стирти. 2) Пишашуть ся. 3) Як коли-б. 4) Стадо. 5) Шульки. 6) Потому.
7) Бочка.

З погаріком газда слатке вінко зачерпує,
Перші погарік подзвігнє і шумнє вінчує:
„Слава Богу — того року крашнє ше зродзело,
Цале нам обісце біле в шіцкім збогацело!“

Третя пісня починаєть ся дуже гарним описом зими:

Шніх завейє з густіх хмарох — зрадуїу ше дзеді,
През облак¹⁾ вше патра, кріча: Гей шніх пада, льєці!
А вон пада, йак кед бі ше котільні роїелі,
І вос біліма крідламі міло трепецелі.

Пада, пада і напада скоро до кольєна,
Цалі швет ці йедна плахта біло обільєна.
Льєд хіжочкі, древа голі над нью вістерчелі,
І под білу шапку нєші²⁾ на біле патрелі.

Та ніхто не має такої втіхи з зими, як малі діти. Скоро лиш потисне невеличкий мороз і зітне лід, уже не вдержим їх у хаті. Біжать на лід, совгають ся, розщібають ся по леді — але все веселі, хоч не одному стануть сльови в очах, коли гримне собою, що аж задуднить щось. Навкучить ся лід, вони хапають за санчата і воять ся, перевертають ся, все щасливі:

Нач палаті йім вісокі, кед нїскі хіжочкі
Такі су ім прешчашльіві, такі прельубочкі?
Та у нїма шіцко майу, цоґод льєд ім треба —
Шіцко влато: цєплу стреху і кромпочку³⁾ хльєба.

Розумієть ся, що старші не можуть глядіти на се спокійно. Парубки зараз витягають санки, запрягають коні, вичесані як зеркала, з повплітаними стяжечками в гриви, сїдають на переді, дівчата на заді і розпочинаєть ся шалєна їзда. Крики і співи заповнюють ціле село; коли-ж товариші обкидають переїздних снігом, тоді сьміхам і вигукуванням нема кінця. А старі поглядають лишє завидно на молодїж та пригадують собі часи, коли то й вони отак гуляли!

Льєца конї йак ластовкі, гріві ім пірхайу
І пантльічкі⁴⁾ запльєцені ввоздухом льєтаїу.

¹⁾ Вікно. ²⁾ Німі. ³⁾ Скибка. ⁴⁾ Стяжки.

А сайкі ше вше за нима скоком заруцуй¹⁾,
І вос шора²⁾ вше на другі лъехко пребегују.

Врешті темніє і починаєть ся ильше жите: з двора в двір перемигують то хлопці, то дівчата — збирають ся вечерниці. І знов сьміхи і знов співи, доки всього не покрие своїм покривалом глуханіч і не настане глибока тиша та спокій.

Помалу надходять рідвяні сьвята. Четверта пісня починаєть ся власне описом приготования до них:

А дає даівче крачун праві — його паквіцує,
На йаблука і орехі златком озлацує,
І вец іх з медовниками на нь'го привішує,
Льедво, льедво і радошньє вечар віпатрує.

Уж ше змерка, а в'но з хіжі вонка³⁾ шмеце ньєше;
Шерцо му ше треше — слуха, откаль пес то бреше?
Та за тім ше воно гласом з родней хіжі ода,
За ным з дому оцовского пойдве йагод млода.

З'являють ся на небі звізди. До хати отвирають ся двері, входить госполар, вносить дідуха, віншує і розкидає його по хаті. Гавдиня застелює стіл і всі засідають до вечері. По вечері старші сидять коло стола, а діти перевертають ся по соломі. Нараз розлягають ся голоси під вікнами. Се колядники. Всі змовкають і побожно слухають сьвятого слова. Звінким голосом розходить ся повіншованє і госполар виносить нагороду колядникам. Деколи запрошує їх до хати і угощує, за що вони знов колядують. Приходять також колядники во звіздою; давнійше ходили і в вертепом, але тепер рідко його видно:

А віфлєш уж барз рїткі — дараз вецей було;
Гей на жалосц траці то ше — старосці спаднуло —

жалує автор. Та може бодай тим потїшити ся, що і в нас не інакше.
В кінці:

Полноц славньє і саночне⁴⁾ задзвоньелі дэвоні,
І спод хмарох розбег ім ше глас в дальекі гоні.
„Слава Богу на вісіні“ — гук льета і льета,
„Радосц, радосц — народзел ше Откупїтель швета!“

¹⁾ Закидають. ²⁾ Шор — улица. ³⁾ На двір. ⁴⁾ Всеночне.

Люди спішать до церкви.

Хоч довга зима, то минає вона скоро. Швидко проходять веселі запуски, минає й піст, а рівночасно надходить весна, якій присвячена остатня пісня. Настає знов иньший рух. Плугатарі йдуть у поле орати та волочити, пастухи гонять худобу:

А йар млада рошньє, рошньє — уж од сна ше будзі,
Патрі шветом, а вон йак бі бул йей ішче цудзі:
Древа голі, 'шче през лысцох, лєм пуполькі малі
По гравкох спод твардей скоркі повікуковалі¹⁾).

Наоколо цале польо ішче груда гола,
А йар йу зос благім слунком на квітанье вола.
Жеж²⁾ йу слуха — і травкі ше по нъей ажельньелі,
На жельєні уж нажіці³⁾ краві ше гоньелі.

Па кед рано ше розвідньа, краваре пукайу,
А газдіні з двора краві на драгу пушчайу.
Шче іх скорей до жохтара⁴⁾ вони подойелі,
На валов⁵⁾ іх віпушчелі — і так напоїелі.

Мурча краві по улыці, краваре з шічкамі⁶⁾
З валалу іх шіцкі гонья — пашу нажіцамі.
За нъіма кондаше⁷⁾ трубіа і швіні сгоньуйу,
А газдіні з кармікох іх вонка віпушчуїу.

Повиправлявши в поле орачів та пастухів, забирають ся жінки до кросен і починають ткати. При тім доглядають також малих гусят і курят, що повилазили; на тім і сходить їм день.

Коли-ж надійде сьвято або неділя, йлуть сусіди, куми, рідні — до себе в відвідини. Жінки сїдають на вулиці на стільцях, балакають про все, що насунеть ся, а особливо критикують одяги дівчат, коли коло них переходять. В иньшій гурті оповїдає стара баба про свою подорож до Єрусалима, а жінки слухають її і від часу до часу зітхають. Газди сїдають окремо і балакають звичайно про господарські справи. В тім бовкнув давн — і все зникло: і чоловіки і жінки і діти — усе се почимчикувало до церкви на вечірню. Лише стара баба лишила ся в хаті:

А лєм йедна стара сама у хіжі остава,
Давно йей сгаснуті очі і слабосц нъє дава,

¹⁾ Повизирали. ²⁾ Земля. ³⁾ Мурава. ⁴⁾ Скопец. ⁵⁾ Корито. ⁶⁾ Псами.
⁷⁾ Свинарі.

Жебі вона ньедальеку церкву походзела,
 Жебі там на шйатім месте Богу ше модльела.

Жаль їей, алье вона себе сама уцешуйе:

„Та досц сом ше находзела“ — ціхо прішептуїе;
 А терав льем чекац шумім, док Вішньї повола
 Там не горе аж гу себе — до свойого стола.

„Седем рокі уж не відзім — досц сом ше нажіла,
 Льехко ше одселим, дзе не вола божа сіла!“

Мірна вона на паточкі¹⁾ кучі²⁾ похільена,
 Спадла бі їей задня³⁾ сліва — кед їе вісушена.

Мірна шедзі і пацеркі по руках пребера,
 Од тей жеми і од нєба рай вона вібера.
 Па модльї за дзеці свойо — благослов ім слабіа⁴⁾,
 Вецей ньемому образу, як живом' сподабіа.

А на дворї весна запановуе чим раз сильїйше:

Швіца слунка рані зарі чупор овцох біліх,
 Цо ше біля, йак шных білі, кед окупал бі їх;
 І ходза по жітку буйнім — ньїско го спасаїу,
 Баранчатка ровнім польом малі вігравайу.

Кед дайедно од мацерї свойей ше одрадзі,
 Смутнє бечаці по овцох гльеда мацер вшадзі,
 Па кед їу вец спатрі, гу нєї бежаці ш' радуїе,
 Прї нєї паше — од нєї вецей ше не отаргуїе.

Пісня кінчить ся образочком, яким починала ся перша:

Слунко горе — вітрік шумчі, жітко ше кольїше,
 А шкорванчок з нього вільет і льеці вше віше.
 На початку уж зашпївал гласом йак од меда:
 Раз жалошнє, раз весело — опїсац ше нєда.

Я умисно задержав ся довше над змістом поеми і навів із неї значне число цитатів. Як із них видно, автор безперечно обдарований не малим талантом і варта на нього звернути увагу, а не багатьом читачам доведеть ся попасти на його книжечку і прочитати її в цілости. Правда, в поемі подібуеть ся досить недостатків; автор немов боїть ся розігнати ся сильнїйше і кинути кілька

1) Припічок. 2) Сидить. 3) Остатня. 4) Лишає.

яркїйших красок для викінченя образу; він несмїлий, так і видно, що не набрав іще вправи; яка цїхує кожного правдивого артиста. Шо за тим уживає автор занадто багато дієсловних римів, наслідком чого при читаню виробляєть ся певного рода монотонність, хоч він мїг її легко уникнути, бо володїє знаменито мовою і може свобідно розставляти поодинокї вирази так, щоб вони творили гармонїйну цїлість. Видно тут безперечно те, що автор узав ся від разу до більшої річи, не набравши достаточної вправи на меньших. Отсе може й найбільша його вина, хоч із другого боку такїй широкїй розмах вказує, що по ньому можна сподївати ся далеко красних і сильнїйших творів. Завважати треба, що в поемї дуже багато настрою; поодинокї описи повні спокою і незвичайної добротї, а щира наївність пробиваєть ся майже в кожодї строфки. Багато в нїй розсипано також звичаїв і поведїнок бачванських кольонїстів; кождий в нас, читаючи їх, бачить у них своє, рідне. І отсе власне найліпше вказує, що бачванські кольонїсти потомки нашого, а не словацького народу, в якого зовсїм иньшї обряди і звичаї.

Зазначу ще, що автор виступає не лише як реформатор мови в угорській Русї, але й правопис. Як відомо, угорські Русини (письменні) послуговують ся доси „язичєм“ і очевидно злученою з ним правописею буцїм етимольогїчною, хоч вона такою не є. І от д. Костелник, не зчившись нїде своєї мови в школі, лише в селї, від матери та рїднї, попавши на думку писати, знайшов від разу собі і правопись. Вона мало в чїм рїзняєть ся від нашої; при транскрипції я змінив її з огляду на наших читачїв і крім заміни „в“ на „і“, викинув іще зложенї звуки: щ, я, є, ю, заступаючи їх простими.

Розумїєть ся, що при писаню поеми мусїли приходити авторови й такі слова, яких нема у простонароднїм говорї і тодї треба було йому творити їх. Вправдї не багато таких виразїв, бо автор говорить майже все про село, отже оперує знаними виразами, але в кождїм разї вони є і мушу признати — утворенї все дуже добре. Одно слово на цїлу поему знайшов я, що видаєть ся менї неприродним — але того не треба було навіть творити. Вираз сей: *двѣцѣчко* (дитя) — намісь звичайного уживаного *двѣцѣтко*. Чи воно існує в говорї, не знаю, але менї не доводило ся чувати його.

При кінці книжечки подає автор кількома словами генеалу своєї поеми. Вона така цікава, що я позволю собі її навести і то в оригіналі:

„Главна мі думка була, кед сом пісал тоту пісму, же бін при-казал шумні¹⁾ і шчасліві живот на вазальє²⁾. За то сом йей і дал мене „іділскі венъец“. А „венъец“ за то, бо сом повіберал шіцкі красні навікі³⁾ і тилесні і духовні, па сом іх йедну з другу йагод до венца з'йазал зос першу строфу (одлажком). Гварі ше, же „нъет шчаслівого живота през шчаслівей шмерці“, па сом за то вжал процівно од молитві дзецка у І шіванью, молитву старей жені у V шпів., цо ше ма уж одсельц зос тей жемі (ту сом баш думал мойу покойну бабу — йей на спомінок).“

Що тикаєть ся технічного боку виданя, то мушу зазначити, що в ньому багато друкарських помилок, які є впливом незнаня мови складачем та трудність із ревізією коректи.

А тепер іще кілька слів про автора. Він молодий хлопець. Родив ся 1886 р. у Бач-Керестурі, де його батько господарює. До початкової школи ходив у ріднім селі, до перших двох клас гімназії в малім місточку у Славонії, Вінковцях; від третьої класи переніс ся до Загребу, де й до тепер пробуває. Тепер як раз є на выході з гімназії. Крім надрукованої поеми написав він ряд пісень під спільною назвою „Серенчі і мілей“ і „Елзгію любви“ у пятнадцятох сонетах. Я дістав кілька з тих віршів і подаю їх повнаше.

З циклу „Серенчі і мілей“.

1.

Мнъє серенча ⁴⁾ нъє родзела,	Раз же кушчік ⁵⁾ облапела ⁶⁾
Аньі же нъє ховала,	І льопко побочкала ⁷⁾ —
З своїім мльком нъє дойчела,	Превесц ⁸⁾ вона так же сцела,
Аньі нъє повівала.	Па же кус міловала.

А йа бідні йей поверел
І о шчесцу зашпівал,
А скоро час горкі вдерел —
І слізі сам розлывал.

¹⁾ Гарний. ²⁾ Село. ³⁾ Навички, звичай. ⁴⁾ Щастє. ⁵⁾ Тропки. ⁶⁾ Пригор-
нула, обіймила. ⁷⁾ Поцілувала. ⁸⁾ Одурити, опукати.

7.

По воздуху, по воздуху
 Лысце вітор гоньі —
 Дармо умерам, нье слуха
 Міла, откаль дэвоньі...

Мойо серцо вісохнута,
 Йак лысце старгнута,
 Мойо око помокнута,
 Йак лысце змарэнута.

17.

Дэвоньелі, дэвоньелі
 Дэвоні умартому:
 Ей, кед бі вони сцелі
 І серцу мойому!

Можебуц бі мільена
 Теді серцо мала
 Й кед бім бул погребені,
 Теді заплакала!...

19.

По конарку лысца
 Міло ше ківайу —
 Думкі мойо шчесца
 Льем ше спомінайу.

Гей, та було мільено
 Мілей натріц очі
 І мілу заньешено
 Побочкац у ноці!

Лысца льем ше ківайу,
 Думкі паметаіу...

28.

Вітор дуіе, вітер дуіе
 І дэва прігіна,
 А нье міла прегваріуіе
 І серцо росціна:

„Забудз ті нье, забудз, мілі,
 Мье вецей нье гльедай;
 Велькі ішче швет тот білі —
 Другу себе гльедай!“

Ой мільенко, ой ньеверна,
 Йакже це забудзем?
 Твойо лубел сом оберва¹⁾,
 А другі нье-будзем!

29.

Ах, ту часі барз краткі:
 Жіц кратше і кратше —
 Кед йа умрем так шлаткі,
 Хто за мну заплаче?

Чі ті, мойа мільена,
 Чі мойа шестрічка?
 Ах, заплаче стріберна
 На до мну рошчка.²⁾

¹⁾ Брови. ²⁾ Раса.

30.

Шпівала, шпівала
Ташка¹⁾ затрачена;
Зорничкі шептала
Моя премільнена:

Шестрічко любена,
Поведз мі шілому,
Же го вецей нье мам
На шерцу свойому.

37.

По горох ше більейе
Ішче шніх осталі,
Ой у мнє шерцо мльейе,
Жалі го западі.

Прідзе міле слунечко,
Шніх пороспушчує,
А хтож мнє, серенчо,
Жаль поростаргуйе?

З циклю „Елегія любови“.

Думкі.

Думкі мойо, думкі премільнені,
Йагод ташкі вше нємірні льца
Там, дзе коло хіжі квіца квеца,
Дзе йадловці коло ных садзєні.

Льца, льца — дзе розжельєньєні
Вше топольі в льсцамі трепеца,
Йак нємірні очка у двівчеца
Кажді кльіп на другі край руцені.

Гей там дараз под тім топольамі
Йак сом в мілу ходзел залубєні
І йу патрел, патрел заньєшені!

А то міла старла зос словамі
І уж того ньігда, ньігда вецей —
За то плачем і жаль мі найвецей!

Я маю надію, що автор вивчить ся й нашої літературної мови, а заволодівши нею вповні, спробує своїх сил у нашій поезії, не заведбучи при тім свого рідного говору.

Володимир Гнатюк.

¹⁾ Пташка.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Знесена заборона! Перед сорок роками вийшов у Росії указ, що заборонив зовсім вживати в литовських виданнях латинську азбуку, а замість того завів російську гражданку, невідповідну для литовської мови. Тоді Литовці, яких у Росії живуть два мільйони, почали видавати свої книжки латинською азбукою за границею, в Німеччині, де їх живе тільки 600.000. Відтак перевозили їх контрабандою через російську границю і таким способом оминали царський указ. Так вело ся цілих сорок літ. Аж в останніх часах рада міністрів змиркувала, що воно не дуже корисно для правительства, коли між Литовцями розходять ся заграничні книжки, що не переходили через цензурний огонь. От тому рада згодилася знести той указ і 25 цвітня (9 мая) 1904 появилася в урядовім „Виленскомъ Вѣстникѣ“ новий указ, що зносить зовсім попередній і дозволяє вже

уживати в литовських виданнях азбуку латинську, російську або й інших. Наче прецеденсом до того знесена був виступ Матуляніса з рибачьким календарем, виданим у трьох мовах, при чім литовський текст за дозволом найвишого правительства був надрукований латинською азбукою. Незабаром вийшов той новий указ. Таким способом Литовці вже знищили своїм опором давній царський указ, що був не малою колодою в розвою їх літератури. Тільки ще сороннійший царський указ, що заборонив не тільки українську правопись, а й саму українську літературу в Росії, існує так само вже сорок років і існує на ганьбу Українцям ще й до нині! Чи Українців менше як Литовців, чи нежа Украинців за границями Росії та чи не успішній спосіб боротьби Литовців із царськими указами?!

Кр.

Із цензурної практики. Часопись „Освобождение“, що виходить у Штутгарті, у ч. 1 (25) за

ми. рік подає копію офіційного повідомлення кївського цензора про заборонені в маю рукописи (15), між якими зустрічаємо і 2 українських: 1. „Рясть. Збирничокъ виршъ Якима Ярмолава“ і 2. „До свита“. Оповідання арештанта. Соч. И. Франко. „Привнавъ (сі) рукописи подлежащими заперщенію и удержавъ таковыя при дѣлахъ канцеляріи цензуры, итѣю честь сообщить о семъ... на случай поступленія ихъ на просмотръ цензуры“.

Переклади з українського. В № 48 за лютий часописі „Донская Рѣчь“ уміщено переклад нариса О. Кобилянської, „Через море“, доконаний С. Пеглюрою.

Збірник українських пісень невдовзі має вийти з друку в Катеринодарі на Чорноморіі. До „Збірника“ мають увійти пісні (між ними чимало „історичних“), що їх співають тепер кубанські коваки. На ноти пісні уложені д. Кошицом.

С. П—ра.

Антологія поетів. „Poeti Stranieri“ — під таким заголовком видавничя фірма К. Гергард у Липську має видати 4 томи поезій сучасних поетів усіх країн та національностей. До першого тому вйдуть поезії японських, китайських, арабських, індійських, перських, жидівських, російських, південно-славянських, румунських, угорських та інших поетів; до тому другого — поезії західно-європейських поетів і т. д. Антологія буде видала на італійській мові.

С. П—ра.

Дозволено цензурою видати в Катеринодарі: „Кленові листочки“ В. Стефаніка з деякими пропусками і відмінами супроти оригіналу.

С. П—ра.

Премії за наукові праці. На зборах комітету для присудження грошових премій з фонда, заснованого в пам'ять 25-літнього царювання Олександра II Харківським Земельним Банком, що відбулися 14 та 18 лютого с. р., ухвалено преміювати спільну працю проф. Д. Багалія та Д. Мілера „Історія г. Харькова в 17—18 в.“ премією 1000 карб.; праці-ж дд. Ф. Щербини „Крестьянские Бюджеты“ і С. Лисенка „Очерки домашнихъ промысловъ и ремесель Полтавской губ. Роменской уѣздъ“ — преміями по 500 карб. кожну. Розглядання представлених на конкурс праць доручено було: першій — Ол. Бѣженковій, другій — проф. Мігуліну і третій — проф. Яснопольському. Справоздання п. Бѣженкової та проф. Яснопольського по розгляданню названих праць, уміщені в „Додатках до справоздання“ комітету, що вийшли недавно окремою книжечкою, зроблені старанно і на підставах широкого об'єктивно-критичного аналізу, підносять високу наукову стійкість праць проф. Багалія та д. Мілера і д. Лисенка. Не так гарно стоїть справа що до рецензії проф. Мігуліна на книгу д. Щербини „Крестьянские бюджеты“; складає ся вона власне з короткого переказу праці без ширшого, наукового висвітлювання подібних дослідів; до того-ж значна частина „Крестьянских бюджетов“ зроблена його співробітниками; взята в цілому, вона являє ся продуктом копійативної праці і таким чином д. Щербині належить тільки загальна редакція „Крестьянских бюджетов“. Нагорода 500 карб. одного Щербини,

минуючи його співробітників, є непорозуміння; так само і рецензія проф. Мігуліна, залишаючи в читачів багато непорозумінь, являє ся досить типовим зразком формальних, невисокої вартости наукових рецензій. *С. П—ра.*

Згадка про батька славянофільства. 1 мая 6. р. минуло сто літ від дня народження А. С. Хомякова, що відіграв у свій час значну роль у російському суспільному житю. Хомяков відбирав освіту дома, а в 18 років склав іспити на московськiм університеті по математичним наукам, після жив за кордоном. Він визначав ся широкою освітою і знайомством із усіма галузями тогочасної науки, при тому мав видатний розум і добру пам'ять. Бувши так багато обдарований від природи духовими здібностями, Хомяков працював по теології, яку добре знав, по лінгвістиці, економічній і суспільним питанням; крім того був ще поетом і видатним красномовцем, що підчас суперечки з своїми літературними і суспільними ворогами не цурав ся навіть византийської жазустики. Вагу особи Хомякова визнавали навіть такі його принципіальні вороги як Герцен, а діячі, що належали до одного з Хомяковом круга, цілком були під його впливом. Хомяков був теоретиком і творцем відомого в російському житю напрямку суспільного, так званого „славянофільства“. Цей напрям походив з глибокої віри Хомякова в свій рідний великоруський нарід, в духовій владі котрого Хомяков бачив такий повний і оригінальний світогляд, який він і намагав ся розвивати в своїх працях. Усі сла-

внофіли його круга прояті одною спільною думкою про високість народніх ідеалів і корінних великоруських начал. Найбільшої уваги з праць Хомякова заслуговують праці по теології, в яку він був добре ознайомлений. Як чоловік щиро релігійний, і то православний, він відчував глибоко ті питання, котрі порушував у своїх теологічних працях, що відбило ся і на їх характері, переважно полемічним із західними церквами. Праці лінгвістичні далеко нижче стоять від попередніх, бо в них Хомяков був тенденційний що до своїх висновків і не був вільний від пристрасти. По економічній і суспільним питанням Хомяков теж немало писав і в писаннях з цього поля звертав увагу на необхідність скасування кріпацтва і розширення „общини“, себ-то великоруської громадської спільности серед селян. Сими працями Хомяков немало причинив ся до еманципації. Писав не лише по російському, а і по французькому і по англійському. Помер у 1860 році не дїждавши ся бажаної зорі еманципації селян. *П. Полятенко.*

II. Нові книжки.

Причини до життяпису Маркіяна Шашкевича та дещо із його письменської спадщини. Подав Михайло Тершаковець. (Відбитка з „Записок“ т. LVIII). Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 8⁰. Ціна 50 с.

Наталія Кобринська. Ядзя і Катруся та інші оповідання. (Белетристична Бібліотека. Ч. 63). Львів, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спільки. З дру-

карні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 160, 8°. Ціна 1*80 кр. Зміст: 1) Ядзя і Катруся. Ст. 1—91. — 2) Жидівська дитина. Ст. 92—110. — 3) Перша учителька. Ст. 111—134. — 4) Янова. Ст. 135—148. — Liebesahnung. Ст. 149—156.

Адальберт Шаміссо. Петро Шлеміль. Переклад і передмова Миколи Стадника. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 76—77.) У Львові, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 122, 16°. Ціна 70 сот.

М. Драгоманов. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1880). З російського переклад М. П. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 78). У Львові, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 70, 16°. Ціна 40 сот.

Д. Мордовець. Оповідання. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 79.). У Львові, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 102, 16°. Ціна 60 сот. Зміст: 1) Старці. Ст. 1—28. — 2) Давонарь; Ст. 29—41. — 3) Салдатка. Ст. 42—73. — 4) А все Пречиста. Ст. 74—97.

Руска письменність. І. Твори Івана Котляревського, Петра Артемовського-Гулака, Євгенія Гребінки. Видане товариства „Прогресивта“. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 536, мал. 8°. Ціна в оправі 1 кор. — По дешевім виданю поезій Шевченка приступила „Прогресивта“ до дешевого видання інших наших письменників, даючи на початок названих у горі пое-

тів. Що таке виданє потрібне, про се не можна сумнівати ся; велике число наших ліпших письменників не спопуляризоване навіть між інтелігенцією, не то між народом; чим більше отже видамо книжок, тим ліпше, аби лиш люди хотіли в такою охотою їх купувати, з якою нечисленні в нас видавці беруть ся їх видавати. Редакції нового видання мусимо одначе при тім звернути увагу на дві річі: а) Хоч термін „український“ утер ся в нас уже доволі сильно і хоч у першім томі нового видання надруковані твори самих поетів із російської України, то редакція назвала виданє словами: „Руска письменність“, а не „українська“, як повинно би бути. Чи редакція зробила се може в угоду галицьким „руським“, які й так не куплять ні одної книжки? А коли ні, то другий і дальші томи повинна видавати зі зміненою назвою, відповіднішою і докладнішою для означеня нашої національності, як повисша. б) І в титулі і в передмові і в біографіях поетів редакція уживає постійно при прикметниках на-ський і -цький твердих окінчень, без ь, отже: Твори... Котляревського, Артемовського і т. д. Але в текстах дає вже ь, отже: Енеїда на українську мову перелицьована, штатські, пацські, кушнірський, ткацький і т. д. Вправді редакція говорить при кінці книжки: „Коли-ж в формах і в правописи нераз нема повної однаковости або послідовности, то не було сего ані у самих авторів, ані нема й в інших виданях“. Сі слова можуть сдначе дотикати лише форми, яких не можна змінити, але не правописи, яка змінити.

єть ся все і всюди по певнім періоді часу. Не шкодило-б отже, коли-б однакова правопись була переведена консеквентно всюди, і в текстах; тим більше повинна вона бути однакова в тім, що пише редакція і в текстах авторів. Виданє се раг ехелленсе популярне. Чи практично протє в такім виданю заводити кілька родів правописи, в якій і так читачі вже не орієнтують ся добре? Ми не підносимо иньших правописних неконсеквентий умисно, лише згадуємо про сі прикметники, бо в сій справі як раз галицькі письменники поступають неконсеквентно і немов боять ся зживати м'ягких окінчень, хоч вони такі властиві нашій мові (відріжняють її в тім від польської і московської) і уживають ся понадто значною більшістю письменників. Надїємось, що й редакція нової публікації сходе до сеї більшости прихилити ся в будучности.

В.

А. Галін. Проповідь. (Бібліотека „Селянина“. Ч. 6). Чернівці, 1904. Накладом видавництва. З друкарні „Австрія“. Ст. 14, мал. 8°. Ціна 15 сот.

Габор Костелник Гомзов. З мого валала. Идилски веньец. Жовква, 1904. Печатня ОО. Василіяна. Ст. 46, 8°. Ціна 50 сот.

О руський університет у Львові. Львів, 1904. Накладом редакції „Діла“. З друкарні Народової. Ст. 48, 16°. Зміст: 1) До руської інтелігенції. 2) Меморіял Тов. ім. Шевченка. 3) Звіт з аудієнції у президента міністрів і міністра осьвіти. 4) В справі руського університету.

Про жіночий рух, реферат п. К. М. (Видавництво „Кружка укр.

дівчат“.) Львів, 1904. З друкарні Народової. Ст. VIII+42, 8°. Ціна 30 сот.

Історія України-Руси (з о-бразками). Написав Олександр Барвіньский. У Львові, 1904. Накладом товариства „Просьвіта“. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 40, мал. 8°. Ціна 10 сот. — В передмові зазначає автор, що „ся книжочка призначена для тих, що не мають часу розчитувати ся в обємистих книжках про нашу бувальщину“.

Звіт з діяльності Товариства „Просьвіта“ за час від 1 січня 1902 до 31 грудня 1903. Львів, 1904. Накладом тов. „Просьвіта“. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 48, 16°.

Звіт з діяльності філії Просьвіти в Стрию за час від 11 червня 1903 до 11 мая 1904. Львів, 1904. Накладом філії Просьвіти в Стрию. З печатні В. А. Шийковського. Ст. 32, 8°. — Під такою назвою виїшла незвичайно цікава брошурка, що представляє коротко діяльність філії „Просьвіти“. Результат сеї діяльності в коротці такий: Філія має під своїм наглядом 52 читальні і 15 крамниць; удержує 13 дітей в селянській бурсі в Стрию, 14 у ткацькій школі в Ланцуті, одного ученика в молочарській школі в Ряшеві, а двох на науці молочарства в рільничій школі в Бережниці; надто завязала вона 13 сторожний пожарних Сокола, перевела люстрації в 19 читальнях, урядила 38 популярних викладів по читальнях, два просьвітні віча і три відчити для інтелігенції в Стрию. Коли-б такою роботою могли похвалити ся всі філії Про-

світи. На жаль у нас мало людей для чорної, дрібної, хоч невичайно важкої праці, а за те повно генералів, що приказували-б радо цільшим робити, але самі не беруться за роботу, вимагаючись від неї викрутами. Тимчасом піднести нас може лише праця, розділена розумно поміж людей, у різних напрямках, відносно до що раз складніших обставин нашого народного життя. В.

Застосованє навозу при весіннім посіві при ячміню, жеті, пшеници, вівсі, фасоли, гороху і коношині, окіповині, картоплях, бураках пастевних і цукрових.
II. О піднесеню вартости наших лук і пасовищ як також з вислідами досвідченъ з навоженєм лук переведених краєвою хемічно-рільничою стацією в Дублянах. Накладом І. Карраха. У Львові, 1904. З друкарні Ставронітійської. Ст. 15+8 ілюстрацій, 8°.

Поправка. В попередній книжці на стор. 121 зачислено через помилку брошурку І. Міхаса „О парцеляції“ до виданъ „звісних політичних деморалізаторів, що видають газетку „Руский Селянин“. Справляємо сю помилку, бо брошурка Міхаса не має нічого спільного з „Руским Селянином“, а була відбиткою зі „Свободи“.

Нові часописи. Від 15 цвітня став виходити у Львові суспільно-церковний орган „Нива“. Часопись виходить 1 і 15-го кожного місяця і коштує на рік 5 корон. Адрес редакції: Львів пл. св. Юра ч. 5.

У Відні почала виходити раз на місяць газетка „Місячний Календар“ (часопись рільнича, перегляд новин цілого світа і збір популярно-наукових описів

з всіх галузей відомости [sic! зам. знаня] — як пишеться під титулом), що коштує річно 2 кор. Експедиция газетки: Wien I, Anspargasse, 16. Редактором її є Мирослав Мерена, друкуєть ся в друкарні Краца, Гельфа і С-ки в 50.000 примірників у трьох виданях (на иньших мовах).

Україніца в чужих виданях. Професор черновецького університета др. Р. Ф. Кайндль надрукував у часописі „Globus“ (85, 18) статю п. н. Die Hochzeitsfeier bei den Ruthenen in Berhometh am Pruth (Bukowina).

Южнїя Записки подають в ч. 8 з нагоди семих роковинъ смерти Куліша статю Гр. Сьогобочного п. з. „Пам'яті Пантелеймона Александровича Куліша“. В ч. 10 в відділі „Бібліографія“ поміщена прихильна рецензия І. Д. на Б. Грінченка „Писання. Т. І. Кийвъ 1903.“ і С. Русової на збірник для дітей „Про сырить“. В ч. 11 поміщена передна статя Я. Біловодського п. з. „Пам'яті Т. Г. Шевченка“ повна симпатії для нашого поета. В звязи з сорокретїми роковинами смерти Шевченка стоїть ще статя Дм. Корпіча п. з. „О Кобзаряхъ“ (ч. 11). В ч. 13 поміщений описъ святкованя пам'яті Т. Шевченка в Одесі п. з. „Чествованіє пам'яті Шевченка“; в ч. 15—16 є рецензия Гр. Сьогобочного на книжку „Кобза. Спиви и переспивы П. Граба“ і на альманах „Знадъ хмаръ и зъ долинъ“. В ч. 20 Дм. Корпіч подав характеристику М. Старицького в статі п. з. „Михайл Петровичъ Старицькій“, а в відділі „Бібліографія“ подав Гр. С-ній рецензию на „Наймичку“ Т. Шевченка, видану пе-

тербурським „Благотвор. Обществом“. В ч. 22 поміщена рецензія Р—р на „Т. Г. Шевченка. Мотивы поезіи. Переводъ Кобзаря“ С. П. Дремцова: „Гайдамаки“. Рецензент відмовляє перекладови стійности. *Кр..*

Переклади з української мови. Южня З аписки помістили в ч. 11 переклад Шевченкової думи п. в. „Думи мої, думи мої“; в ч. 15—16 „Минули літа молодії“ а в ч. 22 „Не кидай матери!“ Перекладав А. Федоров. В ч. 19 надрукований нарис Б. Грінченка „Пільна квітка“, а в 20 „На чужині“; оба нариси переклав Ів. Білоусів.

III. Некрольоги.

Дня 25 півтіття в Тіфлісі помер відомий вірменський письменник Абгар Йонісіян. Небіжчик користувався великою пошаною серед ширших кругів вірменського народу, на користь якого він невтомно працював у продовж цілого свого життя. В своїй особі він гармонічно сполучував широко і по європейському освіченого чоловіка з глибокою діяльною любовю до рідного народу і толерантністю до інших народностей — це останнє робило його популярним не тільки серед Вірмен, а також і інших пригнічених народностей Кавказа. В часописах та журналах, що видавались за участю Йонісіяна або під його редакцією він завше підкреслював потребу широкої освіти серед народних мас у цілях національного розвитку й боротьби з утиском національним. Серед європейської публіки небіжчик відомий як редактор-видавець „Armenische Bi-

bliothek“, серії публікацій, яку він видавав по німецьки для ознайомлення й популяризації вірменського національного руху та вірменської літератури серед інших європейських націй. Йонісіян вважався одним із найкращих вірменських публіцистів; його смерть — велика втрата для Вірмен.

С. П—ра.

IV. 3 громадського життя.

Вакаційні курси. Заходом Товариства прихильників української літератури, науки і штуки відбудуться у Львові в днях 19 червня до 20 липня н. ст. українські виклади. Вступ за запрошеннями. Запросини видаватимуться в днях 20, 21 і 22 червня в канцелярії Наук. Товариства ім. Шевченка. Виклади відбуватимуться щоденно в годинах 8 до 12 рано. В програму входять виклади: проф. М. Грушевського, проф. С. Томашівського і д. М. Ганкевича з української і всесвітньої історії, д-ра Ів. Франка і проф. К. Студинського з української літератури, д-ра Хв. Вовка і проф. А. Кризького з етнографії і фольклору, д. Ів. Раковського з фізичної антропології й т. д. Детальну програму дістануть учасники разом із запрошеннями. З *Виділу Товариства прихильників української літератури, науки і штуки.*

Один із курйозів російського життя. До яких курйозів доходить російська дійсність, читачі можуть бачити от хоч би з цього випадку, дуже характерного для російського державного ладу і громадського життя. В селі Зарічному Костромської губернії в північній

Росії минулого марця була відчинена бібліотека-читальня імени славного російського поета Некрасова. Після молебня відразу ж почали видавати книжки. Один із читальників завважав: „Коли-б мені почитати з початку самого Некрасова... Запевне путящий письменник, коли читальня названа на честь його ймення!“ Але отут то й виявився куріоз. Бібліотекар відповів, що „на жаль твори Некрасова для людських читалень заборонені“... — „Як же се так, — не вгамовував ся цікавий читальник, — коли-ж сама наша бібліотека „Некрасівська“? — „Так, вона називає ся „Некрасівською“, але твори самого Некрасова все-ж для неї заборонені“. Одно вже з двох: коли Некрасов „небезпечний“ для люду, то нема чого вшановувати його ймення просвітними інституціями, призначеними для того-ж люду; коли-ж хочать ушанувати ймення, то треба перш за все зняти заборону, що лежить над творами „поэта-гражданина“, бодай що до сільських людських бібліотек-читалень.

Полятенко.

У. Від Редакції.

**Просьба від Етногр. Комісії
Наук. Т. ім. Шевченка. Етногра-**

фічна Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка задумала видати збірку коломийок та збірку колядок і щедрівок — окремими томами. Знаючи, що між сільською інтелігенцією, особливо духовенством та учительством, трапляють ся збірки різних пісень, нераз записуваних іще дідами або батьками теперішних діячів, вона звертає ся отсим із просьбою до властителів таких збірок, щоби їх надіслали тепер для використання і евентуального опублікованя в задуманім виданю. Рівночасно просить комісія всіх, кому се можливо, записувати ще тепер від селян коломийки та колядки і присилати їх комісії. Добре було би, щоб записувачі писали лише на однім боці паперу і заховували при тім, на скільки можна, всі прикмети місцевих говорів. Імена записувачів і селян, від яких записувано, будуть подані в виданю, надто кожний записувач дістане відповідний том збірки даром. Усі матеріяли належить надсилати на адресу: Наукове Товариство ім. Шевченка, Львів, ул. Чарнецького, 26. Для Етнографічної Комісії.

